

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER ALANINDA
ARAŞTIRMA VE
DEĞERLENDİRMELER**

-2019 / Haziran

CİLT 2

Kitap Adı : Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler -2019 / Haziran - Cilt 2
İmtiyaz Sahibi : Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni : Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım : Sevda KIRDAR
Sosyal Medya : Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama : Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No : 15476
Matbaa Sertifika No : 34559
ISBN : 978-605-180-845-1

Editör (ler)

Doç. Dr. Sait Erdal DİNÇER
Doç. Dr. Sinan SÖNMEZ
Dr. Mustafa BOSTANCI
Dr. Ertan ÖZÇOBAN

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.

Birinci Basım/First Edition ©Haziran 2019/Ankara/TURKEY ©copyright

Gece Publishing

ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA

Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi

Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR

Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SOSYAL HİZMET BAĞLAMINDA EMPATİYE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Doğa BAŞER 7

BÖLÜM 2

SOSYAL HİZMET UZMANI ADAYLARININ SURİYELİ SİĞİNMACILARA YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ

Mehmet KIRLIOĞLU, Hasan Hüseyin TEKİN 17

BÖLÜM 3

KRİPTO PARA BİRİMLERİ BORSA ENDEKSİ VE FAİZ ORANI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hakan ALTIN 33

BÖLÜM 4

NEWTON VE LEİBNİZ'İN ZAMAN TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aykut KÜÇÜKPARMAK 49

BÖLÜM 5

CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ'NİN HARİCİYE NAZIRI FAHRETTİN BEY'İN ELVİYE-İ SELASE İÇİN YAPTIĞI FAALİYETLERİ

Nurhan AYDIN, Zafer IŞIK 61

BÖLÜM 6

ULUSLARARASI OTEL OPERASYONLARI YÖNETİMİNDE ÖZEL KONULAR ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Ali İNANIR 91

BÖLÜM 7

ÖRGÜTLERDE DEDİKODU: NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Ayhan YALÇINSOY 103

BÖLÜM 8

OTOREGRESİF KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS MODELLERİNDE DİNAMİK ÖNGÖRÜ PERFORMANSININ İNCELENMESİ: BİST 100 ENDEKSİ ÖRNEĞİ

İhsan Erdem KAYRAL 111

BÖLÜM 9

ANAOKULU ÖĞRETMENLİĞİNDE DUYGUSAL EMEK KULLANIMI VE ÖĞRETMENLER ÜZERİNDE, SOSYAL VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ BAŞAKŞEHİR ÖRNEĞİ

Hamit AKÇAY..... 121

BÖLÜM 10

ÇALIŞANLARDA İŞVEREN MARKASI ALGISI: BEYAZ YAKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR UYGULAMA

Nuray GİRĞİNER, Aslı ÇELİK..... 135

BÖLÜM 11

STRATEJİK PLANLAMA ETKİLİLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ANKARA BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ

Hilal YAKUT İPEKOĞLU..... 149

BÖLÜM 12

TURİZM SEKTÖRÜNÜN SOSYO-EKONOMİK KATKISINA YÖNELİK TEORİK BİR DEĞERLENDİRME

Ebru Z. BOYACIOĞLU..... 179

BÖLÜM 13

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİNİN ÖTESİNİ DÜŞÜNMEK

Ceren UYSAL OĞUZ..... 201

BÖLÜM 14

TÜRKİYE NÜFUSUNUN YILLAR İTİBARIYLA TAHMİN EDİLMESİ VE NÜFUS ARTIŞ ORANINDAKİ KIRILMALARIN İNCELENMESİ

Uğur SİVRİ..... 219

BÖLÜM 15

OECD ÜLKELERİNDE KADIN İSTİHDAMINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR, Süleyman ŞAHAN..... 231

BÖLÜM 16

YALIN ÜRETİM VE ALTI SİGMA YAKLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE UYGULAMA ALANLARI

Sertaç ARI..... 243

BÖLÜM 17

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ DESTEKLİ TURİZM ENDÜSTRİSİNDE YAPAY ZEKA VE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI

Mehmet ÇAVUŞOĞLU..... 259

BÖLÜM 18

BELGESELDEN KURMACAYA: VİTTORİO DE SİCA SİNEMASINDA GERÇEKLİK, ZAMAN VE MEKÂN

Özge GÜVEN AKDOĞAN 275

BÖLÜM 19

ZONGULDAK TAŞ KÖMÜRÜ İŞLETMELERİNDEKİ ÇALIŞANLARIN MESLEK GRUPLARINA GÖRE MEMNUNİYET ANALİZİ

Halil Özcan ÖZDEMİR, Ufuk KARADAVUT, Galip ŞİMŞEK..... 289

BÖLÜM 20

İŞLETMELERDE YÖNETİM STRATEJİSİ VE STRATEJİK KARARLAR

Doğukan GÜLAY, Şafak GÜNDÜZ..... 303

BÖLÜM 21

KÜRESELLEŞMENİN ÖRGÜTSEL BOYUTU VE YÖNETİŞİMİN ÇAĞRIŞTIRDIKLARI

Özge UĞURLU AKBAŞ..... 323

BÖLÜM 22

ESKİ ÖNASYA'DA ÖLÜ YEMEĞİ GELENEĞİ

İsmail COŞKUN..... 335

BÖLÜM 23

EKOTURİZM: TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Hakan AKYURT..... 353

BÖLÜM 24

BANDIRMA VE KÖYLERİNDE TÜRK KÜLTÜR VARLIKLARI ARAŞTIRMASI

Mesut DÜNDAR, Yusuf ACIOĞLU 369

BÖLÜM 25

KARAR VERME STİLLERİ VE BAŞLICA YAKLAŞIMLAR

Sibel AYBAR..... 399

SOSYAL HİZMET BAĞLAMINDA EMPATİYE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ ¹

Doğa BAŞER ²

¹ Bu çalışma Sosyal Hizmette Empatinin Kavramsallaştırılması, Uygulaması, Ölçümü ve Eğitimine Yönelik Bir İnceleme: Karma Yöntem Araştırması adlı doktora tezinin bir bölümünden oluşmaktadır.

² Dr. Öğr. Üyesi., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi-Sosyal Hizmet Bölümü.

Giriş

İletişim, duygu ve düşünce kavramları vurgulandığında ön plana çıkan önemli kavramlardan biri kuşkusuz empatidir. Empati bugün insan bilimlerinin birçok alanında ilgi duyulan bir kavramdır. Bununla birlikte empatinin doğası ve niteliği halen tartışılmaktadır (Dökmen, 1998). Son 10 yılda empatinin doğası, mekanizması ve fonksiyonu ilgi duyulan bir konu haline gelmiştir (Gerdes ve Segal, 2011). Empati diğer bir çok psikolojik fenomen gibi ilk bakışta anlaması kolay bir şeymiş gibi görünmekte iken, daha detaylı bir incelemede tanım ve kullanım açısından farklı yaklaşımların oluşturduğu belirsiz bir kavram olarak değerlendirilebilir (Rasoal ve ark, 2011). Literatürde kavramın çok boyutluluğunun ve disiplinler arası niteliğinin tanımlama farklılıkları yarattığı (Strandberg ve ark, 2012), kavramın genel kullanımının sıklıkla yanlış varsayımlar ve yanlış anlaşılmalara neden olduğu (Gerdes ve Segal, 2009) ve açık-kapsamlı bir tanımının eksikliğinin çalışmalar arası tanımlamalarda tutarsızlıklar ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır (Gerdes ve ark, 2011). Bütün bu karışıklıklar ve yanlış anlaşılmalara rağmen Dökmen (1998) empatiyi "bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması" olarak tanımlamaktadır. Bunun için ilk olarak kişinin kendini karşısındaki kişinin yerine koyması, ikinci olarak karşısındaki kişinin düşünce ve duygularını doğru anlaması, karşısındaki rolüne geçerek onun ne düşündüğünü anlaması (bilişsel perspektif alma), karşısındaki ne hissettiğini hissetmesi (duygusal perspektif alma) ve son olarak da duygu ve düşünceleri karşı tarafa iletmesi gerekmektedir. Empatinin danışmanlık literatürdeki önemini gösteren Rogers ise empatiyi terapistin "hastanın gizli dünyasını adeta kendisinin dünyasıymış gibi hissetmesi ama hiçbir zaman buradaki "adeta" niteliğini unutmaması" olarak tanımlamaktadır (Rogers, 2011). Empati her ne kadar sosyal bilim literatüründe ön planda olan bir kavram olarak değerlendirilse de temelleri ve uygulaması açısından literatürde eleştirel bir değerlendirmeye de konu olduğu görülmektedir. Bu çalışmada sosyal hizmet bağlamı üzerinden empati kavramı Cinsiyet, İlişkisel Kültürel Teori, Etnokültürel Yaklaşım, Toplumdaki Güç İlişkileri ve Empatinin Söylem Analizi, Dikkatsizlik, Sosyal Empati başlıkları ile eleştirel değerlendirmeye alınmıştır. Buradaki ana amaç empatinin tek başına iyiliğe ya da sorunların çözümüne gönderme yapamayacağına, empatinin toplumsal yaşam ve rehabilitasyon sürecindeki yansımalarına dair bir çok tartışma bulunduğu ve empatinin ideolojik, söylemsel ve kültürel bir boyutunun bulunduğu dikkat çekmektir.

Cinsiyet

Empatiye yönelik eleştirel bir bakışta değinilmesi gereken önemli bir unsur empati ve cinsiyet ilişkisidir. Bu noktada Gruen (2006)'ın empatiyi erillik ve dişilik açısından eleştirdiği görülmektedir. Gruen (2006) eril bilincin hissetme ve ilgilenmeyi dışladığını, duygu ağırlıklı olanın da kadınca görülüp aşağıladığını ifade etmektedir. Bu durum empati ve keder gibi duygusal algılayışların kadınsı ve zayıf bir perspektifte değer kaybetmesine yol açar. Feminist düşünürlere göre yakınlık ihtiyacı ve empatik tepkisellik erkek ve kadınların ikisinde de mevcut olmasına rağmen, yaşam dönmeleri boyunca istek ve kapasite empatiyi farklılaştırmaktadır. Chodorow'a göre (1978) de toplum standartları erkeği empatik yapacak hassaslık, merhamet, duygusallık, hissiyat ve özneliliği erkeksi bir benliğin düşmanı olarak görmektedir. Bununla birlikte aynı standartlar aynı özellikleri kadınlar için annelik rolü özeliyle birlikte daha mümkün kılınmaktadır (Freedberg, 2007). Sonuç olarak empati duygusallıkla olan ilişkisi bağlamında toplumdaki erillik ve dişilikten etkilenmektedir.

İlişkisel Kültürel Teori

Cinsiyet faktörü ile ilgili bir şekilde literatürdeki önemli bir vurgu ilişkisel kültürel teori ve empatiye yöneliktir. İlişkisel-kültürel kuram, kadınların yaşam deneyimleri ve gelişimsel süreçlerinin önemine yönelik bir bakış açısını ifade eder. Bu da empatinin geleneksel tanımlarının ötesinde artan bir şekilde ortak, etkileşimli ve insancıl bir yolla tanımlanmasına gönderme yapar (Freedberg, 2007). Feminist yönelimli ilişkisel yaklaşım kadınların çevre ile olan etkileşimlerindeki kültürel ayrımlara ve sosyo-politik bağlamlara vurgu yapar. Sosyo kültürel bağlama yapılan vurgu, kadınların erkek egemen bir toplumdaki marjinalite deneyimlerinin empatik bağlantılar ile anlaşılmasını içerir. İlişkisel kültürel teori empati sürecinde yaş, ırk, kültür ve cinsiyet gibi farklılıklara dikkat edilmesine vurgu yapmaktadır (Freedberg, 2007). Freedberg, Abby vakası üzerinden konuyu ele alır. Abby 30 yaşındadır ve 32 yaşındaki Tim ile 7 senelik evlidir. Abby son zamanlarda eşinin kokain almak için ortak hesaplarından para çaldığını fark etmiştir. Eşi Tim madde tedavi programına katıldıktan sonra bile uyuşturucu testlerinin pozitif çıkmasına karşın ilaç kullandığını reddetmektedir (Freedberg, 2007).

Danışman: *Seni bu kadar mutsuz görmek bana acı veriyor. Bunca yıldır birlikte yaşadığın birinden ayrılmanın büyük bir kayıp olduğunu anlıyorum. Sadece Timden vazgeçmiyor bir aile olma umut ve hayalinden ve yıllardır birlikte paylaştığınız acılardan da vazgeçiyorsun. Bunla birlikte daha iyi bir yaşamı hak ediyorsun.*

Abby: *Bir daha kimsenin bana ilgi duyacağını hissetmiyorum, bir daha beni sevecek birini bulabileceğimi düşünmüyorum ya da sevecek birini bulabileceğimi.*

Bu vakada Abby kocasından dolayı utanmaktadır ve küçük düştüğünü bilmesine rağmen kocası ile ayrılacak gücü yoktur. Ayrılma fikri ailesinden ve kiliseden gelen değer yargıları ile birlikte kendini suçlu hissetmesine neden olmaktadır. “İyi bir İtalyan kızı kocasını bırakmaz!” yargısı baskın bir kültürel ifade olarak yolunda gitmeyen bir evliliği bitirmenin önünü kesmektedir. Bu durumda uzman müracaatçının bu kültürel yargılarına yönelik farkındalık kazandırmaya odaklanabilir (Freedberg, 2007). Sosyal hizmet literatürü genel olarak özdeşleşmeye karşı olarak müracaatçı-sosyal hizmet uzmanı arasındaki sınırların açık ve kesin olmasını ifade eder. İlişkisel kültürel model ve onun empatik anlayışı ise bu noktada farklılaşmaktadır. İlişkisel kültürel teoride empati kavramı, müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı arasındaki sınırı daha esnek bir çerçevede tanımlar. Böylece sosyal hizmet uzmanı dinamik yardım sürecinde daha aktif bir katılımcı olarak yer alır. Sosyal hizmet uzmanının kendi düşünce ve duyguları da yardım ilişkisinde yer alır, karşılıklı etkileşim vurgulanır (Freedberg, 2007). İlişkisel kültürel yaklaşım karşılıklı temasını empatiye ekleyerek onu zenginleştirir. Karşılıklılığın empatik iletişimde kullanılması müracaatçının gelişimini bir amaç olarak görür ve uzman/müracaatçı ilişkisini de bu açıdan değerlendirir. Mevcut sosyal hizmet literatürü, uzmanın duygusal olarak müracaatçıdan ayrı olarak değerlendirmeler yapmasını ön plana çıkaran bir bakışa sahiptir, genel kabul uzmanın tarafsız bir değerlendirmede bulunmasını vurgular. İlişkisel teoriye göre ise bu yaklaşımda uzman kendini sürecin dışında tutarak daha fazla enerji harcar, daha katı, yeterli derece spontane ve samimi olmayan bir yaklaşımla bağlantı kurar. Bu nedenle uzman/müracaatçı ilişkisi egemen olma ve tabii olma rollerinin risklerini taşır. İlişkisel teoride ise uzman müracaatçının biricikliğine önem verir ve yaş, ırk, kültür ve cinsiyet gibi konuları empatik sürecin çerçevesine dâhil eder. Karşılıklılık özneler arasılığı vurgular ve uzman-müracaatçı ilişkisinde iki tarafı da biricik bir konumdaki kişiler olarak görür. Böylece onların biricik özel deneyimleri ve farklılıkları ön plana çıkar (Walsh, 2010).

Etnokültürel Yaklaşım

Empati de tartışmalı olan bir diğer konu da kültürün etkisidir. Etnokültürel empatinin çekirdek bileşeni farklı kültürden bir kişiyle empati kurabilmektir. Başka kültürden bir kişinin benzer sıkıntıları ve amaçları olduğunun farkına varılması etno kültürel empatiyi oluşturmaktadır. Empatinin danışmanlık sürecindeki etkisinde Duan ve Hill kültürün etkisine de dikkat çekmekte ve farklı kültürel değerlerin anlamada önemli bir faktör olduğunu ileri sürmektedir. Bu aşamada özellikle danışmanın kendi kültürel yargılarının farkında olması önem kazanmaktadır. Kültürün empatiye etkisi çok önemsenen bir konu değildir. Oysa ki kolektivist bir kültür ile bireyselci bir kültürün birbirini anlaması sorunu önemlidir (Duan ve Hill, 1996). Nitekim Özbek (2004) duyguyu dışavurumunun toplumdaki topluma farklılaşabileceğine dikkat çekmekte, duyguyu dışavurumunun normal karşılanmadığı toplumlarda empatinin varlığının daha değerli olduğunun altını çizmektedir. Kişinin duygusal tepkileri yalnızca bireyselliğin bir ürünü değil, işyeri, mesleki ve sosyo-kültürel faktörlerden etkilenen bir sürecin içinde oluşmaktadır (Morrison, 2007). Herkes durumlara ve olaylara yetiştirilmesinden, kişisel ve aile değerlerinden ve yaşadığı önemli olayların şekillendirdiği kendi objektifi aracılığıyla bakar. Belirli bir durum hakkında deneyimimiz olmadığı zaman başkalarının bize söyledikleri, medya, okulda öğrendiklerimiz ya da kitaplarda okuduklarımız gibi dolaylı yollardan edindiğimiz bilgileri kullanırız (Hardy ve Mawhiney, 2000).

Empatinin kalitesi ve derecesi kişinin kendine verdiği değerden, karşıdaki kişiye ve sürece verdiği değerden etkilenebilmektedir. Kültürel ve sosyal bağlama dikkat çekmek farklılıkların potansiyel sorunlarına karşı hassasiyet ve potansiyel sorunların tanımlanmasına yönelik kişiye sorumluluk vermektedir (Gibbons, 2011). İnsanlar empatik, özgeci ve ahlaki bir donanıma sahip olsalar da topluluklar kültürün etkisiyle bu davranışlardan seçici olarak faydalanmakta ve seçtiği davranışları desteklemektedirler. Doğamız bize empatik olmak ve sosyal olarak sorumlu olmamız için temel araçları vermişse de bu araçları mevcut düzene oturtabilmemiz için bir sosyal yönlendirmeye ihtiyacımız vardır (Segal, 2011). Bu noktada Rasool ve arkadaşları (2011) etno kültürel empatide eğitim ve araştırma boyutundaki eksikliklere dikkat çekmektedirler. Nitekim halen klinik psikoloji, tıp, sosyal hizmet ve öğretmen eğitimi gibi eğitim programlarında etnisite ve kültürel boyutu vurgulayan farklı kültürel arka plandan kişilerle etkileşime geçmeye yönelik derslerin eksikliği vurgulanmaktadır. Ayrıca empati araştırmalarına yönelik bir çok teorik çerçeve bulunmasına rağmen bu çerçevelerin etnik ve kültürel empati boyutu sınırlıdır.

Uzman müracaatçı etkileşiminde kültürel bilgiye vurgu yapılmaktadır. Dyche ve Zayas (2001) bu noktada *Kültürlerarası empati* kavramını kullanır. Kültürel bilginin desteği olmadan terapistin yardımı sempati ile sınırlı kalabilir. Duygusal bağlantı kurmanın anlamının başlangıç koşulu olmasına rağmen empati terapötik bir görev olarak istenildiği gibi yapılabilecek bir şey değildir. Baskı görmüş ve marjinalize müracaatçılarla çalışan terapistler güvenin sıklıkla kolay elde edilmeyen bir şey olduğunu öğrenmektedir, bir çok müracaatçı deneyimlerini sansürler. Kültürler arası empati danışmana müracaatçının kültürü hakkında dağarcığını kullanırken duygusal hassasiyetini tutarlı ve samimi bir çerçevede sürdürmesinde yardımcı olur ve güçlerinden yoksun ve şüpheli müracaatçılarla işbirliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik becerilerin kazanılmasına bir temel oluşturabilir. Her ne kadar Dyche ve Zayas kültürlerarası empatiye vurgu yapsa da ilk önce bahsedilen kültürün hangi kültür olduğunu irdeler. Onlara göre kültürel yaklaşım hassasiyeti vurgulasa da terapistler genellikle hakim kültürdendir ve eşitlikçi bir rol süreci de tıbbi geleneğe, müracaatçının varsayımlarına ve sosyal gerçekliğe karşıdır, terapist burada başarılı olabilmek için akıntıya karşı yüzmek durumundadır. Bunu becerebilmek için de ırksal, kültürel ve disiplinsel çeşitlilik gerekmektedir. Öğretim programları öğrenciler,

fakülteler ve destek elemanları arasında çeşitli kişilerarası çevreler oluşturma imkânı sağlarsa kültürlerarası öğrenim deneyimleri büyük ölçüde gelişebilir.

Empati ve kültür ilişkisine doğrudan sosyal hizmet perspektifinden bakan Pinderhughes (1979) kültürlerarası bir uzman müracaatçı etkileşiminde empatik olabilmek ve müracaatçıyı anlayabilmek için şu noktalara dikkat çekmektedir. Irklar ve etnik kökenler arası iletişimin karmaşıklığını anlama, kendi önyargılarını tanımlama ve bu önyargıların dinamiklerini anlama, kendinin ve diğerlerinin algılamaları ve deneyimlerinin farklı olabileceğine yönelik tolerans, toplumsal güç farklılaşmalarının hislere ve davranışlardaki farklılaşmalarını anlamak. Bu beceriler müracaatçıyı anlamak ve empatik-yapıcı bir uzman müracaatçı ilişkisi kurmada müracaatçının sorunlarının çözülmesinde yarar sağlayabilir. Böylelikle müracaatçının seçimler yapabilmesi ihtiyaçlarını ifade etmesi kolaylaşacaktır. Clark (2007) müracaatçı farklılığı konusunu gündeme getirmekte ve farklı kültürlerin hastalık, ölüm, boşanma ya da hamilelik gibi olaylara farklı tepkileri olduğunu altını çizmektedir. Uzmanın bu değer sistemlerinin farkında olup empati kurabilmesi gerekmektedir. Empati sadece müracaatçılarla olan etkileşimde değil diğer meslek elemanları ve süpervizörle çalışırken de beklenen bir şeydir. Empati kişilerarası problemlerin işbirlikçi bir şekilde çözülmesi ve çatışmaların müzakere edilerek sonlandırılması noktasında temel bir öğedir. Hepimiz sıklıkla kendi kişisel deneyimimiz kültürümüz ve tarihimizi temel alarak belirli gruptaki- koşuldaki kişilere empati gösterme kapasitesine sahibizdir. Sosyal hizmet uzmanlarının ise kendisinden farklı kültüre, etnik kökene, yaşa, dine ve sosyal sınıfa sahip insanları anlamak için kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Statham, 2007).

Toplumdaki Güç İlişkileri ve Empatinin Söylem Analizi

Etnokültürel yaklaşımla bağlantılı olarak empatide değinilmesi gereken önemli bir nokta da empatinin toplumsal güç ilişkileri ile bağlantısıdır. Burada irdelenmesi gereken nokta empatinin nasıl bir söylem içinde olduğu ve toplumdaki hangi hakim güç ilişkileri içinde ele alınması gerektiğidir. Foucault bakışı açısından şu söylenebilir ki dil ve söylem kendimizi nasıl anladığımızı etkilediği gibi danışmanların müracaatçılarla çalışmalarını ve onların anlamlandırmalarını da etkiler (Sinclair ve Monk, 2005). Bu noktada Sinclair ve Monk'un görüşleri önem kazanmaktadır. Sinclair ve Monk (2005) empatiyi iki noktada eleştirir, ilk olarak empatinin arkasında liberal-hümanistik bir arka planın olduğunu ifade eder. Liberal hümanizm, danışmanları empatinin bir insanın bir insanı yalnızca kendi insanlığıyla anlayabileceği anlayışına inanmaya davet etmektedir. Bu referans noktasından empati evrensel bir insanlık durumu olarak görülmektedir. Liberal-hümanist yaklaşımın aksine Sinclair ve Monk'un savunduğu *söylemsel empati* müracaatçıyı danışman ya da başkaları tarafından bilinmeyecek paylaşılmayacak ya da anlaşılmayacak bir noktaya koyar. Örneğin ırkçı, sınıf ya da cinsiyet ayrımcılığı yapan müracaatçılarla çalışan terapistlerin durumu örnek olarak verilebilir (Sinclair ve Monk, 2005). Empati uygulamasına söylemsel boyutu dahil etmek toplumdaki hakim söylemin ve konumlamaların dikkate alınmasıyla sosyo-kültürel bağlamın anlaşılması noktasında katkı sağlayacaktır. Böylece müracaatçılar kendilerini daraltan ve sınırlayan söyleme karşı direnci geliştirebileceklerdir (Sinclair ve Monk, 2005).

Anlaşılabileceği üzere Sinclair ve Monk *Söylemsel Empati* kavramıyla toplumdaki hakim kültürel inançların oluşturduğu söylemin danışman-müracaatçı eksenindeki yansımalarına odaklanmaktadır. Sinclair ve Monk (2005) empatinin doğası hakkındaki liberal-hümanistik betimlemelerin kültürün etkisini açıklamada başarısız kaldığını, söylem, konum ve yapı sökülmesi gibi postyapısalcı kavramsal araçlarla müracaatçıların deneyimlerinin aslında sosyokültürel bir ürün olduğunu vurgulanmasıyla empatinin geliştirilebileceğini vurgulamaktadır. Empatinin temel varsayımı insan olarak evrensel insan deneyimlerini paylaşma kabiliyetimizin var olmasıdır. Ancak bu analiz bireyler ve

onların sorunlarının büyük kültürel bağlamda oluştuğunu gözden kaçırmaktadır. Bu bakış açısından empati bireyin kendini hissetmesinin doğuştan ve temel doğasına vurgu yaparak kültürel boyutu görmezden gelir (Sinclair ve Monk 2005). Örneğin kendisini duygusal olarak istismar eden kocasından ayrılmak isteyen işsiz, eğitimsiz bir kadınla çalışan bir terapist varsayalım. Terapist kadının kocasını bırakması fikrine müsaade verdiğinde ayrılma sürecine etki eden sosyal ve kurumsal bariyerlerle karşılaşmalar (ataerkil davranışlar, damgalama, ekonomik bağımlılık, yasal ihtiyaçlar vb.). Bu durumda kişinin kendi güçlerine bel bağlayan bir yaklaşımın akıbeti ne olacaktır (Sinclair ve Monk, 2005)? Sinclair ve Monk'un (2005) çerçevesini çizdiği *Söylemsel empati* müracaatçının durumunu betimleyen ya da etkileyen kültürel varsayımlarla ilgili bir açılım sağlar, diğer bir deyişle müracaatçının ve danışmanın söylemi ve pozisyonu hakkında bir farkındalık kazandırır. Terapide yapı sökücü bir yaklaşım kullanıldığında terapist kendine "Terapi sırasında problemin doğasına dair kolayca sonuca vardığım ve kabul ettiğim varsayımlar nelerdir?" ve benim kültürel çerçevemin ürettiği kısıtlılıklar nelerdir ve bunların anlayışına etkileri nelerdir?"

Müracaatçıyı anlama uğraşına eleştirel yaklaşan bir diğer görüş Keefe (1978) den gelmektedir. Keefe (1978) Marksist bir bakış açısıyla anlamayı politik ekonomi açısından değerlendirmektedir. Bir toplumun ekonomik yapısının bireylerin yaşamları ve yaşadıkları siyasi ve sosyal düzenlemeler üzerinde yaygın bir etkiye sahip olduğunu, sosyal hizmet uzmanının bu ekonomik gerçeklikleri anlamasının uzmanın empatisini ve müracaatçıya yardım becerisini geliştireceğini vurgulamaktadır. Keefe empatinin toplumdaki hakim iktisadi sistemin dinamiklerini de dikkate alması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre kapitalist toplumdaki ekonomik ilişkiler kimlerin müracaatçı olacağını belirleyen bir sınıf yapısı ve ekonomik statüko üretmektedir. Yapısal baskılar sosyal hizmet uzmanlarını sapkın nüfus üzerinde daha çok sosyal kontrol uygulamaya itmektedir. Keefe Marksist bir yaklaşımla sosyal hizmetin kapitalist bir toplumda sapkınlara karşı sosyal kontrol işlevi üstlenebileceğini ve hâkim sınıfın çıkarlarını korumaya hizmet edebileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle uzmanların toplumdaki iktisadi gerçeklikler hakkında dikkatli olmalarının altını çizmektedir.

Toplumdaki ahlaki değerler ve inançların da anlamayı ve empatiyi etkilediğinin altı çizilmelidir. Nitekim Iacaboni (2008) empatinin eylemde her zaman olumlu olmayacağına karşı bizi uyarmaktadır. Ona göre insanların şiddeti örnek alması, dürtüsel davranışları zihinsel süreçlerden ayırması ve kültürler arası anlama fırsatları ile ters düşen kitlesel dinsel ve politik inanışlar bizi insancıl olarak birbirinize bağlayan bağlardan uzak tutmakta ve insana zalim bir görünüş kazandırmaktadır (Gerdes ve Segal ,2009). Buna paralel olarak Royzman ve Kumar (2001) da literatürde empatinin kavram olarak nötr bir değer taşıdığını yani hem pozitif hem de negatif duyguları aynı derecede hissetmeyi vurguladığını, oysa negatif empatik cevapların çok daha yaygın, farklılaştırılmış ve çok daha geniş bir çerçevede insan ilişkilerinde bulunduğunu belirtmektedir. Bazı öncelikli insan ilişkileri dışında birinin kötü oluşunu paylaşmamak iyi oluşunu paylaşamamaya göre daha çok acı verir. Ayrıca negatif olaylara karşı daha yoğun empati eğilimimiz belki de toplumun ortak ahlakında bulunan pozitif-negatif asimetrisinin temelidir. Özellikle birinin zevk alışının artırılmasından çok birisinin acısının azaltılması çok daha önemli bir ahlaki iddiadır.

Literatürde toplumdaki güç ilişkilerine yönelik uzmanın farkındalığının varlığı vurgulanmaktadır. Pinderhughes (1979) yardım ilişkisinin bir güç ve güçsüzlük ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Toplumdaki stereotiplerden kaynaklanan güç ilişkileri de yardım ilişkisinin içinde bulunmaktadır. Pinderhughes sosyal hizmet uzmanının uzmanlık konumunun ve müracaatçının muhtaçlık durumunun bir güç ve güçsüzlük konumunu temsil ettiğini vurgular. Özellikle ırklar arası ya da etnik kökenler arası yardım ilişkisi toplumdaki hakim güç ilişkileri ile karşı karşıya gelmenin bir göstergesidir. Sosyal hizmet uzmanının toplumdaki etnik ve ırksal kökenlere karşı

farkındalığının bulunması, müracaatçının güçsüzlüğü ile sonuçlanacak etkileşime karşı daha hazırlıklı olmasını sağlayabilir. Judith'e göre de (2001) sosyal hizmet uzmanı müracaatçıyla aynı dilden konuşabilmek için öncelikle kendini sınıf, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim gibi baskıcı farklılıklara yönelik farkındalık sağlamalıdır.

Dikkatsizlik

Empatiyi güncel sosyo-kültürel değişimlerle değerlendirdiğimizde önemli olan noktalardan biri de günümüz dünyasındaki duyarlılık ve dikkatsizlik sorunsalıdır. Goleman (2006) *Sosyal Zeka* adlı kitabında bu noktaya özellikle değinir. Ona göre çağımızda bir çok işin aynı anda ve hızlı yapılmasının gerekliliği yoğun bir zihinsel meşguliyet ve kişinin kendisi ile ilgilenmesini doğurur. Bu sebeple başkasına yoğunlaşma, onun duygularını, his ve ihtiyaçlarını fark etme kabiliyetimiz arka planda kalır. Goleman özellikle yoğun kent ortamındaki kalabalıkta bir şeye dikkat etmenin imkansızlığına değinmektedir. Kent ortamında yoğun uyarıların varlığı insanın zorunlu olarak kendisini duyarsız bir moda almasını gerekli kılar. Sonuç olarak kişi dikkatini kendi kişisel önceliklerine odaklar. Oysa ki Goleman'a göre başkasına yönelik dikkat empatinin ön koşuludur.

Sosyal Empati

Empatinin terapötik süreçteki olumlu etkisi gerek psikoloji gerekse sosyal hizmet literatüründe sürekli olarak vurgulanmaktaysa da güncel literatürde tartışılan önemli bir konu empatinin toplumsal düzeyde neler vaat ettiğidir. Segal bu çerçevede sosyal empati kavramını tartışmaya açmaktadır. Segal'e göre (2007) empatinin toplumsal düzeyi ile ilgili bir tartışma yoktur ve yine Segal'e göre (2011) bireysel empatinin toplumları veya toplulukları sosyal adalet açısından motive etme de yeterli olduğu söylenemez. Yapısal eşitsizlikler ve adaletsizlikleri değiştirmenin en etkili yolu insanlara baskı altındaki insanlara yönelik empatik iç görü kazandırarak onların koşullarını anlama imkânı sağlamaktır. Tek başına bireysel empati büyük ölçekli yerel ya da küresel sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Ayrıca büyük ölçekli problemleri (yoksulluk gibi) bireysel perspektiften değerlendirme kusurlu ve eksik de olabilir (Segal, 2011). Segal (2011), bireysel empatiye dayanarak insanların refahını arttırmanın farklı etnik, kültürel, ırksal gruplar söz konusu olduğunda başarılı olamayacağını ifade etmektedir. Sosyal sorumluluk için güçlü bir inancın teşviki, etkin ve adil sosyal politikaların geliştirilmesi ve dönüşümcü sosyal eylemin üretilmesi için baskın kültürden olmayan insanların bağlamsal ve tarihsel koşullarını anlayabilecek bir kavrayışa ihtiyaç vardır. Segal bu kavrayışı "Sosyal Empati" olarak adlandırır. Sosyal hizmet açısından düşünüldüğünde literatürde empatinin uzman-müracaatçı ilişkisi içerisinde ele alındığı sosyal politikaların oluşumunda, makro uygulamada empatinin ön planda tutulmadığı görülmektedir. Sosyal empati sosyal hizmetin makro boyutunda empatinin gerekliliğine değinmektedir.

Sonuç

Empatinin temel vurgusu anlamaya yönelik olsa da anlama eyleminin kendisinin de toplumsal-kültürel bir bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceği görülmektedir. Bu çerçevede empati kavramının aşırı değer yüklü bir kavram olduğu ve bir amaç olarak tek başına bir çözüm sürecini gündeme getirmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır. "Anlıyor olmak tek başına bütün sorunların çözümünü sunmakta mıdır?". Bununla birlikte toplumdaki güç ilişkilerinin hesaba katıldığı dönüşümcü eylemler de ya da kültürel farkındalığın ön planda olduğu görüşme süreçlerinde empati bir araç olarak önemli kazançlar ortaya koyabilir. Sonuç olarak empatinin kültür ile bağlantısına ve eyleme geçmesine değinen çalışmaların arttırılmasının önem kazandığı görülmektedir.

Kaynaklar

1. Clark A, (2007). Crisis Intervention. In: Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care. Ed: Joyce L, USA: Jessica Kingsley Publishers, 201-15.
2. Dökmen Ü, (1998). İletişim çatışmaları ve empati: sanatta ve günlük yaşamda. İstanbul, Sistem yayıncılık.
3. Duan C, Hill CE, (1996). The current state of empathy research. Journal of Counseling Psychology, 43(3), 261-74.
4. Dyche LA, Zayas LH, (2001). Cross-cultural empathy and training the contemporary psychotherapist. Clinical Social Work Journal, 29(3), 245-58.
5. Freedberg S, (2007). Re-Examining empathy: a relational-feminist point of view. Social Work, 52, 251-59.
6. Gerdes KE, Lietz CA, Segal EA, (2011). Measuring empathy in the 21st century: development of an empathy index rooted in social cognitive neuroscience and social justice. Social Work Research, 35, 83-93.
7. Gerdes KE, Segal EA, (2009). A social work model of empathy. Advances in Social Work, 10(2), 114-27.
8. Gerdes KE, Segal EA, (2011). Importance of empathy for social work practice: integrating new science. Social Work, 56, 141-48.
9. Gibbons SB, (2011). Understanding empathy as a complex construct: a review of the literature. Clinical Social Work Journal, 39, 243-52.
10. Goleman D, (2006). Sosyal zeka insan ilişkilerinin yeni bilimi, İstanbul, Varlık Yayınları.
11. Gruen A, (2006). Empatinin yitimi kayıtsızlık politikası üzerine. İstanbul, Çitlembik Yayınları
12. Hardy S, Mawhiney AM, (2000). Diversity in social work practice. In: Challanges for social work students. Eds: Nancy S, Karol S, Bernie G, Toronto: Canadian Scholars' Press, 19-34.
13. Iacoboni, M. (2008). *Mirroring people: The new science of how we connect with others*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
14. Judith A.B. Lee (2001). The Empowerment Approach to Social Work Practice. Columbia University Press: New York.
15. Keefe T, (1978). The economic context of empathy. Social Work, 23(6), 460-65.
16. Morrison T, (2007). Emotional intelligence, emotion and social work: context, characteristics, complications and contribution. British Journal of Social Work, 37, 245-63.
17. Özbek MF, (2004). Toplumsal yaşamda empati. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler E-Dergisi, 1, 1-16.
18. Pinderhughes EB, (1979). Teaching empathy in cross cultural social work. Social Work, 24(4), 312-16
19. Rasool C, Eklund J, Hansen EM, (2011). Toward a conceptualization of ethnocultural empathy. Journal of Social, Evolutionary and Cultural Psychology, 5(1), 1-13.
20. Rogers C, (2011). Kişi olmaya dair: bir terapistin gözüyle psikoterapiye giriş. İstanbul, Okyanus Yayınları.
21. Royzman EB, Kumar R, (2001). On the relative preponderance of empathic sorrow and its relation to commonsense morality. New Ideas in Psychology, 19, 131-44.
22. Segal EA, (2007). Social empathy: a new paradigm to address poverty. Journal of Poverty, 11(3), 65-81.
23. Segal EA, (2011). Social empathy: a model built on empathy, contextual understanding, and social responsibility that promotes social justice. Journal of Social Service Research, 37, 266-77.
24. Sinclair SL, Monk G, (2005). Discursive empathy: a new foundation for therapeutic practice, British Journal of Guidance & Counselling, 33(3), 333-49.
25. Statham D, (2007). Models of assesment. In: Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care. Ed: Joyce L, USA: Jessica Kingsley Publishers, 101-14.

26. Strandberg T, Eklund J, Manthorpe J, (2012). Promoting empathy in social care for older people. *Working With Older People*, 16(3), 101-10.
27. Walsh J, (2010). *Theories for direct social work practice*. USA, Wadsworth Cengage Learning.
28. Chodorow, N . (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press

SOSYAL HİZMET UZMANI ADAYLARININ SURİYELİ SIĞINMACILARA YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ

Mehmet KIRLIOĞLU¹ , Hasan Hüseyin TEKİN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

² Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

Giriş

Çağımızın en önemli sorunlarından birini, zorunlu sebeplerden dolayı yaşadıkları ülkeyi terk etmek zorunda kalan insanlar oluşturmaktadır. Bu mecburi göçe neden olan siyasi, ekonomik ve toplumsal faktörleri ortadan kaldırmak mümkün değil lakin göç etmek zorunda kalan sığınmacılara yardımcı olmak ve insani şartlarda yaşamalarına yardımcı olmak mümkündür (Özservet ve Yurtsever, 2017). İnsanlık tarihi boyunca kitlesel göçlere neden olan temel sorun savaştır. Savaşlardan kaynaklı zorunlu göçlerin tarihi bu kadar eskiye dayansa da uluslararası bir sorun olarak ele alınmasına ve konuyla ilgili uluslararası düzenlemelere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyulmuştur.

Suriye'deki iç savaş sonucunda ortaya çıkan insanlık dramı, yüz binlerce insanın hayatını yitirmesi ve milyonlarca Suriyelinin ülkelerini terk etmelerine neden oldu. Bu süreçte çok sayıda Suriyeli, sığınmak için Türkiye'yi tercih etti. Bu durum Türkiye'nin hukuktan dış politikaya, güvenlikten sağlığa, eğitimden istihdama, ekonomiden kültüre, toplumsal yapının tümünde kendini hissettiren yeni bir olgu olan sığınmacı olgusunu ortaya çıkardı (Özil, 2016).

Suriye'den Türkiye'ye gelen ilk Suriyeli mülteci kafilesi Hatay'ın Yayladağı ilçesi Cilvegözü sınır kapısından giriş yaptığı tarih itibariyle sayıları giderek artan Suriyeli mülteciler için birçok kentte kamplar kurulmuş ve mültecilerin bir kısmı bu kamplara yerleştirilmiştir (Özdemir, 2017). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği rakamlarına göre 2011 yılından bu yana süregelen Suriye iç savaşı nedeniyle Mart 2017 itibariyle 5 milyondan fazla Suriyeli yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Ürdün, Irak, Mısır, Lübnan, Türkiye gibi ülkeler başta olmak üzere birçok farklı ülkeye, sığınmacı statüsünde yerleşmişlerdir (Küçükşen, 2017). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelişi 29 Nisan 2011 tarihinde başlamıştır. Önce misafir olarak tanımlanmışlar, 2012 Nisan ayında ise Başbakanlık tarafından yayınlanan genelge ile "geçici koruma" altında oldukları kabul edilmiştir (Yılmaz, 2013).

Türkiye yöneticileri ve Türk halkı Suriyeli mültecileri 'geçici misafir', zulme uğrayan din kardeşi, ümmet, muhacir şeklinde adlandırmıştır. Toplum Suriye iç savaşının uzun sürmeyeceği ve savaş bitince sığınmacıların Suriye'ye geri döneceklerine inanıyordu. Suriye'deki iç savaş uzadıkça gitmesi beklenen ve muhacir olarak tanımlanan Suriyeli sığınmacılar kalıcı olmuş bundan dolayı toplumda rahatsızlıklar başlamıştır (Altunkaynak, 2016).

İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi'nin güncel verilerine göre 11.04.2019 tarihi itibarı ile geçici koruma statüsü kapsamında 3.621.330 Suriyeli misafirin kayıt altına alındığı belirtilmektedir. Bu misafirlerin 139.1250'si geçici barınma merkezlerinde kalırken, 3.482.180'i bu merkezlerin dışında yaşamlarına devam etmektedirler. Kampların kalabalık olması ve Türkiye'de kalıcılıklarının uzun süreli olması nedeniyle Suriyeli mültecilerin çoğu şehirlerde kendi imkanlarıyla kiraladıkları konutlarda yaşamaktadırlar (Şimşek, 2019).

Türkiye'deki Suriyeliler konusu her şeyden önce bir sosyal uyum sorunu olarak görülmektedir. Birçok sığınmacı toplum tarafından dışlanmakta ve ırkçılığa maruz kalmaktadır. Göçmenlerin toplumda deneyimledikleri ırkçılık ve ayrımcılık adaptasyon süreçlerine yönelik en önemli tehditler arasındadır (Şimşek, 2018). Çünkü yerel halk tarafından kendi yaşamları ve kaynakları için bir tehdit gibi algılanarak yabancı, istilacı ve işgalci olarak görülmektedirler (Bauman, 2013).

Ön yargı bir grubun tamamına veya bir kısmına yöneltilen hatalı, değişmeyen ve genelleyci olumsuz bir tutum ve bunun sonucunda ortaya çıkan davranışlar olarak tanımlanabilir. İnsanların ön yargı geliştirmelerinin temel nedeni karşı tarafı tanımayan

ve kişi hakkında olumsuz çıkarımlar yapıyor olmasıdır (Allport, 1954). Ön yargının neden olduğu ama çok fazla önemsenmeyen en önemli çıktı sosyal mesafe koyma davranışdır. Bu davranış politikacılar tarafından şiddet ve ayrımcılık kadar önemsenen bir durum değildir. Oysa ayrımcılık ve buna bağlı ortaya çıkacak şiddet eylemlerinin ilk göstergesidir (Çuhadar Gürkaynak, 2011).

Yerel halkın ön yargılı tutumlarının sebebi yaşanan olaylar ve durumlar hakkında yeterli ve doğru bilgiye sahip olmamalarıdır. Sığınmacılara yönelik bilgi dolaylı yollardan sağlandığı ve bilgiyi alan kişiler tarafından sorgulanmadan kabul edildiği için yanlış bilgilerden oluşan bir iletişim ağı oluşmaktadır. Bu yanlış bilgiler çoğunlukla misafir sığınmacı bireyler hakkında olumsuz yargılar içermektedir. Bu yanlış ve yanlış bilgilerin dağılmasında medyanın etkisini göz ardı etmemek gerekir (Çuhadar Gürkaynak, 2011).

Medya Suriyeli sığınmacılar hakkında genel olarak misafirlerimiz veya Suriyeli kardeşlerimiz gibi ılımlı bir dil kullanmakta ancak zaman zaman zaman sığınmacıları suç işleme potansiyeline sahip bir tehdit olarak da yansıtmakta ve yaşanan birçok toplumsal sorunun nedeni olarak göstermektedir (Pandır vd., 2015). Bu durum medyanın algı yarattığı, toplumda var olan önyargıları beslediği tartışmalarını gündeme getirmektedir (Küçükşen, 2017). Suriyeli sığınmacılarla ilgili neredeyse her gün görsel ve yazılı medyada haberler çıkmaktadır. Sosyal ve geleneksel medyada çıkan kamuoyunu yanıltan ve gerçek dışı içeriklere sahip haberlerden bazıları şunlardır:

Yanlış bilgi: Suriyeliler istediği üniversiteye sınavsız giriyor.

Doğrusu: Suriyeli öğrenciler için özel bir düzenleme yok. Suriyeli öğrenciler, diğer yabancı uyruklu öğrenciler gibi “Türkiye Burslarının”, Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavının veya yatay geçişin gereklerini sağlamadan üniversitelere giremezler.

Yanlış Bilgi: Suriyeli öğrencilerin “tamamına” devlet bütçesinden karşılıksız burs veriliyor.

Doğrusu: Sadece Yurt Dışı Türkler Başkanlığına “Türkiye Bursları” üzerinden başvuru yapan ve başarı başta olmak üzere belirli kriterleri karşılayan diğer ülkelerden gelen öğrencilerde olduğu gibi sınırlı sayıdaki Suriyeli öğrenciye burs verilmektedir (TBMM, 2018).

Yanlış bilgi: Suriyeliler bütün sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanıyor.

Doğrusu: Geçici Koruma Yönetmeliğine göre, Suriyeli sığınmacılar kayıt yaptırdıktan sonra kamplarda veya kamp dışında temel ve acil sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanabiliyor. İlaç katkı payları da illere göre değişiyor.

Yanlış Bilgi: Suriyeliler maaşlarını almak için PTT önünde kuyruğa giriyor.

Doğrusu: Suriyelilerin yoğun yaşadığı illerde PTT önünde oluşan kuyrukların sebebi Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından ihtiyacı olan göçmenlere sağlanan kış yardımıdır (Özservet ve Yurtsever, 2017).

Sosyal dışlanma, sığınmacı bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan temel ihtiyaçlarını tedarik edememesiyle başlayan ekonomik ve sosyal boyutları olan, kişinin sığındığı toplumdan kopmasına neden olabilecek toplumsal barışı da tehdit eden sancılı bir süreçtir (Küçükşen, 2017). Bourse’a (2009) göre ‘ötekilere’ karşı dışlayıcı söylemin nedeni farklı renk ya da farklı ırktan olmak değil farklı inançlar ve uygarlıklar arasındaki ötekilerin sahip oldukları alışkanlıklardır. Dolayısı ile sosyal dışlanmayı tetikleyen şey özünde kültürel alışkanlıklar ve yaşam tarzındaki alışık olunmayan farklılıklardır.

Sığınmacılar geldikleri ülkeye alışmaya çalışıyor, kültürüne uyum sağlıyor, dillerini, alışkanlıklarını öğreniyorsa, ev sahibi ülke vatandaşlarının da mültecileri kabul etmesi, dışlamaması ve ötekileştirmemesi gerekir. Hiçbir insan yasa dışı değildir, demokratik toplumlarda yabancı olarak adlandırılan bireylere içinde bulunduğu toplumun üyesi olabileme imkanı verilmeli ve insan haklarına uygun düzenlemeler yapılarak demokratik toplum bu düzenlemelere göre kendini örgütlemelidir (Benhabib, 2011).

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu'nun tanımına göre, "Sosyal hizmet, uygulamaya dayalı bir meslek ve toplumsal değişimi ve gelişmeyi, sosyal uyumu ve insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini destekleyen akademik bir disiplindir. Sosyal adalet prensipleri, insan hakları, kolektif sorumluluk ve çeşitliliklere saygı, sosyal hizmetin merkezi konumundadır. Sosyal hizmet teorileri, sosyal bilimler, beşeri bilimler, yerli bilgi ve sosyal hizmet uygulaması ile desteklenmiştir. İnsanları ve yapıları yaşam mücadelelerini ele almak ve refahı arttırmak için kullanır. Yukarıdaki tanım ulusal ve/veya bölgesel düzeyde güçlendirilebilir" (IFSW, 2014). Bu tanımda vurgu yapılan toplumsal değişim, sosyal uyum, insan hakları, çeşitliliklere saygı gibi kavramları şüphesiz ki sığınmacı ve mültecilere için de vazgeçilemez kavramlardır. Bu nedenle sığınmacıların uyum, kabul, adaptasyon, korunma gibi süreçlerinde sosyal hizmet mesleğine büyük sorumluluklar düşmekte ve sosyal hizmet uzmanlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Suriyeli sığınmacılarla ilgili yapılan bazı çalışmalarda (Erçoban, 2014; Ünal, 2014; Küçükşen, 2017; Özdemir, 2017) halkın mültecilere karşı ön yargılı, dışlayıcı olmakla beraber mültecilere karşı olumsuz düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Toplumdaki bu genel algıdan sosyal hizmet uzmanı adayı olan sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin de etkilenecek benzer şekilde düşünebilecekleri ön görülmüştür, bu çalışma bu ön görünün değerlendirilerek ortaya konması ve sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin sığınmacılara yönelik düşüncelerinin ortaya konması açısından önemlidir.

Yöntem

Katılımcılar

Nicel tarama modeline göre planlanan bu araştırmanın evrenini sosyal hizmet bölümü son sınıf öğrencileri, örneklemini ise 2018-19 yılında Konya ilinde staj (mesleki uygulama) yapmakta olan sosyal hizmet bölümü son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemin tamamına ulaşılmaya çalışılmış ve 310 öğrencinin 282'sine ulaşılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2003).

Veri toplama araçları ve süreci

Sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşüncelerini ortaya koyabilmek adına literatürden yararlanılarak oluşturulan yapılandırılmış form kullanılmıştır. Form özü itibarıyla üç kısımdan oluşmaktadır. Katılımcıların anonim kalmasını sağlayacak şekilde çeşitli sosyo-demografik bilgileri içeren sorular sorulmuştur. Daha sonra sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşüncelerine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Suriyeli sığınmacılara yönelik düşüncelere ilişkin sorular iki kısma ayrılmıştır. Bir tarafta "Suriyeliler" sorunu ile ilgili

genel sorular yer alırken diğer tarafta ise “Suriyeliler” sorunun Türk toplumuna yansımaları çerçevesinden bakılmıştır.

Veriler www.surveey.com aracılığı ile toplanmıştır. Literatürden yararlanılarak oluşturulan yapılandırılmış form sisteme girilmiş ve ilgili siteden link elde edilmiştir. Sosyal hizmet uzmanı adaylarının mesleki uygulama yapmakta oldukları kuruluşlar ziyaret edilerek çalışmaya katılmak isteyenlere elde edilen link cep telefonlarına veya epostalarına gönderilerek doldurmaları sağlanmıştır. Ziyaret edilemeyen uzak kuruluşlardaki öğrencilere kurum danışmanları aracılığı ile ulaşılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesi

Veriler üzerinde tanımlayıcı istatistik yapılmıştır. Bunun için BM SPSS Statistics 20.0 programı kullanılmıştır. Bu kapsamda soruların cevapları ile ilgili yüzde ve sıklık tabloları oluşturulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen veriler yer almaktadır. Veriler üç başlıkta sunulmaktadır. Öncelikle katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine yer verilmiştir. Tablo 2 ve 3'te sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşünceleri yer almaktadır. Tablo 2 ve 3 hemen hemen benzer konuları ele alsa da iki tablo arasında ince bir ayrım bulunmaktadır. Tablo 2 daha çok “Suriyeliler” sorununa genel bir çerçevede bakarken tablo 3 ise “Suriyeliler” sorunun Türk toplumuna yansımaları çerçevesinde bakmaktadır.

Tablo 1: Sosyal hizmet uzmanı adaylarının sosyo-demografik bilgileri

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	205	74,7
Erkek	77	27,3
Öğrenim Türü	Sayı (n)	Yüzde (%)
Örgün Öğretim	231	81,9
Açıköğretim	51	18,1
Yaşamın çoğunlukla geçtiği yer	Sayı (n)	Yüzde (%)
Büyükşehir	91	32,3
İl	92	32,6
İlçe	70	24,8
Kasaba-Köy	29	10,3
Yaşamın çoğunlukla geçtiği bölge	Sayı (n)	Yüzde (%)
Karadeniz	42	14,9
Marmara	36	12,8
İç Anadolu	76	27
Ege	46	16,3
Akdeniz	36	12,8
Güneydoğu Anadolu	19	6,7
Doğu Anadolu	27	9,6
Aile Yapısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Tek Ebeveynli	11	3,9
Parçalanmış (boşanmış)	10	3,5
Çekirdek	209	74,1
Geniş	52	18,4
	Min-Max	Ort-SS
Yaş	18-38	23,7 3,2
Aile geliri	400-15000	3070,5 2006,0

Çizelgede sosyal hizmet uzmanı adaylarının sosyal demografik özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Çizelgede görüldüğü gibi araştırmaya katılanların 205'ini (%74,7) kadın öğrenciler, 77'sini (%27,3) erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrenim türüne bakıldığında öğrencilerin 231'i (%81,9) örgün eğitim, 51'i (%18,1) açık öğretim lisans eğitimi almaktadır. Öğrencilerin yaşamını çoğunlukla geçirildiği yer ele alındığında öğrencilerin 91'i (% 32,3) büyükşehirde, 92'si (%32,6) ilde, 70'i (%24,8) ilçede, 29'u (%10,3) kasaba-köyde yaşamlarını sürdürmüştür. Öğrencilerin yaşamını çoğunlukla geçirdiği bölgeye bakıldığında ise 42'si (%14,9) Karadeniz, 36'sı (%12,8) Marmara, 76'sı (%27) İç Anadolu, 46'sı (%16,3) Ege, 36'sı (%12,8) Akdeniz, 19'u (% 6,7) Güneydoğu Anadolu, 27'si (%9,6) Doğu Anadolu bölgesinde yaşamlarını sürdürmüştür. Aile yapısını incelediğimizde öğrencilerin 11'i (%3,9) tek ebeveynli, 10'u (%3,5) parçalanmış (boşanmış), 209'u (%74,1) çekirdek, 52'si (%18,4) geniş yapıda aileye sahiptir. Öğrencilerin ailelerinin gelir durumuna bakıldığında en düşük gelir 400 TL, en yüksek gelir 15000 TL, ortalama gelir ise 3070,5 TL olarak tespit edilmiştir. Yaş değişkenine göre ise katılımcılar en küçük 18, en büyük 38 yaşındadır ve yaş ortalamaları 23,7'dir.

Tablo 2: Sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşünceleri

Suriyeli sığınmacılar konusunda sizce toplum hangi yönde daha eğilimlidir?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Yardımsever, olumlu, pozitif, çevreye ve sosyal olaylara karşı duyarlı, kendinden önce başkalarını düşünebilen, önyargısız, eşitlikçi, anlayışlı	58	20,6
Olumsuz, negatif, çatışmacı, çevreye ve sosyal olaylara karşı duyarsız, bencil, önyargılı, ayrımcı, hoşgörüsüz	154	54,6
Kararsız	70	24,8
Suriyeli sığınmacılara yönelik uyum programları geliştirilmeli midir?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	229	81,2
Hayır	30	10,6
Kararsızım	23	8,0
Suriyeli sığınmacı çocukların eğitimlerinin eksiksiz bir şekilde karşılandığını düşünüyor musunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	54	19,1
Hayır	188	68,7
Kararsızım	40	14,2
Suriyeli sığınmacıların herhangi bir sosyal korumadan yoksun olarak çalıştıklarını düşünüyor musunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	228	80,9
Hayır	31	11
Kararsızım	23	8,2
Suriyeli sığınmacıların yararlanabilecekleri hizmetlerden haberdar olduğunu düşünüyor musunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	113	40,1
Hayır	120	42,6
Kararsızım	49	17,4
Suriyeli sığınmacılar sizce en çok hangi alanda sorun yaşıyorlar?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Sağlık	25	8,9
Dil	102	36,2
Eğitim	37	13,1
İstihdam	49	14,4
Barınma	69	24,5

Araştırmaya katılan sosyal hizmet uzman adaylarının Suriyeli sığınmacılar konusunda toplum eğilimleri 58'i (%20,6) olumlu, 154'ü (%54,6) olumsuz gördüğü, 70'i (%24,8) kararsız olduğu görülmektedir. "Sığınmacı bireylere yönelik uyum programları geliştirilmeli midir?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 229'u (%81,2) evet; 30'u (%10,6) hayır; 23'ü (%8,2) kararsızım cevabını vermişlerdir. "Sığınmacı çocukların eğitimlerinin eksiksiz bir şekilde karşılandığını düşünüyor musunuz?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 54'ü (%19,1) evet; 188'i (%68,7) hayır; 40'ı (%14,2) kararsızım cevabını vermişlerdir. Suriyeli sığınmacıların herhangi bir sosyal korumadan yoksun olarak çalıştıklarını düşünüyor musunuz?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 228'i (%80,9) evet; 31'i (%11) hayır; 23'ü (%8,2) kararsızım cevabını vermişlerdir. "Sığınmacıların yararlanabilecekleri hizmetlerden haberdar olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 113'ü (%40,1) evet; 120'si (%42,6) hayır; 49'u (%17,4) kararsızım cevabını vermişlerdir. "Sığınmacılar sizce en çok hangi alanda sorun yaşıyorlar?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 25'i (%8,9) sağlık; 102'si (%36,2) dil; 37'si (%13,1) eğitim; 49'u (%14,4) istihdam; 69'u (%24,5) barınma cevabını vermişlerdir.

Tablo 3: Sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşünceleri

Sığınmacıların ülkemize alınması doğru buluyor musunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	135	47,9
Hayır	78	27,7
Kararsızım	69	24,5
Sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmesi sizce uygun mu?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	25	8,9
Hayır	226	80,1
Kararsızım	31	11
Sığınmacıların yaşamları tehlike soka ortadan kalkınca ülkelerine geri mi dönmeliler?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	265	94,0
Hayır	2	0,7
Kararsızım	15	5,3
Sığınmacılara sizce yeterli yardım yapılıyor mu?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	150	53,2
Hayır	85	30,1
Kararsızım	47	16,7
Sığınmacılar istihdam edilerek Türk vatandaşlarına haksızlık yapılıyor mu?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	166	58,9
Hayır	60	21,3
Kararsızım	56	19,9
Kamp yaşantısı ile sığınmacıların üretkenliklerini yitirip pasifleştiklerini düşünüyor musunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	210	74,5
Hayır	43	15,2
Kararsızım	29	10,3
Sığınmacıların artması ile hırsızlık, dilencilik, fuhuş gibi olayların arttığını düşünüyorsunuz?	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	179	63,5
Hayır	52	18,4
Kararsızım	51	18,1

Katılımcılara "Suriyeli sığınmacıların ülkemize alınması doğru buluyor musunuz?" sorusu sorulduğunda katılımcıların 135'i (% 47,9) evet; 78'i (% 27,7) hayır; 69'u (%24,5) kararsızım olarak ifade etmişlerdir. "Sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmesi

sizce uygun mu?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 25’i (%8,9) evet; 226’sı (%80,1) hayır; 31’i (%11) kararsızım cevabını vermişlerdir. “Sığınmacıların yaşamlarını tehlikeye sokan olay ortadan kalkınca ülkelerine geri mi dönmeliler?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 265’i (%94) evet; 7’si (%0,7) hayır; 15’i (%5,3) kararsızım cevabını vermişlerdir. “Sığınmacılara sizce yeterli yardım yapılıyor mu?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 150’si (%53,2) evet; 85’i (%30,1) hayır; 47’si (%16,7) kararsızım cevabını vermişlerdir. “Sığınmacılar istihdam edilerek Türk vatandaşlarına haksızlık yapılıyor mu?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 166’sı (%58,9) evet; 60’ı (%21,3) hayır; 56’sı (%19,9) kararsızım cevabını vermişlerdir. “Kamp yaşantısı ile sığınmacılar üretkenliklerini yitirip pasifleştiklerini düşünüyor musunuz?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 210’u (%74,5) evet; 43’ü (%15,2) hayır; 29’u (%10,3) kararsızım cevabını vermişlerdir. Sığınmacıların artması ile hırsızlık, dilencilik, fuhuş gibi olayların arttığını mı düşünüyorsunuz?” sorusu sorulduğunda katılımcıların 179’u (%63,5) evet; 52’si (%18,4) hayır; 51’i (%18,1) kararsızım cevabını vermişlerdir.

Tartışma ve Yorum

Bu çalışmanın amacı 2018-2019 akademik yılında Konya ilinde staj yapmakta olan sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşüncelerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda literatürden oluşturulan sorular sosyal hizmet uzmanı adaylarına yöneltilmiştir.

Sosyal hizmet uzmanı adayları Suriye sığınmacıların yaşamlarını tehlikeye sokan olay ortadan kalkınca ülkelerine geri dönmeleri düşüncesini desteklemektedirler. Yapılan çalışmalarda da yerel halk Suriye’de savaşın bitmesi durumunda Suriyeli sığınmacıların ülkelerine geri dönmelerini istemektedirler (Erdoğan, 2017a; Erdoğan, 2017b). Sosyal hizmet uzmanı adayları toplumun olumsuz, negatif, çatışmacı, çevreye ve sosyal olaylara karşı duyarsız, bencil, önyargılı, ayrımcı ve hoşgörüsüz olduğunu düşünmektedirler. Bir taraftan Suriyeli sığınmacıların ülkemize alınmasının doğru olduğunu belirtirlerken diğer taraftan sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmesinin uygun olmadığı görüşündedirler. Suriyeli sığınmacıların istihdam edilerek Türk vatandaşlarına haksızlık yapıldığı belirtilirken diğer taraftan kamp yaşantısı ile Suriyeli sığınmacıların üretkenliklerini yitirip pasifleştikleri görüşü hakimdir. Suriyelilerin emek piyasasına eklenmesinin olumsuz etkilerinin yanında ekonomik ve toplumsal birçok katkıları da olabileceği belirtilmektedir (Duruel, 2017b). Aslında tüm bu görüşlerin nedenleri 1951 Cenevre Sözleşmesi ve ardından gelen süreç ile ilgili olduğu söylenebilir. Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi’ni coğrafi çekince şartı ile imzalamış ve bu kapsamda Avrupa dışındaki ülkelerden gelen sığınmacıları mülteci olarak kabul edememektedir (Dürgen, 2015; Taşkın 2014; Keskin, 2014; Reçber, 2014; Güneş, 2013). Bu nedenle statüleri tam olarak tanımlanamayan Suriyeliler, savaşın biteceği ve geri dönecekleri düşüncesi ile geçici koruma statüsüne alınarak “misafir” olarak tanımlanmışlardır (Biner ve Soykan, 2016; Kaya ve Eren, 2015). “Misafir” olarak tanımlamak hem Suriyeliler hem de yerel halk açısından konuya bakiş açısını etkilemektedir. Misafir olarak tanımlamak Suriyeli sığınmacılar ile yerel halk arasında hiyerarşi oluşturmaktadır (Bakioğlu, 2018 Artar, 2016; Kahraman ve Nizam, 2016). Bizim vatandaşlarımız ve onlar şeklinde oluşan bir hiyerarşinin söz konusu olduğu ve bu hiyerarşinin de bizim vatandaşlarımızı öncelemesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Bakioğlu, 2018; Döner 2016; Erdoğan, 2014). Ek olarak hiyerarşi kavramının zihinlerdeki oluşumunu ulus devlet anlayışı içerisinde düşünmemiz gerektiği de belirtilmektedir (Bakioğlu, 2018; Altıntaş, 2014). Başlangıçta hem ülke politikaları hem de yerel halkın algısı Suriyeli sığınmacıların geçici olduğuna ilişkindir. Politikaların, yerel halkın kabul ile Suriyelilerin sosyal uyum sürecinin eş zamanlı ve birbirini destekleyici şekilde yürütülmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Tunç, 2015). Ancak “misafir”likten “kahıcı” olmaya doğru evrilen süreç ülke politikalarını etkilemesine rağmen yerel halkın

zihnindeki misafir algısını henüz yıkamadığı, bu durumun da yerel halkı genelde Suriyeliler özelde ise Suriyelilerin vatandaşlıkları ile ilgili olumsuz düşünmeye ittiği belirtilmektedir (Erdoğan vd., 2017; Şimşek, 2017; Gülyaşar, 2017; İcduygu, 2017). Hatta kimi zaman Suriyeliler ile yaşanan sorunların yerel halk tarafından genelleştirildiği görülmektedir (Erdoğan, 2017a). Halbuki Suriyeliler “müstakbel vatandaşlarımız” olarak değerlendirilmektedir (Kap, 2014). Ülkemizde Suriyelilere yönelik bakış açısının iki kutupta değerlendirilebileceği söylenebilir. Hayırseverlik yaklaşımı çerçevesinde Suriyelilere yardım edilmesi gerektiğini düşünenler ile milliyetçi ve ulus devlet anlayışı ile olayı değerlendirerek Suriyelileri her şeyin sorumlusu olarak görenler şeklinde iki kutuptan bahsedilebileceği belirtilmektedir (Bakioğlu, 2018; Erdoğan vd, 2017; Man, 2016). Bu noktada medyanın kullandığı dilin önemli bir argüman olduğu belirtilmektedir. Kullanılan dilin Suriyeli sığınmacıları etiketlediği, damgaladığı ve medyada genelde olumsuz temsiller ile beraber yer aldıkları ifade edilmektedir. (Gölcü ve Dağlı, 2017; Doğanay ve Keneş, 2016; Karataş, 2015; Pandır vd., 2015). Tüm bunlar da Suriyeli sığınmacılara yönelik bakış açısını olumsuz bir şekilde etkilemesine neden olmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanı adayları Suriyeli sığınmacıların herhangi bir sosyal korumadan yoksun olarak çalıştıklarını düşünmektedirler. 2016 yılına kadar Suriyelilere çalışma izni verilmediği, ilgili yıldan sonra da verilen izinlerin de çok kısıtlı olduğu ve bu durumun da Suriyelileri kayıt dışı çalışmaya ittiği belirtilmektedir (Aslı, 2018; Şenses, 2016). Her ne kadar kayıt dışı çalışma ile ilgili Suriyelileri engelleyici herhangi bir politika takip edilmese de Suriyeliler çalışma yaşamında kaderine terk edilerek işverenlerin isafına bırakılmıştır (Man, 2016; Barın, 2015; Amnesty International, 2014a; Amnesty International, 2014b). Bu durum da Suriyeliler açısından birçok olumsuz soruna neden olmuştur. Örneğin düşük ücrette çalışmak, uzun mesailer iş başında durmak, kolay bir şekilde işten çıkartılmak, ücretlerin ödenmemesi gibi hususlarda tamamen işverenlerin inisiyatifine terk edildikleri belirtilmektedir (Duruel, 2017a; Döner, 2016; Koç vd., 2015; Mazlumder Kadın Çalışmaları Grubu, 2014; Suriye’den İstanbul’a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu, 2013).

Katılımcılar Suriyeli sığınmacılara karşı yeterli yardım yapıldığını düşünmektedirler. Katılımcıların bu düşüncesi Ercan (2018)’ın bahsetmiş olduğu “geçici” ve “misafir” olarak görülen Suriyelilere yardım etmek noktasında yerel halkın eğilimin pozitif olacağına ilişkin görüşü ile uyumaktadır. Diğer taraftan her ne kadar evet ve hayır cevapları birbirlerine çok yakın olsa da katılımcılar, Suriyeli sığınmacıların yararlanabilecekleri hizmetlerden haberdar olmadıklarını düşünmektedirler. Ek olarak Suriyeli sığınmacıların en çok sırasıyla dil, barınma, istihdam, eğitim ve sağlık alanında sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Hakikaten de Suriyeli sığınmacıların yoğun bir şekilde yaşadığı sorunların başında dil sorunu gelmektedir ve dil sorunu diğer sorunları da beraberinde getirmektedir. En başta dil bilmemek kamu hizmetlerine ulaşmada ciddi sorunlara neden olabilmektedir (Duruel, 2017a). Diğer taraftan Suriyeli sığınmacıların uyumlarının sağlanması için de dil sorunu önemli bir etkidir (Erdoğan, 2017a; Erdoğan, 2017b). Bu noktada katılımcılar da Suriyeli sığınmacılara yönelik uyum programlarını geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Dil sorunundan başka uyum sorununu, barınma, istihdam, eğitim ve sağlık ile ilgili yaşanan sorunlar daha da derinleştirmektedir (Bakioğlu, 2018; Kaya, 2015; Fiddian-Qasmiyeh vd., 2012; Fiddian Qasmiyeh, 2011; Fiddian-Qasmiyeh, 2009). İç İşleri Bakanlığı’nın verilerine göre 29.03.2019 tarihi itibarı ile geçici koruma statüsü kapsamında 3.651.635 Suriyeli sığınmacının kayıt altına alındığı belirtilmektedir. Bu sayının çok küçük bir kısmı olan 140.704 Suriyeli sığınmacı geçici barınma merkezlerinde kalmaktadır. Diğer bir ifade ile 3.5 milyondan fazla Suriyeli sığınmacı barınma sorunu kendi imkanları ile çözmek zorunda kalmıştır. Yapılan çalışmalarda Suriyelilerin çok kötü şartlar altında, can ve mal güvenliği olmayan mekanlarda, zaman zaman park ve bahçelerde kaldıkları, Suriyeliler

ile birlikte kira fiyatlarının beklenenden çok daha fazla arttığı, daha önce kiralık olarak düşünülmeyen mekanların dahi kiralık olarak Suriyelilere verildiği belirtilmektedir (Döner, 2016; Amnesty International, 2014; Mazlumder Kadın Çalışmaları Grubu 2014). Bu noktada katılımcıların Suriyeli sığınmacı çocukların eğitimlerinin eksiksiz bir şekilde karşılanmadığını düşündüklerini belirtmekte fayda vardır. Literatürde de geçici ve misafir olduğu düşünülen topluluğa karşı eğitim ile ilgili atılacak adımlarda geç kalındığı belirtilmektedir. Başlangıçta Suriyeli çocukların eğitimleri ikamet alma şartına bağlanmıştır. İkamet alamayanlar kapsam dışında kalmıştır (Kızıl ve Dönmez, 2017; Seydi, 2014). İkamet şartının 2014 yılında kaldırıldığı görülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014). Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı Suriyeli çocukları Türk okullarına hazırlamak amacıyla Geçici Eğitim Merkezleri'nin kurulması için adım atmış (Akalin 2016; Yavuz ve Mızrak 2016) ve Geçici Eğitim Merkezleri varlığını 2018 yılına kadar sürdürmüştür. Katılımcılar, Suriyeli sığınmacıların en az sorun yaşadığı alanın sağlık olduğunu belirtmektedirler Literatürdeki çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir. Türkiye, Suriyelilerin ülkeye ilk girdikleri tarihlerden itibaren Suriyelilerin sağlık hizmetlerinden yararlanması noktasında hep kolaylaştırıcı olmuştur (Karakaya ve Benli, 2017; Yüksel vd., 2013).

Sosyal hizmet uzmanı adaylarının büyük bir çoğunluğu Suriyeli sığınmacıların artması ile hırsızlık, dilencilik, fuhuş gibi olayların arttığı görüşüne katılmaktadırlar. Bu görüşün ortaya çıkıp yaygınlaşmasının Suriyelilerin kalıcı olduğunun anlaşılması ile değerlendirilebileceği belirtilmektedir (Şimşek, 2017). Man (2016) tarih boyunca yabancıların, tanımlanamayanların, bilinmeyenlerin hep "günah keçisi" ilan edildiklerini, şimdi Suriyelilerin günah keçisi olarak görüldüklerini belirtmektedir. Suriyeli sığınmacıların büyük bir çoğunluğunun dilencilikten ziyade çalışarak hayatlarını idame ettirdikleri belirtilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi yaşanan sorunların çoğu zaman genelleştirildiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2017a; Erdoğan, 2017b; Döner, 2016). Dilencilik yapan Suriyelilerin az sayıda olmasına rağmen bu grubun tüm Suriyelilerin etiketlenmesine neden olduğu vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2017a; Erdoğan, 2017b)

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamındaki sosyal hizmet uzmanı adayları çok kısa bir süre sonra dezavantajlı veya özel gereksinimleri olan gruplarla çalışmaya başlayacak olmalarından dolayı özel bir örnekleme oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacı adaylarının Suriyeli sığınmacılar ile ilgili düşünceleri, yerel halkla ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sosyal hizmet mesleğinin en temel amaçlarından biri "sosyal adalet"i gerçekleştirmektir (Duyan, 2010; Duyan vd., 2008; Thompson, 2002; Şahin, 2000; Swenson, 1998). Ayrıca sosyal hizmet uzmanlarının dezavantajlı veya özel gereksinimleri olan gruplara yönelik "savunuculuk" rolü de bulunmaktadır (Barnes, 2011; Duyan, 2010; Duyan vd., 2008; Sosin ve Caulum, 1983). Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanı adaylarının Suriyeli sığınmacılara yönelik düşünceleri değerlendirildiğinde sosyal hizmet mesleğinin en temel amacını ve rolünü nasıl yerine getireceği sorusu gündeme gelmektedir. Bu nedenle özellikle sosyal hizmet müfredatında göçmen, sığınmacı ve mülteci konularının daha detaylı işlenmesi gerektiği söylenebilir. Ek olarak mevcut derslerin öğrencilerin olumlu bir algı geliştirmelerine etki durumunun belirlenmesi için deneme modelli çalışmaların yapılması yararlı olacaktır. Buna yönelik yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir (Akçay ve Başer, 2018; Başer ve Kalaycı-Kırlioğlu; 2016). Sosyal hizmet eğitiminin değiştirici ve dönüştürücü bir hedefe odaklandığı düşünüldüğünde eğitim içeriğinin öğrencilerde sığınmacılara yönelik olumlu bir algı geliştirebilecek nitelikte düzenlenmesi veya kuruculanması gerekmektedir. Sonuç olarak toplumun birlikte yaşayacağı çevre ve kuracağı ilişki yapısının inşasında sosyal hizmet uzmanlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu

nedenle geleceğin sosyal hizmet uzmanı adayı olan öğrencilerin daha yaşanabilir bir toplum ve daha insancıl bir sığınmacı ikliminin oluşturulabilmesi sürecine katkı sağlayabilmeleri için sığınmacılara karşı ön yargısız olmaları ve onlar adına savunuculuk yaparak ilgili politikaların gelişimine katkı sağlamaları mesleğin hedefleri ve amaçlarının gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

1. Akçay, S., Başer, D. (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet Dersinin Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısına Etkisi. *İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Araştırma Örnekleri* (287-296). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
2. Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge: MA.
3. Altıntaş, S. (2014). "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri." *İdeal Kent*, 14: 252-276.
4. Altunkaynak, S. (2016). "Intersecting Lives in Post-Migration Period: The Dynamics of Relations Between 'Host' Women from Turkey and 'Guest' Women From Syria". *Alternatif Politika*, 8(3):488-504.
5. Amnesty International. (2014a). *Dışarıda Bırakılanlar: Uluslararası Toplum Tarafından Terk Edilen Mülteciler*. Londra: Uluslararası Af Örgütü.
6. Amnesty International. (2014b). *Hayatta Kalma Mücadelesi Türkiye'deki Suriye'den Gelen Mülteciler*. Londra: Uluslararası Af Örgütü.
7. Artar, F. (2016) Mülteci Kimliğinin İlişkisel İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Deneme. Aytül Kasapoğlu (ed.) *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* (ss. 197-215). Ankara: Yeni İnsan.
8. Aslı, Ş. A. (2018). "Türkiye'de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?" *Çalışma ve Toplum*, 1: 13-36.
9. Bakioğlu, A., Artar, F., İzmir, H. (2018). *Ankara'daki Suriyelilerin Mültecilik Deneyimleri: Göç, Gündelik Yaşam, Geçim Deneyimleri ve Sosyal Dışlanma*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.
10. Barın, H. (2015). "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri." *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 10-56.
11. Barnes, V. (2011). "Social Work And Advocacy With Young People: Rights And Care In Practice." *British Journal of Social Work*, 42(7): 1275-1292.
12. Başer D., Kalaycı Kırloğlu, H. İ. (2016). "Deneme Modeli Bir Araştırma: Sosyal Hizmet Kuram ve Uygulamaları II Dersinin Empatik Beceri ve Eğilimine Etkisi." 2. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi 'Göç, Yoksulluk ve İstihdam', 23-25 Eylül, Konya.
13. Bauman, Z. (2013). *Sosyolojik Düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
14. Benhabib, S. (2005). Borders, boundaries, and citizenship. *PS: Political Science & Politics*, 38(4), 673-677.
15. Biner, Ö., Soykan, C. (2016). *Suriyeli Mültecilerin Perspektifinden Türkiye'de Yaşam*. İstanbul: Mülteci-Der Yayınları.
16. Çuhadar Gürkaynak, E. (2012). Toplumsal Temas: Önyargı ve Ayrımcılığı Anlamak İçin Bir Sosyal Değişim Aracı Olarak Kullanılabilir mi? *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (255-265). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
17. Doğanay, Ü., Keneş, H. Ç. (2016). "Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası." *Mülkiye dergisi*, 40(1): 143-184.
18. Döner, H. (2016). *Suriyeli Göçmenlerle Yaşanan Sorunlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Hatay İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
19. Duruel, M. (2017). "Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Temel Sorunlar, Algı ve Beklentiler: Hatay Örneği." *Akademik Bakış Dergisi*, 62: 57-79.
20. Duruel, M. (2017b). "Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler." *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 207-222
21. Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayın No: 16
22. Duyan, V., Özgür-Sayar, Ö., Özbulut, M. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Sosyal Hizmet Alanında Çalışanlar İçin Bir Rehber*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi
23. Dürgen, B. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

24. Ercan, F. Z. (2018). *Suriyeli Sığınmacı Çocukların Eğitim Sorunları ve Okul Sosyal Hizmeti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Konya.
25. Erçoban, P. (2014). *Türkiye'ye Sığınan Suriyeliler Misafir Değil, Mülteci*. İstanbul: Agos Gazetesi.
26. Erdoğan, M. (2014). *Türkiye'deki suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
27. Erdoğan, M. (2017a). "Kopuş"tan "Uyum"a Kent Mültecileri Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği.
28. Erdoğan, M. (2017b). *Suriyeliler Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Hacettepe Göç Araştırmaları Merkezi.
29. Erdoğan, M., Kavukçuer, Y., Çetinkaya, T. (2017). *Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı*. Ankara: Özgürlük Araştırmaları Derneği.
30. Fiddian-Qasmiyeh, E. (2009). "Representing Sahrawi Refugees" "Educational Displacement" to Cuba: Self-sufficient Agents or Manipulated Victims in Conflict?" *Journal of refugee studies*, 22(3): 323-350.
31. Fiddian-Qasmiyeh, E. (2011). "The Pragmatics of Performance: Putting 'faith' In Aid In The Sahrawi Refugee Camps." *Journal of Refugee Studies*, 24(3): 533-547.
32. Fiddian-Qasmiyeh, E., Isabel, R., Carlos, V. S., Roger, Z. (2012). *Assessing the Impacts and Costs of Forced Displacement: Volume I*. University of Oxford: Refugee Studies Centre.
33. Gölcü, A., Dağlı, A. N. (2017). "Haber Söyleminde 'Öteki'yi Aramak: Suriyeli Mülteciler Örneği." *Akdeniz İletişim Dergisi*, 28: 11-38.
34. Güneş, M. (2013). *Uluslararası Göçün Tetikleyicileri; Suriye'den Türkiye'ye Zorunlu Göç'ün Cilvegözü Örneği ile Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Ankara.
35. IFSW. (2014). *Global Definition of Social Work*. Kanada: IFSW General Meeting and World Conference 2014.
36. Kahraman, F., Nizam, Ö. K. (2016). "Mültecilik Hallerini Mekan Üzerinden Okumak: Gaziantap Örneğinde Türkiyelilerin Gözünden Suriyeli Kent Mültecileri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (44): 808-825.
37. Kap, D. (2014). "Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları." *Akademik Perspektif*, 1(3): 30-35.
38. Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara, Nobel Yayıncılık.
39. Karataş, M. (2015). "Türk Yazılı Basınında Suriyeli Sığınmacılar İle Halk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 112-151.
40. Kaya, İ., Eren, E. Y. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu: Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri*. Ankara: SETA.
41. Keskin, S. (2014). *Turkey's Asylum Policy Towards Syrians*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
42. Koç, M., Görücü, İ., Akbiyık, N. (2015). "Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 63-94.
43. Küçükşen, K. (2017). "Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5):2399-2413.
44. Man, F. (2016). "'Günah Keçileri' ya da 'Olağan Şüpheliler' Olarak Suriyeliler". *Çalışma ve Toplum*, 3: 1147-1170.
45. Mazlumder Kadın Çalışmaları Grubu. (2014). *Mazlumder Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu*. İstanbul: Mazlumder.
46. Özdemir, R. (2017). "Suriyeli Mültecilerin Türkiye'deki Algıları". *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1):116-136.
47. Özil, H. (2016). "Kentlin Yeni Misafirleri Suriyeliler". *Marmara İletişim Dergisi*, 25:125-129.

48. Özservet, Ç.Y., Yurtsever, B. (2017). *Göçmenlere Yönelik Önyargı Araştırması*. İstanbul:Marmara Üniversitesi Kent Sorunları ve Yerel Yönetimler Araştırma ve Uygulama Merkezi.
49. Pandır, M., Efe, İ., Paksoy, A. F. (2015). "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi." *Marmara İletişim Dergisi*, 24: 1-26.
50. Reçber, S. (2014). Hayatın Yok Yerindekiler: Mülteciler ve Sığınmacılar. *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu* (s. 247-268). İstanbul: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını.
51. Seydi, A. R. (2014). "Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31): 267-305.
52. Sosin, M., Caulum, S. (1983). "Advocacy: A conceptualization for Social Work Practice." *Social Work*, 28(1): 12-17.
53. Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu. (2013). *Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriye'den Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği*. İstanbul: Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu.
54. Swenson, C. R. (1998). "Clinical social Work's Contribution to A Social Justice Perspective." *Social Work*, 43(6): 527-537.
55. Şahin, F. (2000). *Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sosyal Refah Politikasının Süreçlerine Katılımı*. Ankara: Aydınlar Matbaası
56. Şenses, N. (2016). "Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey." *Critical Sociology*, 42(7-8): 975-987.
57. Şimşek, D. (2018). "Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği." *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2): 367-392.
58. Taşkın, D. (2014). "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181: 175-204.
59. Thompson, N. (2002). "Social Movements, Social Justice and Social Work." *British Journal of Social Work*, 32(6): 711-722.
60. Tunç, A. (2015). "Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme." *Tesam Akademi*, 2(2): 29-63.
61. Türkiye Büyük Millet Meclisi (2018). *Göç ve Uyum Raporu*. Ankara:Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu.
62. Ünal, S. (2014). "Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: 'Öteki' Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi". *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 6(3):65-89.
63. Yılmaz, H. (2013). *Türkiye'de Suriyeli Mülteciler: İstanbul Örneği*. İstanbul:İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği.

KRİPTO PARA BİRİMLERİ BORSA ENDEKSİ VE FAİZ ORANI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hakan ALTIN¹

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.

GİRİŞ

Para ve finans dünyasında daha önce hiç görmediğimiz bir şekilde dönüşüm yaşanmaktadır. Dijitalleştirilmiş varlıklar ve yenilikçi finansal kanallar, alternatifleri üzerinde yeni değerler zinciri yaratmaktadır. Bu değer zinciri dört bileşeni vardır. Birincisi, kripto para birimlerinin kullanıcılar tarafından kabul görmesi bu paraların piyasa değerlerinde görülmemiş bir artışa yol açmıştır. İkincisi, kripto para birimleri sınırsız değişim işlemleriyle hem küreselleşmiş hem de yerelleşmiştir. Üçüncüsü, kripto para piyasaları Bitcoin (BTC)'in ötesine geçerek büyük bir dijital para ekosistemi oluşturmuştur. Dördüncüsü, kripto para piyasalarının güvenlikleri ve tabi olacakları yasal kurallar konusu giderek önem kazanmıştır.

Çeşitli aktörlerden oluşan kripto para ekosistemi kamu, geleneksel finans ve çeşitli ekonomik sektörler arasında yeni ara yüzler oluşturmaktadır. Bu hizmetlerin varlığı kamunun sağladığı olanakların ötesinde daha geniş bir ekonomi ve yeni bir takas ölçüsü birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz piyasalarında kripto para birimi çok çeşitli sektörlerde kullanılmakla ve ticaret hayatında yeni bir ödeme aracı olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Kripto para birimlerine ilişkin ödemeler internet ortamında her hangi bir aracı olmadan gerçekleşmektedir. Bu durum işlem masraflarının çok daha az olmasına olanak sağlamaktadır. Kripto para birimleri üretimi internet ortamında kişiler arasında madenci adı verilen bir uygulama ile gerçekleşmektedir. Birim kripto para birimi üretimi için sistemde bir işlem gerekmektedir. İşlem miktarı network ağı tarafından otomatik olarak belirlenmektedir ve üretilecek kripto para birimleri miktarı önceden tespit edilmektedir. Bir kripto para birimi işleminin gerçekleşebilmesi için alıcı ve satıcının karşılıklı onayı gerekmektedir. Kripto para birimleri dijital cüzdan adı verilen bir ortamda saklanmaktadır. Kripto para birimleri çeşitli ödemelerde kullanılabilir. Bu çerçevede kripto para birimleri piyasası tezgah üstü piyasa olma özelliğini taşımaktadır.

Merkezi olmayan ilk kripto para birimi Bitcoin (BTC) Ocak 2009'da faaliyete başlarken ikinci kripto para Namecoin Nisan 2011'de faaliyetine başlamıştır (Hileman & Rauchs 2017). Bugün yüzlerce kripto para birimi binlerce noktada işlem görmektedir. Bu farklı kripto paraların ortak noktası hem halka açık olmaları hem de merkezi bir otoritenin olmamasıdır. Bitcoin ve diğer kripto paralar nakit paraların aksine tamamen dijitaldir ve online (çevrimiçi) olarak kullanılmaktadır.

Dijital para birimleri rekabet etme potansiyeline sahip banka kartı, kredi kartı ile online ödemelerin ve transferlerinin bir alternatifi olarak görülmektedir. Nisan 2017 yılı itibarıyla tüm kripto para birimlerinin piyasa değeri 27 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Hileman & Rauchs 2017).

Çalışmada kripto para birimleri ile finansal piyasaların ilişkisi bir model yardımıyla incelenmiştir. Kripto para birimleri ile finansal piyasaların ilişkisi Borsa Endeksi ve Faiz Oranı çerçevesinde açıklanmıştır. Amaç Kripto Para Birimleri ile Borsa Endeksi ve Faiz Oranı arasındaki olası uzun eş bütünleşme ilişkinin belirlenmesidir. Ayrıca Kripto Para Birimlerinde yaşanan olası abnormal (normalüstü) getirinin belirlenmesi de amaçlanmıştır.

LİTERATÜR

Kripto paralar ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmaların iki bölümde sınıflandırıldığı görülmektedir. Birinci bölümde Kripto Para Birimlerini kendilerine özgü riskleri ve ne olduklarına ilişkin yapılmış çalışmaların yer aldığı görülmektedir. İkinci bölümde Kripto Para Birimlerinin performansları ve finansal piyasalar olan ilişkileri yer

almaktadır. Bu çerçevede çalışmanın literatür bölümünde bu sınıflandırmaya dikkat edilerek az sayıdaki öncü çalışmalar özetlenmiştir.

Harwick, (2016) çalışmasında kripto para birimleri piyasasının ne olduğu konusunda bir çalışma yapmıştır. Kripto para birimleri piyasalarında herhangi bir problemin yaşanmayacağını söylemek doğru değildir. Çünkü kripto para birimleri piyasasının bağlı bulunduğu merkezi bir otoritesi ve yasal dayanağı yoktur. Yaratıcısı bilinmeyen ve güvenilir olmayan bir piyasada ortaya çıkabilecek bir aksaklık ticaret yapanların bir sorunu olarak ortaya çıkabilir. Bununla birlikte borç alma ve verme bir risk gerektirir. Dolayısıyla bu yapıda ahlaki tehlike bireysel yansız bir yargılama yapılmadan azaltılamaz. Bu tür bir yargılama imkânsız olmasa da isimsiz ve güven unsuru olmayan bir piyasa yansız karar verilmesini beklemek zordur. Bu gerçek bir kripto para birimleri piyasasının yasal bir iklimi oluşturulmadan desteklenebileceği konusunda bir sınır koymaktadır.

DeVries, (2016) çalışmasında dijital takas konusunu incelemiştir. Kripto para birimlerinin gelişmesi uzun yıllardır uygulanmakta olan ve uzun süredir devam eden değişmeyen finansal sisteme zarar veren bir teknoloji sistemi olarak görülebilir. Ancak kripto para birimleri geleneksek ödeme araçlarının yerini almayacaksa olsa da internet bağlantılı küresel pazarların birbiriyle etkileşim biçimini değiştirebilir normatif ulusal para birimleri ve döviz kurlarını çevreleyen engelleri kaldırabilirler. Teknoloji hızlı bir şekilde ilerlemektedir ve teknolojinin başarısı tamamen gelişmeye çalıştığı piyasa tarafından belirlenir. Kripto para birimleri serbest nakit akışlı bir işlem sistemini oluşturarak herhangi bir ücret ödenmeyerek veya daha düşük bir ücret ödenerek dijital ticaret piyasasında bir devrim yapabilir.

Gandal & Halaburda (2014) çalışmalarında kripto para birimlerini aralarındaki rekabeti incelemişlerdir. Buna göre Bitcoin diğer kripto para birimlerine karşı belirli dönemlerde istikrarlı bir fiyat artışı sergilerken belirli dönemlerde oynaklığının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Kripto para birimlerinin işlem gördükleri küresel borsalar arasındaki rekabet her borsanın kendisine ait ödeme sistemlerinin özellikleriyle ilişkilidir. Kripto para piyasalarında arbitraj ya çok az gerçekleşmektedir ya da hiç gerçekleşmemektedir.

Hayes, (2017) çalışmasında kripto para birimi fiyat (değer) oluşumu için olası belirleyicileri üzerinde çalışmıştır. Kripto para birimi fiyatı (değeri) iki ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar üreticiler arasındaki rekabet düzeyi ile birim üretim oranında kullanılacak olan matematiksel algoritmanın zorluk derecesidir. Bu bileşenler bir birim dijital para biriminin üretim maliyetindeki farklılığı yansıtmaktadır.

ElBahrawy, vd. (2017) çalışmalarında kripto para birimlerinin davranışlarını incelemişlerdir. Kripto para birimleri sürekli görünür yani piyasada işlem görürken veya yok olurken yani piyasadaki çekilirken kripto para piyasadaki sermaye miktarı istikrarlı bir şekilde artmıştır. Buna bağlı olarak kripto para birimlerinin pazar payları ve yarattıkları işlem hacimleri birbirlerinden farklıdır. Kripto para birimlerinin birbirlerine karşı önemli bir üstünlükleri yoktur. Ayrıca kripto paralar birbirlerinden türetilmektedir.

Carrick (2016) çalışmasında gelişmekte olan piyasalara ait para birimlerinin değişkenliği ile Bitcoin'in fiyat değişkenliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular Bitcoin'in diğer para birimleri ile uyumunu gösteren özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Geçmişte Bitcoin'de yüksek derecede fiyat oynaklığı yaşanmıştır. Ancak bu yüksek fiyat oynaklığı zamanla piyasa tarafından olması gereken fiyata doğru çekilmiştir. Bitcoin diğer konvansiyonel para birimleri tarafından oluşturulabilen portföyler için riski azaltan bir unsur olarak görülebileceğini ileri sürmüştür. Bitcoin henüz evrimini tamamlamamış olsa da ekonomik bir varlıktır.

Gandal & Halaburda (2016) çalışmalarında kripto para birimleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İlk bulguları Bitcoinin Amerikan doları karşısında değer kazanırken diğer para birimleri karşısında değer kaybettiğini durumunu tespit etmişlerdir. Diğer döviz kurlarıyla ile Kripto para birimleri piyasası karşılaştırıldığında değerlendirme ilişkisinin karma sonuçlar verdiği görülmektedir. İkinci bulgu kazançların belirli bir kripto para birimine ilişkin genel bir bilgiden kaynaklandığıdır. Ancak, kazananların elde ettikleri yüksek getiriler bilginin önceden elde edilmesi konusuyla açıklanamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Li & Wang, (2017) çalışmalarında kripto para birimleri için geçerli olan erken dönem piyasa dinamikleri ile sonraki dönem piyasa dinamiklerini incelemiştir. Erken dönem piyasa dinamikleri ağırlıklı olarak spekülasyonla yönlendirilmekte ve ekonomik temellerden uzaklaşmaktadır. İlerleyen dönemdeyse fiyatlar olgunlaşmış ve kripto para birimlerinin piyasa spekülasyonlarından etkilenmediği tespit edilmiştir.

Caporale & Plastun (2018) çalışmalarında kripto para birimleri için haftanın belirli günlerinde bir anomali (normalüstü getiri) varlığının olup olmadığını incelemişlerdir. İncelenen kripto para birimleri haftanın günleri içerisinde sadece Bitcoin'de pazartesi günü olmak şartıyla bir anomalinin varlığını tespit etmişlerdir. Bu anomalinin tespitine bağlı olarak oluşturulacak bir stratejinin yüzde altmış olasılıkla kazanç sağlayacağı yönünde iddiaları vardır. Ancak bu sonuç her yıl için tekrarlanmamaktadır. Yıllar itibarıyla farklı sonuçlar söz konusudur. Dolayısıyla kripto para piyasalarının etkinliği belirsizliğini korumaktadır.

Bouri, vd., (2018) çalışmalarında kripto para birimi piyasasında yaşanan fiyat patlamalarını incelemişlerdir. Kripto para biriminde yaşanan fiyat patlamaları konusunda bulunan sonuçlar karmaşıktır. Bir kripto para biriminde yaşanan fiyat patlaması diğer kripto para birimlerinde fiyat patlaması yaratabilmektedir. Tüm kripto para birimlerinde birden fazla fiyat patlamaları yaşanmaktadır. Bitcoin'deki fiyat patlamasının sıklığı ve süresi diğer kripto para birimlerine göre daha fazla olmaktadır.

Fry & Cheah (2016) çalışmalarında kripto para birimlerindeki negatif aşırı fiyatlamayı incelemişlerdir. Söz konusu sürede en önemli kayıp Bitcoin ve Ripple'da yaşanmıştır. Negatif fiyatlama Ripple'dan Bitcoin'e doğru olmaktadır. Bu bulgu hem Bitcoin'in sürdürülebilirliği hem de kripto paraların kendi aralarındaki artan rekabet ile ilgili endişeleri artırmıştır. Esas sonuç Ripple'ın Bitcoin'e göre aşırı fiyatlandığıdır. Ayrıca dışsal piyasa şokların kripto para birimleri üzerinde sınırlı etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte bazı içsel olayların örneğin Bitcoin yazılımındaki bir aksaklık kripto para birimi piyasasını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Liu & Tsyvinski (2018) çalışmalarında kripto para birimlerini risk ve getiri açısından incelemişlerdir. Kripto para birimlerinin risk ve getiri değişimleri hisse senetleri, para birimleri ve değerli metallerden farklıdır. Kripto para birimleri sistematik risk unsurlarına ciddi bir tepki vermemektedirler. Kripto para birimlerindeki değer artışı kendilerine özgü risk unsurlarından kaynaklanmaktadır. Bir kripto para birimi madencilik için iki girdi gereklidir. Bu girdiler harcadığınız elektrik ve bilgisayarınızın gücüdür. Kripto para birimlerinin kazançları yatırımcının tahmin yeteneğine ve hızına bağlıdır.

Feng, vd., (2018) çalışmalarında kripto para birimleri piyasalarında bilgili ticaret yapmanın etkilerini incelemişlerdir. Bu piyasalarda büyük olumlu olayların ve büyük olumsuz olayların öncesinde bu bilginin varlığına bağlı olan bir ticaretin söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir. Olumlu büyük önemli olayların öncesinde alıcı tarafından verilen siparişin satıcı tarafından verilen siparişe göre çok daha fazla olduğu tespit etmişlerdir. Olumsuz büyük önemli olayların öncesindeyse bunun tersi yaşanmaktadır. Yaygın ve erişilebilir olmayan bir bilgiye sahip olanlar daha fazla kazanmaktadırlar.

Bunun nedenini kripto para birimleri piyasasındaki denetim eksikliğinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bariviera, vd., (2017) çalışmalarında kripto para birimlerinin günlük ve gün içindeki fiyat değişimlerini incelemişlerdir. Bitcoin yüksek fiyat dalgalanması gösterirken bu etki zamana bağlı olarak azalmaktadır. Uzun vadedeki fiyat değişimleri kripto para birimlerinin işlem hacimleri ile ilişkili değildir. Farklı zaman ölçeklerindeki fiyat değişimleri (5-12 saat) ile uzun dönem fiyat değişimleri arasında benzerlik görülmektedir. Diğer yandan Bitcoin'deki fiyat değişikliklerine etki eden faktörler belirsizdir.

Bouri, vd., (2018) çalışmalarında kripto para birimlerinin işlem hacimleri ile vaat ettikleri kazançları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bariviera, vd., (2017) çalışmasının tersine büyük işlem hacmi büyük kazancın bir nedenidir. Aşırı piyasa koşullarında yatırımcıların işlem hacmi ile ilgili bilgiler aradığı görülmektedir. Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin çoğunun açık kaynaklı yazılım tabanlı bir çevrimiçi ödeme sistemi içerisinde yer almaları yatırımcıların bu bilgiyi almalarını kolaylaştırmaktadır. Bu bilgiye ilk ulaşanlar kazançlı çıkacaklardır. İşlem hacmi fiyat dalgalanmalarının önemli bir nedenidir.

Zhang, vd., (2018) çalışmalarında kripto para birimleri piyasasının etkinliği üzerine bir çalışma yapmışlardır. Etkin bir piyasada varlık fiyatları tahmin edilemez ve hareketleri öngörülemez bu yüzden doğası nedeniyle fiyatlar rastgele belirlenmektedir. Beklenmedik haberlere karşı fiyatlar rastgele bir yürüyüş izlerler. Kripto para birimleri etkin piyasa özelliğini göstermemektedir. Buna karşın Kripto Para Birimi Bileşik Endeksi ile Dow Jones imalat sanayi ortalama endeksi arasında bir ilişkinin olduğunu kanıtlamışlardır. İncelenen dönem boyunca iki değişken arasındaki korelasyon kuvvetlidir.

Caporale, vd., (2018) çalışmalarında kripto para birimleri piyasasındaki oluşan fiyatlardaki kalıcılığı incelemişlerdir. Bulgular piyasasının süreklilik gösterdiğini başka bir ifadeye geçmiş ve gelecekteki fiyatlar arasında bir ilişkinin olduğunu iddia etmektedirler. Fiyatlardaki değişimin derecesi zamana bağlı olarak değişmektedir. Zhang, vd., (2018) çalışmasında olduğu gibi bu öngörülebilirlik kripto para birimleri piyasasının etkin olmadığını bir göstergesidir. Etkin olamayan bir piyasa yatırımcısına normalüstü getiri vaat etmektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmanın iki önemli amacı vardır. Birincisi Kripto para birimleri piyasası ile finansal piyasalar arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. İkincisi, kripto para birimlerinde yaşanan olası abnormal getirinin belirlenmesidir.

Çalışmada ilk kripto para birimi olan Bitcoin (BTC) ile Altcoin olarak ifade edilen Ethereum² (ETH) ve Ripple³ (XRP) kripto para birimleri kullanılmıştır. Kripto para birimleri finansal piyasalar arasındaki olası Eş Bütünleşme ilişkisi için Amerikan piyasasını temsil eden (S&P500) Endeksi ile 10 yıllık Amerikan Devlet Bonosu YRBOND kullanılmıştır. Günlük verilerin kullanıldığı çalışmada incelenen dönem 2016 – 2018 yılları arasını kapsamaktadır. Gözlem sayısı 745'tir.

² Ethereum (ETH): Kendi programlama diline sahip merkezi olmayan bir bilgi işlem platformudur. Firmaların senet ve kontratlarına ilişkin ödemeleri kripto yerel para birimi ether ile gerçekleştirmektedir.

³ Ripple (XRP): Büyük bankalar ve para hizmet işletmeleri gibi kurumsal aktörler tarafından kullanılan kripto para birimidir. Temel fonksiyonu yerel para ile yabancı paralar arasındaki geçişkenliği azaltarak döviz kuru atakları engellemektir.

ÇALIŞMADA KULLANILAN MODEL VE TAHMİN YÖNTEMLERİ

Çalışmada ilk olarak kullanılan her bir serinin yüzde değişimleri alınarak Birim Köklerine (Unit Root) bakılmıştır. Çıkan sonuç her bir serinin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Buna ilişkin kanıtlar çalışmanın sonunda Ekler Bölümünde verilmiştir. Diğer yandan, literatür düzeyde durağan serilerin uzun dönemde olası eş bütünleşmesi ilişkisi için Johansen Eş Bütünleşme yaklaşımını önermektedir. Çalışmada bu yöntem uygulanmıştır. Uygulama öncesinde Vektör Autoregressif Model (VAR) kurularak sistemin gecikmesi Akaike Bilgi kriterinden yararlanılarak $k=1$ bulunmuştur. Daha sonra Eş Bütünleşme (Johansen Cointegration Test) testi uygulanarak seriler arasındaki olası uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir.

Serilerin durağan olup olmadığına ilişkin Hipotez Testlerinin istatistiksel gösterimi:

H_0 = Seriler birim kök içerir.

H_1 = Seriler durağandır.

İstatistiksel Gösterim:

$H_0 : \phi = 1$

$H_1 : \phi < 1$

Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisine yönelik Hipotez Testlerinin istatistiksel gösterimi:

H_0 = Değişkenler arasında uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 = Değişkenler arasında uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisi vardır.

İstatistiksel Gösteri:

$H_0 : r = 0$

$H_1 : r \geq 1$

MODELİN ÇÖZÜMÜ

Tablo 1- Tanımlayıcı İstatistikler

	BITCOIN Δ%	RIPPLE Δ%	ETHEREUM Δ%	S&P500 Δ%	YRBOND Δ%
Ortalama	-0.001344	86.56127	-0.002039	-0.000229	-0.000000
Ortanca	-0.003644	0.000000	-0.000457	-0.000397	0.000000
Maksimum	0.208242	11995.21	0.308235	0.042730	0.101266
Minimum	-0.203572	-0.999936	-0.229137	-0.047250	-0.101449
Standart Sapma	0.046187	966.5096	0.062724	0.008235	0.017901
Gözlem	753	753	753	753	753

Tablo 1'e göre Bitcoin incelenen dönem boyunca incelenen dönem boyunca yatırımcısına ortalamada sıfıra yakın negatif kazanç sağlamıştır. En yüksek kazanç ve kayıp oranları %21 ve %20 olarak gerçekleşmiştir. Ethereum'da Bitcoin gibi yatırımcısına ortalamada sıfıra yakın negatif kazanç sağlamıştır. En yüksek kazanç ve kayıp oranları %31 ve %23 olarak gerçekleşmiştir. Ripple ise bu iki kripto para biriminden ayrılarak normalin üzerinde kazanç ve kayıpları yansıtmıştır. Amerikan Piyasasını temsil eden (S&P500) Endeksi ile 10 yıllık Amerikan Devlet Bonosu YRBOND yatırımcılarına incelenen dönem boyunca sıfıra yakın kazanç vaat ederlerken en yüksek kazanç ve kayıp yüzde değişimlerinin de birbirine yakın olduğu görülmektedir. Varlıkların risk ölçütleri ise standart sapma satırında yer almaktadır.

Tanımlayıcı istatistik tablosunun verdiği önemli bir bilgi de piyasalar da yaşanan fiyat anomalisinin varlığı konusunda verdiği işarettir. Bu ilişki ortalama skorlarının yer aldığı satırdan tespit edilmektedir. Buna göre S&P 500 endeksi tüm Amerikan piyasasını temsil etmektedir⁴. Diğer varlıklar ise bu piyasanın altında veya üzerinde bir getiri sağlamışlardır. Eğer üzerinde bir kazanç sağlamışsa varlığın getirisi piyasa getirisinin üzerinde bir kazanç sağlamıştır şeklinde yorumlanır. Başka bir ifadeyle normalüstü getiri vardır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde Ripple'ın getirisi piyasa getirisinin üzerindedir. Dolayısıyla normalüstü getiri vardır. Diğer varlıkların getirilerinin ise piyasa getirisi kadar olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle normalüstü kazanç yoktur⁵.

⁴ Türkiye'deki karşılığı ise BIST100 endeksidir.

⁵ Bu çalışmayı hazırlayan araştırmacının çok sayıda fiyat anomali üzerine yapılmış çalışmaları vardır. Okuyucular arzu ederlerse fiyat anomalisinin matematiksel ve istatistiksel gösterimleri hakkında bu çalışmalara bakabilirler.

Tablo 2- Eş Bütünleşme İlişkisi

Dönüştürülmüş Örnek: 4 753

Dahil Edilen Gözlemler: Düzeltmeden Sonra 745

Trend Varsayımı: Lineer Deterministlik

Seriler: BITCOIN S&P500 YRBOND

Gecikme Aralığı (İlk Farklarda): 1 ile 2

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (İz)

Varsayım No. of CE(s)	Eigen Değeri	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.259674	621.4897	29.79707	0.0001
En Fazla 1 *	0.242553	397.4949	15.49471	0.0001
En Fazla 2 *	0.225663	190.5323	3.841466	0.0000

İz Testi 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (Maksimum Eigen Değeri)

Varsayım	Eigen Değeri	Maksimum-Eigen İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.259674	223.9948	21.13162	0.0001
En Fazla 1 *	0.242553	206.9627	14.26460	0.0001
En Fazla 2 *	0.225663	190.5323	3.841466	0.0000

Max-Eigen değeri 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Tablo 2 varlıklar arasındaki uzun dönem eş bütünleşme ilişkini göstermektedir. Buna göre Bitcoin ile finansal piyasalar tarafından takip edilen iki önemli parametre olan Borsa Endeksi ile Faiz Oranı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Tablo 3- Eş Bütünleşme Denklemi

1 Eş bütünleşme Denklemi	Log Olasılık	5581.876
Normalleştirilmiş Eş bütünleşme Katsayıları Parantez İçindekiler Standart Sapma		
BITCOIN	S&P500	YRBOND
1.000000	-48.21624	-17.43458
	(4.62045)	(2.09990)

Tablo 3 bu ilişkiye yönelik Eş Bütünleşme Denklemlerini göstermektedir. Tablo 3'deki katsayılar uygulanan yöntem gereğince her bir katsayının ters işaretli alınarak yorumlanmıştır. Buna göre Bitcoin ile S&P 500 ve YRBOND arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle S&P 500 ve YRBOND arttığında veya azaldığında Bitcoin'de aynı özelliği göstermektedir. Diğer yandan Borsa Endeksi Bitcoin'i Faiz Oranına göre daha fazla etkilemektedir.

Çalışmada kullanılan diğer varlıkların Eş Bütünleşme ilişkilerine yönelik kanıtlar çalışmanın sonunda Ekler Bölümünde verilmiştir. Yorumları ise şu şekilde yapılmıştır:

Ripple ile Borsa Endeksi ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Buna göre Ripple ile S&P 500 ve YRBOND arasında negatif yönlü doğrusal bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle S&P 500 ve YRBOND azaldığında Ripple artmaktadır. Diğer yandan Borsa Endeksi Ripple'ı Bitcoin'de olduğu gibi Faiz Oranına göre daha fazla etkilemektedir.

Ethereum ile Borsa Endeksi ile Faiz Oranı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Buna göre Ethereum ile S&P 500 ve YRBOND arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle S&P 500 ve YRBOND arttığında veya azaldığında Ethereum'da aynı özelliği göstermektedir. Diğer yandan Borsa Endeksi Bitcoin ve Ripple'da olduğu gibi Ethereum'u Faiz oranına göre daha fazla etkilemektedir.

SONUÇ

Kripto para birimleri üzerine yapılmış bu çalışmanın sonuç iki önemli sonucu vardır. Birincisi uygulanan model ve elde edilen sonuçlardır. Buna göre kripto para birimleri finansal piyasalardan etkilenmektedir. Finansal piyasaların iki önemli göstergesi borsa endeksi ve faiz oranıdır. Kripto para birimleri ile Borsa Endeksi ile Faiz Oranları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin yönü ve derecesi farklıdır. Ayrıca Ripple, Bitcoin ve Ethereum göre piyasa getirisi üzerinde kazanç sağlamıştır. Bitcoin ve Ethereum ise yatırımcısına piyasa getirisi kadar kazanç sağlamıştır. Bu yüzden kripto para birimleri piyasasının etkin olup olmadığına dair net bir kanıt ileri sürülemez. Diğer yandan kripto para birimleri piyasalarının yeni bir piyasa olma özellikleri başlangıçta piyasa getirisi üzerinde kazanç vaat etmesi doğal bir sonuçtur. Zaman içerisinde normalüstü kazanç diğer tüm varlık fiyatlarında olduğu gibi ortadan kalkacaktır. Çünkü piyasa mekanizması varlık fiyatlarını en doğru şekilde iskonto etmektedir. İkincisi dijital para birimlerinin hem para hem de ödeme sistemleri üzerinde uzun vadede etkili olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan dijital para piyasaları henüz başlangıç aşamasındadır. Ayrıca dijital paraların finansal kapasiteleri, yaşayabilmeleri ve konvansiyonel para piyasalarındaki birliğindeki bozucu etkileri konusunda çok sayıda yanıtlanmamış sorular vardır. Bitcoin ekosistemindeki güncel gelişmeler ve diğer dijital paralar ile rekabet bu teknolojinin gelecekteki başarısı üzerinde etkili olacaktır.

Sezgisel olarak ileri sürdüğümüz sonuçlar ise şu şekildedir: Büyük medya kuruluşlarında artan bir şekilde kripto para birimlerine ilişkin haberlerin yoğun bir

şekilde çıkması halkın geniş bir kesiminde kripto paralara olan ilgiyi artırmıştır. Dünya genelinde artan sayıda kişi bir ödeme aracı olarak kripto para birimini kullandığı görülmektedir. Kripto para birimi ağları sayesinde hızlı ve ucuz sınır ötesi ödemeler gerçekleştirilmektedir. Kripto para birimlerinin dört önemli özelliği vardır. Birincisi, spekülâtif dijital varlık yatırımı olmalarıdır. İkincisi, yeni bir değişim aracı olarak kullanılmasıdır. Üçüncüsü, konvansiyonel para birimleri dışında yeni bir ödeme biçimi geliştirmesidir. Dördüncüsü, paraya dayalı olmayan alanlarda kullanılmasıdır. Bu özellikler kripto paraların bir yatırım aracı olarak kullanılmasını yaygınlaştırmaktadır. Dolayısıyla kripto para birimleri piyasası finansal iktisatçılar için yeni bir araştırma konusu olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Bariviera, A. F., Basgall, M. J., Hasperué, W., & Naiouf, M. (2017). Some Stylized Facts of the Bitcoin Market. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 484, 82-90.
2. Bouri, E., Lau, C. K. M., Lucey, B., & Roubaud, D. (2018). Trading Volume and the Predictability of Return and Volatility in the Cryptocurrency Market. *Finance Research Letters*.
3. Bouri, E., Shahzad, S. J. H., & Roubaud, D. (2018). Co-explosivity in the Cryptocurrency Market. *Finance Research Letters*.
4. Caporale, G. M., & Plastun, A. (2018). The Day of the Week Effect in the Cryptocurrency Market. *Finance Research Letters*.
5. Caporale, G. M., Gil-Alana, L., & Plastun, A. (2018). Persistence in the Cryptocurrency Market. *Research in International Business and Finance*.
6. Carrick, J. (2016). Bitcoin as a Complement to Emerging Market Currencies. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(10), 2321-2334.
7. DeVries, P. D. (2016). An Analysis of Cryptocurrency, Bitcoin, and the Future. *International Journal of Business Management and Commerce*.
8. ElBahrawy, A., Alessandretti, L., Kandler, A., Pastor-Satorras, R., & Baronchelli, A. (2017). Evolutionary Dynamics of the Cryptocurrency Market. *Royal Society Open Science*, 4(11), 170623.
9. Feng, W., Wang, Y., & Zhang, Z. (2018). Informed Trading in the Bitcoin Market. *Finance Research Letters*, 26, 63-70.
10. Fry, J., & Cheah, E. T. (2016). Negative Bubbles and Shocks in Cryptocurrency Markets. *International Review of Financial Analysis*, 47, 343-352.
11. Gandal, N., & Halaburda, H. (2014). Competition in the Cryptocurrency Market.
12. Gandal, N., & Halaburda, H. (2016). Can We Predict the Winner in a Market with Network Effects? Competition in Cryptocurrency Market. *Games*, 7(3), 16.
13. Harwick, C. (2016). Cryptocurrency and the Problem of Intermediation. *The Independent Review*, 20(4), 569-588.
14. Hayes, A. S. (2017). Cryptocurrency Value Formation: An Empirical Study Leading to a Cost of Production Model for Valuing Bitcoin. *Telematics and Informatics*, 34(7), 1308-1321.
15. Hileman, G., & Rauchs, M. (2017). Global Cryptocurrency Benchmarking Study. Cambridge Centre for Alternative Finance, 33.
16. Li, X., & Wang, C. A. (2017). The Technology and Economic Determinants of Cryptocurrency Exchange Rates: The Case of Bitcoin. *Decision Support Systems*, 95, 49-60.
17. Liu, Y., & Tsyvinski, A. (2018). Risks and Returns of Cryptocurrency (No. w24877). National Bureau of Economic Research.
18. Zhang, W., Wang, P., Li, X., & Shen, D. (2018). The Inefficiency of Cryptocurrency and Its Cross-Correlation with Dow Jones Industrial Average. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 510, 658-670.

Ek 1- Eş Bütünleşme İlişkileri**Tablo 1- Eş Bütünleşme İlişkisi**

Dönüştürülmüş Örnek: 4 753

Dahil Edilen Gözlemler: Düzeltmeden Sonra 745

Trend Varsayımı: Lineer Deterministlik

Seriler: RIPPLE S_&P500 YRBOND

Gecikme Aralığı (İlk Farklarda): 1 ile 2

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (İz)

Varsayım	Eigen Değeri	Trace İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.260785	610.1391	29.79707	0.0001
En Fazla 1 *	0.241464	385.0250	15.49471	0.0001
En Fazla 2 *	0.213723	179.1328	3.841466	0.0000

İz Testi 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (Maksimum Eigen Değeri)

Varsayım	Eigen Değeri	Maksimum-Eigen İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.260785	225.1141	21.13162	0.0001
En Fazla 1 *	0.241464	205.8921	14.26460	0.0001
En Fazla 2 *	0.213723	179.1328	3.841466	0.0000

Max-Eigen değeri 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Tablo 2- Eş Bütünleşme Denklemi

1 Eş bütünleşme Denklemi	Log Olasılık	-1822.012
Normalleştirilmiş Eş bütünleşme Katsayıları Parantez İçindekiler Standart Sapma		
RIPPLE	S&P500	YRBOND
1.000000	487761.5	148304.2
	(43795.0)	(19919.7)

Tablo 3- Eş Bütünleşme İlişkisi

Dönüştürülmüş Örnek: 4 753

Dahil Edilen Gözlemler: Düzeltmeden Sonra 745

Trend Varsayımı: Lineer Deterministlik

Seriler: ETHEREUM S&P500 YRBOND

Gecikme Aralığı (İlk Farklarda): 1 ile 2

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (İz)

Varsayım	Eigen Değeri	Trace İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.261340	610.2183	29.79707	0.0001
En Fazla 1 *	0.241217	384.5451	15.49471	0.0001
En Fazla 2 *	0.213473	178.8956	3.841466	0.0000

İz Testi 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (Maksimum Eigen Değeri)

Varsayım	Eigen Değeri	Maksimum-Eigen İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık.**
Yok *	0.261340	225.6733	21.13162	0.0001
En Fazla 1 *	0.241217	205.6495	14.26460	0.0001
En Fazla 2 *	0.213473	178.8956	3.841466	0.0000

Max-Eigen değeri 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Tablo 4- Eş Bütünleşme Denklemi

1 Eş bütünleşme Denklemi	Log Olasılık	5366.906
Normalleştirilmiş Eş bütünleşme Katsayıları Parantez İçindekiler Standart Sapma		
ETHEREUM	S&P500	YRBOND
1.000000	36.09532	10.21550
	(3.15850)	(1.43535)

Ek 2 - Birim Kök Sonuçları**Tablo 1- Birim Kök Testi**

Sıfır Hipotezi: BITCOIN Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 19)

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-27.43105	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.438819	
5% Seviye	-2.865168	
10% Seviye	-2.568757	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Tablo 2- Birim Kök Testi

Sıfır Hipotezi: RIPPLE Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 19)

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-3.844445	0.0026
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.438948	
5% Seviye	-2.865225	
10% Seviye	-2.568788	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Tablo 3- Birim Kök Testi

Sıfır Hipotezi: ETHEREUM Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 19)

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-26.98828	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.438819	
5% Seviye	-2.865168	
10% Seviye	-2.568757	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Tablo 4- Birim Kök Testi

Sıfır Hipotezi: S&P500 Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 19)

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-28.44061	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.438819	
5% Seviye	-2.865168	
10% Seviye	-2.568757	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Tablo 5- Birim Kök Testi

Sıfır Hipotezi: YRBOND Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 19)

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-28.68590	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.438854	
5% Seviye	-2.865183	
10% Seviye	-2.568766	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

NEWTON VE LEİBNİZ'İN ZAMAN TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aykut KÜÇÜKPARMAK ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Felsefe Bölümü.

Giriş

17. ve 18. Yüzyıl felsefe tartışmaları dikkate alındığında Kıta Avrupa'sı ve İngiltere arasında genel olarak farklı eğilimlerin hâkim olduğu ifade edilebilir. Aynı durum zaman-mekâna dair felsefi tartışmalarda da geçerlidir ve bir tarafta İngiliz bilimci Newton'un diğer tarafta Alman filozof Leibniz'in savunduğu farklı eğilimler, o dönemde hâkim olan başlıca yaklaşımlardır. Newtoncu mutlak zaman anlayışı ile Leibnizci ilişkisel zaman anlayışı arasındaki karşıtlık ve bunların mahiyetlerine dair bir inceleme, gerek o dönemin anlaşılmasında gerekse de zaman felsefesi bağlamında sonraki dönem gelişmelerin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede Leibniz ve Newtoncu görüşlerin sentezi olarak ifade edilebilecek Kantçı zaman teorisi başta olmak üzere, zamanın gerçek dışılığını ya da göreliliğini öne süren McTaggartçı ve Einsteinci güncel zaman teorileri de dâhil birçok görüş büyük ölçüde Newtoncu ve Leibnizci zaman teorileriyle ilişkili olup, bunlar göz ardı edilerek anlaşılamaz denilebilir. Buna ilaveten zamanın mahiyetiyle doğrudan ilgili olan evrenin başlangıcı, zamanın ontolojik statüsü ve Tanrı-zaman ilişkisi gibi felsefe tarihinin önemli metafizik problemlerinin anlaşılması noktasında da, Newtoncu ve Leibnizci zaman anlayışlarının dikkatle incelenmesi gerekli görünmektedir.

Öte yandan zaman-mekânın mahiyeti ve bunlarla ilişkili metafizik problemler ele alınırken, çoğu zaman tartışmaların mekân üzerinden yapılıp zamanla ilgili çıkarımların buna paralel olarak okuyucu tarafından yapılmasını salık veren bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın Newton ve Leibniz'in zaman-mekânın mahiyetine dair tartışmalarında ve bunu inceleyen çalışmalarda da büyük ölçüde benimsendiği ifade edilebilir. Oysa çoğu kez zaman ve mekân arasında olduğu varsayılan bu paralellliği görmek oldukça zorken, kimi durumlarda da böyle bir paralellüğün olmadığından söz etmek mümkündür. Tüm bu hususlar dikkate alındığında Newton ve Leibniz'in zamanın mahiyetine dair görüşlerini kendi dinamikleri içerisinde bağımsız olarak ele almak gerekli görünmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın amacını Newton ve Leibniz'in zaman teorilerini inceleyerek, bir karşılaştırma yapmak olarak belirledik.

Genel olarak Newton'un mutlak zaman ve mekânla ilgili görüşlerinin en temelde, mutlak hareket yasalarıyla ilgili bilimsel bir amaca yönelik olduğu kabul edilir (Bordon 2018: 54; Winterbourne 2006: 6). Daha açık bir ifadeyle Newton'un mutlak zaman ve mekânla ilgili görüşleri, onların ontolojik statüsü ve yapıları üzerinden mutlak hareketi açıklamaya yöneliktir, onlarla ilgili metafizik konularla doğrudan ilgili değildir. Bununla birlikte Newtoncu zaman-mekân teorileri büyük ölçüde felsefi niteliktedir ve zamanın neliğine dair önemli yaklaşımlardan birini temsil eder. Buna karşılık Leibniz, Newtoncu mutlak zaman anlayışına karşı, zamanın mahiyetine dair önemli diğer bir yaklaşım olan, ilişkisel zaman anlayışını savunur. Leibniz ile Newton'un zamanın mahiyetine üzerine görüşlerinin karşılaştırılması en iyi şekilde Leibniz ile Newtoncu görüşleri savunan Clarke arasındaki mektuplaşmalarda karşımıza çıkar. Gerçi Leibniz-Clarke mektuplaşmasının Newton'u ne ölçüde temsil ettiğinin sorgulanabilir olduğunu öne süren düşünürlerde vardır. Örneğin Vailati, Clarke'ın mektuplarında Newton'un etkilerini kanıtlayacak belgelerin yetersizliği, bu etkinin ne ölçüde olduğunu belirlemenin güçlüğü ve Clarke'ın öne sürdüğü görüşlerin sahibi olabilecek yetkinlikte olduğu gibi hususlara dikkat çekerek, bu mektupları Clarke'ın görüşleri olarak ele almanın mümkün olduğunu öne sürer (Vailati, 1997, s. 4-5). Öte yandan, bu hususlar büyük ölçüde dikkate alınması gereken noktalar olsa da, başta Leibniz olmak üzere birçok kişi Clarke'ın dile getirdiği görüşlerin doğrudan Newtoncu yaklaşımları ifade ettiğini öne sürmektedir. Örneğin mektuplaşmaya aracı olan Carolin'in değerlendirmeleri bu bağlamda dikkate değerdir:

Siz [Leibniz] cevapların gerçek sahibiyle ilgili düşüncenizde haklısınız; onlar, sizinle uzlaştırmak istediğim, Sir Newton'un tavsiyeleri olmaksızın yazılmamış görünmektedir (Ariew 2000: xi).

Bununla birlikte, bu değerlendirmelere karşı Clarke'ın doğrudan itirazının bulunmaması ve zaman-mekânın mahiyetine dair görüşlerinin büyük ölçüde Newtoncu görüşlere dayanması gibi hususlar da, Clarke'ın Newtoncu görüşleri temsil ettiği şeklindeki yargıyı destekler niteliktedir. Dolayısıyla, Vailati'nin işaret ettiği hususları dikkate almakla birlikte, bu mektuplaşmanın Newton ile Leibniz arasında bir tartışmayı temsil ettiği ifade edilebilir görünmektedir.

Tüm bunlara ilaveten Leibniz'in zaman ve mekânla ilgili görüşlerinin derli toplu olarak en iyi şekilde bu mektuplaşmalarda bulunduğu (Winterbourne 1988: 18) hususunu da göz önüne aldığımızda, bu mektupların tartışma konumuz bağlamında en temel kaynak metinlerden biri olduğunu ifade etmek oldukça makuldür.

Şimdi bu değerlendirmeler çerçevesinde ilk olarak Newton'un, ikinci olarak da Leibniz'in zamanın mahiyetiyle ilgili görüşlerini incelemeye çalışalım.

Newton'un Zaman Teorisi

Newton öncelikle bir doğa bilimci olmakla birlikte, zamanın hakikatine dair görüşleri felsefi niteliktedir ve zamanın mahiyetine dair benimsenen önemli yaklaşımlardan birini temsil eder. Newton zamanla ilgili temel görüşlerini *Principia* isimli kitabında şu şekilde dile getirir:

Mutlak, gerçek ve matematiksel zaman kendi içinde ve kendi doğasında herhangi dışsal bir şeye atıfta bulunmaksızın, homojen bir biçimde akar ve diğer bir isimle 'süre' olarak adlandırılır. Nispi, görünür ve ortak zaman hareket vasıtasıyla sürenin (tam veya homojen olmayan) dışsal ve duyulur ölçümüdür; böyle bir ölçüm-örneğin bir saat, bir gün, bir ay, bir yıl- çoğunlukla gerçek zamanın yerine kullanılır (Newton 1999: 408).

Bu pasajın işaret ettiği ilk husus, Newton'un mutlak ve matematiksel zaman ile nispi ve görünür zamanı birbirinden ayırmasıdır. Mutlak zamanın en temel özelliği, 'dışsal hiçbir şeye atıfta bulunmaksızın' kendi başına var olan homojen bir akış olmasıdır. Bu haliyle mutlak zaman tüm olay ve süreçlerin kendisinde gerçekleşmiş olarak belirleneceği bir kap olarak değerlendirilebilir ve içindeki olay ve süreçlerden bağımsızdır. Newtoncu yaklaşımın zamana atfettiği bu mutlak oluş, zaman-mekânın ötesine geçilmeye çalışıldığında çelişkiye düşülmesi olgusu üzerine temellenir. Bu husus şu şekilde ifade edilir:

Tıpkı zamanın parçalarının düzeni değişmez olduğu gibi, mekânın parçaları düzeni de değişmezdir. Hadi mekânın parçalarını yerinden çıkaralım o zaman onlar (deyim yerindeyse) kendilerinden çıkacaktır. Çünkü zaman ve mekân adeta kendilerinin ve tüm şeylerin içinde geçtiği yerdir. Her şey ardışık düzene atıfla zamanda ve pozisyonların düzenine referansla da mekânda yer alır. Bu konumlar olarak mekânın özüdür ve birincil konumlar için yerinden çıkarılma saçmadır (Newton 1999: 410).

Benzer yaklaşımı Clarke mektubunda şu şekilde ifade eder:

Sonlu veya sonsuz mekân mutlak şekilde bölünemezdir, hatta düşüncede bile böyledir (mekânın parçalarını birbirinden çıkardığını tasavvur etmek, onları kendisinden çıkardığını tasavvur etmektir); ancak mekân salt bir nokta da değildir (Leibniz & Clarke 2000, 12).

Buna göre tüm şeylerin içinde gerçekleştiği zaman ve mekânın olmadığını varsaymak bizi saçmalığa götürür. Bu durum metinde mekân üzerinden ifade edilir. Mekânın bir parçasını çıkartmak o parçayı yine mekânın kendisinden çıkartmak

anlamına gelir. Benzer şekilde tüm mekânı çıkardığımızı varsaymak onu yine kendisinden çıkardığımızı varsaymak anlamına gelecektir ki o yine var olmaya devam edecektir ve bu durum bizi çelişkiye düşürür. Newton açıktan ifade etmese de, aynı şeyin zaman için de geçerli olduğunu düşünür görünmektedir. Buna göre belirli bir süreyi çıkarmak onu bütün olarak zamanın kendisinden çıkarmak anlamına gelir. Tüm zamanı çıkardığımızı varsaydığımızda bu, zamanı kendisinden çıkarttığımız anlamına gelir ki zaman yine var olmaya devam edecektir ve bu da saçma bir durumdur. Bu saçma duruma düşülmesine neden olan şey, zaman süreçleri çıkarıldığında geriye hiçbir şeyin kalmayacağını varsayılmasıdır. Dolayısıyla içindeki tüm süreç ve olaylar olmasa da var olan mutlak bir zaman kabul edilmelidir.

Burada açıkça görüleceği üzere, mutlak zaman içinde gerçekleşen olay ve süreçlerden bağımsız olarak dışsal herhangi bir şeye atıfta bulunmaksızın vardır ve bu mutlak zamana ait diğer bir özelliği ima eder: Mutlak zaman ontolojik ve mantıki açıdan içinde gerçekleşen olay ve süreçlerden önce gelir (Al-Azm 1967: 8). Diğer bir ifadeyle mutlak zaman olmadan olay ya da süreçlerin olması mümkün değilken, herhangi bir olay ya da süreç olmasa da mutlak zaman var olacaktır.

Newton'un mutlak zamandan ayrı olarak ele aldığı nispi ya da görünür zaman ise, olay ve süreçlerin hareket vasıtasıyla dışsal ve duyulur bir ölçümüdür. Newton mutlak ve nispi zamanı birbirinden ayıran temel özelliği şu şekilde ifade eder:

Astronomide, mutlak zaman nispi zamandan onun ortak zamana eşit olmamasıyla ayrılır. Çünkü zamanı ölçmek amacıyla genel olarak eşit kabul edilen günler gerçekte eşit değildir. Astronomlar daha doğru bir zaman temelinde göksel hareketleri ölçmek için bu eşitsizlikleri düzeltir. Onunla zamanın tam bir ölçümüne sahip olabileceğimiz homojen bir hareketin var olmaması mümkündür. Tüm hareketler hızlanabilir ve yavaşlayabilir, ancak mutlak zamanın akışı değişmez. Hareketlerin hızlı, yavaş ya da hiç olmamasından ayrı olarak şeylerin varoluş süresi ya da sürekliliği aynıdır, dolayısıyla süre duyulur ölçümlerden kesin şekilde ayrılır ve onlardan astronomik eşitlikler vasıtasıyla elde edilir (Newton 1999: 410).

Açıkça görüleceği üzere hareketin hızlanabilir ya da yavaşlayabilir olmasından dolayı onunla elde edilen ölçümler, homojen olmayan değişebilir ölçümlerdir. Burada Newton mutlak zamanın homojen ve sabit akışıyla, nispi zamanın değişebilir ölçümleri arasındaki zıtlık üzerinden bunları birbirinden ayırır (Rundle 2009: 3). Örneğin dünyanın kendi etrafındaki dönme hareketini tamamlama süresi olarak bir gün her zaman eşit değildir. Bu dönüş hareketi farklı hızlara bağlı olarak daha uzun ya da kısa olabilir. Bir günün her zaman eşit süreye sahip olduğu varsayımı, ölçümü kolaylaştırmaya yarayan bir uzlaşmayı ifade eder. Oysa bir olay ya da süreç olarak dünyanın dönmesinin işgal ettiği mutlak zaman aralığı hiçbir zaman değişmez. Dolayısıyla Newton'a göre, herhangi bir olay ya da sürecin müddeti ile bunların içinde gerçekleştiği mutlak zaman aralığını birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan birincisi değişebilir mahiyetine rağmen, ortak kabule dayanarak mutlak zamanı ölçmemize yarayan nispi zamanken, ikincisi homojen ve sabit akışıyla doğrudan algımızın konusu olmayan ve olayların kendisinde gerçekleştiği mutlak zamandır.

Bu bağlamda ifade etmemiz gereken bir diğer husus da, mutlak zamanı oluşturan homojen süre aralıklarının ne anlama geldiği ya da böyle bir şeyin olup olmadığı meselesidir. Yukarda işaret ettiğimiz ayırım, mutlak zamanın içindeki olaylar ve bunların ilişkilerinden ayrı olarak eşit ve homojen birimlere sahip olduğunu varsayar görünmektedir. Buradan hareketle mutlak zaman, genelde an olarak adlandırılan eşit birim ya da aralıklardan oluşan bir bütün olarak ele alınabilir görünür. Ancak, Newton mutlak zamanı ayrılabilir birimlerden oluşan bir şey olarak görmez. Ona göre mutlak zaman ya da sürenin anları bölünemezdir (Newton 1999: 941). Mutlak zamanın homojen anları, ancak olaylar ve bunlar arasındaki zamansal ilişkilere referansla

birbirinden ayrılabilir. Bu ilişkiler dışında homojen anlarının ayırt edilemezliği nedeniyle mutlak zaman sonsuzdur (Al-Azm 1967: 8). Dolayısıyla, Newton'un anlayışında mutlak zaman eşit anları olan ve bunların bileşiminden oluşan bir bütün olarak görülemez. İçinde gerçekleşen olaylar ve bunların zamansal ilişkilerinin dışında mutlak zaman, bölünemez bir birlik ya da bütünlük olarak ele alınmalıdır. Benzer durumu Clarke mektubunda mekân üzerinden şu şekilde ifade eder:

Çünkü sonsuz mekân birdir, mutlak şekilde ve özel olarak bölünemezdir ve onun parçalı olduğunu varsaymak, bölmenin kendisi de mekânda olmasından dolayı, aynı anda hem parçalı olduğunu hem de parçalı olmadığını varsaymak gibi bir çelişkidir. Tanrı'nın sınırsızlığı ve her yerde hazır olmasının onun cevherini parçalara bölmesi, varlığının sürekliliği ve devamlılığının onun varoluşunu parçalara bölmesinden daha fazla değildir (Leibniz & Clarke 2000, 19).

Burada Clarke, zaman ve mekânın parçalardan oluşan bir bileşik olmadığını ve özü itibarıyla mutlak bir birlik olduğunu Tanrı'yla ilişkileri bağlamında ele alır. Buna göre zaman ve mekân parçaları olmayan bir bütünlük olduğundan, Tanrı'nın sonsuz zamanda ya da her yerde hazır bulunduğunu kabul etmek, O'nun parçaları olduğu anlamına gelmeyecektir. Bununla birlikte zaman ve mekânın parçalardan oluşan bir bileşik olmadığına dair gerekçesi, bu kabulün bizi çelişkiye düşürdüğü şeklindeki Newtoncu gerekçeyle aynıdır.

Newton'un görüşleri çerçevesinde değinmemiz gereken son bir husus da, mutlak ve sonsuz zaman-mekân ile Tanrı arasındaki ilişki meselesidir. Newton Tanrı'nın mutlak mahiyeti ile zaman-mekânın mutlaklığı arasında bir paralellik kurar. Dahası zamanın mutlak doğası Tanrı'nın mutlak olarak her zaman varoluşunun bir sonucu olarak değerlendirilir.

O ezelilik ve sonsuzluk değildir, ancak ezeli ve sonsuzdur; O mutlak zaman ve mekân değildir, ancak O baki ve her yerde olandır. O her zaman bakidir ve her yerde mevcuttur ve her zaman her yerde var olmasıyla O mutlak zaman ve mekânı oluşturur. Mekânın her parçası her zaman, sürenin ayırt edilemez her bir anı her yerde olduğundan elbette her şeyin efendisi ve yaratıcısı hiçbir zaman hiçbir yerde olmayacaktır (Newton 1999: 941).

Buna göre mutlak zaman-mekân Tanrı'nın da içinde var olduğu ayrı varlıklar değil, ilahi varlığın sonuçları ya da Tanrı'nın sıfatları olarak görülmelidir (Vailati 1997: 112). Tanrı'nın her yerde her zaman olması O'nun zaman ve mekânın herhangi bir parçasında bulunduğu anlamında alınmaz, aksine O hiçbir zaman ve hiçbir yerde bulunmayandır. Bu durum, daha önce işaret ettiğimiz üzere, Newton'un mutlak zamanı olaylardan bağımsız görmesiyle ilişkili olarak ele alınabilir. Mutlak zaman herhangi bir ayırımı sahip olmadığından Tanrı mutlak zamana atıfla her zaman baki olandır. Öte yandan Tanrı olaylarla ilişkisi üzerinden anlamlı olan herhangi bir zaman aralığında bulunmayandır. Mutlak zamanı Tanrı'nın mutlak varoluşunun bir sonucu olarak gören bu açıklama ile Newton, Tanrı'yla mutlak zaman arasındaki kapsam ilişkisinde Tanrı'nın zaman içinde olmadığını göstererek, O'nun zaman üstü mahiyetini temellendirmeye çalışmıştır.

Bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Newton'un zamanı, içinde gerçekleşen olay ve süreçlerden bağımsız ontolojik bir gerçekliğe sahip bir bütün olarak ele aldığı ifade edilebilir. Bu özelliği ile mutlak zaman tüm olay ve süreçlerden mantıki ve ontolojik olarak önce gelir ve bunların deneyiminden elde edilen bir soyutlama olamaz. Son olarak mutlak zaman eşit birim ya da parçalardan oluşan bileşik bir yapı değil, olaylar ve bunların zamansal ilişkilerine referansla homojen anlara ayrılan bir bütünlüktür.

Leibniz'in Zaman Teorisi

Newton'un mutlak ve reel zaman anlayışına karşı Leibniz, nispi ve ideal bir zaman anlayışı öne sürmüştür. Leibniz, Newton'a karşı zamanın ontolojik bir gerçekliğe sahip olmadığını ve eş zamanlı var olmayan şeylerin ilişkisi üzerinden elde edilen ideal bir şey olduğunu iddia eder. Leibniz'in bu yaklaşımı büyük ölçüde onun zaman-mekânsal olmayan monad anlayışıyla ilgilidir.

Leibniz'in monadlara atfettiği en temel özellik, onların basit olması ve bu nedenle herhangi bir mekân, şekil ya da bölünebilmenin atfedilemez olmasıdır (Leibniz 2011: 9). Dolayısıyla mekânsal özelliklerin atfedildiği türden tüm varlıklar monad ya da cevher olamaz. Algımıza konu olan mekânsal cisimler ve bunlara ait her türden özellik monadlara dayanan fenomenler olarak görülmelidir. Bu durumu Leibniz bir mektubunda şu şekilde ifade eder:

Fakat tüm bu cisimler ve bunlara atfettiklerimizin hiçbirisi cevher değildir; bunlar yalnızca sağlam temellendirilmiş fenomenler ya da görünümünün temelidir.... Mekân cevher olmak bir yana bir varlık bile değildir. Tıpkı zaman gibi mekân da bir düzendir; zamanın birlikte var olmayan varlıkların düzeni olması gibi mekân da birlikte var olanların düzenidir (Leibniz 2011: 107-108).

Buna göre mekânsal ve zamansal ilişkiler monadlar üzerine temellenen fenomenal varlıklar arasındaki düzene dayanır. Açıkça görüleceği üzere, bu durumda zamanın monadlar üzerine temellenen fenomenal varlıklar ve aralarındaki ilişkiden bağımsız bir gerçekliği olmayacaktır.

Ancak bu noktada zamanın ontolojik statüsünün ne olduğunu belirleyebilmek için Leibniz'in varlık düzeyleri arasında ortaya koyduğu üçlü ayrıma işaret etmek gerekli görünmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, Leibniz'in varlık düzeyleri arasında yaptığı birinci ayrım nihai gerçeklikler olarak zaman-mekânsal olmayan monadların varlık düzeyi ile bunlar üzerine iyi temellenmiş (*bene fundatum/ well-founded*) fenomenler olarak cisimler ve onların özelliklerinin varlık düzeyine karşılık gelir. Leibnizci anlamda bir şeyin iyi temellenmiş bir fenomen olduğunu söylemek, o şeyin her ne kadar monadlar gibi nihai bir gerçekliğe sahip olmasa da tutarlı bir şekilde deneyimlenebilme potansiyeli olan, gerçek, tam olarak belirlenebilir ve somut bir şey olduğu anlamına gelir (Winterbourne 1988: 25).

Buna ilaveten özellikle Leibniz'in geç dönem yazılarında belirgin bir şekilde karşımıza çıkan iyi temellenmiş fenomenal alan ile ideal şeyler arasında yaptığı diğer bir ayrımdan da söz etmek gerekir. Bu ayrımda fenomenal olan, işaret ettiğimiz üzere, gerçek, somut ve belirlenebilir olanı ifade ederken, buna karşılık ideal olan soyut, hayali (*imaginary*) ve belirlenemez olanı ifade eder (Crockett 2008: 41). Bu durumda Leibniz'in varlık düzeylerini monadlar alanı, fenomenal alan ve ideal şeyler alanı olarak üçe ayırdığını söyleyebiliriz. Bu varlık düzeyleri dikkate alındığında zaman ve mekânın ontolojik statüsünün monadlar alanıyla ilgili olmadığı açıktır, dolayısıyla burada cevaplanması gereken soru zamanın iyi temellenmiş bir fenomen mi yoksa ideal bir şey mi olduğu sorusudur.

Bu çerçevede zamanın iyi temellenmiş bir fenomen olduğu görüşünü destekleyen Leibniz'e ait ifadelerin olduğu söylenebilir. Leibniz'in özellikle erken dönem yazılarındaki zamanın iyi temellenmiş bir fenomen olduğunu dile getiren bazı ifadeleri şu şekildedir: "Mekan, zaman, uzam ve hareket şeyler değil, ancak düşüncemizin iyi temellenmiş modlarıdır (*well-founded modes*).” "Kütlenin kendisi olarak ele alınan madde yalnızca bir fenomen ya da iyi temellenmiş bir tezahürdür (*well-founded appearance*), tıpkı zaman ve mekan gibi (Earman 1989: 15)." Bu ifadeler zamanın iyi temellenmiş bir fenomen olduğuna işaret etse de, fenomenal gerçeklik alanının somut cisim ve özelliklerini kapsadığı dikkate alındığında, zamanın bu tür bir fenomen

olduğunu düşünmek oldukça güçtür. Bu çerçevede Crockett, yukarıda yer verdiğimiz ifadelerle rağmen, zaman-mekânın iyi temellenmiş fenomenler değil, ideal şeyler olduğunu kabul etmemiz gerektiğini ve Leibniz'in asıl görüşünün bu olduğunu öne sürer (Crockett 2008: 42). Gerçekten de zamanın soyut, cisimsel olmayan mahiyeti ve Leibniz'in onu yalnızca bir düzen olduğuna dair ifadeleri dikkate alındığında, zamanın iyi temellenmiş bir fenomenden çok ideal bir şey olduğunu söylemek daha makul görünmektedir. Ancak zamanın ideal bir şey olması onun salt bir illüzyon ya da rüya olduğu ve dolayısıyla göreceli bir şey olabileceği anlamına gelmez. Çünkü Leibniz için ideal şeyler belirli bir gerçekliği (*semi-real*) ve sürekliliği olan özel türden varlıklardır (Elhanan 2012: 19). Bu çerçevede zaman (ve mekân) değişimi atfettiğimiz fenomenal alandaki ilişki düzeninin tutarlı ve sürekli bir sistemini ifade eden ideal bir şey olduğundan, zamanın ontolojik statüsünü, Wilterbourne'un işaret ettiği gibi, iyi temellenmiş bir ideal olarak ifade etmek yerinde olacaktır (1988: 27). Burada iyi temellenmiş olmasıyla tutarlı ve sürekli bir sistem olduğu dile getirilirken, ideal olması da zihinden bağımsız bir gerçekliği olmadığı olgusunu dile getirir. Buna göre iyi temellenmiş bir ideal olarak zaman, daima başka türlü olması mümkün olan bir rüya ya da illüzyon olarak görülemeyecek bir sürekliliğe sahip, ideal bir şey olarak değerlendirilmelidir.

Yukarıdaki metni dikkate aldığımızda, iyi temellenmiş bir ideal olarak zamanın mahiyetine dair işaret edilmesi gereken bir diğer husus da, onun şeylerin ardışık düzeni üzerinden elde edilen ilişkisel bir şey olmasıdır. Leibniz bu durumu farklı yerlerde de dile getirir:

Benim görüşüme gelince, birçok kez söylediğim gibi, tıpkı zaman gibi mekânı da salt ilişkisel bir şey olarak kabul ediyorum, zamanın ardışık şeylerin düzeni olması gibi mekân da birlikte var olan şeylerin düzenidir (Leibniz & Clarke 2000: 14).

Zaman dikkate alındığında belirleyici olan husus, şeylerin ardışıklığı ya da eş zamanlı olmayan düzenleridir. Şeylerin eş zamanlı var olmayan düzenleriyle ne kast ettiği, Leibniz'in eş zamanlı olma üzerine yaptığı şu açıklamadan çıkarılabilir:

Eğer şeylerin, hiçbiri zıtlık içermeyen birçok durumunun var olduğu kabul edilirse, onlar eş zamanlı vardır denir. Dolayısıyla biz geçen yılın olaylarının bu yılınlarla eş zamanlı olduğunu reddederiz, çünkü onlar aynı şeyin zıt durumlarını içerirler (Arthur 1985: 269).

Buna göre aynı şeyin birbiriyle zıt iki özelliğe sahip olduğu durumlar, yani bir şeyin A özelliğine sahip olduğu ve A özelliğine sahip olmadığı durumlar aynı şeyin eş zamanlı olmayan ardışık durumları olarak ele alınmalıdır. Ancak bu kriter aynı şeyin farklı durumları arasındaki eş zamanlı olmayışı açıklarken, farklı şeylerin eş zamanlı oluşu hakkında pek bir şey söylememektedir. Bu durum farklı şeylerin ortak bir referans noktası üzerinden ilişkilendirilmesiyle açıklanabilir. Bir T olayını referans noktası olarak aldığımızda bununla aynı mesafede ilişkili olan tüm olaylar eş zamanlı var olan şeyler olacaktır (Vailati 1997: 120). Dolayısıyla T olayından farklı mesafelerde konumlanmaları da eş zamanlı var olmayışlarını ifade edecektir. Diğer bir ifadeyle tüm olayların T olayına referansla zıt olan farklı özelliklere sahip olmaları onların eş zamanlı olmayışları anlamına gelecektir. Buna göre tüm şeyler kendi durumları arasında ve diğer şeylerle ya öncelik-sonralık ya da eş zamanlılık ilişkisi içerisinde bulunacaktır. Leibniz şeylerin birbirleriyle olan öncelik-sonralık ilişkisini nedensellik ilişkisi üzerinden temellendirir:

Eş zamanlı olmayan iki durumdan biri diğeri için bir neden içerir, ilk durum önce ikinci durum ise sonra olarak kabul edilir. Benim önceki durumum sonraki durumumun var olması için bir neden içerir. Her şey birbiriyle bağlantılı olduğu için, benim önceki durumum tüm önceki şeylerin durumlarını da içerdiğinden, aynı zamanda diğer şeylerin sonraki durumları için de bir neden içerir ve dolayısıyla

onlardan öncedir. Bu nedenle var olan her şey ya var olan diğer şeylerle eş zamanlıdır ya da önce veya sonradır (Mates 1986: 230).

Tüm şeylerin nedensel olarak birbirine bağlı olması sonucu ortaya çıkan bu öncelik sonralık ya da ardışıklık düzeni bizdeki zaman tasavvurunun temelini oluşturur. Burada işaret edilmesi gereken en önemli nokta şudur; zamansal ilişkilerin nedensel ilişkiler üzerinden temellendiğini iddia eden bu yaklaşım, zamansal kavramların mantıki ve ontolojik bir önceliğe sahip olmadığını ima eder. Diğer bir ifadeyle nedensellik ilişkisi ve buna bağlı olan değişim zamandan bağımsız ve önce algılanabilirken, zaman nedensellik ve değişimden bağımsız olarak algılanamaz (Futch 2002: 130). Dolayısıyla zaman nedensellik ilişkisine bağlı öncelik-sonralık ya da ardışıklık ilişkisi üzerinden soyutlanarak elde edilmelidir. Ancak şu husus belirtilmelidir ki, şeylerin eş zamanlı olmayan ardışık düzeni homojen bir süreklilik olarak zaman mefhumunun temeli olsa da onu tam olarak oluşturmaz:

Bir ardışıklık algısı bizde süre ideasını canlandırır fakat onu tam olarak oluşturmaz. Birbirini takip eden algılama biçimimiz asla, doğru bir çizgi gibi basit ve homojen bir süreklilik olarak zaman akışına tekabül edecek yeterlilikte düzenli ve sürekli değildir. Algılarımızdaki değişim bizi zaman düşüncesine sevk eder ve biz onu homojen değişimler aracılığıyla ölçeriz (Leibniz 1996: 153).

Burada, algıladığımız homojen olmayan ardışık olayların zihnimizde sahip olduğumuz homojen ve bütünlük olarak zaman akışı tasavvuruna tekabül etmediği hususuna işaret edilir. Görüleceği üzere Newton gibi Leibniz de sahip olduğumuz homojen zaman ideası ile onu ölçmek için kullandığımız düzenli olmayan hareketler arasındaki uyumsuzluğun farkındadır. Ancak buradan değişebilir hareketlerden ayrı mutlak bir zamanın varlığını çıkarmaz, aksine bizdeki zaman tasavvurunun bu ardışıklık algısından soyutlanarak elde edilmiş bir idea olduğu sonucunu çıkarır.

Leibniz ardışıklık algısından soyutlanarak elde edilen homojen ve bütünlük olarak zaman tasavvurunun parçalara sahip olmadığı hususunu da dile getirir. Ona göre bir 'an' içerisinde ardışıklığın algılanmadığı süre parçası ya da birimdir. Bu haliyle tıpkı noktalar mekânın parçası olmadığı gibi, onlar da zamanın parçaları değildir. Onlar sadece bir bütünün sınırlandırılmasıyla elde edilen birimlerden ibarettir (Leibniz, 1996: 152). Dolayısıyla zamanı oluşturan parçalar olarak ele alınamazlar. Parçalardan oluşmayan homojen bir bütünlük olarak zaman bu haliyle sürekli ya da sonsuz bir tasavvurdur (Winterbourne 1988: 29). Ayrıca Leibniz anların zamanın parçası olmadığından hareketle, zamanın ideal bir şey olduğunu yeniden şu şekilde ifade eder:

Zaman ve sürenin varlığı ne olursa olsun sürekli yok olur, hiç var olamayan bir şey nasıl ezeli olarak var olabilir? Parçası hiç var olmayan bir şey nasıl var olabilir? Anlardan başka zamanın hiçbir şeyi var olmaz ve bir an zamanın parçası değildir. Bu değerlendirmeleri dikkate alan bir kimse kolayca kavrayacaktır ki, zaman ancak ideal bir şey olabilir (Leibniz & Clarke, 2000: 48).

Bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Leibniz için homojen ve birlik içinde sürekli bir akış olarak zaman, şeyler arasındaki ilişkilerden soyutlanarak elde edilen iyi temellenmiş bir ideadır, dolayısıyla var olan şeyler ve bunların ilişkileri dışında zamana ontolojik bir gerçeklik atfetmek mümkün değildir.

Sonuç

Bu kısımda Leibniz ve Newton'un zamanın mahiyetine dair işaret ettiğimiz görüşleri çerçevesinde bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Leibniz ve Newton'un zamana dair görüşlerinde bazı ortak noktaların bulunduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu hususla ilgili olarak işaret edilebilecek ilk nokta her iki filozofun da homojen olmayan hareketin ölçümüne dayanan nispi zaman ile homojen ve birlik halindeki akış olarak zamanı birbirinden ayırmasıdır. Hem Newton hem de Leibniz olay ve süreçlerin sürelerindeki değişimi ve homojen olmayışı esas alarak, nisbi zaman ölçümünü kabul ederler. Newton bu durumu nisbi zaman ölçümünün dayandığı hareketin hızlanabilir ve yavaşlayabilir olması üzerine temellendirirken, Leibniz birbirini takip eden olaylara dair algımızın homojen ve sürekli zaman akışına tekabül edecek derecede düzenli ve sürekli olmamasına bağlar. Ancak her ikisi için de, deneyimlenen olay ve süreçlerin süreleri ile homojen ve birlik halindeki akış olarak zaman birbirinden farklıdır.

İkinci olarak homojen ve birlik halindeki zamanın parçalardan oluşmadığı ve dolayısıyla sonsuz süreklilikler olduğu konusunda da hem fikir görünmektedirler. Newton'a göre mutlak zaman ayrılabilir birimlerden oluşan bir bileşik değildir. Mutlak zamandaki ayırım ancak içinde geçen olay ve süreçlere referansla mümkündür. Dolayısıyla bu ilişkilerin dışında zaman mutlak bir bütünlüktür ve sonsuzdur. Leibniz'e göre de an içerisinde ardışıklığın olmadığı birimdir ve bu haliyle, tıpkı nokta mekânın parçası olmadığı gibi, homojen zamanın parçası değildir. Zamana atfedilen bölümler yalnızca, homojen bir akış olan zamanın sınırlandırılmalarından ibarettir ve bu haliyle homojen zaman sonsuz bir sürekliliktir.

Bu benzerliklere rağmen iki filozofun zamanın mahiyetine dair görüşleri radikal şekilde birbirinden farklıdır ve bu farklılığın temel nedeni zamana atfettikleri ontolojik statüyle ilgilidir. Newton'a göre bölünmez bir bütünlük ve homojen bir akış olarak mutlak zaman, olay ve süreçlerin içinde gerçekleştiği bir kap olarak, onlardan bağımsız bir ontolojik gerçekliğe sahiptir. Buna karşılık Leibniz'e göre homojen zaman, fenomenlerin nedensellik temelindeki öncelik sonralık ilişkinden elde edilen iyi temellenmiş ideal bir varlıktır. Zamanın ontolojik statüsüne dair bu farklı yaklaşımlar, Leibniz-Clarke tartışmasındaki en temel konuların başında gelir. Burada Leibniz zamanın farklı kısımlarının eş zamanlı olarak var olmamasından, daha açık bir ifadeyle zamanın şimdiki andan önceki kısmının geçip gitmiş, sonraki kısmının ise henüz gelmemiş olmasından dolayı mevcut olmayacağından hareketle zamanın var olmasının mümkün olmadığını dile getirir (Leibniz & Clarke, 2000, s. 48). Buna karşılık Clarke, bu eleştiriye mutlak zamanın parçalardan oluşmayan bir bütünlük olduğu hususunu dile getirerek cevap vermeye çalışır (Leibniz & Clarke, 2000, s. 72). Buna göre zamanın parçalarının olmaması bir bütün olarak zamanın var olmadığını göstermeyeceğinden, böylece Leibniz'in itirazı cevaplanmış olur.

Ancak bu açıklamanın Leibniz'in eleştirisini cevaplamak için yeterli olmadığı ifade edilebilir. Çünkü buradaki değerlendirme zamanın parçaları olmayan bir bütünlük olduğunu göstermekle birlikte, içinde hiçbir şey bulunmayan sonsuz süre olarak zamanın varlığıyla ilgili hiçbir şey söylememektedir; çünkü zaman bu haliyle pekâlâ ideal bir şey de olabilir. Oysa burada gösterilmesi gereken, parçası bulunmayan bir bütünlük olarak mutlak zamanın şeylerden bağımsız varlığıdır. Dolayısıyla Leibniz'in yönelttiği eleştirinin Clarke tarafından verilen cevapla tam olarak ortadan kalkmadığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

Diğer taraftan, yukarda işaret ettiğimiz üzere, Newton'un zaman-mekâna atfettiği bu ontolojik statü büyük ölçüde bunların Tanrı'nın her yerde ve her zaman var olmasının sonucu olmasıyla ilgilidir. Buna karşılık Leibniz ideal zaman-mekân anlayışına paralel

olarak, Tanrı'nın ezeliliği ve sonsuzluğunun zaman ve mekândan bağımsız olduğunu öne sürer(Leibniz & Clarke, 2000, s. 61). Buna göre hiçbir şey var olmadan Tanrı'nın ezeliliği ve sonsuzluğunun devam ettiği doğru olsa bile, hiçbir varlık olmadığında ne zaman ne de mekân var olacaktır. Dolayısıyla Tanrı'nın sonsuzluğu mekândan, ezeliliği ise zamandan bağımsızdır. Buradan hareketle Leibniz yalnızca Tanrı'nın var olmasıyla zaman ve mekânın da var olacağı görüşünü reddeder. Hiçbir şey olmadan zaman ve mekân yalnızca Tanrı'nın ideası olabilir.

Bu iki düşünürün zamanın ontolojik statüsüyle ilgili görüşleri bağlamında, işaret etmemiz gereken en önemli farklılıklardan biri de zamanın a priori statüsüyle ilgilidir. Hatırlanacağı üzere, Newton'un içindeki tüm olay ve süreçlerden bağımsız kapsal zaman anlayışında, mutlak zaman içinde gerçekleşen tüm olay ve süreçlerden önce gelir, onlara a prioridir. Yani mutlak zaman olmadan bir olay ya da süreç var olamazken, herhangi bir olay ya da süreç olmadan mutlak zaman var olacaktır. Buna karşılık Leibniz'de, öncelik sonralık ilişkisinden soyutlanarak elde edilen iyi temellenmiş bir ideal olarak homojen zaman, mantıki ve ontolojik olarak olay ve süreçlerden sonra gelir. Diğer bir ifadeyle, nedensellik ilişkisine bağlı ardışıklık olmadan zaman algılanamazken, nedensellik ilişkisi ve değişim zamandan bağımsız olarak algılanabilir.

Tüm bu değerlendirmeleri dikkate aldığımızda, Leibniz ve Newton'un, mutlak zaman-nisbi zaman ayrımını kabul etmeleri ve homojen zamanı bileşenlerden oluşmayan sonsuz bir bütünlük olarak görmeleri gibi konularda benzer oldukları ifade edilebilir. Ancak bu benzerliklere rağmen bu iki düşünürün zamanın mahiyetine dair düşünceleri, zamanın ontolojik statüsü konusunda uzlaşmaz bir ayrılık içerisinde görünmektedir.

KAYNAKÇA

1. AL-AZM, S. J. (1967). *Kant's Theory of Time*. New York: Philosophical Library.
2. ARİEW, Roger (2000). "Introduction", *Leibniz-Clarke Correspondence*, ed. Roger Ariew, ss. vii-xiv, Cambridge: Hackett Publishing Company.
3. ARTHUR, R. T. W. (1985). "Leibniz's Theory of Time", *The Natural Philosophy of Leibniz*. (ed. Kathleen Okruhlik and James R. Brown). Lancaster: D. Reidel Publishing Company, 263-315.
4. BORDON, Adrian (2018). *Zaman Felsefesinin Kısa Tarihi*, çev. Özgür Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
5. CROCKETT, Timoty (2008). "Space and Time in Leibniz's Early Metaphysics", *The Leibniz Review* 18: 41-79.
6. EARMAN, Jhon (1989). *World Enough and Space-Time: Absolute versus Relational Sapce and Time*, Massachusetts: The MIT Press.
7. ELHANAN, Yakira (2012). "Time and Space, Science and Philosophy in thee Leibniz-Clarke Correspondence", *Studia Leibnitiana* 44: 14-32.
8. FUTCH, M. J. (2002). "Leibniz's Non-Tensed Theory of Time", *International Studies in The Philosophy of Science* 16:2, 125-139.
9. LEİBNİZ, G.W. (1996). *New Essay on Human Understanding*, ed. Peter Remmant and Jonathan Bennett, Cambridge: Cambridge University Press.
10. LEİBNİZ, G. W. & CLARKE, S. (2000). *The Correspondence*, ed. Roger Ariew, Cambridge: Hackett Publishing Company.
11. LEİBNİZ, G. W. (2011). *Monadoloji*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Pinhan Yayınları.
12. MATES, B. (1986). *The Philosophy of Leibniz Metaphysics and Language*, Oxford: Oxford University Press.
13. NEWTON, Isaac (1999). *The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy*, trn. Bernard Cohen and Anne Whitman, London: University of California Press.
14. RUNDLE, B. (2009). *Time, Space and Metaphysics*, Oxford: Oxford University Press.
15. VAİLATİ, E. (1997). *Leibniz & Clarke A Study of Their Correspondence*, Oxford: Oxford University Press.
16. WİTERBOURNE, A. (1988). *The Ideal and Real*, London: Kluwer Academic Publisher.

CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ'NİN HARİCİYE NAZIRI FAHRETTİN BEY'İN ELVİYE-İ SELASE İÇİN YAPTIĞI FAALİYETLERİ

Nurhan AYDIN ¹ , Zafer IŞIK ²

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

² Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrası

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni ortaya çıkaran en temel faktör Rusya'nın Osmanlı Devleti içinde yaşayan Slavların koruyuculuğunu üstlenmeye çalışması olmuştur. "Türklerin egemenliği altındaki Slav kardeşlerini kurtarma" bahanesi ile hedef belirleyen Rusların asıl amacı Rus hâkimiyeti altında bütün Slavları birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. Rus Çarı Petro'nun da vasiyetnamesinde belirttiği bu fikri Ruslar uygulamaya koyabilmek için Osmanlı Devleti üzerinde baskı politikası oluşturmuşlar ve bunu da zamanla Osmanlı Devleti'ne karşı dikte etmeye çalışmışlardır.³ Bu hedefine doğrudan ulaşamayacağının farkında olan Rusya 19. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni içten yıkacak bazı reformların hazırlanmasını ve uygulamaya konmasını istemiştir. Bu isteğe ilişkin ilk talep Ruslar tarafından 31 Ekim 1876 tarihinde yapılmıştır. Ancak Rusların bu isteği Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemiştir. Balkanlarda oluşacak bir Rus hâkimiyetine sıcak bakmayan İngiltere ve Avrupalı diğer büyük devletlerin katılımıyla 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da "Tersane Konferansı" adı altında bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'ne Bosna Hersek'te ve Slav nüfusun yaşadığı diğer yerlerde yapılması istenen bazı reformların taslakları sunulmuştur. Konferansın toplandığı ve bu taslakların sunulduğu 23 Aralık 1876 tarihi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihtir. Konferans görüşmeleri devam ederken Türk yetkililer meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte Müslüman ve Hristiyan halk arasında fark kalmayacağı ve her iki kesimin de haklarının iyileştirileceğini ifade etmişlerdir. Konferansa katılan devletlerin baskıcı tutumlarına rağmen Osmanlı Devleti yöneticileri bu duruma boyun eğmemişler ve netice itibarıyla Tersane Konferansı bir sonuç elde edilemeden dağılmıştır.⁴

İstanbul'da düzenlenen konferansın olumsuz sonuçlanması üzerine Rusya; Viyana, Paris, Berlin ve Londra gibi yerlerde temaslarda bulunarak Avrupalı büyük devletlerden Osmanlı Devleti'ne karşı tekrar müsterek bir çağrı yapmalarını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin reform isteği çağrılarına cevap vermemesi üzerine ise Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Rusların bu tarihten itibaren Anadolu ve Rumeli topraklarına saldırımları sonucu iki yıl boyunca devam edecek olan Osmanlı-Rus savaşı da başlamıştır. Rusların Kars ve çevresini işgal etmesinden sonra bölgedeki sivil halk baskı ve zulümle karşı karşıya kalmıştır. Öyle ki bu haberler İngiltere Parlamentosuna kadar ulaşmıştır. Ayrıca Rusların uyguladığı baskıcı politika Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de görüşülmüş ve çoluk-çocuk, kadın-erkek demeden Müslüman ahalinin her türlü zulme uğradığı ifade edilmiştir.⁵

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin ilk etkilerinden biri Sultan II. Abdülhamit'in meşrutî idareyi sona erdirmesi ve Meclis-i Mebusan'ı kaldırması olmuştur. Ancak buna rağmen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu resmi olarak ortadan kaldırılmamış tatbik edilmesi geciktirilmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk barış antlaşması olan Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmanın en ağır maddesi olarak kabul edilen 19. maddede yer alan hükme göre; Soğanlı Dağları'na kadar Elviye-i Selase olarak da bilinen Kars, Ardahan ve Batum sancakları bir milyar dört yüz on milyon ruble karşılığında Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılmıştır. Ayastefanos Antlaşması sonraki süreçte İngiltere ve Almanya'nın

³ Cemender Arslanoğlu, *Doksanüç Harbi'nden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars'ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1987, s. 7.

⁴ Akdes Nimet Kurat; *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s. 82.

⁵ Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s. 4-5.

yaptığı müdahalelerle Berlin’de tekrar gözden geçirilmiş ve yapılan bazı değişikliklerle 13 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması adıyla yeniden imzalanmıştır.⁶

Osmanlı Devleti döneminde “Elviye-i Selase” (Üç Liva- Üç Sancak) ifadesi genellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı’ndan sonra Kars, Ardahan ve Batum için kullanılmıştır. Türk tarihindeki “Elviye-i Selase” meselesi bir sorun olarak 1878 yılından başlayıp 1921 yılına kadar devam etmiştir. Milli Mücadele Dönemi’nde Misâk-ı Milli hedefleri içerisinde yer alan Kars ve Ardahan anavatan’a katılırken Batum ise Moskova ve Kars Antlaşmaları’nın imzalanması sonrasında sınırlarımız dışında kalmıştır. Batum’un kaybedilmesi Türkiye’nin Misak-ı Milli ilkelerinden verdiği önemli bir taviz olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması’nın 19. maddesi ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması’nın 58. maddesine göre Kars, Ardahan ve Batum Sancakları Rusya’ya savaş tazminatı olarak verilmiştir. Elviye-i Selase’nin elden çıkmasıyla birlikte bu bölgede yaşayan halkın tabiriyle “kırk yıllık kara günler” başlamıştır. Kırk yıl boyuca devam eden bu kara günlerde Elviye-i Selase içinde yer alan Ardahan sancağı ikiye bölünmüş “Kars” ve “Batum” adı altında iki oblast’ı yapılmıştır. Ayrıca 1855 Arazi Tüzüğü uygulanmış, yerli halkın toprak mülkiyeti tanınmayarak tüm topraklar devlet malı sayılmıştır. Bu yüzden buralardan göçen Türkler, tapulu arazilerini satamadıkları gibi işletme hakkını da devredememişlerdir. Bunun yanında Türk liseleri de kapatılarak “medrese” adı altında dini bilgi veren birkaç okul ancak ayakta kalabilmiştir. Bu dönemde anayurttan kitap ve gazete getirilmesi yasaklanmış sadece Kuran-ı Kerim ve mevlid kitabına izin verilmiştir.⁸

Ruslar Elviye-i Selase topraklarında yaşayanları Ruslaştırmak adına ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Elviye-i Selase’nin elden çıkmasından dokuz yıl sonra 1886’da yapılan sayıma göre; Kars Oblastı’nda yaşayan 200.000 kişilik nüfustan 95.533’ü Müslüman, 37.092’si Ermeni, 23.525’i Rum, 10.695’i Rus-kolonisi, Estonyalı, Süryani-Asuri, Çingene, 12.144’ü asker, 11.837’si hükümet memuru aileleri idi. 1892 yılında yapılan sayıma göre vilayetteki 200.868 kişiden %53’ünü, 1897 sayımına göre ise vilayetteki nüfusun %51’ini Müslümanlar teşkil ediyordu.⁹

1917 yılında Rusya’da meydana gelen Bolşevik İhtilali Elviye-i Selase için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Rusya’da meydana gelen Bolşevik İhtilali’nden sonra Rusya savaştığı ülkelerle müzakerelere başlamıştır. Rusya’nın savaştan çekilmesiyle beraber 3 Mart 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Ruslar işgal ettikleri yerlerden çekilecekler, 1877-78 Savaşı sırasında elimizden çıkan Kars, Ardahan ve Batum sancakları geri verilecekti.¹⁰ Antlaşmanın dördüncü maddesine göre Rusya Doğu’daki Türk illerini hemen boşaltmaya başlayacak ve buraların Türkiye’ye terki için elinden gelen her türlü kolaylığı gösterecekti. Rusya bölgede oluşan yeni duruma karışmayacak ve buradaki durumun şekillenmesini Türkiye ile bölge halkının inisiyatifine bırakacaktı.¹¹ Ancak Rusların antlaşma hükümlerine göre çekilmesiyle birlikte yerlerini Ermeni ve Gürcüler almaya başlamışlardı. Rus makamları Ermenilerin silahlı birlikler oluşturmalarını kendi çıkarları için desteklemiş, oluşturulan bu birliklerin komuta kademesini de Ermeni ve Rus subayları oluşturmuşlardır. Ermeniler bu hareketleriyle Ruslar bölgeyi tamamen boşaltmadan burada idareyi ele almak gayesinde olmuşlar ve

⁶ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)* Cilt1, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 395-396.

⁷ Askeri vilayet.

⁸ Arslanoğlu, *age*, s. 75.

⁹ *Age*, s. 19.

¹⁰ Sina Akşın, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 105.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Ankara, 1991, s. 136.

bölgenin Türklere verilmesini engellemek amacını gütmüşlerdir. Ortaya çıkan bu durum antlaşma hükümlerine aykırı olduğu için Türkiye bu durumu Rusya nezdinde protesto etmiş ve Rusya'nın sorumluluğunu yerine getirmesini istemiştir. Bunun yanı sıra Rusya Elviye-i Selase'nin boşaltılması için Gürcüler ve Ermeniler üzerinde ağırlığını koymamış tam aksine bu unsurların Doğu Anadolu'daki vilayetlerde sürekli olarak kalabilmeleri için birtakım tedbirler alma yoluna girişmiştir.¹²

2. Milli Teşkilatlanmalar Dönemi

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri her ne kadar Osmanlı hâkimiyeti altına tekrar girse de 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması Elviye-i Selase toprakları için yeniden kara günlerin başlangıcı olmuştur. Mondros Mütarekesi ile birlikte ateşkesin on birinci maddesi doğrultusunda¹³ 9. Ordu 1914 yılındaki sınırlarına çekilmeye mecbur kalınca Türk vatanının bütünlüğü ve milletin istiklali tehlikeye düşmüştür. Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesi bölge halkının savunmasız bırakılması anlamına gelmekteydi. Ancak bölge halkı daha önce Rus, Ermeni ve Gürcü mezalimini gördüğü için teşkilatlanma konusunda gecikmemiş ve kendi iradesiyle milli teşkilatlar oluşturmaya başlamıştı.¹⁴ 29 Ekim 1918'de "**Ahıska Hükümet-i Muvakkatı**" kurularak reisliğine Ömer Faik Bey getirilmiş ve kendisi hükümetin kurulduğu gün 3. Tümen Komutanı Halit Bey ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede 3. Tümen askerinin geri çekilmemesini, bu gerçekleşmezse yeni kurulan hükümetlerinin devamlılığının sağlanması için yardım edilmesini talep etmiş ayrıca bu konunun 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya iletilmesi için aracı olunmasını istemiştir. Yakup Şevki Paşa ise 2 Kasım 1918'de Halit Bey aracılığıyla tümenin bölgede kalamayacağını, yine de teşkilatlanma çalışmalarının devam ettirilmesini istemiştir. Gürcüler de bir taraftan 3. Tümenin geri çekilmesini beklemekte ve işgale başlamak için hazırlıklarını sürdürmekteydiler. Bu tehdit ve tehlike karşısında 3. Tümen Komutanı Halit Bey Türk ahalinin güvenliğinin sağlanması için beş yüz kadar asker ve subaydan oluşan bir kuvveti gizlice Ahıska Türk Hükümeti emrine vermiştir.¹⁵

Ahıska Hükümeti; Halit Bey öncülüğünde Ardahan'da iki kongre tertip etmiştir. **Birinci Ardahan Kongresi** 3-5 Ocak 1919'da yapılmıştır. Kongrede; Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaması için çalışılması, cephanenin teslim edilmemesi, Ahıska ve Elviye-i Selase'nin hiçbir şekilde terk edilmemesi, vatanın tümünü kapsayacak şekilde teşkilatlar oluşturulması ve Ardahan'da ikinci bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Milli Şura Hükümeti ile temas kurulmasının da önemli görüldüğü değerlendirilmiştir. Bu temasın kurulmasının ardından **İkinci Ardahan Kongresi** 7-9 Ocak 1919 tarihlerinde toplanmıştır. Bu kongrede ise; Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin oluşturulması kararlaştırılmış ve bunun için Kars merkezli büyük bir kongrenin toplanması fikri benimsenmiştir. Ayrıca gönüllülerden oluşan bir askeri teşkilat kurularak Ermeni ve Gürcülere karşı mücadele edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶

¹² Halil Bal, "Brest Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2004, s. 27.

¹³ Erim, *age*, s.521; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11.maddesi şu şekildedir: "İran'ın şimali garbi kısmındaki Kuva-yi Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mavera-yi Kafkas'ın evvelce Kuva-yi Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir."

¹⁴ Selçuk Ural, "Milli Mücadelenin Başlarında Doğu'da Milli Teşkilatlanma Ve Hususiyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13, S.13, Ankara, 2012, s. 61.

¹⁵ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 40.

¹⁶ İbrahim Özkan, *Deli Halid Paşa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 148-150.

Ardahan'da toplanan bu kongreler mücadeleyi silahlı bir şekilde yürütme fikri vermesi bakımından önem arz etmektedir. Yine bölgesel bir hükümetin kurulması fikrini ortaya atması bakımından da bu kongreler kendisinden sonra toplanacak kongrelere örnek teşkil etmiştir.¹⁷

Osmanlı ordusunun bölgeden ayrılacağı haberi üzerine bölge halkı Yakup Şevki Paşa'ya giderek askerlerin çekilmemesini eğer bu kaçınılmazsa bir kısım askeri gücün güvenliğin sağlanması amacıyla bölgede bırakılmasını istemiştir. Ahıska Türklerinin Gürcü tehlikesine karşı teşkilatlanmaya başlamasıyla Iğdır ve Nahçıvan ahalisi de Ermeni tehdidine karşı koyabilmek maksadıyla bir hükümet oluşturulması kararını almıştır. Bu amaçla 3 Kasım 1918 tarihinde merkezi Iğdır olarak kurulan **Aras Türk Hükümeti**'nin başkanlığına Emir Bey Ekberzade getirilmiştir. Hükümetin Harbiye Nazırı ise Cihangiroğlu İbrahim Bey olmuştur. Hükümet kuruluşundan kısa bir süre sonra bir beyanname yayınlayarak Aras ve civarındaki bir milyon kadar Müslüman'ın hakkının korunacağını duyurmuştur. Ayrıca hükümet bölgeyi henüz tahliye etmeyen 9. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Paşa'dan asker ve cephane isteğinde bulunmuştur. Rüştü Paşa'nın desteğiyle bölgede yirmi civarında tabur oluşturulmuş ve silah temini sağlanmıştır. Aras Türk Hükümeti ilerleyen süreçte Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'ne katılmış ve Ermenilere karşı mücadelesini bu oluşum adı altında devam ettirmiştir.¹⁸

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11.maddesi uyarınca Türk ordusunun 1914 yılındaki sınırlara çekileceğinin duyulması Kars halkı arasında büyük bir korkuya yol açmıştır. Türk ahalî Ermeni tehlikesine karşı koyabilmek, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile elde ettiğimiz haklarımızı kaybetmemek için ilk milli teşkilatlanma hamlesini Elviye-i Selase'nin merkezi olan Kars'ta gerçekleştirmiştir. Bu amaçla 5 Kasım 1918 tarihinde; Wilson Prensiplerinin 12. Maddesi¹⁹ göz önünde bulundurularak 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve Kars Mutasarrıfı Hilmi Uran Beylerin teşviki ile **Kars Milli İslam Şurası** kurulmuştur. Merkezi Kars olmak üzere kurulan Şura'da; Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Divriği'li Piroğlu Fahreddin (Erdoğan), Kağızman'lı Ali Rıza (Ataman), Kars'lı Sarıhaliloğlu Muhlis (Ataman), Orenburg'lu Kars'lı Mamil/Mamlioğlu Tevhüddin, Yakup Şevki Paşa ile Mutasarrıf Hilmi (Uran) Bey yer almışlardır.²⁰

Kars İslam Şurası 14 Kasım 1918'de Birinci Kars Kongresi'ni yapmış ve sekiz kişiden oluşan bir geçici kurul oluşturmuştur. Ayrıca Kars merkezinde "**Milli İslam Şurası Merkezi Umumisi**" adıyla da bir yerli hükümet kurulmuştur. Kars Milli İslam Şurası'nın ilk başkanı Kepenekçi Emin Ağa yardımcısı ise Piroğlu Fahrettin Erdoğan olmuştur. Şura, kurulduktan sonra 30 Kasım 1918'de Kars'ta yapılacak kongreye Batum'dan Ordubad'a kadarki Türk bölgelerinden delege gönderilmesini istemiştir. Şura daha sonra 30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihleri arasında İkinci Kars Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Bu kongrelerin yapılmasıyla birlikte bir taraftan teşkilatlanma faaliyetleri hızlandırılırken diğer taraftan oluşturulan milli hareketin tabana yayılmasına da fırsat tanınmıştır. Ayrıca Batum'da yayınlanan Sada-yı Millet, Erzurum'da çıkarılan Albayrak ve

¹⁷ Ural, *age*, s. 63.

¹⁸ Gökdemir, *age*, s. 62.

¹⁹ Bu maddede yer alan hüküm şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı, imparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir."

²⁰ Cemender Arslanoğlu, *Kars Milli İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi (18 Ocak -13 Nisan 1919)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Yenigün Matbaası, 1985, s. 143.

Trabzon'da çıkarılan İstikbal gazeteleri de teşkilatlanma yolunda destek veren yayın organları olmuştur.²¹

2.1. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Kurulması

17-18 Ocak 1919'da toplanan ve 131 temsilcinin katıldığı Üçüncü Büyük Kars Kongresi'nde milli teşkilatlanma hamleleri hükümet çatısı altında birleştirilerek **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi** (Güneybatı Kafkasya Geçici Ulusal Hükümeti) adıyla bir hükümet teşkil edilmiştir. Aynı gün 18 maddeden oluşan ve "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" ismiyle oluşturulan anayasada şu maddeler yer almıştır:

1. Hükümet, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" namını taşıyacaktır.
2. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, hududunu Batum'dan Nahçıvan'a kadar çizmiş ve hududunun muhafazasını sulhun neticesine kadar bilfiil deruhte etmiştir.
3. Hükümetin merkezi Kars, resmi bayrağı; beyaz, yeşil ve siyahtan oluşan üç renkli zemin üzerine Türk devletinin ay yıldızlı bayrağı olarak kabul edilmiştir.
4. Cenub-i Garbi Kafkas hudutları dâhilinde resmi dil Türkçe'dir, muamelat-ı resmiye ve gayrı resmi bütün tedrisat ve muhaberat Türkçe olacaktır.
5. Meclis-i Mebusan intihabı: On bin erkek nüfustan bir mebus seçilecek, 18 yaşını tamamlayan her vatandaş intihaba iştirak edecektir.
6. Her vilayet ve kazada Şura-yı Milli şubeleri açılacak, bunların faaliyeti için halkımızdan her türlü müzaheret edilecektir.
7. Türk millet ve hükümetini rencide edici her türlü vaziyet-i muameleden kati surette ictinap edilecektir.
8. Umum askeri şube ve teşkilatlar Türk devletinin kabul ettiği usul dairesinde tatbik edilecektir. Türkiye devleti ile irtibatı temin için daimi bir heyet Türkiye'de bulunacaktır.
9. Mülkiye Teşkilatları babında sekizinci maddede zikredilen usul aynen kabul edilmiştir.
10. Komşu hükümetlerle daima dost ve iyi geçinmeyi Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti düstur addedecek, Meclis-i Mebusan intihabından sonra bu husus hakkında bir kanun çıkarılacaktır.
11. Eğer Avrupa hükümetleri Vilayat-ı Sitte'yi (Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir'den ibaret) Türkiye'den alıp ahir bir hükümete verme kararını alırlarsa Hükümetimiz Türkiye'den ayrılmamayı katiyen kabul etmiştir.
12. Ekalliyetlerin (azınlıkların) hukukları aynen muhafaza edilecektir.
13. Müslümanlar arasındaki dini ayrılıklara hürmet edilecek ve dini ayinlerin ileride birleştirilmesi için çalışılacaktır.
14. İntihapların namzetsiz, demokrat ve bitaraf, Türk'ün şan ve şerefine yakışacak surette yapılmasına azami surette dikkat edilecektir.
15. Valiler ve kumandanların tayin ve azilleri Meclis'in kararıyla olacaktır.

²¹ Ural, *age*, s. 64.

16. Milli Şura Hükümeti, Meclis-i Mebusan intihabından sonra bazı kanun maddelerinin tebdiline salâhiyettar olacaktır.
17. Mebusların yaşları 25'ten eksik olmayacaktır.
18. Bu kanunun icrasına, Milli Şura Hükümet Mümessilleri ile Hükümet Reisi memur edilmiştir.²²

Kongrede alınan karar gereği Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey, Parlamento Başkanı Dr. Esad Bey, Dâhiliye Nazırı Kağızman'lı Ali Rıza Bey, Hariciye Nazırı Divriği'li Piroğlu Fahreddin (Erdoğan) Bey, Harbiye Nazırı Cihangiroğlu Hasan Han Bey, Adliye Nazırı İrevan'lı hâkim Ağabababeyoğlu Abbas Ali Bey, Maarif Nazırı Mihail Adneyanot (sonra Kocaoglu Mehmet Bey), Maliye Nazırı Gümrü'lü Hudadbeyoğlu Mehmet Bey, Nafia Nazırı İrevan'lı Mühendis Mahmut Bey, İaşe Nazırı Hasanbeyoğlu Mehmed Bey, Ziraat, Orman ve Ticaret Nazırı Nahçıvan'lı Aliekber Kâzım Bey idi. Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne ise önce Rum Arlof sonra ise Kars'lı Mehmet Beyoğlu Muhlis (Ataman) Bey getirilmiştir. Demiryolları Umum Müdürlüğü'ne Karaçantalı Hacıoğlu Mehmed Bey ve Polis Umum Müdürlüğü'ne ise Mamiloğlu Tevhüddin Bey atanmıştır.²³ Ayrıca Jandarma Umumi Komutanlığı'na Sarıkamış'lı Hacı Şerifoğlu Mehmet (Sungur) Bey getirilmiştir.²⁴

2.2. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Bölgedeki Faaliyetleri

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin idari kadrosunun oluşturulmasının ardından hükümet çalışmalarına başlamıştır. Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey 20 Ocak 1919'da kardeşi Hasan Han Bey'e Harbiye Nazırı görevine getirildiğini tebliğ ederek vakit kaybetmeden görevine başlamasını istemiştir. Cihangiroğlu İbrahim Bey; vilayetlerde, kazalarda ve nahiyelerde eksik bulunan mutasarrıf, kaymakam ve müdürleri de görevlendirerek idari işleyişin bir an evvel oluşturulmasını sağlamıştır. Mutasarrıflara verilen talimatla da her on bin erkek nüfus için bir mebus seçilmesi istenmiştir. Cihangiroğlu İbrahim Bey ayrıca milli bir Meclisin oluşturulabilmesi için Bakanlar Kurulu'nu toplamış, yapılan müzakereler neticesinde Milli Meclis oluşturulması fikri hükümet üyeleri tarafından kabul görmüştür. 1 Mart 1919 tarihinde ise Meclis çalışmalarına başlamıştır. Hükümet ordudaki asker sayısını sekiz bine çıkarmış ayrıca Osmanlı Hükümeti'nden de malzeme talebinde bulunmuştur. 25 Mart 1919 tarihinde "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi" adıyla kurulan hükümet tam bağımsızlığını ilan etmiş ve "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" adını almıştır. Ayrıca Hükümet tarafından Batum'da haftanın üç günü yayınlanan "Sada-yı Millet" gazetesi de bu hareketin sesi ve resmi yayın organı haline gelmiştir.²⁵

Anadolu'da kurulan ilk Cumhuriyet olma özelliğini taşıyan bu Hükümet kabul ettiği Anayasası ile varlığını resmen ilan etmiş ve resmi sınırlarını gösteren bir hududnameyi de 1 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'daki murahhaslarına göndermiştir. İstanbul'a gönderilen hududnameye ek olarak ayrıca bölgedeki nüfus istatistiği de gönderilmiştir. Bu istatistiğe göre bölgedeki Müslüman nüfus 1.534.824; Rus, Rum, Malakan nüfus ise

²² Fahrettin Kırzioğlu, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)", *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, Ekim 1968, S.72, s. 963-964.

²³ Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler", *Belleten*, Cilt XLVIII, S.189-190, Ocak-Nisan 1984, s. 128-129.

²⁴ *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler (Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon)*, C.2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, Kasım 1993, s. 36.

²⁵ Nilgün Erdaş, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994, s. 58.

227.324 idi.²⁶ Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti gerek kurulduğu ve ömrünü devam ettirdiği süre içerisinde gerekse İngilizler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra mensubu bulunan üyeleri vasıtasıyla Milli Mücadele hareketine olan bağlılığını her fırsatta ortaya koymuştur. Bu bağlılık hükümetin sesi ve resmi yayın organı olarak Batum'da haftanın üç günü yayınlanan Sada-yı Millet gazetesinde de dile getirilmiştir. Gazete; anavatana olan bağlılığını 30 Ağustos 1919 tarihli 48. Sayısının birinci sayfasında kalın yazı ile yer alan "Cemiyetimiz her şeyden evvel Elviye-i Selase islamlarının Türkiye'ye ilhakını ve hilafet bayrağı altında yaşamasını talep eder" sözleriyle ifade etmiştir. Ayrıca aynı gazetenin sonraki sayılarında da "Hilafet-i Muazzama-i İslamiyye'nin (Osmanlı Devleti) himayesinde Kars, Batum, Ardahan yekvücut bir muhtariyet için hemfikirdirler" ibaresiyle de yine anavatana olan bağlılık dile getirilmiştir.²⁷

Milli teşkilatlanmalar sayesinde Kars ve çevresinde ortaya çıkan durumun Türkler lehine gelişmesinden İngilizler ilk başlarda çok rahatsız olmamıştır. Ancak ilerleyen zaman içerisinde bu teşkilatlanmanın giderek güç kazanmaya başlaması İngilizlerin dikkatini çekmiştir. Bu durum İngilizlerin bölgedeki gücünü zayıflatınca İngilizler Türk Hükümeti'ne karşı olumsuz bir tutum takınmaya başlamışlardır. General Milne 6 Şubat 1919'da İngiliz Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Ermeni muhacirlerine izin vermediğini ve hükümetin bu tutumunda ısrar etmesi durumunda kuvvet kullanmak gerektiğini açıkça belirtmiştir. 6 Mart 1919 tarihinde Kars'a gelen İngiliz temsilcisi Pate de yerli hükümeti tanımadıklarını bildirmiş ve Arpaçay'ın doğusunda aç bir halde bulunan Ermenilerin Kars'a yerleştirilmelerine izin verilmesini istemiştir. Bu teklifi reddedilince hiç değilse Osmanlı ordusundan kalan ve Sarıkamış'ta bulunan erzakın trenle gönderilmesini istemiştir. Ancak bu teklifi de Türk tarafında karşılık görmeyince geri dönmek zorunda kalmıştır. 10 Mart 1919'da Kafkasya'ya tayin edilen General Thomson'un gelişyle olaylar Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin aleyhine işlemeye başlamıştır. Hükümetin tehlikeli propagandalar yaptığını İstanbul'daki genel karargâha bildiren Thomson, Kars'taki İngiliz garnizonunun takviyesini istemiştir.²⁸

Hükümet ile İngilizlerin ilişkilerinin bozulduğundan cesaret alan Gürcüler de aynı günlerde Azgur, Ahıska ve Posof'u işgal etmiştir. Ermeni ve Gürcülerin Türk hükümeti üzerinde oluşturmaya çalıştığı baskıları sonuç vermeyince 13 Nisan 1919 tarihinde İngilizler bir baskınla Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtmışlar ve Hükümet üyelerini de tutuklamışlardır. Ancak İngilizler Hükümet üyelerinin tamamını yakalayamamışlardır. Meclisin işgal edildiği gün İngilizler Kars üzerinde uçurdıkları sekiz uçakla bütün Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti sınırları içine ilanlar attırmak suretiyle kendi isteklerini içeren bildiriler dağıtmışlardır.²⁹

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin İngilizler tarafından ortadan kaldırılmasına Osmanlı Hükümeti yeterli tepkiyi göstermemiş bu da İngiliz ve Ermenileri daha da cesaretlendirmiştir. Baskından sonra İngilizler bölgeyi bölgeyi General Karganof ve Osebyan komutasındaki Ermenilerin idaresine bırakmışlardır. Böylece mütareke döneminde kurulan bölgesel çaplı ilk Türk hükümeti ortadan kaldırılmış Kars ve çevresi

²⁶ Gökdemir, *age*, s.102; Bölgedeki nüfusun ayrıntılı olarak yer aldığı Nüfusu Umumiye Cetveli için bkz., Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954, s. 261 - 262.

²⁷ Kırzioğlu, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)", s.960.

²⁸ Ahmet Ender Gökdemir, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s.935.

²⁹ Erdoğan, *age*, s.204-205.

işgalden kurtulduktan bir yıl sonra tekrar Gürcü ve Ermeni denetimine girmiştir.³⁰ Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin varlığına son veren İngilizler bununla da yetinmeyip Kars'ta; Türk, Ermeni, Rum ve Malakan temsilcilerinden oluşan kukla bir "Şura Hükümeti" kurmuşlardır. Ancak bu karma Şura'dan memnun olmayan Ermeniler 30 Nisan'da Kars'ı tamamen işgal edip bir Ermeni'yi de vali tayin etmişlerdir. İngilizler tarafından Kars'ın Ermenilere teslim edilmesinden sonra Oltu ve Kağızman'a da İngiliz müfrezeleri girmiştir. Ayrıca Nahçıvan'a da giren İngilizler buradaki mahalli İslam meclisini dağıtıp Müslüman ve Ermenilerden oluşan bir idare tesis etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra başta Kars ve çevresi olmak üzere Ermeni tedhiş ve mezalimi giderek artmaya ve şiddetlenmeye başlamıştır.³¹

Ermenilerin Elviye-i Selase'de gerçekleştirdiği mezalimlerin ardı arkasının gelmemesi üzerine İtilaf Devletleri de artık sessizliğini bozmak zorunda kalmıştır. 1 Ağustos 1919'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından görevlendirilen General Harbord başkanlığındaki bir heyet Türkiye'ye gelmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Bu heyete bölgedeki Ermeni vahşeti hakkında bilgi veren Kâzım Karabekir Paşa 25 Eylül 1919 tarihli raporunda bölgede cereyan eden zulüm ve vahşeti ayrıntılarıyla anlatmıştır.³² General Harbord başkanlığındaki heyet incelemelerde bulunmak üzere Erzurum'a geldiğinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı olan Fahrettin (Piroğlu) Bey de Erzurum'da bulunmaktaydı. Fahrettin Bey Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namına Ermeni mezalimi hakkında kendisinin hazırladığı ve 36 sayfadan oluşan bir raporu General Harbord'a sunma fırsatını bulmuştur. General Harbord ile görüşen ve başkanlığını Fahrettin Bey'in yaptığı heyette; Kağızmanlı Musa, Ardahan'lı Hamşizade Rasim ve Sarıkamış'lı Bekir Bey yer almıştır. Fahrettin Bey sunduğu raporda; Elviye-i Selase'de gerçekleşen Ermeni tedhiş ve zulmünü anlatmış ve bu konuda Amerika'nın desteğini talep etmiştir.³³

3. Hariciye Nazırı Fahrettin (Piroğlu) Bey'in Faaliyetleri

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'in başkanlığında bir heyeti 3 Mart 1919 tarihinde Erzurum'a göndermiştir.³⁴ Bu heyetin görevi; 15. Kolordu'dan askeri yardım almak, Osmanlı Devleti yöneticileri ile görüşmelerde bulunmak, telgraf ve posta iletişimini sağlamak, hükümet menfaatine olan her türlü hizmeti yerine getirmek, kendi hükümetlerinin bağımsızlığını duyurabilmek ve barış konferansına katılacak olan murahhaslara para teminini sağlamak olmuştur.³⁵ Kars'tan ayrılarak Erzurum'a ulaşan Fahrettin Bey'i İngilizler sürekli olarak takip etmişlerdir. Erzurum'a vardığında ilk olarak Yakup Şevki Paşa'yı ziyaret eden Fahrettin Bey burada "Kars Hükümeti Hariciye Mümessilliği" adı altında bir büro oluşturmuş ve faaliyetlerini buradan yürütmüştür.³⁶ Fahrettin Bey'in Erzurum'da kaldığı sürede başkâtipliğini ve hukuk müşavirliğini Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yapmıştır. Hüseyin Avni Bey daha önce Aras Türk Hükümeti'nde görev almış ve yirmi beş gün süreyle de Cenub-i Garbi Kafkas

³⁰ Şenol Kantarcı, "Kars'ta Türklere Yönelik Ermeni Katliamı: Kalo/Derecik Köyü Toplu Mezar Kazısı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1996, S.18, s.223.

³¹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960, s.626.

³² Kâzım Karabekir Paşa tarafından Amerikalı heyete verilen raporun ayrıntıları için bkz., *İstiklal Harbimiz*, s.305-314.

³³ Erdoğan, *age*, s. 220 - 222.

³⁴ Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946, s. 45 - 46.

³⁵ Erdoğan, *age*, s. 195.

³⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul, 1960, s. 58.

Hükümeti'nin hukuk müşavirliği görevini yürütmüştü. Fahrettin Bey'in Erzurum'dan ayrılmasının ardından ise hükümet ile ilgili işleri onun adına kendisi devam ettirmiştir.³⁷

Türk ordusu Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Kars topraklarından ayrılarak Erzurum'a giderken İngilizler 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'dan ordusunun bir aylık ihtiyacını görecektir şekilde erzak almasını geri kalanını İngiliz memurlarına vermesini istemiştir. Ancak İngilizlerin bu teklifine Yakup Şevki Paşa olumsuz cevap vermiş ve ordusunu asla açlığa mahkûm edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu konu üzerinde İngilizlerle yaklaşık iki ay süren görüşme ve yazışmalarla kazanılan süre zarfında da Yakup Şevki Paşa elindeki erzak ve mühimmatın büyük bir bölümünü Sarıkamış ve Erzurum'a ulaştırmıştır. Yakup Şevki Paşa bu hareketiyle Milli Mücadele hareketine ilk önemli katkısını da sağlamayı başarmıştır. Nitekim Yakup Şevki Paşa'nın başında yer aldığı ve 13 Ocak 1919 tarihinde Erzurum'a nakledilen ³⁸ 9. Ordu ilerleyen dönemde 15. Kolorduya dönüştürülecekti. 15. Kolordu ise Kâzım Karabekir Paşa komutasında 1920 yılı eylül ayı içerisinde başlatacağı Doğu Harekâtı ile yeni Türk Devleti'nin ilk askeri zaferini kazanmış olacaktı. ³⁹

Yakup Şevki Paşa'nın Milli Mücadele Hareketi'ne ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne olan desteği her fırsatta devam etmiştir. Kağızman Milli Şura Reisi Ömer Lütfü Bey 29 Ocak 1919 tarihinde 9. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafında; Diğor'da bulunan erzakın Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne teslim edilmesini istemiştir. Bu istek üzerine Yakup Şevki Paşa da 12. Fırka Kumandanı'na gönderdiği bir emirle Diğor'da bulunan mevcut erzakın eğer İngilizler tarafından teslim alınmadıysa Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne verilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Yakup Şevki Paşa ile Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti arasındaki görüşmeler sadece yazışmalar ile sınırlı kalmamıştır. Kars'tan gelen ve Hükümetin isteklerini getiren kişiler ve heyetler Yakup Şevki Paşa ile münasebetlerini sürdürmüşlerdir. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey de 17 Şubat 1919'da 9. Ordu Kumandanı'na yazdığı bir yazıda hükümetinin 9. Ordu ile arasındaki görüşmeleri yapmak üzere Ahılkelek hanedanından Hasan Beyzade Mehmet Bey'in murahhas sıfatıyla görevlendirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kağızman Mutasarrıfı Arslan Bey de 15 Mart 1919'da 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya yazdığı mektubunda Erzurum'a gönderilen murahhaslara gösterilen ilgi ve iyi niyet için teşekkür etmiştir. ⁴⁰ Bu durum Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti üyelerinin ve Osmanlı idarecileri ile komutanlarının ikili ilişkilerini sürdürmeye önem verdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Osmanlı ordusunda yer alan komutanlar tarafından desteklendiği de yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Zaten Yakup Şevki Paşa da Kars'tan ayrılarak Erzurum'a gitmesine rağmen Elviye-i Selase ile olan ilişkilerini kesmemiş aksine her fırsatta bölge halkı ve idarecileriyle iletişim kurmaya devam etmiştir. Ancak Yakup Şevki Paşa'nın Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'yle ve bölge halkıyla iletişimini sürdürmesi İngilizlerin de dikkatini çekmiş ve İngilizler Yakup Şevki Paşa'yı milli bir teşkilat kurmanın hazırlığı içinde olmakla ve halkı da silahlandırmakla suçlamıştır. İngilizlerin bu düşüncelerine ve hatta Yakup Şevki Paşa'yı tutuklamak isteklerine rağmen Yakup Şevki Paşa İngilizlerin bu tavrına boyun eğmemiş ve kendilerinin hiçbir isteğini yerine getirmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. İngilizlerin yoğun baskıları sonucunda Harbiye Nezareti 2 Nisan 1919'da 9. Ordu'yu lağvetmiş ve 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tutuklanan Yakup Şevki Paşa da Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.⁴¹

³⁷ Erdoğan, *age*, s. 201.

³⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 13.

³⁹ Dayı, *age*, s. 79.

⁴⁰ Dayı, *age*, s. 88.

⁴¹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 27.

Fahrettin Bey Yakup Şevki Paşa'nın 14 Nisan 1919 tarihinde Erzurum'dan ayrılmasının ardından komutayı devralan Albay Rüşti Bey ve Kurmay Albay Hüseyin Hüsnü Bey ile askeri yardım alabilmek konusunda görüşmeler yapmıştır. Yaptığı görüşmelerden elde ettiği yardımı da Hükümetinin ihtiyaçlarını karşılaması için Kars'a göndermiştir. Erzurum'daki faaliyetlerini yoğunlaştıran Fahrettin Bey Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni de ziyaret etmiş ve burada Cemiyet Reisi Celaleddin Arif Bey, Genel Sekreter Cevat Dursunoğlu ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey ile de görüşmeler yapmıştır.⁴² Fahrettin Bey İstanbul'daki murahhaslara gönderilmek üzere beraberinde getirdiği talimatname ve hududnameleri de muhataplarına ulaştırmıştır. Böylece Hükümeti ile murahhaslar arasındaki iletişimin de devamını sağlamıştır. Murahhasların talebi ile Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Meclisi'nin 25 Mart 1919 tarihinde aldığı kararlar hazırlanan ve Fahrettin Bey'e gönderilen 29 Mart 1919 tarihli "Talimatname-i Mahsusa" ve bununla birlikte gönderilen "İtimadnameler" de yine Fahrettin Bey tarafından muhataplarına iletilmiştir.⁴³

Fahrettin Bey Erzurum'da kaldığı süre zarfında yaptığı görüşmeler ve edindiği izlenimlerin neticesinde 17 Nisan 1919 tarihinde halka hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede Fahrettin Bey Elviye-i Selase'de halkın içine düştüğü zor durumlardan bahsetmiş, verilen mücadeleleri ve hükümet kurma girişimlerinden bahisle halkın bilinçlenmesini sağlamak istemiştir.⁴⁴ Fahrettin Bey ilan ederek bastırdığı bu beyannamesini doğu illerindeki aşiret beylerine, Sivas'a kadar giden yolcu ve askerlere dağıtmıştır. Ayrıca Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne de bir mektupla beraber iki yüz nüsha göndermiştir. Buna karşılık Cemiyet Reisi de Fahrettin Bey'e cevaben bir mektup yazmış ve Trabzon gençlerinden oluşturulacak otuz bin kişilik bir kuvvetin kendilerine yardım için geleceğini ifade etmiştir.⁴⁵

Fahrettin Bey Erzurum'da faaliyetlerini yürüttüğü süre içerisinde her gün Kars ile iletişim kurup görüşmelerde bulunmakta idi. Ancak İngilizlerin hükümet binasını basarak Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne son vermeleri haberi kendisine ancak 17 Nisan 1919'da iletilmişti. İngilizler işgal sırasında şehrin haberleşme ağını kesmişler dolayısıyla bu haber ancak işgalden birkaç gün sonra Sarıkamış Kaymakamı Bekir Bey tarafından kendisine ulaştırılmıştı. Bu haberi alır almaz Fahrettin Bey aynı gün içinde İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafi çekmiştir. Telgrafında Fahrettin Bey, İngilizlerin Meclisi basarak hükümet üyelerini tutuklamalarına tepki göstermiş ve vatani görevlerini yapan hükümet mensuplarının bu davranışlarının suç sayılamayacağını belirtmiştir. Fahrettin Bey bu nedenle tutuklanan üyelerin serbest bırakılmalarını istemiş ve ancak bu şekilde ortaya çıkan gayri hukuki durumun çözülebileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Fahrettin Bey'in gerek İtilaf Devletleri gerekse de Osmanlı Hükümeti nezdindeki çalışmaları bu yazışmalarla sınırlı kalmamıştır. Fahrettin Bey yine 17 Nisan 1919'da Osmanlı Başvekâleti'ne ikinci kez müracaat etmiş ve Türk halkının verdiği mücadelenin haklı olduğunu, bölgede Wilson Prensipleri doğrultusunda yapılan seçimler sonucu oluşturulan hükümetlerinin İngilizler eliyle yıkılmasının hukuk dışı bir hareket olduğunu söylemiştir. Fahrettin Bey bu nedenle bölgenin geleceğinin silah zoruyla değil hak ve adalet ölçülerinde tayin edilmesini istemiştir.⁴⁷

⁴² Süleyman Necati Bey'in o dönem hatıraları için bkz., Ali Birinci, *Süleyman Necati Güneri Hatıra Defteri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.

⁴³ Dayı, *age*, s. 122.

⁴⁴ Erdoğan, *age*, s. 201-203; Fahrettin Kırzioğlu, *Edebiyatımızda Kars*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958, s.149-151.

⁴⁵ Erdoğan, *age*, s. 203-204.

⁴⁶ Arslanoğlu, *age*, s.191; Erdoğan, *age*, s. 191.

⁴⁷ Erdoğan, *age*, s. 210-211.

3.1. Malta Adası'na Gönderilen Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Üyelerinin Fahrettin Bey ile Olan Görüşmeleri

İngilizlerin 13 Nisan 1919 tarihinde Meclis binasını basmasının ardından tutuklanan hükümet üyeleri kamyonlara bindirilerek Kars tren istasyonuna götürülmüşlerdir. İngilizler tarafından buradan tekrar trene bindirilen üyeler Batum'a gönderilmiş oradan da 15 Nisan'da İstanbul'a gönderilmek üzere vapura bindirilmişlerdir. 19 Nisan'da İstanbul'a ulaşan üyeler kırk beş gün kalacakları Arapyan Hanı'na yerleştirilmişlerdir. İngilizler 28 Mayıs 1919 tarihinde içerisinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti üyelerinin de bulunduğu ilk sürgün kafilesini Malta'ya gönderilmek üzere yola çıkarmışlardır. Tutuklanan ve 2 Haziran 1919'da Malta'ya sürülen Hükümet üyeleri sürgün numaraları sırasına göre şu isimlerden oluşmaktaydı: Adliye Nezareti Azasından Cihangiroğlu Aziz Bey, Rum Milletvekili Pavlo Jamusev, Harbiye Nazırı Hasan Han Cihangiroğlu, Kars Sivil Valisi Mehmet Bey Alibeyzade, Hükümet Reisi İbrahim Cihangiroğlu, Polis Müdürü Musa Bey Salahkov, İaşe Nazırı Yusuf Bey Yusufoglu, Emniyet Müdürü Tevhüddin Mamiloğlu, Rus Milletvekili Raçinski Matroi, Rum Sosyal Yardım Bakanı Vafiades Stefani, PTT Umum Müdürü Mehmet oğlu Muhlis Bey.⁴⁸ İngilizlerin Meclis'i basarak Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni ortadan kaldırdıkları sırada hükümetin Hariciye Nazırı Fahrettin Bey Erzurum'da bulunduğundan tutuklanan Hükümet üyeleri arasında yer almamıştır. Ayrıca tutuklanan hükümet üyelerinden Kağızman'lı Ali Bey ve birkaç arkadaşı Batum'dan kaçarak Oltu ve Kağızman'da yerli halkla birlikte mücadelelerini devam ettirmişlerdir.⁴⁹

Tutuklanan diğer üyeler ise Malta Adası'nın Polvariste şehrinde yer alan Salvator Kalesi'ne yerleştirilmişlerdir. Böylece hükümet üyelerinin yaklaşık iki yıl boyunca vatanlarından uzakta geçirecekleri sürgün hayatları da başlamıştır.⁵⁰ Tutuklu hükümet üyeleri Malta'da kaldıkları sürede ülkelerinde olup bitenden haberdar olabilmek için Fahrettin Bey ile fırsat buldukça mektup yoluyla haberleşmişlerdir. Bu haberleşmelerin biri Kars Valisi Mehmet Bey'in 11 Mart 1920 tarihinde Fahrettin Bey'e yazdığı mektuptur. Mehmet Bey mektubunda, tutuklanmasının ardından yaşlı annesinin ve beş çocuğunun sahipsiz kaldığını ifade etmiştir. Çocuklarına bakabilmek adına İngiliz Hükümeti'nden serbest bırakılmasını istediğini belirten Mehmet Bey İngilizlerin bu isteğine kayıtsız kaldıklarını ve hiçbir işlem yapmadıklarını söylemiştir.⁵¹ Bu konuda Fahrettin Bey'den yardım isteyen Mehmet Bey çocuklarının talim ve terbiye edilmesi hususunda kendisinden ricada bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa da Mehmet Bey'in sahipsiz kalan çocuklarını ve annesini Erzurum'a getirmiş ve onları kalabilecekleri bir eve yerleştirmiştir.⁵²

Fahrettin Bey'le iletişime geçen bir diğer kişi ise Hükümetin Rum kökenli Sosyal Yardım Bakanı Vafiades Stefani olmuştur. Stefani 17 Mart 1920 tarihli mektubunda Kadioğlu Ahmet Bey'in öldürülmesinden dolayı olan üzüntüsünü Fahrettin Bey ile paylaşmıştır.⁵³ Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Reisi olan Cihangiroğlu İbrahim Bey de Fahrettin Bey'e 20 Mart 1920 tarihli bir mektup kaleme almıştır. İbrahim Bey mektubunda yaşanan olayların kısa bir değerlendirmesini yapmış ve hissettiği özlemi dile getirmiştir. Malta'da bulunan ve Fahrettin Bey ile en sık mektuplaşan isimlerden biri de Hükümetin Harbiye Nazırı Hasan Bey olmuştur. Hasan Bey Fahrettin Bey'e yazdığı mektuplarında içerisinde bulundukları durumu anlatmış ve maddi sıkıntı içerisinde

⁴⁸ Şimşir, *age*, s. 126-127.

⁴⁹ Dursunoğlu, *age*, s. 47.

⁵⁰ Gürkan Fırat Saylan, Malta Adası'nda Tutuklu Bulunan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Üyelerinin Fahrettin Bey'e Gönderdikleri Mektuplar, *Atatürk Dergisi*, C.4, S.2, Erzurum, 2004, s. 283.

⁵¹ Şimşir, *age*, s.360 - 361.

⁵² Erdoğan, *age*, s. 216.

⁵³ Saylan, *age*, s.288 - 290.

olduklarını ifade etmiştir. Malta'da bulunan hükümet üyelerinin Fahrettin Bey'e yazdıkları mektuplardan hem maddi sıkıntılar yaşadıkları hem de manevi açıdan zor günler geçirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim tutuklu üyeler yazışmalarında sıklıkla dost ve akrabalarından yeterli desteği göremediklerini ifade etmişlerdir. Malta Adası'nda yaklaşık iki yıl tutuklu kalan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti üyeleri serbest bırakılmaları için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya da başvurmuşlardır. 24 Mart 1921'de ve takip eden Nisan ayında Meclis'e ve Mustafa Kemal Paşa'ya birer mektup yazan Cihangiroğlu İbrahim Bey ve arkadaşları bu konuda yardım istemişlerdir. İkinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra ise İngilizler 12 Nisan 1921 tarihinde Malta'daki kırk tutukluyu serbest bırakma kararı almışlardır. Bu kırk kişi içerisinde hükümet üyeleri de yer almaktaydı. Böylece Malta Adası'ndaki sürgün hayatları sona eren hükümet üyeleri de gemilerle yurda dönmüşlerdir.⁵⁴

3.2. Fahrettin Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile Görüşmesi ve Erzurum Kongresi'ne Katılması

Fahrettin Bey; Erzurum'da bulunduğu süre içerisinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni en iyi şekilde temsil etmeye çalışmıştır. İngiliz işgali sonrası hükümetlerinin yıkılmasına rağmen Fahrettin Bey hem bu haksız durumu duyurabilmek hem de tutuklanan arkadaşlarının serbest bırakılmalarını sağlamak için elindeki tüm imkânları seferber etmiştir. 19 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'da bulunan Kars murahhaslarına bir mektup yazan Fahrettin Bey; 3. Tümen Komutanı Halid (Deli) Bey'in isteği doğrultusunda Ardahan'ı işgal etmek üzere harekete geçen Gürcülerin önünden kaçan silahsız köylülerin göçlerine engel olabilmek için Oltu'ya gideceğini söylemiştir. Bu haberleşmenin ardından Fahrettin Bey Tortum ve Narman'a giderek buradan göç eden halktan memleketlerine geri dönmelerini istemiştir.⁵⁵ Bu sıralarda Erzurum'da Doğu Anadolu'nun bütünlüğünün sağlanabilmesi maksadıyla bütün doğu illerinin katılacağı bir kongre toplanması kararı alınmıştı. Fahrettin Bey bu süre zarfında Süleyman Necati Bey ve Hüseyin Avni Beyler vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme esnasında Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Bey'den memleket hakkında bilgi istemiştir. Ayrıca Fahrettin Bey Elviye-i Selase'ye haber göndererek kendisinin ve Bekir Bey'in Elviye-i Selase adına kongreye katılabilmeleri için mazbatalar gönderilmesini istemişti. Fahrettin Bey ve Bekir Bey kendi istekleri doğrultusunda Erzurum Kongresi'nin ilk toplantısına katılmışlar bu toplantının ardından Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Bey'le bir görüşme daha yapmıştır. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Bey'e şu sözleri söylemiştir: *"Arkadaş, size bir haber vereceğim müteessir olmayınız. İstanbul'dan Damat Ferit Paşa'dan Erzurum Valisi'ne acele telgraf var. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'i tutarak 24 saat zarfında Trabzon'da bulunan İngiliz Torpidosuna teslim ediniz, diye emir veriyorlar. Hiç müteessir olmayınız, bizim mukadderatımız da de sizin mukadderatınıza tabidir. İngilizler buradan hiçbirimizi alamazlar. Metin olunuz, ayaklarımıza çarık giyerek sonuna kadar dağların başında mücadele edeceğiz, memleketi kurtaracağız."* Bu sözler üzerine Fahrettin Bey de cevaben *"Paşam bununla üçüncü telgraf oluyor. Erzurum vilayeti beni hiçbir vechile sıkıştırmıyor, ordu serbest çalışmama müsaade ediyor, istediğim yardımları alıp teşkilatımıza gönderiyorum"* diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da *"Yarından itibaren sen ve arkadaşların aramızda görünmeyeceksiniz. Çünkü bu telgrafın aynısını Miralay Rovelson da (Rawlinson) almıştır. Sizi bizim aramızda görürse*

⁵⁴ Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler", s. 132 - 143.

⁵⁵ Özkan, *age*, s. 159 - 160.

çalışmamıza mani olur ve kongreyi aktedemeyiz. Hemen teşkilatınızın üzerine gidiniz. Azerbaycan'la bizim aramızdaki muhabereyi temin ediniz" diye emir vermiştir.⁵⁶

3.3. Fahrettin Bey'in Kars'ın Kurtuluşuna Giden Süreçteki Faaliyetleri

Fahrettin Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bu görüşmesi Milli Mücadele Dönemi'nin en önemli aşamalarından biri olan Erzurum Kongresi'nin yapıldığı sırada gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında Fahrettin Bey Milli Mücadele'ye olan desteğini ve bağlılığını doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve bu yoldaki kararlılığını ifade etmiştir. Nitekim bu görüşmelerden sonra Fahrettin Bey Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda Erzurum'dan ayrılarak Oltu'ya gitmiş Kars'ın kurtuluşuna kadar geçen süre zarfında Oltu ve Ortakale Şuraları arasında çalışmalarını yürütmüştür. Doğu Harekâtı başladığı sırada ise Fahrettin Bey yakın arkadaşı olan 9. Tümen Komutanı Halit Bey'in isteği doğrultusunda Erzurum'dan ayrılarak 9. Tümen Karargâhı'nın bulunduğu Hasankale'ye gitmiştir. 9. Tümen'le birlikte Doğu Harekâtı'na aktif olarak katılan Fahrettin Bey bundan sonra Halit Bey'in isteği doğrultusunda 9. Tümen'in kılavuzluk görevini üstlenmiştir.⁵⁷ Kâzım Karabekir Paşa komutasında başlatılan İkinci Doğu Harekâtı neticesinde Kars Ermenilerden kurtarılarak tekrar anavatan topraklarına katılmıştır. Kars'ın anavatana katılmasının ardından Kâzım Karabekir Paşa Fahrettin Bey'i Kars Valiliği'ne getirmiştir. Bu görevi sırasında bir yandan il teşkilatlanmasını genişletmeye çalışan Fahrettin Bey diğer yandan ise şehre geri dönen Türk göçmenlerin yerleştirilmesi işiyle de yakından ilgilenmiştir. Bunun yanı sıra Fahrettin Bey Elviye-i Selase üzerindeki Rus ve Ermeni tehdidinin geçmediği düşüncesiyle 7 Ocak 1921 tarihinde yedi arkadaşıyla beraber Kâzım Karabekir Paşa'ya bir dilekçe vermiş ve kaygılarını iletmıştır. Kâzım Karabekir Paşa ise verdiği cevapta *"Elviye-i Selase'nin anavatanından ayrılmaz bir bütün olduğunu, bölgedeki askeri ve idari teşkilatın kısa süre içerisinde oluşturulacağını, milletvekili seçimleri için de gerekli çalışmaların yapılacağını"* ifade etmiştir.⁵⁸

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Elviye-i Selase adına Meclis'e katılanlar şu isimlerden oluşmuştur: Ali Rıza Acara Bey (Batum), Murgul'lu Ahmed Edip Bey, Şavşat'lı Ahmet Fevzi Bey, Acara'dan Ahmet Akif Bey, Çürüksulu Hoca Ahmet Bey, Oltu'dan Rüstem Acar Bey ve Yasin Aktay Bey. Kars'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili göndermesi çalışmaları ise anavatana katılmasının ardından başlatılmıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu yöndeki çalışmaları doğrultusunda Kars'ta usulüne uygun olarak bir seçim yapılabilmesi kararı alınmıştır. Alınan başvurular ve 1921 yılı başlarında yapılan seçimler sonrasında Sarıkamış'tan Fahrettin Bey, Kağızman'dan Ali Rıza Bey ve 13. Tümen Komutanı Cavit Bey milletvekili seçilmişlerdir.⁵⁹

3.4. Fahrettin Bey'in TBMM'ye Katıldıktan Sonra Elviye-i Selase Konusunda Yaptığı Çalışmaları

Kars'ın anavatana katılmasının ardından yapılan seçimler sonucunda milletvekili seçilen Fahrettin Bey, 1921 yılı Temmuz ayı başında Kars'tan ayrılarak Ankara'ya doğru hareket etmiştir. 3 Ağustos 1921 tarihli Meclis oturumuna katılan Fahrettin Bey burada söz alarak Meclisteki ilk konuşmasını şöyle yapmıştır. *"Bendeniz vatanın bir parçası olan*

⁵⁶ Erdoğan, *age*, s. 229.

⁵⁷ Gürkan Fırat Saylan, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 2003, s.125.

⁵⁸ Erdoğan, *age*, s. 263-267.

⁵⁹ Erdoğan, *age*, s. 269-271.

Kars'ın evlâdından Fahrettin. Kırk üç seneden beri anavatandan ayrılan Elviye-i Selase ve Kars bugün aynı liva altına girerek Büyük Millet Meclisine evlâdını intihap ve gönderdiğinden dolayı iftihar ediyor. Milletinin hürmetlerini ve hâr selamlarını Büyük Millet Meclisine arz ediyor. Bununla beraber bu harbin en ağır yükleri bizim boynumuza düştü. Şarktaki olan muharebelerden kendi başımız üzerinde yedi defa harp olmuştur. Livamız halkı çoluk çocuk o harbin içerisinde nihayetinde kadar bulunmuştur. Yüz bin kadar kurban vermiştir. Bu hususta kanlarımız daima Türkiye'ye doğru akıyor. Birinci Sarıkamış taarruzunda yirmi beş bin çoluk çocuk ve masum kadınlarımızı kestikleri vakitte İslam şühedalarını topluyorlardı. Bazen ahali de kendi şehitlerini almak için müracaat ediyorlardı. Ruslar tahkir ediyorlardı. Sizin arzu ettiğiniz Türklerin cenazelerini sizin cenazelerinizle beraber koyacağız diyorlardı Bu suretle şehitlerimizi bize vermediler. Şehit askerleri toplayıp bir araya doldurdular. Hâlbuki onlar bizi tahkir etmek üzere yaptılar. Evdeki analar gözyaşlarını sildiği zaman şükrediyorlardı, Elhamdülillah Türkler buraya gelip kaldıysa ikisi birden şehitleriyle beraber toprağın altına girdi. Bir gün bunlar gelecektik yine bizi kurtaracak diye iftihar ediyorlardı... Biz günahkâr değiliz, yalnız Türk ve Türk unsurunu sevdiğimizden bize bu zulümler yapıyordu. Elhamdülillah muradımıza erdik. Kanlarımız heder edilmedi. Anavatana iltihak ettiğinden ve kendimiz aynı liva altına girdiğimizden dolayı iftihar ediyoruz. Milleti de selamlarını tebliğ ettim. Bundan sonra Elviye-i Selase'nin birtakım ıslah edilecek meseleleri var ki, onu da inşaallah Büyük Millet Meclisi'ne arz edeceğim. İlelebet birlikte yaşayacağız ve bir arada çalışacağız.”⁶⁰

Fahrettin Bey'in Meclis çatısı altındaki ilk konuşmasından da anlaşıldığı gibi bundan sonraki çalışmaları Elviye-i Selase'nin sorunlarının çözümüne yönelik olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Fahrettin Bey diğer Elviye-i Selase mebuslarıyla beraber 11 Ağustos 1921 tarihinde Meclis'e bir kanun teklifi vermiştir. Beş maddeden oluşan Elviye-i Selase'de Vergilerin Sureti Cibayetine Dair Kanun; arazi, aşar ve kuraya ait emlak vergisi yerine Rus idaresi zamanındaki gibi cari miktarda vergi toplanması usulüne yönelik idi. Verilen bu kanun teklifi Meclis'te müzakere edilirken Fahrettin Bey ve Cavit Bey kanun teklifine ek bir önerge daha vermişlerdir. Verilen ek önergeye göre hem 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında hem de sonraki Ermeni katliamları sırasında bölgeden göç etmek zorunda kalan ve geri dönmeye başlayan ahalden vergi alınmaması istenmekteydi. Verilen bu önerge de kabul edilerek maddeleşince kanun teklifi altı madde halinde oylamaya sunulmuş ve katılan 163 milletvekilinden 161'inin oyunu alarak yasalaşmıştır.⁶¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Kasım 1921 tarihindeki toplantısında ise Fahrettin Bey ve arkadaşlarının Elviye-i Selase'ye bir "Tetkik Heyeti" gönderilmesine yönelik verdikleri önerge müzakere edilmiştir. Önergeye göre; bölge mebuslarının Elviye-i Selase'de bölgedeki beylerin ya da bölge ileri gelenlerinin sözleriyle hareket ettikleri ifade edilmiştir. Bu yüzden Elviye-i Selase, İğdır ve Kulp gibi yerlerde asayişin temin maksadıyla üç kişiden oluşan TBMM üyelerinin görevlendirilmesi talep edilmekteydi. Müzakere edilen konu hakkında Fahrettin Bey de söz almış ve kendisinin de yaşadığı kanun dışı bir olayı örnek göstererek şu ifadeleri kullanmıştır: "...Bir gün bendeniz çarşıda geziyordum. Mapushane müdürü bir Rus'a para veriyor. Baktım elinde bir cüzdan ve bir kıta fotoğraf var. Altında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa imzası. Sonra mapushane müdürüne diyorum ki, bunun sahibi nerededir? Dedi ki bunun sahibini üç gündür mapushaneye atmışız yatıyor. Sonra bizde de intihaplar var, mebus seçecekler. Bendeniz de namzettim. Derhal gittim, mutasarrıfa söyledim. Ben namzetliğimi geri alacağım. Bunun da bir kıymeti yokmuş. Bir taraftan beni de itham eyleyip fotoğrafımı görerek mapusa sokacaklar. Beni de dava ederler, bu hale koyarlar. Ben istifa ediyorum... Efendiler, on bir aydan beri Elviye-i Selase kırk beş seneden beri ayrılmış olduğu anavatana

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 11. Cilt, 60. Birleşim, s.406 - 407.

⁶¹ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 12. Cilt, 64. Birleşim, s. 65 - 66.

*ilhak olundu. İptida dört aylık müddet zarfında suistimal edenler oldu. Biz bunlara yeni işgal edilmiş bir memleket olduğu için göz yumduk. Diğer memurlara gelince, bittabi adaletle icrayı vazife eylerler dedik..."*⁶²

Meclis'te devam eden görüşmeler neticesinde konunun asayiş sorunu olması nedeniyle Dâhiliye Vekâleti de konuya müdahil olmuştur. 7 Kasım'da yapılan görüşmelerde ise konu hakkında öncelikli olarak Hükümetin bir soruşturma yürütmesi ve sorunun daha sonra Meclis'e getirilmesi fikri benimsenmiştir. Böylece bu sorunun halledilmesi işi de Dâhiliye Vekâleti'ne bırakılmıştır.⁶³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Aralık 1921 tarihindeki oturumunda Kars Milletvekilleri Fahrettin Bey, Cavit Bey ve Ali Rıza Bey Meclis Başkanlığı'na bir önerge daha vermişlerdir. Bu önergede milletvekilleri sınırlarımız dışında kalan İslam ahalisinden birçoğunun Elviye-i Selase'ye ve Iğdır ile Sürmeli kazalarına göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu göç edenlerin hükümet tarafından "mülteci" olarak kabul edildiği için vergi kanunundaki muhacirin muafiyetinden yararlanamadıklarını belirten vekiller bu konunun acilen görüşülmesini talep etmişlerdir. Bu talep doğrultusunda konu görüşülmek üzere Vekiller Heyeti'ne sevk edilmiştir.⁶⁴

Yine 1921 yılının Aralık ayında Fahrettin Bey ve arkadaşlarına Iğdır'dan gelen bir telgrafta; burada bulunan kimsesiz çocukların aç ve sefil bir halde yaşamaya çalıştıkları ve bazı çocukların soğuk hava sebebiyle donarak öldükleri belirtilmiştir. Bu haber üzerine Kars Milletvekilleri Fahrettin Bey, Cavit Bey ve Ali Rıza Bey Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek bölgede yaşamlarını sürdürmeye çalışan bu çocuklar için acilen bir çare bulunmasını talep etmişlerdir. Milletvekillerinin önergeleri doğrultusunda konu ilgili encümenlere sevk edilmiştir.⁶⁵

Elviye-i Selase'nin karşı karşıya olduğu sorunları çözmek için Meclisteki faaliyetlerini sürdüren Fahrettin Bey ve bölge milletvekili arkadaşları bu kez Elviye-i Selase'de Ziraat Bankası şubeleri açılması için harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda 18 Şubat 1922 tarihinde Meclis Başkanlığı'na bir önerge sunmuşlardır. Milletvekilleri bu önerge ile bölge halkının gelen yardımlardan istifade edemediklerini ve yapılan ticari işlerde para döngüsünün sağlanamadığını gerekçe göstererek bölgede Ziraat Bankası şubelerinin açılmasını istemişlerdir. Fahrettin Bey ve arkadaşlarının sunduğu bu önerge de değerlendirilmek üzere İktisat Vekâleti'ne sevk edilmiştir.⁶⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Nisan 1922 tarihli yirmi sekizinci oturumunda; düşman işgalinden kurtarılan yerlerde sahipsiz bulunan gayrimenkullerin nasıl idare olunacağına dair görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler esnasında söz alan Fahrettin Bey; Elviye-i Selase'nin Türkiye'ye katılmasından sonra sınır dışındaki Türklerin bölgeye gelerek Ermenilerden kalan topraklara yerleştiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla hükümetin kendi topraklarına yerleşen bu kişilerden toprak bedeli adı altında kira almasının doğru olmadığını belirten Fahrettin Bey Elviye-i Selase topraklarının bu kanun kapsamının dışında tutulması gerektiğini söylemiştir.⁶⁷ Konu hakkında yapılan tartışmaların ardından mesele müzakere edilmek üzere Şeriye Encümeni'ne sevk edilmiştir.⁶⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde Kars Milletvekilliği görevini yürüten Fahrettin Bey ikinci dönem için de aday olmuş ancak milletvekili

⁶² TBMM Z.C. , 1. Dönem, 14. Cilt, 104. Birleşim, s. 55 - 56.

⁶³ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 14. Cilt, 106. Birleşim, s. 120-121.

⁶⁴ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 14. Cilt, 120. Birleşim, s. 419.

⁶⁵ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 14. Cilt, . 119. Birleşim, s. 392-393.

⁶⁶ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 17. Cilt, . 161. Birleşim, s. 3-4.

⁶⁷ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 19. Cilt, . 28. Birleşim, s. 216-217.

⁶⁸ TBMM Z.C. , 1. Dönem, 19. Cilt, . 28. Birleşim, s. 227.

seçilememiştir. Bu tarihten sonra Kars'a yerleşmiş ve ticaretle uğraşarak yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Fahrettin Bey maddi olarak zor günler geçirmeye başlaması ve geçirdiği zatürre rahatsızlığından dolayı 1937 yılında ailesiyle Ankara'ya taşınmış 25 Mayıs 1958 tarihinde ise hayatını kaybetmiştir.

SONUÇ

Elviye-i Selase toprakları uzun yıllar boyunca Rus ve Ermeni mezalimi altında kalarak çok zor dönemler yaşamıştır. Yaşadığı bu acı dolu yılları "kırk yıllık kara günler" diye nitelendiren bölge halkı bir yandan da yaşadığı acılara ve zulme direnmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti yönetimi altında uzun yıllar boyunca rahat ve huzur içerisinde yaşayan Ermeniler Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başlamasıyla bunu kendileri için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Rusların Elviye-i Selase topraklarını terk etmesinden sonra İngilizlerin desteğini de arkalarına alan Ermeniler bu bölgede halka zulmetmişler, kadın ve çocuk demeden binlerce insanımızı katletmişlerdir. Ermenilerin ortaya koyduğu bu işgal, yağma ve katliam hareketlerine karşılık şuralar toplanmış, kongreler yapılmış ve bölgesel hükümetler kurulmuştur. Bu teşkilatlanma hareketlerinin en güçlüsü olan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti de üç aylık ömrü içerisinde bölge halkının en büyük umudu olmuştur.

Elviye-i Selase halkının teşkilatlanmaya başlaması İngilizleri ilk zamanlarda çok tedirgin etmemiştir. Ancak ilerleyen dönem içinde bu teşkilatlanmanın kendileri için bir tehlike oluşturacağını düşünen İngilizler harekete geçmişlerdir. 13 Nisan 1919 tarihinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin meclis binasını basan İngilizler hükümet üyelerini tutuklamışlar ve Malta Adası'na göndermişlerdir. Hükümetin Hariciye Nazırı olan Fahrettin Bey ise bu sırada Erzurum'da bulunduğu için tutuklanamamış ve faaliyetlerini Erzurum'dan devam ettirmiştir. İngilizlerin hükümeti dağıtarak hükümet üyelerini de tutuklamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu ise Ermeniler fırsata çevirmişlerdir. Bu fırsatı bir süre kullanan ve bölge halkına akıl almaz işkencelerle zulmeden Ermeniler Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasında başlatılan Doğu Harekâtı neticesinde etkisiz hale getirilmiştir.

EKLER

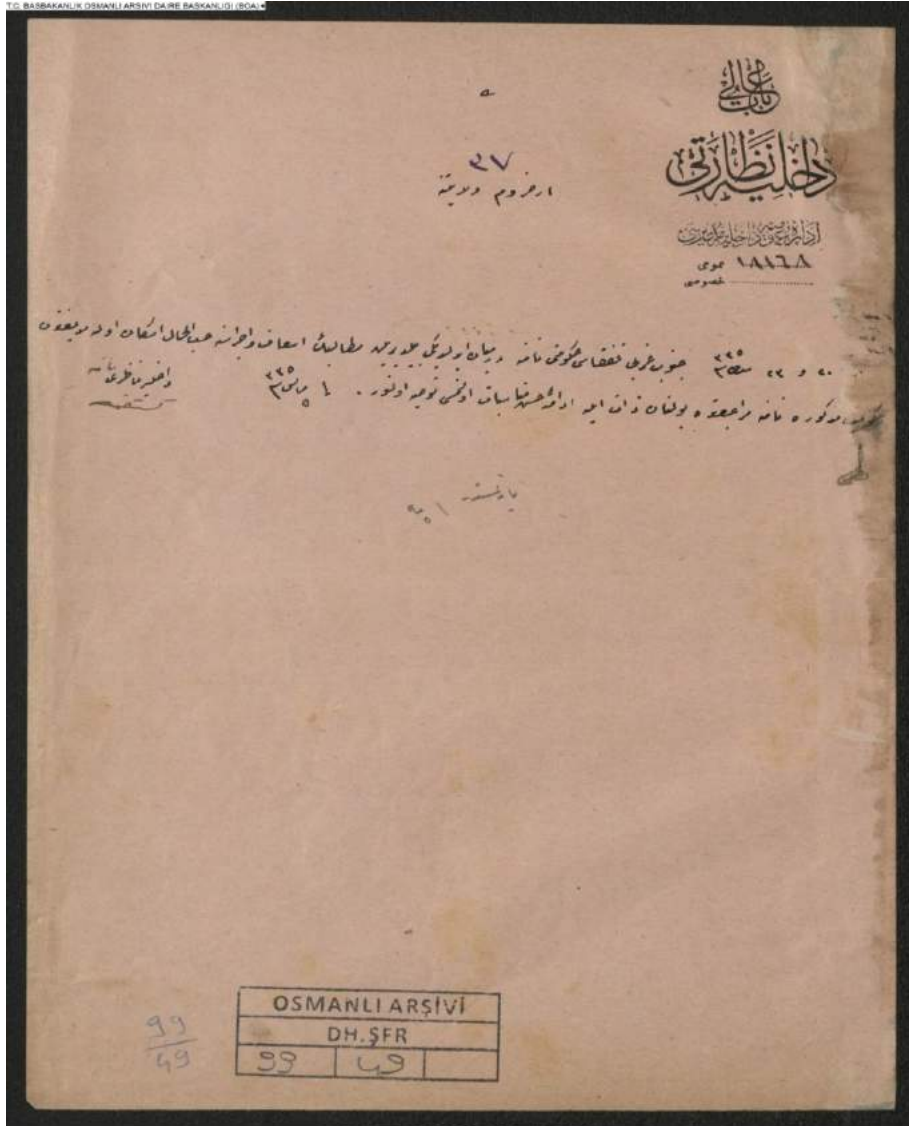
[illegible]

BELGE -1 Kars ve havalisinin anavatana katılması sebebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilecek temsilcinin nüfusa göre seçilmesi hakkında

[illegible]

DH.ŞFR.00616.00068.001

BELGE- 2 Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin ihtiyacından bahisle taleplerinin Sadaret ve Harbiye Nezareti'ne arzına tavassut edilmesinin mezkûr hükümetin Harbiye Nazırı Hasan imzasıyla çekilen telgrafta bildirildiğine vesaire ye dair (Erzurum)

DH.ŞFR.00099.00049.001

BELGE-5 Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti namına ortaya konulan isteklerin yerine getirilemeyeceğinden müracaatta bulunan zat ile iyi münasebet kurulmasına dair İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Erzurum Valiliği'ne çekilen telgraf

[illegible]

BEO.004620,346469,001

BELGE-6 Batum, Kars ve Ardahan'ın hâkimiyet-i Osmaniye altında muhtariyeti maksadıyla müteşekkil olan ve muavenet-i nakdiye talebinde bulunan Cenub-i Garbi Kafkas Ahali-i İslamiyesi Cemiyeti'nin beyanatının sıhhati anlaşıldığı takdirde munasip bir meblağın irsali. (Dâhiliye)

258

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Kars Milletvekili Fahrettin			
kısaca özetlenmiştir.			
Adı ve Soyadı [*]	Fahrettin Erdoğan	Eserleri	Sibirya'da sürgünden çıkarıldım (Türk Esirleri) adlı broşür ve tasvirleştirmeye çıktım (Türk Eserleri)
Babesinin ve annesinin adı	Mehmet Sultan	İlim rütbesi	Yok
Doğum yeri	Divrigi - Yağbesen köyü	Seçimden önceki mesleki ve iş gücü	Kars'da (ittihat-ı İslam) cemiyeti reisliği Serbest ticaret
Doğum tarihi	1290	Milletvekili zamanında evli olup olmadığının ve kaç çocuğu bulunduğunu	Evlü bir oğlum
Öğrenimi	Rüştiye - edebiyat ve tarih üzerinde 5 sene hususi te-tebbüst	Çeşitli Meclis Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Yok
Bildiği diller	Çağatay	Evli, tac ölümleri tarihi	---
Neden zamanı-ğı olduğu	Yok	MAHFUZDUR	
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
İlk tahsilimi Divrigi'de yaptıktan sonra 1899'de İstanbul'a giderek 5 sene hususi tahsil gördüm. Sultan Hamit Zamanında Siyasi sebeplerle Bulgaristan'a kaçtım; iki sene burada kalıyarak Rusya'ya geçtim ve buradaki Türklerle her sahada temaslar bulundum. Bundan sonra Kars'a gittim. Serikamış'ın Asbuğa köyünde yerleştim. Kars'da İttihat-ı İslam cemiyetini teşkil ettim. 1914'de Ruslar tarafından Sibirya'ya sürüldüm. Buradan firar ederek Türkistan'a iltica ettim ve 4 sene bu havsallide doluştım. Türklerinin bilimumu aşiret, oba ve cömleklerini geçerek bilhassa Ufa, Orenburg ve Rive kütüphanelerinde Türk tarihi hakkında tetkikler yaptım. Orenburg'da kurulan (Türk esirlerine yardım) cemiyetinde fiilen görev aldım. Çarlığın sukutundan sonra İnkılâpçı Arkadaşlarla Kafkasya'ya gelerek Elviye-i Selene için Cenubi Garbi Kafkas hükümetini kurduk ve hükümetin hariciye nazırı olarak görev aldım. Şevki Paşa ordusu Kafkasya'dan çekildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Ticaret			

[*] Soyadı Konumundan önceki adlarının adı ve soyadı konulur.

FAHRETTİN ERDOĞAN BEY'İN HAL TERCÜMESİ

258/b

ve posta mükeveleleri yapmak üzere Erzuruma geldim. İngilizlerin Büyük Ermenistan teğ-
mini teğebbüslerine karşı teşkilatımızla 3 sene Ermenilerle mücadele ederek onla-
rın Arpaçayı'nı geçmelerine mani olduk. Atatürk Erzuruma gelince Murahhas olarak
Erzurum Kongresi'ne iştirak ettim. Sonra Közim Paşa ordusu ile 9.ncu firkade fiilen
Milli Mücadeleye iştirak ettim, ve sonuna kadar çalıştım. Kars Anavatanı kavuşunca
burada 4 ~~ay~~ valilik yaptım. Sonra Milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisi-
sine iştirak ettim.

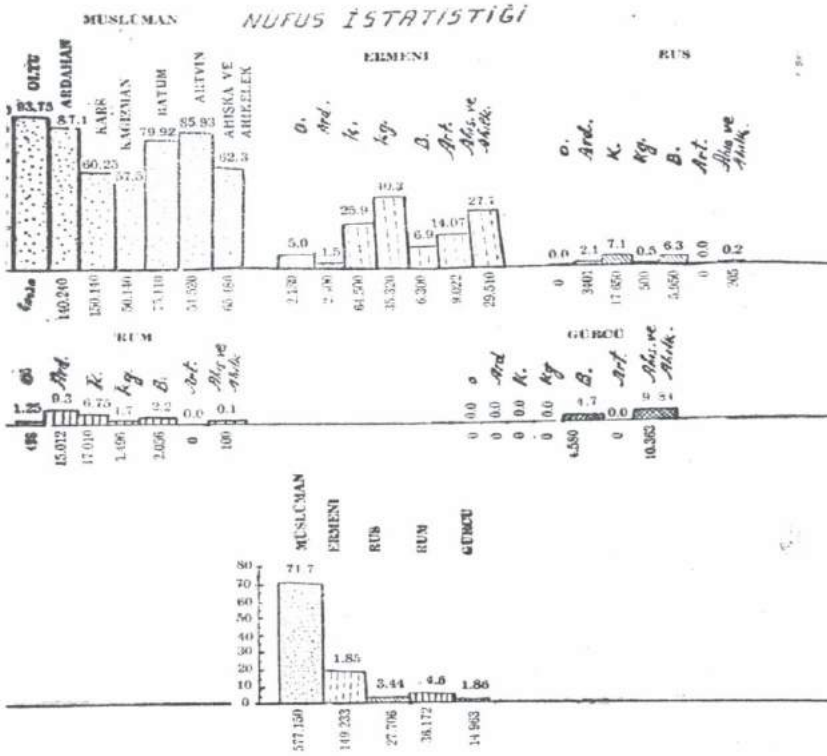
Türkistan hatıralarım Dil-Tarih teskitesince yazılarak toplanmıştır. Ya-
kında kitap halinde neşre edilecektir. Elimde mevcut 128 parça inkılâp sâit hatı-
ra ve Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyetine sâit resmi mubâhırları İnkılâp müzesine
hediye ettim.

Kapıcı

Milli mücadelede fîilen hizmetim karşılığı Kamızın Yeni İnkılâp madalyası ile
tâtil edilim. Elimde mevcut İnkılâp hatıralarını İnkılâp müzesine hediye etmem de-
vâsile İnkılâp Enstitüsüne bir şeref diploması verilmıştır.

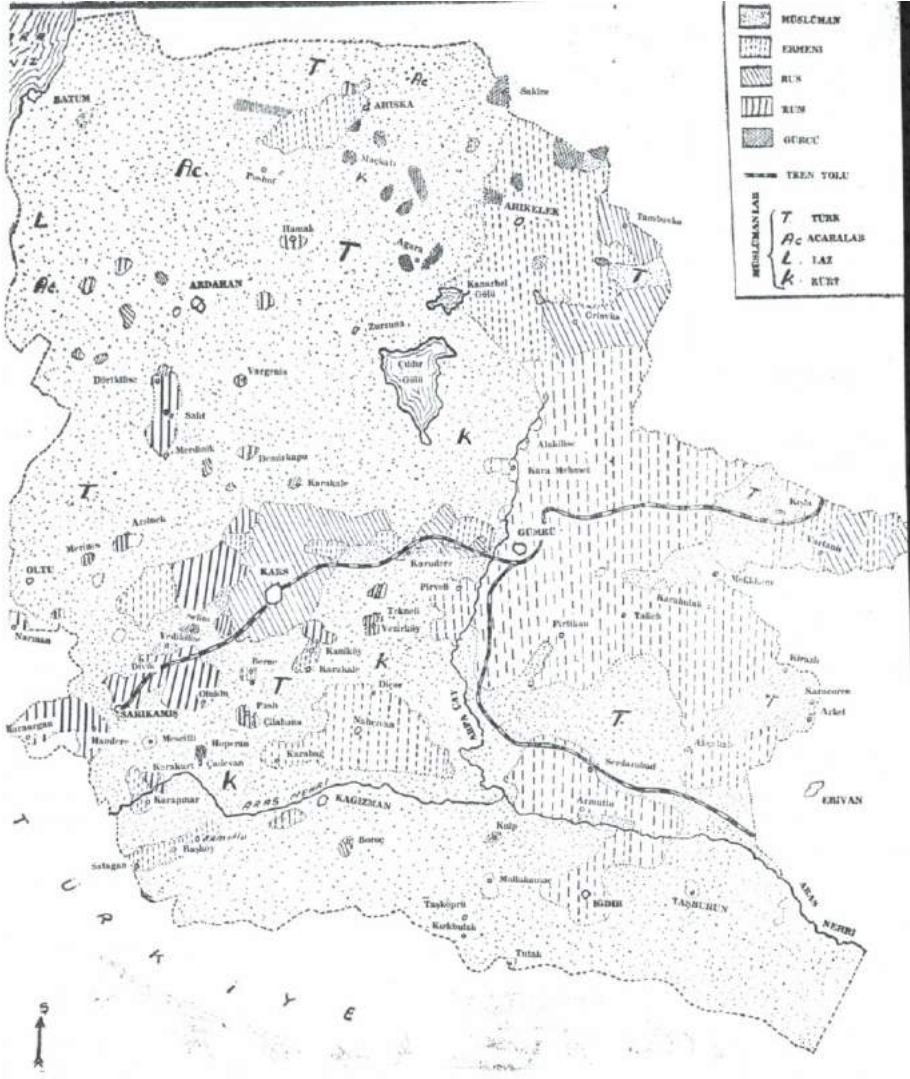
İBMM © HER HAKKI
MAHFUZDUR

2021

CENUBİ GARBİ KAFKAS CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti'nin Nüfus İstatistiği
(Fahrettin ERDOĞAN'ın "Türk Elleri Hatıralarım" kitabından alınmıştır)

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti'nin sınırlarını gösteren harita
(Fahrettin ERDOĞAN'ın "Türk Elleriinde Hatıralarım" kitabından alınmıştır)

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Babıâli Evrak Odası, 4620/346469/1
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Babıâli Evrak Odası, 4620/346469/2
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Babıâli Evrak Odası, 4620/346469/3
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH.ŞFR. 00616.00068.001
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH.ŞFR. 00625.00069.001
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH.ŞFR. 00101.00019.119.001
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH.ŞFR. 00099.00049.001
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yer No: 30-18-1-1 / 2 - 28 - 10 / Tarih: 17.01.1921

KİTAP VE MAKALELER

9. AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
10. *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler (Kars, Ardahan, Oltu, Trabzon)*, C.2, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, Kasım 1993.
11. ARSLANOĞLU, Cemender, *Doksanüç Harbi'nden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars'ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1987.
12. ARSLANOĞLU, Cemender, *Kars Milli İslam Şurası (5.11.1918-17.1.1919) ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi (18 Ocak -13 Nisan 1919)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Yenigün Matbaası, 1985.
13. BAL, Halil, "Brest Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2004, s. 27-30.
14. BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Ankara, 1991.
15. BİRİNCİ, Ali, *Süleyman Necati Güneri Hatıra Defteri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.
16. DAYI, Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997.
17. DURSUNOĞLU, Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.
18. ERDAŞ, Nilgün, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994.
19. ERDOĞAN, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954.
20. ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Cilt1, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
21. GÖKDEMİR, Ahmet Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
22. GÖKDEMİR, Ahmet Ender, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase", I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 935.
23. JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
24. KANTARCI, Zenol, "Kars'ta Türklere Yönelik Ermeni Katliamı: Kalo/Derecik Köyü Toplu Mezar Kazısı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, 1996, S.18, s. 223.
25. KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960.
26. KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Milli Mücadelede Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul, 1960.
27. KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958.

28. KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)", *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, Ekim 1968, S.72, s. 960 – 964.
29. KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler", *Belleten*, Cilt XLVIII, S.189-190, Ocak-Nisan 1984, s. 128 – 143.
30. KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, TTK Basımevi, Ankara, 1970.
31. ÖZKAN, İbrahim, *Deli Halid Paşa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
32. SAYLAN, Gürkan Fırat, *Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2003.
33. SAYLAN, Gürkan Fırat, "Malta Adası'nda Tutuklu Bulunan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Üyelerinin Fahrettin Bey'e Gönderdikleri Mektuplar", *Atatürk Dergisi*, C.4, S.2, Erzurum, 2004, s. 283-284.
34. ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
35. URAL, Selçuk, "Milli Mücadelenin Başlarında Doğu'da Milli Teşkilatlanma Ve Hususiyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13, S.13, Ankara, 2012, s.61 – 64.

MECLİS TUTANAKLARI

36. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 11. Cilt, 60. Birleşim
37. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 12. Cilt, 64. Birleşim
38. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 14. Cilt, 104. Birleşim
39. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 14. Cilt, 106. Birleşim
40. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 14. Cilt, 119. Birleşim
41. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 14. Cilt, 120. Birleşim
42. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 17. Cilt, 161. Birleşim
43. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 19. Cilt, 28. Birleşim

ULUSLARARASI OTEL OPERASYONLARI YÖNETİMİNDE ÖZEL KONULAR ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Ali İNANIR¹

¹ Dr. Öğr. Gör. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü.

Giriş

Hızla büyümekte ve dünya genelinde artış gösterme eğiliminde olan küresel seyahat faaliyetleri, küreselleşme süreci gibi etmenler turistik işletmelerin birbirleri arasında olan rekabetinde turistik işletmeleri yeni stratejiler aramaya yönlendirmekte; yeni stratejiler arama düşüncesi de işletmelerin yeni ve turistler için cazip olarak algılanan turistik destinasyonları aramalarına neden olmaktadır. Türkiye’de turizm sektörü global arenada rekabet edebilme adına büyük turistik çekiciliklere sahip olan stratejik önem sahip bir sektördür. Sahip olunan tüm turistik çekicilikler bu durumun bariz bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır. bu bağlamda Türkiye’deki turizm sektörü uluslararası arenada rekabet edebilme adına kültürel farklılıklara yönelik çalışmalar gerçekleştirmelidir. Sektördeki işletmelerde çalışan yöneticiler ve çalışanlar kültürel farklılıklara adaptasyon çerçevesinde çalışmalar gerçekleştirmelidirler.

Uluslararası arenada rekabet edebilme açısından bu çalışmada, uluslararasılaşma kavramı, uluslararası otelin tanımı ve özellikleri, otelleri uluslararasılaşmaya iten nedenler, kültürel farklılıkların uluslararası işletme yöneticileri üzerindeki etkisi (kültürel şok, kültürel değişim, çatışma), uluslararası arenada pazarlama ve satış ile insan kaynakları konularında karşılaşılan sorunlar konuları üzerinde durulmuştur.

1. Uluslararasılaşma Kavramı

Uluslararasılaşma ilgili yazında yaygın olarak kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen bu kavramı ele almak oldukça zor görünmektedir. Çünkü terimin kendisi açıkça tanımlanmış bir terim değildir. Genel olarak alanyazında uluslararasılaşma kavramını bir işletmenin uluslararası faaliyetlere katılımı ya da işletmenin ulusal alanların dışına faaliyetini yayması olarak ifade edilmektedir (Johanson ve Weiedersheim, 1975: 305-322; Avcı, 2007: 36; Aktepe ve Çiftçi, 2017: 96). Diğer bir ifade olarak uluslararasılaşma; bir işletmenin, yerel pazarda tedarikçileri, müşteri ve tüketicileri ile gerçekleştirmekte olduğu değer zincirinde yer alan faaliyetlerini, uluslararası bir boyuta çıkarması olarak ifade edilmektedir (www.stratejikgirişimcilik.org, 2019).

Uluslararasılaşma kavramının temelinde işletmeler tarafından ülke sınırları dışında bir pazarın tercih edilmesi söz konusudur (Altıntaş ve Özdemir, 2006: 184). Özellikle işletmeler daha iyi rekabet edebilme adına ihracatlarını gerçekleştirebilmek için farklı pazarlara yönelmektedir. Bu durum genel işletmelerde olduğu gibi turizm işletmelerinde, özelliklede turizm işletmelerinin en önemli birimi olan ve görünmeyen ihracatta önemli bir payı olan otellerde oldukça önem arz eden bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Uluslararası Otelin Tanımı ve Özellikleri

Uluslararası rekabet edebilme adına turizm işletmeleri arasında önemli bir yeri olan otel, asıl fonksiyonları müşterilerin geceleme ihtiyaçlarını karşılamak olan ve bu hizmetlerin yanında, yeme, içme, eğlenme gibi yardımcı fonksiyonları bünyesinde bulunduran işletmelerdir. Otel işletmeleri pek çok araştırmacı tarafından çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Genel kabul görmüş sınıflandırmalar, otel işletmelerinin bulunduğu yer, verilen hizmet, büyüklük ve çalışma sürelerine göre yapılmaktadır. Otel işletmelerinin özellikleri ele alındığında ise aşağıdaki özellikler ortaya çıkmaktadır (Kozak vd.,2010: 49);

- Oteller genellikle ürün olarak zaman satmaktadırlar.
- Turizm sektörü emek yoğun bir sektördür. Bu nedenle oteller büyük ölçüde insan gücünden yararlanmaktadır.

- Oteller sadece konaklama değil bunun yanında yardımcı hizmetleri de bünyesinde barındırmaktadır.
- Oteller günün 24 saati, haftanın 7 günü, yılın 365 günü sürekli hizmet veren kuruluşlardır.
- Otel yatırımlarında yatırımcıların üstlenmiş olduğu risk faktörü oldukça yüksektir.

Uluslararası otel ise, farklı ülkelerde birbirleriyle bağlantılı yönetimin denetimi altında şubeleri bulunan, farklı markaları bünyesinde bulunduran iki veya daha fazla otel olup, farklı anlaşmalarla işletilen otel zincirleri veya otel grupları olarak ifade edilmektedir. Uluslararası otel işletmelerinin iş hacmini büyütme, uluslararası markalaşma ve tanınma, ölçek ekonomileri, uluslararası rekabet gücü ve teşvikler gibi avantajları bulunmaktadır. Bu avantajları bünyesinde barındıran uluslararası otel işletmelerinin özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (www. Hospitality.fr, 2014; Türksoy vd., 2013: 90-91; Eryılmaz, 2015: 239-260).

- Uluslararası oteller genellikle merkeze bağlı yönetim, reklam ve rezervasyon sistemi ile tüketicilerin taleplerini karşılamaktadırlar.
- Her uluslararası otel zincirinin kendine has standart prosedürleri bulunmaktadır.
- Otel zincirine dâhil olan tüm işletmeler belirlenen standartları uygulamak zorundadır.
- Uluslararası otelleri tercih eden konuklarda belirli standartlar çerçevesinde hizmet almayı talep etmektedir.
- Genellikle uluslararası otelleri tercih eden belli standartlarda özellikleri mevcut olan konuklar vardır.

Dünya çapında belirli özellikleri bünyesinde bulunduran uluslararası zincir otel işletmeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda 2012-2013 yılları arasında dünya çapında en büyük ilk 10 grup, hangi ülkede faaliyet gösterdiği, tesis sayısı, oda sayısı ve büyüme oranları aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: 2012-2013 Yıllarında Dünyada En Büyük İlk 10 Zincir Otel Grubu.

Sıra	Zincir Otel Adı	Ülke	Tesis Miktarı	Oda Miktarı	Büyüme Oranı (%)
1	IHG	İNG	4602	675982	2,7
2	Hilton Hotels	ABD	3992	652378	3,4
3	Marriott International	ABD	3672	638793	2,7
4	Wyndham Hotel Groups	ABD	7342	627437	2,3
5	Choice	ABD	6198	497023	-1,1
6	Accor	FRA	3515	450199	-15,3
7	Starwood Hotels and Ressords	ABD	1121	328055	4
8	Best Western	ABD	4024	311611	5,5
9	Home INN	ÇİN	1772	214070	21,2
10	Carlson Rezidor hotel Group	ABD	1077	166245	0,3

Kaynak: Hospitality World Ranking, 2013.

Otel işletmeleri bulundukları destinasyona göre hızlı veya yavaş bir büyüme eğiliminde olabilir (Türksoy vd., 2013: 97). Yukarıdaki Tablo 1 incelendiğinde ilk 10 uluslararası otellerde genellikle ABD orijinli otellerin yer aldığı görülmektedir. Bu durum ABD deki otellerin daha fazla uluslararasılaşmaya yatkın olduğu sonucunu ortaya çıkarabilir. Aynı zamanda AB ülkelerinde uluslararasılaşma durumu ilk olarak ortaya

çıkmasına rağmen ilk 10 da Fransa ve İngiltere'den başka otel işletmesi görülmemektedir. Otellerin yüzdelik büyüme oranlarına bakıldığında Çin orijinli Home INN uluslararası zincir otelin % 21,2 ile en hızlı büyüyen otel olduğu görülmektedir.

3. Otelleri Uluslararasılaşmaya İten Nedenler

Yaşanılan dönemde konjonktüre uygun olarak turizm hareketlerinin çoğunluğu nüfusun fazla olduğu ve gelişmiş ülkelerden nüfusu az ve gelişmekte olan ülkelere doğru hareketlilik göstermektedir. Az gelişmiş olan ülkelerde turizme yönelik gerekli olan teknoloji ve sermaye gibi etmenler düşük düzeyde bulunduğundan uluslararası tecrübe ve bilgiye sahip büyük otel grupları bu destinasyonlarda işletmeler inşa ederek faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Bu etmenler otellerin uluslararasılaşmasında önemli bir olgu olarak ortaya çıkmıştır (Akyüz, 2008: 40). Aynı zamanda, küreselleşme olgusuyla birlikte oteller yeni destinasyonlara girmek istemiş ve yeni destinasyonlarda yeni sistemlere ihtiyaç duymuşlardır. Bu yeni sistemler ile oteller imaj oluşturma, ortak bir marka ve stratejilerle geliri arttırma, vasıflı personeli zincir otelin bünyesine dahil etme, ortaya çıkan riski azaltma amaçlı uluslararasılaşma ihtiyacı duymuşlardır (Rabenırına, 2013: 13-15).

4. Uluslararasılaşma Sürecinde Kültürel Farklılıkların Otel Yöneticileri Üzerine Etkileri

Kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran en önemli öğedir. Kültürün belli bir gruba ait olma, doğuştan değil sonradan öğrenilme, nesilden nesile aktarılma, grup üyelerinin davranışlarını etkileme gibi özellikleri vardır. Kültür ve kültürel farklılıklar örgütsel bağlamda işletmeleri ciddi biçimde etkilemektedir (Yeşil, 2013: 54-55). Özellikle turizm işletmelerinde kültürel farklılıkların iyi yönetilmesi gerekmektedir. İyi yönetilmeyen kültürel farklılıklar çatışmalara neden olabilmektedir (Ersoy ve Ehtiyar, 2015: 44). Uluslararasılaşma sürecinde de kültürel farklılıkların otel yöneticileri üzerinde kültürel şok, kültürel değişim ve çatışma konularında etkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle de kültürel farklılıkların uluslararasılaşma sürecinde iyi yönetiminin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Kültürel şok

Kültürel şok, belirli bir kültürde yetişmiş veya uzun süreli yaşamış olan bireylerin başka kültürlerle geçişi sırasında karşılaşmış oldukları sıkıntı zorluk ve bunalım olarak ifade edilmektedir (www.iseworld.org). Örgütsel açıdan kültür şoku ise, önceden bilinmeyen çevrelere dönük bir yurt dışı olayı olarak ifade edilmektedir. Örgütlerde merkez tarafından bir başka ülkeye atanan yöneticiler kültür şoku ile karşı karşıya kalabilmekte ve bu durum, yöneticinin becerilerini, moral ve motivasyonlarını olumsuz biçimde etkilemektedir. Kültür şokunun yöneticiler üzerinde Huzursuzluk ve endişe, Mutsuzluk ve güvensizlik hissi, Psikolojik problemler (Stres, Depresyon) gibi etkileri olmaktadır (Ehtiyar, 2001: 143).

Ortaya çıkan bu olumsuzlukların bertaraf edilebilmesi için yöneticilerin kültürlerarası eğitim sistemiyle eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Sosyal ve kişisel düzeyde kültürel farklılıklara yönelik alınan eğitim kültürel etkileşimin ortaya çıkarılmasını sağlayarak, kültürlenmeyi ortaya çıkardığı ve kültürel şokun kısa zaman diliminde atılabileceği ve sonuçta yöneticilerin bilişsel, duygusal ve tutumsal anlamda yeterlilik elde ederek sosyo-kültürel adaptasyon sağladığını ortaya koymaktadır (Temel Eğinli, 2011: 220).

Kültürel değişim

Uluslararası yöneticilerin farklı kültürlerle adaptasyonu sırasında karşılaştığı bir diğer problem ise kültürel değişimdir. Otel işletmeleri uluslararası alanda iş yapmaya başladıkları anda işletmenin başarısını etkileyecek olan son derece geniş bir kültürel alanla karşı karşıya kalabilmektedir. Bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye giden yöneticiler kendilerini değişim içinde bulmaktadır. Bu değişim yöneticilerde gerilim ortaya çıkarmakta değişime karşı direnç oluşturmaya neden olmaktadır. Bu direncin ortaya çıkmasında üç ana etmen rol oynamaktadır (Luthans, 1973: 476-477) Bunlar;

- Güvensizlik: Çalışanlar genellikle mevcut durumu korumak isterler. Geleceğin ne getireceğinin bilinmemesi, güvensizliğin asıl nedenini oluşturmaktadır.
- Ekonomik nedenler: Çalışanlar ekonomik kayıplara maruz kalma korkusuyla karşı tarafa direnç gösterebilirler.
- Sosyal ve psikolojik etmenler: Duygusal etmenler ve kültürel etkilerin baskısı ile değişime karşı direnç ortaya çıkmaktadır.

Kültürel değişimin ortaya çıkarmış olduğu olumsuz direnci ortadan kaldırmaya yönelik uluslararası otel yöneticilerine eğitimler verilmeli ve işletmeler geleceğe yönelik olarak ortaya çıkacak olumsuzlukların bertaraf edilebilmesi için yöneticilere güven ortamı oluşturmaya çalışmalıdırlar. Aynı zamanda kültürel değişime adaptasyon uzun bir zaman alacağından bu konuyla ilgili olarak yöneticilere uzun bir zaman dilimi tanınmalıdır.

Çatışma

Çatışmanın kesin olarak tanımını yapmak oldukça zordur. Çünkü çatışmalar değişik ortamlarda ve koşullarda ortaya çıkabilmektedir. Çatışmaların ortaya çıkış nedenleri de oldukça farklıdır. Savaş, grev, rekabet, kızma gibi unsurlardan çatışma ortaya çıkabilmektedir. Çatışma iki veya daha fazla grup arasındaki çeşitli nedenlerden ortaya çıkan anlaşamama durumu olarak tanımlanabilmektedir. Organizasyonlarda farklı nedenlerden dolayı çatışmalar ortaya çıkmaktadır. (Koçel, 2011: 645-654). Çatışmanın nedenleri; işlerin işgörenlerin karşılıklı bağımlılığı, kaynak bağımlılığı, amaç birliğinin olmaması, farklı algılamalar, yönetsel belirsizlik, iletişimsizlik, farklı yönetici tarzları, çıkar çıkar çatışması, kişilik özelliklerinin farklı olması, yeni trendler ve buna bağlı beklentiler, işgören ile yönetici arasındaki kutuplaşma durumları ve organizasyondaki güç mücadelesidir (Tokat, 1999: 23-29; İnanır, 2018: 76).

Yukarıda maddelendirilen nedenlerden dolayı organizasyonlarda çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı ortaya çıkan çatışmaları en aza indirgeyebilmek için yöneticiler ve işgörenler farklı kültür ve kişilikteki işgörelere karşı özellikle uluslararası otel işletmelerinde saygılı olmalıdırlar. Paylaşımcı bir işbirliği ortamı oluşturmali ve empati duygularını her zaman geliştirmelidirler.

5. Uluslararası Otel İşletmelerinde Yeni Bir Pazara Girişte Karşılaşılan Sorunlar

Uluslararasılaşma dönemi, hizmet tedarik eden işletmeler için mal tedarik eden işletmelerden daha riskli bir durumdur. Bu durumun temel sebebi ise, personel ile işletmenin hizmetin bir parçası olması ve bu durumunda işletmenin kaynaklarında denetim mekanizması kurmasını gerekliliğidir. Zincir otel işletmelerinin uluslararası pazara girişte kullanabilecekleri belli başlı yöntemler bulunmaktadır ve aynı zamanda bu stratejiler bünyesinde bazı riskler bulundurmaktadır. Giriş stratejileri ve risk tablosu aşağıda verilmiştir (Rabenirina, 2013: 19-21; Türksoy vd., 2013: 92-95);

Tablo 2: Otellerin Uluslararası Pazara Girişte Kullanacağı Yöntemler.

Yöntemler	Organizasyonun kontrolü	Yatırım seviyesi	Var olan risk seviyesi
Lisanslama	Düşük	Düşük	Düşük
Franchising	Orta	Orta	Orta
Yönetim sözleşmeleri	Yüksek	Düşük	Düşük
Stratejik ortaklıklar	Düşük	Düşük	Düşük
Ortak girişim	Yüksek	Düşük	Düşük
Kiralama	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Tam sahiplik stratejisi	Yüksek	Yüksek	Yüksek

Kaynak: Rabenirina, 2013: 19-21; Türksoy vd., 2013: 92-95'den uyarlanmıştır

Lisanslama: Uluslararası otele patent hakları, marka hakları, telif hakları, know-how haklarının verilmesidir (Ballı ve Koca Ballı, 2016: 2248). Bu stratejide işletme kontrolü, yatırım düzeyi ve potansiyel risk oldukça düşüktür. Uluslararası otel işletmeleri yabancı bir pazara girerken risklerin düzeyinin düşük olduğu bu stratejiyi kullanabilirler.

Franchising: Uluslararası otel gruplarının en çok tercih ettikleri büyüme stratejilerinden birdir (Türksoy vd., 2013: 93). Bir markanın imtiyaz sahibi, belli şartlar altında işin yönetim ve yürütülmesine ilişkin destek sağlayarak, belirli bir maddi bedel karşılığında, bağımsız yatırımcılara markasını kullanılabilesi olayı olarak ifade edilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 325; www.Bilgiustam.com). Franchising sözleşmelerinde işletme kontrolünün, yatırım düzeyinin ve potansiyel riskinin orta seviyede olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda franchise markasından her yerde konuklar aynı kaliteyi beklemektedirler (Yu, 1999: 541). Bu durum bu sözleşme yöntemi için dezavantaj oluşturmaktadır. Uluslararası otel yatırımcıları bu riski göz önüne alarak yatırımlarını yapabilirler.

Yönetim sözleşmeleri: Uluslararası otel işletmelerinin en çok tercih ettikleri bir diğer büyümüş şekli olarakta yönetim sözleşmeleri ele alınmaktadır (Türksoy, 2013: 94). Tanım olarakta yönetim sözleşmeleri, yapısal olarak kendini oluşturmuş ulusal veya uluslararası şirketlerin; yönetim, teknik, mali pazarlama ve teknoloji gibi bilgilerini bir bedel karşılığında hizmetine vermesi olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 1999). Yapılan sözleşme aracılığıyla yönetim şirketleri bir işletme tarafından işletmenin yönetimi için anlaşma ile kiralanmaktadır (İçöz, 2001). Yönetim sözleşmeleri büyüme şeklinde, işletme kontrolü yüksek; yatırım düzeyi ve potansiyel riskin düşük olduğu görülmektedir. Özellikle yatırım riskinin düşük olmasından dolayı uluslararası otel işletmeleri tarafından tercih edilebilir bir yöntemdir.

Stratejik işbirliği ve ortak girişimler: İki veya daha fazla sayıda şirketin ortak bir amaca erişebilmek için kurduğu ve varlıkları ile yeteneklerini birleştirildiği karşılıklı iş ilişkileri olarak ifade edilebilir (Akyüz, 2008). Buna göre stratejik işbirliği bu özelliklerden bir ya da daha fazlasını içerebilir. Yapılan çalışmalar stratejik işbirliklerinin; Finansal sorunlar, fiyat rekabeti, Pazar problemi, know how, kalite problemleri, uluslararası tecrübesizlik, kurumsallaşmada yaşanan sorunlar gibi konulardaki yararlarını ortaya koymaktadır (www.oguzdanişmanlık.com). Uluslararası otel işletmelerinin rekabet avantajı yakalayabilmek için bir araya gelerek uygulayabileceği önemli bir yöntemdir. Stratejik işbirliğinde işletme kontrolünün yatırım düzeyinin ve potansiyel riskin düşük olduğu görülmektedir. Ortak girişimlerde ise, işletme kontrolü yüksek yatırım düzeyi ve potansiyel risk düşüktür. Bu nedenle

özellikle riskin düşük olmasından dolayı uluslararası otel yöneticileri tarafından tercih edilebilecek yöntemlerdir.

Kiralama: Kiralama yöntemi, uluslararası otel işletmelerine daha fazla sorumluluk yükleyen bir yöntemdir. Bu yöntemle zincir ile bina sahibi sözleşme ortaya koyup kira verme sorumluluğunu da alarak riskini de üstüne almış olmaktadır (Akyüz, 2008: 35). Bu stratejide risk faktörü oldukça yüksek olduğundan uluslararası otel yöneticilerine bu yöntemi kullanırken dikkatli olması tavsiye edilmektedir.

Tam sahiplik stratejisi: Bir işletmenin kendisinin bir yapı inşa ederek pazara girmesi olayı olarak ifade edilebilir. Uluslararası otel işletmesi açısından bu kavram, yabancı pazara girerken bizzat bir yapı ortaya koymak veya ev sahibi ülkede bir yapı sahibi olmak koşuluyla ortaya koyduğu bir büyüme stratejisi olarak ifade edilmektedir (Clarke ve Chen, 2007; Rabenirina, 2013: 29). Tam sahiplik strateji incelendiğinde işletme kontrolünün yüksek, yatırım düzeyinin yüksek ve potansiyel riskin yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda uluslararası otel işletmeleri için çok fazla kaynak yatırımı ve yönetim çabası gerektirdiği için de risk taşıyan bir büyüme stratejisidir (Türksoy, 2013: 92). Bu nedenle uluslararası otel yöneticilerine tavsiye edilmeyen bir yöntemdir.

6. Uluslararası Otel İşletmelerinin İnsan Kaynakları Konularında Karşılaştığı Sorunlar

Oteller emek yoğun işletmeler olduğu için insan gücüne çok yüksek derecede ihtiyaç duyulmaktadır. Bir konuk otel geldiğinde hizmetinin karşılanması her aşamasında insan faktörü söz konusudur. Müşteriler otel geldiklerinde resepsiyon işgörenleri tarafından karşılanmakta, yemekleri mutfak personeli tarafından üretilmekte, servis serviste çalışan işgörenler tarafından gerçekleştirilmekte, odalar housekeeper işgörenleri tarafından hazırlanmakta ve eğlence hizmetleri animatörlerce sağlanmakta yani kısacası müşteriler işletmeden ayrılana kadar tüm hizmetler işgörenler tarafından sağlanmaktadır (Akoğlu ve Kozak, 1995: 36). Dolayısıyla tüm otellerde konuk sayısının artırılmasının ve onların memnun olarak işletmeden ayrılmasının büyük ölçüde işgören performansına bağlı olduğu söylenebilir (Sarı, 2011: 126).

Uluslararası otel işletmelerinde de işgörenlerin verimli çalışmalarının sağlanabilmesi için özellikle şeffaf ve liyakate dayalı bir insan kaynakları yönetim politikasının belirlenmesi başarıyı beraberinde getirebilir. Aynı zamanda uluslararası otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi örgütsel verimliliği geliştirmek ve işletme gelirini arttırmak biçiminde örgütsel performans iki biçimde etkilemektedir. Yapılan araştırmada uluslararası otel işletmelerinde etkin insan kaynakları yönetimi ile işgören devir hızında da azalma ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası otele alınan işgörenler yabancı dil bilen, diksiyonu düzgün, yüksek iletişim becerisine sahip farklı kültürlerde çalışma koşullarına uyum sağlayabilme özelliğine sahip, farklı dil, din, ırk özelliğine sahip işgörenlerle uyumlu bir şekilde çalışma özelliğine sahip, seyahat etme proplemi olmayan ve beraberinde çalıştığı yöneticilere yeni ortamlara alışma konusunda yardımcı olabilme özelliğine sahip kişiler olmalıdır. Bu özelliği taşımayan işgörenler işletmeye istihdam edildiklerinde işletmede kaçınılmaz problemler ortaya çıkacaktır. Bu problemlerin bertaraf edilebilmesi ve sürecin etkin bir şekilde devam edebilmesi için personel temininde ortaya konulan bu etmenler dikkate alınmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalar sonucunda uluslararasılaşma zincir otel işletmelerinde oldukça zor ama bir o kadarda faydalı bir konudur. Daha iyi hizmet verebilmek ve markanın

prestijinden yararlanmak adına otel işletmelerine oldukça fazla avantaj sağlamaktadır. Uluslararası otel yönetiminde işgörenlerin ya da yöneticilerin işe adaptasyonu veya yeni kültüre uyum sağlayabilmesi oldukça zordur. Bu nedenle nitelikli ve devamlı işgörene uluslararası otel işletmelerinde oldukça fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Aynı zamanda pazarlama konusu da uluslararası otel işletmelerinde oldukça riskli bir konudur. Bu nedenle uluslararası bir pazara girerken en az risk teşkil eden pazarlama stratejisi belirlenip o yönde adımlar atılmalıdır. bununla birlikte, Uluslararası otele alınan işgörenler yabancı dil bilen, diksiyonu düzgün, yüksek iletişim becerisine sahip farklı kültürlerde çalışma koşullarına uyum sağlayabilme özelliği bulunan , farklı dil, din, ırk özelliğine sahip işgörenlerle uyumlu bir şekilde çalışma özelliğine sahip olan, seyahat etme problemi olmayan ve beraberinde çalıştığı yöneticilere yeni ortamlara alışma konusunda yardımcı olabilme özelliğine sahip kişiler olmalıdır. Bu doğrultuda uluslararasılaşma sürecinde şu tavsiyelerde bulunulabilir;

- Oteller uluslararasılaşmaya karar verdiklerinde bu konuda uzman olan danışmanlık şirketlerinden yararlanabilirler.
- Bu konuda uzmanlaşmış otellerin pazarlama, yönetim, insan kaynakları konularındaki stratejilerini kullanabilirler.
- Kültürel farklılıkların uluslararası otel yöneticileri üzerindeki ortaya çıkardığı kültürel şok, kültürel değişim ve çatışma konularında olumsuz etkilenmemeleri için yöneticilere eğitimler verebilirler
- Uluslararası otel yöneticileri farklı kültürlere ve inanışlara sahip işgörenlerin yapılarına saygı duymaları gerekmektedir. Bu nedenle bu konuda da sıkı bir eğitimde geçirilmelidir.
- Uluslararası otel işletmeleri yeni bir pazara girerken riski en az olan stratejiyi seçmeleri onların faydalarına olabilir.
- Uluslararası otel yöneticileri işgören temin ederken, liyakat çerçevesinde işletmeye uzun süre bağlı kalacak, yabancı dil bilen, diksiyonu düzgün, farklı kültürdeki insanlara saygılı olan ve bunlar gibi kişiliğe sahip olan işgörenleri daha fazla işletmelerine temin etmeleri başarılarını etkileyebilir.

Kaynakça

1. Akoğlu, M. ve Kozak, N. (1995). "Otel İşletmelerinde Personel Kullanım Alanları Üzerine Bazı Gözlemler." *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 36-39.
2. Aktepe, C. ve Çiftçi, H. S. (2017). "E-Ticaret Şirketlerinin Uluslararasılaşma Süreci: Örnek İşletme İncelemesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1): 95-117.
3. Akyüz, S. (2008). *Çok Uluslu Otel İşletmelerinde Verimlilik Anlayışı: İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
4. Altıntaş, M. H. ve Özdemir, E. (2006). "İhracat İşletmelerinin Uluslararasılaşması: Türkiye'de Faaliyet Gösteren KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 183-204.
5. Avcı, S. (2007). *İşletmelerin Uluslararasılaşması ve Küresel Markalaşma: DYO Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
6. Ballı, E. ve Koca Ballı, A. İ. (2016). Uluslararası Büyüme Stratejileri: Starwood Hotels ve Resorts Türkiye Örneği. *International Academic Research Congress*, 3-5 Kasım, Antalya, s. 2246-2251.
7. Clarke, A. ve Chen, W. (2007). *International Hospitality Management Concept and Cases*. Elsevier.
8. Ehtiyar, R. (2001). *Uluslararası Konaklama İşletmelerinde Farklı kültürlerle bağlı Yönetim Anlayışının Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
9. Ersoy, A. ve Ehtiyar, R. (2015). Kültürel Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Zekanın Rolü: Türk ve Yabancı Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1): 42-60.
10. Eryılmaz, B. (2015). "Uluslararası Otel İşletmelerinde Pazarlama." *Uluslararası Otel İşletmeciliği*. Sakarya: Değişim Yayınları.
11. Hospitality World Ranking (2013). Erişim Tarihi, 28.05.2014.<http://hospitality-on.com/Exclusive-MKG-hospitalty-world-ranking-2013-of-hotelgroups-and-brands>.
12. İçöz, O. (2001). *Turizm İşletmelerinde Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
13. İnandır, A. (2018). *Destinasyon Yönetimi Kapsamında Paydaşlar Arası İlişkiler Üzerine Bir Araştırma: Göller Yöresi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
14. Johanson, J., Vahlne, J.E. (1977), "The internationalization process of the firm: a model of knowledge development and increasing foreign market commitments", *Journal of International Business Studies*, 8(1), S-23-32.
15. Johanson, J., Wiedersheim-Paul, F., (1975), The internationalization of the firm-four Swedish cases. *Journal of Management Studies*, 12 (3): 305-322.
16. Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım.
17. Kozak, M., Kozak, N. Ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık,
18. Luthans, F. (1973). *Organizational Behavior: A Modern Behavioral Approach to Management*. Newyork: Mcgraw Hill Book Company.
19. Rabenırına, E. G. (2013). *Uluslararası Otel Zincirlerinin Madagastar Turizm Pazarına Giriş Stratejileri*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
20. Sarı, F. Ö., (2011). Uluslararası Turizm İşletmeciliği, *Uluslararası Otel İşletmelerinde Yönetim, İnsan Kaynakları ve Verimlilik İlişkileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık
21. Temel Eğinli, A. (2011). Kültürlerarası Yeterliliğin Kazanılmasında Kültürel Farklılık Eğitimlerinin Önemi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 9(35): 215-227.

22. Tokat, B. (1999). Örgütlerde Çatışma ve Çatışma Yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 3-40.
23. Türksoy, S. S., Kaygalak, S. ve Koçak, N. (2013). Uluslararası Otel İşletmelerinin Büyüme Stratejileri: Hilton Worldwide Türkiye Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 14 (2): 89-108.
24. Ülgen, H. ve Mirze, K. (2004). *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
25. Yeşil, S. (2013). Kültür ve Kültürel Farklılıklar: Liderlik Açısından Teorik Bir Değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (44): 52-81.
26. Yılmaz, Y. (1999). *Uluslararası Konaklama İşletmelerinin Büyüme Stratejisi: Yönetim Sözleşmesi ve Antalya Bölgesinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
27. Yu, L. (1999). *The International Hospitality Business, Management and Operation*, London: The Haworth Pres Inc.

İnternet Kaynakları

28. [www. Hospitality.fr](http://www.Hospitality.fr). (Erişim Tarihi: 28.05. 2014)
29. [www. www.stratejikgirişimcilik.org](http://www.stratejikgirişimcilik.org) (erişim tarihi: 05.03.2019).
30. www.iseworld.org (erişim tarihi: 05.03.2019).
31. www.oguzdanişmanlık.com (erişim tarihi: 05.03.2019).

ÖRGÜTLERDE DEDİKODU: NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Ayhan YALÇINSOY¹

¹ Dr.

1. Giriş

İletişim insanlığın varlığı ile ortaya çıkmış ve insanlığın gelişmesine paralel olarak gelişimini sürdürmektedir. Toplum için iletişim hayatı bir öneme sahiptir. Benzer şekilde toplumun parçaları olan örgütler/kurumlar için de iletişim çok önemlidir (Koçel, 2014, s. 521). Ancak örgütlerde yapılandırılmış yani biçimsel bir iletişim vardır. İşgörenler iş veya iş yeriyle ilgili bilgi akışını bu resmi iletişim kanalı ile sağlamaktadır. Fakat bu resmi iletişim kanalı işgörenlerin hatta yöneticilerin iletişim ihtiyaçların tam anlamıyla karşılayamamaktadır. Bu nedenle resmi olmayan, doğal iletişim kanalları ortaya çıkmıştır. Dedikodu da bu kanallardan biri olarak kabul edilmektedir. Kısaca dedikodu dil, din, ırk, cinsiyet, kültür, ekonomik durum, toplum içindeki statü fark etmeksizin insanın var olduğu yerde ortaya çıkmaktadır (Boz, 2009, s. 285).

Yapılan çalışmalarda dedikodunun faydalı olduğu ileri sürülse de genel olarak topluma/örgütlere zarar verdiği kabul edilmektedir. Bu nedenle çalışmada dedikodu, örgütsel dedikodu, nedenleri ve sonuçları ele alınarak dedikodunun önlenmesine yönelik önermelere yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışma konusu olan dedikodu, örgütsel dedikodu, nedenleri ve sonuçları incelenmiştir.

2.1. Dedikodu

TDK sözlüğünde dedikodu, “Başkalarını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma, kov, gıybet, kılükal” olarak ifade edilmiştir. Dedikodu, insanlık tarihinde önemli bir yeri olan tüm dini inanç sistemlerinde de hoş karşılanmamış ve lanetlenmiştir (Leblebici, Yıldız ve Karasoy, 2009, s. 562). Dolayısıyla dedikodu yapma hem kültürel değerler açısından hem de dini inançlar açısından makbul sayılmamaktadır. Dedikodu yapan insanlar “dedikoducu” olarak nitelendirilirler ancak toplum tarafından dışlanmazlar. Aksine birilerinin dedikoducu olarak itham edilmesi bile dedikodu ile yapılmaktadır. Dedikodu yapmak yapanlar arasında bilgi alışverişi, dertleşmek, danışmak, sohbet gibi çeşitli isimlerle nitelendirilmektedir. Ancak bu nitelendirme yapılan şeyin dedikodu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Danış, 2015, s. 9).

Dedikodu, o an ortamda olmayan üçüncü kişiler hakkında yapılan olumsuz konuşmalardır (Witteck ve Wielers, 1998, s. 189). Başka bir ifadeyle dedikodu, üçüncü kişilerin yüzüne söylenemeyen konuların onların olmadığı ortamda konuşulmasıdır. Dedikodu yapılabilmesi için bilgiyi aktaranın ve dinleyeninin dedikodusu yapılıp tanınmaları gerekir. Dedikodu farklı bireysel ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bazen bireyler başkaları hakkında merak ettikleri bilgileri, onların zayıflıklarını dedikodu yoluyla elde ederek kendilerini iyi hissederler (Michelson, Iterson ve Waddington, 2010, s. 12).

Dedikodu gerçek bilgilere dayanabileceği gibi gerçek dışı bilgilere de dayanabilmektedir. Genellikle “*ateş olmayan yerden duman çıkmaz*” sözü ile bu gerçek dışı bilgiler desteklenmektedir. Eksik ya da gerçek dışı bilgiler bireyler tarafından kavramsallaştırılarak dedikodu malzemesi haline gelmektedir. Eksik ya da gerçek dışı bilgilerin ortamda dolaşması ilgililerine ulaştığında kişiler arasında ya da kişiler ile yönetim arasında kırgınlıklara neden olabilmektedir.

Toplum hayatında olumsuz bir anlamı olan dedikodu, örgütsel/kurumsal yaşamda da varlığını sürdürmektedir.

2.2. Örgütsel Dedikodu

Örgütlerde yöneticiler neyin, ne zaman, nasıl olacağını örgütsel iletişim ile çalışanlarına iletirler (Koçel, 2014, s. 521). Örgütsel iletişim biçimsel iletişimin yanında dedikodu gibi biçimsel olmayan iletişimi de kapsamaktadır. Dedikodu ile işgörenler egolarının ihtiyaçları doğrultusunda bir çeşit tatmin elde ederler (Eroğlu, 2005, s. 204).

İşgörenlerin iş arkadaşları, üstleri, astları ya da iş yerindeki herhangi bir kişi hakkında zarar verici bir biçimde konuşması örgütsel dedikodu olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, örgütlerde yapılandırılmış, biçimsel iletişim ile karşılanamayan ihtiyaçlarının resmi olmayan, yapılandırılmamış iletişim kanalları ile karşılanmasıdır (Solmaz, 2006, s. 566).

Yapılandırılmamış iletişim (dedikodu), işgörenlerin kendileri, işleri ve iş yerleri hakkında konuşma ile ilgili psikolojik gereksinimlerini giderirken yönetime örgüt ve işgörenler hakkında ihtiyaç duyulan geri bildirimleri sağlar (Eroğlu, 2005, s. 205).

İş yerinde dedikodu kanalları şirket hakkında söylentiler (İşten çıkarmalar, terfiler, görev değişiklikleri ve birleşmeler) ve işgörenler hakkında yapılan kişisel söylentiler (kimin kimlerle ilişkisi var, neyi nasıl yapıyor, işte ve iş dışında vaktini nasıl geçiriyor, bireysel sorunları nelerdir) olmak üzere iki grup altında toplanabilir (Armour, 2007).

2.3. Dedikodunun Nedenleri

İnsanlık tarihi ile var olan dedikodu insanın olduğu her yerde ortaya çıkma ihtimali vardır. İşgörenler bilgi sahibi olmadıklarında ve boş zamanları çok olduğunda dedikodu ortaya çıkmaktadır. İş yerinde bir şeyler olduğunda ya da olacağı hissedildiğinde ve yönetim tarafından çalışanlar yeteri kadar bilgilendirilmediğinde işgörenler bu eksikliği dedikodu ile doldurmaktadır (Boz, 2009, s. 286).

Danış (2015, s. 112-113) yapmış olduğu çalışma sonucunda dedikodunun sebebinin kapalı toplumlarda rekabet ve çekememezlik, modern toplumlarda ise bireyin itildiği yalnızlık olgusu olduğunu ifade etmiştir. Bireyler toplumsal, sosyal ihtiyaçlarını muhabbet, samimiyet gibi yöntemlerle elde edemediklerinden yapay, sahte ve iki yüzü bir iletişim türü olan dedikoduyu kullanmaktadırlar.

Örgütsel dedikodunun nedenleri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

2.3.1. İletişim Eksiklikleri

Örgütlerde iletişim yapılandırılmış (biçimsel) ve yapılandırılmamış (biçimsel olmayan) iletişim olarak ikiye ayrılmaktadır. Kurumlardaki iletişim yapısı işgörenlerin iletişim ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda yapılandırılmamış yani biçimsel olmayan iletişim kanalları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu iletişim kanallarında yönetim tarafından belirlenmeyen, tamamen kişisel tahminlere ve zaman zaman kasıtlı söylenti ve dedikodulara dayalı bilgi akışı yer almaktadır. Özellikle yeniden yapılanma, terfi, işten çıkarma gibi belirsizliklerin yoğun olduğu ve işgörenlerin bilgi ihtiyacının karşılanmadığı dönemde, işgörenlerin yapılandırılmamış iletişim kanallarına meyillerinin arttığı görülmektedir (Erol ve Akyüz, 2015, s. 157).

Biçimsel olmayan iletişim örgütlerin geleneksel yapısını, sorunlarını yansıtan bir ayna olarak kabul edilmektedir (Boz, 2009, s. 287). Eğer bir kurumun biçimsel iletişim kanalı işgörenlerin iletişim ihtiyacını karşılamıyor ve işgörenler biçimsel olmayan iletişim kanallarına yöneliyorsa o örgütün yapısında bir bozukluk olduğu ifade edilebilir. Yapılandırılmamış iletişim örgütlerin amaçlarından daha çok işgörenlerin kişisel amaçlarını tatmin etmelerini sağlamaktadır.

2.3.2. Şeffaf Olmayan Yönetim Tarzı

Hiyerarşik yönetim tarzını benimseyen örgütlerde yapılandırılmış iletişimin sağlıklı işlemediği, üst yönetimin alt kademe yöneticilere ve işgörenlere alınan kararları zamanında ve tam olarak iletmediği, bazen de hiç bilgi vermediği görülmektedir. Yönetimin şeffaf olmadığı örgütlerde belirsizlik ortamlarında ve eksik bilgi aktarımı durumunda dedikodunun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Oysa iyi yapılandırılmış ve sağlıklı işleyen bir iletişim ağının olduğu örgütlerde dedikodu azalmaktadır (Boz, 2009, s. 288). Kurumlarda işgören-işgören iletişimi, işgören-yönetici iletişimi, bölümler arasındaki iletişim ne kadar açık ve güçlü ise dedikodu o oranda azalacaktır.

2.3.3. Yöneticilerin Dedikoduyu Teşvik Etmesi

İş yerindeki olası çatışmaları önlemenin etkili yollarından biri de iş yerindeki dedikoduyu önlemektir. Bununla birlikte genellikle yöneticiler bilinçli ya da bilinçsiz olarak, dert yanan işgörenleri yalnızca dinlemekte ve sorunlarına çözüm üretmemektedir. Bu durumda, dertlerine çözüm bulamayan işgörenler sadece dedikodu yapmış olmaktadır (Levin, 2006, s. 392). Yöneticilerin işgörenlerin dikkatini iş hedeflerine çekmesi gerektiği halde bazen dedikoduyu teşvik ettikleri ve bir işgöreni diğer işgörene kötüledikleri de gözlemlenmektedir.

2.3.4. Yönetim Zafiyeti

Her kurumdaki işgörenler arasında uyumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Personel arasındaki bu uyumsuzlukların büyümesi ve işgören ve işletme performansının olumsuz etkilenmesi önlenemez. Ancak yeterli bilgi, deneyim ve yeteneğe sahip olmayan yönetici ve ofis yöneticisi lider rolüne soyunması nedeniyle oluşan yönetim zafiyeti meydana gelmektedir. Yönetimde oluşan zafiyetlerden dolayı işgörenler arasındaki uyumsuzluklar yönetilememekte ve büyük iletişim problemlerine neden olmaktadır (Levin, 2006, s. 291). Bu durum ise dedikodunun yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Yönetim zafiyetinin olduğu örgütlerde dedikodu kurum içinde politik veya kişisel güç kazanmak için kullanılabilir. Bunun neticesinde diğer işgörenler kendilerini düşmanca ve muhalif bir çevre içinde hissederek kötü muamele gördükleri hissine kapılabilirler. Kurum içinde gruplaşmalara neden olabilir (Bacaksız ve Yıldırım, 2015, s. 114). Bu nedenle dedikodunun ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında yönetim zafiyetinin önemli bir payı olduğu ifade edilebilir.

2.3.5. İş Yerindeki Boş Zaman Fazlalığı

İşgörenlerin boş zamanlarının fazla olması dedikodunun artmasına neden olabilir. Bireyler boş kaldıklarında ve yapacak bir işleri olmadığında dikkatleri iş dışına kayarak dedikodu yapma ortamı oluşturabilirler. Yani işgörenler dikkatini vermesi ya da tamamlaması gereken bir iş olmadığında mesai saatini doldurmak maksadıyla dedikoduyu seçebilirler (Boz, 2009, s. 289).

2.3.6. Dedikoducu Çalışanların Varlığı

Dedikoduyu yayanlar genellikle iş yerindeki konumlarında kendilerini güvende hissetmeyen işgörenlerdir. Kıskanç bir kişiliğe sahip olan dedikoducular çalışmalarında ve projelerinde daha başarılı olan işgörenler hakkında söylentiler yayarak tatmin olmaya çalışmaktadırlar (Roy, 2008).

Dedikoducuların temel olarak kendilerine ve başkalarına karşı güven eksikliği vardır. Bu güven eksikliğinden dolayı dedikoducular diğerlerinin iyi niyetlerine karşı

şüphelidirler ve hiç kimseye güvenmezler (Roy, 2008). Diğerlerine güvenmeyen işgörenler kendilerini koruma ihtiyacı hissederler ve yaydıkları dedikodular ile dikkati bir başkası üzerine çekme eğilimi gösterirler. Kısaca dedikodu güven eksikliğinin yaşandığı örgütlerde daha fazla görülmektedir (Akduru ve Semircioz, 2017, s. 108).

3.4. Dedikodunun Sonuçları

Dedikodu son derece yıkıcı, yıpratıcı ve kırıcı olabilmektedir. Yüksek başarıya sahip takımların başarısızlığa uğramasının ilk nedeni dedikodu sayılabilir. Dedikodu sadece işgörenlere değil aynı zamanda işletme çevresi tarafından da duyulursa iş ve işletmeye de zarar vermektedir (Bray, 2005).

Teknolojik gelişmelerin paralelinde iletişim teknolojileri de gelişmiş ve hızlanmıştır. Hızlı iletişim ise dedikodunun yayılma hızını da artırmıştır. Bugün bir bilgi çok kısa sürede tahmin edilenden hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Artık dedikodu her zamankinden daha tehlikeli (Armour, 2007) ve zehirli bir duruma gelerek çalışanlar arasındaki ilişkileri zedelemektedir (Arabacı, Sünkür ve Şimşek, 2012, s. 177).

Örgütsel dedikodunun neticesinde ortaya çıkabilecek zararlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Arabacı ve diğerleri, 2012, s. 177; Bacaksız ve Yıldırım, 2015; Ergenekon, aktaran Boz, 2009, s. 293):

- İşte verimlilik düşer
- Takım çalışmasına, başarıya engel olur
- Moral ve güven kaybına sebep olur
- Dolaşımdaki eksik ve yanlış bilgiler sinirlilik hali ve stresi artırır
- İş yerinde sağlıklı iletişim imkânı kalmaz
- İşgörenler arasında farklı gruplar ortaya çıkar
- İşgörenlerin duygularının incinmesine sebep olur
- Personel devir hızında artışa neden olur
- İş yerinde ortaya çıkan olumsuz ortam nedeniyle iyi çalışanların iş bırakmasına yol açar
- Çalışma ortamında huzursuzluk baş gösterir
- İş yerinde zaman israfına neden olur
- İş yerinde ciddiyetin bozulmasına neden olur
- Dedikodusu yapılan işgörenin itibarını kaybetmesine sebep olur
- Dedikodusu yapılan işgörenin istifasına ya da işten çıkartılmasına neden olur.

İş yerinde dedikodunun yaygınlaşmasına müsaade edilirse bu problemler önlenemez ve geri dönülemez bir hale gelerek hem işletmeye hem de işgörenlere büyük zararlar verebilir (Boz, 2009, s. 293).

Sonuç

Toplumsal ve dini değerlere ters düşmekle birlikte dedikodu sosyal yaşamda varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Toplumun neredeyse tamamı tarafından hoşlanılmayan dedikodu aynı zamanda yaygın bir şekilde toplumda yer almaktadır. Yapılan

çalışmalarda (Akduzu ve Semirciöz, 2017; Arabacı ve diğlerleri, 2012; Armour, 2007; Boz, 2009; Eroğlu, 2005; Solmaz, 2006) kişiler arası güvenin az, iletişim kanallarının kapalı, yönetimin hiyerarşik olduğu örgütlerde dedikodunun daha yaygın ifade edilmektedir. Solmaz (2003) dedikodunun belirsizlik ve bilgi eksikliği dönemlerinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bacaksız ve Yıldırım (2015) tarafından yapılan çalışmada tüm çalışanlar tarafından bilinen, açık, adil bir yönetim şekli olmadığında örgüt içinde dedikodunun yaygınlaşmasının beklenen bir durum olduğu sonucuna varılmıştır.

Günümüz teknolojisi ile dedikodunun yayılması çok daha hızlı olabilmektedir. Artık dedikodunun yayılmasının önlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle dedikodunun kendisi önlenmelidir. Önlenemediği takdirde tahrip edici sonuçları olabilmektedir. Dedikoduyu önlemek için aşağıdaki önlemler alınabilir:

- ✓ Dedikodu genellikle bilgi eksikliğinden kaynaklandığından işğörenler özellikle belirsizlik dönemlerinde yeterince bilgilendirilmelidir.
- ✓ Yöneticiler, kendisine güvenilen ve inanılan bir lider olmalıdırlar
- ✓ Yönetim faaliyetlerinde şeffaf, açık ve iyi yapılandırılmış bir iletişim ortamı sağlanmalıdır
- ✓ İşğörenlerin birbirlerinin özel hayatlarına ve farklılıklarına saygı duyulması sağlanabilir, istenmeyen durumları engellemek için yaptırımlar uygulanabilir
- ✓ Rotasyon uygulamaları yapılarak bölümler arası kaynaşma sağlanabilir
- ✓ İşğörenlerin birbirlerini daha iyi tanımaları maksadıyla mesai dışında aktiviteler düzenlenebilir
- ✓ Örgüt içinde dayanışma ve işbirliğine dayalı takım halinde çalışma ortamı oluşturulabilir
- ✓ Sadece bilgilendirmenin yetersiz kalabileceği durumlar için gereksiz bilgi verip kafalarda soru işareti oluşturaktan kaçınılabilir
- ✓ Yöneticiler, hakkında dedikodu yapılan ve dedikodu yapanları aynı ortamda dinleyebilir
- ✓ Yöneticiler, hakkında dedikodu yapılan işğöreni yönetsel anlamda dışlamamalı ve sahip çıkmalıdır
- ✓ Yöneticiler, örgütsel iklime ve kültüre zarar verebilecek davranışlarla nasıl mücadele edeceğine dair çalışanlar ile müzakere etmelidir
- ✓ Dedikodunun hedefi olanlar ve dedikoduyu çıkartanlar için danışmanlık hizmeti verilebilir
- ✓ Yöneticiler örgüt içerisinde istisna oluşturmamaya özen göstermelidir
- ✓ İş yerindeki dinlenme süreleri dışındaki boş zaman önlenerek işğörenlerin dikkati yapmaları ya da bitirmeleri gereken işe yönlendirilebilir
- ✓ İşğörenler, dedikodu mağduru olmamak için örgüt içerisinde dürüştçe iletişim kurmalıdır
- ✓ Dedikodunun derhal yönetime rapor edilmesine yönelik bir sistem oluşturulmalı ve raporlanan dedikodular için gerekli işlemler tesis edilmelidir.

Kaynakça

1. Akduru, H. E. ve Semircioz, F. (2017). Kamu Kurumlarında Örgütsel Dedikodu ve İşyeri Yalnızlığına Dair Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 106-119.
2. Arabacı, B. İ., Sünkür, M. ve Şimşek, F. Z. (2012). Öğretmenlerin dedikodu ve söylenti mekanizmasına ilişkin görüşleri: Nitel bir çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 18(2), 171-190.
3. Armour, S. (2007). Office Gossip Has Never Traveled Faster, Thanks to Tech. <https://abcnews.go.com/Business/story?id=3579157&page=1> Erişim Tarihi:19 Ocak 2019 .
4. Bacaksız, F. E. ve Yıldırım, A. (2015). Dedikodu ve Söylentiler: Hastanelerdeki Durum ve Hemşirelerin Tutumları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(3), 113-120.
5. Boz, M. (2009). Turizm İşletmelerinde Dedikodu: Nedenleri, Sonuçları, Önleme Yolları. *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış* içinde (s. 285-301). Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları.
6. Bray, R. (2005). Communication - The Key To Office Harmony. <http://www.rosemarybray.com/communicationarticle2005.pdf> Erişim Tarihi: 20 Ocak 2019
7. Danış, M. S. (2015). *Dedikodunun Sosyolojisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
8. Eroğlu, E. (2005). Yöneticilerin Dedikodu ve Söylentiye Yönelik Davranış Biçimlerinin Belirlenmesi. *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 204-218.
9. Erol, Y. ve Akyüz, M. (2015). Dünyanın En Eski Medyası: Dedikodunun Örgüt Düzeyindeki İşlevleri ve Algılanışı: Sağlık Örgütlerinde Bir Alan Araştırması. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7(2), 149-166.
10. Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği* (15. bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
11. Leblebici, D. N., Yıldız, H. H. ve Karasoy, A. (2009). Örgütsel Yaşamda Dedikodunun Algılanışı ve Araçsalılığı. *SÜ. İİBF. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 561-574.
12. Levin, R. (2006). Conflict resolution. *Journal of the American Dental Association* (1939), 137(3), 391-392.
13. Michelson, G., Iterson, A. V. ve Waddington, K. (2010). Gossip in Organizations: Contexts, Consequences and Controversies. *Group & Organization Management*, 1-20. doi:doi:10.1177/1059601109360389
14. Roy, A. (2008). Ways To Deal With Gossip At Workplace. 20 Ocak 2019 tarihinde <http://ezinearticles.com/?Ways-To-Deal-With-Gossip-At-Workplace&id=1174603> adresinden erişildi.
15. Solmaz, B. (2006). Söylenti ve Dedikodu Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 563-575.
16. Wittek, R. ve Wielers, R. (1998). Gossip in Organizations. *Computational & Mathematical Organization Theory*, 4(2), 189-204.

**OTOREGRESİF KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS
MODELLERİNDE DİNAMİK ÖNGÖRÜ
PERFORMANSININ İNCELENMESİ:
BİST 100 ENDEKSİ ÖRNEĞİ**

İhsan Erdem KAYRAL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü.

1. Giriş

Küresel piyasalara entegre olan ekonomilerin sayısındaki artış, söz konusu ekonomilerdeki tüm göstergeleri yakından izlenir duruma getirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak uluslararası piyasalardaki aktörler, yatırım kararlarını alma sürecinde, küresel piyasalardaki önemli gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin para ve sermaye piyasalarındaki gelişmeleri yakından izlemektedir. Türkiye Ekonomisi 2001 yılında yaşadığı ekonomik krizin ardından başta bankacılık sistemi olmak üzere gerçekleştirdiği düzenlemelerle yakından izlenen ülkeler arasında yerini almıştır. Bu anlamda, ülkemizde yatırımcılar açısından sermaye piyasalarındaki önemli göstergelerden birisi olan borsa endeksinin değeri (Türkiye’de Borsa İstanbul) küresel piyasalara entegre diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerine benzer şekilde yakından takip edilmektedir.

Borsa ile ilgili analizlere bakıldığında borsa getirilerinin yanında borsa volatilitelerine ilişkin çalışmaların da yoğun şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Borsa volatilitelerinin yakından izlenmesine bağlı olarak borsa farklı analiz dönemleri için borsa volatilitelerini hesaplamakta ve sonuçları kamuoyuna açıklamaktadır. Borsa İstanbul’da da benzer bir hesaplama gerçekleştirilmekte olup; volatiliteler verileri geçmiş 21, 42, 63, 126, 252 işlem günü için hesaplanmaktadır.

Literatürde borsa volatilitelerine ilişkin çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların büyük bir bölümünde, borsa volatilitelerinin tahmin edilmesine, sınırlı bir bölümünde ise öngörü analizlerine odaklanıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul’da volatiliteler hesabı yapılan günler için en iyi dinamik öngörü sağlayan volatiliteler modellerinin tespit edilmesidir.

Çalışmanın ikinci bölümünde volatiliteler çalışmalarına ilişkin literatüre, üçüncü bölümde çalışmanın yöntemine, dördüncü bölümde ise veriler ve bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Literatür

Volatilitelerin modellenmesine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, bu başlık altında çalışmamızla ilgili olan borsa volatilitelerinin modellenmesi ve dinamik öngörü analizlerine ilişkin literatüre değinilecektir. Mandelbrot (1963) volatiliteler kümelerini merkezine alarak gerçekleştirdiği çalışmayla volatiliteler tahminleme çalışmalarına öncülük etse de Engle’in (1982) çalışmasında ortaya koyduğu ARCH modeliyle borsa volatilitelerinin tahmin edilmesine yönelik çalışmalar ivme kazanmıştır. Söz konusu model, getirilen eleştiriler ve güncellemelerle Bollerslev (1986), Nelson (1991), Zakoian (1994) gibi akademisyenlerce çalışmamızda da kullanmış olduğumuz yeni modellerin oluşturulmasında öncü olmuştur. Awartani ve Corradi (2005) çalışmasında GARCH tipi modelleri kullanarak S&P 500 Endeksinin volatilitelerini tahmin etmiştir.

Hamao vd. (1990) S&P, Londra ve Tokyo Borsalarının volatilitelerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini, Bekaert ve Wu (2000) Tokyo Borsasının, Liu ve Hung (2010) ise S&P Endeksinin volatilitelerini incelemiştir. Hansen vd. (2003) çalışmasında ABD’deki üç farklı borsanın volatilitelerinin tahmininde en iyi modeli araştırmıştır. Parvaresh ve Bavaghar (2012) Tahran Borsasının volatilitelerini EGARCH modeliyle tahmin etmiştir. Sevüktekin ve Nargeleçekenler (2006), Karabacak vd. (2014) çalışmalarında borsa volatilitelerini ARCH ve GARCH tipi modeller kullanarak tahmin etmiş, volatilitelerin tahmininde sırasıyla GARCH (1,1) ve TARARCH (1,1) modellerini en iyi performans gösteren modeller olarak bulmuştur. Karabacak vd. (2014) aynı çalışmada altın

fiyatlarının volatilitelerini de benzer modelleri kullanarak tahmin etmiş, GARCH (1,1) modelini en iyi performans gösteren model olarak tespit etmiştir.

Degiannakis (2004) Fransa, Almanya ve İngiltere Borsalarında getiri volatilitelerini asimetrik GARCH tipindeki modellerle hesaplamış ve bir dönem sonrası için öngörü analizi gerçekleştirmiştir. Akar (2007) 1990-2007 döneminde o dönemki adıyla İMKB 100 Endeksinin (BİST 100) volatilitelerini ARCH, GARCH, SWARCH modelleri ile hesaplamış ve söz konusu volatiliteler modellerinin öngörü performanslarını karşılaştırmıştır.

3. Yöntem

Çalışma kapsamındaki veriler ve elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmadan önce volatilitelerin tahmin edilmesinde kullanılan modeller ve en iyi öngörü sağlayan modelin belirlenmesinde hangi yöntemin kullanıldığına ilişkin kısa bilgiler verilecektir.

3.1. ARCH (1) Modeli

ARCH modeli Engle (1982) tarafından ortaya konulmuş olup, zaman serilerine ait hata terimlerinin değişen varyansa sahip olabileceğinin gösterildiği ilk model olması açısından önemli bir model olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu modelin, ARCH (1) versiyonu çalışmamız kapsamında volatilitelerin tahmininde kullanılan ilk model olup, model (1) nolu denklemde gösterilmiştir:

$$h_t^2 = \omega + \alpha u_{t-1}^2 \quad (1)$$

3.2. GARCH (1,1) Modeli

Çalışma kapsamında dinamik öngörü analizi öncesinde volatilitelerin tahmin edilmesinde kullanılan ikinci model GARCH (1,1) modelidir. Söz konusu model Bollerslev (1986) tarafından ortaya konulmuş olup, asimetrik bilgiyi ölçmese de ARCH modeline getirilen eleştirileri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan GARCH (1,1) modeli (2) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$h_t^2 = \omega + \alpha u_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}^2 \quad (2)$$

3.3. EGARCH (1,1) Modeli

Black'in (1976) çalışmasında kaldıraç etkisi olarak ifade edilen negatif şokların pozitif şoklardan daha etkili olduğu yaklaşımı ARCH (1) ve GARCH (1,1) modelleriyle test edilememektedir. Nelson (1991) konuyla ilgili değişen varyans modellerinden logaritmik fonksiyonları dikkate alarak ortaya koyduğu EGARCH modelinde söz konusu asimetrik etkinin incelenebileceği bir model oluşturmuştur. Çalışmamız kapsamında volatiliteler tahmininde kullanılan EGARCH (1,1) modeli (3) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$\log(h_t^2) = \omega + \alpha \left[\frac{u_{t-1}}{h_{t-1}} - \sqrt{2/\pi} \right] + \beta \log(h_{t-1}^2) + \delta \frac{u_{t-1}}{h_{t-1}} \quad (3)$$

Model kapsamında δ katsayısı asimetrik etkiyi göstermektedir.

3.4. TARCH (1,1) Modeli

EGARCH modelinde kaldıraç etkisi logaritmik modellerle açıklanırken, Zakoian (1994) tarafından ortaya koyulan TARCH modelinde söz konusu etki kuadratik formdaki

modeller kullanılarak açıklanmaktadır. Buna göre çalışma kapsamında kullanılan dördüncü model olan TARCh (1,1) (4) nolu denklemde gösterilmiştir:

$$h_t^2 = \omega + \alpha u_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}^2 + \gamma u_{t-1}^2 I_{t-1} \quad (4)$$

Söz konusu model kapsamında γ katsayısı asimetrik etkiyi göstermektedir.

3.5. APARCH (1,1) Modeli

Ding vd. (1993) koşullu standart sapma ile hata terimlerinin gecikmeli mutlak değerleri arasındaki ilişkiyi dikkate alarak APARCH modelini ortaya koymuştur. Çalışmamız kapsamında volatilitelerin tahmin edilmesinde kullanılan beşinci model olan APARCH (1,1) modeli (5) nolu denklemde gösterilmiştir:

$$h_t^\delta = \omega + \alpha(|u_{t-1}| - \gamma u_{t-1})^\delta + \beta h_{t-1}^\delta \quad (5)$$

3.6. CGARCH (1,1) Modeli

Engle ve Lee (1993) volatilitenin kısa ve uzun dönemli hareketlerinin incelenmesini mümkün kılan CGARCH modelini ortaya koymuştur. Çalışmamız kapsamında kullanılan altıncı model olan CGARCH (1,1) modeli (6) ve (7) nolu denklemlerde gösterilmiştir:

$$h_t^2 = q_t + \alpha(u_{t-1}^2 - q_{t-1}) + \beta(h_{t-1}^2 - q_{t-1}) \quad (6)$$

$$q_t = \omega + \rho(q_{t-1} - \omega) + \theta(u_{t-1}^2 - h_{t-1}^2) \quad (7)$$

3.7. ACGARCH (1,1) Modeli:

Engle ve Lee (1993) CGARCH modeline ilişkin çalışmalarını asimetrik etkileri de dahil ederek geliştirmiş ve ACGARCH modelini ortaya koymuştur. Çalışmamız kapsamında volatilitelerin tahmin edilmesinde kullanılan son model olan ACGARCH (1,1) modeli (8) ve (9) nolu denklemlerde gösterilmiştir:

$$q_t = \omega + \rho(q_{t-1} - \omega) + \theta(u_{t-1}^2 - h_{t-1}^2) \quad (8)$$

$$h_t^2 = q_t + \alpha(u_{t-1}^2 - q_{t-1}) + \gamma(u_{t-1}^2 - q_{t-1}) D_{t-1} + \beta(h_{t-1}^2 - q_{t-1}) \quad (9)$$

3.8. Theil Eşitsizlik Katsayısı:

Borsa İstanbul'un volatiliteler hesapladığı dönemler baz alınarak yukarıda belirtilen yedi farklı model için volatilitelerin hesaplanmasının ardından dinamik öngörü performansı en iyi olan modelin belirlenmesinde (10) nolu denklemde yer alan Theil eşitsizlik katsayısı kullanılacaktır.

$$TIC = \frac{\left[\frac{1}{k} \sum_{t=n+1}^{n+k} (h_{f,t} - h_{r,t})^2 \right]^{1/2}}{\left[\frac{1}{k} \sum_{t=n+1}^{n+k} (h_{f,t}^2) \right]^{1/2} + \left[\frac{1}{k} \sum_{t=n+1}^{n+k} (h_{r,t}^2) \right]^{1/2}} \quad (10)$$

Söz konusu katsayı 0 ile 1 arasında değer almakta olup, katsayının 0'a yaklaşması söz konusu modelin öngörü performansının daha iyi olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

4. Veriler ve Bulgular

4.1. Veriler

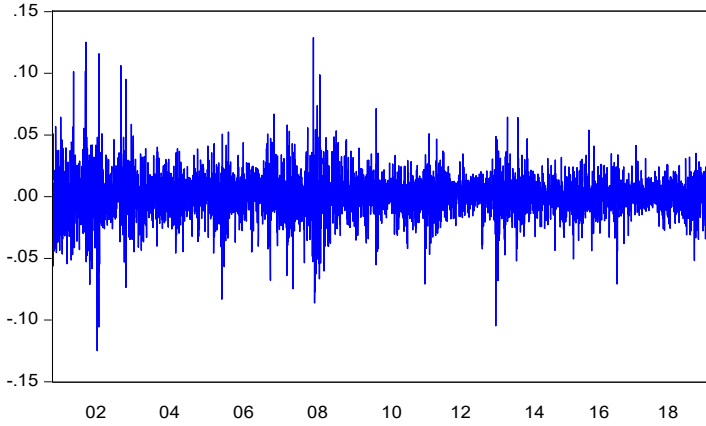
Çalışma kapsamında BİST 100 Endeksinin 01/01/2002 – 31/12/2018 dönemindeki kapanış fiyatlarından (11) nolu denklemde elde edilen getiriler kullanılmıştır.

$$SR_t = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} \quad (11)$$

(11) nolu denklemde yer alan SR_t borsamızın t günündeki getirisini, P_t ise borsamızın t gününde oluşan kapanış değerini göstermektedir.

BİST 100 Endeksinin kapanış fiyatlarından hesaplanan borsa getirileri grafik 1'de gösterilmiştir. 2001 krizinin ardından dalgalı bir seyir gösteren borsa getirilerinin, Türkiye Ekonomisi krizin şiddetli etkilerini yaşamasa da 2008 Küresel Finans Krizinin ardından da dalgalanma gösterdiği görülmüştür.

Grafik 1: 2002 – 2018 BİST 100 Endeksi Getirileri

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

Borsa getirilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 1 kapsamında gösterilmiştir. Buna göre, getirilerin sola çarpık olduğu ve normal dağılıma göre aşırı basıklığının bulunduğu görülmüştür.

Tablo 1: BİST 100 Endeks Getirilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Tanımlayıcı İstatistikler	BIST100
Ortalama	0.0006
Medyan	0.0009
Maksimum	0.1289
Minimum	-0.1249
Std. Sapma	0.0179
Çarpıklık	0.0263
Basıklık	7.6728
Jarque-Bera	3887.118***

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

Jarque-Bera test istatistiklerine göre borsa getirilerinin normal dağılım göstermediği sonucu elde edilmiştir. Değişen varyansın varlığına ilişkin ön testlere ve söz konusu ön testlerin sonuçlarına göre gerçekleştirilecek modellemelere geçilmeden önce konuyla ilgili beklentilerimize uygun sonuçlarla karşılaşıldığı görülmüştür.

4.2. Durağanlık Test Sonuçları

Verilerin değişen varyans modellemesine uygunluğunun belirlenmesinden önce durağanlıkları kontrol edilmiştir. Söz konusu durağanlıklar yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş ADF ve PP testleri ile kontrol edilmiş, test sonuçları tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Getiri Serilerine İlişkin Durağanlık Test Sonuçları

Testler	Model	Test İst.
ADF	Sabit Terimli	-64.8342***
	Sabit Terimli ve Trendli	-64.8406***
PP	Sabit Terimli	-64.8327***
	Sabit Terimli ve Trendli	-64.8388***

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

Elde edilen sonuçlara göre her iki test için de birim kökün bulunduğu ilişkin hipotezlerin reddedildiği ve BİST 100 getiri serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Ortalama Modeli

Çalışma kapsamında BİST 100 Endeksi volatilitelerinin hesaplanmasında kullanılacak ortalama denkleminin belirlenmesinde katsayıların anlamlılığı dikkate alınarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre sabit terimli model ortalama denklemi olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: Getiri Serilerine İlişkin Ortalama Denklemi

Değişken	Katsayı
Sabit Terim (c)	0.0006**

** → %5 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

4.4. ARCH Etkisi ve Otokorelasyon Testleri

Getirilerin ARCH tipi modeller ile modellenmesindeki önemli varsayımlardan biri ARCH etkisinin varlığıdır. Söz konusu etki ARCH-LM testi kullanılarak incelenmiş, test sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir. Aynı tablo kapsamında ekonometrik analizlerdeki önemli varsayımlardan olan otokorelasyon test sonuçları da gösterilmiştir.

Tablo 4: ARCH Etkisi ve Otokorelasyon Test Sonuçları

ARCH (5)	B-G (5)
F İst.	F İst.
57.1256***	0.5826

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre ARCH etkisinin bulunmadığına ilişkin hipotez %1 düzeyinde reddedilmiş, getiri serisinde ARCH etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon test sonuçlarına göre otokorelasyon sorununun bulunmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre BİST 100 Endeksi getirilerinin volatilitelerinin elde edilmesinde ARCH tipi modellemelere uygun olduğu bulunmuştur.

4.5. Farklı İşlem Günlerinde En İyi Dinamik Öngörü Performansı Gösteren Volatilite Modelinin Belirlenmesi

Çalışmamız kapsamında Borsa İstanbul'un volatilitte verilerini geçmişe dönük olarak hesapladığı 21, 42, 63, 126, 252 işlem günü için dinamik öngörü performansının en iyi olduğu modellerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, tüm analiz dönemleri için veri setinin son gününden sırasıyla 21, 42, 63, 126, 252 işlem günleri çıkartılmış ve 7 farklı volatilitte modeli kullanılarak volatiliteler elde edilmiştir. Elde edilen volatilitelerden belirtilen işlem günleri için gerçekleştirilen tahminleme (öngörü) analiz sonuçları tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Dinamik Öngörü Analiz Sonuçları

Model	21	42	63	126	252
ARCH (1)	0.9485	0.9436	0.9524	0.9554	0.9500
GARCH (1,1)	0.9273	0.9194	0.9321	0.9349	0.9284
EGARCH (1,1)	0.9426	0.9371	0.9473	0.9487	0.9423
TARCH (1,1)	0.9422	0.9365	0.9464	0.9486	0.9422
APARCH (1,1)	0.9421	0.9364	0.9464	0.9485	0.9421
CGARCH (1,1)	0.9251	0.9167	0.9300	0.9330	0.9261
ACGARCH (1,1)	0.9266	0.9185	0.9317	0.9352	0.9280

Kaynak: Yazarın Hesaplamaları

Tablo 5'te yer alan analizler sonuçlarına göre Theil Eşitsizlik Katsayısı değerleri verilmiştir. Tüm analiz dönemlerinde en düşük (0'a en yakın) Theil Eşitsizlik Katsayısına sahip CGARCH (1,1) modeli en iyi dinamik öngörü performansı gösteren model olarak bulunmuştur. 126 günlük analiz dönemi haricinde tüm dönemlerde en iyi ikinci model olarak ACGARCH (1,1) modeli bulunmuştur. Söz konusu dönemde ise en iyi ikinci model olarak GARCH (1,1) modeli tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Literatürde, farklı analiz dönemleri için borsa getirilerine ilişkin volatilitelerin tahmin edilmesinde ARCH tipi modeller kullanılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu volatilitelerden yola çıkılarak gerçekleştirilen dinamik öngörü (forecasting) analizlerinin sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da geçmişe dönük olarak volatilité hesaplaması gerçekleştirilen beş farklı dönem için yedi farklı model karşılaştırılarak en iyi dinamik öngörü performansı veren ARCH/GARCH tipi model tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre 21, 42, 63, 126, 252 işlem günlerinin son işlem gününden çıkartılarak gerçekleştirilen analizlerin sonucunda tüm dönemlerde CGARCH (1,1) modeli en iyi dinamik öngörü performansı gösteren model olarak tespit edilmiştir. Önümüzdeki süreçte gerek Borsa İstanbul'un farklı endeksleri gerekse de diğer önemli borsalarda volatilité modellerinin dinamik öngörü performanslarına ilişkin çalışmaların artarak devam edeceği düşünülmektedir. Sermaye piyasalarının en önemli göstergelerinden olan borsa endekslerine ilişkin söz konusu çalışmaların yakından izlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

1. Akar, C. (2007). "Volatilite Modellerinin Öngörü Performansları: ARCH, GARCH ve SWARCH Karşılaştırması", İşletme Fakültesi Dergisi, 8(2), 201-217.
2. Awartani, B. ve Corradi, V. (2005). "Predicting the Volatility of the S&P-500 Stock Index via GARCH models: the Role of Asymmetries", International Journal of Forecasting, 21, 167-183.
3. Bekaert, G. ve Wu, G. (2000). "Asymmetric Volatility and Risk in Equity", The Review of Financial Studies, 13(1), 1-42.
4. Black, F. (1976). "The Pricing of Commodity Contracts", Journal of Financial Economics, 3, 1-2, 167-179.
5. Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", Journal of Econometrics, 31, 307-327.
6. Degiannakis, S. (2004). "Volatility forecasting: Evidence from a fractional integrated asymmetric power ARCH skewed-t Model", Applied Financial Economics, 14: 1333-1342.
7. Ding, Z., Granger, C.W.J. ve Engle, R.F. (1993). "A Long Memory Property Of Stock Market Returns And A New Model", Journal of Empirical Finance, 1(1), 83-106.
8. Engle, R. (1982). "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation", Econometrica, 50(4), 987-1007.
9. Engle, R.F. ve Lee, G.G.J. (1993). "A Permanent and Transitory Component Model of Stock Return Volatility", Department of Economics, UCSD, Discussion Paper No: 92-44R.
10. Hamao, Y., Masulis, R.W. ve Ng, V.K. (1990). "Correlations in Price Changes and Volatility Across International Stock Markets", Review of Financial Studies, 3(2), 281-307.
11. Hansen, P.R., Lunde, A. ve Nason, J. (2003). "Choosing the Best Volatility Models: The Model Confidence Set Approach", Brown University, Department of Economics, Working Paper, No: 2003-05.
12. Karabacak, M., Meçik, O. ve Genç, E. (2014). "Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile BİST 100 Endeks Getirisi ve Altın Getiri Serisi Volatilitesinin Tahmini", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6(1), 79-90.
13. Liu, H.C ve Hung, J.C. (2010). "Forecasting S&P-100 Stock Index Volatility: The Role of Volatility Asymmetry and Distributional Assumption in GARCH Models", Expert Systems with Applications, 37, 4928-4934.
14. Mandelbrot, B. (1963). "The Variation of Certain Speculative Prices", Journal of Business, 36, 394-419.
15. Nelson, D.B. (1991). "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach", Econometrica, 59, 347-370.
16. Parvaresh, M. ve Bavaghar, M. (2012). "Forecasting Volatility in Tehran Stock Market with GARCH Models", Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2(1), 150-155.
17. Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2006). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitesinin Modellenmesi ve Önraporlanması", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(4), 243-265.
18. Zakoian, J.M. (1994). "Threshold Heteroskedasticity Models", Journal of Economic Dynamics and Control, 15, 931-955.

ANAOKULU ÖĞRETMENLİĞİNDE DUYGUSAL EMEK KULLANIMI VE ÖĞRETMENLER ÜZERİNDE, SOSYAL VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ BAŞAKŞEHİR ÖRNEĞİ¹

Hamit AKÇAY²

¹ Bu çalışma Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No: BAP-18-İİBF-1009-022.

² Dr. Öğr. Üyesi., Bandırma 17 Eylül Üniversitesi.

1. Giriş

Duyguların sermaye olarak tanımlanması, görece yeni bir yaklaşımdır (Ay, Çelik, 2017:629). Çok değil yüzyıl önce işletmelerin değerleri sahip oldukları maddi varlıkları ile hesaplanırken, zamanla, entelektüel sermaye kavramı ön plana çıkmaya başlamış ve değerlemeler entelektüel sermaye esasında ele alınmaya başlanılmıştır. Günümüzde ise popüler yaklaşım, işletme değerlemelerinde duygusal sermayenin de dikkate alınması yönündedir. Duyguların sermaye olarak kabulü sonrasında hizmet sektöründe duygusal emek kullanımı ve duygusal emek kullanımının, çalışanlar ve işletmeler bakımından sonuçları, son yıllarda pek çok araştırmacının odak noktası olmuştur. Duygusal emek; sıklık, gösterim kuralları, yoğunluk ve çeşitlilik olmak üzere 4 farklı boyutta değerlendirilmektedir (Morris, Feldman,1996:991). Duygusal emeğin yoğunluğu ise başlangıçta Hostchild tarafından deep acting ve surface acting olarak isimlendirilmiş bu kavramlar Türkçeye yüzeysel rol yapma ve derinlemesine rol yapma olarak çevrilmiştir. Daha sonra bazı araştırmacılar rol yapmadan da duygusal emek kullanılabileceğini ileri sürerek bu iki kavrama natural acting (doğal duygusal emek) kavramını da eklemişlerdir. Her ne kadar duygusal emek kullanımı daha çok dış müşteriler bağlamında ele alınıp değerlendirilse de iç müşterilerle olan ilişkiler bağlamında da duygusal emek kullanımı söz konusudur (Ashforth, Humphrey, 1993:84). Duygusal emek kullanımı başta hizmet sektörü olmak üzere modern iş hayatında oldukça yaygındır. Çünkü modern iş hayatında Hostchild'in ifadesi ile artık duyguları da ticarileştirmiştir (Grandey, 2000:96).

2. Kavramsal Çerçeve

Duygusal emek ile ilgili kavramsal çerçeve Hotchild'in Duyguların ticarileşmesi isimli eseri ile başlamaktadır. Daha sonra bu alanda pek çok araştırmacı yeni çalışmalar yapmış, konu ile ilgili literatür zenginleşmiştir.

2.1. Duygusal Emek

Hostchild'in Duyguların Ticarileşmesi isimli çalışmasıyla literatüre giren duygusal emek kavramı çalışanların, işletmelerin istedikleri doğrultuda, duygularını yönetmek zorunda kalmalarını anlatan bir kavramdır. Hostchild duyguların bir politika ve proses doğrultusunda şekillendirilmesinin duyguları bir meta haline çevirdiğini ve bu durumda çalışanların fiziki güçleri, entelektüel birikimleri gibi duygularını da satmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Duygusal emek kavramı, çalışanların müşterilerle girmiş oldukları iletişimlerde duygularını, işletmeler tarafından istenilen şekilde planlamaları ve yönetmeleri olarak tanımlanmaktadır (Morris, Fieldman,1996:987). Bir başka ifade ile, çalışanların, işletmelerin kendilerinden beklentileri doğrultusunda, müşterilerle olan ilişkilerde, müşteri tatminini arttırmaya yönelik, gösterdikleri duygusal tavırlara ve çabalara duygusal emek denilir (Kruml, Geddes, 2001:11). Duygusal emek çoğunlukla pozitif duyguların gösterimi şeklinde gerçekleşirken, kimi durum ve mesleklerde ise duygusal emek, negatif tutum ve duyguların gösterilmesi biçiminde açığa çıkmaktadır (Güzel, Gök, 2013:110). Örneğin bir toplumsal olay esnasında, çevik kuvvet polisleri yahut gardiyanlardan beklenen pozitif değil, negatif duygular olmaktadır. Duygusal emek üç boyutta ortaya çıkmaktadır. Birinci boyutta iş gören beklenen duyguyu göstermek için kendisini zorlamamakta, yüzeysel bir rol yapmaktadır. Bu duruma literatürde "surface acting" denilmektedir. İkinci boyutta iş gören beklenen duyguyu açığa çıkartmak için kendini zorlamakta, ama aynı zamanda yaptığı role kendini inandırmaktadır. Bu duruma da literatürde "deep acting" denilmektedir. Son boyutta ise iş gören zaten kendisinden beklenen duyguyu zaten hissetmekte, doğal olarak istenilen duyguyu yansıtmaktadır (Akturan, Günsel, Becerikli, 2017:40). Bu duruma ise literatürde "natural acting" denilmektedir. Duygusal emeğin başlangıçta sadece hizmet

sektöründe ve özellikle müşterilerle ilişkisi olan görevlerde ortaya çıktığı kabul edilmiş ancak daha sonra yapılan çalışmalarla modern iş hayatında duygusal emek kullanımının çok yaygın ve yoğun olduğu görüşü kabul görmüştür. En rasyonel olarak görülen kararlarda bile, insanların karar almalarında, akılları kadar duyguların da büyük etkiye sahip olduğunun anlaşılması sonrası, duygu üzerine yapılan çalışmaların sayısı hızla artmıştır (Ay, Çelik, 2017:633).

2.2. Duygusal Emek Kullanımının Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Literatürde duygusal emek kullanımının çalışanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı pek çok etkisinden bahsedilmektedir. Duygusal emeğin duygusal tükenmişlik, iş tatminsizliği, duygusal yabancılaşmaya yol açtığı kabulü duygu ve stres arasındaki ilişkiye bağlı olarak temellendirilmektedir. Duygular ve stres, endokrin sistemini (hormon salınımı) ve otonom sinir sistemini (kalp atışının hızlanması, hızlı nefes alıp verme, tansiyon vb) tetikler. Bu durumda vücut enerjisini ve kaynaklarını bu sorunları aşmak için kullanır. Bu süreçlerde kanserden, kalp krizine kadar ciddi sağlık problemlerine yol açabilir (Grandey, 2000:100). İş-aile çatışması bu bağlamda ele alınan konulardan birisi olmaktadır. İş-aile çatışması iş yerinden beklenen rol ve davranışlarla aileden beklenen rol ve davranışların çatışması olarak tanımlanmaktadır. Yapılan kimi çalışmalarda duygusal emek kullanımının iş-aile çatışmasının öncül sebebi olduğu ileri sürülmektedir (Cheung, Tang, 2009:254). Duygu düzenleme teorisine göre insanlar sosyal ortamlarda duygularını kontrol edebilmekte, -kendilerinden beklenildiği duyguları gerçek hislerinin aksine olsa bile-, sergileyebilmektedir. Bu temel teoriye dayanılarak duygusal emek yüzeysel ve derin rol yapmaya bağlı olarak farklı boyutlarda değerlendirilmektedir (Grandey, 2000:100). Duygusal emek kullanımında yüzeysel rol (surface acting) ile derin rolün (deep acting) birbirinden farklı sonuçlara neden olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda özellikle yüzeysel rol şeklinde tezahür eden duygusal emeğin duygusal tükenmişlik doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. (Brotheridge, Grandey, 2002:38). Kimi araştırmalarda ise duygusal emek ile tükenmişlik arasındaki ilişkide farklılıklar bulunmaktadır. Duygusal emek kullanımının yüzeysel rol düzeyi ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, duygusal emek kullanımının derin rol ile yapılması ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamaktadır (Eroğlu, 2014:158). Duygusal tükenmişlik ise duyarsızlaşma ve beceri kaybı ve yüksek stres gibi belirtilerle tanımlanmaktadır (Grandey, 2000:100). Literatürde yaygın olarak duygusal tükenmişliğin kişi sağlığını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Duygusal tükenmişlikle ilişkili pek çok unsur söz konusudur. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, işte geçirilen zaman, kişinin iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerin düzeyi, tecrübe, işin niteliği arasında pozitif ilişki söz konusudur. Ancak cinsiyetle duygusal tükenmişlik arasında ise doğrusal bir bağlantı görülmemektedir (Erickson,2001:60). Duygusal emek kullanımı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında nasıl bir bağlantı olabileceği araştırılmış, duygusal emek kullanımının, özellikle yüzeysel rol yapmanın, örgütsel vatandaşlık davranışını negatif etkilediği bulunmuştur (Begenirbaş, Meydan, 2012:173). Duygusal emeğin potansiyel etkileri her dönem ve toplumda aynı gerçekleşmemekte, duygusal emeğin kullanımı ve kişiler üzerindeki etkileri kültürden kültüre, toplumdan topluma belirgin farklılıklar göstermektedir (Allen, Diefendorff, Ma, 2014:28).

2.3. Öğretmenlik Mesleğinde Duygusal Emek Kullanımı

Duygusal emek kullanımı her ne kadar başlangıçta satış ve servis işlerinde çalışan kişilerle alakalı görülmüşse de daha sonra yapılan çalışmalar modern iş hayatı içerisinde duygusal emek kullanımının ve buna bağlı etkilerin oldukça yaygın olduğunu göstermiştir (Erickson, 2001:159). Empati kurmayı, uyumlu olmayı, doğrulamayı, destek olmayı gerektiren, daha çok duygusal emeğe dayalı işlere, kadınların erkelere oranla daha yatkın olduğu ileri sürülmektedir (Ay, Çelik, 2017:631). Kadın öğretmenlerin,

erkek öğretmenlere nazaran daha fazla duygusal emek kullandığını gösteren pek çok çalışma söz konusudur (Begenirbaş, Basım, 2013:55). Aksini gösteren araştırma bulguları da söz konusudur (Şat, Amil, Özdevicioğlu, 2015:17) Eğitim sektörü incelendiğinde kadınların –özellikle de okul öncesi eğitimde- oldukça yüksek oranda çalıştıkları görülmektedir. Eğitim ve öğretim süreçleri sadece zihinsel ve fiziksel becerilerin kullanımı ile gerçekleştirilmeyen aynı zaman da yoğun duygusal çaba harcanmasına dayalı süreçlerdir. Bu duygusal çabalar doğal boyutta gerçekleşebileceği gibi kimi zaman öğretmenler kendilerinden beklenen rolleri de icra etmek durumundadırlar. Öğretmenler mesleklerini icra ederken sıkça duygusal emek kullanmaktadır (Karakaş Vd., 2016:184). Örneğin sınıf ortamında öfke gösterilmesi öğretim kalitesi açısından hatalı görülmekte ve öğretmenlerden öfkeli olduklarında öfkelerini bastırmaları beklenilmektedir (Liljestrom, Roulston, deMarrais, 2007:280).

Öğretmenlerde duygusal emek kullanımı ilgili yapılan araştırmalarda, yüzeysel role dayalı duygusal emek kullanımının, duygusal tükenmişliğe ve iş aile çatışmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır (Noor, Zainuddin, 2011:7). Ceylan'ın yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre demografik özelliklerle öğretmenlerin duygusal emek kullanımı arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Örneğin bekar öğretmenler, evli öğretmenlere nazaran daha fazla yüzeysel role dayalı duygusal emek kullanmaktadır (Ceylan, 2017:129). Yapılan derin role dayalı duygusal emek kullanımı ile mesleki bağlılık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Yüzeysel rol ile normatif bağlılık ve devam bağlılığı arasında pozitif ilişki mevcut iken, yüzeysel rol ile duygusal bağlılık arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Giderler, Durmuş, Kırmızı, 2016:133)

3. Araştırma

3.1. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nicel anket tercih edilmiştir. Anket katılımcıların okulları ziyaret edilerek, katılımcılara elden teslim edilmiş ve anketlerin doldurulmasını müteakiben elden geri toplanmıştır. Araştırma soruları 5'li likert sistemine uygun olarak tasarlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiş, çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koymak için açıklayıcı(açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.817>0.60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %69.617 olan 3 faktör altında toplanmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği $\alpha=0.899$ olarak çok yüksek bulunmuştur. Ölçekte 20 numaralı madde iç tutarlılığı olumsuz etkilediğinden çıkartılmıştır. Güvenirliğine ilişkin bulunan α ve açıklanan varyans değerine göre duygusal emek ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı aşağıda görülmektedir.

Tablo 1. Duygusal Emek Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Faktör Yüğü
Bastırma Ve Maruz kalma (Özdeğer=5,797; Açıklanan Varyans=27,624; Alpha=0,880)	
13-işimde rol yapmak zorunda kalmamdan dolayı kendimi duygusal bakımdan tükenmiş hissedirim.	0,864
14-işimde karşı rol yapmak zorunda kalmamdan dolayı sosyal ilişkilerimde gerginlik hissedirim.	0,818
15-işimde rol yapmam nedeniyle aile hayatımda tartışmalar ve çatışmalar yaşarım.	0,762
12-işimde rol yapmak zorunda kalmamdan dolayı kendimi değersiz hissedirim.	0,631
18-mesleğimden benden beklenen duygusal rolleri bu rollere inanmaksızın yaparım.	0,566
Yüzeysel Davranış (Özdeğer=1,425; Açıklanan Varyans=27,089; Alpha=0,857)	
8- velileri memnun etmek için sık sık rol yapmak durumunda kalırım.	0,903
10- öğrencileri memnun etmek için sık sık rol yapmak durumunda kalırım.	0,793
9- yöneticileri memnun etmek için sık sık rol yapmak durumunda kalırım.	0,762
11- işimde rol yapmak zorunda kalmamdan dolayı baş, mide ağrısı vb sağlık problemleri yaşarım.	0,599
17- duygularımı gizlemek bende gerilim ve stres oluşturur.	0,586
Derinlemesine Davranış (Özdeğer=1,132; Açıklanan Varyans=14,904; Alpha=0,601)	
19-mesleğimden benden beklenen duygusal rolleri inanarak yaparım	0,871
16-mesleğimi daha iyi yapmak için yapmış olduğum rol davranışları beni mutlu eder.	0,733
Toplam Varyans=%69.617; Genel Güvenirlik (Alpha)=0.899	

Ölçekteki faktörlerin puanları hesaplanırken faktördeki maddelerin değerleri toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanları elde edilmiştir.

3.2. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. İki den fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır.

3.3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma probleminin çözümü için, araştırmaya katılan öğretmenler ölçekler yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı Özellikler

Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Medeni Durum		
Evli	86	46,2
Bekar	88	47,3
Boşanmış	12	6,5
Çocuk Sayısı		
Yok	98	52,6
1	20	10,7
2	33	17,7
3 Ve Üzeri	35	18,8
Yaş		
16-22	43	23,1
23-29	85	45,7
30-32	34	18,3
33 Ve Üzeri	24	12,9
Mesleki Tecrübe		
5 Yıl Ve Altı	106	57,0
6-10 Yıl	64	34,4
11 Yıl Ve Üzeri	16	8,6
Görev		
Ana okul Öğretmeni	102	54,8
Ana okul Branş Öğretmeni	44	23,7
Yardı Öğretmen	26	14,0
Stajyer Öğretmen	14	7,5
Aylık Gelir		
2000 Ve Altı	113	60,8
2001-2400	50	26,9
2401 Ve Üzeri	23	12,4

Öğretmenler medeni duruma göre 86'sı (%46,2) evli, 88'i (%47,3) bekâr, 12'si (%6,5) boşanmış olarak dağılmaktadır. Öğretmenler çocuk sayısına göre 98'i (%52,6) yok, 20'sinin tek çocuğu (%10,7) 1, 33'ünün (%17,7) 2, 35'i (%18,8) 3 ve üzeri olarak dağılmaktadır. Öğretmenler yaşa göre 43'ü (%23,1) 16-22, 85'i (%45,7) 23-29, 34'ü (%18,3) 30-32, 24'ü (%12,9) 33 ve üzeri olarak dağılmaktadır. Öğretmenler mesleki tecrübeye göre 106'sı (%57,0) 5 yıl ve altı, 64'ü (%34,4) 6-10 yıl, 16'sı (%8,6) 11 yıl ve üzeri olarak dağılmaktadır. Öğretmenler Göreve göre 102'si (%54,8) ana okul sınıf öğretmeni, 44'ü (%23,7) Ana okul branş öğretmeni, 26'sı (%14,0) Ana okul yardımcı öğretmeni, 14'ü (%7,5) stajyer öğretmeni olarak dağılmaktadır. Öğretmenler aylık gelire göre 113'ü (%60,8) 2000 ve altı, 50'si (%26,9) 2001-2400, 23'ü (%12,4) 2401 ve üzeri olarak dağılmaktadır.

Tablo 3. Duygusal Emek Puan Ortalamaları

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Bastırma ve Maruz kalma	186	0,344	0,621	0,000	2,000
Yüzeysel Rol	186	0,288	0,559	0,000	2,000
Derinlemesine Rol	186	0,226	0,533	0,000	2,000

Öğretmenlerin “bastırma ve maruz kalma” ortalaması $0,344 \pm 0,621$ (Min=0; Maks=2), “yüzeysel rol” ortalaması $0,288 \pm 0,559$ (Min=0; Maks=2), “derinlemesine rol” ortalaması $0,226 \pm 0,533$ (Min=0; Maks=2), olarak saptanmıştır.

Tablo 4. Duygusal Emek Puanlarının Aylık Gelire Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Bastırma ve Maruz kalma	2000 Ve Altı	113	0,354	0,650	3,915	0,022	1>3 2>3
	2001-2400	50	0,464	0,653			
	2401 Ve Üzeri	23	0,035	0,115			
Yüzeysel Rol	2000 Ve Altı	113	0,276	0,561	0,281	0,756	
	2001-2400	50	0,336	0,544			
	2401 Ve Üzeri	23	0,244	0,600			
Derinlemesine Rol	2000 Ve Altı	113	0,177	0,504	1,310	0,272	
	2001-2400	50	0,320	0,621			
	2401 Ve Üzeri	23	0,261	0,449			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin aylık gelire göre bastırma ve maruz kalma puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(2, 183)}=3,915$; $p=0,022<0.05$). Farkın nedeni; Aylık gelir 2000 ve altı olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,354$), aylık gelir 2401 ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,035$) yüksek olmasıdır. Aylık gelir 2001-2400 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,464$), aylık gelir 2401 ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,035$) yüksek olmasıdır. Öğretmenlerin yüzeysel davranış, derinlemesine davranış puanları aylık gelir değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Tablo 5. Duygusal Emek Puanlarının Göreve Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Bastırma ve Maruz kalma	Ana okul sınıf öğretmeni	102	0,275	0,588	1,290	0,279
	Ana okul branş öğretmeni	44	0,364	0,584		
	Yardımcı öğretmen	26	0,492	0,663		
	Stajer öğretmen	14	0,514	0,851		
Yüzeysel Davranış	Ana okul sınıf öğretmeni	102	0,204	0,493	2,173	0,093
	Ana okul branş öğretmeni	44	0,400	0,657		
	Yardımcı öğretmen	26	0,308	0,363		
	Stajer öğretmen	14	0,514	0,851		
Derinlemesine Davranış	Ana okul sınıf öğretmeni	102	0,255	0,557	0,369	0,776
	Ana okul branş öğretmeni	44	0,227	0,522		
	Yardımcı öğretmen	26	0,154	0,543		
	Stajer Öğretmen	14	0,143	0,363		

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin bastırma ve maruz kalma, yüzeysel rol, derinlemesine rol puanları görev değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir($p>0.05$).

Tablo 6. Duygusal Emek Puanlarının Medeni Duruma Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Bastırma ve Maruz kalma	Evli	86	0,223	0,501	14,979	0,000	3>1 3>2
	Bekar	88	0,346	0,622			
	Boşanmış	12	1,200	0,763			
Yüzeysel Rol	Evli	86	0,140	0,397	8,484	0,000	2>1 3>1 3>2
	Bekar	88	0,373	0,627			
	Boşanmış	12	0,733	0,700			
Derinlemesine Rol	Evli	86	0,186	0,448	4,589	0,011	3>1 3>2
	Bekar	88	0,205	0,506			
	Boşanmış	12	0,667	0,985			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin medeni duruma göre bastırma ve maruz kalma puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=14,979$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Medeni durum boşanmış olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=1,200$), medeni durum evli olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,223$) yüksek olmasıdır. Medeni durum boşanmış olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=1,200$), medeni durum bekar olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,346$) yüksek olmasıdır.

Öğretmenlerin medeni duruma göre yüzeysel davranış puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=8,484$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Medeni durum bekar olanların yüzeysel davranış puanlarının ($\bar{x}=0,373$), medeni durum evli olanların yüzeysel davranış puanlarından ($\bar{x}=0,140$) yüksek olmasıdır. Medeni durum boşanmış olanların yüzeysel davranış puanlarının ($\bar{x}=0,733$), medeni durum evli olanların yüzeysel davranış puanlarından ($\bar{x}=0,140$) yüksek olmasıdır. Medeni durum boşanmış olanların yüzeysel davranış puanlarının ($\bar{x}=0,733$), medeni durum bekar olanların yüzeysel davranış puanlarından ($\bar{x}=0,373$) yüksek olmasıdır.

Öğretmenlerin medeni duruma göre derinlemesine davranış puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=4,589$; $p=0,011<0.05$). Farkın nedeni; Medeni durum boşanmış olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,667$), medeni durum evli olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,186$) yüksek olmasıdır. Medeni durum boşanmış olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,667$), medeni durum bekar olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,205$) yüksek olmasıdır.

Tablo 7. Duygusal Emek Puanlarının Mesleki Tecrübeye Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Bastırma ve Maruz kalma	5 Yıl Ve Altı	106	0,181	0,425	9,342	0,000	2>1 3>1
	6-10 Yıl	64	0,575	0,774			
	11 Yıl Ve Üzeri	16	0,500	0,738			
Yüzeysel Rol	5 Yıl Ve Altı	106	0,136	0,312	10,102	0,000	2>1 3>1
	6-10 Yıl	64	0,500	0,734			
	11 Yıl Ve Üzeri	16	0,450	0,728			
Derinlemesine Rol	5 Yıl Ve Altı	106	0,094	0,353	8,102	0,000	2>1 3>1
	6-10 Yıl	64	0,406	0,660			
	11 Yıl Ve Üzeri	16	0,375	0,719			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin mesleki tecrübeye göre bastırma ve maruz kalma puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=9,342$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Mesleki tecrübe 6-10 yıl olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,575$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,181$) yüksek olmasıdır. Mesleki tecrübe 11 yıl ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,500$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,181$) yüksek olmasıdır. Öğretmenlerin mesleki tecrübeye göre yüzeysel davranış puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=10,102$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Mesleki tecrübe 6-10 yıl olanların yüzeysel rol puanlarının ($\bar{x}=0,500$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların yüzeysel rol puanlarından ($\bar{x}=0,136$) yüksek olmasıdır. Mesleki tecrübe 11 yıl ve üzeri olanların yüzeysel rol puanlarının ($\bar{x}=0,450$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların yüzeysel davranış puanlarından ($\bar{x}=0,136$) yüksek olmasıdır. Öğretmenlerin mesleki tecrübeye göre derinlemesine davranış puanları anlamlı farklılık göstermektedir($F_{(2, 183)}=8,102$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Mesleki tecrübe 6-10 yıl olanların derinlemesine rol puanlarının ($\bar{x}=0,406$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların derinlemesine rol puanlarından ($\bar{x}=0,094$) yüksek olmasıdır. Mesleki tecrübe 11 yıl ve üzeri olanların derinlemesine davranış rol ($\bar{x}=0,375$), mesleki tecrübe 5 yıl ve altı olanların derinlemesine davranış rol ($\bar{x}=0,094$) yüksek olmasıdır.

Tablo 8. Duygusal Emek Puanlarının Yaşa Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Bastırma ve Maruz kalma	16-22	43	0,167	0,421	5,351	0,001	2>1
	23-29	85	0,405	0,652			4>1
	30-32	34	0,165	0,503			4>2
	33 Ve Üzeri	24	0,700	0,785			2>3 4>3
Yüzeysel Rol	16-22	43	0,242	0,573	1,445	0,231	
	23-29	85	0,339	0,564			
	30-32	34	0,141	0,481			
	33 Ve Üzeri	24	0,400	0,601			
Derinlemesine Rol	16-22	43	0,000	0,000	7,722	0,000	2>1
	23-29	85	0,282	0,548			4>1
	30-32	34	0,118	0,478			4>2
	33 Ve Üzeri	24	0,583	0,776			4>3

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin yaşa göre bastırma ve maruz kalma puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 182)}=5,351$; $p=0,001<0.05$). Farkın nedeni; Yaş 23-29 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,405$), yaş 16-22 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,167$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,700$), yaş 16-22 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,167$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,700$), yaş 23-29 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,405$) yüksek olmasıdır. Yaş 23-29 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,405$), yaş 30-32 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,165$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların bastırma ve maruz kalma puanlarının ($\bar{x}=0,700$), yaş 30-32 olanların bastırma ve maruz kalma puanlarından ($\bar{x}=0,165$) yüksek olmasıdır.

Öğretmenlerin yaşa göre derinlemesine davranış puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(3, 182)}=7,722$; $p=0,000<0.05$). Farkın nedeni; Yaş 23-29 olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,282$), yaş 16-22 olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,000$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,583$), yaş 16-22 olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,000$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,583$), yaş 23-29 olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,282$) yüksek olmasıdır. Yaş 33 ve üzeri olanların derinlemesine davranış puanlarının ($\bar{x}=0,583$), yaş 30-32 olanların derinlemesine davranış puanlarından ($\bar{x}=0,118$) yüksek olmasıdır. Öğretmenlerin yüzeysel davranış puanları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Tablo 9. Duygusal Emek Puanlarının Çocuk Sayısına Göre Farklılaşma Durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p
Bastırma Ve Maruz kalma	Yok	8	0,300	0,355	0,170	0,917
	1	110	0,371	0,640		
	2	33	0,315	0,684		
	3 Ve Üzeri	35	0,297	0,560		
Yüzeysel Davranış	Yok	8	0,100	0,185	1,716	0,165
	1	110	0,364	0,624		
	2	33	0,194	0,511		
	3 Ve Üzeri	35	0,183	0,392		
Derinlemesine Davranış	Yok	8	0,500	0,535	1,116	0,344
	1	110	0,182	0,510		
	2	33	0,242	0,435		
	3 Ve Üzeri	35	0,286	0,667		

Tek Yönlü Varyans Analizi

Öğretmenlerin bastırma ve maruz kalma, yüzeysel davranış, derinlemesine davranış puanları çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir($p>0.05$).

4. Sonuç

Anket verileri incelendiğinde katılımcıların tamamının kadın olduğu görülmektedir. Bu durum ülkemizde okul öncesi öğretmenliğinin bir kadın mesleği olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Sektör temsilcileriyle görüşüldüğünde de bu durum teyit edilmiş, sektörün tamamında çok büyük ekseriyette kadınların çalıştığı anlaşılmıştır. Katılımcıların %47,4'i çocuk sahibidir. Çocuk sahibi olmak çalışmaya engel olarak görülmemektedir. Katılımcıların %'si yaşının altındadır. Sektörde oldukça genç bir çalışan profili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ana okulu sektörünün yeni yeni büyümesinin ve gençlerin bu alana ilgisinin bir tezahürü olarak görülebilir. Anaokulu öğretmenlerinin büyük çoğunluğu asgari ücret ile çalışmaktadır.

Anket sonuçları değerlendirildiğinde öğretmenlerin harcadıkları duygusal emek sonucunda sosyo-psikolojik etkilere maruz kaldıkları görülmüştür. Düşük ücret alan öğretmenlerin etkilenme düzeyleri daha yüksek iken, yüksek ücret alan öğretmenlerin etkilenme düzeyleri daha düşük çıkmıştır. Bu durumda yüksek ücret alan öğretmenlerin sahip oldukları statüler, tecrübeleri gibi unsurlar etkili olmuş olabilir. Gelir düzeyi ile derin rol, yahut yüzeysel rol arasında bir bağlantı ise görülmemiştir. Bastırma ve maruz kalma davranışı ile ücret seviyesi arasında görülen ilişkinin başka sebeplerinin olup olmadığı ayrıntılı incelenmelidir.

Anket sonuçlarına göre bastırma ve maruz kalma davranışı ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Boşanmış öğretmenler diğer öğretmenlere göre daha fazla bastırma ve maruz kalma davranışı sergilemektedirler. Bu durum kişilerin yaşamış oldukları tecrübeler ve hayata karşı tutundukları tavırlar ile açıklanabilir. Bekar öğretmenler evli ve boşanmış öğretmenlerden daha fazla oranda yüzeysel rol davranışı sergilemektedir. Veriler evlilik sonrasında öğretmen tutumlarında belirgin ve anlamlı değişiklikler olduğunu göstermektedir. Evlilik sonrası derinlemesine rol yapma artarken, yüzeysel rol azalmakta, bu oranlar boşanma sonrasında daha da yükselmektedir.

Yine anket sonuçlarına göre mesleki tecrübe arttıkça bastırma ve maruz kalma davranışı da artmaktadır. Bu beklenen ve önceki çalışmalarla da uyumlu bir sonuçtur.

Bu durumda meslekte geçen yıllar kişinin yıpranmasına neden olabilir. Elbette mesleğe uyum sağlamayan kişilerin zamanla elenmesi de bu sonuçların çıkmasında etkili olmalıdır. Yine anket sonuçlarına göre yaşa bağlı olarak duygusal emek kullanımında farklılıklar görülmektedir. Daha yüksek yaşlı öğretmenlerde bastırma ve maruz kalma davranış ve derin rol davranışı daha yüksek düzeyde görünürken, yüzeysel rol ile yaş arasında bir bağlantı tespit edilememiştir.

Öğretmenlik mesleği özellikle ana okulu öğretmenliği duygusal emek isteyen bir meslektir. Mesleği icra eden öğretmenlerin daha başarılı olabilmesi için kendilerini baskı altında kalmış, değersiz, önemsiz hissetmeleri gerekir. Son yıllarda çocuklarla ilgili olarak basına yansıyan olumsuz haberler anne ve babaları tedirgin etmekte ve kaygılandırmaktadır. Bu tedirginlik ve kaygının doğrudan öğretmenlere yansıtılması kuşkusuz eğitim kalitesine olumsuz olarak etki edecektir. Bu sebeple kurum yöneticilerinin olumsuz duygusal atmosferi azaltacak tedbirleri düşünmesi ve uygulaması faydalı olacaktır.

Kaynakça

1. Allen, A. J., Diefendorff, J. M., Ma, Y., (2014). Diffrences in Emotional Labor Across Cultures: A Comprarison of Chinise and U.S Service Workers, *Journal of Business and Psychology*, 29(1), 21-35
2. Alturan, A., Günsel, A., Becerikli, M., (2017). Duygusal Emek Kavramı ve Duygusal Emeğin Takım Başarısı Üzerindeki Etkileri: Bilişim Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama, *İnternational Journal of Tourisim, Economic and Business Sciences*, 1(1), 34-47.
3. Ashforth, B. E., Humphrey, R. H., (1993). Emotional Labor in Service Roles: The nfluence of İdentity, *Academy of Management. The Academy of Management Review*, 18,(1), 88-115.
4. Ay, G. Çelik, M., (2017). İşletmelerde Sermaye Kavramına Yeni Bir Yaklaşım: Duygusal Sermaye, *Gaziantep University Journal of Social Scienes*, 16(3), 628-645
5. Beğenirbaş, M., Basım, H. N., (2013). Duygusal Emekte bazı Demografik Değişkenlerin Rolü: Görgül Bir Araştırma, *Çankaya University Journal of Humanites and Social Sciences*, 10(1), 45-57.
6. Beğenirbaş, M., Meydan, C. H., (2012). Duygusal Emeğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle İlişkisi: Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 159-181.
7. Brotheridge, C. M., Grandey, A. A. (2002). Emotional Labor and Burnout: Comparing
8. Two Perspectives of People Work. *Journal of Vocational Behavior*, 60, 17-39.
9. Ceylan, A. K., (2017). Öğretmenlerin Duygusal Emeklerinin Sosyo-Demografik Değişkenler Yönünden Analizi: Batman İli Araştırması, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7 (2/1), 122-132
10. Cheung, F. Y.-L., Tang, C. S. K. (2009). Quality of Work Life as a Mediator Between Emotional Labor and Work Family Interference, *Journal of Business Psychology*, 24,245-255.
11. Erickson, R., (2001). Emotional Labor, Burnout, and İnauthenticity: Does Gender Matter, *Social Psychology Quarterly*, 64(2), 146-163.
12. Eroğlu, Ş. G. (2014). Örgütlerde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 147-160.
13. Giderler, C., Durmuş, H., Kırmızı, C., (2016). Akademisyenlerin Mesleki Bağlılıkları İle Duygusal Emek Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi, *Press Acedemia Procedia*, 2, 127-135.
14. Grandley, A. A., (2000). Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor, *Journal of occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
15. Güzel, Ö., Gök. G. A., (2013). Duygusal Emek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(3), 107-123
16. Karakaş, A., Vd., (2016). Öğretmenlerin Duygusal Emek Davranışlarının İşdoyumlarına Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(56), 177-188.
17. Kruml, S. M., Geddes, D. (2000). Emotional Labor The Hearth of Hochschild's Work, *Management Communication Quarterly*, 4(1), 8-49.
18. Liljestrom, A., Roulston, K., deMarrais, K. (2007). 'There's No Place for Feeling Like This in The Workplace': Women Teachers' Anger in School Settings. *Emotion in Education*, pp. 267-284. Amsterdam: Academic Press.
19. Morris, J. A., Feldman, D. C., (1996). The Dimensions Antecedents, And Consequences Of Emotional Labor, *Acedemy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
20. Noor, N. M., Zainuddin, M. (2011). Emotional Labor and Burnout Among Female Teachers: Work-Family Conflict as Mediator, *Asian Jounal of Social Psychology*, 1467, 1-11
21. Şat, A., Amil, O., Özdevecioğlu, M., (2015). Duygusal Zeka Ve Duygusal Emek Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Özel Okul Öğretmenleri İle Bir Araştırma, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Drgisi*, 39, 1-20.

ÇALIŞANLARDA İŞVEREN MARKASI ALGISI: BEYAZ YAKA ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR UYGULAMA*

Nuray GİRGINER¹ , Aslı ÇELİK²

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nuray Girginer danışmanlığında Aslı Çelik tarafından "İşveren Markasının İşe Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Beyaz Eşya Firması Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama" ismiyle tamamlanarak 04.07.2018 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü.

² Yönetici, Arçelik A.Ş.

1.Giriş

İşveren markası, marka olarak işvereni öne çıkartmayı, işvereni diğer işletmelerin önüne taşımının yanında işletme içi uygulamalarda bir standardizasyon oluşturarak çalışanlara adil ve tarafsız yaklaşımlar sergilemeyi amaçlamaktadır. İşveren markası adı altındaki çeşitli uygulamalar bulunmaktadır:

Ücret ve yan haklar, yapılan iş ve çalışanın bulunduğu kademe kapsamında değişiklik gösterebilmekte ve eşdeğer bir kademede ya da görevde farklılık göstermemektedir.

Performans sisteminin ulaşılabilir, şeffaf, adil ilkelere dayalı olarak gerçekleştirilmesi de çalışanlar açısından bakıldığında önemli bir kriter olmaktadır.

Eğitimlerin ihtiyaçlar doğrultusunda sunulması da çalışanların gelişimine direkt katkı sağladığından dolayı çalışanın kendisini işi için yeterli görmesini sağlamakta ve işe bağlılığını arttırmaktadır.

Çalışma şartları ve ortamı kapsamındaki uygulamalar çalışanların sağlığını ve konforunu göz önünde bulundurarak onların iş çıktılarına kolaylıkla ulaşabilmelerini sağlamaktadır.

İletişimin doğru kanallarla yapılması çalışanların bilgiye kolay ulaşmasını sağlar ve bu bilgi alışverişi iş çıktılarına yansyacağından, çalışanların iş tatmini ve dolayısıyla işe bağlılıkları oluşmuş olur, birlikte işletme ile ilgili bilgilere zamanında ulaşmalarını sağlar. Bu durum da bu uygulamalar çalışanlar üzerinde özellikle örgütsel bağlılığı arttırmakta ve bununla birlikte devreye giren işe aidiyet, işe kendini vererek çalışma duygusunu arttırarak işe bağlılığı etkilemektedir.

İşveren markası uygulamaları, çalışanları etkilediği kadar işletmelerin bilinirliğini arttırabilir ve işletmenin vizyonu ve misyonunu diğer insanlara daha etkili şekilde aktarmaya yardımcı olabilir. İşletmenin bilinirliği, güvenilirliği, imajı dışarıda ne kadar güçlü olursa, çalışan bulunduğu çalışma ortamını söylemekten o kadar büyük haz alacak ve bu da işe aidiyet duygusunu arttıracaktır.

Literatürde marka kavramı ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Günümüzde bu çalışmaların sayısı artmakla birlikte işveren markasına yönelik çalışmalar da literatürde yer almaya başlamıştır. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Oğuz (2012), işveren markası kavramının ve bu kavramın bileşenlerinin araştırılması ve kabiliyeti cezbetme üzerine etkisinin tespit edilmesi üzerine çalışmıştır. Araştırmada regresyon analizi kullanılarak işveren markasının kabiliyeti cezbetmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kara (2013) işveren markası ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi "Man-Whitney U" ve "Kruskal Wallis" testlerini uygulayarak incelemiştir. Bayrak (2016), işveren markası uygulamalarının örgütsel bağlılık ile ilişkisinin olup olmadığını regresyon analizi ile ortaya koymuştur. Bu çalışma sonucuna göre işe bağlılıkla işveren markası arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dönmez (2016) çalışmasında lojistik sektöründe işveren markası uygulamalarının çalışanların işyerlerine cezp olmasındaki rolü ve duygusal bağlılıkları üzerine etkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda; işveren markası uygulamalarının çalışanların işletmelerine cezbolmasında duygusal bağlılığının çalışanların etkisinin olduğunu hatta duygusal bağlılığın da çalışanların cezbolmasını etkilediği tespit edilmiştir. Aras (2016), katılım bankalarında işveren markasının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve işten ayrılma niyeti üzerine negatif etkili olduğunu tespit etmiştir. Aras ve Bayraktaroğlu (2016) bir banka çalışanlarına anket uyguladıkları çalışmalarında işveren markası bağlamında fonksiyonel ve duygusal faydanın örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Nayır ve Fındıklı (2018), İstanbul

genelinde hizmet sektöründe farklı alanlarda faaliyet gösteren işletme çalışanlarının işveren markası uygulamalarına yönelik algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkilerine yönelik yaptıkları çalışmada, işveren marka uygulamalarına yönelik olumlu değerlendirmeler çalışanların duygusal ve normatif bağlılıklarını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği, buna karşılık devam bağlılığına anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Literatür incelemesinden; çalışmaların daha çok örgütsel bağlılığa yönelik çalışmalar olduğu, buna karşılık daha spesifik olarak işveren markası ve uygulamalarına yönelik çalışanların algılarına yönelik çalışmaların sayısının daha az olduğu görülmektedir. Ayrıca az sayıdaki bu çalışmalarda da çoğunlukla literatürdeki ölçekler için belirlenmiş mevcut boyutlar temel alınarak farklı konularla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda özellikle bir firma temelinde firmanın çalışanlarının işveren markasına yönelik algılarının boyutlandırılması; gerek ölçeğin geçerliliğine gerekse firma yöneticilerine alacakları karar ve politikalarda yararlı olacaktır. Bütün bu gerekçelerle bu çalışmada; bir beyaz eşya firması beyaz yaka çalışanlarının işveren markası algılarının boyutlarını belirleyerek çalışanların bazı demografik özelliklerine göre söz konusu boyutların farklılıklarını belirlemek amaçlanmıştır.

2.Yöntem

Bir beyaz eşya firmasındaki beyaz yaka çalışanlarının işe bağlılıklarını boyutlandırmak ve bu boyutların çeşitli demografik özelliklere göre farklılıklarını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada, tamsayım hedeflenmiş ve 223 çalışana ulaşılmıştır. Araştırma verileri iki bölümden oluşan bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Anketin birinci bölümünde araştırmacılar tarafından hazırlanan ve çalışanların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular (unvan, eğitim, deneyim, departman, yaş) bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde işveren markası ölçeğine (İMÖ) ait 28 ifade yer almaktadır. İMÖ’nde literatürdeki işveren markası ölçeklerinden (İçirgen, 2016) çalışma amacı ve uygulama işletmesi dikkate alınarak 20 ifade uyarlanmıştır. Ayrıca yine literatürde işveren markasının örgütsel bağlılık ile arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu ortaya koyan çalışmalardan (Ören ve Yüksel, 2012 ; Lievens vd., 2005; Özgen ve Akbayır, 2011; Berthon vd. 2005; Nayır ve Fındıklı , 2018) hareketle işveren markası ölçeğindeki ifadelerle örgütsel bağlılık ölçeğine ait 8 ifade de dahil edilerek çalışmada 28 maddelik bir ölçek uygulanmıştır.

3.Bulgular

Çalışanların işveren markası algılarını ölçmek amacıyla 21 maddeden oluşan İMÖ’ne uygulanan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda işveren markasına yönelik çalışan algıları 5 faktörde toplanmıştır. (Tablo 1). (Çelik, 2018, s:37)

Elde edilen faktörler literatüre dayalı olarak; Örgütsel Bağlılık, Ödüllendirme-Takdir, İletişim, çalışma şartları, eğitimler olarak isimlendirilmiştir. Tablo1’e göre elde edilen 5 faktör toplam değişkenliğin %65,44’ünü açıklamaktadır.

Tablo 1: İşveren Markası Ölçeğine(İMÖ) ait AFA Sonuçları

Faktörler	Özdeğer	Varyans	Faktör Yüğü	α
Faktör 1: Örgütsel Bağlılık	9,51	19,36		$\alpha=0,903$
X Şirketi çalışanlarına değer veren bir şirkettir.			0,81	
Aynı imkanlarda bir iş teklifi alsam da X Şirketinde çalışmaya devam ederim.			0,80	
İş arayan arkadaşlarımı X Şirketinde çalışmaları için yönlendiririm.			0,75	
X Şirketi emekli olabileceğim bir şirkettir.			0,74	
X Şirketinin toplumda saygıdeğer bir yeri vardır.			0,64	
Şirketimden çevreme gururla söz ederim.			0,57	
X Şirketi çalışmak istediğim firmalar arasında ön sıradadır.			0,56	
X global bir markadır.			0,55	
Faktör 2: Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir	2,14	17,79		$\alpha=0,891$
Çalışanların performansı objektif değerlendirilir.			0,82	
Çalışanların performansı şeffaf değerlendirilir.			0,81	
Şirkette takdir ve ödüllendirme objektif olarak yapılır.			0,74	
Kariyer olanakları çalışanların başarısına göre sunulur.			0,73	
Şirketle ilgili elde edilen başarılar çalışanlar ile paylaşılır.			0,53	
Faktör 3: Çalışanlar açısından iletişim	1,27	11,33		$\alpha=0,756$
Departmanlar arası iş birliği yoktur.			0,74	
Departmanlar, şirket başarısı için birlikte çalışır.			0,69	
Departmanımız içinde iş birliği vardır.			0,66	
İşe alımda yöneticilerin arkadaş veya tanıdıkları öncelikli değerlendirilir.			0,54	
Faktör 4: Çalışma şartları ve ortamı	1,13	11,27		$\alpha=0,723$
X Şirketi gelecekte de başarılı olacaktır.			0,68	
Çalışma ortamı sağlığa uygundur.			0,68	
Şirket yeni teknolojilerden yararlanır.			0,61	
İşe alımda objektif kriterler ile değerlendirildiğimi düşünüyorum.			0,54	
Faktör 5: İhtiyaca uygun eğitimler	1,01	5,69		$\alpha=0,547$
Oryantasyon eğitimleri yetersizdir.			0,85	
Eğitimler, ihtiyaçlara göre planlanır.			0,53	
KMO=0,918	p=0,000			
Varyans Açıklama Yüzdesi=%65,44	Cronbach Alpha =0,930			

İşveren markası ölçeğinin her bir alt ölçek bakımından çalışanların demografik bilgilerine göre farklılıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan ANOVA ve çoklu karşılaştırma testi (Tukey) sonucu yaş gruplarına göre Tablo 2 ve Tablo 3'te, çalışan deneyim yılına göre Tablo 4 ve Tablo 5'te, departmana göre Tablo 6 ve Tablo 7'de, unvana göre Tablo 8 ve Tablo 9'da, mezuniyet durumuna göre Tablo 10 ve Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 2: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Yaşlarına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalama	F	p
Faktör 4: Çalışma şartları ve ortamı	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	6,993 108,208 115,200	4 218 222	1,748 ,496	3,522	,008

Tablo 2'ye göre işveren markasının bir alt ölçeğinde çalışanların yaşlarına göre anlamlı fark bulunmuştur. Çalışanların çalışma şartları ve ortamı ile ilgili algısı yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0,008<0,05$). Bu farklılıkların alt ölçekler bakımından hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testi (Tukey) yapılmış ve sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Faktör 1:Örgütsel Bağlılık, Faktör 2:Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir, Faktör 3:Çalışanlar açısından iletişim ve Faktör 5: İhtiyaca uygun eğitimler açısından gruplar arası anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Tablo 3: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Yaşlarına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	Çalışanların Yaş Dağılımı	Ortalama Fark	Std. Hata	P
Çalışma şartları ve ortamı	21-26	26-32	-,30049	,13490
		32-38	-,20118	,13937
		38-44	-,49939*	,15730
		44 ve üzeri	-,53511*	,18809
	38-44	21-26	,49939*	,15730
		26-32	,19890	,14771
		32-38	,29821	,15181
		44 ve üzeri	-,03571	,19748
	44 ve üzeri	21-26	,53511*	,18809
		26-32	,23462	,18015
		32-38	,33393	,18353
		38-44	,03571	,19748

Tablo 3'den görüldüğü üzere; 21-26 yaş grubunda olan çalışanlar ile 38-44, 44 ve üzeri yaş grubundaki çalışanlar arasında çalışma şartları ve ortamı algısında görüş farklılıkları vardır. 38-44, 44 ve üzeri yaş grubundaki çalışanlar 21-26 yaş grubu çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur.

Tablo 4: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Deneyimine Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	P
Faktör 2: Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	10,953 152,842 163,794	4 218 222	2,738 ,701	3,906	,004

Tablo 14'e göre işveren markasının bir alt ölçeğinde çalışanların yaşlarına göre anlamlı fark bulunmuştur. Çalışanların performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir algısı deneyimlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0,004<0,05$). Bu farklılıkların alt ölçekler bakımından hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testi (Tukey) yapılmış ve sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Faktör 1:Örgütsel Bağlılık, Faktör 3:Çalışanlar açısından iletişim, Faktör 4:Çalışma şartları ve ortamı, Faktör 5: İhtiyaca uygun eğitimler açısından gruplar arası anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Tablo 5: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Deneyimine Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	Çalışanların Deneyimi		Ortalama Fark	Std. Hata	P
Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir	1-4 yıl	4-7 yıl	,53307*	,16622	,013
		7-10 yıl	,47752	,21703	,184
		10-13 yıl	,45669	,22797	,268
		13 yıl ve üzeri	,06657	,13644	,988
	4-6 yıl	1-4 yıl	-,53307*	,16622	,013
		7-10 yıl	-,05556	,24171	,999
		10-13 yıl	-,07639	,25158	,998
		13 yıl ve üzeri	-,46650	,17303	,058

Tablo 5'e göre; 1-4 yıl deneyime sahip çalışanlar ile 4-7 yıl deneyime sahip çalışanlar arasında performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamaları algısında anlamlı farklılık vardır. 1-4 yıl deneyime sahip çalışanlar 4-7 yıl deneyime sahip çalışanlar göre performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamalarından daha memnundur.

Tablo 6: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Departmanına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
Faktör 1: Örgütsel Bağlılık	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	6,719 90,972 97,691	6 216 222	1,120 ,421	2,659	,016
Faktör 2: Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	17,560 146,234 163,794	6 216 222	2,927 ,677	4,323	,000
Faktör 4: Çalışma şartları ve ortamı	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	13,035 102,165 115,200	6 216 222	2,173 ,473	4,593	,000
Faktör 5: İhtiyaca uygun eğitimler	Gruplar Arası Gruplar İçi Toplam	11,17 9153,111 164,289	6 216 222	1,863 ,709	2,628	,018

Tablo 6'ya göre işveren markasının dört alt ölçeğinde çalışanların departmanlarına göre anlamlı fark bulunmuştur. Çalışanların örgütsel bağlılıkları departmanlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0,016<0,05$). Çalışanların performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamalarındaki algıları, çalışma şartları ve ortamı algıları ve ihtiyaca göre eğitim uygulandığına yönelik algıları, departmanlara göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların alt ölçekler bakımından hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan çoklu karşılaştırma testi (Tukey) sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Departmanına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	Çalışanların Departmanı		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Örgütsel Bağlılık	Ar-Ge	Üretim	-,37500*	,12457	,045
		İnsan Kaynakları	-,49123*	,15649	,031
	Üretim	Ar-Ge	,37500*	,12457	,045
	İnsan Kaynakları	Ar-Ge	,49123*	,15649	,031
Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir	Ar-Ge	Üretim	-,59579*	,15793	,004
		İnsan Kaynakları	-,70406*	,19841	,008
	Üretim	Ar-Ge	,59579*	,15793	,004
	İnsan Kaynakları	Ar-Ge	,70406*	,19841	,008
Çalışma şartları ve ortamı	Ar-Ge	Üretim	-,49342*	,13201	,004
		İnsan Kaynakları	-,59211*	,16584	,008
	Üretim	Ar-Ge	,49342*	,13201	,004
	İnsan Kaynakları	Ar-Ge	,59211*	,16584	,008
İhtiyaca uygun eğitimler	Üretim Mühendisliği	Mali İşler	,96057*	,31879	,045
	Mali İşler	Üretim Mühendisliği	-,96057*	,31879	,045

Tablo 7'ye göre;

- Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar ile Ar-Ge departmanında çalışanlar arasında örgütsel bağlılıkları bakımından anlamlı bir fark vardır. Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar Ar-Ge departmanında çalışanlara göre örgüte daha bağlıdır.
- Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar ile Ar-Ge departmanında çalışanlar arasında performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamaları algısında anlamlı farklılık vardır. Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar, Ar-Ge departmanında çalışanlara göre performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamalarından daha memnundur.
- Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar ile Ar-Ge departmanında çalışanlar arasında çalışma şartları ve ortamı algısında görüş farklılıkları vardır. Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar Ar-Ge departmanında çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur.
- Üretim Mühendisliği departmanında çalışanlar ile Mali İşler departmanında çalışanlar arasında ihtiyaca uygun eğitimler düzenlendiği algısında anlamlı farklılık vardır. Üretim Mühendisliği departmanında çalışanlar, Mali İşler departmanında çalışanlara göre daha ihtiyaca uygun eğitimler düzenlendiğini düşünmektedir.

Tablo 8: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Unvanlarına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
Faktör 4: Çalışma şartları ve ortamı	Gruplar Arası	6,577	2	3,288	6,660	,002
	Gruplar İçi	108,623	220	,494		
	Toplam	115,200	222			

Tablo 8'e göre işveren markasının bir alt ölçeğinde (Faktör 4) çalışanların unvanlarına göre anlamlı fark bulunmuştur. Çalışanların çalışma şartları ve ortamı ile ilgili algısı unvanlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. ($p=0,002<0,05$) Bu farklılıkların çoklu karşılaştırma testi (Tukey) sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Unvanlarına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	Çalışanların Unvanı	Ortalama Fark	Std. Hata	p
Çalışma şartları ve ortamı	Teknisyen/Teknik Sorumlu/Vardiya Yönetmeni	Sorumlu/Mühendis/Uzman/Kıdemli Uzman/Teknik Lider	,36550*	,10265,001
		Sağlık personeli	,04529	,26244,984
	Sorumlu/Mühendis/Uzman/Kıdemli Uzman/Teknik Lider	Teknisyen/Teknik Sorumlu/Vardiya Yönetmeni	,36550*	,10265,001
		Sağlık personeli	,32021	,25515,422

Tablo 9'a göre: Teknisyen/Teknik Sorumlu/Vardiya Yönetmeni unvanlı çalışanlar ile Sorumlu/Mühendis/Uzman/Kıdemli Uzman/Teknik Lider ve Sağlık personeli unvanlı çalışanlar arasında çalışma şartları ve ortamı algısında anlamlı farklılık vardır. Teknisyen/Teknik Sorumlu/Vardiya Yönetmeni unvanlı çalışanlar Sorumlu/Mühendis/Uzman/Kıdemli Uzman/Teknik Lider ve Sağlık personeli unvanlı çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur.

Tablo 10: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Mezuniyet Durumlarına Göre ANOVA Sonuçları

		Kareler Toplamı	s.d	Kareler Ortalaması	F	p
Faktör 4: Çalışma şartları ve ortamı	Gruplar Arası	8,412	3	2,804	5,750	,001
	Gruplar İçi	106,788	219	,488		
	Toplam	115,200	222			

Tablo 10'a göre işveren markasının bir alt ölçeğinde çalışanların unvanlarına göre anlamlı fark bulunmuştur. Çalışanların çalışma şartları ve ortamı ile ilgili algısıyla mezuniyet durumları arasında anlamlı farklılık vardır ($p=0,001<0,05$). Bu farklılıkların alt ölçekler bakımından hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan çoklu karşılaştırma testi (Tukey) sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: İşveren Markası Faktörleri Bakımından Çalışanların Mezuniyet Durumlarına Göre Tukey Testi Sonuçları

Alt Ölçek	Çalışanların Mezuniyeti		Ortalama Fark	Std. Hata	p
Çalışma şartları ve ortamı	Yüksek Lisans	Lisans	-,03214	,14456	,996
		MYO	-,36882	,19018	,215
		Lise	-,55018*	,18501	,017
	Lisans	Yüksek Lisans	,03214	,14456	,996
		MYO	-,33668	,14912	,111
		Lise	-,51804*	,14247	,002
	Lise	Yüksek Lisans	,55018*	,18501	,017
		Lisans	,51804*	,14247	,002
		MYO	,18137	,18860	,771

Tablo 11'den de görüldüğü gibi; lise mezunu çalışanlar ile Yüksek Lisans ve Lisans mezunu çalışanlar arasında çalışma şartları ve ortamı algısında anlamlı farklılık vardır. Lise mezunu çalışanlar Yüksek Lisans ve Lisans mezunu çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bir beyaz eşya firmasının 223 beyaz yaka çalışanınin çeşitli demografik özellikleriyle işveren markasına yönelik algılarını çeşitli demografik özellikleriyle karşılaştırmak amacıyla yapılan bu çalışmada, çalışanların işveren markasına yönelik 5 algı boyutu (Örgütsel Bağlılık, Performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir, Çalışanlar açısından iletişim, Çalışma şartları ve ortamı, İhtiyaca uygun eğitimler) belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen işveren markası faktörlerinin bazı demografik özelliklerle (yaş, deneyim süresi, departman, eğitim) karşılaştırılması sonucunda elde edilen bulgular ilgili demografik değişkenler itibarıyla şu şekilde özetlenebilir:

Yaş: 21-26 yaş grubu çalışanlarına göre diğer yaş grubundaki çalışanlar çalışma şartları ve ortamından daha çok memnundur. İşletmenin sağlığa uygun bir çalışma ortamına sahip olduğunu, yeni teknolojilerden yararlandığını düşünmektedirler. Diğer işveren markası ölçeğine ait faktörler bakımından yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Deneyim: 1-3 yıl deneyime sahip çalışanlar 4-6 yıl deneyime sahip çalışanlara göre performans, kariyer olanakları ve ödüllendirme/takdir uygulamalarından daha memnundur. Performans sisteminin, takdir ve ödüllendirmenin daha objektif olduğunu aynı zamanda kariyer fırsatlarının çalışanların başarısına göre sunulduğunu düşünmektedirler. İşletme bu kapsamda ilk yıllarını dolduran çalışanların bu başlıklar üzerindeki algılarının işe girdikleri ilk yıllar ile aynı kalmasını bilgilendirme toplantıları gibi iletişimi güçlendirecek ortamlarla sağlaması etki oluşturabilir.

Departmanlar: Üretim ve İnsan Kaynakları departmanında çalışanlar Ar-Ge departmanında çalışanlara göre daha çok örgüte bağlıdır. İnsan Kaynakları ve üretim departmanı çalışanları Ar-Ge çalışanlarına göre x işletmesini emekli olabilecekleri bir işletme olarak görmektedir. Ar-Ge çalışanlarının çoğunluğunun mühendis olduğunu göz önünde bulunduracak olursak işletmeden ayrılmamaları adına rakiplere karşı üstünlük sağlayabilecek çalışma şartları ve koşulları oluşturmak anlamlı olabilir.

Unvanlar: Teknisyen/Teknik Sorumlu/Vardiya Yönetmeni unvanlı çalışanlar Sorumlu/Mühendis/Uzman/Kıdemli Uzman/Teknik Lider ve Sağlık personeli unvanlı çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur. Daha sağlıklı bir çalışma

ortamında çalıştıklarını belirtmişlerdir. İşletme bu kapsamda çalışma şartlarını tüm çalışanlara göre standardize edebilir. Diğer işveren markası faktörlerinde gruplar arası anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Mezuniyet durum: lise mezunu çalışanlar yüksek lisans ve lisans mezunu çalışanlara göre çalışma şartları ve ortamından memnundur.

Çalışmada görüldüğü gibi farklı yaş grupları, departmanlar, çalışanların unvanları, mezuniyet durumlarına göre işveren markası algılarındaki etkisi farklılaşmaktadır. Bu kapsamda işletmelerin işveren markası uygulamalarından örgütsel bağlılık, çalışanlar açısından iletişim, çalışma şartları ve ortamı ile ilgili uygulamalara öncelik vermeleri uygun olacaktır.

Kaynaklar

1. Aras, M. (2016) "İşveren Markası Bağlamında Fonksiyonel Ve Duygusal Faydanın Örgütsel Bağlılığa Etkisi", <https://www.researchgate.net/publication/304246371> (Mayıs 2016).
2. Aras, M. ve Bayraktaroğlu S. (2016). İşveren Markası Bağlamında Fonksiyonel ve Duygusal Faydanın Örgütsel Bağlılığa Etkisi. 24. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 29-31 Mayıs 2016, Sabancı Üniversitesi, İstanbul Erişim Adresi <https://www.researchgate.net/publication/304246371>
3. Bayrak, M.E.(2016) "İşveren Markasına Yönelik Uygulamaların Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi Ve Medikal Sektöründe Bir Uygulama", İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
4. Berthon, P.,Ewing, M. ve Hah, L. L. (2005). CaptivatingCompany: Dimensions of Attractiveness in EmployerBranding. International Journal of Advertising, 24 (2), 151-172.
5. Çelik Aşlı, (2018), "İşveren Markasının İşe Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Beyaz Eşya Firması Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
6. Demir,M. (2014) "İşveren Markası ve İşveren Markasının Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkileri"Bahçeşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
7. Dönmez, H. (2016). İşveren Markası Uygulamalarının Çalışanların İşyerine Cezbolmasında Duygusal Bağlılığın Aracılık Rolü: Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
8. İçirgen, H. (2016). İşveren Markası ve İnsan Kaynakları Yönetim Uygulamalarının İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Turizm Sektörü Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
9. Kara, M. N. (2013). İşveren Markası ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bilişim Sektöründe Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
10. Kesoğlu, N. (2017) "Örgütsel Bağlılık ve İşveren Markası Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma" İstanbul Ticaret Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
11. Kesoğlu, N. ve Bayraktar, O. (2017). Örgütsel Bağlılık ve İşveren Markası Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma. Tartışma Metinleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, 1-15, İstanbul.
12. Lievens, F. (2007), "Employer Branding in The Belgian Army: The Importance of Instrumental and Symbolic Beliefs For Potential Applicant and Military Employees" Human Resource Management, 46(1): 51-69.
13. Lievens, F. ve Highhouse, S. (2003). TheRelation of Instrumental and Symbolic Attributes to a Company's Attractiveness as an Employer. Personnel Psychology, 56(1), 75-102.
14. Lievens, F.,Hoye, G. V. ve Anseel, F. (2007). Organizational Identity and Employer Image: Towards a Unifying Framework. British Journal of Management, 18, 45-59.
15. Lievens, F.,Hoye, G. V. ve Schreurs, B. (2005). Examining the Relationship Between Employer Knowledge Dimensions and Organizational Attractiveness: An Application in a Military Context. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 78(4), 553-572.
16. Love, L., ve Singh, P. (2011). WorkplaceBranding: Leveraging Human Resources Management Practices for Competitive Advantage Through Best Employer. J. BusPsychol, 26, 175-181.
17. Nayır B., Fındıklı, M.. (2018). "İşveren Marka Yönetiminin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: İstanbul'da hizmet sektöründe bir araştırma", UIİD, 17. UIK Özel sayı: 1-18.
18. Oğuz, N. (2012). İşveren Markası ve Kabiliyeti Cezbetme Üzerine Etkisi. . (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
19. Öksüz, B. (2012). İşveren Markası Yönetimi Sürecinde İletişimin Önemi. Selçuk İletişim, 7(2), 14-31.
20. Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). Marka İşveren veya İşveren Markası Kavramı: Bu Kavramın İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında ve İşçi Devir Hızı Kapsamında Değerlendirilmesi, Kamu-İş, 12(3),31-52.

21. Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi, 18(2), 113-130.
22. Özgen, E. ve Akbayır, Z. (2011). İletişim Yaklaşımlarıyla Bir Değer Önermesi: İşveren Markalaması. Erciyes İletişim Dergisi, 2(1), 76-
23. Priyadarshi, P. (2011). Employer Brand Image as Predictor of Employee Satisfaction, Affective Commitment and Turnover. The Indian Journal Of Industrial Relations, 46(3), 510-522.
24. Sağır, M. (2016). İşveren Markası Algısı: İnsan Kaynakları Faaliyetleri, Çalışma Ortamı ve Tazminat-Kazanç Boyutları ile Turizm Fakültelerinde Bir Uygulama. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(14), 415-439.

**STRATEJİK PLANLAMA ETKİLİLİĞİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
ANKARA BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ**

Hilal YAKUT İPEKOĞLU ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

Giriş

Çevresel belirsizlik ve rekabet, pek çok alan için yeni yönetim anlayışlarının geliştirilmesine sebep olmaktadır. Her alanda etkisi gözlenen bu unsurlar, stratejik düşünme ve yönetme anlayışını beraberinde getirerek, örgütlerin belirsiz ve hızla değişen koşullar karşısında daha emin adımlarla ilerleyebilmesine, yeni durumlara aynı hızla cevap verebilmesine olanak sağlamaktadır.

Örgütlerin yönetimi, plan ve programlardan oluşan uzun soluklu süreçlerdir. Stratejik planlama, örgütü bu günün şartları ve kaynaklarıyla, olası geleceğe hazırlayacak kapsamlı ve etkili bir yönetim aracıdır. Stratejik planlama sürekli yenilenme ihtiyacı olan, yaşayan bir süreçtir. Ticari örgütlerce uzun yıllardır kullanılan, rekabet avantajı ve dolayısı ile başarının temel nedeni olarak görülen stratejik planlama, son yıllarda kâr amaçlı bir işleyişi olmayan ve rekabetin bir başarı ya da başarısızlık unsuru olmadığı, kamu kurumlarınca da uygulanmaya başlanmıştır.

Ülkemizde de kamu kurumlarının devlet eliyle stratejik planlama anlayışını, yönetim biçimi haline getirmeleri amaçlanmaktadır. 2010 yılı itibariyle, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nca (DPT) belirlenen takvim ve kılavuzlar sayesinde pek çok kamu kuruluşunun stratejik planlama uygulamasına geçmesi sağlanmıştır. Değişen ve belirsizleşen çevre, kamu kurumlarına da kaynakların daha etkin ve verimli kullanılabilmesi için şeffaf, hesap verilebilir ve topluma karşı olan sorumluluklarını en kapsamlı şekilde yerine getirebileceği planlı bir yönetim anlayışını zaruri hale getirmiştir.

Belediyeler şeffaflığa, etkin ve verimli kaynak kullanımına, hesap verilebilirliğe en çok ihtiyaç duyulan kurumlardan biridir. Toplumun refahı ve mutluluğu için belediyelerin etkin ve verimli çalışması oldukça önemlidir. Belediyelerin etkin ve verimli çalışması demek, toplumun kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması demektir. Stratejik planlama belediyelerin toplum kaynaklarını, belirli bir hedef doğrultusunda, belirli bir zaman içerisinde etkin ve verimli kullanabilmesi için bir takvim ortaya koyar. Ancak, bu takvim doğru uygulandığı takdirde başarı getirecektir. Aksi halde bu konudaki çabaların belediyelere yarardan çok zarar getireceği açıktır.

Stratejik planlama sürecinin doğru ve etkili bir biçimde işleyebilmesi için öncelikle bu olgunun doğru algılanması gerekmektedir. Algı, duyuşsal uyarımların anlamlı deneyimlere çevrilme süreci olarak tanımlanmaktadır. Yani algı, nesne ve olaylara organizmanın yaptığı anlamlı, sistemli ve toptan tepkidir. Duyumlar sonucu ortaya çıkan algılar, kişinin eski yaşantısına ve bilgilerine göre şekil alırlar. Bir kişi, bir nesne ya da bir olaya ait ne kadar duyuma sahipse, o nesne ya da olayı o kadar doğru ve kolay algılar. İçine doğduğumuz ve yaşadığımız toplumun özelliklerine, kültürel değerlerimize, deneyimlerimize, güdülerimize, duygularımıza göre algılarımız değişmektedir. Algı, bilgi ile birleştiğinde bireylerde o olgu ile ilgili bir farkındalık oluşmasına neden olacaktır. İşte stratejik planlama konusunda da her kademedeki çalışanın algısı, bilgi düzeyi ve dolayısı ile farkındalığı, hem planın hem de planlama sürecinin benimsenmesine ve kabul edilmesine olanak sağlayacaktır.

Örgüt kültürü, örgüt bireylerinin dış çevreye olan uyumunu ve örgüt içerisindeki bütünleşmeyi destekleyen en önemli olgudur. Kültürü sayesinde örgütte, neyin nasıl olması gerektiği, örgüt bireylerinin olaylar ya da olgular karşısındaki inanç, tutum ve davranışları belirlenir. Örgüt iklimi ise, çalışanların örgütsel olguları ve örgütteki karar, faaliyet ve süreçleri algılama biçimleridir. Kısaca örgütteki tüm işleyiş örgüt iklimi sayesinde şekillenmektedir. Stratejik planlama açısından bakıldığında hem planlama aşamasında hem de uygulama aşamasında sürecin doğru bir biçimde yürütülebilmesi örgüt kültürü ve iklimi ile yakından ilişkilidir.

Lider, grup üyelerini örgütleyen, bir amaç doğrultusunda bir araya getiren, amaca ulaşabilmek için stratejiler geliştiren ve bu stratejileri gerçekleştirmek için bireyleri harekete geçirme yeteneğine sahip olan kişidir. Güçlü bir liderlik anlayışı sadece örgütün devamı için değil; aynı zamanda stratejik planlama çalışmaları için de önemli bir unsurdur.

Katılım, çalışanların iş tatminini destekleyen, yaratıcılık düzeyini artıran, örgüte olan bağlılığı ve örgütsel verimi artıran insani bir olgudur. Çalışanları alınan kararlara, örgütün gelecek hedeflerine, stratejilerine ortak etmek bu konulardaki çalışan bilincini ve sorumluluğunu artıracaktır gibi bireylerin örgütün ayrılmaz bir parçası olma düşüncesini de pekiştirir. Stratejik planlama çalışmalarının her kademedeki çalışanın katılımı ve katkıları olmaksızın etkili bir biçimde yürütülmesi mümkün değildir.

Türk kamu sektöründe stratejik planlamanın kullanılmaya başlamasından bu zamana kadar yapı ve yönetim anlayışından kaynaklanan pek çok problemle karşılaşmıştır. Yapılan planların eş biçimli yapısı, kalıplaşmış ifadeler, genel geçer hedef, amaç ve stratejiler stratejik planlamanın doğru bir biçimde anlaşılmadığının ve uygulanmadığının göstergesidir. Bu durumun altında yatan örgütsel nedenlerin ortaya çıkarılabilmesi ve etkili bir stratejik planlama süreci için gerekli olan unsurların belirlenebilmesi, kurum içerisinde stratejik planlama sürecinin işleyişi, süreci etkileyecek unsurların ve yönetici ve çalışanların stratejik planlama ile ilgili görüşlerinin belirlenebilmesi amacıyla böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Bu çalışmada, stratejik planlama sürecini etkileyen stratejik planlama algısı ve bilgi düzeyi, örgüt kültürü ve iklimi, liderlik ve katılım gibi değişkenlerin belediyelerde stratejik planlama çalışmalarına olan etkileri ve bu değişkenlerin birbirleri arasındaki neden-sonuç ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan antropolojik gözlem ve görüşmeler sonucunda da belediyelerde yaşanan stratejik planlama çalışmalarının işleyişi ortaya konularak, sorunların çözümü üzerine çıkarımlar yapılmıştır.

STRATEJİK PLANLAMA

Strateji, kelime anlamı olarak önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol anlamına gelmektedir. Askeri alanda oldukça uzun bir süredir kullanılan bu kavram, zaman içerisinde yönetim yazınında da etkili yönetimin ve başarının temeli olarak görülmeye başlanmıştır (Ansoff, 1965; Andrews, 1971; Porter, 1981, 1991, 2005; Mintzberg, 1978, 1990; 1994; Hamel ve Prahalad, 1993).

Stratejik planlama ise uzun vadeli amaçların belirlenmesi sırasındaki faaliyetlerin sistematik bir süreci olarak değerlendirilebilir (Kloeze, Molenkamp ve Roelofs, 1980). Stratejik planlama, bir örgütün ne olduğu, ne yapacağı ve neden yapacağı gibi konuları biçimlendirerek, ona kılavuzluk edecek kararlar ve eylemler üretmek için uygulanan disipline bir süreç olarak tanımlanabilir (Poister ve Streib, 1999). Voorhees'e (2008) göre de yeni fikirlerin geliştirildiği, geliştirilen fikirlerin kategorize edildiği, işlendiği ve uygulandığı bir fikir yönetimi sürecidir. Allison ve Kaye'ye göre (1997) stratejik planlama, her yönetim aracı gibi örgütü daha iyi çalışır hale getirmeye yardımcı olması için yapılır. Stratejik planlama, değişen çevre içinde örgütün kendi vizyon ve önceliklerine odaklanmasına ve örgüt üyelerinin aynı amaçlar doğrultusunda çalışmasını sağlar. Burada stratejik planlamanın bir amacının da örgüt içerisindeki bütünlüğü korumak ve aynı hedefler doğrultusunda hareket etmesini sağlamak olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, stratejik planlamanın basit bir kılavuz olmaktan çok bir yönetim aracı olduğu görüşünü vurgular. Bu yaklaşımı destekleyen Keppler, Bamberger ve Gabele (1979) planlama olmaksızın başarılı bir yönetimin olamayacağını savunmuştur. Planlama anlayışı, zamanla örgütlerin yönetimde deneme yanılma yaklaşımının yerini alarak etkili ve sistematik bir yönetim anlayışı gelişmesine yol

açmıştır. Bir yönetim yaklaşımı olarak stratejik planlamanın belirsizliği azaltmak, çevresel karmaşıklığı yönetmek (Boyd, 1991), örgüt üyelerinin çalışmalarını koordine etmek, örgütün çeşitli alt grupları arasında ilişki ve diyalog kurulmasını sağlamak ve rekabet alanı içerisindeki ticari fırsatlar için gelecek yönelimli araştırmalara olanak sağlamak gibi görevleri vardır (Segars ve Grover, 1999).

Kamuda Stratejik Planlama

Çevre, kamu örgütleri için oldukça zorlayıcı bir dönemden geçmekte ve sert değişimlere uğramaktadır (Bryson, 1995). Bu zorluklar; krizler, göç, değişen değerler, vergi kısıtları, özelleştirmeler, sorumlulukların merkezileşmesi ya da adem-i merkezileşmesi olarak sıralanabilir. Kamu örgütleri bu tür baskılara, kendi kontrol alanları içinde paydaşlarına cevap verebilmelerini sağlayacak kadar duyarlı hale gelerek, değişen koşullarıyla baş edebilmek için iyi stratejiler geliştirerek ya da karar verebilmek için uyumlu ve savunulabilir bir temel geliştirerek tepki verirler. Bryson (1995) stratejik planlamanın kamunun, kâr amaçsız örgütlerin yeni durumlara etkili biçimde yanıt vermesi için tasarlanmış bir araç olduğunu savunmaktadır. Stratejik düşünmek ve hareket etmek özel sektör kadar devlet örgütleri, kamu kurumları ve kâr amacı gütmeyen örgütler açısından da, sürdürülebilirliği ve etkililiği artırabilmek için gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Strateji olmaksızın, tüm bu kuruluşların karşılaştıkları zorluklara başarılı biçimde cevap vermeleri olası görünmemektedir. Yazında, kamu örgütleri için stratejik planlamanın gerekliliğini savunan ve önemini vurgulayan pek çok çalışma bulunmaktadır (Bryson, 1995; Grewe, Marshall ve O'toole, 1989; Bell, 2000; Katsioloudes ve Tymon, 2003; Albrechts ve Balducci, 2013; Iglesias, 2015; Elbanna, Andrews ve Pollanen, 2016; Bryson ve Edwards, 2017).

Hem çevresel hem de yapısal anlamda pek çok farklılık barındıran ticari ve kamu örgütlerinin stratejik planlama sürecini aynı şekilde uygulamaları ve hatta ve benimsemeleri beklenemez. Bu örgütlerin stratejik planlamaya bakış açıları ve planlama çalışmalarının her aşamasında farklılıklar olacağını kabul etmek gerekir. Bu nedenle kâr amacını temel alarak oluşturulan stratejik planların kamuya uyarlanmasında bir takım sorunlar ortaya çıkabileceği tahmin edilebilir.

Türkiye’de Stratejik Planlama

1929 Dünya Ekonomik krizi ile birlikte Türkiye, devletçilik yoluyla sanayileşme politikasını hayata geçirmiştir. Bu dönemde, hükümetin yatırım harcamalarını düzene sokabilecek planlamalar yapılmıştır. Ancak 1960 yılına kadar olan sürede hazırlanan planların, tüm ekonomiyi kapsamadığı, sadece kamu yatırımlarını rasyonel ve programlı bir şekilde disiplin altına almayı amaçlayanlar olduğu bilinmektedir. 1960 sonrası döneme baktığımızda; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın hızlandırılması, uygulanan politikalar arasında uyum sağlanması, toplumsal ve kültürel dönüşümün uyumlu yönlendirilmesi ve ekonomiye rasyonel kamu müdahalesinin yapılabilmesi amacıyla Kalkınma Planlarının hazırlanması ve uygulanması fikrinin benimsenmeye başladığı görülmektedir. 1961 Anayasası ile de iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirebilecek Kalkınma Planlarının hazırlanması hükme bağlanmıştır. Bu amaçla, 1960 yılında Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (dpt.gov.tr, 2010).

Kamuda planlı kalkınma altyapısının yasal düzenlemeleri ve uygulamaları ardından, stratejik planlama kavramının Türk kamu yönetiminde ortaya çıkışı 12 Temmuz 2001 tarihinde Dünya Bankası ile imzalanan 1. Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredi Anlaşması ile gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2003). 2003 yılında ise 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konularak, stratejik planlama

uygulanmasının yasal zemini oluşturulmuştur (Stratejik Planlama, sp.gov.tr, 2010). 5018 sayılı kanun ile kamu idarelerinin planlı hizmet sunumu, politika geliştirme, belirlenen politikaları somut iş programlarına ve bütçeye dayandırarak, etkili bir izleme ve değerlendirme sağlamaya yönelik bir araç olarak benimsenmeye başlanmıştır (Gürer, 2006). Zaman içerisinde kamuda stratejik planlama konusundaki deneyimler ve kamu idarelerinden gelen talepler doğrultusunda değişikliklere gidilmiş, Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yenilenmiştir. 2018 yılında her kamu kuruluşu için stratejik planlama kılavuzları yayımlanmış, bu alandaki iyileştirmeler gerçekleştirilmektedir. 9 Temmuz 2018 tarihli ve 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyle 5018 sayılı Kanunun stratejik planlama konusunda Kalkınma Bakanlığına, Performans Programı, Performans Esaslı Bütçeleme ve Faaliyet Raporları konusunda ise Maliye Bakanlığına verilen yetki ve sorumluluklar, Cumhurbaşkanında birleştirilmiştir. 24 Temmuz 2018 tarihinde yayımlanan 13 numaralı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de bu görevler Sayın Cumhurbaşkanınca Strateji ve Bütçe Başkanlığına bırakılmıştır (sp.gov.tr, 2019).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yanı sıra çalışmamızın konusu olan belediyeler için de 5393 sayılı Belediye ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunları ile nüfusu 50.000'in üzerinde olan tüm belediyelere stratejik planlama yapma zorunluluğu getirilmiştir (DPT, 2006). Bu gün, belediyeler tarafından hazırlanmış 2015-2019 stratejik planları, Kamuda Stratejik Yönetim web sitesinde paylaşım halindedir (sp.gov.tr, 2019).

Türk Kamu Sektöründe Stratejik Planlama Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar

Türk kamu yönetiminin yapısal özellikleri nedeniyle, etkili bir stratejik planlama süreci için gerekli olan zemin çoğu zaman sağlanamamaktadır. Narinoğlu (2006) bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır: Kamuda, yetki devri yetersizdir, kararlar merkezden alınmaktadır, iç denetim mekanizmasına sahip olduğundan dışa kapalı bir yapı sergiler ve hesap verme zorunluluğu yoktur, hantal bir yönetim anlayışı ve bürokrasi hâkimdir, güvensizlik yoğun biçimde gözlenir, yönetime katılım eksiktir, tasarruf çabalarına rağmen tasarruf edilememektedir, yeni teknoloji kullanımı sınırlıdır ve geleneksel yönetim anlayışı yaygındır, uzun vadeden çok kısa vadeli hatta yıllık planlar benimsenir, problem çözme yerine iş ve işlem yapma anlayışı hâkimdir, sonuç alıcı yönetim kültürü görülmez, işbirliği mekanizması zayıftır ve denetim anlayışı iyi işletilememektedir. Stratejik planlama, kamunun günümüz gereksinimlerini karşılamasına ve problemlili yapısını iyileştirmesine katkı sağlayacaktır. Ancak görüldüğü gibi kamuda başarılı bir stratejik planlama için gerekli zemini oluşturacak bir yapı bulunmamaktadır. Bu da uzun vadede stratejik planlamadan beklenen faydanın sağlanamamasına neden olabilmektedir.

Değişime direnç, karmaşık mevzuat ve katı organizasyon yapısı, iş tanımlarında belirsizlik, ekip çalışması anlayışındaki eksiklikler, gizlilik, bilgi paylaşımında isteksiz davranma gibi etmenler de Türkiye'deki kamu kurumlarında stratejik planlama konusunda karşılaşılan olumsuzluklardandır. Ayrıca pilot bölgelerde yapılan ilk planlama çalışmalarında kamu görevlilerinin büyük bir çoğunluğunun plan yapma konusunda tecrübe ve bilgi sahibi olmadığı görülmüştür (Genç, 2009). Kamu sektöründe yapı ve personel odaklı sorunların yanı sıra, sektör bazında da bir takım problemlerin olduğu görülmektedir. Kamusal malların fiyatlandırılmaz, bölünemez olması, kârın gözetilmemesi, kimi kamu hizmetlerinin ekonomik olmamasına karşın kamu yararına sürdürülüyor olması, yöneticilerin siyasal baskılara maruz kalması, rekabetin olmayışı,

ödüllendirmeden çok cezalandırmanın olması, üst yönetimin orta ve uzun vadede görevde kalamaması da kamudaki stratejik planlama başarısının önünde engel teşkil etmektedir (Söyler, 2007).

Songür (2015) kamu sektöründe ülkemizde yaşanan sorunların pek çoğunun başka ülkelerde de yaşandığına dikkat çekmiştir. Türkiye’de stratejik planlama uygulamalarının henüz başlangıç aşamasında olduğu, stratejik planlamanın uzun vadeli yaklaşımı nedeniyle sağlanacak yararın hemen elde edilmesinin güç olacağını ve bireysel ve kurumsal düzeyde gerekli olan zihinsel değişimin ancak zaman içerisinde gelişeceğini vurgulamıştır.

STRATEJİK PLANLAMA ETKİLİLİĞİ

Stratejik planlama sürecini etkili ve verimli hale getirecek bir takım örgütsel bileşeler tanımlanmıştır. Cleland ve King’e göre (1974) etkili bir planlama geliştirebilmek için öncelikle örgüt içinde planlama kültürünün geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Personel, strateji geliştirme üzerine hazırlanmalıdır (Lebedeva ve Zhikharevich, 2018). Beer, Voelpel, Leibold ve Tekie (2005, s. 454) bu bileşenleri, koordinasyon, yeterlilik, adanmışlık ve sorumluluk, iletişim, çatışma yönetimi, yaratıcılık ve yetenek yönetimi olarak sıralamıştır. Kudla’ya göre (1976) örgütler içerisinde bir planlama atmosferi yaratmak için üst yönetimin desteği hayati önem taşımaktadır. Üst yönetim, planlamaya kendini adanmışlık takdirde astların planlama faaliyetlerini sürdürmesi daha yaratıcı ve gayretli bir biçimde olmaktadır. Ayrıca geri bildirim, esneklik ve etkili grup davranışı da stratejik planlamanın etkililiğini destekleyecek unsurlardır. Yazar (Kudla, 1976) özetle, planlama bilgisi ve yeteneği, planlama iklimi, psikolojik bağlılık ve etkili grup davranışını etkili bir stratejik planlama süreci için yardımcı olgular olarak tanımlamaktadır. Sıralanan unsurlar ticari örgütler için yapılan çalışmalar sonucunda belirlenmiştir. Ancak Obeng ve Ugboro (2008) kamu taşımacılığı üzerine yaptıkları çalışmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışmaya göre kamu taşımacılığında etkili bir stratejik planlamanın karakteristiklerinden biri, stratejik planlama için oluşturulan süreçlerin çalışanlarca bilinmesi ve anlaşılmasıdır. Bu anlayış, eğitim ya da stratejik planlama süreci ile ilgili dokümanlarla oluşturulabilir. Oluşturulan bu dokümanlar, çalışanların içinde yer aldıkları stratejik planlama ile ilgili farkındalığı artıracaktır. Yazarlara göre, stratejik planlamaya olan bağlılığın da sözde bağlılıktan öte olması gerekmektedir. Çalışanların bu durumu daha iyi sahiplenebilmeleri için üst yönetimin çalışanlarına bunun önemini vurgulamaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde uygulanan kamu kuruluşunda stratejik planlamanın daha verimli çalışması sağlanabilir. Yöneticilerin süreci benimsemeleri çalışanların da konuyu içselleştirmelerine yardımcı olacaktır. Bir diğer karakteristik, yapılan planlamanın üst yönetimin yönetim tarzına uygunluğudur. Bu uygunluk sağlandığında üst yönetim planlama sürecinde katılımcı olacaktır. Bununla paralel olarak üst yönetimin aktif olarak katılımı ve bağlılığı stratejik planlama sürecinin etkililiğini ve çalışanların sürece olan bağlılığını artırmaktadır (Obeng ve Ugboro, 2008). Erkan (2008) bu faktörlere yönetsel sürekliliği de eklemiştir. Süreksizlik algısı planlama önündeki en önemli engellerden biridir.

Etkili Stratejik Planlama Boyutları

Stratejik planlama çalışmalarının gerek özel sektörde gerekse de kamuda etkili bir biçimde uygulanabilmesi ve stratejik planlamadan beklenen sonuçlara ulaşılabilmesi için bir takım alt bileşenlere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Etkili bir stratejik planlama için öncelikle etkin bir takım çalışması ortaya çıkarabilecek bir kültüre, planlama anlayışını destekleyecek iklime, her kademedeki çalışanın birlikte çalışmasını koordine edecek, plana katılımı sağlayacak bir liderlik anlayışına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada belediyelerde stratejik planlama etkililiği için örgüt kültürü ve iklimi, liderlik, katılım

boyutları yanı sıra her kademedeki çalışanın stratejik planlama konusundaki algı ve hem süreç hem de stratejik planlamanın genel ilkeleri konusundaki bilgi düzeyleri ele alınmıştır. Yönetici ve çalışanların stratejik planlama konusunda algı ve bilgileri arttıkça konu hakkında bir farkındalık gelişmesine neden olacağından, bu değişkenleri farkındalık olgusu içerisinde değerlendirmek mümkündür. Ancak değişken olarak öncelikle algı ve bilgi düzeyleri esas alınmıştır.

Stratejik Planlama Algısı

Algı, günlük yaşamımızda duyularımızı bir dizi yorumlama işlemine tabi tutarız. Tonlar dizisini melodi, soğuk ve ılık bir duyum yağmur olarak yorumlanır. Duyumları yorumlama, onları anlamlı hale getirme işlemine algı denmektedir (Morgan, 1981). Ünlü'ye (2001) göre algılama duyu organlarını uyaran nesnelerin, niteliklerin veya olayların farkında olunmasıdır. Algılama, uyarıların duygusal yapısı, ortam veya zemin, daha önceki duygusal deneyimler, kişisel duygu, tutum, amaç ve dürtüler tarafından etkilenmektedir. Algı ve algılama süreci pek çok disiplin yanı sıra yönetim bilimleri açısından da önem taşımaktadır ve örgütsel davranış, örgüt psikolojisi ve pazarlama alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır (Heaton, 1977; Leontiadis ve Tezel 1980; Schermerhorn, Hunt ve Osborn, 2000; Lehman, Chiu ve Schaller, 2004; Osland, Kolb, Rubin ve Turner, 2007; Shondrick ve Lord, 2010). Yönetim bilimleri çerçevesinden baktığımızda algılamayı, insanların çeşitli duyuları (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri bir araya getirip organize ederek kendileri için anlama ya da yoruma kavuşturmalarına ilişkin süreçler olarak tanımlamak mümkündür (Eren, 2010, s. 69). Algılama yolu ile bireyler, çevrelerindeki ilgi duydukları olguları seçerler. Bazı bilgiler dikkatlerini çekerken bazı bilgilere karşı isteksiz ve ilgisiz davranabilirler. Bu durum, bireylerin farklı kişiliklere, ihtiyaçlara, değerlere, inançlara ve tecrübelerine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Yani, farklı bireyler olayları farklı algılarlar, bilgileri gruplama, işleme ve anlama kavuşturmada farklılıklar gösterirler (Baron ve Greenberg, 1990; Eren, 2010). Bireylerin çevreden aldıkları bilgiler algılama süreci ile birlikte, olaylar ve olgularla ilgili bir takım kuramlara, varsayımlara, sabit fikirlere, tutum ve davranışlara neden olur. Ancak bu varsayım, kuram, kanaat ve fikirler zamanla değişiklik gösterebilir (Eren, 2010).

Örgüt kültürü ve iklimi

Antropolojik bakış açısıyla kültür, "bir toplumun üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, ahlak, hukuk, sanat, gelenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür" (Tylor, 1920, s. 1). Yönetim bakış açısı ile ise örgüt üyelerinin dış çevreye olan adaptasyonları ve örgüt içi bütünleşmeleri sırasında karşılaştıkları problemleri çözmek için öğrendikleri bir paylaşılan temel varsayımlar modelidir. Bu model bir grup tarafından icat edilir, keşfedilir, geliştirilir ve dış çevreye adaptasyon, iç yapıda ise bütünleşme sürecinde ortaya çıkan problemlerle başa çıkmada kullanılır. Ayrıca bu model, problemleri algılamaları, düşünceleri ve hissetmeleri için yeni üyelere öğretilmelidir (Schein, 1990). Örgüt kültürü önemlidir, çünkü çalışanlara onlardan neler beklediğini, nasıl düşünceleri ve hareket etmeleri gerektiğini gösterir. Kültür sıklıkla örgütteki paydaşlarca tanımlanır ve örgütün başarıları ve başarısızlıkları ile zaman içerisinde değişime uğrayabilir (Hanisch, 2008).

Örgüt kültürü, kuruluşların rekabet avantajı kazanmalarında önemli rol oynamaktadır. Örgüt kültürü hem işletmenin amaçlarının, stratejilerinin ve politikalarının oluşmasında hem de yöneticilere seçilen stratejinin yürütülmesini kolaylaştırmada ya da zorlaştırmada önemli bir etkiyle sahiptir (Eren, 2000, s. 393). Bonn ve Christodoulou'a göre (1996) geçmiş literatür çalışmalarının büyük bir çoğunluğunda, strateji biçimlendirme ve uygulamanın örgüt kültürü tarafından güçlü bir

şekilde etkilendiği görülmektedir. Bir örgütün kültürü paylaşılan tutum, değer ve inançların bir sistemi olması nedeniyle bu sistemin doğası, üst yönetimin uygun davranışlarını belirleyecek ve karar verme süreçlerini şekillendirecektir. Güçlü kültürler, örgütün yeteneğini etkili stratejiler geliştirebilmesi ve bu stratejileri sürdürebilmesi için uygun hale getirebilirler. Kültür, strateji geliştirme ve uygulama aşamalarındaki başarı ya da başarısızlıkların en önemli etkenidir. Bu özelliği nedeniyle de yönetim sürecinin kritik bir bileşeni olarak kültüre pek çok araştırmada güçlü şekilde vurgu yapılmaktadır (Sayles ve Wright, 1985; Schein, 1992; Kefela, 2010).

Örgüt iklimi hem resmi hem de gayri resmi örgütsel politikalar, uygulamalar ve prosedürlerin yer aldığı paylaşılan algılar olarak tanımlanabilir (Reichers ve Schneider, 1990). İklim sıklıkla, nispeten geçici, doğrudan kontrol edilebilen ve büyük oranda örgüt üyelerince bilinçli bir şekilde anlamlandırılan sosyal çevre tarafından sınırlandırılan bir olgudur. İklim bir durumdur ve örgüt üyelerinin düşüncelerini, hislerini ve davranışlarını birleştirir. Bu haliyle iklim öznel ve geçicidir, güç ve etki yoluyla manipüle edilebilir (Denison, 1996). İnançlar, algılar ve davranışlarla ilgili olan kültürün aksine iklim, bireysel algıların niteliksel değerlendirmesi ya da ölçülmesinden meydana gelir (Pettigrew, 1990).

Liderlik

Liderlik, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için grubu harekete geçirme yetenek ve bilgilerinin toplamı olarak tanımlanabilir. Liderler bir grup içerisinde diğer grup üyelerini örgütleme, planlama, ikna etme ve harekete geçirme yeteneği olan kimselerdir (Eren, 2010).

Hiçbir stratejik süreç, bir lider tarafından hayata geçirilmedikçe gerçekleşemez (Pye ve Pettigrew, 2006). Stratejik planlamanın başarısı, ilk etapta stratejik karar alabilmek için üst düzey yöneticilerin yeteneğine ve bu konudaki gönüllülüklerine bağlıdır (Langley, 1988). Yöneticilerin, kendi örgütleri içerisindeki süreci yönetebilmeleri için stratejik planlama bilgisini kullanmaya ihtiyaçları vardır. Özellikle arzu edilen stratejik planlama sürecine engel olabilecek faktörlere cevap verebilecek nitelikte bir liderlik anlayışı gerekmektedir. Yöneticiler çalışanlarına, faydalı ve etkili bir stratejik planlama süreci için gerekli olan motivasyon, eğitim, kaynak, doğrulama ve ödüllendirme süreçlerini sağlamalıdır (Katsioloudes ve Tymon, 2003).

Poister ve Streib'e (1999) göre liderlik yeteneği eksik olan yöneticilerin etkili bir stratejik yönetim süreci yürütmeleri oldukça zordur. İyi bir yönetici, örgüt içerisinde planlama için uygun bir zemin hazırlamalı ve planlama çalışmalarına dahil olarak, sürecin yakın takipçisi olmalıdır (Steiner ve Miner, 1977). Bryson ve Crosby (1995, s. 212) etkili bir stratejik planlama sürecinde lidere düşen görevleri şu şekilde sıralamaktadır; planlama sürecinin anlaşılmasını sağlamak, sürece dahil olanları anlamak, planlama sürecine sahip çıkmak, planlama sürecini savunmak, planlama sürecini kolaylaştırmak, katılımcı liderliği teşvik etmek, diyalog ve tartışma ortamını sağlamak, karar almak ve uygulanmasını sağlamak, kuralların uygulanmasını sağlamak, anlaşmazlıkları çözmek, çatışmaları yönetmek.

Katılım

Katılım, insan psikolojisi ve sosyal gelişimi için gerekli bir unsurdur. Katılım çalışanların yaratıcılık, başarı ve sosyal kabul görme gibi maddi olmayan ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı eder. Çalışanların kendi için çalışması, kendini gerçekleştirmesi ve yeterli bilinçlerini destekler (Heller, Pusic, Strauss ve Wilpert, 2004). Çalışanların tam desteği ve katılımı olmaksızın örgütün amaçlarına ulaşması mümkün değildir. Çok sayıda akademisyen ve işletme yöneticisine göre, eğer çalışanlar kendileri ile ilgili

hususlarda bilgi sahibi olur ve kararlara katılırsa, sonuç hem örgütün hem de çalışanların yararına olmaktadır (Ay ve Çelik, 2003). Schultz and Schultz'a (1994) göre işi benimseme ile ilişkili olarak karar verme sürecine olan katılım arttıkça, çalışanların örgütsel amaçlara olan desteği artacaktır. İşteki başarıma ve kazanım hissi işin benimsenme sürecini iyileştirecektir. Scott-Ladd ve Marshall'a (2004) göre de katılım, göreve ve performans etkililiğine olumlu yönde etki etmektedir. Her kurumda olduğu gibi kamu kurumları açısından da sürece katılım, en az planın içeriği kadar önemlidir (Grewe ve diğerleri, 1989, s. 117).

İlgili yazın incelendiğinde etkili bir stratejik planlama için belirlediğimiz algı, örgüt kültürü ve iklimi, liderlik ve katılım unsurları arasında güçlü bağlar olduğu görülür ancak aralarındaki neden-sonuç ilişkilerini açıklamak oldukça zordur. Stratejik planlama etkililiği için bu neden sonuç ilişkilerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Schermerhorn ve diğerleri'ne (2000) göre yöneticilerin başarılı olabilmek için algısal süreçleri anlamaları ve aşamalarına hâkim olmaları gerekmektedir. Davranış terminolojisine göre algı, gizli ya da açık tepki ve davranışlardır. Eğer algı bir davranış olgusu olarak ele alınırsa örgütsel davranışın en önemli parçası haline gelir. Leontiadis ve Tezel'e (1980) göre yöneticilerin planlamanın önemi üzerine olan görüşlerinin, planlamaya harcadıkları zamanın büyüklüğünden etkilenmektedir. Üst yöneticiler planlama sürecine ne kadar dahilse, süreci o kadar önemli algılanmaktadır. Örgüt liderinin planlama sürecine olan katılımı ve bağlılığı, çalışanların planlama konusundaki algılarını da etkilemektedir. Heaton'a göre (1977) kâr amacı gütmeyen organizasyonlarda üretkenliğin artırılması çalışanların tutum ve davranışlarına bağlıdır. Çalışanların tutum davranışları ise onların algılarına dayalı olarak değişmektedir.

Zamanou ve Glaser'e (1994) göre kültür, sosyal etkileşim ve iletişim yoluyla oluşturulur. Eğer bir örgüt, çalışanlarını işe dâhil edebilir ve her seviyeden iletişim becerileri oluşturabilirse kültürünü daha yüksek katılımın ve bağlılığın olduğu bir konuma getirebilir. Bonn ve Christodoulou'a (1996) göre gerek örgüt kültürü gerekse örgüt iklimi, üst yönetim ve yöneticilerin liderlik anlayışlarıyla doğrudan ilişkilidir. Örgüt için gerekli olan etkili bir iletişim süreci ancak yöneticilerin çaba ve katkılarıyla gerçekleşebilmektedir. Shadur, Kienzle ve Rodwe'e (1999) göre çalışan bağlılığı örgütsel yaşamın önemli bir yönü olarak görülmektedir ve hem örgütsel etkililiğin hem de pozitif çalışan katılımının artırılmasında anahtar unsurdur.

İster özel sektör ister kamu sektörü olsun, etkili bir stratejik planlamanın anahtarı ortak faktörlerden geçmektedir. Bu faktörler; planlama anlayış ve farkındalığı doğuran algı, algının oluşabilmesi için gerekli planlama ve süreç bilgisi, bu algı ve bilginin gelişmesi etkileyen örgüt kültürü ve iklimi, bu kültürü ve iklimi yöneterek planlamaya öncülük edecek liderlik, örgütün amaç ve hedeflerine bağlılık geliştirerek başarıyı artıracak her kademedeki katılım olarak özetlenebilir.

YÖNTEM

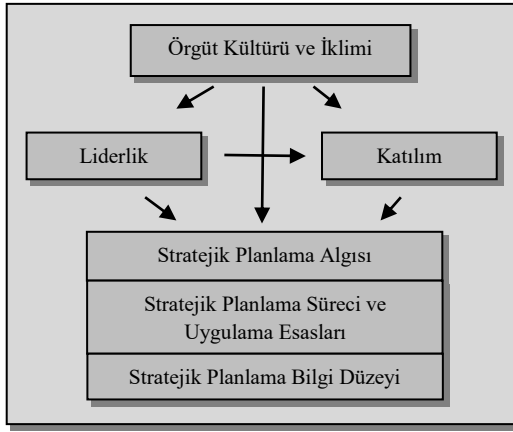
Bu araştırmada anket ve görüşme yöntemleri uygulanmıştır. Başka bir ifade ile hem niceliksel hem de niteliksel araştırma teknikleri bir arada kullanılmıştır. Niceliksel yöntem için yazında konu ile ilgili daha önce kullanılmış sorular, bu çalışmada ele alınan değişkenleri ölçecek şekilde uyarlanmış ve bir araya getirilmiştir.

Kamu yönetiminde antropoloji biliminin yöntemlerinin kullanımı, derinlerde yatan uygulama problemlerinin ortaya çıkması, farklı toplumsal grupların bakış açısından sorunların tanımlanması, arabuluculuk ve alternatif çözümler üretmek açısından önemlidir (Liukinevičienė ve Vičienė, 2018). Bu nedenle nicel yönteme ek olarak belediyelerde stratejik planlama konusundaki uzmanların, planlama çalışmalarını yürüten kişilerin stratejik planlama ile ilgili gerçek görüş ve düşüncelerin

belirlenebilmesi için antropoloji biliminin bakış açısı ve yöntemlerinden yararlanarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmış, gözlemler yapılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları, stratejik planlama bilgi düzeyi, örgüt kültür ve iklimi, liderlik ve katılım boyutlarının birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya çıkarabilmek için bir model geliştirilmiştir. Bu model, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Toplanan veriler üzerinden, stratejik planlama etkililiği boyutları arasındaki neden-sonuç ilişkileri model geliştirme stratejisi yoluyla yapılandırılmıştır. Ardından gerekli iyileştirmeler yapılarak model geliştirilmiştir.

Stratejik planlama etkililiği için geliştirilen modele göre, stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ve stratejik planlama bilgi düzeyini etkileyen üç boyut tanımlanmıştır; örgüt kültürü ve iklimi, liderlik ve katılım. Modele göre, stratejik planlama algısını ve dolayısı ile bilgi düzeyinin artışı örgütteki örgüt kültürü ve iklimi, liderlik ve katılım boyutlarına bağlıdır. Model Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Belediyelerde Stratejik Planlama Etkililiği Boyutlarına İlişkin Model.

Araştırma Hipotezleri

Stratejik planlama algısı ve bilgi düzeyi ile bu değişkenler üzerinde etkisi olan örgüt kültürü ve iklimi, liderlik ve katılım boyutlarının aralarındaki ilişkileri sorgulamamıza yardımcı olacak beş hipotez geliştirilmiştir;

Hipotez 1: Stratejik plan hazırlama sayısının stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Hipotez 2: Demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu) stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Hipotez 3: Kurumdaki pozisyonun stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Hipotez 4: Örgüt kültürü ve iklimi boyutunun bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Hipotez 5: Liderlik boyutunun stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Ankara ilinde yer alan ve nüfusu 50.000'in üzerinde, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereği stratejik planlama yapma zorunluluğu olan; Büyükşehir, Yenimahalle, Mamak, Çankaya, Keçiören, Altındağ, Polatlı, Etimesgut ve Gölbaşı Belediyeleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, evreni temsil edecek nitelikte bahsi geçen 9 belediyenin farklı birimlerinde görev alan yöneticiler ve belediye çalışanlarından oluşmaktadır. Bu 9 belediyeden rastlantısal olarak belirlenen 350 kişiye anket verilmiş ve 266'sından cevap alınmıştır. Araştırmanın tasarımı aşamasında soruların bu 9 belediyede çalışan tüm yönetici ve personellere yöneltilmesi amaçlanmıştır. Ancak saha çalışmasında, stratejik planlama konusunda çok az sayıda yönetici ve personelin bilgi sahibi olduğu, bilgi sahibi olmayan çalışanların da soruları yanıtlamaktan kaçındıkları görülmüştür. Dolayısı ile sorular yalnızca bu konuda bilgi sahibi olan, planlama çalışmalarına katılan, kendisinden bu konuda bilgi talep edilen bireylerce yanıtlanmıştır.

Ölçeğin Geliştirilmesi

Çalışmanın amacına uygun bir anket geliştirebilmek için öncelikle yazında bu konuda yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir. Stratejik planlama etkililiğinin alt boyutlarını sorgulamamıza yardım edecek sorular seçilerek bir araya getirilmiştir. Ölçeğin temel soruların Obeng ve Ugboro'nun 2008 yılında yazdıkları "Effective strategic planning in public transit system" adlı makalesinden alınmıştır. Buna ek olarak, Aksoy'un (2006) "Stratejik Planlama Çalışmalarının Yansıması: Hacettepe Üniversitesi Örneği" adlı yüksek lisans tezi anket soruları, Leontiadis ve Tezel'in (1980) "Planning Perceptions and Planning Results" başlıklı makalelerindeki sorular konuya uyarlanarak ölçeğe eklenmiştir. Ayrıca, Segars, Grover ve Teng'in (1998), Ay ve Çelik'in (2003) ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu "Stratejik Yönetim Raporu, Özet Sonuç Belgesi"nde (DPT, 2006) kullanılan anket sorularından bu çalışmanın konusuna uygun olanlar alınarak "Stratejik Planlama Etkililiği Anketi" oluşturulmuştur. Ayrıca uygulama öncesinde belediyelerdeki stratejik planlama çalışmaları ve hazırlık süreci ile ilgili bilgi alabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış bir kılavuz daha geliştirilmiştir. Bu kılavuzda genel olarak, kaç dönemdir stratejik plan yapıldığı, bu konuda herhangi bir eğitim alınıp alınmadığı, stratejik planın kim ya da kimler tarafından yapıldığı (yönetici/personel/danışman) ve son olarak stratejik planlama sürecinin çalışanlar ve üst yönetime nasıl algılandığı ve uygulama aşamasında karşılaşılan zorlukların not edilebileceği bölümler yer almaktadır. Bu kılavuz araştırmacı tarafından doldurulmuş, katılımcılara dağıtılmamıştır.

Ölçekte yer alan ve yabancı dilde oluşturulmuş soruların öncelikle Türkçe'ye çevrilmesi sağlanmıştır. Diğer sorularla birlikte belediye çalışanlarının cevaplandıracağı biçimde uyarlanmıştır.

Geliştirilen "Stratejik Planlama Etkililiği Anketi" uzman kişilerce değerlendirmeye alınmış ve testin içerik geçerliği sağlanmıştır. Yapı geçerliği için ise faktör analizi uygulanmıştır.

Stratejik Planlama Etkililiği Anketi

"Stratejik Planlama Etkililiği Anketi" katılımcıların genel demografik bilgilerinin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu) yer aldığı sınıflamalı değişken türünde oluşturulmuş bir bölüm ile başlamaktadır. Daha sonra boyutları test etmemiz için bir araya getirilmiş sorular sıralanmış ve alt ölçekler halinde sınıflandırılmıştır. Buna göre stratejik planlama algısı (A), stratejik planlama süreci ve uygulama esasları (B) ve stratejik planlama bilgi düzeyini (C) kapsayan "A B C Grubu Ölçeği", örgüt kültürü ve iklimi

soruları için “D Grubu Ölçeği”, liderlik için “E Grubu Ölçeği” ve katılım için “F Grubu Ölçeği” şeklinde isimlendirilmiştir. Stratejik planlama algısı (11), stratejik planlama süreci ve uygulama esasları (13), stratejik planlama bilgi düzeyi (7), örgüt kültürü ve iklimi (19) ve liderlik (12), katılım (10) değişkenleri için toplamda 72 soru bir araya getirilmiştir. Bu soruları değerlendirebilmek için 5’li Likert tipi dereceleme ölçeği (tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum) kullanılmıştır. Analiz aşamasında veriler aktarılırken tamamen katılıyorum seçeneğine 4 puan, kesinlikle katılmıyorum seçeneğine 0 puan verecek şekilde sıralanmıştır. Anket katılımcıların belediyedeki konumunu belirleyen (yönetici/personel) sınıflamalı değişken türünde oluşturulmuş soru ile son bulmaktadır.

Sıralamalı soruların çeşitli ölçeklerden faydalanılarak hazırlanması anketin bir pilot çalışma ile sınanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, anketin güvenilirlik geçerlik analizi 60 örneklem üzerinde sınanmıştır. Çalışmada doğrulayıcı faktör analizi için AMOS, keşfedici faktör analizi ve diğer analizler için SPSS istatistik analiz programları kullanılmıştır.

A B C Grubu Ölçeği

Oluşturulan 11 adet stratejik planlama algısı sorusu ile belediye çalışanlarınca stratejik planlama çalışmalarının ne anlam ifade ettiği, amacının ne olduğu, kuruma ne gibi faydalar kazandıracak konuları sorgulanmış, stratejik planlama konusundaki genel kanı tespit edilmek istenmiştir. Stratejik planlama süreci ve uygulama esasları bölümü ise 13 sorudan oluşmaktadır. Bu sorularla, belediye çalışanlarının stratejik planlamanın işleyiş ve uygulama süreci konusundaki bilgileri test edilmiş, çalışanların kendi belediyelerindeki stratejik planlama süreçleri sorgulanmıştır. Stratejik planlama bilgi düzeyi bölümü ise 7 sorudan oluşmaktadır. Bu soruların amacı, çalışanların kendi belediyeleri içerisindeki stratejik planlama çalışmaları hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını tespit etmektir. Temelde bu sorularla birlikte çalışanların stratejik planlama konusundaki farkındalıkları değerlendirilmek istenmiştir. Dolayısı ile bu ölçeği “Stratejik Planlama Farkındalığı Ölçeği” olarak değerlendirmek de mümkündür.

Ön çalışma için belirlenen 60 örneklemde A B C grubu ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,92 olarak hesaplanmıştır, yapı geçerliği ise keşfedici faktör analizi ile sınanmıştır. Analize göre, bu ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısı 0,702, Barlett Sphericity testi ise anlamlı çıkmıştır ($p < 0,05$). Bu üç değişkenden oluşan, toplam 31 maddeden oluşan veriye faktör analizi uyguladığımızda 8 faktörlü bir yapı karşımıza çıkmıştır. Bu yapının açıkladığı varyans % 77,163’dir. Bu faktör sayısı bizim önerdiğimiz 3 boyutlu yapıdan oldukça uzaktır. Bu nedenle analiz, bu defa verileri 3 faktörde sınırlandırır şekilde tekrarlanmıştır. Bu kez de karşımıza, toplam varyansı % 53,111 olan, faktör yük değerleri 0.848 ile 0.409 arasında değişen bir yapı çıkmıştır.

Faktör döndürme sonrasında maddeler arasından kendi grubu dışında başka bir grup altında toplanan soruların grubu değiştirilmiş, birbirine yakın yük değeri veren maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Asıl çalışma için uygun hale getirilen ölçeğin bu son halinin toplam ortak varyansı % 55,278 olmuştur.

Ölçeğin faktör yapısını doğrulamak amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonrasında ilişkisiz, birincil seviye, ikincil seviye ve tek faktörlü modeller test edilmiştir. Analizler sonucunda ikincil seviye modelin A B C grubu ölçeğine uygun olduğu görülmüştür. Başka bir ifade ile stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ve stratejik planlama bilgi düzeyi değişkenlerinin bir üst değişken tarafından kapsandığı belirlenmiştir ($\Delta X^2=1149,84$; $sd=371$, $\Delta X^2/sd=3,099$, $RMSEA=.08$, $GFI=.758$, $IFI=.788$). Bu durum, çalışmanın tasarım aşamasında belirlendiğimiz stratejik planlama farkındalığı üst boyutu ile örtüşür niteliktedir.

D Grubu Ölçeği

Örgüt kültürü ve ikliminin değerlendirilebilmesi için oluşturulan bu ölçekle, çalışanların belediyelerindeki işleyiş, yönetim süreçleri, yönetici-personel ilişkileri, personel-personel ilişkileri hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır. Ölçeğe pilot çalışmadan elde edilen verilerle keşfedici faktör analizi uygulandığında KMO örneklem uygunluğunun 0,754 ve Barlett testinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Faktör analizi sonrasında 2 faktörlü bir yapının ortaya çıktığı ve bu faktör yapısının toplam ortak varyansının %57,642 olduğu görülmüştür. Faktörler altında toplanan maddeler incelendiğinde örgüt kültürü ve örgüt iklimi olarak ayrı ayrı değerlendirebileceğimiz iki alt grubun oluştuğu gözlenmiştir. Faktörler bir alt grup olarak Da: Örgüt kültürü ve Db: Örgüt iklimi olarak tanımlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında D ölçeğinin birincil seviye modelle açıklandığı görülmüştür. Gerekli iyileştirmeler sonucunda ölçeğe son şekli verilmiştir. D Grubu ölçeğine ait birincil seviye uyum değerleri belirlenmiştir ($\Delta X^2=331,151$; $sd=74$, $\Delta X^2/sd=4,475$, $RMSEA=.115$, $GFI=.843$, $IFI=.817$). Ölçeğin güvenirlik katsayısı ise (Cronbach alfa) 0,85 olarak hesaplanmıştır.

E Grubu Ölçeği

Liderlik boyutunu değerlendirmek amacıyla 12 madde bir araya getirilmiştir. Bu maddeler aracılığı ile çalışanlar gözünden üst yönetimin stratejik planlama konusundaki yaklaşımlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu ölçeğin KMO örneklem uygunluğu 0,829, Barlett testi ise anlamlı çıkmıştır ($p<0,05$). Faktör analizi sonrasında anlamsız iki faktör altında toplanan sorular incelenmiş, bir anlam bütünlüğü içerisinde olmayan faktör maddeleri ölçekten çıkarılmıştır. Tek faktörlü yapının toplam ortak varyansının % 55,2 olduğu ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ise 0,89 olduğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizi sonucundaki uyum değerleri belirlenmiştir ($\Delta X^2=148,019$; $sd=27$, $\Delta X^2/sd=5,482$, $RMSEA=.13$, $GFI=.889$, $IFI=.905$).

F Grubu Ölçeği

Katılım boyutunu temsil eden F Grubu Ölçeği'nin amacı, her kademeden çalışanın stratejik planlama çalışmalarına ne derecede dahil oldukları ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla 10 soru bir araya getirilmiştir. F grubu ölçeğinin faktör analizi sonrası KMO değeri 0,821, Barlett testi ise anlamlı çıkmıştır ($p<0,05$). Analiz sonucunda bu ölçeğe ait maddelerin iki faktör altında toplandığı görülmüştür. Faktörler altındaki sorular incelendiğinde yönetici katılımı ile çalışan katılımı olarak anlamlı biçimde ayrıldıkları görülmüştür. Fa=Yönetici katılımı ve Fb=Çalışan katılımı olarak iki alt gruba ayrılan F grubu ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,90, toplam ortak varyansı ise % 62,653 çıkmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında bu iki alt grubun birincil seviye modelle açıklandığı görülmüştür. İyileştirmeler sonucunda uyum değerleri yeniden hesaplanmış ($\Delta X^2=99,447$; $sd=33$, $\Delta X^2/sd=3,014$, $RMSEA=.087$, $GFI=.924$, $IFI=.952$) ve ölçek son şekline getirilmiştir.

BULGULAR

Saha çalışması sonucunda öncelikle demografik değişkenlerin ve maddelere verilen yanıtların frekans dağılımları hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi ve araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için verilere tek faktörlü ANOVA, Kruskal Wallis H-Testi ve regresyon analizleri yapılmış, Pearson Korelasyon katsayıları hesaplanmıştır.

Betimsel İstatistik Bulguları

Betimsel istatistik bulgularına göre katılımcıların %76'sı erkek, %50'si 41 ve üzeri yaşta, % 41,7'si lisans mezunu, % 73,7'si personelden oluşmaktadır. Bu değerlere ilişkin ayrıntılı sonuçlar Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler.

Değişken	Kategori	Toplam	%
Cinsiyet	Kadın	52	19,5
	Erkek	204	76,7
Yaş	21-25	23	8,6
	26-31	60	22,6
	32-36	44	16,5
	41-...	133	50
Eğitim Durumu	İlkokul	1	0,4
	Ortaokul	4	1,5
	Lise	92	34,6
	Ön Lisans	39	14,7
	Lisans	110	41,7
	Yüksek Lisans	11	4,1
Pozisyon	Personel	196	73,7
	Yönetici	40	15
Belediye	1	25	9,4
	2	16	6
	3	13	4,9
	4	10	3,8
	5	17	6,4
	6	15	5,6
	7	14	5,3
	8	3	1,1
	9	153	57,5

Stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ve stratejik planlama bilgi düzeyi maddelerine verilen yanıtların ortalama puan değerleri Tablo 2'de verilmektedir. Sıra ortalamalarındaki yüksek değerler katılımcıların genel olarak tamamen katılıyorum ya da katılıyorum gibi olumlu yanıtlar verdiklerini, düşük değerler ise katılmıyorum ya da kesinlikle katılmıyorum gibi olumsuz yanıtlar verdiklerini göstermektedir. Buna göre algıyı ölçen soru grubunun ortalamalarının birbirlerine yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamalı sorular 5. (3,05), 6. (3,09) ve 7. (2,99) sorularken en düşük ortalamalı soru 8. (2,71) soru olmuştur. Stratejik planlama ve uygulama esasları ile ilgili sorularda en yüksek ortalama 1. (2,61) soruya, en düşük ortalama ise 3. (1,96) soru olmuştur. Bilgi düzeyi sorularında ise en yüksek ortalama 1. (2,79) soru, en düşük ortalama 11. (1,88) soruya aittir.

Tablo 2. A B C Grubu Ölçeğine Ait Maddelerin Betimsel İstatistik Değerleri.

	Madde	Ort.	SS.
Stratejik Planlama Algısı	1.Stratejik planlama çalışmaları belediyemiz için açık görev tanımlamaları yapmamıza yardım eder	2,840,994	
	2. Stratejik planlama süreci gelecekteki büyük tehditleri öngörmemize yardım eder	2,920,852	
	3. Stratejik planlama çalışmaları güçlü yönlerimizi tam anlamıyla değerlendirmemize yardım eder	2,97 0,81	
	4. Stratejik planlama zayıf yönlerimizi tam anlamıyla belirlememizi sağlar	2,810,917	
	5. Stratejik planlama, önceliklerimizin belirlenmesine yardım eder	3,050,776	
	6. Stratejik planlama faaliyetleri, bize fayda sağlayacak uzun vadeli amaçların geliştirilmesine yardım eder	3,090,718	
	7. Stratejik planlama, orta ve uzun vadeli amaçlarımızı gerçekleştirmemize yardım eden güvenilir bir araçtır.	2,990,826	
	8. Stratejik planlama çalışmaları beklenmedik sıkıntı yaratacak olaylardan kaçınmamıza yardım eder.	2,710,917	
	9. Stratejik planlama hizmet sunduğumuz halkın gelecekteki belediye hizmetleri ihtiyaçlarını tahmin etmemizde bize yardım eder.	2,940,838	
	10. Stratejik planlama hizmet sunduğumuz halkın taleplerine tam anlamıyla cevap verebilmemiz için bize yardım eder.	2,80,853	
Stratejik Planlama Süreci ve Uygulanma Esasları	1. Stratejik planımız çok yıllık planları kapsamaktadır.	2,610,938	
	2. Stratejik planımızın öncelikleri her yıl değişmektedir.	2,390,962	
	3. Stratejik planımızın düzenli olarak gözden geçirildiği resmi bir süreç vardır.	2,580,888	
	4. Planlama öncesinde personelin planlama sistemine yönelik eğitim ihtiyacı belirlenmiştir	2,391,037	
	5. Hizmet içi eğitim programlarımız eğitim içeriği açısından yeterlidir.	1,991,024	
	6. Hizmet içi eğitim programlarımız hizmet sunulan personel sayısı açısından yeterlidir.	1,961,077	
	7. Stratejik planlama prosedürlerimiz çalışanlarca iyi anlaşılmıştır.	1,971,069	
	8. Bizim stratejik planlama sürecimiz, oldukça mekanik, katı ve rutindir.	20,977	
Stratejik Planlama Bilgi Düzeyi	1. Belediyemizin misyon ve vizyonu hakkında bilgi sahibiyim.	2,790,973	
	2. Belediyemizin genel stratejik plan ve hedefleri ile ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibiyim.	2,411,075	
	3. Belediyemiz için etkili bir vizyon belirlenmiştir.	2,49 1,04	
	4. Vizyon, amaç ve hedeflere ulaşmak için plan ve programlar yapılmıştır.	2,441,031	
	5. Plan ve hedeflerine ulaşmak için personeli yetiştirme ve geliştirme stratejileri belirlenmiştir.	2,21 1,06	
	6. Stratejik plan hazırlık sürecinde, mevcut personelin ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmıştır.	2,04 1,06	
	7. Belediyemiz için belirlenen stratejileri benimsiyorum.	2,410,999	
	8. Belirlenen amaç ve hedeflere ulaşma düzeyimiz periyodik olarak izlenmekte ve düzeltici tedbirler alınmaktadır.	2,360,973	
	9. Stratejik planlama sürecinde belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmak için gerekli teknik altyapı (bilgisayar, projeksiyon vb.) göz önüne alınmıştır.	2,490,995	
	Stratejik planlama, belediyemizde ciddiyetle uygulanan bir faaliyettir.	2,241,046	
	10. Belediyemizde stratejik planlama konusu haddinden fazla ağırdan alınmaktadır.	1,881,054	

D Grubu örgüt kültürü ve iklimine ait maddelerinin betimsel istatistik değerlerini incelediğimizde en yüksek ortalama 6. soruya aittir. Bu soruyu 2,57 ile 9. soru izlemektedir. Örgüt iklimi alt grubunda ise en düşük ortalama 2,4 ile 1. soru iken, en yüksek ortalama 2,75 ile 4. sorudur. Bu grupta da ortalamaların birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir. Ayrıntılı ortalamalar Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3. D Grubu Ölçeğine Ait Maddelerin Betimsel İstatistik Değerleri.

	Madde	Ort.	SS.
Örgüt Kültürü	1. Stratejik planlama sürecimiz boyunca yeni fikirler genellikle hoş karşılanmıştır.	2,27	1,075
	2. Stratejik planlamamız, belediyemizdeki yönetim tarzına uymaktadır.	2,38	1,025
	3. Stratejik planlama sistemimiz, belediyemizdeki karar verme sürecimiz ile uyumludur.	2,34	0,998
	4. Belediyemizde takım çalışması kültürü gelişmiştir.	1,98	1,202
	5. Belediyemizde sorunlar bellidir ve herkes tarafından bilinir.	2,21	1,103
	6. Sorunların çözümü için hiyerarşi önemlidir.	2,71	1,047
	7. Belediyemizde çalışanlar arasında dürüst ve düzeyli ilişkiler vardır.	2,18	1,229
	8. Güçlü bir güven duygusu ile herkes birbirine karşı sorumludur.	2,21	1,141
	9. Karar verme üst yönetimin işidir, gerektiğinde aşağıdan bilgi alır	2,57	1,111
Örgüt İklmi	1. Sorunları çözmek için herkesten katkı beklenir.	2,4	1,146
	2. Sorunları iş birliği halinde çözülmesi desteklenir	2,56	1,101
	3. Güçlü olanın dediği olur	1,73	1,344
	4. Bilgi alma ve bilgi verme herkes için önemlidir	2,75	1,009
	5. Kararlarda bilgi, beceri ve sorumluluk anlayışı statüden önce gelir	2,43	1,101
	6. Hedeflerin gerçekleştirilmesi takımların gayretlerine bağlıdır	2,77	0,955

Liderlik ölçeğinde ise en yüksek ortalamalı soru 6. soruya (2,39), en düşük ortalama ise 9. soruya aittir (1,991). Tablo 4’de bütün maddelerin ortalama değerleri verilmektedir.

Tablo 4. E Grubu Ölçeğine Ait Maddelerin Betimsel İstatistik Değerleri.

	Madde	Ort.	SS.
Liderlik	1. Üst yönetim, belediyemiz için gerekli olan amaçları açıkça belirlemiştir.	2,5	1,029
	2. Üst yönetim stratejik planlamaya gerektiği kadar zaman harcamaktadır.	2,34	1,057
	3. Belediyemizde üst yönetim, stratejik planlama çalışmalarını destekleyecek bir ortam geliştirmiştir.	2,35	1,036
	4. Etkili bir stratejik planlama için birim yöneticileri üst yönetimden yeterli rehberliği almıştır.	2,3	1,003
	5. Birim yöneticilerinin etkili stratejik planlama yapma becerisi, yapılan yıllık değerlendirmelerde dikkate alınmaktadır.	2,32	0,966
	6. Belirli stratejik planlama varsayımları, stratejik planlama için resmi sorumluluğu olan birim yöneticilerince belirlenmektedir.	2,39	0,993
	7. Üst yönetim, stratejik planlamanın, kendisinin çok önemli bir sorumluluğu olduğu fikrini kabul etmektedir.	2,37	0,995
	8. Belediyemizde yöneticiler ve çalışanlar arasında yeterli düzeyde bir iletişim vardır.	2,13	1,137
	9. Yönetici her şeyi bilen bir önderdir.	1,91	1,172

Yönetici ve çalışan katılımı alt boyutlarından oluşan F grubu ölçeğinde yer alan maddelere ilişkin betimsel istatistik değerleri de Tablo 5’de verilmektedir. Buna göre en yüksek ortalamalı madde 1. soru iken (2,52) en düşük ortalamalı soru 2,24 ile 10. Sorudur. Bu boyutta da ortalama değerlerin birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 5. F Grubu Ölçeğine Ait Maddelerin Betimsel İstatistik Değerleri.

	Madde	Ort.	SS.
Yönetici Katılımı	1. Stratejik planımız birim yöneticilerinin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.	2,52	1,021
	2. Üst yönetim stratejik planlama sürecine aktif olarak katılmıştır.	2,45	1,028
	3. Birim yöneticileri, belediyemizdeki stratejik planlama sürecine tam olarak katılmaktadır.	2,3	1,075
	4. Belirlenen stratejilerin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi sağlanmıştır.	2,12	1,071
	5. Üst yönetimimiz stratejik planlama yapma konusunda isteklidir.	2,39	1,037
	6. Birim yöneticilerimiz stratejik planlama yapma konusunda isteklidir	2,34	1,039
Çalışan Katılımı	1. Stratejik planımız çalışanların katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.	2,51	1,018
	2. Kurum hedeflerini üst yönetim belirler	2,75	0,952
	3. Hedeflerin belirlenmesinde çalışanlar katkı yapar	2,52	1,089
	4. Çalışanlar stratejik planlama yapma konusunda isteklidi	2,24	1,057

Boyutlara verilen yanıtların toplam ortalamaları değerlendirildiğinde en yüksek ortalamanın algıya ait olduğu belirlenmiştir (29,1241). Diğer boyutların toplam değerleri ise şöyle sıralanmaktadır; stratejik planlama bilgi düzeyi (25,7406), örgüt kültürü (20,8571), liderlik (20,6203), stratejik planlama süreci ve uygulama esasları (17,891), örgüt iklimi, (14,6391), yönetici katılımı (14,1241) ve çalışan katılımı (10,0113).

Araştırma Hipotezleri

Hipotez 1: “Stratejik plan hazırlama sayısının stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” hipotezini test edebilmek amacıyla verilere Kruskal Wallis H-Testi uygulanmıştır. Teste göre stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ve çalışan katılımı açısından belediyeler arasında bir fark yoktur ($p>0,05$). Ancak diğer boyut ve alt boyutlar açısından anlamlı farklılıklar vardır. Belediyelerin kendi aralarında stratejik planlama etkililiği boyutlarının toplam değerleri arasında farklılıklar gözlenmiştir. Stratejik planlama algısında en yüksek sıra ortalamasına sahip olan belediye 2 nolu belediyedir (Belediye2ort=191,03). O’nu 7 nolu belediye (Belediye7ort=168,04) takip etmektedir. Bu iki belediye de stratejik planlama çalışmalarına yeni tamamlamış, birinci dönem plan aşamasındaki belediyelerdir.

Stratejik planlama bilgi düzeyiyle stratejik planlama algısının da bu anlamda ayrıştığı görülmektedir. Bilgi düzeyi en yüksek olan belediye 3 nolu belediyedir (Belediye3ort=200,42). Örgüt kültürü, örgüt iklimi, liderlik ve yönetici katılımı unsurları açısından da 3 nolu belediyenin yüksek ortalamalara sahip olduğu ortadadır. 3 nolu belediyenin algı ortalamasında diğer belediyelere göre üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durumda diğer boyutların yüksek değerler aldığı bir belediyede bu konudaki algının da yüksek olmasını beklemek doğru olmayacaktır. Farkındalık açısından baktığımızda da en yüksek ortalamaya sahip belediye yine 3 nolu belediyedir.

Stratejik planlama algısının diğer boyut/alt boyutlardan ayrılması, regresyon analiziyle de desteklenmektedir. Regresyon analizine göre stratejik plan hazırlama sayısı ile stratejik planlama algısı arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur ($\beta=-0,215$; $p<0,01$). Başka bir ifade ile plan sayısı arttıkça algı azalmaktadır. İncelenen belediyeler ya ilk 5 yıllık ya da ikinci 5 yıllık planını tamamlamıştır. Seçim sonrasında belediye başkanındaki değişiklik nedeniyle süresi dolmadan yenilenen planlar ikinci kez plan hazırlayan belediyelerle birlikte değerlendirilmiştir. Verilere göre, ilk defa plan hazırlayan belediyelerin algısı birden çok plan hazırlamış olan belediyelere göre daha yüksektir.

Genel olarak stratejik plan sayıları arttıkça belediyelerde bu konudaki algının artması ve bu konuda yerleşik bir bilincin gelişmesi beklenir. Ancak korelasyon sonuçlarına göre ilk defa stratejik plan yapan belediyelerin bu konudaki algıları daha anlamlıdır. Bu durum stratejik planını yeni yapmış belediyelerin bu konudaki bilgileri daha tazedir, dolayısı ile algıları daha kuvvetlidir şeklinde yorumlanabilir. Bu şekilde bir yorum, stratejik planlama konusundaki bilgilerin belirli aralıklarla yapılan eğitim ve bilgilendirme toplantıları gibi çalışmalarla desteklenmesi gerektiği görüşünü de destekler niteliktedir.

Pearson korelasyon analizine göre plan sayısının anlamlı ilişkide olduğu diğer boyut/alt boyutlar, stratejik planlama bilgi düzeyi ($r=-0,143$; $p<0,01$) ve örgüt iklimidir ($r=-0,135$; $p<0,05$). Plan sayısının bu iki alt boyutla olan ilişkisi de algıda olduğu gibi negatif yönlüdür ve düşük düzeydedir. Stratejik planlama bilgi düzeyinin de stratejik planlama algısında olduğu eğitim, toplantı vs. gibi çeşitli bilgilendirme çalışmaları ile desteklenmesi gerektiği düşüncesini akla getirebilir. Ancak örgüt ikliminin de stratejik plan hazırlama sayısı ile olan negatif yönlü ilişkisi, bu konuda yeni soruların oluşmasına neden olmaktadır. Başka bir ifade ile, ilk defa plan hazırlamış olan belediyelerin stratejik planlama konusundaki algı ve bilgi düzeyleri yakın bir tarihte plan hazırlamış olmalarından mı yoksa güçlü bir örgüt iklimine sahip olmalarından mı kaynaklanmaktadır. Sonuçta iklim örgütteki iç işleyişten sorumludur. Bu belediyelerde iklimin güçlü olması da stratejik planlama algı ve bilgi düzeyindeki yüksek ortalamaları açıklayabilir.

ANOVA sonuçlarına göre de plan hazırlama sayısının stratejik planlama algısı [$F(1-264)=12,683$, $p<0,01$], stratejik planlama bilgi düzeyi [$F(1-264)=5,52$, $p<0,05$] ve örgüt iklimi [$F(1-264)=4,924$, $p<0,05$] üzerinde anlamlı etkisi gözlenmiştir. Ayrıca analize göre, üzerinde birinci planını yapmış olan belediyelerin ($X_{ort}=32,70$) stratejik planlama algısı ikinci planını ($X_{ort}=28,66$), yapanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Bu analizlere dayanarak “*Stratejik plan hazırlama sayısının stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır*” hipotezi desteklenmiştir ancak etki negatif yönlüdür.

Hipotez 2: “*Demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu) stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır*” hipotezi için verilere uygulanan korelasyon, ANOVA ve regresyon analiz sonuçlarına göre cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin diğer boyut ve alt boyutlarda olduğu gibi stratejik planlama bilgisi üzerinde de anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Cinsiyetin ve yaşın boyutlar üzerinde bir etkisinin olmaması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir ancak eğitim durumunun özellikle bilgi düzeyi ve algı gibi boyutlar üzerinde bir etkisinin olmaması anlamlıdır. Bu demek oluyor ki yönetici ya da personelin stratejik planlama konusundaki bilgi ve algı düzeyleri eğitim durumlarından bağımsızdır.

Hipotez 2: “Demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu) stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” hipotezi desteklenmemiştir.

Hipotez 3: “Kurumdaki pozisyonun stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” hipotezi kurum çalışanlarının yönetici ya da personel olma durumlarının stratejik planlama algısı üzerindeki etkisini sorgulamak amacıyla kurulmuştur. Ancak analiz sonuçları bu hipotezi geçersiz kılar nitelikte çıkmıştır. Yapılan korelasyon, ANOVA ve regresyon analizlerine göre kurumdaki pozisyonun (yönetici/personel) stratejik planlama algısı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0,05$). Diğer boyut/alt boyutlar açısından değerlendirdiğimizde ise yalnızca stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. ANOVA analizi sonuçları da bunu desteklemektedir. Yöneticilerin çalışanlara göre stratejik planlama bilgi düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Belediyelerde stratejik planlama konusundaki işleyişin yöneticilerce yürütüldüğü bir gerçektir. Bu konudaki bilgi akışı genellikle birim yöneticileri ile stratejik plandan sorumlu kişiler arasında olmaktadır. Dolayısı ile alt kademeden çalışanların konu hakkındaki bilgi seviyelerinin düşük çıkması beklenen bir durumdur. Ancak analizlere bakıldığında bu farkın yine de çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Hipotez 4: “Örgüt kültürü ve iklimi boyutunun stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır” hipotezi faktör analizi sonrasında “örgüt kültürü ve iklimi” boyutunun “örgüt kültürü” ve “örgüt iklimi” olarak iki ayrı alt boyut haline gelmesi nedeniyle iki ayrı hipotez haline getirilmiştir: *Hipotez 4a: “Örgüt kültürünün stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”* ve *Hipotez 4b: “Örgüt ikliminin stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”*

Yapılan korelasyon analizine göre stratejik planlama bilgi düzeyinin en yüksek ilişki gösterdiği boyut örgüt kültürüdür ($r=0,730$; $p<0,01$). Regresyon analizi sonuçlarına göre de örgüt kültürü stratejik planlamam bilgi düzeyinin yordayıcısıdır ($\beta=0,377$; $p<0,01$). Yine Korelasyon analizine göre örgüt iklimi ile stratejik planlama bilgi düzeyi arasında orta düzeyde bir ilişki söz konusu olduğunu göstermiştir ($r=0,482$; $p<0,01$). Ancak regresyon analizine göre örgüt iklimi stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde ($p>0,05$) ne de bilgi düzeyinin örgüt iklimi üzerinde yordama gücü yoktur ($p>0,05$).

Örgüt kültürü ve örgüt ikliminin diğer boyut/alt boyutlarla olan ilişkileri değerlendirilecek olursa, stratejik planlama algısı, stratejik planlama bilgi düzeyi ve liderlik boyutlarının örgüt kültürünün yordayıcıları oldukları görülmektedir. Korelasyon analizlerine baktığımızda da örgüt kültürünün stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları, liderlik, yönetici ve çalışan katılımı boyut/alt boyutlarıyla da orta düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir.

Örgüt iklimi açısından ele aldığımızda ise korelasyon analizine göre bu boyutun tüm boyut/alt boyutlarla ilişkisi söz konusudur ancak regresyon analizi sadece çalışan katılımı ve örgüt kültürünün örgüt ikliminin yordayıcıları olduklarını göstermektedir.

Buna göre *Hipotez 4a: “Örgüt kültürünün stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”* desteklenmiş, *Hipotez 4b: “Örgüt ikliminin stratejik planlama bilgi düzeyi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”* desteklenmemiştir.

Hipotez 5: “Liderlik boyutunun stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” hipotez için uygulanan Korelasyon analizine göre liderlikle stratejik planlama algısı arasında düşük düzeyli bir ilişki söz konusudur ($r=0,127$; $p<0,05$). Regresyon analizine göre de stratejik planlama algısı liderliğin negatif yönlü yordayıcısıdır ($\beta=-0,100$; $p<0,05$).

Ayrıca korelasyon analizlerine göre liderlik boyutunun yönetici katılımı ($r=0,801$; $p<0,01$) ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu da görülmektedir.

Stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ve stratejik planlama bilgi düzeyi gibi stratejik planlama farkındalığı boyutlarının diğer boyut/alt boyutlar ile olan ilişkileri değerlendirilecek olursa;

Korelasyon analizine göre stratejik planlama algısının yönetici katılımı ($r=0,127$; $p<0,05$) ve çalışan katılımı ($r=0,273$; $p<0,01$) ile oldukça düşük düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Regresyon analizine göre ise plan hazırlama sayısı dışında algıyı yordayan hiçbir değişken yoktur.

Korelasyon analizine göre stratejik planlama süreci ve uygulama esaslarının da tüm boyut ve alt boyutlarla ilişkili olduğu gözlenmiştir. Ancak bu alt boyutun diğerleri ile olan ilişkisi orta seviyeye yakın değerler vermektedir. En yüksek ilişki stratejik planlama bilgi düzeyi ($r=0,631$; $p<0,01$) ile, en düşük ilişki ise örgüt iklimi ($r=0,37$; $p<0,01$) ile olandır. Regresyon analizine göre de stratejik planlama süreci ve uygulama esaslarının en önemli yordayıcısı bilgi düzeyidir ($\beta=0,443$; $p<0,01$).

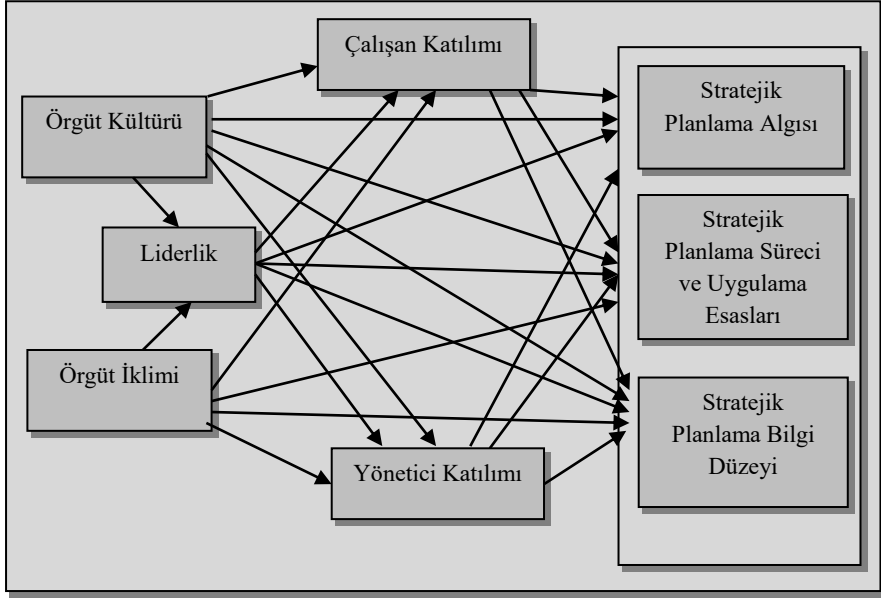
Stratejik planlama bilgi düzeyinin ise stratejik planlama algısı ile düşük düzeyde ($r=0,336$; $p<0,01$) ilişkili olduğu saptanmıştır. Regresyon analizine göre de stratejik planlama bilgi düzeyinin en düşük değerli yordayıcısı algı ($\beta=0,094$; $p<0,05$), en yüksek değerli yordayıcısı ise örgüt kültürüdür ($\beta=0,377$; $p<0,01$).

Buna göre *“Liderlik boyutunun stratejik planlama algısı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”* hipotezi desteklenmiştir.

Model Analizi

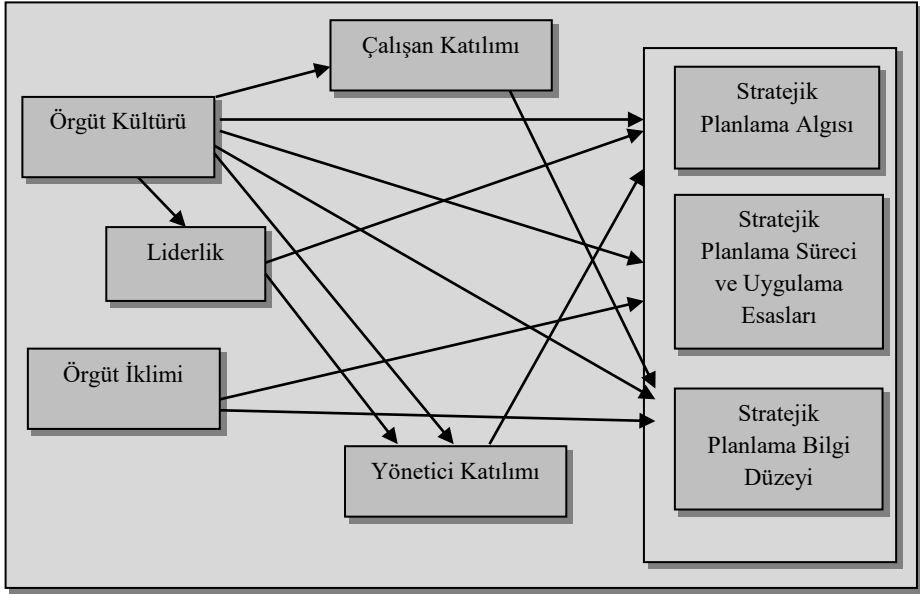
Stratejik planlama etkililiği boyut ve alt boyutlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla bir model önerilmiş ve yapısal eşitlik modellerinden (YEM) yol analizi yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Bu modele göre, örgüt kültürü ve iklimi kurumdaki liderlik anlayışını ve katılımı etkilemekteydi. Bu üç boyut birlikte stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esaslarını ve stratejik planlama bilgi düzeyini etkilemekteydi. Aynı zamanda liderliğin katılım boyutu üzerinde de etkisi söz konusuydu.

Boyutlara uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonrası örgüt kültürü ve iklimi boyutunun örgüt kültürü ve örgüt iklimi olarak ayrılması, katılım boyutunun ise yönetici katılımı ve çalışan katılımı olarak ayrılması uygun bulunmuştu. Stratejik planlama algısı, stratejik planlama süreci ve uygulama esaslarını ve stratejik planlama bilgi düzeyinin ise stratejik planlama farkındalığı boyutu altında değerlendirilebileceği ortaya çıkmıştı. Yapılan yol analizi sonucunda stratejik planlama farkındalığı üst boyutunun modifikasyon indekslerinin hesaplanmasına izin vermediği görülmüştür. Bu nedenle bu analiz alt boyutlar dahil edilerek tekrarlanmıştır. Boyut ve alt boyutları içeren model Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. Stratejik Planlama Farkındalığı Boyut ve Alt Boyutlarını Kapsayan Model

Modelin analizi sonucunda ilişkili olduğu düşünülen boyut, alt boyutlardan bir kısmının aralarındaki yollar istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır ($p>0,05$). Bu yollar, liderlik-örgüt iklimi, yönetici katılımı-örgüt iklimi, çalışan katılımı-örgüt iklimi, çalışan katılımı-liderlik, algı-örgüt iklimi, stratejik planlama bilgisi-örgüt iklimi, stratejik planlama süreci uygulama esasları-çalışan katılımı, stratejik planlama algısı-çalışan katılımı, stratejik planlama süreci uygulama esasları-yönetici katılımı, stratejik planlama bilgisi-yönetici katılımı arasındaki yollardır. Bir ilişkinin analizden çıkarılması diğer ilişkilerin anlamlılık düzeyin etkileyeceğinden (Meydan ve Şeşen, 2011) anlamsız yollar tek tek analizden çıkarılarak tahminler incelenmiştir. Modelin bu son aşamasında, Stratejik Planlama Bilgisi-Örgüt İklimi, Stratejik Planlama Bilgisi-Çalışan Katılımı, Stratejik Planlama Süreci ve Uygulama Esasları Örgüt İklimi, Stratejik Planlama Bilgisi-Örgüt İklimi ilişkilerinin $p<0,05$ düzeyinde, diğerlerinin $p<0,01$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Modelin bu hali üzerinde bir takım iyileştirmeler yapılarak uyum değerlerinin yükseltilmesi mümkündür. Bunun için de modifikasyon indeksleri bölümü incelenerek hangi maddeler arasında oluşturulabilecek ilişkilerin modeli iyileştirebileceği saptanmıştır. Anlamsız yolların çıkarılması ve gerekli iyileştirmelerin yapılması neticesinde modelin uyum değerleri belirlenmiştir ($\Delta X^2= 3839,063$, $sd=1807$, $\Delta X^2/sd=2,125$, $RMSEA=0,065$, $RMR=0,078$, $GFI=0,681$, $IFI=0,785$, $CFI=0,783$). Modelin geldiği son durum Şekil 3'de verilmiştir.

Şekil 3. Modelin İyileştirme Sonucu Durumu

Modelin analizine göre örgüt kültürü, stratejik planlama farkındalığı, liderlik ve katılım (yönetici/çalışan) boyutlarını açıklamaktadır. Güçlü bir örgüt kültürüne sahip belediyelerde, stratejik planlama farkındalığı, liderlik ve katılım boyutlarının da güçlü olduğu, örgüt kültürünün bu boyutlar üzerinde açıklama gücü olduğu görülmektedir. Örgüt kültürünün aynı zamanda çalışan katılımı, liderlik, stratejik planlama süreci ve uygulama esasları üzerinde doğrudan etkisi vardır. Stratejik planlama algısı, stratejik planlama bilgi düzeyi ve yönetici katılımı üzerinde ise dolaylı bir etki söz konusudur.

Örgüt iklimi ise stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ile stratejik planlama bilgi düzeyini etkilemektedir. Belediyelerde güçlü bir örgüt iklimi, stratejik planlama konusundaki bilgiyi, süreci ve uygulama esaslarını doğrudan etkilemektedir.

Katılım boyutu ele alındığında yönetici katılımının stratejik planlama algısını etkilediği ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin stratejik planlama konusundaki algıları ne kadar güçlüyse tüm personelin bu konudaki algıları da güçlenmektedir. Çalışan katılımının ise stratejik planlama bilgi düzeyini etkilediği görülmektedir. Bu durumda yöneticilerin stratejik planlama konusunu tutumları belediyelerde stratejik planlama bilgisinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Ancak belediyelerde stratejik planlama bilgisinin yükselmesini istiyorsak çalışan katılımının artırılması gerekmektedir. Çünkü analize göre çalışan katılımı stratejik planlama bilgisini doğrudan etkilemektedir. Son olarak belediyelerdeki liderlik anlayışının stratejik planlama algısını ve yönetici katılımı etkilediği görülmektedir. Liderlik anlayışının güçlü olduğu belediyelerde yöneticiler stratejik planlama çalışmalarına katılmaktadır. Liderlik bu iki alt boyutu doğrudan etkilemektedir.

Görüşme ve Gözlem Bulguları

Yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlemler incelendiğinde belediyelerde stratejik planın nasıl, kim ya da kimlerce yapıldığı ile ilgili farklı uygulamalar olduğu görülmüştür. Bazı belediyeler stratejik planlarını danışman şirketlere yaptırmaktadır. Bazı belediyeler ilk planda danışman şirketlerden destek almış olsa da ikinci planı kendi personeli ile birlikte yapmıştır. Daha önce yapılmış planlardan faydalanan belediyelerde bulunmaktadır.

Çoğu belediyede bir stratejik planlama grubu oluşturulmamıştır. Genel anlamda bu görev belirli birimlerin ve/veya kişilerin üzerine tabiri caiz ise yıkılmıştır. Bütçesi olmayan birimler planlamayla ilgilenmemekte ve katkı sağlamamaktadır. Çoğu belediyede bu görev mali hizmetlerin sorumluluğundadır. İş yükü ile sonuçlanan bu görev dağılımı birimler arasında adaletsizlik anlayışının yayılmasına da sebep olmaktadır. Yani aslında stratejik planlama kurumun işleyişi ile ilgili bir iyileştirme sağlayacakken çözülmeye neden olmaktadır. Tabi bu durum yanlış uygulamalardan ve bilgi yetersizliğinden ileri gelmektedir.

Belediyeler arasında stratejik planlama konusunda alınan eğitim, seminer, toplantı vs. gibi konu hakkında bilgilendirmelerin yapılabileceği çalışmalar, nicelik ve nitelik bakımından değişiklik göstermektedir. Özel danışmanlık şirketlerinden eğitim alanlar yanında konunun uzmanı akademisyenlerden bilgi alan kurumlarda bulunmaktadır. Sadece başlangıçta bu tür eğitimler alan ya da belirli aralıklarla eğitime devam eden belediyeler de mevcuttur. Bazı belediyeler bu tür eğitimler almış olsalar da, bu eğitimi uygulamaya yansıtamamaktadırlar. Bu durum alınan eğitimin yeterliliği kadar eğitim alan personelin yeterliliğine de bağlanabilir.

Pek çok belediyede stratejik plan süresi dolmadan, son yerel seçimler neticesinde değişen başkanlarla planlar da yenilenmiştir. Başkanların beş yıl süreyle göreve gelmesi uzun vadeli planlama anlayışına sekte vurmakta, beş yıl sonunda ne olacağı umursanmamaktadır. Yönetimdeki ve dolayısı ile stratejik planlama konusundaki bu süreksizlik algısı, birim yöneticileri ve çalışanlarca stratejik planın benimsenmesi ve içselleştirilmesi önündeki en büyük engeldir. Ayrıca bu algı Erkan'ın (2008) çalışmasında vurguladığı gibi uzun vadeli düşünme ve çalışma alışkanlığını etkilemektedir. Çoğu yönetici, belediyelerde bu konuyla ilgili herhangi bir alt yapı çalışması yapılmadan planlama aşamasına geçilmesinden şikâyetçidir. Bunun bir dayatma olduğu düşünen yöneticiler de bulunmaktadır.

Diğer görüşme ve gözlem sonuçlarına göre çalışanların büyük bir çoğunluğu stratejik planlama konusunda bilgi sahibi değildir. Stratejik planlama çalışmalarının kanuni zorunluluktan yapıldığı ve gereksiz olduğu fikri hâkimdir. Planlamanın bütçe haricindeki bölümleri, genellikle özel danışmanlık şirketlerine yaptırılmaktadır. Stratejik planlamadan sorumlu kişiler, birimlerden istediği bilgilere zamanında ve yeterli düzeyde ulaşamamaktadır. Birimler arası ve birim içi kademeler arası iletişimsizlik oldukça belirgindir. Belediyelerin ne siyasi ne gayri siyasi olan yapısı, planın uygulanmasına engel teşkil eden bir olgu olarak görülmektedir. Uzun vadeli planlama anlayışını belediyelerin esnek yapısı ve hizmet odaklı çalışma prensibine uyum sağlayamayacağı görüşü hâkimdir. Çoğu zaman vatandaşın isteği, planın önüne geçirilmektedir. Stratejik planlama sorun çözecek bir sistem olmaktan çok sorun çıkaran bir sistem olarak görülmektedir. Bu nedenle de diğer sorunlar yanında geri plana atılmaktadır. Çoğu birim yöneticisi, ulaşılabilir hedefler koyarak performans ölçümlerinde kendini riske atmak istememektedir. Başka bir ifade ile kendi kendini bağlamak istememektedir. Çoğu belediye, stratejik planın bir refah dönemi uygulaması olduğunu düşünmektedir. Maaşını alamayan bir çalışanın belediyenin planlama

çalışmalarına katılım göstermesi ve bu doğrultuda emek vermesini beklemek mantıklı gelmemektedir.

SONUÇ

Stratejik planlama örgütlere, belirsiz koşullara adapte olmalarını kolaylaştıracak, örgüt içindeki işleyişi iyileştirecek bir anlayış sunar. Ancak örgütleri her türlü olumsuzluktan koruyacak, kısa zamanda varılmak istenen noktalara ulaştıracak mucizevî bir kurtarıcı değildir. Stratejik planlama konusundaki çalışmaların çoğunda böylesi bir yaklaşımın benimsenmiş olması, konu hakkındaki algıyı da doğrudan etkilemekte, örgütler için sihirli bir değnek olduğu izlenimini vermektedir.

Stratejik planlamanın süreç odaklı yapısı, sonuçlarının uzun sürelerde gözlemlenebilmesi toplumumuzun genel düşünce yapısı gereği, özellikle de kamu sektörü için kabullenilmesi zor, hatta gereksiz bir uğraş olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu algının zaman içerisinde değişmesi, sürecin içselleştirilmesi olasıdır. Ancak hızla değişen bir çevrede, bu değişen çevreye daha kolay ayak uydurabilmek için uygulaması zorunlu kılınan bir sistem için, ayrıca bir uyum ve benimseme süresinin gerekmesi, süreci sekteye uğratmaktadır.

Kamudaki stratejik planlarda gözlenen en belirgin olgu eş biçimliliktir. Belediyelerin stratejik planları incelendiğinde, DPT'nin hazırladığı kılavuz çerçevesinde birbirleri ile oldukça ortak amaç ve hedeflerin yer aldığı görülmektedir. Kılavuzun yol göstermek için tasarlanmış bir taslaktan çok, taklit edilmesi gereken bir plan olarak algılandığı gözlenmektedir. Stratejik planlardaki bu eş biçimlilik durumu, temel konusu aynı örgütsel alanda yer alan örgütlerin nasıl eş biçimli hale geldiğini araştırmak olan kurumsal kuramı akla getirmektedir. Planlardaki bu öykünmecî tavır Dimaggio ve Powell'a (1983) göre örgütlerin belirsizlik karşısında verdikleri olağan bir tepkidir. Eş biçimlilik, kurumların başarısını ve hayatta kalmasını destekleyen bir süreçtir ve temelinde kurumların kendilerini meşru kılma çabaları yatmaktadır. Kurumlar, hükümetin sağlayacağı kaynaklara ulaşabilmek için stratejik planlama yapmak zorundadır (Meyer ve Rowan, 1977). Bir başka deyişle, resmi kaynaklara erişimin yolu meşruiyet kazanmaktan geçmekte, meşruiyet ise tabanını stratejik planlamada bulmaktadır. Her ne kadar stratejik planlamanın amacı, örgütlere bulundukları çevredeki rekabet avantajlarını artıracak özgün bir yol çizmek olsa da, temelde devlet eliyle bu eş biçimliliğin desteklendiği de bir gerçektir. Çünkü kurumlar stratejik planlarını kendi anlayış ve tercihlerine göre değil, DPT tarafından ortaya konulan bir metodolojiye dayalı olarak yapmak durumundadırlar.

Görüldüğü gibi genel olarak kamu alanında yapılan stratejik planlama uygulamalarında yapısal, işlevsel ve sektörel anlamda pek çok engelle karşılaşmaktadır. Stratejik planlama ancak planlama anlayışına uygun, değişikliklere hızla cevap verebilecek kadar esnek, bilgi ve tecrübe alışverişinin mümkün olduğu, planlama yapma ve uygulama konusunda eğitilmiş ve nitelikli personele sahip kurumlarda başarı getirecektir. Ayrıca stratejik planlamanın başarısı istikrara bağlıdır. Kamuda istikrarın yakalanabilmesi için de stratejik planlamanın politik değişimlerden etkilenmeyen sağlam bir yasal zemine oturtulması gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar etkin ve verimli, amacına uygun bir stratejik planlama süreci için belirli örgütsel bileşenlerin varlığına işaret etmektedir. Bu bileşenlerin olduğu örgütlerde etkili bir stratejik planlama sürecinin gerçekleşebildiği, başarıya ulaşılacağı görülmektedir.

Bu çalışmada, belediyelerde etkili bir stratejik planlama için gerekli olan örgüt kültürü, örgüt iklimi, liderlik, yönetici ve çalışan katılımı gibi bileşenler test edilerek, bu

bileşenlerin stratejik planlama farkındalığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Yapılan analizler, belediyelerde örgüt kültürünün, örgüt ikliminin, liderliğin ve her kademedeki katılımın stratejik planlama farkındalığı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir. Örgüt kültürünün tüm stratejik planlama farkındalığı alt boyutları üzerinde etkili olduğu, liderlik ve yönetici katılımının stratejik planlama algısını etkilediği görülmüştür. Örgüt iklimi ve çalışan katılımının stratejik planlama bilgi düzeyini etkilediği, örgüt ikliminin aynı zamanda stratejik planlama süreci ve uygulama esasları ile de ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Antropolojik bakış açısı ile yapılan görüşme ve gözlemleri değerlendirecek olursak, belediyelerin stratejik planlama için gerekli alt yapıya sahip olmadıkları görülmektedir. Konu için yeterli düzeyde bilgilendirme yapılmamıştır. Gerek yöneticilerin gerekse de çalışanların bu konudaki algı ve bilgileri etkili bir planlama için yeterli değildir. Bu konuda bilgi sahibi olan çalışanların ise belediyelerdeki mevcut yapı ve işleyiş sebebiyle bilgilerini uygulamaya yansıtamadıkları görülmektedir. Belediyelerde şu anda var olan tablo, stratejik planların sadece kanuni zorunluluğu yerine getirmek için yapılıyor olmasıdır.

Bu çalışmada sonuçlarının örnekleme göre değişkenlik göstereceği düşünüldüğünde elde edilen bulguların, anket uygulanan bireylerin görüşleri ile sınırlı olacağı düşünülmelidir. Belediye çalışanlarınca stratejik planlama olgusuna bakışın, gün geçtikçe değişeceği göz önünde bulundurularak, bu çalışmanın bulgularının uygulanan zaman dilimi ile sınırlı olacağı bir gerçektir. Çalışmanın uygulama aşamasında yaşanan en önemli sorun anketi, tahmin edilenden çok daha az sayıda katılımcının yanıtlamış olmasıdır. Anketin çalışanlar ya da yöneticilerce yanıtlanmak istenmemesinin altındaki en büyük nedenin stratejik planlama konusundaki bilgi yetersizliği ve ön yargılar olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak stratejik planlamanın belediyelerde amacına uygun bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için, planlama öncesinde uygun bir işleyişin sağlanmış olmasına, her kademedeki çalışanın süreç hakkında bilgilendirilmesine, bilgilerin sürekli yenilenmesine ve her kademedeki yöneticinin/çalışanın katılımının artırılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, çalışanlar arasında iş yükü nedeniyle bir adaletsizlik algısının oluşmasına izin verilmemeli, çalışanların kafasında stratejik planlamanın neden yapıldığı, hangi amaca hizmet ettiği, örgüte ne gibi yararlar sağlayacağı gibi konularda soru işaretleri kalmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, S. (2006). *Stratejik Planlama Çalışmalarının Çalışanlara Yansımaları: Hacettepe Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
2. Albrechts, L. ve Balducci, A. (2013). Practicing Strategic Planning: In the Search of Critical Features to Explain the Strategic Character of Plans. *disP – The Planning Review*, 49: 3, 16-27. doi: 10.1080/02513625.2013.859001
3. Allison, M. ve Kaye, J. (1997). *Strategic Planning for Nonprofit Organizations: A Practical Guide and Workbook*. New York, John Wiley & Sons Inc.
4. Andrews, K.R. (1971). *The Concept of Corporate Strategy*. Irwin, Homewood, IL.
5. Ansoff, H.I. (1965). *Corporate strategy*. New York: McGraw-Hill.
6. Ay, Ü. ve Çelik, C. (2003, Mayıs). Çalışanların Örgüt ve Yönetmel Uygulamalar İle İlgili Algıları. Prof. Dr. M. Kemal Çonkar (Ed.). *11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 445-458). Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 22-24.
7. Baron, R.A. ve Greenberg, J. (1990). *Behaviour in Organizations: Understanding and Managing the Human Side of Work*. Third Edition, Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, A Division of Simon & Schuster, Inc.
8. Beer, M., Voelpel, S.C., Leibold, M. ve Tekie, E.B. (2005). Strategic Management as Organizational Learning: Developing Fit and Alignment through a Disciplined Process. *Long Range Planning*, 38: 445-465.
9. Bell, M. (2000). Idealistic Strategic Planning. *Military Review*, January-February.
10. Bonn, I. ve Christodoulou, C. (1996). From Strategic Planning to Strategic Management. *Long Range Planning*, 29, 4: 543-551.
11. Boyd, B.K. (1991). Strategic Planning and Financial Performance: A Meta-analytic Review. *Journal of Management Studies*, 28:4, July, 353-374.
12. Bryson, J.M. (1995). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: a Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*. San Francisco: Jossey-Bass.
13. Bryson, J.M. ve Crosby, B.C. (1995). Leadership Roles in Making Strategic Planning Work. Bryson John M. (Ed.) *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement* (211-227). San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
14. Bryson, J.M. ve Edwards, L.H. (2017). Strategic Planning in the Public Sector. *Oxford Research Encyclopedia of Business and Management*. doi: 10.1093/acrefore/9780190224851.013.128. Erişim adresi (Ocak 2019): <http://oxfordre.com/business/view/10.1093/acrefore/9780190224851.001.0001/acrefore-9780190224851-e-128?print=pdf>
15. Cleland, D.I. ve King, W.R. (1974) Developing A Planning Culture for More Effective Strategic Planning. *Long Range Planning*, 7, 3: 70-74.
16. Denison, D.R. (1996). What is the Difference between Organizational Culture and Organizational Climate? A Native's Point of View on a Decade of Paradigm Wars. *Academy of Management Review*, 21, 3: 619-654.
17. Dimaggio, P.J. ve Powel, W.W. (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48, 2: 147-160.
18. Devlet Planlama Teşkilatı. (2006 Haziran). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*, 2. Sürüm. Erişim Adresi: <http://www2.dpt.gov.tr>
19. Devlet Planlama Teşkilatı. Erişim adresi (05 Mayıs 2010): <http://www2.dpt.gov.tr/must/tarihce.asp>
20. Elbanna, S., Andrews, R. ve Pollanen, R. (2016). Strategic Planning and Implementation Success in Public Service Organization. *Public Management Review*, Vol. 18, No. 7, pp. 1017-1042. doi: 10.1080/14719037.2015.1051576
21. Eren, E. (2000 Ocak). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası* (5. Baskı). İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

22. Eren, E. (2010 Ekim). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi* (12. Baskı). İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
23. Erkan, V. (2008). *Kamu Kuruluşlarında Stratejik Planlama: Türkiye Uygulaması ve Kuruluşlarda Başarıyı Etkileyen Faktörler*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
24. Genç, F.N. (2009). Türk Kamu Sektöründe Stratejik Planlama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23: 201-211.
25. Grewe, T., Marshall, J. ve O'toole, D.E. (1989). Participative Planning for a Public Service. *Long Range Planning*, 22, 1: 110-117.
26. Gürer, H. (2006 Ekim-Aralık). Stratejik Planlamanın Temelleri ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanmasına Yönelik Öneriler. *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 63.
27. Hamel, G. ve Prahalad, C.K. (1993 March/April). Strategy as stretch and leverage. *Harvard Business Review*, 75-84.
28. Hanisch, K.A. (2008). Industrial and Organizational Psychology. *Wandsworth Psychology Module*, Erişim adresi: http://4ltrpress.cengage.com/Intro_IO%20Module%20049559489X%20_GENERAL_site.pdf
29. Heaton, H. (1977). *Productivity in Service Organizations: Organizing for People*. New York: McGraw-Hill Book Co.
30. Heller, F., Pusic, E., Strauss, G. ve Wilpert, B. (2004). *Organizational Participation; Myth and Reality*. New York, Oxford University Press, Inc.
31. Iglesias, A. (2015). Making Strategic Planning Work in Local Government: An Emprical Study of Success and Failure. *Strategic Public Management (SPM)*, Issue No: 1, pp. 40-55.
32. Katsioloudes, M.J. ve Tymon, W.G. (2003). Strategic Planning Practices: Are they what they should be? *Human Systems Management*, 22: 117-183.
33. Kefela, G.T. (2010 January). Understanding Organizational Culture and Leadership-Enhance Efficiency and Productivity. *PM World Today*, 12, 1: 1-14.
34. Keppler, W., Bamberger, I. ve Gabele, E. (1979). Organization for Long Range Planning-A Survey of German Companies. *Long Range Planning*, 12, 5: 69-90.
35. Kloeze, H.J., Molenkamp, A. ve Roelofs, F.J.W. (1980). Strategic Planning and Participation: A Contradiction in Terms? *Long Range Planning*, 13: 10-20, October.
36. Kudla, R.J. (1976 August). Elements of Effective Corporate Planning. *Long Range Planning*: 82-93.
37. Langley, A. (1988), The Roles of Formal Strategic Planning. *Long Range Planning*, 21, 3: 40-50.
38. Lebedeva, N.A. ve Zhikharevich, B.S. (2018). СТРАТЕГИ О СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПЛАНИРОВАНИИ 1: Strategists about Strategic Planning", *Regional'naia Ekonomika*. IUG Rossi; Volgograd Iss. 1(19), <https://doi.org/10.15688/re.volsu.2018.1.1>.
39. Lehman, D.R., Chiu, C. ve Schaller, M. (2004). Psychology and Culture. *Annu. Rev. Psychol*, 55: 689-714.
40. Leontiades, M. ve Tezel, A. (1980). Planning Perceptions and Planning Results. *Strategic Management Journal*, 1: 65-75.
41. Liukinevičienė, L., Vičienė, J. (2018). The use of Anthropological Approach in Municipal Strategic Planning. *Organizacijų Vadyba: Sisteminių Tyrimai*, Volume 80, Issue 1, Pages 49-66, <https://doi.org/10.1515/mosr-2018-0013>.
42. Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
43. Meyer, J.W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structures as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83, 2: 340-363.
44. Mintzberg, H. (1978). Patterns in strategy formulation. *Management Science*, 24 (9):34-938.
45. Mintzberg, H. (1990). Strategy formation: schools of thought. J.W. Fredericson (Ed.) *Perspectives on strategic management*: 105-235. London: Harper Business.
46. Mintzberg, H. (1994) *The Rise and Fall of Strategic Planning: Reconceiving Roles for Planning, Plans, Planners*. The Free Press, Simon & Schuster Inc.

47. Morgan, C.T. (1981). *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*. (Sirel Karakaş, Çev.) Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları: 1.
48. Narinoğlu, A. (2006 Haziran). *Yerel İdarelerde Stratejik Planlama Modeli* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Mersin, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
49. Obeng, K. ve Ugboro, I. (2008). Effective strategic planning in public transit systems. *Transportation Research Part E* 44, 420-439.
50. Osland, J.S., Kolb, D.A., Rubin, I.M. ve Turner, M.E. (2007). *Organizational Behavior An Experimental Approach* (Eighth Edition). Pearson Education, Inc.
51. Pettigrew, A.M. (1990). Organizational Climate and Culture: Two Constructs in Search of a Role. Schneider, B. (Ed.) *Organizational Climate and Culture*. San Francisco: Jossey-Bass, 413-433.
52. Poister, T.H. ve Streib, G.D. (1999). Strategic Management In The Public Sector: Concepts, Models, and Processes. *Public Productivity & Management Review*, 22, 3: 308-325.
53. Porter, M.E. (1981). The contributions of industrial organization to strategic management. *Academy of Management Review*, 6 (4): 609-620.
54. Porter, M.E. (1991). Towards a dynamic theory of strategy. *Strategic Management Journal*, 12: 95-117.
55. Porter, M.E. (2005). Michael Porter on Strategy. *Leadership Excellence*, 22, 6, 14.
56. Pye, A. ve Pettigrew, A. (2006). Strategizing and Organizing: Change as a Politicak Learning Process, Enabled by Leadership. *Long Range Planning*, 39: 583-590.
57. Reichers, A.E. ve Schneider, B. (1990). Climate and Culture: An Evolution of Constructs. Schneider, B. (Ed.) *Organizational Climate and Culture*, San Francisco: Jossey-Bass, 5-39.
58. Sayles, L.R. ve Wright, R.V.L. (1985). The Use of Culture in Strategic Management. *Leadership in Action*, 5, 4.
59. Schein, E.H. (1990 February). Organizational Culture. *American Psychologist*, 45, 2: 109-119.
60. Schein, E.H. (1992). *Organizational Culture and Leadership* (Second Edition). San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
61. Schermerhorn, J.R., Hunt, J.G. ve Osborn, R.N. (2000). *Organizational Behavior* (Seventh Edition). John Wiley & Sons, Inc.
62. Schultz, D.P. ve Schultz, S.E. (1994). *Psychology and Work Today: An Introduction to Industrial and Organizational Psychology* (Sixth Edition). Maxwell Macmillan Canada, Inc., Don Mills, Ontario.
63. Scott-Ladd, B. ve Marshall, V. (2004). Participation in decision making: a matter of context? *The Leadership & Organization Development Journal*, 25, 8: 646-663.
64. Segars, A.H., Grover V. ve Teng, T.C. (1998 Spring) Planning System Dimensions, Internal Coalignment, and Implications for Planning. *Effectiveness Decision Sciences*, 26, 2.
65. Segars, A.H. ve Grover, V. (1999 September.). Profiles of Strategic Information Systems Planning. *Information Systems Research*, 10, 3.
66. Shadur, M.A., Kienzle, R. ve Rodwe, J.J. (1999). The Relationship between Organizational Climate and Employee Perceptions of Involvement: The Importance of Support. *Group Organization Management*, 24, 4: 479-503.
67. Shondrick, S.J. ve Lord, R.G. (2010). Implicit Leadership and Followership Theories: Dynamic, Structures for Leadership Perceptions, Memory, and Leader-Follower Processes. Hodgkinson, G.P. ve Ford, J.K. (Ed.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. Volume 25, Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication.
68. Songür, N. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Uygulamalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme. *Strategic Public Management Journal (SPM)*, Issue No: 1, s. 56-78.
69. Söyler, İ. (2007 Ocak-Haziran.). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/Güçlükler). *Maliye Dergisi*, 153.
70. Stratejik Planlama, Kamuda Stratejik Yönetim, Erişim adresi (07 Mayıs 2010): <http://www.sp.gov.tr/documents/5018kmykk.pdf>

71. Steiner, G.A. ve Miner, J.B. (1977). *Management Policy and Strategy: Text, Readings, and Cases*. Macmillan Publishing Co. Inc.
72. Tylor, E.B. (1920). *Primitive Culture* (Sixth Edition). New York: Harper Torchbooks, June.
73. Ünlü, S. (2001). *Psikoloji*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
74. Voorhees, R.A. (2008). Institutional Research's Role in Strategic Planning. *New Directions for Higher Education*, 141: 77-85.
75. Yılmaz, K. (2003). Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Uygulaması. *Sayıştay Dergisi*, 50-51.
76. Zamanou, S. ve Glaser, S.R. (1994). Moving Toward Participation and Involvement: Managing and Measuring Organizational Culture. *Group & Organization Management*, 19, 4: 475-502.

TURİZM SEKTÖRÜNÜN SOSYO-EKONOMİK KATKISINA YÖNELİK TEORİK BİR DEĞERLENDİRME*

Ebru Z. BOYACIOĞLU¹ , Derman K. KÜÇÜKALTAN²

* Çalışma Yazarın Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlamış olduğu "Turizm Sektörünün Edirne İline Sosyo-Ekonomik Katkısı ve Yerli Halkın Turizme Yaklaşımı" isimli Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü.

² Prof. Dr., İzmir Kavram Meslek Yüksek Okulu.

GİRİŞ

Turizm, ekonomik değerler ile doğal, sosyal ve kültürel değerler arasında denge kuran, toplumların ve bireylerin birbirlerini tanımalarına ve anlamalarına olanak sağlayan, çevre bilincini arttıran bir sektördür. Turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri sektörün sayısal olarak sürekli büyümesine ve tüm ülkeler düzeyinde önem verilmesine neden olmaktadır(Özdemir & Kervankıran, 2011:22).

Ülkelerin turizmi desteklemeleri ve teşvik etmeleri, turizmin ödemeler dengesindeki açığı kapatıcı, istihdam olanaklarını arttırıcı, alt ve üst yapıyı geliştirici ve ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı özelliklerine dayanmaktadır. Turizmin olumlu ekonomik yararlarının yanı sıra sosyo-kültürel özellik taşıyan sosyal etkileri de bulunmaktadır. Toplumların her kesimi ile doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim yaramaktadır. Bu nedenle turizm, ülkelerin gelişme çabalarına paralel ve gelişmişliğin bir uzantısı olarak, son yıllarda giderek önem kazanan bir sektör haline gelmiştir.

Bu bölümde Turizm sektörünün ekonomik ve sosyal etkileri incelenerek destinasyonların geleceğe yönelik turizm politikaların geliştirilmesine katkı sağlamak amacı ile hazırlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde turizmin ekonomik boyutu ele alınmış, turizmin ekonomik etkileri moneter ve reel perspektifte Türkiye açısından incelenerek turizmin ülkeye nicel yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde turizmin sosyal etkileri ve sosyal boyutu ele alınmıştır.

1. TURİZM SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK ETKİLERİ

Turizm, gelirin ve boş zamanın nasıl değerlendirileceğine ilişkin kararlarla başlayarak yatırım, tüketim, istihdam, milli gelir, kamu gelir ve harcamaları gibi ekonomik yönleri olan bir olaydır(Barutçugil,1986:36). Ekonomik rekabetin yoğun yaşandığı günümüz küresel dünyada, turizmin ülke ekonomileri için önemli rolü tartışılmayacak kadar açıktır(Bahar&Kozak,2013:173). Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre turizm endüstrisi özellikle 1950'li yıllardan itibaren ekonomik etki yaratmaya başlamış ve bu etki giderek artan bir seyir izlemiştir. 1960'lı yıllarda toplam turizm geliri 12 milyar ABD Doları iken 2000 yılında yaklaşık 475.8 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Günümüzde Turizm endüstrisi, dünya genelinde GSYİH'nın% 10'unu, küresel ticaretin% 7'sini, hizmet ihracatının% 30'unu sağlayan dünyadaki en önemli ve hızlı büyüyen endüstrilerden biridir (UNWTO, 2018:3). 2017 yılı dünya çapında turizm hareketine dahil olan kişi sayısı 1,326 milyar, uluslararası turizm gelirleri 1,340 milyar ABD Doları (\$) şeklinde gerçekleşmiştir(UNWTO,2018:2).

Turizm sektörünün dünyadaki en hızlı gelişen sektörlerin arasında yer alması ve ekonomik, kültürel ve çevresel etkileri nedeni ile pekçok ülke ve kentin geliştirmeyi hedeflediği sektör konumundadır(Tosun v.d.,2004:133). Ekonomistlerin turizm olanaklarını geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmalarının temel nedeni turizmin yarattığı ekonomik getiridir. Turizm yeni istihdam olanakları yaratarak sıcak para akışı sağlar. Bu parasal etkilerinin yanında doğal mirasın devamlılığını sağlayarak çevreyi korur ve yaşam kalitesini artırır(Godfrey&Clarke,2000:16). Turizm alanında gelişmiş tüm ülkelerin selektif yani para harcama eğilimi yüksek turist tipine yönelik çalışmalarını arttırdıkları gözlemlenmektedir. Ayrıca gelen turistlere daha fazla harcama yapacakları olanaklar sundukları görülmektedir.

1.1. Turizmin Moneter Ekonomik Etkileri

Turizm sektörü; milli gelire katkısı, dış ödemeler dengesine etkisi, yarattığı doğrudan ve dolaylı istihdam olanakları, pekçok sektörle etkileşim içinde olması gibi ekonomik etkiler nedeni ile ülkeler için çok önemli bir konumdur(Arabacı,2018:107).

Turizmin moneter (parasal) ekonomik etkileri içinde turistik tüketim harcamalarının ve yatırım harcamalarının yarattığı gelir yaratıcı etki ekonomiye sağladığı dinamizm bakımından önem taşımaktadır. Yabancı ziyaretçilerin ve iç turizme katılan yerli vatandaşların turistik tüketim harcamaları ve alt ve üst yapı yatırımları gerek sektöre gerekse diğer sektörlerle çarpan mekanizması ile uyarıcı etki yapar(Timur,1986:189).

Bir turistin turizm olayına katılarak çeşitli turistik tüketim harcamaları yapması, durgun suya atılan taşın suda yarattığı artan halkalar gibi ülkenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkileşime neden olmaktadır. Bu etkileşimler içindeki moneter ekonomik etkileri dikkate almamak turizmin boyutunun tam ve doğru olarak belirlenememesine sebep olabilir. Ülkelerin ekonomik gelişme ve yavaşlama dönemleri, genel konjonktürel dalgalanmalar, turizm harcamalarının ulusal gelire etkisini arttırmakta veya azaltmaktadır.

Sayıları giderek artan birçok ülke ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak için turizmi adeta bir çıkış yolu olarak değerlendirmektedir. Örneğin sanayi sektöründe yaşanan kriz nedeni ile mali sıkıntı içinde olan Güney Kore hükümeti turizmin önemini vurgulayarak "Kore'ye gelecek tek bir turist 126 çift ayakkabı ya da 16 renkli televizyonun, beş ziyaretçi ise bir Hyundai Excel arabanın dışsatımına eşit bir döviz girdisi sağlayacaktır" şeklinde hesaplama yapmıştır(Özgüç,1998:187).

1.1.1. Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin kronik olarak döviz darboğazı ile karşılaştıkları bilinmektedir. Bu ülkeler döviz tasarruf edici özelliğinden dolayı turizmi öncelikli geliştirilmesi sektörlerden biri olarak görmektedir.

Turizm sektörünün ülke ekonomisindeki başlıca etkisini ödemeler bilançosu içinde görmek mümkündür. Diğer ülkelerle yaptığı her dış ticaret verileri ödemeler bilançosunda yer alır. Hizmetler sektörünün alt dalı olan ve görünmeyen kalemler içinde yer alan turizm gelirleri, turizm potansiyeline sahip ülkelerin ödemeler dengesinde görünür ticaret kadar paya sahiptir(İçöz,1998:186).

Türkiye, birçok gelişmekte olan ülke gibi yatırımların gerektirdiği dışalımını yapabilmek için döviz gereksinim duymaktadır. Yatırımların yanı sıra önceki yıllardan kalan dış borçların anapara ve faiz ödemeleri Türkiye'yi büyük bir döviz sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Turizm açısından büyük bir potansiyele sahip ülkemizin döviz sağlayıcı etkisi olan turizmi geliştirmede önemli çabaları gözlenmektedir.

1.1.1.1. Döviz Arzına Etkisi

Uluslararası turizm hareketleri döviz arz ve talebini etkilemektedir. Turist gönderen ülkede döviz talebi artarken, turist kabul eden ülkede de döviz rezervleri artmaktadır. Bir bakıma turizm harcamaları dışalım giderleri, turizm gelirleri dış satım gelirleri olarak kabul edilir.

Uluslararası turizmden elde edilen turizm geliri, bir mal çıktısı olmadan sağlandığı için görünmeyen ihracat olarak değerlendirilmektedir. Görünmeyen ihracat, turistik hareketler sonucu, ülkeye gelen yabancı turistlere çeşitli hizmetlerin satılması ile elde edilen dövizlerdir (Olalı&Timur,1985:44). Ayrıca turistlerin ekonomik değer taşıyan mallara yaptığı ödemeler ile beraberlerinde götürdükleri mal grupları (hediye eşya, hatıra eşyası, yiyecek, giyim vb) da döviz arzını arttırmaktadır. Bu tür kalemler ek ihracat kapsamında yer almakta ve turizm gelirinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Turistlerin tüketim kalıplarının, harcama eğilimlerinin ve gelir düzeylerinin yüksek olması ek ihracat gelirlerini arttırmaktadır.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye Turizm Verileri

Yıllar	Turizm Geliri(\$)	Turizm Gelirinin Gsyih İçindeki Payı (%)	Gelen Ziyaretçi	Harcama Miktarı(\$)
2003	13.854.866	4,4	13.340.868	850
2004	17.322.112	4,2	16.076.609	843
2005	20.322.112	4,1	20.322.111	842
2006	18.593.951	3,4	18.916.436	803
2007	20.942.500	3,1	22.248.328	770
2008	25.415.067	3,3	24.994.007	820
2009	25.064.482	3,9	25.064.481	783
2010	24.930.997	3,2	26.999.809	755
2011	28.115.692	3,4	29.343.196	778
2012	29.007.003	3,3	29.351.446	798
2013	32.388.991	3,4	32.846.560	824
2014	34.305.904	3,7	35.024.592	826
2015	31.464.777	3,7	34.612.187	756
2016	22.107.440	2,6	24.736.736	705
2017	26.283.656	3,1	32.043.173	681
2018	29.512.926	3,8	39.146.171	647

Kaynak: TÜRSAB,2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>, Erişim Tarihi:14.07.2019

Tablo 1 verilerine göre turizm sektörünün sayısal büyümesi her geçen yıl artmaktadır. İstisnai olarak 2015 yılında Rusya ile yaşanan siyasal kriz turizmin 2015 ve 2016 yıllarında sektörün ciddi zarar görmesine ve daralmasına neden olmuştur. Türkiye’de turizm gelirlerinin GSYİH payı genelde düşük olmakla beraber, 2000 lerin başındaki orana halen ulaşamadığı görülmektedir. Ülkemizde turizmin GSMH’deki payının düşüklüğü; sektörün GSYİH artış oranının gerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de 2018 yılında turizm odaklı 29,5 Milyon dolar gelir sağlanmıştır. Gelirin %81,41’i yabancı ziyaretçilerden, %18,11’i yurtdışında ikamet eden vatandaşlardan sağlanmıştır (KültürveTurizmBak;2018:10). Türkiye özellikle 1980 sonrası turizmin gelişmesi için çeşitli strateji ve planlar geliştirmiş, turizm teşvik ve destekleme politikaları ile sektörün sayısal olarak büyümesine imkan sağlamış olsa da halen elde edilen gelir açısından hedeflenen seviyelere çıkamamış olarak değerlendirilmektedir. Benzer turizm potansiyeline sahip bazı Akdeniz ülkelerinin giderek artan oranda turizm geliri elde etmeleri, doğanın son derece cömert davrandığı ve tarihi mirasın avantajlı kıldığı Türkiye’nin ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi turizmin öneminin kavranmasına olanak sağlamış, bu doğrultuda çalışmalar hızlandırılmıştır.

1.1.1.2. Döviz Talebine Etkisi

Turizm sektörünün ödemeler dengesi üzerinde yarattığı etkiler olumlu ve olumsuz olarak iki grupta ele alınmaktadır. Bir kimsenin turizm amaçlı ülke dışına ziyareti (dış pasif turizm), ödemeler dengesi üzerinde negatif bir etki doğuracak ve döviz talebinin artmasına neden olacaktır. Gelişmiş ülkelerde dış seyahati engelleyici tedbirler yerine turistleri kendi ülkelerine getirici uygulamaları geliştirmektedir. Buna ilaveten turizmi çeşitlendirme politikaları ile dış aktif turizmi arttırmaya çalışmaktadırlar. Ör. Bir Fransız dış pasif turizm yapar ama birçok yabancı turistte Fransa’ya giderek dış aktif turizme dahil olur.

Turizmin döviz talebine etkisi ekonomi içinde görünmeyen ithalat ve ek ithalat olarak ortaya çıkmaktadır. Görünmeyen ithalat, dış pasif turizme katılan ziyaretçilerin gittikleri ülkelerde turizm işletmelerinde üretilen mal ve hizmetleri satın alarak yurt dışına seyahatlerinden doğan harcamalar olarak değerlendirilmektedir. Ek ithalat ise, turistik hizmetler için gerekli olan ve turizm amaçlı faktörlere devlet veya özel sektör tarafından yapılan ödemelerdir. Her iki uygulama da ülkeden döviz çıkışına neden olmaktadır.

Tablo 2: Yıllara Göre Türkiye Turizm Verileri

Yıllar	İhracat (milyon\$)	Turizm Gelirleri (milyon\$)	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı (%)	İthalat (milyon\$)	Turizm Giderleri (milyon\$)	Turizm Giderlerinin İthalat Giderlerine Oranı (%)
1970	588,0	51,6	8,8	948,0	47,7	5,0
1980	2 910,1	326,7	11,2	7 909,4	114,7	1,5
1990	12 959,3	3 225,0	24,9	22 302,1	520,0	2,3
2000	27 774,9	7 636,0	27,5	54 502,8	1 711,0	3,1
2010	113 883,2	24 931,0	21,9	185 544,3	5 874,5	3,2
2011	134 906,9	28 115,7	20,8	240 841,7	5 531,5	2,3
2012	152 478,5	29 351,4	19,2	236 545,1	4 593,4	1,9
2013	157 610,2	34 305,9	21,3	242 177,1	5 253,6	2,1
2014	151 802,6	32 309,0	21,8	251 661,3	5 470,4	2,2
2015	143 934,9	31 464,8	21,9	207 203,4	5 698,3	2,8
2015	143 934,9	31 464,8	21,9	207 203,4	5 698,3	2,8
2016	142 606,2	22 107,4	15,5	198 601,9	5 049,8	2,5
2017	156 992,9	26 283,6	16,7	233 799,6	5 137,2	2,2
2018	167 967,2	29 512,9	17,5	223 046,4	4 896,3	2,2

Kaynak:TÜRSAB,2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri,ile>
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018,
<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/62462,2018turizmgenelistatistiklerpdf.pdf> verilerinden
derlenmiştir. ErişimTarihi: 12.02.2019.

Turizmin ekonomideki etkisini belirten önemli göstergelerinden birisi turizmden elde edilen döviz gelirlerinin ihracat içindeki payıdır. Tablo 2 verileri incelendiğinde Türkiye’de turizm gelirlerinin ihracat içindeki payının 2015 yılına kadar yaklaşık % 20 dolaylarında olduğu tespit edilmektedir. 2016 yılından itibaren bu oranın yaklaşık % 15 düzeylerine indiği görülmektedir. Tek bir sektörün bu düzeyde ihracat katkısı önemlidir. Turizmin döviz getirici etkisi ve ihracata katkısı Türkiye’nin bir turizm odaklı ekonomik potansiyeli olduğunu göstermektedir. Kaldı ki turizm çarpan etkisi ile pekçok sektör ile etkileşim içindedir ve dolaylı etki eden sektörlerin de gelirleri gözönüne alındığında ihracata katkısının payı artmaktadır.

Bir ülkenin turizmden yüksek gelir elde etmesi, o ülkede turizmin en önemli gelir kaynaklarından biri olduğu anlamına gelmez. Sanayileşmiş ülkelerin turizm gelirleri yüksek olmasına rağmen turizmin bu ülkelerin ekonomilerindeki payı gelişmekte olan ülkeler kadar değildir. Ekonomileri gelişmiş ABD, Avusturya, Fransa gibi ülkelerin

uluslararası turizmde sağladıkları döviz gelirlerinin ihracat ve GSYİH içindeki payları düşüktür(Yarcan,1996:45).

Turizm hareketleri, ödemeler dengesi açıkları yaşayan ülkeler için olduğu kadar ödemeler dengesi fazla veren ülkeler için de son derece önemlidir. Ödemeler dengesinin fazla vermesi, kişilerin ülke içindeki mal ve hizmet talebini arttırarak tüketimini tetiklemekte ve enflasyon oranının yükselmesine neden olmaktadır. Ödemeler dengesi fazla veren ülkelerin başında gelen Japonya, kendi vatandaşlarını dış turizme teşvik ederek ödemeler dengesini sağlayıcı önlemler uygulamaktadır(İçöz, 1998: 189).

1.1.2. Gelir Yaratıcı Etkisi

Günümüzde turizmin, ülke ekonomilerindeki moneter ve reel karakterli etkileri giderek artmaktadır. Ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözülmesinde turizm bir çıkış noktası konumuna gelmektedir. Turizmin moneter ekonomik etkileri içinde turistik tüketim harcamalarının ve turistik yatırım harcamalarının yarattığı gelir yaratıcı etki ekonomiye getirdiği dinamizm bakımından önem taşımaktadır.

Milli gelir, diğer adıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bir ülkede belirli bir dönemde üretilmiş mal ve hizmetlerin cari piyasa fiyatları ile hesaplanan miktarıdır. Turizm hareketlerinden kaynaklanan gelirler de milli gelir kapsamında yer almaktadır. Turizm, MG hesaplarında değişik şekillerde yer alır.

- Dışa Açık Ekonomide $Y=C+I+G+X-M$
- $C = \text{İç Turizm Harcamaları} + \text{Ek İhracat Tüketim Harcamaları}$
- $I = \text{Yatırım Harcamaları}$
- $G = \text{Kamu Harcamaları}$
- $X (\text{İhracat}) = \text{Incoming (Dış Aktif Turizm)}$
- $M (\text{İthalat}) = \text{Outgoing (Dış Pasif Turizm)}$

Turizm sektörünün en yüksek oranda girdi sağladığı sektörler arasında tarım, toptan- parakende ticaret, ulaştırma ve hizmet sektörlerinin yer aldığı ortaya konmuştur(Egeli, 1997: 132). Yerli ve yabancı turistlerin turistik işletmelerde konaklama, gastronomi, ulaşım, alışveriş, eğlence vb gibi gereksinimleri için yaptıkları turizm odaklı harcamaları milli geliri arttırmaktadır. Yabancı ziyaretçilerin ve iç turizme katılan yerli turistlerin turistik tüketim harcamaları ve alt ve üst yapı yatırımları gerek sektöre gerekse diğer sektörlerle çarpan mekanizması ile uyarıcı etki yapar. Turizm bir yandan çarpan etkisi ile ekonomide gelir yaratırken, diğer taraftan ulusal gelir yapısı içinde yer alarak milli gelire doğrudan ek bir katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin de içinde yer aldığı bir araştırmaya göre, çarpan katsayısının 1.96 olduğu belirtilmektedir(Bahar&Kozak,2013:177). Bunun anlamı; Türkiye'de ziyaretçilerin yaptığı harcama yaklaşık kendisinin iki katı büyüklüğünde gelir artışına yol açmasıdır.

Tablo 3: Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi Ve Doluluk Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı (1990-2015)

YILLAR	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi	Doluluk Oranı(%)
1990	20 149 009	2,70	48,10
2000	44 986 605	2,87	36,82
2001	50 546 889	3,06	45,62
2002	58 514 943	3,29	48,68
2003	57 099 904	3,28	46,90
2004	68 084 502	3,29	50,07
2005	74 927 084	3,20	52,38
2006	68 143 098	2,90	47,26
2007	78 788 057	2,94	51,12
2008	77 750 742	3,12	51,51
2009	82 916 475	3,13	48,90
2010	98 158 007	3,30	49,17
2011	106 505 481	3,20	51,46
2012	121 154 177	3,35	54,34
2013	122 685 184	3,20	52,60
2014	130 029 917	3,18	51,84
2015	133 881 306	3,09	51,18

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018, Turizm İstatistikleri Genel Değerlendirme 2018, Yatırım İşletmeler Genel Müd.,Ankara.

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/62462,2018turizmgenelistatistiklerpdf.pdf>,

ErişimTarihi:28.02.2019.

1980 den itibaren 2634 sayılı Kanun sonrası gerçekleştirilen Turizm Teşvik uygulamaları ile turizm yatırımlar hızla çeşitlenerek yüksek oranlı sayısal büyüme göstermiştir. Konaklama sektörü, teşvik kanunu ve finansman kolaylıkları sayesinde özel sektör dinamiklerini dahil ederek sayısal olarak ciddi bir artış yaşanmıştır. 1980'li yıllar öncesi yaklaşık 100 bin yatak kapasitesindeki Türk konaklama sektörü, 1990 yılında yatak kapasitesi 500 bini aşmış, 2000 yılında ise 700 bin dolayına taşımıştır. Hızlı artış 2000 lerden itibaren devam ederek 1 milyonu aşmıştır. 2012 yılında 11 bin 800 tesis ve işletme sayısına ulaşan sektör, 70 milyar Dolar dolaylarında yatırım değerine sahiptir. Tesislerin % 89'u Kültür ve Turizm Bakanlığı belge sahibi tesisler, diğerleri ise yerel idarelerden belgeli tesislerden oluşmaktadır(Aktob,2014:66).

Turizmin Ulusal Gelire Katkısını Belirleyen Faktörler

- **Kaynak Stokları:** Ekonomik Faaliyetlerin katkısı mevcut kaynakların yeterlilik düzeyi ile ilişkilidir. Turizmde kaynaklar; doğal ve kültürel çekicilikler, alt yapı ve üst yapı olanakları ve emek potansiyelinden oluşmaktadır.

- **Teknoloji Düzeyi:** Gelişmekte olan ülkeler turizmi geliştirilmesi kolay bir sektör olarak kabul etmektedir. Diğer sektörlerle göre nispeten daha az teknoloji gerektirmekte diye değerlendirilebilir. Ancak turizm geliştirmekte olan ülkelere MG'e katkısı daha ileri teknoloji ile moptimal düzeye ulaşabilecektir. Amaç turizmi çeşitlendirmek ve geliştirmek ise teknoloji gereklidir.
- **Toplumsal ve Politik İstikrar:** Bir ülkedeki toplumsal ve politik koşullar ülkenin turist tarafından kabul edilebilirliğinin başarısını doğrudan etkileyecektir. Toplumsal ve politik kargaşa, siyasal istikrarsızlık Turizm talebindeki yıllık dalgalanmaların önemli bir sorumlusudur.
- **Toplumsal Davranış ve alışkanlıklar:** Ülke vatandaşlarının ve turizm sektörü çalışanların turistlere yönelik tutum ve davranışları turizm gelişmesi açısından önemli bir unsurdur. Bir malın alıcısı, yapıldığı fabrikadaki işçilerin davranışları veya morali ile ilgilenmez ancak turist, turistik hizmet sunanlarla yüz yüze geldiği için onların tutum, davranış ve morallerinden doğrudan etkilenir. Kültürel ve geleneksel değerler ve alışkanlıklar nedeni ile farklı seyahat eğilimleri olabilir.
- **Sektörel Yatırımlar-**Turistik kaynaklara sahip ülkelerin, turizmin gelişmesi açısından avantajları vardır. Ancak mutlaka ulaşım, erişim, konaklama tesisleri, gastronomi işletmeleri, alt yapı yatırımları gibi bazı sabit sermaye yatırımları gerektirmektedir.

1.1.3. Mal ve Hizmet Fiyatlarına Etkisi

Fiyat genel olarak ulusal ve uluslararası piyasada turistik talebi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Turizmin fiyatlandırma politikasının mal ve hizmetlerin fiyatında belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Turizmin fiyatlar üzerindeki ilişkisini daha çok enflasyon ile birlikte düşünmek doğrudur.

Turizm hareketleri ile enflasyon ve fiyatlar genel seviyesi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Turizmin enflasyonist baskı yarattığı konusunda yaygın bir kanı vardır. Turizm bir ülkede fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine ve para değerinin düşmesine neden olan dinamik bir olaydır. Turizm sektörünün özellikle mevsimlik karakterde olması beraberinde belli dönemlerde fiyat artışlarını getirmektedir.

Kuşkusuz turizmin geliştiği yörelerde, kıyılara yakın yerlerde arazi ve emlak fiyatları, kiralar, tüketim mal ve hizmet fiyatları da yükselmektedir. Bu fiyat artışları enflasyonist etki yaratabilmektedir. Gerçi fiyatların yükselmesi; arz miktarının artırılması ve talebe uygun yönlendirilmesi gibi olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Ancak turizm kesiminde arzın kısa dönemde elastik olmaması fiyat artışlarını beraberinde getirmektedir. Turizmin enflasyon üzerindeki ilişkisini kısaca aşağıdaki şekillerde belirtmek mümkündür:

- Turizm talebindeki artış, fiyat yükselmelerine yol açabilir. Toplam talepteki artışa toplam arzın cevap vermemesi turizm sektöründe enflasyonist baskılara neden olur.
- Turistik mal ve hizmetlerin üretim maliyetlerinin yükselmesi enflasyonist baskı yaratır.
- Dış turizm bilançosunun gelir-gider dengesizliği enflasyonist baskı yaratır.
- Turizm hareketlerinin mevsimlik yoğunlaşma yani "dönemsel konsantrasyon" özelliği taşıması, turizm alanlarında kısa süreli de olsa enflasyonist baskı yaratabilir.

- Olası bir devalüasyonun gerçekleşmesi durumunda turizme yönelik ithal malların fiyatlarının artması işletme maliyetlerinin yükselmesine ve bu da enflasyonist baskı yaratmasına neden olur.
- Sendikalaşma hareketlerinin yoğunluğu ve etkinliği yüksek ücret politikası ile maliyetleri ve fiyatları arttırmaktadır. Çünkü sendikalar optimal ücret politikası hedefi ile ücretleri arttırma konusunda baskı oluşturmaktadır.

Uluslararası düzeyde turistik mal ve hizmetlerin fiyatı genellikle turizm talebini belirleyen bir faktördür. Enflasyonist Baskılar sonucu fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi, turizm sektöründeki mal ve hizmetlerin fiyatlarının artışına da yol açacağından ülkeye yönelik dış turist talebinin yönü de değişecektir.

1.1.4. Kamu Gelir ve Harcamalarına Etkisi

Turizmin ekonomide kamu gelirlerini arttırıcı etkisi olduğu bilinmektedir. Turizm sektörü devlet için önemli bir gelir kaynağıdır. Ülkemizde özellikle 1982 yılından itibaren yürürlükte olan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile hızla artan konaklama işletmeleri sayısı, merkezi ve yerel yönetimlere vergi, resim, harç gibi kalemler aracılığı ile gelir yaratmaktadır. Vergiler yoluyla sağlanan bu gelirler tekrar turizm sektörüne aktarılarak bu sektörün gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

• Turizmin devlet gelirlerini arttırıcı etkisi

- a. Turizm sektöründe üretilen mal ve hizmetlerden ve üretim faktörlerinden doğrudan vergiler alınmaktadır. (Kurumlar vergisi, Sosyal Güvenlik primi, Gelir vergisi, KDV vb.)
- b. Devlet, incoming ve outgoing turizmden gelir elde eder. (Yurt Dışı çıkış harcı, Alan vergisi, Toplu Konut fonu vb)
- c. Kamu hizmetlerinden sağlanan gelirler turizmin devlet gelirlerini arttırıcı yönünü ortaya koyar. (müze giriş ücretleri, milli park giriş bedeli, av yapmaya izin,)

Turizmin kamu gelirlerini arttırması yanında, kamu harcamalarını arttıran etkisi de bulunmaktadır. Turistleri ülkeye çekebilmek, turistik bölgeleri geliştirmek amacı ile yapılan alt yapı (yol, telekomünikasyon, kanalizasyon, su şebekesi vb.) ve üst yapı (hastane, havaalanı, turizm büroları vb.) yatırımları ve ülke tanıtımı için yapılan giderler kamu harcamalarını arttırmaktadır. Özellikle gelişmekte ülkelerde yapılan yatırımlar sadece turizm amaçlı olmayıp yatırım yapılan bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan da gelişmesi açısından da önem arz etmektedir.

• Turizmin Devlet Giderlerini Arttırıcı (Harcamalarına) Etkisi

Turistik tüketim harcamalarının devlet gelirlerini arttırıcı etkisi yanında devletin turizmi teşvik etmek için yaptığı harcamalarda vardır. Turizme yönelik devlet harcamalarını aşağıdaki başlıklar altında belirtmek mümkündür.

- a. Vergi karakteri taşıyan tedbirler
- b. Mali tedbirler
- c. Diğer teşvik tedbirleri
- d. Alt ve üst yapıya ilişkin harcamalar
- e. İdari harcamalar

Türkiye gibi turizmde gelişme dönemi yaşayan ülkelerde turizmden kaynaklanan devlet harcamalarının büyük boyutlarda olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim Türkiye ekonomisinde turizme yönelik harcamaların en fazla olduğu dönemin 1982-1987 yılları arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu dönemde turizm harcamaları % 400 oranında artarak 104 milyon dolardan 448 milyon dolara çıkmıştır(DPT,1998:144). Bunun nedeni 1982 yılından itibaren Turizmi Teşvik Kanunu ile sektöre sağlanan teşviklerdir. TÜRSAB verilerine göre 2018 yılı Turizm gideri 4.896.310 dolar olarak tespit edilmiştir. Bu rakam turizm harcamalarının artarak devam ettiğinin göstergesidir.

1.2. Turizmin Reel Ekonomik Etkileri

Hizmet endüstrisi içinde yer alan turizm sektörünün özellikle yüksek işsizlik sorunları ile karşı karşıya olan gelişmekte olan ülkeler açısından lokomotif görevi gördüğü bilinmektedir. Emek-yoğun Turizm sektöründe otomasyon olanaklarının sınırlı olması yüksek emek talebine neden olmaktadır. Turizmin, ekonomideki istihdam olanaklarının artması, iş hacminin genişlemesi, alt ve üst yapının geliştirilmesi gibi reel ekonomik etkileri de bulunmaktadır.

1.2.1. İstihdam Yaratma Etkisi

Turizm sektörünün Emek-yoğun yapısı ile geniş iş olanakları yaratma özelliği sonucunda istihdam düzeyini doğrudan ve dolaylı olarak arttırmaktadır. Doğrudan istihdama etkisi konaklama sektörü, gastronomi işletmeleri, turizm acentaları gibi turistik işletmelerde görülür. Dolaylı olarak istihdama etkisi ise başta tarım, inşaat, imalat, ticaret, ulaşım olmak üzere diğer sektörlerde görülmektedir(Mill& Marrison,1985:229).

Turizm sektörünün ekonomik yapıya katkısı yarattığı işgücü kapasitesi ve istihdam yatırımlarında düşük maliyetle iş yaratma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Artan her 100 istihdamın 16'sı turizm kaynaklı gerçekleşmektedir(Aktob,2014:72-74). Hizmet endüstrisi içinde yer alan turizm sektörünün özellikle yüksek işsizlik sorunları ile karşı karşıya olan gelişmekte olan ülkeler açısından lokomotif görevi gördüğü bilinmektedir. Bu ülkelerde turizm sektörünün geliştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

Turizm sektörüne teknolojik gelişmeler entegre edilmesine rağmen yine de hizmetin büyük bir kısmı insanlar tarafından yapılmaktadır. Örneğin otel odalarındaki yatakların düzeltilmesi, yemeklerin hazırlanıp servise sunulması, ön büro hizmetleri vb gibi birçok işler insan emeğine dayalıdır. Turizm sektöründeki bazı hizmetler (temizlik, yatakların düzeltilmesi gibi) özellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum turizm sektörü gelişmiş ülkelerde kadınların istihdam içindeki payını arttırmaktadır. Küçük ölçekli turizm işletmelerine sahip Yunan adalarında kadınların turizm sektöründeki payı oldukça yüksektir (Williams&Shaw,1998:39). Turizm sektörü; hizmet sektöründe gelir elde etmenin ana kaynağı olmanın yanında esnek çalışma koşulları sunması açısından ek gelir üretmek için fırsatlar sağlamaktadır.

Özellikle konaklama hizmeti, turizmin belkemiği durumundadır. Dünya Turizm Örgütü (WTO) tahminlerine göre turizmde istihdamın % 75'i konaklama alanındadır. Türkiye'de turizm kaynaklı doğrudan istihdam yaratan konaklama işletmelerinin önemi giderek artmaktadır. 1982 yılından itibaren sağlanan arz kapasitesindeki artışlarla birlikte istihdam edenlerin sayısında belirgin bir artış kaydedilmiştir. Turizmin toplam istihdam içindeki payının Dünya ortalaması, OECD ve AB ülkeleri ile Türkiye oranları Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4. Turizm Sektöründe Toplam İstihdam ve Tüm Sektörlerdeki Toplam İstihdam İçerisindeki Payı, 2016

Ülkeler	Turizm Sektöründe Toplam İstihdam (Doğrudan + Dolaylı)	Tüm Sektörlerdeki Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)
Dünya	292.220.000	9,60
OECD	61.767.500	10,50
AB	26.585.000	11,60
Türkiye	2.197.500	8,10

Kaynak: WTTC, 2017, Travel & Tourism Economic Impact 2017 <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2017/world2017.pdf>, Erişim Tarihi, 12.11.2018.

Türkiye’de turizm sektörünün tüm sektörlerdeki toplam istihdamdaki payı dünya ortalamasından düşüktür. Bu oranın en azından dünya ortalamasının üzerine çıkarak % 10 seviyelerine gelmesi ile işsizlik sorununa çözüm olması mümkündür. Buna ilaveten sektörün mevsimlik özelliği nedeni ile çalışanların iş güvencesine kavuşması, özellikle sendikal hareketlerinin artması sonucu çalışanların ekonomik ve sosyal güvencelerinin sağlanması ile toplam istihdam miktarı artabilecektir.

Tablo 5: Türkiye’de Turizm Sektörü Ana Hizmet ve Alt Hizmet Kategorilerinde Cinsiyete Göre İşgücü Miktarı, 2016

Türkiye’de Turizm Sektörü Ana Hizmet Kategorilerinde İşgücü Miktarı, 2016						
Turizm Tesisi Türü	Erkek		Kadın		Toplam	
	İşgücü Sayısı	%	İşgücü Sayısı	%	İşgücü Sayısı	%
Konaklama	255.189	40,1	112.705	44,8	367.894	41,4
Yiyecek ve İçecek Hizmetleri	381.577	59,9	139.108	55,2	520.685	58,6
Toplam	636.766	100	251.813	100	888.579	100
Türkiye’de Turizm Sektörü Alt Hizmet Kategorilerinde İşgücü Miktarı, 2016						
Lokanta ve seyyar yemek hizmetleri	286.379	45,0	89.522	35,6	375.901	42,3
Oteller ve benzeri konaklama yerleri	239.764	37,7	102.959	40,9	342.723	38,6
Diğer yiyecek hizmeti faaliyetleri	45.983	7,2	31.959	12,7	77.942	8,8
İçecek sunum hizmetleri	44.389	7,0	14.434	5,7	58.823	6,6
Diğer konaklama yerleri	11.350	1,8	7.720	3,1	19.070	2,1
Özel günlerde yemek hizmeti sunan işletmelerin faaliyetleri	4.826	0,8	3.193	1,3	8.019	0,9
Tatil ve kısa süreli konaklama yerleri	3.363	0,5	1.818	0,7	5.181	0,6
Kamp alanları, karavan tipi park hizmetleri	712	0,1	208	0,1	920	0,1
Toplam	636.766	100,0	251.813	100,0	888.579	100,0

Kaynak: TOBB Turizm Sektör Meclisi, (2016). *Turizm Raporu 2016*, Yıl : 6, Sayı : 11, s.68.

Tablo 5 de 2016 yılında turizm sektörü içerisinde yer alan konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri alt kategorilerinde kadın ve erkek istihdam miktarı verilmiştir. 2016 yılında turizm sektöründe toplam 888.579 kişi istihdam edilmiştir. Turizm sektöründe istihdam edilen erkek çalışan sayısı 636.766 iken kadın çalışan sayısının 251.813 olduğu görülmektedir. Kadın çalışan sayısının erkek çalışan sayısının yarısından az olduğu dikkat çekmektedir. 2016 yılında konaklama işletmelerindeki toplam istihdamın yiyecek ve içecek hizmetlerindeki toplam istihdamdan az olduğu görülmektedir. Ayrıca konaklama işletmeleri ve yiyecek içecek hizmetlerindeki erkek istihdamı ile kadın istihdamı arasında erkek çalışanlar lehine bir fark olduğu görülmektedir. Turizm sektöründe çalışan erkeklerin yaklaşık %60’ı yiyecek içecek hizmetlerinde çalışırken %40’ı konaklama işletmelerinde çalışmaktadır. Turizm sektöründe çalışan kadınların yaklaşık %55’i yiyecek içecek hizmetlerinde çalışırken yaklaşık %45’i konaklama işletmelerinde çalışmaktadır. Konaklama işletmelerinde kadın çalışanların oranı erkek çalışanların oranından yüksek görünse de, miktar olarak incelediğimizde düşüktür. Turizm sektörü içerisinde yer alan işletmeler alt hizmet kategorilerine ayrılarak işgücü miktarı verilmiştir. 2016 yılının incelendiği bu tabloda işletmelerde erkek işgücünün

egemen olduğu görülebilmektedir. Turizm sektöründe çalışan erkeklerin %45'i lokanta ve seyyar yemek hizmetlerinde istihdam edilmektedir. Turizm sektöründe çalışan kadınların ise yaklaşık %41'i oteller ve benzeri konaklama yerlerinde istihdam edilmektedir.

1.2.2. Alt ve Üst Yapıya Etkisi

Turistler ziyaret ettikleri gezi alanlarını, mal ve hizmetleri, ulaşım araçlarını, altyapı sistemlerini bir bütün olarak talep etmektedir. Çağdaş yaşamın gerekleri olan elektrik, ulaşım, iletişim olanakları bir ülkede turizm hareketleri olsa da olmasa da yapılması gereken yatırımlardır (İçöz, 1998: 242). Bu tür yatırımlar hem ülke halkının yararlanması için hem de turizm amaçlı olarak gerçekleştirilmektedir. Turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte alt yapı olanaklarında da belirgin bir iyileştirme ve düzelme görülmektedir.

Turizm sektörünün gelişmesi için önem taşıyan diğer bir faktör de üst yapı olanaklarıdır. Üst yapı olanakları turizm arzından kaynaklanan turistik tesisler ve turistlerin her türlü ihtiyaç ve beklentilerini giderecek nitelikte yatırımlardır.

Sonuç olarak, bir ülkede turizm sektörünün gelişmesine paralel alt ve üst yapı olanakları nitelik ve nicelik olarak artmaktadır. Bu artışa paralel olarak ülkede yeni gelir ve istihdam alanları da yaratılmış olmaktadır.

1.2.3. Ekonomik Sektörler Üzerindeki Etkisi

Turizm literatüründe mal ihracatın ardından en önemli döviz kaynağı olan turizm sektörü, çarpan etkisi ile etkileşim içinde olduğu sektörler nedeni ile geliştirilmesi öncelikle hedeflenen sektör konumdadır. Turizmin yaklaşık 54 sektörü doğrudan etkilediği bilinmektedir. Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm; üretmiş olduğu bir birimlik çıktı karşılığında 0.53 birim girdi alması sonucu kendinden başka 54 sektör ile etkileşim yapan lokomotif bir sektördür (Türkay, 2015: 6). Ayrıca turizm sektörü hiçbir sektörün rakibi değildir. Turizm yayılma etkisi ile konaklama, yiyecek-içecek, inşaat, sağlık, bankacılık, ulaşım, ticaret vb sektörleri doğrudan ve/veya dolaylı etkilemektedir (Bahar ve Bozkurt, 2010: 255).

Turizm sektörü ileriye dönük ve geriye yönelik olarak pekçok sektör ile etkileşim sağlar.

- Geriye dönük/turizmin girdi sağladığı sektörler; Turizmi etkileyen sektörler olarak tanımlanmaktadır.
- İleriye dönük/turizmden etkilenen sektörler ; Turizmden girdi sağlayan sektörler olarak tanımlanmaktadır.

Turizmin Tarım Sektörü ile ilişkisi; tarımsal ürünlere talep yaratması sonucu elde edilen doğrudan gelir ve turizmden gelir elde edenlerin tarımsal harcamaları ile dolaylı gelir etkisi şeklinde oluşmaktadır. Turizmin gelişimine paralel olarak gelir etkisinin artması tarım sektörünün canlanmasına neden olur. Kırsal turizm-tarıma dayalı turizmin gelişmesi ile arazi sahipleri arazilerini turizme tahsis ederek ek gelir imkanına kavuşur. Ör; Şarap bağları, peynir mandıra üretim tesisleri, zeytin/zeytin yağı işletmeleri, seralar, vb. Artan turizm talebine paralel olarak gastronomi amaçlı tarım ürünlerine de talep artar.

Ancak turizmin tarım sektörü üzerindeki bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Tarım ile sanayi birbirine ikame edilmemelidir. Turistik alanların sürdürülebilirliği zarar görmemelidir. Turizm tarım alanların bir rakibi yada alternatifi değil, tamamlayıcısıdır.

Turizm uğruna verimli tarım arazileri üzerine tesisler inşa edilmesi tarımın gelişmesini yavaşlatabilir.

Turizmin sanayi sektörüne etkisi tüketim ve ara malı üreten işletmelerde görülmektedir.. Ağırlıklı etkisi ise turizm yatırımlarının artması ile talep artışı yaşayan sanayi malları üzerinde görülür. Ör; Turistik bölgeler alt yapı yatırımlarında, yeni konaklama tesisleri inşaatlarında ağır sanayi ürünlerine talep yaratılır.

- Turizm tüketim malları üreten sanayiler üzerinde etkilidir (Dondurulmuş, şoklanmış gıda, içki, peynir, yoğurt sanayi) (tarıma dayalı sanayi)v.s.
- Turizm ara malı üreten sanayiler üzerinde etkilidir (deri ve deri ürünleri, halı, kilim, konfeksiyon, v.s.)
- Turizm yatırım malı üreten sanayiler üzerinde etkilidir (demir-çelik, ulaşım, otomotiv sanayi, seramik, ahşap ürünler vs.)

Turizm sektörü bir çok sektörle etkileşim yaratarak Türkiye’de mal ve hizmet alım-satımları açısından ekonomiye doğrudan katkı sağlarken, yatırımlar ve kamu harcamaları ile dolaylı olarak da etkilemektedir. Farklı sektörlerdeki işgücünün yaptığı harcamalar ise “uyarılmış tüketim” şeklinde olumlu ekonomik etki sağlamaktadır.

1.2.4.Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Turizm sektörü hızla gelişen sosyo-ekonomik bir olgudur. Sanayileşme açısından optimal kaynak ve gelişme olanağına sahip olmayan ancak çeşitli turizm potansiyeline sahip bölgelerin, rasyonel ve etkin turizm politikaları ile kalkınmışlık seviyelerini arttırmaları mümkündür. Turizm, kalkınma için önemli bir araç olarak görülmüştür. Bölgesel farklılıkları gidermek, gelir dağılımı dengesizliklerini azaltmak açısından önemli rol oynayabilmektedir(Özgüç, 1998:187).

Turistik kalkınma beraberinde bölgesel kalkınmayı getirmektedir. Bölgesel kalkınma, bir bölgede kazanılan gelirin diğer bölgelere aktarılmasıyla dengeli bir şekilde kalkınmayı sağlar ve ülkenin refah düzeyini attırır. Turizm sektörü, bölgesel kalkınma hedeflerini olumlu etkileyen, küresel ölçekte dünya ile bütünleşme sağlayan faaliyet alanı şeklinde değerlendirilmektedir(İncekara,2001:27).

Gelişmekte olan ülkelerde en çekici bölgelerinin zaman zaman hızlı gelişmeleri durumunda dengeli bölgesel kalkınma mümkün olmayabilir. Aşırı gelişmiş turizm alanları yoluyla bölgesel dengesizlikler daha da artmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farkının giderilmesine turizm yoluyla çözüm sağlamaya yönelik örneklerden biri İtalya’dır. Özellikle Güney İtalya’da sanayinin gelişemediğini fakat turizm potansiyeline sahip bu yörelerin turizm sayesinde büyük gelişme gösterdiği tespit edilmiştir(İlkin,1991:38).

Ülkemizde farklı turizm potansiyellerine sahip bölgeler açısından farklı turizm türleri geliştirilerek kalkınma modelleri uygulanmaya konmaktadır. Örneğin tarımsal karakterin egemen olduğu Trakya bölgesinde kırsal turizmden yararlanmanın mümkün olduğu yapılan araştırmalar sonucu vurgulanmaktadır(Küçükaltan,1997:201-2018). Çünkü kırsal turizm, tarımla uğraşanlara bir ek gelir yaratacak turizm türü olarak da belirtilmektedir.

Bir sektörün bölgesel kalkınmada istenilen ekonomik hedeflere ulaşmasının öncelikli koşulu, yerel halkın sektörü benimseyebilmesi, bir başka deyişle geleneksel ekonomik faaliyetlerini turizm ile bağdaştırabilmesidir. Herhangi bir destinasyonun turizm pazarlarında başarı sağlayabilmesi için geniş tüketici kitleleri arasında tanınması, benimsenmesi ve pazarda tutunması gerekmektedir (Doğanlı, 2006: 106).

Turizmin ekonomik etkileri, genellikle turizmin “mevsimlik” özelliğinden dolayı azalmaktadır. Mevsimlik olmasının başlıca nedeni; iklimin tüm yıl boyunca elverişli olmaması ve buna bağlı olarak bazı işyerlerinin kapanmasıdır. Merkezi ve yerel yönetimlerin girişimleri ile “off-season/ölü mevsim” de başka çekicilikler yaratılarak mevsimlik olma durumundan kurtulmaya çalışılmaktadır.

2. TURİZMİN SOSYAL BOYUTU

Turizm, öznesi insan olan ancak daha çok ekonomik yönüyle ele alınmış bir sosyal faaliyetdir. Turizm sadece ekonomik bir olay olmayıp sosyal, çevresel, kültürel, siyasi ve ekolojik yönleri ile toplumu etkileyen bir harekettir(Özdemir vd,2000,79). Turizm potansiyeli bulunan ülkeler genellikle turizmi destekleyerek gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bunun öncelikle nedeni ekonomik olmakla birlikte turizmin sosyal ve çevresel boyutu olmasından da kaynaklanmaktadır(Laws,1995:85).

Turizmin sosyal boyutu farklı kültürel yapıdaki toplumların birbirleri ile ilişki kurması, farklı gelenek ve kültürler arasında etkileşim yaşanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Turizmin gelişmesinin etkileri sosyal açıdan birçok farklı şekil ve formlarda meydana gelmektedir (Godfrey v.d., 2000: 16). Turizmin, bireysel davranışlara, aile ilişkilerine, yaşam tarzlarına, örf ve adetlere yansımaları sosyal ve kültürel etkileri ile yaşanmaktadır.

Turizm, belirli koşullar altında, dünya insanlarını biraraya getirip onların birbirlerini daha iyi anlamaları, düşünce, alışkanlık, duygu ve kültürlerini tanımaları konusunda önemli faydalar sağlayabilir. İnsanları biraraya getiren bir köprü görevini gerçekleştirerek dünya barışına hizmet etmektedir(Himmetoğlu,1988:4).

Bir yörede turizm hareketleri gerçekleştiikten sonra o yörede önemli sosyal ve kültürel değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu değişimlerin bir kısmı olumlu ve yöre insanları tarafından istenir, onaylanır türden olurken, diğer bir kısım değişme de olumsuz ve istenmeyen türdendir.

Turizmin sosyo-kültürel etkileri ev sahibi ülke için hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurmaktadır (Herbert,1995:10). Çünkü turizm, bir taraftan yöre insanını bilinçlendirici bir özellik taşıırken, diğer yandan turiste aşırı benzeme arzusu, yöresel kültürün yozlaşmasına da neden olabilmektedir. Bu noktada kuşkusuz yöresel turizm bilincinin kazandırılması önem taşımaktadır. Günlük yaşamdan, geleneksel örf ve adetlere, doğal çevreden kültürel dokuya kadar insana ve topluma dair her alanı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir.

2.1. Doğal Çevre ve Kültürel Doku Üzerine Etkisi

Turizm, doğal ve kültürel potansiyele sahip yöreler ve ülkeler için ekonomik ve sosyal boyutu önemli olan bir sektördür. Bir yörede turizmin gelişimini yalnızca o yöredeki çekicilik unsurları ile kısıtlandırmak doğru bir yaklaşım sayılmamaktadır. Kırsal alanlar, doğal ve tarihi binalar, sanat eserleri, coğrafik konum, iklim yapısı, kültürel gelenekler ve nesilden nesile geçen eserler bir turizm ürünü olarak değerlendirilmektedir(Herbert,1995:10). Tarihsel ve kültürel mirasın turizm endüstrisinin bir parçası olarak değerlendirilmesi ve geliştirilmesi turizmin devamlılığı açısından önemlidir.

Doğal çevre ve kültürel dokunun korunması amacı ile uygulanan başarılı turizm projeleri bulunmaktadır. Tarihi eserler, kale, saray, köşk gibi birçok binalar müze, otel, lokanta ve diğer turistik tesisler olarak kullanılmakta ve korunmaktadır.

Kültürel miras ve doğal çevreyi koruma konusunda başarıya ulaşmış gelişmiş ülkeler hem tarihi eserlerini korumakta hem de mülk sahiplerine ekonomik katkı sağlamaktadır. Türkiye’de korunması gereken eserlerin ve alanların özellikle yerel yönetimler tarafından desteklenmesi için gerekli organizasyon ve ödenekler yeterli olduğunu belirtmek güçtür. Diğer taraftan ülkemizde kültürel ve doğal varlıkların korunması ve planlanması alanında başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere çeşitli bakanlıklar görev almakta, bu da bir yandan bürokratik işlemlerin artmasını beraberinde getirirken, diğer yandan yetki sorununa, bir başka deyişle karmaşasına neden olabilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde tarihi yapılara yeni fonksiyonlar kazandırma aşamasında, özellikle turistik tesis haline getirmede önemli adımlar atılmaktadır. Bu tür tesisler kültür turizmine hizmet vererek ülke ekonomisine katkılar sağlamaktadır. Ülkemizde de özellikle İstanbul’un tarihi semtlerinde tarihi yapıları koruma faaliyeti görülmektedir. Tarihi ve otantik özelliği olan mekanlarda konaklayan kültürel turist genellikle yüksek gelir grubunda yer alan, orta ve üst yaş grubundan oluşmaktadır(Dinçer&Ertuğrul,2000:77).

Türkiye doğal çevre ve kültürel miras açısından zengin potansiyelleri olan bir ülkedir. Ancak yetersiz koruma politikaları, denetimsizlik, bilinçsizlik gibi nedenlerden dolayı bu potansiyellerden tam olarak yararlanılamamaktadır. Turizm işletmeleri, gerekli önlemler alınmaz ise doğal çevrenin zarar görmesine, tarihi alanların bozulmasına, havanın, suyun ve denizin kirlenmesine yol açabilmektedir. Doğal, tarihi ve kültürel çevrelerin gerektiği biçimde korunamaması turizmin geleceğini baltalamaktadır. Pamukkale’nin yıllar önceki görünümüyle bugünkü durumu buna örnek verilebilir. Turizm sektörünün doğal çevre ve kültürel doku üzerindeki sosyal boyutlarının artırılabilmesi için akılcı bir turizm politikası ve koruma uygulanmalı, denetimler yapılmalı ayrıca halk bilinçlendirilmelidir.

Turizm ülkelerin kendi öz kültürlerine ilgisini uyandırarak kültürel miras üzerinde yoğunlaşmasına imkan sağlayabilir. Yeni Pazar ve talep oluşumu ile el sanatları canlanabilir ve kültürel mirasın geliştirilmesine yönelik restorasyon çalışmaları artabilir.

Turizm sektörü her ne kadar “bacasız endüstri” olarak anılmaktaysa da rekreasyon ve turizm faaliyetlerinin çevresel unsurlar üzerinde bazen olumlu, bazen de olumsuz etkileri vardır. Özellikle hafta sonları ve yaz aylarındaki aşırı kalabalık nedeni ile oluşan korkunç trafik baskısı, kırsal alanların bozulması, park ve korulukların yangın ve başka şekillerle zarar görmesi, arkeolojik eserlerin talan edilmesi gibi istenmeyen durumlar meydana gelebilmektedir.

Kalabalıklaşma, bir başka deyişle mevsimlik yoğunlaşma veya dönemsellik genelde turizm merkezlerinin en önemli sorunudur. Dönemsellik, turizm talebinin belli bir zaman diliminde ve mekanda yoğunlaşması olayıdır. Çeşitli bölgelerin kapasitelerinin üzerinde faaliyet göstermeleri çevresel tahribata neden olmaktadır. Bu nedenle turizm bölgelerinin taşıma kapasiteleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu sayede doğal çevrenin korunması hedeflenmektedir. Örneğin Avrupa’daki en önemli kış sporları merkezi olan Alpler’de yüzlerce kilometrelerce orman, kayak pistleri, teleferikler, bina ve yol yapmak için ortadan kaldırılmıştır (Özgüç, 1998: 195).

Turizmin çevresel boyutlu diğer bir sorunu da sürekli yapılaşma (betonlaşma) olayıdır. Betonlaşma beraberinde çevreye atılan zararlı atık maddeleri, hava ve su kirliliğini getirmektedir.

Turizm, mahalli kültür, örf ve adetlere karşı bir tehdit olarak da görülmektedir. Turistlerin taleplerini karşılama amacı ile üretimin arttırılması sonucu yerel sanatların

bozulmasından turistlerin sorumlu tutulabileceği yolunda kanılar da oluşmaktadır. Ayrıca turizm hareketlerinin doğal ve kültürel çevreyi tahrip edeceği, kültür çatışmaları yaratacağı gibi sorunların ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir. Ancak, doğal ve kültürel kaynakların iyi planlanmış olması ve kontrollü gelişmesi yöreye hem sosyo-kültürel hem de ekonomik yararlar sağlayabilecektir (Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi, 1997:63).

Özdemir ve Kervankıran (2011) Afyonkarahisar'da yerel halka yönelik yaptıkları araştırmada turizmin olumlu ekonomik etkilerine vurgu yapmakla birlikte, bölgede turizmin gelişiminin çevresel problemler getireceği endişesini de tespit etmiştir. Turizmle ilgili gelişmelerin iyi bir planlama ve yerel taşıma kapasitesi kriterlerine uyulması durumunda doğal çevre ve kültürel doku açısından sanıldığı kadar olumsuz etkilere yol açmadığı görülmektedir. Hatta çeşitli doğal güzelliklerin ve kültürel öğelerin gelişmesine yardımcı olduğu da ileri sürülebilir. Toplumsal kazanç ve kayıplar niteliksel olarak gözlemlenebilme imkanına sahiptir. Turizm sektörünün sosyal boyutlarının artırılabilmesi için akılcı bir turizm politikası ve koruma politikası uygulanmalı ve halk bilinçlendirilmelidir.

2.2. Demografik Etkileri

Turizm, bireylerin yaşamına ilişkin bir olay olmasının yanı sıra toplumların birlikte olmalarına da katkı yapan sosyal bir olaydır (Gürkan, 1997:41). Farklı sosyo-kültürel yapıya sahip toplumların turizm sayesinde ilişkiler kurması bilgi, görgü ve gelenekleri bazında etkileşime neden olmaktadır. Bu etkileşim sonucunda toplumlarda bazı değişikliklerin yaşanması kaçınılmazdır.

Sosyal yapının, ahlak anlayışının ve demografik yapının turizm hareketleri sonucunda etkilendiği gözlemlenmektedir. Demografik kaynaklı etkiler arasında turizm faaliyeti olan bölgelerde yeni istihdam olanaklarının fazlaşması sonucunda nüfusun göç nedeni ile hızla artması, kalabalık ve hareketli bir alan haline dönüşmesiilmektedir. Ayrıca idari yapıların değişmesi ile (beldelerin ilçe haline gelmesi örneğin Kemer) turistik bölgelerde bir canlanma yaşanır (Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi, 1997: 143.).

Turizm, aile planlamasına uygulanabilirlik olanağı kazandırarak nüfusun doğal artış hızını azaltmaktadır (Eralp, 1974:265). Aile büyüklüğünün daha doğrusu hanede yaşayan ortalama kişi sayısında da küçülme görülür. Aile büyüklüğünün değişime uğraması, çekirdek aile tipinin yerleşmesi kısmen turistik hareketlerin sonucudur. Turizmin gelişmesiyle oluşan istihdam olanaklarının yanı sıra bazı meslek gruplarının önemini yitirmesi (örneğin tarım, balıkçılık gibi) sonucunda dışarıya göç başlamıştır. Yerleşik nüfus büyüklüğünün yeni iş umudu ile yer değiştirmesi nüfus bileşimlerinde farklılaşmaya neden olmaktadır. Mesleki hareketlilik sonucu geniş aileler bölünerek aile bağlarının zayıflaması mümkün olmaktadır.

Turizm ayrıca sosyo-kültürel gelişim sağlayarak kadın-erkek eşitliğinin yerleşmesine olanak sağlamıştır. Bölgelerin ve ülkelerin kalkınmalarına paralel olarak kadınların işgücü ve istihdamda yer almalarında turizmin de katkısı bulunmaktadır. Turizmin geliştiği bölgelerde yaşayan bireylerin eğitim seviyelerinin yükselmesinde ve yabancı dil kullanımında olumlu etkileri bulunmaktadır. Turizm sosyal yapıyı çift yönlü etkileyen bir olaydır. Turizmin bireysel davranış, nüfus yapısı, örf ve adetler, değer sistemleri, geleneksel törenler, toplumun örgütlenmesi ve eğitim düzeyi gibi unsurlara katkıları sosyal ve kültürel etkileşim sonucu olmaktadır.

2.3. Yerli Halkın Yaşam Biçimine Etkileri

Turizmin sosyo-kültürel açıdan etkileşimi bireylerin aile ve sosyal çevre ile olan ilişkilerinde görülmektedir. Mevcut bir sosyal yapı içinde, turistlerin değerleri ve davranış kalıpları yerel halk tarafından gözlemlenecek, bazıları önce reddedilecek ancak daha sonra gördüğü değer çerçevesinde bir kısmı benimsenecektir (Akat, 1998: 43). Kuşkusuz yerli halkın turizme yaklaşımı önemli kriterleri oluşturmaktadır. Turizmin sürdürülebilirliği için planlanan gelişme şekli, ölçeği ve konumu ile ilgili olarak yerel halkın onayı ve desteğinin kazanılması gerekmektedir (Avcıkurt, 2003). Turizmin gelişimi için yerel halkın ikincil sakinlere karşı tutumları belirleyicidir. İnsanları birbirine yakınlaştıran turizm hareketleri yerel halk ve turistlerin hayat tarzlarında, geleneklerde çeşitlilik yaratarak renk katar. Diğer bir ifade ile turizm sosyo-kültürel yönleri geliştirerek sanatta, müzikte, dansa, edebiyatta, tarih ve dil alanlarında farklı çeşit ve özgünlükte tatlar sağlar.

Turizm hareketleri sonucu hem ev sahibi ülke hem de ziyaretçiler karşılıklı olarak birbirlerinde yeni değerler öğrenirler. Ziyaretçilerin yerel hayatı ve kültürel birikimi iyi gözlemlemeleri ve yararlı ilişkiler sonucu ortak kültürlerin oluşması mümkün olmaktadır (McIntosh & Goeldner, 1990: 181). Ancak kültürler arasındaki etkileşimin mutlaka simetrik olması gerekmez. Tam tersine etkiler her zaman çift yönlü değil, tam tersine tek yönlü olabilir. Örneğin turist çeken az gelişmiş ülkelerde yaşayanlar gelişmiş ülkelere gelen turistler ile ilişkileri sonucunda çoğunlukla tüketim merkezli batı kültürünün etkisinde kalmaktadır (Akış Roney, 2011: 106). Günlük tüketim alışkanlıkları da gözle görünür biçimde turizmden etkilenmektedir. Ziyaretçileri bazı yönleriyle taklit eden yerel halk, yeni giyim tarzı benimsemekte, günlük yaşantı daha modernize bir şekilde yapılmaktadır. Yerli halkın tüketim kalıpları kalite ve miktar açısından değişime uğramaktadır. Toplumsal ve bireysel temaslar çerçevesinde ufkun genişlemesi söz konusu olabilmektedir.

Turizm sayesinde değer yargılarının modernleşmesi ve tavırların demokratikleşmesi mümkündür. Nitekim Yunan adaları üzerinde yapılan bir araştırma da batılı genç turistlerle temasın gençler arasında demokratikleşme ve modernleşme sürecinin başladığı belirtilmektedir (Özgüç, 1998: 194).

İletişim ve ulaşım araçları toplumsal değişim sürecinde önemli yeri olan olanaklardır. Turizme açık toplumların iletişim ve ulaşım araçlarından geniş ölçüde yararlandığı görülmektedir. Turistik hareketliliğin bölgede fazlaşması ile oluşturulan alt ve üst yapı olanakları, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını güçlendirerek kitle iletişim ve ulaşım araçlarının daha büyük hacimlerde kullanılmasını sağlamaktadır. Turizmin özellikle kitle iletişim araçları ile yerel halk için dışı açılım sürecini hızlandıran bir etki yapmaktadır. Ancak kumar, içki, uyuşturucu ve fuhuş gibi olumsuz toplumsal etkilerini gözardı etmek turizmin boyutunun tam olarak değerlendirilememesine neden olur. Turizm yaşam kalitesini arttırmakla birlikte xenophobia (yabancı düşmanlığı) gibi sosyal baskıları da beraberinde getirmektedir (Godfrey & Clarke, 2000: 25).

2.4. Geleneksel ve Dinsel Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri

Turizm hareketleri geleneksel etkiler olarak örf ve adetlerde köklü değişiklikler getirmemektedir. Gerçekleşen değişimler ya eskiden de çok yapılmayan ya da eski imkanların ortadan kalkmasıyla yapılması mümkün olmayan konulardır. Örneğin birkaç gün süren düğünler yerini tek gecelik düğünlere bırakmıştır. Kına gecesi, takı takılması gibi adetler eskisi gibi devam etmektedir.

Ülkemizde sivil yaşamda halen eski kültürler ve değerler yaşatılmaktadırlar. Ancak bazı değişimlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Örneğin sosyal normlarla ilgili olarak

daha önceleri makul sayılmayan “yabancılarla evlenme ve birlikte olma” daha hoşgörü ile yaklaşılan değer yargıları arasındadır.

Otantik özelliklerin en fazla korunduğu alanlar; müzik, eğlence, örf ve adetler, kılık-kıyafet alanlarında görülmektedir. En hızlı değişim ise yiyecek, içecek ve dekorasyon alanlarında görülmektedir. Üzerinde durulması gereken ilginç bir bulgu, geleneksel özelliğinin en yüksek olabileceği düşünebilen yiyecek alanının en fazla değişim eğilimi göstermesidir. Dolayısı ile Türk mutfağının tanıtımı konusu üzerinde önemle durulması gereken bir konudur (Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi,1997: 161).

Turizm hareketlerinin genellikle insanların ahlak anlayışları ve ahlaki değerleri üzerinde etkileri görülmektedir. Girne ve Belek’te yapılan karşılaştırmalı araştırma sonucunda turizmin gelir getirdiği, ancak ahlak götürdüğü görüşü kabul görmektedir (Özdemir vd., 2000: 83).

Turizm ve yapısal değişiklikler arasında yapılan araştırmalar sonucunda istikrarlı bağlantılar bulunmuştur. Buna göre turizmin geleneksel yapı üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Turizmin gelişmesi, değer yargıları ve manevi kriterleri değiştirmektedir. Özellikle dini bayram ve günlerin öneminin azalması, yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilememesi durumu gözlenmektedir.

Turizm hareketleri yerel halkın geleneksel yapısı üzerinde iki farklı yargıya neden olmaktadır. Bir tarafta turizm; kültürel birikimin, folklorik geçmişin yaşatılmasına imkan sağlarken, diğer tarafta turistler zaman zaman yerli halkın günlük aktivitelerine engel olmaktadır. Gelen turistler her zaman yerli halkın beklentileri ve gelenekleri yönünde hareket etmeyebilir. Bu durum yerli halk açısından davranışlarını kontrol altına almada önemli bir problem olarak gözükmemektedir (Hitchcock,98:1997).

Bazı ülkelerde turizm olayının hızla gelişmesi sosyal yapının deformasyonu endişesini de beraberinde getirmektedir. Sosyal ortamın kalabalıklaşması; suç oranlarının artması ve bazı yerel nüfusun dil, din, kültür ve adetlerinde yozlaşma gibi sosyolojik kaygıları da doğurmaktadır. Ancak kalkınmanın turizm yönü bir bölgenin çevresel kültürü için mutlaka sakıncalı olmayı gerektirmez. Doğal ve kültürel değerlerin iyi planlanması ve kontrollü gelişmesi bir bölgeye hem kültürel hem de ekonomik yararlar sağlayabilir. İyi organize edilmiş, bilinçli turizm politikaları dış dünya ile sağlam bir köprü kurulmasına imkan vererek bölge insanlarına faydalar sağlayabilmektedir.

Turizmin sosyo-kültürel etkilerinin bireyler ve toplumlar üzerindeki yansımaları çoğunlukla olumlu olmasına rağmen zaman zaman olumsuz etkilerin de yaşanabildiği görülmektedir. Olumlu etkiler sıklıkla; yaşam kalitesini iyileştirme, yeni fikir, değer ve yaşam biçimleri ortaya çıkarma, toplumlar arasında hoşgörü ve barış ortamını sağlama, mesleklerde uzmanlaşma, tarihi ve kültürel mirasının korunmasını sağlama, kadın erkek eşitliğine katkı verme olarak sıralanabilirken, olumsuz etkileri; fuhuş, sigara, alkol, kumar gibi kötü alışkanlıkların ortaya çıkması, tüketim kalıplarında değişme, toplumun sosyal yapısının değişmesi, ırksal gerginliklerin yaşanması altında sayılabilmektedir(Avcıkurt vd., 2007). Bir olgunun yarattığı etkileri tamamen olumlu veya tamamen olumsuz olarak ayırtırmak bilimsel açıdan doğru bir yaklaşım kabul edilmemektedir çünkü turizm odaklı yaşanan etkiler ve etkileşimler farklı toplumlarda farklı değerlendirilebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akat, Ö.,(1998). Bir Sistem Olarak Turizmin Özellikleri ve Sosyo-Kültürel Etkileri, Ekin Yayınevi, Bursa.
2. AKTOB (2014). Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü Ve Ekonomiye Katkısı, Turizm ve Konaklama Sektörünün Sosyo-Ekonomik Etkileri, 2023'e Doğru Türkiye'de Turizmin 100 Yılı, Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği, Antalya.
3. Akış Roney S.(2011). Turizm Bir Sistemin Analizi, Detay Yayıncılık, Ankara.
4. Arabacı H. (2018), Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi 2018: 04 (03), 104-109.
5. Avcıkurt C. (2003). Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi, Detay Yayınları, Ankara.
6. Avcıkurt, C., Karaman, S. ve Köroğlu, A. (2007). Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri. Melih Bulu ve İ. Hakkı Eraslan (Editörler), Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Turizm Sektörü Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar., Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (URAK) Yayınları, Yayın No: 2007/1, İstanbul.
7. Bahar, O. Bozkurt, K. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 21(2), 255-265.
8. Bahar O. Kozak M. (2013). Turizm Ekonomisi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2908 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1865, Editör Prof.Dr. Metin Kozak, Eskişehir.
9. Barutçugil İ., (1986). Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türkiye'deki Yeri, Beta Basım, İstanbul
10. Dinçer F.İ., Ertuğrul S.M., (2000). Kültürel Mirasın Korunması ve İstanbul ilindeki Tarihi Yapıların Turizm Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir Deneme; Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, Ankara.
11. DPT Yayınları, (1998). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, Ankara
12. Egeli H.A., (1997). Türk Turizminin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Diğer Sektörlerle İlişkisi, İİBF Dergisi, Sayı 2, C.12, Dokuz Eylül Ün. Yayını, İzmir.
13. Eralp Z.,(1974). Turizmin Toplumsal Değişime Sosyo-Ekonomik Katkısı, A.Ü.SBF Yayınları No.374, Ankara.
14. Godfrey K, Clarke J., (2000). The Tourism Development Hand Book, Cassel,London.
15. Gürkan İ.,(1997). Turizmin Sosyal Çevre ve Yaşam Üzerine Etkileri, Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Araştırması, Turizm Bakanlığı Arş ve Değ.Dai.Baş. Ankara.
16. Gürpınar E., (1994). Bir Çevresel Analiz Örneği Trakya, Der Yayınları, İstanbul.
17. Himmetoğlu B.,(1988). Turizmin Barışçıl Sonuçlarının Sosyo-Kültürel Analizi,Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı, İstanbul
18. Hitchcock R.,(1997). Cultural, Economic and Environmental Impacts of Tourism,Tourism &Culture, An Applied Version, State University of N.Y. Press., New York.
19. Herbert D.T., (1995). Heritage, Places, Leisure and Tourism, Mansell Publish Lmt., London.
20. İçöz O.,(1998): Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizmin Ekonomik Önemi, TURBAN YILLIĞI, T.C. Turizm Bankası A.Ş. Basım, Ankara.
21. İçöz O., vd., (1998): Turizm Ekonomisi, Turhan Kitabevi,Ankara
22. İlkin A, Dinçer M.Z., (1991). Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, TOBB Yayınları, No.217, Ogun Kardeşler Matbaa, Ankara.
23. İncekara A.,(2001). Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri,İTO Yayını, No:28, İstanbul.
24. Küçükaltan D., (1999). Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye'de Kırsal Turizm İşletmeciliği, Doçentlik Takdim tezi.
25. Küçükaltan D.,(1997). Trakya Ekonomisi İçin Bir Bölgesel Kalkınma Modeli: Kırsal Turizm, Ulusal Bölge Planlama Kongresi Bildiriler 1, Pro-Ofset, İzmir.

26. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2018). Turizm İstatistikleri Genel Değerlendirme 2018, Yatırım İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/62462,2018turizmgenelistatistiklerpdf.pdf>
27. Laws E., (1995). Tourist Destination Management issues, Analysis and Policies, Routledge Press, London.
28. McIntosh R.W., Goeldner C., (1990). Tourism Principles, Practises, Philoposhies, Jonn Wiley & Sons, Sixth Edition, USA
29. Mill R.C., Marrison M., (1985). The Tourism System, Prentice-Hall Inc., New Jersey.
30. Olalı H., Timur A., (1985). Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, Enka Yayıncılık, İstanbul.
31. Özdemir M., Gürkan İ., Kırıl M., (2000). Turizm Hareketlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, Yıl:11, Ankara.
32. Özdemir, M , Kervankıran, İ . (2011). Turizm ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği. Marmara Coğrafya Dergisi, 0 (24), 1-25. Retrieved From [Http://Dergipark.Org.Tr/Marucog/Issue/471/3829](http://Dergipark.Org.Tr/Marucog/Issue/471/3829)
33. Özgüç N., (1998). Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul.
34. Timur A., (1986). Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi, Turizm Yıllığı, Turizm Bakanlığı, Ankara.
35. TOBB Turizm Sektör Meclisi, (2016). Turizm Raporu 2016, Yıl : 6, Sayı : 11
<https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2015/TURIZM16/#4>, Ankara.
36. TÜRSAB. (2018). <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri>
37. Tosun C., Timothy D., Öztürk Y. (2004). "Tourism Growth, National Development And Regional Inequality İn Turkey", Journal Of Sustainable Tourism, Vol.11, No. 2&3, S. 133-161.
38. Turizmin Sosyal Çevreye Etkisi Kemer-Alanya 1995, (1997). Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Arş ve Değ.Dai.Baş. Ankara.
39. Türkay B. (2015). Turizm İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Sağlayacağı Katkıların Analizi: Tekirdağ İli Örneği, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi , Tekirdağ.
40. Usta Ö., (2001). Genel Turizm, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
41. Williams A.C., Shaw G., (1998): Tourism&Economic Development European Experiences, John Wiley&Sons, Third Edition, West Sussex,
42. WTTC, (2017). World Travel & Tourism Council, 2017, Travel & Tourism Economic Impact 2017 World <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2017/world2017.pdf>, Erişim Tarihi, 12.11.2018.
43. Yarcın Ş., (1996). Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİNİN ÖTESİNİ DÜŞÜNMEK¹

Ceren UYSAL OĞUZ ²

¹ Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda savunulan "İklim Değişikliğinin Ekolojik Bir Süreç Olarak Küresel Ölçekte İrdelenmesi" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Sanayileşme, aşırı üretim ve tüketim, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, artan kimyasal kullanımı gibi gelişmeler sonucunda ortaya çıkan hava, toprak, su kirliliği, doğal kaynaklar üzerindeki baskı, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı, ozon tabakasının incilmesi, kuraklık, küresel ısınma gibi çevre sorunları 1970'lerden itibaren uluslararası gündemde giderek daha çok yer almaya başlamış; uluslararası ve ulusal politikaları etkiler hale gelmiştir. Çevre sorunlarının sınır tanımazlığı devletlerin ortak girişimlerde bulunmalarına ve Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler çerçevesinde bir dizi anlaşma ve sözleşmeyi imzalamalarına yol açmıştır. 1972 yılında Stockholm'de Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı toplanmış, ardından BM Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. 1992'de Rio de Janeiro'da BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, 2002'de ise Johannesburg'da BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. 2012'de yine Rio'da toplanan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda da insanlığın ve gezegenin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve çözüm önerileri devletler, sivil toplum örgütleri, iş dünyası, bilim insanları ve çeşitli sektörlerin temsilcilerinin katılımıyla tartışılmıştır. Çevre sorunları konusunda uluslararası girişimlerin en önemli örneklerinden biri iklim değişikliği müzakereleridir. Bu doğrultuda ortaya çıkan metinler 1992 Rio Zirvesi'nde imzaya açılan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, ardından 1998'de imzaya açılan Kyoto Protokolü ve son olarak 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşması olmuştur.

Günümüzde çevre sorunları siyasal, ekonomik, toplumsal boyutlara sahip olan ve giderek büyüyen ekolojik bir krize dönüşmüş durumdadır. Her ne kadar ekolojik krizin tüm yaşam destek sistemlerini etkileyen bileşenleri, gezegenin ve tüm canlıların geleceğini tehdit eder hale gelerek devletlerin bu konuda giderek daha kapsamlı uygulamaları kabul etmelerine yol açsa da, küresel nitelik taşıyan sorunların çözümü için toplanan uluslararası zirveler, imzalanan anlaşmalar ve geliştirilen hükümetlerarası girişimler, büyük ölçüde, devletlerin ulusal çıkarları tarafından yönlendirilmektedir. Bunun yanı sıra doğal kaynakların sömürülmesine ve aşırı tüketime dayalı ekonomik sistem de ekolojik sorunlara kalıcı çözümler üretilmesini engellemektedir.

Küresel ekolojik krizin, özellikle de iklim değişikliği gibi yerkürenin ekolojik, siyasal, toplumsal, ekonomik tüm sistemlerini etkilemeye başlayan bir sorunun ele alınması, tarafların önlem ve yükümlülüklerinin belirlenmesi konusunda, bugüne değin izlenen politikaların eksik kaldığı açıktır. Bu nedenle, bu tür bir sorunun ulusal ve uluslararası politikalar açısından değerlendirilmesi yeni bir bakış açısını gerektirmektedir. Özellikle iklim değişikliğinin ortaya çıkışı ve çözüm önerilerinde ekolojik yaklaşımlara da yer verilmeli, sorunun ekonomik ve politik boyutları kadar toplumsal yapılar ve ekosistemler üzerinde yaratacağı etkilere odaklanan çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda uluslararası işbirliğinin ötesinde ekolojik haklar ve küresel adalet kavramı da çözümün bir parçası olarak ele alınmalıdır.

1. Çevre Sorunları ve Küreselleşme

1970'lerde Kuzey-Güney farklılıkları, siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu kadar, çevresel bozulmaya katkıları boyutunda da belirgindir. Kuzey'de gelişmiş ülkeler ileri sanayileri, varlıklı yaşam tarzları ve aşırı tüketime dayalı ekonomileriyle ekolojik krize yol açarken, Güney'de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, kalkınma ve çevre arasında uyum sağlayamadıkları, kaynak yetersizliği ve hızlı nüfus artışı gibi konuları çözemedikleri için krizin parçası olmuşlardır. Bu süreçte gelişmiş ülkeler, çevreyle uyumlu kalkınabilmeleri için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarımına sıcak bakmamışlardır (Tuna, 2003: 114-115, 127-129). Bu dönemden itibaren insan etkinlikleri sonucu çevreye verilen zararın, doğanın kendini yenileyebilme gücünün

üstüne çıkması sonucunda çevre sorunları küresel ölçekte hissedilir olmaya başlamış ve özellikle ekonomik büyümeye çevreci bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda atılan en önemli adım 1983 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (UN World Commission on Environment and Development) kurulmasıdır. Dönemin Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland'ın başkanlık ettiği Komisyon, 1987'de, Brundtland Raporu olarak da bilinen, "Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future) adlı raporu hazırlamıştır. Ortak kaygılar, ortak tedbirler ve ortak çabalar başlıkları altında üç bölümden oluşan bu raporda, ekonomik gelişme ile çevre ve doğal kaynakları koruma çabalarının çelişkili amaçlar olmadığı belirtilmiş ve iki unsurun "*bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılamak*" olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramıyla sağlanabileceği vurgulanmıştır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991: 11; Keleş ve Hamamcı, 2005: 169). Gelişmekte olan ülkelerin açlık, nüfus artışı, kentleşme, kamu sağlığı gibi sorunları ve gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaya başlayan çevre bilincinin bir kombinasyonu olarak görülen rapora göre, yoksul ülkelerin kalkınması desteklenirken ekolojik sorunlar da göz önünde bulundurulmalı, kaynakların kullanımında gelecek kuşaklar da düşünülmelidir (Cahill, 2001: 6). Bu tarihten itibaren sürdürülebilir kalkınma kavramı uluslararası örgütlerin ve birçok devletin çevre politikalarının merkezine yerleşmiştir.

Öte yandan küresel ısınma ve iklim değişikliği kavramları 1980'lerden itibaren bilim insanları tarafından daha sık dile getirilmeye başlamıştır. Haziran 1988'de, NASA'ya bağlı Goddard Enstitüsü'nde iklim uzmanı olan James Hansen ABD Kongresi'nde yaptığı açıklamada, küresel ısınmanın başladığından %99 emin olduğunu, bunun rastlantısal bir dalgalanma olmadığını ifade etmiştir. Hansen'a göre, büyük ölçüde insan etkinlikleriyle ortaya çıkan ısı tutucu sera gazları, güneşten gelen ısının yeryüzünde hapsolmasına, yani sera etkisine yol açarak gezegenin sıcaklığını büyük ölçüde yükseltmektedir (Schaeffer, 2005: 293). Böylece iklim değişikliği üzerine yapılan bilimsel çalışmalar hızla artarken, 1988'de Dünya Meteoroloji Örgütü ve UNEP tarafından Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) adı altında yeni bir yapılanma oluşturulmuştur. IPCC, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel verilerin derlendiği ve raporların hazırlandığı en önemli kurumlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte 1990'lardan itibaren uluslararası ekonomi ve politika değerlendirmelerinin temel argümanlarından biri küreselleşme kavramı olmuştur.³ Küreselleşmenin hızı ve kural tanımaz gelişmesi, ekonomik, toplumsal, siyasal tartışmaları ve yoğun eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşme sürecini şekillendirenlerin kazananlar olarak görüldüğünü, bu süreci etkileyemeyen büyük çoğunluğun ise küreselleşme sürecinin kaybedenleri olduğunu ifade eden Yıkılmaz (2004: 336-338), gelişmiş ülkelerle az gelişmişler, varlıklarla yoksullar arasındaki farkı kaldırarak, dünya ekonomisinin türdeşleşmesini sağlayacağı varsayılan küreselleşme sürecinin bunu gerçekleştirmediğini, aksine kaynakların ayrıcalıklı bir azınlık tarafından kullanılması için engelleri ortadan kaldıran bir dizi gelişmeyi içerdiğini vurgulamıştır. Küreselleşme sürecinin ekonomik ve toplumsal uçurumları artırmasının yanı sıra, en çok eleştiriye maruz kaldığı alanlardan biri de doğal çevre

³ Küreselleşme süreci, kimi yazarlara göre tamamen "bütünleşmiş bir dünya pazarı" ya da küresel toplumun yapılaşması olarak değerlendirilirken, kimi yazarlar tarafından hızlı finansal işlemler, serbest ticaret, sermaye hareketliliği, iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve diğer sosyoekonomik etkinliklerle güçlenen uluslararası bütünleşme sürecinin yarattığı, "sınırları olmayan bir dünya" olarak tanımlanmaktadır. Burada önemli olan, ekonomik faaliyetlerin herhangi bir coğrafi sınırla engellenmeden hızla gelişmesi, dolayısıyla ticaret ve yatırımlar yoluyla mal, hizmet ve kişilerin devletler arasında serbestçe hareket edebilmesidir (Thai vd., 2007: 2).

üzerinde yol açtığı yıkıcı etkidir. Öte yandan Yıkılmaz'a göre (2004: 336-338), yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olan çevre sorunlarına önem verilmeye başlamasının bir gerekçesi de, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler gibi aktörlerin, ekolojik krizin küreselleşme sürecine engel olabileceği kaygısını taşımalarıdır.

Küreselleşen ve karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı bir dünyada, uluslararası ilişkiler ve dış politika açısından çevre sorunları, hem çatışmaların hem de işbirliğinin temelini oluşturmaya başlamıştır. Devletler kendi başlarına çözemeyecekleri küresel sorunlar için işbirliğine gitmeyi tercih ederken, bu süreçte özellikle ulusal ekonomik ve siyasal çıkarlarını da ön planda tutmaya çalışmaktadırlar. Çevre ve güvenlik ilişkisi; uluslararası çevre anlaşmalarının müzakere süreci; sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ekonomik ve çevresel değerlerin uzlaştırılmaya çalışılması; devletlerin politika ve eylemlerinin uluslararası rejimlerin başarısında belirleyici rol oynaması gibi faktörler nedeniyle uluslararası çevre politikaları, uluslararası ilişkiler ve dış politika analizlerinde yer almaktadır (Barkdull ve Harris, 2002: 64; Tuna, 2003: 131). Çevrenin korunması ve ekolojik sorunların çözüme kavuşturulması, genellikle devletlerin tek başlarına üstesinden gelebilecekleri konular değildir. Örneğin, iklim değişikliği azaltım ve uyum çalışmaları, ortaya çıkacak olumsuz sonuçlardan en fazla etkilenecek olan az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları mali kaynaklar ve teknolojiye daha fazlasını gerektirmektedir. Bu devletlerin birçoğu, gelişmiş ülkelerin ya da uluslararası örgütlerin mali ve teknolojik yardımına gereksinim duymaktadır. Öte yandan ekolojik sorunların sınır tanımayan özelliği gelişmiş ülkelerin de bu konuda birbirleriyle işbirliğini zorunlu kılmaktadır (Sönmezoğlu, 2002: 106). Bu çerçevede özellikle liberal Uluslararası İlişkiler kuramı, küresel sorunların çözümünde devletlerarası işbirliğinin temel seçeneklerden biri olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

2. İklim Değişikliği ve Uluslararası İşbirliği

Uluslararası ilişkiler alanında liberalizm, klasik serbest ticaret anlayışını içeren ekonomik ve finansal açılımların yanı sıra, barış ve işbirliği ilişkisine önem veren işlevselci ve yeni işlevselci kuramları, "işbirliği mekanizması" vurgusu ile "uluslararası rejim" çalışmalarını ve küresel insan hakları üzerinde yoğunlaşan çağdaş normatif yaklaşımları da içermektedir. Barış çalışmaları teknik işbirliği ve uluslararası kurumlar üzerinde yoğunlaşırken, şiddet içermeyen çatışma çözümünü savaşa tercih eder, sosyoekonomik adalet ve ekolojik kriz gibi sorun alanlarında disiplinlerarası bir yaklaşımla çözüm yolları önerir. İşlevselci kuram ise, teknokrasi ağırlıklı işbirliği ve karşılıklı güven artırıcı mekanizmaların, temel konulardan daha karmaşık konulara doğru gelişecek bir yayılma (spillover) etkisiyle devletler arasında yaşanan sorunların çözümüne katkı sağlayabileceğini savunmaktadır (Pamukçu, 1998: 438-440; Aydın, 1996: 113).

Bu çerçevede özellikle 1990 sonrası dönemde uluslararası ilişkiler açısından önem kazanan insan hakları, göç, ulusların kendi kaderini tayin hakkı, paylaşım adaleti, ekolojik sorunlar gibi konuların, "olması gereken"i analiz eden normatif bir bakış açısıyla ele alınması söz konusudur (Sönmezoğlu, 2002: 22; Hoffman, 1994: 30). Bu bağlamda, örneğin ekolojik sorunlar konusunda uluslararası hukuk normlarının geliştirilmesi ve tüm uluslarca tanınan ve uygulanan bir çevre hukuku sisteminin oluşturulması için, bu normların öncelikle devletlerin iç hukuklarında yer alması gerekmektedir (Tuna, 2003: 138).⁴

⁴ Hükümetler tarafından benimsenen ve uygulanan çevre politikaları, genel olarak o ülkenin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin yansıması olarak kabul edilebilir. Ülkelere göre farklılıklar

Uluslararası rejim çalışmaları ise ticaret, finans ve doğal kaynaklar gibi küresel konularda yeni yapılanmalar içeren işbirliği girişimlerini önermektedir. Uluslararası rejim yaklaşımı, uluslararası ilişkilerin birçok alanında aktörlerin beklentilerinin bir dizi kural, norm, ilke ve karar alma prosedürüyle şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu sayede, ağırlıklı olarak yarırcı toplum sözleşmesi geleneğinin rasyonel tercih analizine dayanan uluslararası rejim oluşturma süreci, uluslararası düzen ve işbirliği anlayışının açıklanabileceğini ileri sürmektedir. İşbirliğinin sağlayacağı yararların daha fazla olduğuna kanaat getiren ülkelerin, uluslararası rejim girişimlerine daha olumlu yaklaşımları söylenebilir (Keohane, 1995: 141; Grubb ve Gupta, 2000: 16). Hayırsever Topçu'nun (2008: 136) ifadesiyle, uluslararası ilişkiler alanında kurumsallaşma (institutionalism) yaklaşımını savunanlar, küresel gündemi meşgul eden konuların her birinin değişik aktörler içerdiğini ve farklı çözüm yolları gerektirdiğini vurgulayarak, birden çok uluslararası rejimin olması gerektiğini belirtmekte ve söz konusu rejimlerin *"prensipler, normlar, kurallar ve belirli alanlarla ilgili olarak yapılacak ortak hareketler ve alınacak ortak tedbirler için karar-verme prosedürlerini içeren işbirliği düzenlemeleri"* olduğunu kabul etmektedirler. Bu yaklaşım, bir üst otoritenin ve devletleri işbirliğine zorlayan bir gücün var olmadığı uluslararası bir yapıda işbirliğinin gerçekleşebileceğini göstermeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak liberal Uluslararası İlişkiler kuramının başlıca önermesi, farklı yöntemlerle de olsa, ortak sorumluluk içeren konularda devletlerarası işbirliğinin sağlanabileceğidir. Ekolojik karşılıklı bağımlılık (ecological interdependence), çevre sorunlarının ulusal sınırları tanımayan özelliği, devletlerin tek başlarına geliştirdikleri çözümlerin yetersiz kalması nedeniyle çevre ile ilgili konularda uluslararası işbirliğinin gerekliliği kaçınılmazdır. Ancak, hükümetlerin kısa vadeli çıkarlarını, uzun dönemli ulusal ve küresel çıkarlardan önde tutmaları, uluslararası girişimlerin başarısını çoğu zaman engellemektedir. İklim değişikliği azaltım ve uyum çalışmaları sürecinde geliştirilen mekanizmalar birçok örnekte ulusal ekonomik çıkarların gerisinde kalmıştır.

Öte yandan, bir devletin çevreyle ilgili bir uluslararası işbirliği girişiminde oynayabileceği rolü belirleyen bir takım faktörler bulunmaktadır:

1) Devletin ekolojik sorunu nasıl algıladığı önemlidir. Örneğin iklim değişikliği sonucunda deniz seviyesinin yükselmesi sorunu, öncelikli olarak Hollanda, Bangladeş, Mısır gibi ülkeleri ya da 39 devletin üye olduğu Küçük Ada Devletleri Birliği'ni (Alliance of Small Island States) tedirgin etmekte ve bu ülkeler fosil yakıtların kullanımına sınırlama getirilmesi konusunda işbirliği geliştirmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan, olası zararlardan kısa dönemde etkilenmeyecek devletler ise işbirliği konusunda isteksiz davranabilmektedirler (Pamukçu, 1998: 440-441).

2) Devletin ekolojik soruna karşı önerilen çözümü nasıl algıladığı önemlidir. Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler, çözüm için eşit derecede yükümlülük altına girmek istemeyebilirler. Bu durumun bir örneği, gelişmiş devletlerin hızlı ekonomik kalkınmayı engelleyebilecek önerilerinin, gelişmekte olan devletler tarafından kalkınma planlarının olumsuz etkilenebileceği gerekçesiyle reddedilmesidir. Benzer şekilde, enerji politikaları büyük ölçüde fosil yakıtlara bağlı olan Amerika Birleşik Devletleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler iklim değişikliği ile ilgili radikal çözümlere

söz konusu olmakla birlikte, normatif yapıya temel oluşturacak ulusal çevre politikalarının ortak hedefleri üç grupta toplanabilir:

- 1) Bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanması
- 2) Toplumsal çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi
- 3) Çevre politikasının gerektirdiği sorumluluk ve yükümlülüklerin paylaşımında toplumsal adalet ilkelerine uyulması (Budak, 2000: 22-23).

yanmazken, gelişmekte olan bazı ülkeler ise önerilen yöntemlerin mali yükünü karşılayamayacaklarını belirtmektedirler (Pamukçu, 1998: 440-441).

3) Baskı gruplarının politikaları ne yönde etkilediği önemlidir. İklim değişikliği ile mücadele konusunda çaba gösteren çevre örgütlerinin yanı sıra, enerji ve endüstri lobileri de sorunun insan kaynaklı olmadığı ya da aciliyet taşımadığı yönünde yoğun çalışmalarda bulunmaktadır (Pamukçu, 1998: 440-441).

4) Halkın çevre bilincine sahip olup olmaması ve hükümetleri etkileme gücü önemlidir. Az gelişmiş ülkelerde çevre sorunlarının, daha acil ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunların gerisinde kalması, çevre konusunda sivil toplum örgütlerinin yetersiz ve etkisiz olması, halkın çevre bilincine sahip olmaması, siyasal katılımın az olması, çevre konusunda hükümetlerin uluslararası işbirliğinden kaçınmalarını kolaylaştırır (Tuna, 2003: 138).

5) Devletlerin uluslararası işbirliği programlarını uygulayabilme kapasiteleri önemlidir. Bazı devletler, gereken teknolojik, bilimsel altyapıya, nitelikli personele ve finansmana sahip olmayabilir (Tuna, 2003: 138). Her çevre sorununun gerektirdiği teknik, bilimsel donanım, bütçe ve uzmanlık yapısı farklılık gösterebilir. Devletler, avantajlı oldukları konularda işbirliğine olumlu yaklaşırken, kendilerini dezavantajlı hissettikleri alanlarda işbirliğinden kaçınabilirler.

6) Uluslararası sistemin yapısı önemlidir. Bağımsız ve egemen devletlerden oluşan uluslararası sistemde, devletler ulusal çıkarlarını olumsuz etkileyecek çevre koruma anlaşmalarına katılmayı tercih etmektedirler. Küresel ve sınır aşan ekolojik sorunlarda bile, her devlet kendi egemen otoritesini korumak isteyebilir. Bu durum işbirliğini güçleştiren bir unsur olacaktır (Tuna, 2003: 138-139).

Liberal Uluslararası İlişkiler kuramının ekolojik sorunlara yaklaşımı, kuramın temel önermelerinden olan küresel ticaretin aşırı tüketime, dolayısıyla da ekolojik kayıplara yol açması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu kayıpların piyasa mekanizmaları içerisinde son bulacağı düşüncesine kuşkuyla yaklaşılmaktadır (Pamukçu, 1998: 442). Kuzey'de artık sürdürülemez hale gelen üretim ve tüketim anlayışı, Güney'de ise çevreyle uyumlu olmayan ekonomik kalkınma planları sürdükçe, uluslararası ekonomik sistemin ekolojik kayıpları önlemesi mümkün olamamaktadır (Thomas, 1992: 6).

Devletlerin ekolojik sorunların çözümü için ulusal çıkarlarından daha üstün ortak bir amaç uğruna birlikte hareket etmeleri, ana akım liberal Uluslararası İlişkiler kuramlarının temel önermelerinden farklı boyutta bir çabayı gerekli kılmaktadır. Tuna (2003: 132), bugüne değin çevre konusunda başarıya ulaşmış uluslararası anlaşmaların, uygulanması kolay ve ulusal çıkarları etkilemeyecek konularda olduğunu ifade etmektedir. Korumacı bir yaklaşımla hazırlanan bu anlaşmaların, ekonomik ve siyasal çıkar gruplarına zarar vermeyecek konularda uluslararası rejim oluşturmaları daha kolay olmuştur. Ancak özellikle iklim değişikliği ile mücadele süreci, devletlerin ulusal çıkarları ile şirketlerin kâr amaçları doğrultusunda sadece ortak amaç ve çıkarlar tarafından şekillenen bir işbirliği mekanizmasına sıkışıp kaldığı sürece başarılı bir rejim oluşturulması mümkün görünmemektedir.

Grubb ve Gupta (2000: 16-17), 2015'te imzalanan Paris Anlaşması'na değin iklim değişikliği için uluslararası rejim oluşturma yönündeki girişimleri şöyle özetlemektedir: Öncelikle 1992 Rio Zirvesi'nde imzaya açılan ve 1994'te 154 ülkenin onayıyla yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), ardından 1998'de imzaya açılan ve uzun bir müzakere süreci sonunda 140 ülkenin onayıyla Şubat 2005'te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, tarafların ve kamuoyunun konuyla ilgili farkındalığını artırmıştır. Birçok devlet, ulusal iklim değişikliği politikalarının oluşturulması için komiteler kurmuştur. Gelişmiş ülkelerin çoğu ve gelişmekte olan

ülkelerin bir kısmı, iklim değişikliği ile ilgili ulusal planlar hazırlamıştır. BMİDÇS ve Kyoto Protokolü kapsamında tüm taraf ülkeler düzenli olarak, ulusal emisyonlarını ve azaltım önlemlerini içeren ulusal bildirim raporları yayınlamışlardır. Bu ulusal raporlar, hükümetlerin politikalarını belirlemeleri ve bildirmeleri için baskı oluşturan bürokratik bir işlem olmasının yanı sıra, sürecin düzenli bir şekilde işlenmesini de sağlamayı amaçlamıştır. Ancak iklim değişikliği konusunda sürdürülen uluslararası işbirliği çabaları, 1990'lardan itibaren sorunun boyutlarıyla örtüşen çözümler üretememiş, ağırlıklı olarak kimin ne kadar ödeyeceği sorusuna odaklı kalmıştır. İklim değişikliği, ekonomik-toplumsal örgütlenme ve işleyişin sonucu olarak toplumsal etkileri de olan bir ekolojik sürdürülebilirlik sorunudur. Bu nedenle tüm tarafların adil ve uygulanabilir bulduğu bir uluslararası rejimin üretilmelidir (Cerit Mazlum, 2008: 129-130). Ne var ki, Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşması da, Kyoto Protokolü'nden daha kapsamlı ve bağlayıcı bir niteliğe sahip olmakla birlikte, yine tamamen devletlerin gönüllü işbirliğine dayanmaktadır.

Sprinz ve Vaahtoranta (2002: 323), ulusal çıkara dayalı çevre politikası oluşturma süreci analizlerinde, ülkelerin uluslararası çevre düzenlemelerine verdikleri desteği iki ölçüt bağlamında kategorize etmiştir (Tablo 1). Bu ölçütler, ülkelerin ekolojik olarak tehdiye maruz kalma olasılıkları ve önlem alma maliyetlerinin düşük ya da yüksek olması şeklindedir. Yazarlara göre, eğer bir ülke ekolojik zararlara karşı yüksek derecede savunmasız olduğunu düşünürse daha sıkı uluslararası düzenlemeleri tercih edecektir. Ancak bu noktada azaltım maliyetleri de önemli bir ölçüt olarak ele alınmalıdır. Bu durumda ekolojik savunmasızlığı yüksek, azaltım maliyeti düşük olan ülkeler, uluslararası anlaşmaların gerçekleşmesi için diğer taraf ülkeleri zorlayıcı bir rol üstlenebilirler. Çevresel zarara uğrama olasılığı düşük ancak üstlenmesi gereken azaltım maliyeti yüksek olan ülkeler ise uluslararası çevre düzenlemelerinin oluşturulması aşamasında isteksiz hareket edip uzlaşma sağlanması konusunda zorluk çıkartabilirler (ayak direyenler). Öte yandan, hem risk hem de maliyet ölçütü açısından düşük seviyede olan ülkelerle (seyirciler), çevresel riskleri yüksek olmasına karşın maliyetin de yüksekliği nedeniyle çekinceleri olan ülkeler (ortayolcular), uluslararası düzenlemelere verdikleri destek konusunda baskıcılarla (en çok destek) ayak direyenler (en az destek) arasında konumlanırlar. Bu şekilde bir sınıflandırma uluslararası iklim değişikliği azaltım ve uyum müzakerelerinde devletlerin aldıkları pozisyonları değerlendirmek açısından oldukça açıklayıcı olabilir. Bu doğrultuda gönüllü katılıma dayalı bir işbirliği rejimin iklim değişikliği konusunda kalıcı çözüm üretebilme olasılığı devletlerin sorundan etkilenme ve maliyet hesapları çerçevesine sıkıştırılmış olacaktır.

Tablo 1: Ülkelerin Uluslararası Çevre Düzenlemelerine Destek Sınıflandırması

		Ekolojik Savunmasızlık (<i>Ecological vulnerability</i>)	
		<i>Düşük</i>	<i>Yüksek</i>
Azaltım / İndirim Maliyeti (<i>Abatement costs</i>)	<i>Düşük</i>	Seyirciler (<i>Bystanders</i>)	Baskıcılar (<i>Pushers</i>)
	<i>Yüksek</i>	Ayak Direyenler (<i>Draggers</i>)	Ortayolcular (<i>Intermediates</i>)

Kaynak: Sprinz ve Vaahoranta (2002). "National Self-Interest: A Major Factor in International Environmental Policy Formulation." *Encyclopedia of Global Environmental Change*. s.323.

Küresel ölçekte iklim değişikliğinin önlenmesi, etkilerinin azaltılması ve gereken alanlarda uyum faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi yönünde çalışmalar Paris Anlaşması'nın kabulü ile yeni bir evreye girmiştir. Ancak Trump Yönetimi'nin ABD'yi Paris sürecinden çıkarma yönündeki kararı, bugüne değin üzerinde uzlaşma sağlanan uluslararası belgelerde ve müzakere sürecinde ekonomik çıkarlara öncelik verildiği gerçeğine yeni bir örnek oluşturmıştır. Dolayısıyla devletlerin gönüllü bir şekilde işbirliği içerisinde yer almalarını beklemek iklim değişikliği ile mücadele sürecinde acil ve somut adımlar atılmasını engelleyici bir faktöre dönüşebilmektedir. Devletler iklim değişikliğiyle ilgili uluslararası politika belirleme süreçlerinde ekolojik yaklaşımlara odaklanmadıkları sürece, ortak çıkara dayalı işbirliği yeterli olmayacaktır.

Küresel ekolojik krizin daha da derinleşmesini önleyebilmek için, işbirliğinden daha derin ve kararlı bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Genel olarak çevre konusunda, özellikle de iklim değişikliği konusunda oluşturulan ve gelecekte oluşturulacak anlaşma ve sözleşmelerin çözüm yolunda etkili olabilmeleri için, tüm ülkeler tarafından imzalanıp onaylanması gereklidir. ABD'nin yer almadığı ve tüm ülkeleri dayanışmaya teşvik etmeyen bir küresel iklim rejimi çözüm konusunda ancak kısıtlı adımların atılmasını sağlayacaktır. Öte yandan, ulusal çıkarların küresel ekolojik gereksinimlerle çatışması, ekolojik sorunlar konusunda uluslararası rejimlerin oluşturulması açısından en önemli engellerden biri olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, imzalanan anlaşmaların her ülkede başarıyla uygulanmalarını sağlamak gerekir ki, özellikle az gelişmiş ülkelerin hukuksal, teknik ve kurumsal altyapıları, uzmanlık bilgileri sağlıklı bir uygulama için yeterli olmayabilir. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler tarafından gereksinim duyan ülkelere finansal ve teknik yardım sağlanmalı, eğitim programları konusunda destek verilmelidir (Tuna, 2003: 132-134).

Bu bağlamda iklim değişikliği sorununun işbirliğinden (*cooperation*) çok dayanışma (*solidarity*) süreçleri üretme çerçevesinde ele alınması düşünülmelidir.⁵ İklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası müzakere sürecinin, üzerinde uzlaşılan anlaşma metinlerinin, devletlerin izledikleri politikaların temelinde yatan bakış açısı "uluslararası işbirliği"nin geliştirilmesi olmuştur. İşbirliği yaklaşımı, sorunun sadece amaç ve çıkar birliği boyutuyla değerlendirilmesine yol açmaktadır. Eğer ekonomik ya da siyasal bir çıkar söz konusu değilse, taraflar sürece katılmaktan vazgeçebileceklerdir.

⁵ Türkçe sözlüklerde *işbirliği*: Erekleri ve çıkarları bir olanların bu yolda çalışmalarını birleştirmeleri durumu; *dayanışma*: Bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve çıkar birliğiyle birbirlerine karşılıklı olarak bağlanmaları ve her konuda birbirlerine destek olmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 2004: 350, 686).

Ancak gelişmiş ülkelerin, sorunun ortaya çıkışındaki büyük payları göz önünde bulundurulduğunda, yükümlülük paylaşımında esnek bir zemin üzerinde hareket edebilmeleri olasılığının ortadan kaldırılabilmesi için; işbirliğinden daha ileri bir yaklaşımın uygulamaya konması zorunludur. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin sadece çıkar beklentisi ile değil, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle dayanışma içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Dayanışma temelli iklim değişikliği politikaları, uluslararası ilişkiler açısından tüm devletlerin çıkarlarının yanı sıra; veri ve bilgi toplanması, önleyici strateji ve planların geliştirilmesi için toplumsal ve bilimsel araştırmalar, yeni teknolojilerin ve bilginin paylaşımı, ekonomik ve mali yükün karşılanması gibi alanlarda devletlerin birbirlerine destek olmalarını sağlayacak bir küresel sistemin oluşumunun ilk adımlarından birisi olabilir. Bu anlayışa zemin hazırlayacak çerçeve ise iklim değişikliği ile mücadelenin ekolojik haklar ve küresel adalet argümanları bağlamında tartışılması ile sağlanabilir.

2. Ekolojik Haklar ve Küresel Adalet Argümanları Bağlamında İklim Değişikliği

Günümüzde kamu hukukunun bir dalı olarak gelişen Çevre Hukuku (Environmental Law) ve ilgili literatürde benimsendiği şekliyle çevre hakkı (environmental rights) kavramı, iklim değişikliği azaltım ve uyum çalışmaları için gereken küresel normatif yapının temellerini oluşturabilir. Bu nedenle öncelikle çevre hakkının insan hakları kapsamında gelişimi irdelenmelidir.

2.1. Çevre Hakkı ve Çevre Hukuku

İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekolojik tahribata karşın çevre hakkının henüz devletlerin gündeminde olmadığı, ancak insan hakları konusunda uluslararası hukuk metinleri ve düzenlemelerin giderek önem kazandığı sürecin sonunda oluşturulan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. maddesine göre, tüm insanlar, *"ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da her hangi bir başka inanç, ulusal ya da toplumsal köken, varlıklılık, doğuş ya da herhangi bir başka ayırım gözetilmeksizin"* Bildirge'de açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanabilir. Her ne kadar Bildirge'de sayılan haklar arasında yer almasa da, yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmeler sonucunda çevre hakkı, dayanışma yanı ağır basan üçüncü kuşak insan hakları çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. 1972'de Stockholm'de toplanan BM Çevre Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde *"İnsan, kendisine onurlu ve iyi yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir"* ifadesi yer almaktadır. 1992 Rio Zirvesi'nde de, insan haklarının devletlerin tekil iradelerine bırakılamayacağı gibi, küresel çevrenin de herkesin ve her zamanın sorunu olduğu genel ilke olarak kabul edilmiştir (Kaboğlu, 1996: 18 ve 1998: 300-301; Pazarcı, 2004: 222). Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Europe) tarafından imzaya açılarak 2001'de yürürlüğe giren ve tam adı *"Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru"* (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters) olan Aarhus Sözleşmesi'nde de çevre hakkı ve insan hakları arasındaki bağlantı vurgulanmaktadır (Turgut, 2001: 146; <https://www.unece.org>).

Diğer dayanışma hakları gibi çevre hakkı da, tüm insanlığın bir araya gelerek çözebileceği sorunlardan yola çıkarak oluşturulmuş bir kavramdır ve ulusal düzeyde tüm yurttaşların, uluslararası düzeyde ise tüm ülkelerin birlikte hareket ederek dayanışma göstermesini gerektirir. Bireysel açıdan çevre hakkı; bireye sağlık, özgürlük, eşitlik ve refah içerisinde yaşayabileceği bir çevrenin gerçekleştirilmesini devletten isteme hakkı vermektedir. Küresel olarak ise, bugünkü ve gelecek kuşakların eşitlik çerçevesinde, doğayı sömürerek değil onunla uyum içerisinde yaşamalarını gerekli

kılmaktadır (Ürkmez, t.y.). Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, bireylerin çıkarlarının korunması ile çevreci hareketler ve insan hakları hareketleri arasında bağ kurulması açısından da önemli rol oynamaktadır (Nickel, 2001: 602). Böylece çevre hakkı, insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Örneğin Sachs (2004: 46), toplumsal ve ekonomik haklar olmadan medeni ve siyasal hakların eşitlik temelini eksik olacağını, medeni ve siyasal haklar var olmadan toplumsal ve ekonomik hakların ise özgürlük dayanağından yoksun olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla çevre hakkı, toplumsal ve ekonomik haklarla, medeni ve siyasal haklar arasında bir kesişim noktası oluşturabilir ve kapsayıcı bir insan hakları çerçevesinin çizilmesini sağlayabilir.

Çevre hakkının bugüne değin tam olarak kurumsallaştırılamamasının nedeni ise, küresel boyutta adil ve dengeli bir bölüşüm sisteminin henüz gerçekleşmemesidir (Jamali, 2007: 93). Çevre hakkının tartışılması ve tanımlanması, bu kavramın temel bir dayanak olarak hukuksal düzenlemelerde yer bulmasını ve uluslararası çevre hukukunun gelişmesini sağlayan bir adım olmuştur.

Bir ülkenin çevre politikası; çevre konusundaki hedef ve tercihlerin belirlenmesini amaçlar ve geleceğe yönelik önlemler içerirken, çevre hukuku; çevresel değerlere hukuksal güvence kazandırmaya, çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini sağlamaya çalışır. Bu bağlamda, çevre hukukunun temel nitelikleri, gelişen çevresel gereksinimlere uyulanabilir şekilde dinamik ve esnek olması; hem diğer hukuk disiplinlerinden yararlanması nedeniyle karma hukuk kimliğine, hem de çevre sorunlarının özelliği nedeniyle disiplinlerarası niteliğe sahip olması; çevre kavramının tanımı gereği canlı ve cansız varlıkları da içeren geniş bir ekolojik kapsama sahip olması; kamu yararı ölçütüne ağırlık vererek özel mülkiyet, yerleşme ve seyahat özgürlüğü gibi diğer temel haklara getirilen kısıtlamalarla sınırlayıcı bir nitelikte olmasıdır. Hukuksal açıdan çevre hakkının yararlanıcıları, bireyler, özel ve kamu tüzel kişileri ve topluluklar, devletler ve halklar ile gelecek kuşaklar olarak sıralanırken, bu hakkın sorumluları, bireyler, tüzel kişiler, diğer kamusal – özel kuruluş ve topluluklar ile devletlerdir (Keleş ve Ertan, 2002: 58-90). Uluslararası çevre hukukuna ilişkin literatürde, bir hukuk süjesi olarak insanlık kavramının geçmiş, gelecek ve şimdiki nesilleri içerdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla, uluslararası çevre hukuku, yalnızca şimdiki neslin üyeleri arasındaki ilişkileri devletler bazında ele alan uluslararası hukuktan ayrılmaktadır (Başlar, 1992: 38).

Normatif olarak insan hakları çerçevesinde çevre hakkının da tanınması, bu hakkın uluslararası kurumsal bir yapıyla koruma altına alınmasını da gerektirmektedir. Kaboğlu (1996: 159-160) bu konudaki gerekçeleri şöyle sıralamaktadır:

1) Uluslararası düzeyde çevre ve çevre hakkıyla ilgili haber ve bilgilere ulaşma, idari ve yargısal usullere katılma hakkının korunması için yapısal ve sürekli bir güvenceye gereksinim duyulması,

2) Uluslararası çevre hukukunun, sorumluluklar, yaptırımlar, yükümlü özel ve kamusal süjeler, ihlalleri değerlendiren organlar gibi hukuksal içeriğinin güçlendirilmesi gerekir. Uluslararası bir mahkemenin kurulması, uyuşmazlık ve çatışmaların yerel ve bölgeselden uluslararası boyutlara ulaşması nedeniyle gerekmektedir.

3) Uluslararası Çevre Mahkemesi gibi bir güvence organı, çevre hakkını insan hakları boyutuyla tanımlayıp, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi örneğinde olduğu gibi, belirli sınırlar ve prosedürler çerçevesinde bu hakkın ihlal edildiğine dair bireysel başvuruları kabul edebilir. Böyle bir mahkeme, ekolojik adaletin toplumsal etiği açısından da gereklidir.

4) Uluslararası ekolojik suç anlayışının geliştirilmesi, çevreye zarar verilmesi konusunda sorumluluk kavramının genişlemesi, 'kirleten öder'⁶ ilkesinin uluslararası alanda uygulanması, çevre koruma konusunda yargısal araçların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Keleş ve Ertan (2002: 52-56), uluslararası ilişkilerde çevre hukukunun üç kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Bunlar, uluslararası sözleşmeler; önemli çevre davalarının teamül oluşturan ulusal ve uluslararası mahkeme kararları; uluslararası ya da bölgesel konferans ve örgütlerin aldıkları kararlar gibi kaynaklardır. Uluslararası sözleşmeler bağlamında uluslararası çevre hukukunun gelişimi de üç aşama ile açıklanmaktadır. İlk aşama, uluslararası topluluğun "uluslararası sorumluluk" konusunda geçirdiği değişimdir. Yazarlar, başlangıçta devletlerin karşılıklı sorumluluğu için "kasıt" koşulu aranırken, daha sonra bunun "kusur" koşuluna dönüştüğünü, son yıllarda ise, uluslararası hukuka aykırı her türlü davranıştan ülkelerin sorumlu tutulmaları anlayışının geliştiğini vurgulamaktadır. İkinci aşama, uluslararası alan ve bölgelerin rejimleri ve paylaşımları ile ilgili uluslararası sözleşmelerin imzalanmasıdır. Üçüncü aşama ise, çevre sorunlarının sınır tanımayan niteliği sonucu, bir ülke çevresinin diğer ülke çevreleriyle karşılıklı bağımlılığı konusunda gelişen bilinçlenmedir. Dolayısıyla devletler, ortak çevre değerlerini, çevresel kaynakları korumak, sınır tanımayan çevresel kirliliği önlemek ya da çevre anlaşmazlıklarını gidermek amacıyla uluslararası sözleşmeler imzalamaktadırlar.

İklim değişikliğinin küresel bir sorun olarak ele alınmaya başlaması, BMİDÇS, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'nın müzakere, imza ve uygulanma süreçleri bu yaklaşımın en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Ancak, bu süreçte de ekolojik bakış açısı yerine çevreci yaklaşımın egemen olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla çevre hakkı yerine daha kapsamlı ekolojik haklar kavramının geliştirilmesi gerekmektedir.

2.2. Ekolojik Haklar

Çevre hakkının insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi, birçok devletin anayasalarında "insanların sağlıklı bir çevrede yaşama haklarına" yer vermesini sağlamış, böylece çevreyi koruma, iyileştirme ve geliştirme çabaları hukuksal düzenlemelerle ele alınmaya başlamıştır. Bu gelişme, özellikle yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde ekolojik sorunların çözümü için kamu, özel sektör ve bireyler tarafından uyulması gereken kuralların hukuksal olarak denetlenmesini, yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda cezai yaptırımların uygulanmasını da sağlamaktadır.

Öte yandan hem çevre hukuku, hem de sürdürülebilir kalkınma kavramı bağlamında çevre politikalarının şekillendirilmesi açısından, gelecek nesillere karşı taşıdığımız sorumluluk, büyük ölçüde kabul görmüş bir konudur. Ancak kimi yazarlar, şu anki nesil içerisinde bir eşitlik sağlanamamışken gelecek nesillere yönelik bir eşitlik ve adalet kaygısının gerçekçi olamayacağını ileri sürmektedirler (Gündling, 1990: 211; Başlar, 1992: 40). Bu argümana karşılık Brown Weiss (1990; 2001; 2008), çevre hakkının daha kapsamlı bir nesiller arası eşitlik (intergenerational equity) yaklaşımına dönüştürülmesi gerektiğini savunarak, "gezegen hakları" (planetary rights) kavramını önermiştir. Gezegen hakları, sadece bugün yaşayan insanların değil, şimdiki ve gelecek nesilleri de içine alan insanlığın haklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Brown Weiss (2008: 615), iklim değişikliğinin de bugünkü ve gelecekteki toplumlar için son derece ciddi sonuçlar doğuracak nesiller arası bir sorun olduğunu vurgularken, ekolojik hakların toplumsal boyutta da önemine dikkat çekmiş olmaktadır.

⁶ Kirleten öder ilkesi, söz konusu kirliliğin ortadan kaldırılması için oluşan maliyetin kirliliğe yol açan kişi, kurum veya kuruluşlar tarafından üstlenilmesi uygulamasına dayanmaktadır.

İnsan merkezli bir çevre hakkı yerine, ekosistem merkezli ekolojik haklar etrafında şekillenen bir normatif yapı, çevre hakkının ekolojik haklara dönüştürülmesini sağlayacak, böylece başta iklim değişikliği olmak üzere küresel ekolojik sorunların çözümü için kapsayıcı bir sistem oluşturabilecektir. Atmosferin, suyun, toprağın kullanımı mülkiyet çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Sadece insanların değil, tüm canlıların bu unsurlar üzerinde hakkı vardır. En önemli bileşenlerinden birini iklim değişikliğinin oluşturduğu ekolojik kriz, ekosistemler ve biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İklim değişikliği, birçok bölgede endemik türlerin, dolayısıyla da flora ve faunanın olumsuz etkilenmesine, sonuçta yaşam alanlarının ve besin zincirinin zarar görmesine yol açmaktadır. Bu nedenle iklim değişikliği, sadece insan haklarını değil hayvanlar başta olmak üzere canlı haklarını da içerecek şekilde kapsayıcı ekolojik haklar bağlamında ele alınmalıdır.

2.3. Küresel Adalet

Dünya iklimi konusundaki mücadele öncelikle siyasal bir mücadeledir (Godrej, 2003: 88). Bu mücadelenin tarafları, en temel ayrımıyla, tarihsel sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınan varıl, gelişmiş ülkeler ve iklim değişikliğinden daha fazla zarar görmesi beklenen yoksul, az gelişmiş ülkeler olarak görülebilir. Bu ayrımın da ötesinde, ABD’de yaşanan Katrina kasırgası⁷ örneğinde olduğu gibi, gelişmiş ülkelerdeki yoksulların da birinci derecede olumsuz etkiye açık olduğu görülmüştür. Bu nedenle sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının, özellikle de iklim değişikliği sorununun, toplumun her katmanını ilgilendiren siyasal, toplumsal, ekonomik bir olgu olduğu kadar, geniş perspektifli bir insan hakları, ekolojik haklar ve küresel adalet argümanı çerçevesinde değerlendirilmesi de gerekmektedir. Küresel adalet anlayışı, günümüzün paraya ve ekonomik çıkara öncelik veren anlayışına karşılık, adil çalışma koşullarını, çevrenin korunmasını, kamu sağlığını ve yaşamı merkez alan demokratik değerler çerçevesinde geliştirilmelidir (Welton ve Wolf, 2001: xii).

1992 Rio Deklarasyonu’nun 7. ilkesinde, devletlerin, yeryüzü ekosisteminin sağlık ve bütünlüğünü korumak ve iyileştirilmek amacıyla küresel bir ortaklık ruhu içinde işbirliği yapmaları gerektiği; çevrenin bozulmasında ülkelerin etkisi farklı olduğundan, devletlerin çevreyi korumada ortak fakat farklılaşmış düzeylerde sorumluluğa sahip olduğu; gelişmiş ülkelerin, toplumlarının küresel çevre üzerinde yarattıkları baskı ve sahip oldukları teknolojik ve mali kaynaklar nedeniyle sürdürülebilir gelişmenin uluslararası düzeyde sağlanmasındaki sorumluluklarını tanıdıkları ifade edilmektedir (Kaboğlu, 1998: 303). Bu ilke uyarınca, çevrenin korunması konusunda gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumluluklarını kabul ettikleri düşünülebilir. Ancak, yaptırım gücü olmayan bu tür uluslararası siyasal belgelerin, hukuksal bir yapı ile de desteklenmesi gerekmektedir. Bu normatif anlayışın temeline ise küresel adalet kavramı yerleştirilebilir.

İklim sorununu yalnızca nesiller arası değil, aynı nesildeki insanlar, ülkeler ve toplumsal kesimler arasındaki bir adalet sorunu olarak ele alan Sachs’a göre (2004: 42-43; 2007):

“doğal kaynakların kullanımıyla ilgili faydalar ve yükler çoğunlukla toplum içerisinde aynı taraf tarafından üstlenilmez, değişik bölgeler ve toplumsal taraflarca eşitsiz bir şekilde paylaşılır. Bazı taraflar bu faydalardan nasiplenirken, başka taraflar da söz konusu yükleri taşımak zorunda kalabilir. (...) İktidar ilişkileri sayesinde, pozitif sonuçlar toplumun üst kesiminde, negatif sonuçlar ise toplumun alt kesiminde toplanır. Sözü edilen bedellerin kaydırılması süreci, zamansal, uzamsal veya toplumsal boyutta meydana gelebilir: Başka

⁷ Ağustos 2005’te yaşanan Katrina kasırgası, New Orleans başta olmak üzere birçok kentte büyük can ve mal kaybına yol açan en yıkıcı afetlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

bir deyişle, bu bedeller zaman içerisinde bugünden geleceğe kaydırılabilir, merkezden dış çepere kaydırılabilir ya da toplum içerisinde üst sınıflardan alt sınıflara kaydırılabilir. (...) Belirli koşullar altında, küresel ısınma, insanların güvenli bir şekilde yaşamlarını sürdürme hakkını engelleyebilir. Diğer taraftan, özellikle atmosfere sera gazları depolanması konusunda atmosfere erişim hakkının eşit olmayan bir şekilde dağıtılması, dağıtımada adaletle ilgili sorunlar doğurmaktadır. (...) Atmosferi çöplük alanı olarak kullanma hakkı, ekonomik gücü temsil etmektedir."

Benzer şekilde Schneider (2007: 15) da, özellikle ulusal politikaların belirlenmesi sürecinde, ekonomik kalkınma ve ekosistemler arasında tercih yapılırken kuşaklararası eşitliğin göz önünde bulundurulması gerektiğini *"günümüzün ekonomik ilerleme tutkusu ve gelecek kuşakları daha müreffeh kılma isteği ters tepebilir ve bugünün karar verme mekanizmasında yer alamayan yarının kuşaklarına çevre sorunlarını miras olarak bırakabilir"* yorumuyla değerlendirmektedir. Borovalı (2003: 220) ise, genel olarak küresel adaletin hangi şartlarda gerçekleşeceği sorusunun, yoksul ülkelerin yurttaşlarının haklarının ve bu haklara saygı göstermek konusunda gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerinin neler olduğunun belirlenmesiyle yanıtlanabileceğini ifade etmektedir.

Athanasίου ve Baear (2006: 9-12) de küresel ısınma sorununun ancak küresel adalet için verilen daha geniş boyutlu bir mücadele sonucunda çözülebileceğini savunmaktadırlar. Yazarlara göre, atmosferi ve ona bağımlı tüm canlıları koruma gereksinimi, sera gazı emisyonlarına yaptırım içeren sınırlar getirilmesini ve bunun hakkaniyetli bir yolla yapılmasını gerektirir. Hem fosil yakıtlar sayesinde sanayileşerek zenginleşmiş ülkelerin, hem de kendileri için bu yol *"artık tamamen kapalı olan"* gelişmekte olan ülkelerin küresel bir işbirliğine gitmesi önerilmektedir. Bunun için de, atmosfer üzerinde eşit haklara dayalı, atmosferi aşırı kullananları bu kullanımın bedelini ödemeye zorunlu kılacak bir iklim sözleşmesine doğru aşamalı geçiş yapılması gerektiği ileri sürülmektedir.

Bu bağlamda iklim değişikliğinden büyük ölçüde etkilenecek tarım sektörü ve gıda üretimi de, küresel adalet argümanı çerçevesinde ele alınmalıdır. Godrej (2003: 69-70), dünyada israf ve yoksunluğun bir arada bulunmasını modern tarımın en önemli sorunlarından biri olarak değerlendirmektedir. Yazar, zengin ülkeler ekonomik güçleri sayesinde dünya kaynaklarının büyük bölümünü kullanırken, gelişmekte olan Güney ülkelerinin nüfus kontrolü yoluyla kaynakları koruyabileceği ve çevresel bozulmanın önlenebileceği önerisini eleştirmektedir. Çünkü her insanın eşit haklara sahip olduğu düşüncesi, kaynakların kullanımı konusunda ne yazık ki gerçeği yansıtmamaktadır.

Konuya çevre etiği çerçevesinde bakmak ayrı bir önem taşımaktadır. Algan (2008: 194-195), iklim değişikliği konusunda sivil toplum çalışmalarına bir örnek olarak 2004'te oluşturulan İklim Değişikliğinin Etik Boyutları Programı'nı incelemiştir. Bu program, çeşitli üniversiteler ve sivil örgütlenmelerin, iklim etiği ile ilgili uluslararası kamuoyu oluşturma çabalarının bir adımıdır. Program tarafından yayınlanan "Buenos Aires Bildirgesi", aşağıdaki konuları ve soruları ele almaktadır:

- 1) Bugüne kadar yol açılan zararın sorumluluğu: İklim değişikliğinin sonuçlarından etik olarak kim sorumludur?
 - a) İklim değişikliğine karşı önlem almak, bunları uygulamak kimin sorumluluğundadır?
 - b) Kaçınılamayan zararların karşılanmasından kim sorumludur?
- 2) Atmosfere ilişkin hedefler: İklim değişikliği politikası hedeflerini belirleyecek etik kuralları nelerdir?

- 3) Sera gazı emisyonlarında indirim paylarının dağıtılması: İklim değişikliğinin etik olarak tolere edilemez etkilerini önleyebilmek için bireyler, örgütler ve hükümetler arasında sorumluluğun dağıtılması için hangi etik kurallar izlenmelidir?
- 4) Bilimsel belirsizlik: Bilimsel belirsizlik karşısında konuyla ilgili karar alma gerekliliğinin etik önemi nedir?
- 5) Ulusal ekonomiler için maliyet: İklim değişikliği konusunda harekete geçmeme ya da bunu erteleme gerekçesi olarak ulusal ekonomiye maliyetin gösterilmesi etik olarak uygun mudur?
- 6) Harekete geçmek için bağımsız (tekil) sorumluluk: İklim değişikliği konusunda harekete geçmeme ya da bunu erteleme gerekçesi olarak, diğer devletlerin harekete geçmesi gerektiğini ileri sürmek etik olarak uygun mudur?
- 7) Potansiyel yeni teknolojiler: Gelecekte yeni, daha az maliyetli teknolojiler bulunana kadar, iklim değişikliği konusunda minimum ölçüde harekete geçilmelidir argümanı etik olarak uygun mudur?
- 8) Prosedürel adalet: Karar alma sürecinde adil temsil sağlanabilmesi için hangi prosedürel adalet kuralları izlenmelidir? (Brown vd., t.y.).

Bu sorulardan yola çıkarak Algan (2008: 195), iklim etiğinin temel sorunsalının adalet, hakkaniyet, ödev ve sorumluluk kavramları olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla iklim değişikliği sorununa getirilecek çözümlerin de bu kavramlara dayanarak oluşturulması gerekmektedir. Ancak, Tuna'nın (2003: 135, 139) da ifade ettiği gibi, çok boyutlu ve küresel ekolojik sorunlara uluslararası diplomasi yoluyla kalıcı ve sürekli bir çözüm bulmak çok zordur. Çözüm için uluslararası çevre koruma rejimlerinin kurulabilmesi, karmaşık siyasal, toplumsal, ekonomik ve hukuksal engellerin aşılmasını gerektirir. Her devletin içinde, kurulacak uluslararası rejimden farklı boyutlarda etkilenecek ekonomik ve siyasal çıkar grupları bulunur. Bu gruplar uluslararası müzakereler süresince etkili olmaya çalışacak, alınacak kararları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyeceklerdir. Bu süreçte konuyla ilgili elde edilecek yeni bilimsel bulgular, yerel ve uluslararası kamuoyunun soruna duyarlılığı, sivil toplum örgütlerinin hükümetlere baskıları rejim formasyonunu etkileyecek diğer faktörlerdir. Öte yandan, BM sisteminin bu konuda merkezi bir otorite oluşturmak ve tüm devletlerin uluslararası rejime katılmalarını sağlamak için gereken yaptırım gücüne sahip olmadığı tarihsel örneklerden bilinmektedir.

Sonuç

Küresel ekolojik krizin önemli nedenlerinden biri insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan iklim değişikliğidir. Endüstri devriminden günümüze sorunun temelinde yatan fosil yakıt kullanımına dayalı sanayileşme ile sınırsız büyüme ve aşırı tüketime dayanan ekonomi anlayışının daha fazla sürdürülemeyeceği gerçeği uluslararası sistemin aktörleri tarafından kabul edilmelidir. İklim değişikliğinin yıkıcı etkileri ABD gibi gelişmiş ülkeleri de az gelişmiş ülkeler kadar olumsuz etkilemeye başlamıştır. Devletlerin yurttaşlarını iklim değişikliğinin etkilerinden korumak için almaları gereken önlemler, kamu hizmeti olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle hem gelişmiş ülkelerin, hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dayanışma mantığıyla hareket etmeleri "küresel kamu yararı"nı gözeterek küresel bir kamu hizmetini yerine getirmeleri anlamına gelecektir.

İklim değişikliği azaltım ve uyum çalışmalarında bugüne değin sürdürülen uluslararası girişimler "işbirliği" bağlamında geliştirilmiştir. Bu süreçte taraflar,

ekonomik ve siyasal kazanımlarını ön planda bulundurdıkları için, çıkarlarına zarar verecek uygulamalardan kaçınma yoluna gitmişlerdir. Oysa, genel olarak ekolojik sorunların, özelde ise iklim değişikliğinin sınır tanımayan niteliği ve ekolojik karşılıklı bağımlılık, devletler arasında işbirliğinin yeterli olmadığını göstermektedir. Ekolojik bakış açısıyla yeni bir yapılanmanın oluşturulması durumunda, iklim değişikliği ile mücadele sürecinde finansal yükümlülük içeren önlemleri alması gereken devletler, tarihsel sorumlulukları nedeniyle sanayileşmiş ülkeler olmalıdır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iklim değişikliğinin yol açacağı yıkıcı sonuçlara karşı daha savunmasızdır. Bu durum, coğrafi konumlarından dolayı Maldivler gibi kimi ülkeler için varoluş sorunu haline dönüşmektedir.

İklim değişikliğinin yol açacağı sorunların çözüm yolları, çıkarlara dayalı işbirliğinden öte, ortak sorumluluk ekseninde gelişmiş ülkelerin güçlerini birleştirdikleri bir dayanışma sürecinde şekillendirilmelidir. Devletlerin asıl kaygılarının ekolojik sorunların giderilmesi değil, siyasal ve ekonomik güçlerini artırmak olduğu düşünüldüğünde, iklim değişikliği müzakere sürecinde ulusal ve uluslararası politikalar belirlenirken köklü bir anlayış değişikliğine de gidilmelidir. Sadece insan merkezli bir çevre koruma anlayışının değil, ekolojik haklar çerçevesinde tüm ekosistemlerin, tüm canlıların haklarının koruma altına alındığı küresel bir örgütlenme oluşturulabilir. Bu örgüt ekseninde, devletlerin sorumluluklarında da küresel adalete dayalı bir paylaşımaya gidilmelidir. Böylece gelişmiş ülkelerin her zaman vazgeçebilecekleri gönüllü bir işbirliği mekanizması yerine tarihsel sorumluluklarının farkında olarak hareket etmeleri ve bu bağlamda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere finansal, teknik, teknolojik destek sağlamaları mümkün olabilir.

Kaynakça

1. Algan, N. (2008). "İklim Etiği." *Mülkiye Dergisi*, XXXII(259): 191-204.
2. Athanasiou, T. ve Baer, P. (2006). *Ölümöl Sıcak: Küresel Adalet ve Küresel Isınma*. Çev., A. K. Samsel. İstanbul: Bgst Yay.
3. Aydın, M. (1996). "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Oral Sander'e Armağan*, 51(1-4): 71-114.
4. Barkdull, J. ve Harris, P. G. (2002). "Environmental Change and Foreign Policy: A Survey of Theory." *Global Environmental Politics*, 2(2): 63-91.
5. Başlar, K. (1992). "Uluslararası Çevre Hukukunda Gelecek Nesillerin Durumu." *Ekoloji*, 5: 38-41.
6. Borovalı, M. (2003). "Küresel Adalet Üzerine Bir Tartışma: John Rawls ve Halkların Yasası." *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*. (Der.) A. Kaya ve G. G. Özdoğan. İstanbul: Bağlam. 219-267.
7. Brown Weiss, E. (1990). "Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment." *The American Journal of International Law*, 84(1): 198-207.
8. Brown Weiss, E. (2001). "Planetary Rights." *The Philosophy of Human Rights*. (Der.) P. Hayden. St. Paul: Paragon House. 618-637.
9. Brown Weiss, E. (2008). "Climate Change, Intergenerational Equity, and International Law." *Vermont Journal of Environmental Law*, 9(1): 615-627.
10. Brown, D. vd., (t.y.). *White Paper on the Ethical Dimensions of Climate Change*. 30 Nisan 2019 tarihinde <https://rockethics.psu.edu/documents/whitepapers/edccwhitepaper.pdf> adresinden alınmıştır.
11. Cahill, M. (2001). *Environment and Social Policy*. Londra: Routledge.
12. Cerit Mazlum, S. (2008). "Uluslararası İklim Politikası: Hakkaniyet ve Sürdürülebilirlik Ekseninde Bir Değerlendirme." *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*. (Der.) E. Karakaya. İstanbul: Bağlam. 129-167.
13. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1991). *Ortak Geleceğimiz* (3.baskı). Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.
14. Godrej D. (2003). *Küresel İklim Değişimi*. Çev., O. Kılıçdağı. İstanbul: Metis Yay.
15. Grubb, M. ve Gupta, J. (2000). "Leadership: Theory and Methodology." *Climate Change and European Leadership: A Sustainable Role for Europe?* (Der.) J. Gupta ve M. Grubb. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 15-24.
16. Gundling, L. (1990). "Our Responsibility to Future Generations." *The American Journal of International Law*, 84(1): 207-212.
17. Hayırsever Topçu, F. (2008). *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden Yönetişim'e Geçiş Sorunu*. Ankara: Turhan Kitabevi.
18. Hoffman, M. (1994). "Normative International Theory: Approaches and Issues." *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*. (Der.) A. J. R. Groom ve M. Light. Londra: Pinter. 27-44.
19. Jamali, T. (2007). *Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri)*. Ankara: Yaklaşım Yay.
20. Kaboğlu, İ. (1996). *Çevre Hakkı* (3. baskı). Ankara: İmge.
21. Kaboğlu, İ. Ö. (1998). *Özgürlükler Hukuku-İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı* (4. baskı). İstanbul: Afa.
22. Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge.
23. Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2005). *Çevre Politikası* (5. baskı). Ankara: İmge.
24. Keohane, R. O. (1995). "The Demand for International Regimes." *International Regimes* (8. baskı). (Der.) S. D. Krasner. Ithaca: Cornell Univ. Press. 141-171.
25. Nickel, J. W. (2001). "The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification." *The Philosophy of Human Rights*. (Der.) P. Hayden. St. Paul: Paragon House. 601-618.

26. Pamukçu, K. (1998). "Küresel Isınma Örneğinde Uluslararası Ekolojik Yaklaşım- Uluslararası Politikada Yeni Bir Bakış." *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar. (Der.) F. Sönmezoğlu.* İstanbul: Der Yayınları. 425-448.
27. Pazarıcı, H. (2004). *Uluslararası Hukuk* (2. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
28. Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Arkadaş Yay.
29. Sachs, W., "Environment and Human Rights." *Development*, 47(1): 42-49.
30. Schaeffer, R. K. (2005). *Understanding Globalization: The Social Consequences of Political, Economic and Environmental Change* (3. baskı). Lanham: Rowman&Littlefield Publishers.
31. Schneider, S. H. (2007). *Dünya Laboratuvarı.* Çev., B. Güler. İstanbul: Varlık Yay.
32. Sönmezoğlu, F. (2002). *Uluslararası İlişkilere Giriş.* İstanbul: Der Yay.
33. Sprinz, D. F. ve Vaahantoranta, T. (2002). "National Self-Interest: A Major Factor in International Environmental Policy Formulation." *Encyclopedia of Global Environmental Change, Vol. 4: Responding to Global Environmental Change. (Der.) M. K. Tolba.* Chichester: John Wiley and Sons. 323-328.
34. Thai, K. V., vd. (2007). "Globalization and the Environment: An Introduction." *Handbook of Globalization and the Environment. (Der.) K. V. Thai, vd.* Boca Raton: CRC Press. 1-15.
35. Thomas, C. (1992). *The Environment in International Relations.* Londra: The Royal Institute of International Affairs.
36. Tuna, G. (2003). *Küresel Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Tehditler Yeni Güvenlik* (2. baskı). Ankara: Nobel Yay.
37. Turgut, N. (2001). *Çevre Hukuku* (yenilenmiş 2. baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
38. UNECE, About Aarhus Convention, 30 Nisan 2019 tarihinde <https://www.unece.org/env/pp/introduction.html> adresinden alınmıştır.
39. Ürkmez, T. (ty.). "Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi." 30 Nisan 2019 tarihinde <https://www.hukuki.net/hukuk/index.php?article=762> adresinden alınmıştır.
40. Welton, N. ve Wolf, L. (2001). *Global Uprising: Confronting the Tyrannies of the 21st Century.* Kanada: New Society Publishers.
41. Yıkılmaz, N. (2004). *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre.* İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

TÜRKİYE NÜFUSUNUN YILLAR İTİBARI İLE TAHMİN EDİLMESİ VE NÜFUS ARTIŞ ORANINDAKİ KIRILMALARIN İNCELENMESİ

Uğur SİVRİ ¹

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

1. Giriş

Kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP), gelir ve kusurları olsa da refah düzeyi açılarından gerek ulusal gerekse uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan en temel göstergelerden bir tanesidir. Daha geniş bir bakış açısıyla bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısını değerlendirmek için kişi başına reel GDP yanında kişi başına düşen hekim sayısı, kişi başına düşen banka mevduatı, kişi başına düşen vergi miktarı, kişi başına düşen otomobil sayısı gibi başka pek çok göstergeden de yararlanmak gerekir. Bu göstergelerin ortak noktalarından bir tanesi kişi başına ölçülüyor olmalarıdır. Dolayısıyla bir ülke ekonomisi ile ilgili sağlıklı ve kapsamlı değerlendirmelerin yapılabilmesi diğerleri yanında nüfus istatistiklerinin yeterli zenginlikte ve bilgi verici olmasına bağlıdır.

Nüfus, emek üretim faktörünün kantitatif belirleyicilerinden bir tanesidir. Dolayısıyla nüfustaki değişimler emek faktörünün sayısını etkileyerek başta üretim olmak üzere pek çok iktisadi göstergelyi etkilemektedir. Bu noktada büyüme modellerinin temelini oluşturan Neoklasik (Solow (1956)) büyüme modelinin, nüfus artış hızı ile ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyleri anlamında zenginlik seviyeleri arasında ters yönlü bir ilişki içerdiğini vurgulamak gerekir.

Ülkemizde nüfus sayımlarının ilki 1927 yılında yapılmış ve bu tarihten sonra 1930 ile 1990 yılları arasındaki her 5 yılda bir sayımlar tekrarlanmıştır. Nüfus sayımı son defa 2000 yılında gerçekleştirilmiş, 2007 yılından itibaren ise genel nüfus sayımları yerine Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kurulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) ile nüfus her yıl itibariyle tespit edilmeye çalışılmıştır (TÜİK, 2014).

Bu çalışma iki açıdan mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Öncelikle ADNKS öncesinde sadece belirli yıllar itibariyle var olan nüfus serisi istatistiksel yöntemlerle her yıl için oluşturulacaktır. Böylece yukarıda belirtildiği gibi başta ekonomik değişkenler olmak üzere pek çok göstergenin her yıl için kişi başına ifade edilebilmesi olanağı oluşturulacaktır. İkinci olarak, gerek nüfus sayımlarından gerekse ADNKS verilerinden hesaplanacak nüfus artış oranında önemli değişimlerin meydana gelip gelmediği ekonometrik yöntemlerle araştırılacaktır. Bu sayede diğerleri yanında özellikle Solow (1956) modeline göre ülkelerin zenginliği açısından bir değerlendirme yapma olanağı oluşacaktır. Çalışmanın geri kalan bölümü şu şekilde düzenlenmiştir: ikinci bölümde çalışmada kullanılan yöntem ve veri seti tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde bulgular sunulacak, dördüncü ve son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışmada yıllar itibariyle Türkiye nüfusu aşağıdaki nüfus modeline göre hesaplanacaktır:

$$\frac{dP}{dt} = rP, \quad P(0) = P_0 \quad (1)$$

(1) numaralı denklemdeki t zamanı (dönemi), P , t dönemindeki nüfusu, $\frac{dP}{dt}$ nüfusun zamana göre değişimini gösteren birinci dereceden doğrusal bir diferansiyel denklemi, P_0 başlangıç dönemi nüfusunu, r ise ($r > 0$) nüfus artış oranını göstermektedir. Bu denklem Malthusçu veya üstel nüfus büyüme modeli olarak da bilinmektedir (Nagle, Saff ve Snider, 2008). Bu denklemin bilinen çözümü şu şekildedir:

$$P(t) = P_0 e^{rt} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemdeki e doğal üstel fonksiyonu göstermektedir. Aşağıdaki analizlerde öncelikle nüfus artış oranı (r) hesaplanacaktır. Bunun için iki nüfus sayım

sonucu ile söz konusu nüfus sayımları arasındaki yıl sayısı kullanılacaktır. Daha açık bir ifadeyle r şu şekilde hesaplanacaktır:

$$r = \frac{\ln(\text{bir sonraki nüfus sayım sonucu}) - \ln(\text{bir önceki nüfus sayım sonucu})}{(\text{iki nüfus sayımı arasındaki yıl sayısı})} \quad (3)$$

(3) numaralı eşitlikteki $\ln$ doğal logaritmayı göstermektedir. Nüfus artış oranı (r) hesaplandıktan sonra, nüfus artış oranı (r) ve başlangıç dönemi nüfusu (P_0) kullanılarak iki nüfus sayımı arasındaki yılların nüfusu hesaplanacaktır. Bu işlem 1927-2000 arasındaki her yıl için yapılacaktır.

Yukarıdaki hesabın iki istisnası vardır. Birincisi, 2000-2007 yılları arasındaki nüfus hesabıdır. Daha önce ifade edildiği gibi 2000 yılında son nüfus sayımı yapılmış ve 2007 yılından itibaren ADNKS yöntemine geçilmiştir. 2000 ile 2007 yılları arasındaki nüfusu hesaplamak için yukarıdaki (3) numaralı formülün payındaki ilk ifade $\ln(\text{bir sonraki nüfus sayım sonucu})$ olarak değil $\ln(2007 \text{ yılı ADNKS Nüfusu})$ olarak alınacaktır. İkincisi ise, 1923-1927 yılları arasındaki nüfusu bulabilmek için 1927-1935 dönemindeki nüfus artış oranı (r) kullanılacak ve nüfus serisi 1927 yılından 1923 yılına doğru geriye yönelik bir biçimde hesaplanacaktır.

Daha önce ifade edildiği gibi bu çalışmanın ikinci amacı nüfus artış oranı (r) serisindeki değişimlerin tespitidir. Bu amaçla 1923-2000 yılları için genel nüfus sayımları, 2000-2007 yılları için genel nüfus sayımı ve ADNKS yöntemi, 2007-2018 yılları için ise ADNKS yöntemi ile elde edilen verilerden yararlanarak nüfus artış oranı (r) serisi hesaplanacaktır. ADNKS verileri her yıl için mevcut olduğundan söz konusu dönemde standart büyüme oranı formülünden (logaritmik fark biçiminde) yararlanarak nüfus artış oranı (r) hesaplanacaktır. Bundan sonra ilgili değerler bir araya getirilerek 1924-2018 dönemi için oluşturulacak nüfus artış oranı (r) serisinde kırılma olup olmadığının incelenmesine geçilecektir.

Nüfus artış oranındaki değişimleri veya kırılmaları tespit etmek amacıyla Bai ve Perron (1998, 2003) yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemin tercih edilmesinin en önemli nedeni, yöntemin hem kırılma olup olmadığının hem de kırılma tarihlerinin tespit edilmesine olanak vermesidir. Ayrıca yöntem incelenen seride birden çok kırılma olmasına da izin vermektedir. Bai ve Perron (1998) bir regresyon denklemi katsayılarında yapısal kırılma olup olmadığını inceleyecek pek çok test geliştirmiştir. Bu testler şunlardır (Bank ve Sivri, 2017, s.1097-1098):

2.1. “Kırılma Olmadığı Hipotezine Karşı Belirli Sayıda Kırılma Olduğu” Testi

Sup F biçimindeki bu testin sıfır hipotezi regresyon denkleminde kırılma olmadığı ($m = 0$) alternatif hipotez ise regresyon denkleminde belirli sayıda kırılma olduğu ($m = k$) biçimindedir. Testin asimtotik kritik değerleri Bai ve Perron (1998, s.58) Tablo 1’de rapor edilmiştir.

2.2. “Double Maksimum” Test

Bu testin sıfır hipotezi regresyon denkleminde kırılma olmadığı ($m=0$) alternatif hipotez ise regresyon denkleminde sıfırdan büyük, sayısı bilinmeyen ve en çok M sayıda kırılma olduğu biçimindedir. Bu testin $UDmaxF_T(M, q)$ ve $WDmaxF_T(M, q)$ biçiminde iki versiyonu vardır. Testin asimtotik kritik değerleri Bai ve Perron (1998, s.58) Tablo 1’de rapor edilmiştir.

2.3 “1 Sayıda Kırılma Olduğu Hipotezine Karşı İlave Olarak Bir Kırılma Daha Olduğu” Testi

Bu testin sıfır hipotezi regresyon denkleminde 1 sayıda kırılma olduğu, alternatif hipotezi ise regresyon denkleminde ilave bir kırılma daha olduğu biçimindedir. Testin kritik değerleri Bai ve Perron (1998, s.61) Tablo 2’de rapor edilmiştir.

Yukarıda (2.1), (2.2) ve (2.3) alt başlıklarında bahsedilen tüm testler için test istatistiğinin tablo değerinden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilecektir.

Bu çalışmada, Bai ve Perron (1998, 2003) önerileri takip edilerek yapısal kırılma olup olmadığı ilk olarak $\sup F$, $UDmaxF_T(M, q)$ ve $WDmaxF_T(M, q)$ testleri ile incelenecektir. Yapısal kırılmanın tespit edilmesi durumunda ise kırılma sayısının kaç olduğuna, $F_T(1|0)$ testi ihmal edilerek, $F_T(l + 1|l)$ testi ile karar verilecektir.

Aşağıdaki analizlerde nüfus artış oranı (r) serisinde sırasıyla en çok üç ve beş kırılma olabileceğini yansıtacak biçimde “trimming” değeri 0.20 ve 0.15 olarak alınacaktır.

Çalışmada kullanılan tüm veriler TÜİK yayınlarından derlenmiştir. Daha spesifik olarak 1927-2000 dönemine ilişkin nüfus sayım sonuçları TÜİK (2014) yayınından, 2007 yılından itibaren yayınlanan ADNKS verileri ise TÜİK internet adresi <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasında “Nüfus ve Demografi” ana başlığında yer alan “Nüfus İstatistikleri” alt başlığındaki “Yıllara Göre İl Nüfusları” sekmesinden derlenmiştir. Analizler Microsoft Excel, EViews9 ve Gauss10 programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Bu çalışmada analizlere konu olan nüfus verileri aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo1: Nüfus Sayım Sonuçları ve ADNKS Sistemine Göre Türkiye Nüfusu (Kişi)

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927	13.648.270	1975	40.347.719	2011	74.724.269
1935	16.158.018	1980	44.736.957	2012	75.627.384
1940	17.820.950	1985	50.664.458	2013	76.667.864
1945	18.790.174	1990	56.473.035	2014	77.695.904
1950	20.947.188	2000	67.803.927	2015	78.741.053
1955	24.064.763	2007	70.586.256	2016	79.814.871
1960	27.754.820	2008	71.517.100	2017	80.810.525
1965	31.391.421	2009	72.561.312	2018	82.003.882
1970	35.605.176	2010	73.722.988		

Kaynak: TÜİK (2014) ve TÜİK ADNKS İstatistikleri (Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>)

Yukarıda açıklanan (3) numaralı formülün uygulanması neticesinde 1923 yılından 2007 yılına kadar nüfus artış oranı (r) serisi hesaplanmıştır. 2007 yılından sonra ise nüfus artış oranı (r) serisini bulmak için standart büyüme oranı formülünden (logaritmik fark biçiminde) yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de rapor edilmiştir.

Tablo 2: Nüfus Artış Oranı (r, %)

Dönem	(r)	Dönem	(r)	Dönem	(r)
1923-1927	2,11	1970-1975	2,50	2010-2011	1,35
1927-1935	2,11	1975-1980	2,07	2011-2012	1,20
1935-1940	1,96	1980-1985	2,49	2012-2013	1,37
1940-1945	1,06	1985-1990	2,17	2013-2014	1,33
1945-1950	2,17	1990-2000	1,83	2014-2015	1,34
1950-1955	2,77	2000-2007	0,57	2015-2016	1,35
1955-1960	2,85	2007-2008	1,31	2016-2017	1,24
1960-1965	2,46	2008-2009	1,45	2017-2018	1,47
1965-1970	2,52	2009-2010	1,59		

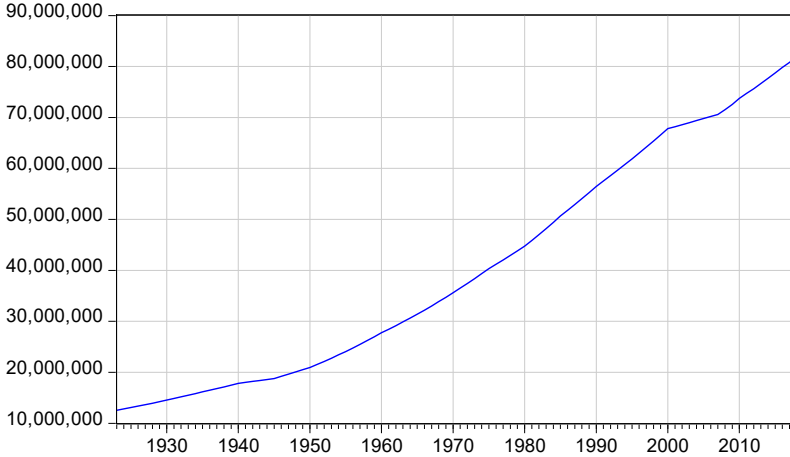
Not: Tablodaki nüfus artış oranı (r) değerleri virgülden sonraki üçüncü hane yuvarlanarak iki hane içerecek biçimde raporlanmıştır.

Bu işlemin ardından yukarıda açıklandığı gibi her yıl için nüfus tahminlerinin yapılmasına geçilmiştir. Bu amaçla Tablo 2’de verilen nüfus artış oranları (2) numaralı formülde yerine konulmuştur. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 3’de rapor edilmiştir.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Türkiye Nüfusu (Kişi)

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1923	12.543.605	1939	17.475.206	1955	24.064.763	1971	36.506.845	1987	52.912.526	2003	68.982.666
1924	12.811.093	1940	17.820.950	1956	24.761.272	1972	37.431.349	1988	54.073.694	2004	69.380.116
1925	13.084.285	1941	18.010.710	1957	25.477.941	1973	38.379.264	1989	55.260.344	2005	69.779.855
1926	13.363.302	1942	18.202.491	1958	26.215.351	1974	39.351.185	1990	56.473.035	2006	70.181.897
1927	13.648.270	1943	18.396.314	1959	26.974.105	1975	40.347.719	1991	57.515.182	2007	70.586.256
1928	13.939.314	1944	18.592.201	1960	27.754.820	1976	41.189.686	1992	58.576.561	2008	71.517.100
1929	14.236.565	1945	18.790.174	1961	28.446.768	1977	42.049.222	1993	59.657.527	2009	72.561.312
1930	14.540.155	1946	19.203.031	1962	29.155.966	1978	42.926.696	1994	60.758.440	2010	73.722.988
1931	14.850.219	1947	19.624.960	1963	29.882.846	1979	43.822.480	1995	61.879.670	2011	74.724.269
1932	15.166.894	1948	20.056.159	1964	30.627.847	1980	44.736.957	1996	63.021.591	2012	75.627.384
1933	15.490.323	1949	20.496.832	1965	31.391.421	1981	45.864.201	1997	64.184.584	2013	76.667.864
1934	15.820.648	1950	20.947.188	1966	32.192.256	1982	47.019.848	1998	65.369.040	2014	77.695.904
1935	16.158.018	1951	21.536.588	1967	33.013.521	1983	48.204.615	1999	66.575.353	2015	78.741.053
1936	16.477.702	1952	22.142.572	1968	33.855.737	1984	49.419.234	2000	67.803.927	2016	79.814.871
1937	16.803.711	1953	22.765.608	1969	34.719.439	1985	50.664.458	2001	68.194.585	2017	80.810.525
1938	17.136.169	1954	23.406.173	1970	35.605.176	1986	51.776.292	2002	68.587.494	2018	82.003.882

Tablo 3’de verilen nüfus değerleri aşağıdaki Şekil 1’de bir zaman serisi grafiği olarak verilmiştir.

Şekil 1: Yıllar İtibariyle Türkiye Nüfusu (Kişi)

Şekil 1'de göze çarpan hususlardan bir tanesi Türkiye nüfusunun sürekli olarak artmasına karşın söz konusu artış eğiliminin farklılaşabileceği dönemlerin olabileceğidir. Örneğin 1940'lı yılların ortasından itibaren gözlenen artış eğiliminin önceki dönemlerden veya 2000'li yıllardan farklı olduğu görülmektedir.

Bunun ardından nüfus artış oranı (r) serisinin incelenmesine geçilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1924-2018 dönemi için nüfus artış oranı (r) serisini tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

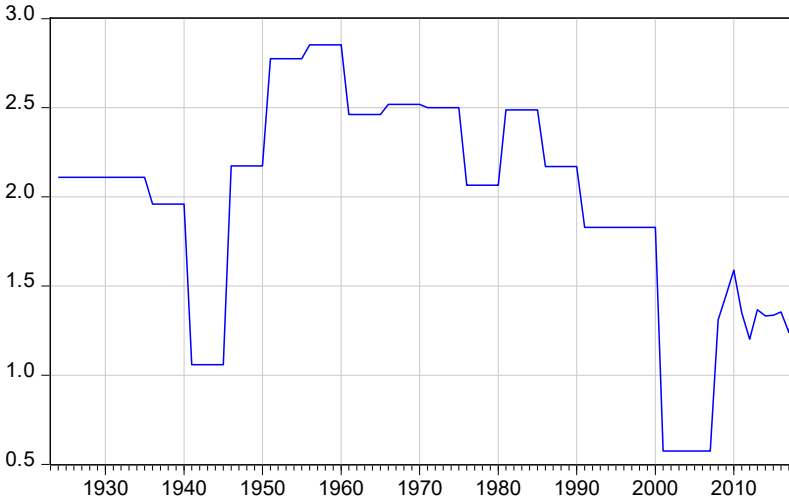
Tablo 4: Nüfus Artış Oranı (r, %) İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	Nüfus Artış Oranı (r, %)
Ortalama	1,98
Medyan	2,11
Maksimum	2,85 (1955-1960)
Minimum	0,57 (2000-2007)
Standart Sapma	0,61
Çarpıklık	-0,80
Basıklık	2,94
Jargue-Bera	9,92 ^a

Not: Parantez içerisinde verilen değerler, ilgili istatistiğin gerçekleştiği dönemi göstermektedir. Jargue-Bera testinin sıfır hipotezi ilgili serinin normal dağılıma uyduğu biçimindedir. a ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'de görüldüğü üzere tüm dönem için nüfus artış oranı (r) ortalama değeri % 1,98 medyan değeri ise % 2,11'dir. En yüksek nüfus artışı 1955-1960 döneminde, en düşük nüfus artışı ise 2000-2007 döneminde gerçekleşmiştir.² Çarpıklık istatistiğine göre nüfus artış oranı (r) serisi sola çarpıktır ve dolayısıyla medyan ortalamadan büyük bir değer almıştır. Jargue-Bera değeri istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır ve buna göre nüfus artış oranı (r) serisi normal dağılıma uymamaktadır.

Nüfus artış oranı (r) serisinin zaman serisi grafiği aşağıdaki Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Türkiye'de Nüfus Artış Oranı (%)

² Bu dönemin ADNKS yöntemine geçiş yapılan dönem olduğunu vurgulamak gerekir.

Şekil 2, nüfus artış oranı (r) serisinde dönemler itibariyle farklılaşmalar ya da kırılmalar olabileceğini göstermektedir. Daha önce ifade edildiği gibi bu husus Şekil 1'de de göze çarpan noktalardan biridir. Bundan sonra nüfus artış oranı (r) serisinde kırılma olup olmadığının incelenmesine geçilmiştir. Bu amaçla ilk olarak en çok üç kırılmaya izin verecek biçimde uygulanan Bai ve Perron (1998, 2003) analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: BAI ve PERRON (1998, 2003) Yapısal Kırılma Analizi Sonuçları (M = 3)

Yapısal Kırılma Test İstatistikleri					
SupF _T (1)	SupF _T (2)	SupF _T (3)	SupF _T (2 1)	SupF _T (3 2)	
101,71 ^a	70,97 ^a	96,37 ^a	24,35 ^a	49,26 ^a	
UDmax	WDmax (% 1)				
101,71 ^a	148,2 ^a				
Yapısal Kırılma Sayısı					
BIC		LWZ		Adımsal (<i>Sequential</i>) Yöntem	
3		3		3 ^a	
Yapısal Kırılma Tarihleri ve Güven Aralıkları					
1944 (1943-1949)		1974 (1970-1977)		1998 (1995-1999)	
Yapısal Kırılma Modeli Katsayı Tahminleri					
Rejim1		Rejim2		Rejim3	Rejim4
1,837 ^a (0,091)		2,547 ^a (0,041)		2,087 ^a (0,050)	1,097 ^a (0,096)

Not: Tablo başlığında yer alan M, incelenen dönemde gerçekleşebilecek en yüksek kırılma sayısını göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Sayısı" kısmında yer alan BIC Yao (1988) tarafından önerilen Bayesyen bilgi kriterini, LWZ ise Liu, Wu ve Zidek (1997) tarafından önerilen düzeltilmiş Schwarz kriterini göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Tarihleri ve Güven Aralıkları" kısmında parantez dışında verilen değerler yapısal kırılma yılı tahminlerini, parantez içinde verilen değerler ise kırılma tarihlerinin % 95 Güven aralıklarını göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Modeli Katsayı Tahminleri" kısmında parantez içinde verilen değerler standart hatalardır. Analiz GAUSS programı ile yapılmış ve şu opsiyonlar kullanılmıştır: q = 1, p = 0, h = 19, M = 3, ε = 0.20, hetdat = 1, hetvar = 1, hetomega = 1, hetq = 1, robust = 0, prewhit = 0. a ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'de yer alan SupF_T(1), SupF_T(2), SupF_T(3), UDmax ve WDmax (%1) değerlerinin tümü istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular nüfus artış (r) oranı serisinde en az bir adet kırılma olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yapısal kırılma sayısını belirlemek için kullanılan bütün kriterler üç kırılmalı modeli seçmiştir. Buna göre nüfus artış oranı (r) serisinde üç adet yapısal kırılma meydana geldiğine karar verilmiştir. İlk kırılma 1944 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma tarihine yönelik güven aralığı göreceli olarak dardır ve 1943-1949 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 1,84 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 2,55'e yükselmiştir. İkinci kırılma 1974 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma tarihine yönelik güven aralığı göreceli olarak geniştir ve 1970-1977 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 2,55 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 2,09'a düşmüştür. Üçüncü kırılma 1998 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma tarihine yönelik güven aralığı oldukça dardır ve 1995-1999 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 2,09 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 1,1'e düşmüştür.

Tablo 5'de rapor edilen analizlerde en çok üç kırılmaya izin verilmiş ve kullanılan tüm kriterler seride üç kırılma olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, seride üçten daha çok

kırılma olabileceğinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu husus dikkate alınarak yeniden yapılan Bai ve Perron (1998, 2003) analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: BAI ve PERRON (1998, 2003) Yapısal Kırılma Analizi Sonuçları (M = 5)

Yapısal Kırılma Test İstatistikleri				
SupF _T (1)	SupF _T (2)	SupF _T (3)	SupF _T (4)	SupF _T (5)
115,67 ^a	78,04 ^a	105,12 ^a	88,20 ^a	71,32 ^a
UDmax	WDmax (% 1)	SupF _T (2 1)	SupF _T (3 2)	SupF _T (4 3)
115,67 ^a	178,51 ^a	23,43 ^a	84,74 ^a	-
Yapısal Kırılma Sayısı				
BIC		LWZ	Adımsal (<i>Sequential</i>) Yöntem	
3		3	3 ^a	
Yapısal Kırılma Tarihleri ve Güven Aralıkları				
1944 (1942-1950)		1984 (1983-1987)	1999 (1996-2000)	
Yapısal Kırılma Modeli Katsayı Tahminleri				
Rejim1	Rejim2	Rejim3	Rejim4	
1,837 ^a (0,091)	2,48 ^a (0,039)	1,943 ^a (0,042)	1,056 ^a (0,093)	

Not: Tablo başlığında yer alan M, incelenen dönemde gerçekleşebilecek en yüksek kırılma sayısını göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Sayısı" kısmında yer alan BIC Yao (1988) tarafından önerilen Bayesyen bilgi kriterini, LWZ ise Liu, Wu ve Zidek (1997) tarafından önerilen düzeltilmiş Schwarz kriterini göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Tarihleri ve Güven Aralıkları" kısmında parantez dışında verilen değerler yapısal kırılma yılı tahminlerini, parantez içinde verilen değerler ise kırılma tarihlerinin % 95 Güven aralıklarını göstermektedir. Tablonun "Yapısal Kırılma Modeli Katsayı Tahminleri" kısmında parantez içinde verilen değerler standart hatalardır. Analiz GAUSS programı ile yapılmış ve şu opsiyonlar kullanılmıştır: q = 1, p = 0, h = 14, M = 5, ε = 0.15, hetdat = 1, hetvar = 1, hetomega = 1, hetq = 1, robust = 0, prewhit = 0. a ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da rapor edilen sonuçlar genel olarak Tablo 5'de rapor edilen sonuçlar ile uyumludur. Tablo 6'da yer alan SupF_T(1), SupF_T(2), SupF_T(3), SupF_T(4), SupF_T(5), UDmax ve WDmax (%1) değerlerinin tümü istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular nüfus artış oranı (r) serisinde en az bir adet kırılma olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yapısal kırılma sayısını belirlemek için kullanılan bütün kriterler, Tablo 5'de olduğu gibi, nüfus artış oranı (r) serisinde üç adet yapısal kırılma olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da rapor edilen yapısal kırılma tarihleri, güven aralıkları ve yapısal kırılma modeli katsayı tahminleri, özellikle birinci ve üçüncü kırılma açısından, Tablo 5'de rapor edilen sonuçlar ile büyük ölçüde uyumludur. İlk kırılma 1944 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma tarihine yönelik güven aralığı göreceli olarak geniştir ve 1942-1950 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 1,84 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 2,48'e yükselmiştir. Bu bulgular Tablo 5 ile genel olarak uyumludur.

Tablo 5 ile kıyaslandığında bulguların göreceli olarak farklılaştığı kısım ikinci kırılma ile ilgilidir. Tablo 6'ya göre ikinci kırılma 1984 yılında gerçekleşmiştir. Bu kırılma tarihine yönelik güven aralığı göreceli olarak dardır ve 1983-1987 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 2,48 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 1,94'e düşmüştür. Üçüncü kırılma 1999 yılında gerçekleşmiştir. Bu

kırılma tarihine yönelik güven aralığı oldukça dardır ve 1996-2000 dönemini kapsamaktadır. Bu tarihten önce ortalama olarak % 1,94 olan nüfus artış oranı (r), bu tarihten sonra % 1,1'e düşmüştür. Üçüncü kırılmaya yönelik bu tespit de genel olarak Tablo 5 ile uyumludur.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kişi başına değerler üzerine kurulu sosyo-ekonomik göstergelerin hesaplanabilmesi, düzenli ve tutarlı bir biçimde oluşturulacak nüfus istatistiklerinin varlığına bağlıdır. Bu ihtiyaca yönelik olarak bu çalışmada öncelikle her yıla ilişkin nüfus tahminleri yapılmıştır. Nüfus tahminlerinin yapılabilmesi için gerekli olan nüfus artış oranı (r) serisi, farklı dönemleri kapsayan genel nüfus sayımları ve ADNKS verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Bunun ardından Malthusçu veya üstel nüfus büyüme modeli kullanılarak her bir yıla ait nüfus serisi tahmin edilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca nüfus artış oranı (r) serisinde yapısal kırılma olup olmadığı da araştırılmıştır. Bu amaçla Bai ve Perron (1998, 2003) metodolojisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular nüfus artış oranında üç adet kırılma olduğunu göstermiştir. Ortalama nüfus artış oranı (r), İkinci Dünya Savaşının sonlarına veya hemen sonrasında denk gelen ilk kırılma ile artmış, bundan sonra gerçekleşen kırılmalar ile birlikte azalmıştır.

Son olarak bu konuda yapılabilecek diğer çalışmalar için bir öneride bulunulabilir. Sosyo-ekonomik göstergelerin yalnızca yıllık frekansta değil üçer aylık veya aylık frekansta da ölçülebileceği göz önüne alındığında benzer nüfus tahminlerinin üçer aylık ve aylık frekanslar için, Malthusçu (üstel) nüfus büyüme modeli yanında alternatif modellerle de hesaplanması gelecekte yapılacak başka araştırmaların konusunu oluşturabilir.

Kaynakça

1. Bai, J. ve Perron, P. (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes. *Econometrica*, 66 (1), 47-78.
2. Bai, J. ve Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1-22.
3. Bank, S. ve Sivri, U. (2017). *Zamanla Değişen FVFM Betaları için Cournot Oligopolü Altında Yeni Bir Arayış: Ters Yönlü Beta Değişimleri*. 21. Finans Sempozyumu (Balıkesir, Ekim 18-21) Bildiriler Kitabı, 1089-1102.
4. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
5. Liu, J., Wu, S. ve Zidek J.V. (1997). On Segmented Multivariate Regressions. *Statistica Sinica*, 7, 497-525.
6. Nagle, R.K., Saff, E.B. ve Snider, A.D. (2008). Fundamentals of Differential Equations and Boundary Value Problems. Pearson Addison Wesley, USA.
7. Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 1, 65-94
8. TÜİK (2014). İstatistik Göstergeler 1923-2013, Ankara.
9. Yao, Y-C. (1988). Estimating The Number of Change-Points via Schwarz' Criterion. *Statistics and Probability Letters*, 6, 181-189.

OECD ÜLKELERİNDE KADIN İSTİHDAMINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR ¹ , Süleyman ŞAHAN ²

1.GİRİŞ

Dünya nüfusunun yarısına tekabül eden kadınlar ekonomik ve toplumsal gelişmenin sağlanmasında önemli birer aktörlerdir. Kadın, insan hayatında yaşanan dönemin koşullarına uygun bir şekilde her daim iş gücünün bir parçası olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, üretim sisteminde yaşanan dönüşümler, kadından beklenen toplumsal roller gibi pek çok durum kadının işgücü içindeki ağırlığını belirlemiş, yaşam koşullarının değişmesiyle kadının toplumsal konumu ve istihdam durumu da farklılaşmıştır.

Türkiye’de kadınlar kendilerine biçilmiş olan cinsiyet rolleri nedeniyle ekonomik alanda önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadının üretim sürecine dahil olmasının önündeki engeller, önemli bir üretim faktörü olan kadın işgücünün atıl kalmasına neden olarak, ekonomik büyümenin ayrıca kalkınmanın arzu edilen düzeylerde gerçekleşmesini mümkün kılmamaktadır. Kadınların çalışma hayatında insan onuruna yaraşır şekilde yer almaları ülke ekonomisi açısından önemli bir unsur olmakla beraber bireysel ve sosyal dönüşümü sağlayan ayrıca kadının aile içindeki konumunu arttıran ailevi bir kazançtır. Ekonomiye kazandırılan ve sonucunda ekonomik özgürlüğünü kazanan kadınların elde edilen nimetlerden pay almaları, özgüveni yüksek ve ayakları yere sağlam basan bireyler olarak hayatlarını sürdürebilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada Türkiye’de kadın istihdamının tarihsel arka planına değinilecektir. Ardından, istihdam edilen kadın profili OECD ülkeleri ekseninde ele alınacaktır. Bu açıdan, Türkiye’nin de içinde bulunduğu OECD ülkelerinde kadın istihdamının farklı durumlardaki mevcut durumu ülkelerle karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Çalışmada ayrıca Türkiye’de kadın istihdamını arttırmaya yönelik uygulanan plan ve projelerden bahsedilecektir.

2. Kadın İstihdamının Tarihsel Arka Planı

Kadın emeğinin üretim sürecinde yer alması kadının kırsal alanlarda çalışma hayatının ücretsiz aile işçiliği şeklinde gerçekleşen tarım alanlarına dâhil olmasıyla başlar. Tarım toplumunda insanlar genelde köy ya da kasabalarda yaşamaktadırlar. Ortak bir yaşamışlık üzerine kurulu, geleneklerin hakim olduğu, informal ilişkilerin ağırlıkta olduğu kırsal alanlarda sınırlı sayıda bir üretim gerçekleşmektedir. Üretim belli bir çalışma saati disiplini içinden değil, sistemsiz olarak alışkanlıklar paralelinde yapılmaktadır. Dinin toplumsal yaşamda önemli işlevlere sahip olduğu tarım toplumunda toplumsal hareketlilik son derece sınırlıdır. Geniş aile yapılarının ön planda olduğu tarım toplumunda teknoloji gelişmediğinden yapılan işlerde fiziki güç kullanımı bir zorunluluktur. Doğanın verdiği ile yetinen, kaderc bir düşünceye sahip insan için doğaya karşı dayanaklı olmak gerekliliği kas gücünü duyulan gereksinimin ana nedenidir. Fiziki güce dayalı üretim yapısındaki hakimiyet, toplumsal devamlılığın sağlanması için erkeğe verilen roller ataerkil bir aile yapının oluşmasını sağlarken erkeği ailenin temel otoritesi haline getirmiştir. Gelenekler hem aile içi ilişkileri hem de üretim süreçlerindeki işbölümünü etkilemiş, erkeğin mutlak üstünlüğünü gerekli kılmıştır. Üretimin ihtiyaç ekseninde geliştiği toplumsal yapıda kadının rolleri ise son derece sınırlıdır. Özellikle kilisenin hayatın her alanındaki büyük gücü kadının toplum yaşamındaki rolünü evin içerisiyle kısıtlamıştır.

1950'lere kadar kadınların yaklaşık % 95'i geleneksel faaliyet alanları olan dokuma ve gıda gibi sanayi dallarında yoğunlaşmış, ücretli istihdam edilen kadın sayısı 4 307, toplam çalışanların oranı ise %36 olarak gerçekleşmiştir. Kadınların hayvancılık, tarım ve zanaatkarlık gibi işlerle geçimlerinin sürdürmeleri sanayi devriminin başladığı döneme kadar sürmüştür. Sanayileşme, emeğin soyutlanmasıyla karakterize edilen

değişim sürecinin ifadesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletçi ekonomi anlayışla başlayan sanayileşme süreci 1950'li yıllardan itibaren özel sektörün katkısıyla hızlanmış, kadınlar tarım alanları dışında kentlerdeki yeni iş alanlarında çalışma fırsatı yakalamışlardır. Böylelikle, kadının geleneksel faaliyet alanları ve tarım dışı iş gücüne dâhil olması 1950'li yıllarda sanayileşmeyle beraber hız kazanmıştır. İngiltere'den başlayarak zamanla tüm Avrupa'ya yayılan ve insan hayatında büyük değişimler başlatan sanayi devrimi ile toprağın yerini makineler ve fabrikalar almıştır.

Aile içinde, doğa koşullarına bağlı ve dağınık, fiziksel güce dayalı yapılan bir faaliyet olan çalışma, sanayi devrimi ile birlikte köklü değişimlere uğramış ve bu değişimler yaşamın her alanında hissedilmiştir. Kitlesele üretim yapan fabrikalarda binlerce kişinin verimli bir şekilde çalışabilmesi için planlamaya ve kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma saatleri ve süreleri daha fazla kâr elde etme isteğinden dolayı gittikçe uzamış ve sonucunda toplumsal huzursuzluğu tırmandırmıştır. İşçi hareketleri ve demokratik talepler var olan huzursuzluğun görünen yüzü olmuştur. Şehirlerde sanayileşmeyle beraber yeni fabrikaların kurulması, yeni üretim alanlarının ortaya çıkması kırdan kente göçü arttırmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylerden kentlere iş gücü için geçiş yaptığı sanayi toplumunda üretim yerelden ulusa, ulustan uluslar arası alanlara doğru kaymıştır. İlk defa İngiltere'de kavram ve içerik yönünden çok dar tutulsa da kadın işçilerin çalışma yaşamını düzenleyen yasalar çıkartılmış ve diğer toplumlara yayılmıştır (Kocacık ve Gökaya, 2005: 196).

Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişle beraber üretim biçimindeki değişimler aile yapılarına da yansımış, fabrikalarda üretimi karşılayabilmek adına ailenin bütün fertleri çalışma hayatında yer almaya başlamışlardır. Huzuru ve güvenin teminatı olan geniş aile yapıları sanayileşmeyle beraber çözülmüş yerini çekirdek ailelere bırakmıştır. Devasa fabrikalarda kitlesele yapılan üretimin ihtiyacına cevap verebilmek adına kadınlar da iş gücü piyasasında yer almışlardır. Artık kadınlar çalışma hayatında daha fazla yer almış, aile içindeki roller de erkek egemenliğinden eşitlikçi bir anlayışa doğru kaymıştır. Çekirdek aile yapılarındaki dönüşümün üretimdeki değişimle birleşmesi kadının çalışma hayatındaki ve örgütlerdeki etkinliğini artırmıştır.

Toplumsal yaşam koşullarını ve tüketim kalıplarını değiştiren sanayileşme süreci, kadının çalışma isteğinin yanı sıra, yoğun işgücüne gereksinim sonucu da kadınların zorunlu olarak işgücü piyasasında yer almalarını gerekli kılmıştır. Önceleri belirli bir eğitim gerektirmeyen ve daha çok tarım sektöründe istihdam edilen kadınlar zaman içerisinde şartların da değişmesiyle niteliklerinin yükseltilmesi suretiyle bilgi ve beceri gerektiren diğer sektörlerde de istihdam edilmeye başlamışlardır. Özellikle, 1960'lı yıllardan itibaren gelişim gösteren bilgi, iletişim ve haberleşme alanlarındaki gelişmeler, kadınların sanayi sektörü dışında çalışabilecekleri yeni sektörler olması bakımından önem taşımaktadır. Hizmet sektöründeki işlerin kadın işgücünün beceri ve niteliği ile uyumlu yapısı ve başta çalışma süreleri olmak üzere esnek bir niteliğe sahip olması kadınların işgücü piyasalarındaki konumlarını güçlendiren gelişmeler olmuş, kadınlar toplumsal hayatta daha fazla rol elde etmeye başlamışlardır. Son yıllarda bu artış daha da hız kazanmıştır. Yeni iş ve üretim organizasyonu metotları ve üretim süreçleri tüm bu gelişmelere önemli katkılar sağlamıştır. Ekonomilerin üçüncü sektöre dönüşmesi kadın işgücünü hızla büyümüştür. OECD'nin Avrupa ülkelerinde 1975 yılında %46 olan kadın işgücüne katılım oranı, 1988'de %50'lere çıkmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme, emek piyasalarındaki esnekliğin artması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme ve değişim, bilgi temelli bir ekonomi, demokrasi düşüncesinin yaygınlaştırılabilmesi için hukuk devleti anlayışının yerleştirilmeye çalışılması, yasal düzenlemelerin katkısıyla fırsat eşitliğinin yaratılması iş gücü piyasasında yaşanan değişimleri, toplumsal süreçleri ve iş hayatında yeni yönelimleri ortaya çıkartan faktörler olmuş ve tüm bu faktörler, bugün "Post modern

toplum", "bilgi toplumu", "sanayi sonrası toplum" gibi isimlendirmelerle anılan günümüz toplumunun gelişme dinamiğinde kadını çalışma hayatının önemli bir parçası haline getirmiş.

3.OECD Ülkelerinde Kadın İstihdamının Durum Analizi

OECD ülkelerinin çoğunda özellikle son yıllarda kadın, iktisadi faaliyetlerin önemli bir parçası konumundadır. Ekonomide beliren durgunluk hali ve bunun sonucu ortaya çıkan işsizliğe rağmen kadınların işgücüne katılım oranı giderek artış göstermektedir. Ancak, ekonomik ve toplumsal hayatta oldukça önemli bir role sahip olan kadın emeği erkeklerle kıyasla günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkelerinde bile hâla düşüktür.

Tablo 1OECD ülkelerinde 15 yaş üstü kadın istihdamının 2017 yılına ait verilerini yansıtmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin yer aldığı OECD ülkelerinde toplam istihdam oranının en düşük olduğu ülke Yunanistan'dır. Yunanistan'da toplam çalışabilir aktif nüfusun %41.7'si istihdam edilmektedir. Yunanistan'ın ardından toplam istihdam oranının en düşük olduğu ülkeler sırasıyla İtalya (%43.6), Türkiye (%46.9) ve İspanya (%47.8)'dir. Diğer OECD ülkelerinin tamamında aktif nüfusun %50'sinden fazlası istihdam edilmektedir. İzlanda istihdam oranının en yüksek olduğu ülkelerin başında yer almaktadır. İzlanda'da istihdam oranı %74.5'tir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Toplam İstihdamın Kadın-Erkek Arasındaki Dağılımı, 2017

ÜLKELER	Toplam İstihdam %	Kadın İstihdamı %	Erkek İstihdamı %
Amerika	59,3	49,6	69,4
Avustralya	61,5	56,3	66,8
Belçika	49,6	44,5	54,9
Kanada	61,3	57,5	65,3
Danimarka	58,5	54,7	62,4
Fransa	50,1	45,7	54,6
Almanya	58,4	53,4	63,6
Yunanistan	41,7	33,6	50,2
İzlanda	74,5	70,4	78,7
İrlanda	57,7	51,9	63,8
İtalya	43,6	35,1	52,7
Lüksemburg	55,0	50,5	59,5
Hollanda	60,5	55,0	66,1
Norveç	60,9	58,1	63,8
Portekiz	53,8	49,1	59,2
İspanya	47,8	42,0	53,8
İsveç	60,0	57,0	62,9
İsviçre	65,1	59,4	70,9
Türkiye	46,9	28,9	65,9

Kaynak: ILO, Veri Tabanı, 2017

Türkiye'de toplam aktif nüfusun %46.9'u istihdam edilmekte iken, istihdamın kadın erkek arasındaki dağılımı arasındaki ciddi fark dikkat çekici boyuttur. Zira, Türkiye'de erkek işgücünün %65.9'u istihdam edilirken, bu oran kadınlarda %28.9'dur. Türkiye'nin 60 milyon 223 bin kişiye ulaşan çalışma çağındaki nüfusu, dünya üzerindeki 169 ülkeden fazla olmasına rağmen Türkiye bu göreceli üstünlüğünü yeterince kullanamamaktadır. İstihdamın kadın erkek arasındaki dağılımının daha eşit gerçekleşmesi bakımından özellikle İzlanda oldukça avantajlı bir konuma sahiptir .

İzlanda'da toplam 15 yaş üstü erkek çalışabilir nüfusun %78.2 'si istihdam edilirken, kadınlarda bu oran %70.4'tür.

Kadınların çalışma hayatına daha yüksek oranlarda katılması, OECD ülkelerinde kadınların eşit bir muameleye tabi tutulduğu anlamına gelmemelidir. Avustralya, Kanada, Danimarka, Almanya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre'de aktif kadın nüfusunun yarısından fazlası işgücü piyasasında yer alsa da kadın istihdamı erkeklere kıyasla daha düşük oranlarda gerçekleşmektedir. Bu durum, OECD ülkelerinde de, kadınların emek piyasasında hala önemli bir ayrıma tabi tutulduğunu göstermektedir.

Bilindiği gibi, eğitim seviyesi ile işgücüne katılım oranı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Eğitimli kadınların daha bilinçli hale gelerek ekonomik özgürlüğünü kazanma arzusu ve düşük bir sosyal statüde yer almak istememesi eğitim faktörünün kadın istihdamındaki önemini ortaya koymaktadır. Tablo 2'den de görüldüğü üzere OECD ülkelerinin çoğunda eğitim seviyesindeki artış kadın işgücünün istihdamını da arttırmıştır. Bir çok ülkede ileri seviyede eğitime sahip kadınlar daha düşük eğitim seviyesine sahip kadınlara göre daha çok istihdam edilmektedir.

Tablo 2. OECD Ülkelerinde İstihdam Edilen Kadınların Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı, 2017

ÜLKELER	Temel Seviyenin Altı %	Temel Seviye %	Orta Seviye %	İleri Seviye %	Belirtilmemiş %
Belçika	1,0	11,7	34,4	53,0	
Kanada	0,9	5,7	23,6	69,7	
Danimarka		16,0	39,6	41,4	3,0
Fransa	0,9	13,3	41,3	44,1	0,3
Almanya		12,1	61,2	26,5	0,2
Yunanistan	0,3	17,5	39,6	42,5	
İzlanda		25,0	29,0	46,0	
İrlanda	0,0	8,1	35,2	53,2	3,5
İtalya	0,4	23,2	47,2	29,3	
Lüksemburg	0,2	14,6	29,5	37,7	18,0
Hollanda	0,4	18,0	41,7	38,8	1,1
Norveç	0,2	14,6	35,4	49,7	
Portekiz	0,8	38,0	27,8	33,5	
İspanya	0,9	26,8	24,1	48,2	
İsveç		11,4	39,9	48,5	0,2
İsviçre	0,2	13,6	49,3	36,6	0,3
Türkiye	12,2	42,8	16,1	28,9	

Kaynak: ILO, 2017 Veri Tabanı

Kadın işgücünün eğitim seviyesine göre dağılımını yansıtan tablo 2'ye göre Türkiye'de istihdam edilen kadınların %12.2 si temel eğitim seviyesine bile sahip değildir. Okuryazar olmayan kadın istihdamı diğer ülkelerin neredeyse 12 katından bile fazladır. Temel seviyenin altında istihdam edilenlerin oranı diğer tüm ülkelerde %1 ve %1'in altında oldukça düşük bir rakam iken, Türkiye'de böyle bir tablonun ortaya çıkmasında eğitim seviyesi düşük hatta okur yazar bile olmayan kadınların ağırlıklı olarak tarım sektöründe çalışmasının, kadının vasıfsız işgücü olarak kullanılmasının ayrıca ülkedeki göçmenlerin düşük eğitim seviyelerinin bir sonucudur.

Temel eğitim seviyesine sahip (okuryazar olan) kadın istihdamı Türkiye'de % 42,8'dir. Türkiye'de toplam kadın istihdamının büyük bir oranı temel seviyede eğitime

sahip kadınlar oluşturmaktadır. Temel seviye eğitime sahip istihdam edilen kadın işgücü oranının yüksek olduğu ülkeler Türkiye'nin ardından sırasıyla Portekiz, İspanya, İzlanda ve İtalya'dır. Diğer Avrupa ülkelerinde temel seviyede istihdam edilenlerin oranı yaklaşık %20'nin altındadır.

Orta düzey eğitim seviyesine sahip istihdam edilenlerin oranı Türkiye hariç diğer tüm OECD ülkelerinde eğitim seviyesindeki artışa paralel olarak artış gösterirken, Türkiye'de bu oran keskin bir şekilde azalmıştır. Tabloda çarpıcı bir nokta tüm ülkelerde kadın istihdamının ağırlığı orta ve ileri seviyede eğitim düzeyinden oluşurken, Türkiye'de toplam kadın istihdamının %42.8 gibi oldukça yüksek bir oranı temel eğitim seviyesine sahip çalışanlardan oluşmaktadır. Almanya, İtalya, Hollanda ve İsviçre'de istihdam edilen işgücünün büyük bir çoğunluğu orta düzey eğitim seviyesine sahip çalışanlardan oluşurken, bu ülkelerin haricindeki ülkelerde işgücünün büyük bir çoğunluğu ileri seviye eğitim düzeyine sahip kadın işgücünden oluşmaktadır. Özellikle Kanada'da eğitim seviyesine paralel olarak istihdam edilen kadınların oranı da artış göstermektedir. Kanada'da toplam çalışabilir aktif kadın nüfusunun oldukça büyük bir oranını (%69.7) eğitim seviyesi yüksek kadınlar oluşturmaktadır. Eğitim seviyesindeki artışla beraber yüksek seviye işlerde çalışan kadınların sayısı da artmaktadır. Hızlı gelişen OECD ülkelerinin birçoğunda kadın aktif nüfusunun eğitim seviyesinde meydana gelen artışlar emek piyasasını etkilemekte, önemli pozisyonlarda ortaya çıkan boşluklar kadın çalışanlar tarafından giderilmektedir.

Toplam kadın istihdamının, bir başkasının işinde çalışanlar, işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve aile işinde çalışanlar olmak üzere belirlendiği tablo 3'e göre, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi İskandinav ülkelerinde toplam kadın istihdamının büyük bir çoğunluğunu bir başkasının işinde çalışanların oluşturduğu görülmektedir. Başta İsveç olmak üzere bu ülkelerde 1970'li yıllarda başlayan reformlarla kadın istihdamı teşvik edilmiştir. Bağımsız vergilendirme konusunda yapılan çalışmalar kadınları iş hayatına daha fazla çekmiş, ülkelerin kültürel özellikleri de kadınları istihdamda görünür kılmıştır. Türkiye'de ise kadın çalışanların % 63,7' si bir başkasının işinde çalışanlardan oluşmaktadır. Türkiye'de bu oran yüksek gibi görünse de diğer ülkelere kıyasla oldukça düşüktür.

Tablo 3. OECD Ülkelerinde İstihdam Edilen Kadınların Statüye Göre Dağılımı, 2017

ÜLKELER	Çalışanlar %	İşverenler %	Kendi Hesabına Çalışanlar %	Aile İşinde Çalışanlar %
Amerika	76,7	2,3	17,1	3,9
Avustralya	87,6	4,1	8,1	0,2
Belçika	89,3	2,5	7,1	1,1
Kanada	88,1	2,6	9,1	0,2
Danimarka	94,7	1,5	3,3	0,5
Fransa	91,5	2,3	5,7	0,6
Almanya	92,5	2,4	4,6	0,5
Yunanistan	70,8	4,8	18,4	6,0
İzlanda	92,4	1,9	5,5	0,2
İrlanda	92,3	2,2	4,9	0,6
İtalya	83,0	3,7	11,6	1,7
Lüksemburg	91,2	2,2	5,9	0,7
Hollanda	86,8	2,3	10,3	0,5
Norveç	95,7	1,0	3,2	0,1
Portekiz	87,3	3,0	9,2	0,5
İspanya	87,9	3,4	8,2	0,6
İsveç	94,2	1,5	4,0	0,3
İsviçre	87,2	3,3	6,9	2,6
Türkiye	63,7	1,3	9,5	25,5

Kaynak: ILO, 2017 Veri Tabanı

Türkiye’de kadın istihdamının % 1.3’ünü işverenler oluşturmaktadır. İşveren olarak istihdam edilen kadınların oranı ise en yüksek %4.8 ile Yunanistan’dadır. En düşük Norveç’tedir. Norveç’te kadın istihdamının %1’ini işveren olarak çalışanlar oluşturmaktadır. Statüye göre kadın istihdamının değerlendirildiği OECD ülkelerinin tamamında kadın çalışanların büyük bir bölümü bir başkasının işinde çalışanlardan oluşmaktadır. Kadınlar bir başkasının işinde çalışan olmayı işveren olmaya tercih etmektedirler. İş olanaklarının genişliği ve bireysel vergilendirmeler çalışan olmanın tercih edilmesinde etken olmaktadır.

Kendi hesabına çalışanlar da ise Yunanistan % 18,4’lük pay ile yine zirvede yer alırken Yunanistan’ı Amerika ve yine bir Akdeniz ülkesi olan İtalya izlemektedir. Gelir seviyesi yüksek Norveç, Danimarka ve İsveç gibi ülkelerle ağır sanayiye sahip Almanya’da kendi hesabına çalışan kadın oranları oldukça düşük bir seyir izlemektedir. Türkiye’de bu oran % 9,5’tir.

Aile içinde çalışan kadınların oranlarında ise dikkat çekici veriler bulunmaktadır. Aile ile birlikte çalışan kadın işgücü oranı başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde toplam kadın istihdamının % 1’inden bile daha azdır. Türkiye bu konuda % 25,5 ile ilk sırada yer almaktadır ve kendisinden sonra gelen Yunanistan’ın yaklaşık dört katı büyüklüğünde bir orana sahiptir. Türkiye’nin kendine özgü sosyo-kültürel yapısı kadınların aile içinde çalışmaya eğilmelerine neden olmuştur. Diğer bütün statülerde oldukça gerilerde olan kadınlar, aile içinde büyük bir farkla ilk sırada yer almaktadır. Böyle bir durumu sadece ekonomik parametrelerle açıklamamak ayrıca ülkenin sosyo-kültürel yapısı, yaşam biçimi ve kadına olan bakış gibi bir takım etkenleri de bu durumun bir sonucu olarak değerlendirmek gereklidir.

4.Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Düzenlemeler

Günümüzde kadın toplumda aktif roller üstlenerek ekonomik hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Çalışma hayatında kadının öneminin vurgulanması ve kadın istihdamını arttırmaya yönelik gerekli politikaların uygulanmaya koyulması, kadınların toplumsal hayatta hak ettikleri saygıyı görebilmeleri açısından son derece önemlidir. Bugün için küresel düzeyde kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılarak kadının ayrımcılığa maruz kalmadan ekonomik hayatta yer alabilmeleri amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda uygulama mevcuttur.

Türkiye’de kadın erkek eşitliğinden yola çıkarak kadınların toplumsal yaşamdaki konumunu iyileştirebilmek için geçmişten bugüne birçok yasal düzenleme yapılmıştır. 1985 yılından onaylanan “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”, 1 Ocak 2002 tarihinde kadın-erkek eşitliğini temel alarak hazırlanan Yeni Türk Medeni Kanunun yürürlüğe girmesi, 2004 yılında Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün kurulması, personel alımında cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına dair 2004/7 sayılı Başbakanlık Genelgesinin Resmi Gazetede yayımlanması, kadınların sosyo-ekonomik bakımdan güçlendirilmesi için “Kadın İstihdamının Arttırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesinin 25 Mayıs 2010 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanması bunlardan sadece bir kaçıdır (Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Faaliyet Raporu, 2018).

Türkiye’de kadın istihdamına yönelik en kapsamlı çalışmalardan birisi Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (SIDA) işbirliği ile “Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler: Türkiye’de İnsana Yakışır Kadınların Güçlendirilmesi” projesi hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında aralarında sendikaların, çeşitli bakanlıkların ve Türkiye Büyük Millet Meclisin de dahil olduğu

yirmiye yakın kurum ve kuruluşun temsilcisinden oluşan Ulusal Teknik Ekip (UTE) tarafından İŞKUR ve paydaş kurumlarca uygulanacak “Kadın İstihdamı Eylem Planı” hazırlanmıştır. Planda 2016-2018 yılları arasında kadın istihdamını artırmaya dönük on aşamalı bir eylem planının uygulanması tasarlanmıştır.

Kadın İstihdamı Eylem Planı’nın birinci aşamasında, işbaşı eğitimlerinin kadın istihdamını artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda işverenlere iş başı eğitim programı hakkında bilgi verildikten sonra kadınlara öncelik tanınması için bilinçlendirme çalışmaları yapılacaktır. Aktif işgücü mevzuatları çerçevesinde yapılacak çalışmalarda öncelik dezavantajlı kişiler olacaktır. Programın ilk aşaması 2016-2018 arasında iki yıllık zamana yayılacaktır. İkinci aşamada, kurum hizmetlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin bakış açısı geliştirilecektir. Bir yıl içinde Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri’nde toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısını sağlayabilmek adına temsilciler görevlendirilecek, eğitimler verilecek ve düzenli olarak merkez birimlere raporlar sunulacaktır. Üçüncü aşamada, kadın-erkek eşitliğine yönelik çalışmalar hızlandırılacak “2010/14 sayılı Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” başlıklı Başbakanlık genelgesinin tanınırılığının artması için Sivil Toplum Kuruluşları ve Belediyelerle işbirliği sağlanacaktır. Dördüncü aşamada, kadınların iş hayatında yaşadıkları problemler tespit edilerek bunların çözümüne yönelik adımlar atılacaktır. İşgücü piyasası analizleri, açık iş istatistik ve iş beğenmeme araştırmaları devam edecek ve ortaya çıkan bulgularla planlamalar ve stratejiler gerçekleştirilecektir. Beşinci aşamada, kadınların meslek edinmesine ve istihdamına yönelik projeler desteklenecek ve kayıt dışı çalışan, boşanmış, engelli, hükümlü ve eşi vefat etmiş olanların projeye dahil edilmesi sağlanacaktır. Altınca aşamada, ilk kez iş arayanlarında aralarında bulunduğu kadınlara iş imkanlarının yaratılması maksadıyla düzenlenecek özel programların devamlılığı sağlanacaktır. Hem teşvikler hem de staj veya iş başı eğitim programlarıyla iş bulmada gözlenen eksiklik giderilmeye çalışılacaktır. Yedinci aşamada, yaygın eğitim kurslarına katılan kadınların çocukları için bakım oyun odaları yaygın hale getirilecektir. Halk eğitim merkezleri bünyesinde tahsis edilecek mekanlarda çocukların gelişimlerini destekleyecek nitelikli bakım etkinlikleri sağlanacaktır. Sekizinci aşamada, İŞKUR aracılığıyla özek sektörde istihdam edilen kadın oranı artırılabilecektir. Bu doğrultuda İŞKUR tarafından iller bazında yapılan işgücü piyasası analizleri yönlendirici olacaktır. Dokuzuncu aşamada, işgücünde kadınlara gereksinim duyan alanlar, mesleki ve temel ihtiyaçları göz önünde bulundurarak İş Gücü Piyasa Araştırmaları yapılacaktır. Ayrıca işverenlerin kadınlardan beklediği yetenekler ayrıntılı bir tabi olacaktır. Onuncu ve son aşamada, şiddet mağduru kadınların açık işleri yönlendirilmesinde danışmanlık yapılacaktır.

Türkiye’de kadın istihdamına dönük çalışmaları değinirken Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu üzerinde ayrıca durulmalıdır. Komisyon, kadın haklarının korunarak geliştirilmesini sağlamak için 24 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren 5840 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu her alanda kadın istihdamını artırmaya yönelik kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör temsilciler ve üniversitelerden oluşan paydaşlarla önemli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri de yapılan çalışmaların özetlendiği 2013 yılında yayımlanan “Komisyon Raporu”dur. Raporda kadın istihdamına yönelik çözüm önerileri “İş ve aile yaşamının uyumlaştırılması”, “toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması”, “eğitim alanında yapılması gerekenler”, “kadın girişimciliğinin artırılması”, “kadın örgütlenmesinin güçlendirilmesi” başlıklarıyla ifade edilmiştir (Komisyon Raporu, 2013). Yine aynı komisyon, Birleşmiş Milletler Kadın (UN Women), Parlamentolar Arası Birlik (IPU) ile beraber finansal olarak İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansının finansal olarak desteklediği “Türkiye’de Siyasal Liderlik ve Siyasal Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” projesini yürütmüştür. Kadınların liderliğinin ve siyasal katılımının teşvik edilmesini amaçlayan projeye kadınların politik alandaki

görünürlüğünün ilerleyen yıllarda yapılacak yasal düzenlemelerle birlikte daha da belirginleşmesi beklenilmektedir.

SONUÇ

Kadınların ekonomik ve sosyal yaşama etkin bireyler olarak katıldığı ülkelerin tümü, refah seviyesinin, eğitim düzeyinin ve kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerdir. Bu durumun bir tesadüf olmadığı, aksine ülkelerin uzun yıllar bu yönde politikalar geliştirdikleri ve bu politikaları yaşama geçirdikleri görülmektedir. Kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımları konusundaki en önemli gösterge ise kadınların ne oranda istihdamda katıldığıdır. İstihdam edilen kadınlar açısından uzun devreli gelişmelere bakıldığında, kadının 'geleneksel sektörde' 'ücretsiz aile işçiliği'nden bu sektördeki hızlı küçülmelere paralel olarak sanayi sektörüne ucuz işçiliğe, daha sonrada hizmet sektöründe erkeklere nazaran daha düşük ücret ödenen meslek ve iş kollarına geçtiği görülmektedir.

OECD ülkelerinde 15 yaş üstü kadın istihdamının 2017 yılına ait verileri bir bütün olarak incelendiğinde, OECD ülkelerinin bir çoğunda istihdam oranı %50'nin üzerindedir. 2017 yılına ait 19 ülkenin verilerinin yer aldığı tabloya göre, Belçika, Yunanistan, İtalya, İspanya ve Türkiye'de bu oran %50'ye ulaşamamıştır. Özellikle OECD ülkeleri arasında toplam istihdamın en düşük olduğu ülke Yunanistan'dır. Yunanistan'da toplam işgücünün %41.7'si istihdam edilmektedir. Türkiye'de bu oran %46.9'dur. OECD ülkelerinde toplam istihdamın kadın erkek arasındaki dağılımı incelendiğinde, İzlanda'da kadın işgücünün diğer OECD ülkelerine kıyasla yüksek bir oranı istihdam edilmektedir. İzlanda'da kadın ve erkek istihdamı arasındaki fark oldukça azdır. Türkiye ise kadın ve erkek arasındaki istihdam farkının en yüksek olduğu ülkedir. Zira, Türkiye'de kadınların %28.9'u, erkeklerin %65.9'u istihdam edilmektedir.

İstihdam edilen kadınların eğitim seviyeleri incelendiğinde, OECD ülkelerinin birçoğunda ileri seviyede eğitime sahip kadınlar daha düşük eğitim seviyesine sahip kadınlara göre daha çok istihdam edilmektedir. Özellikle Kanada'da toplam istihdamın dağılımı, eğitim seviyesindeki artışa paralel olarak artış göstermektedir. Kanada'da ileri seviyede eğitim alan kadınların %69.7'si, temel seviyenin altında eğitime sahip kadınların yalnız %0.9'u istihdam edilmektedir. Türkiye hariç diğer OECD ülkelerinde kadın istihdamının ağırlığı orta ve ileri seviyede eğitim düzeyinden oluşurken, Türkiye'de toplam kadın istihdamının %42.8 gibi oldukça yüksek bir oranı temel eğitim seviyesine sahip çalışanlardan oluşmaktadır.

İstihdam edilen kadınlar statü değerlendirmesine tabi tutulduğunda, ülkelerin tamamında çalışan kadınların büyük bir oranını başka birinin işinde çalışanlar oluşturmaktadır. İstihdam edilen kadınların oldukça az bir oranı işveren olarak çalışanlardan oluşmaktadır. OECD ülkelerinde işveren olarak istihdam edilenlerin oranı %1-%4.8 aralığında değişmektedir. Yunanistan kendi hesabına çalışan oranının en yüksek olduğu OECD ülkesidir. Yunanistan'ı takiben Amerika, İtalya ve Hollanda'da bu oran %10'nun üzerindeyken, en düşük %3.2 ile Norveç'tir. Türkiye'de istihdam edilenlerin %9.5'i kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır. OECD ülkelerinde aile işinde çalışanlar ise oldukça düşük bir orandadır. Türkiye hariç diğer ülkelerde bu oran 0.1-3.9 aralığında değişirken, Türkiye'de toplam kadın istihdamının %25.5'ini aile işinde istihdam edilmektedir. Türkiye'de kadın erkek eşitliğinden yola çıkarak kadınların toplumsal yaşamdaki konumunu iyileştirebilmek için geçmişten bugüne birçok yasal düzenleme yapılsa da hala Türkiye'de kadın istihdamı diğer OECD ülkelerine kıyasla düşük oranlarda gerçekleşmektedir. Kadın istihdamını arttırmaya yönelik geleneksel iş bölümü modellerini destekleyen uygulamalardan uzak durulması ve toplumsal cinsiyet eşitliğine bakışın tekrar gözden geçirilerek konuyla ilgili farkındalık yaratılması gerekli ve önemlidir. Kadınların eğitim fırsatlarına erişiminin sağlanması özellikle kız

çocuklarının eğitime erişimleri ve mesleki eğitim almaları konusunda gerekli politikaların hayata geçirilmesi gereklidir. Birçok sebepten ötürü dezavantajlı durumda olan kadınların işgücüne katılımını engelleyen durumların ortadan kaldırılması için gerekli olan okul öncesi eğitim kurumları ve/veya bakımevlerinin sayısının artırılması ve kadın işgücü eğitiminin ve istihdamının desteklenmesi gerekmektedir. Cinsiyet ayrımcılığının önüne geçecek yasal düzenlemelerin tekrar gözden geçirilmesi, iş ve aile hayatının uyumlaştırılmasına yönelik politikaların uygulamaya koyulması ve yönetici düzeyinde kadınların artırılması için olumlu eylem politikaları oluşturacak bir inisiyatifin oluşturulması gereklidir.

KAYNAKÇA

1. Aslan, O. E. (2006). Cumhuriyet ve Kadın Memurlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 120-121.
2. Bedük, A. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (12).
3. Devlet Planlama Teşkilatı (1994). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu . DPT Yayın No: 2358, Ankara.
4. Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyonu Raporu. Erişim adresi https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_raporu_2014_1.pdf, 6 Nisan 2019.
5. International Labour Organization. (2017). İşgücü İstatistikleri. Veri tabanı.
6. İnan, A. A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
7. Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32 (I), 235-241
8. Kılıç, D., Öztürk, S., (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
9. Kocacık, F., Gökkaya, V. B., (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195- 219.
10. Önder, N.(2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (1) , 35-61
11. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (2018). *26’ncı Yasama Dönemi 2’nci Yasama Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara.
12. United Nations Development Programme (2002). Gender Equality: Practice Note, November.

YALIN ÜRETİM VE ALTI SİGMA YAKLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE UYGULAMA ALANLARI

Sertaç ARI¹

¹ Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu, Mülkiyeti Koruma ve Güvenlik, Konya-Türkiye.

Giriş

Piyasa koşullarının değişmesi, küreselleşme ve buna bağlı olarak müşterilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini tam anlamıyla karşılayıp sadık bir müşteri portföyüne ulaşabilmek her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Müşterilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayarak müşteri sadakatinin oluşturulması sırasında fayda-maliyet dengesini de kaliteden ödün vermeden sistemli bir şekilde süreçlerin iyileştirilmesi işletmeler için bir zorunluluk haline gelmiştir(Gök & Arıcı, 2016). Bu süreçte üretim ve hizmet sektörlerinde yerinde üretim, yenilikçilik gibi unsurların yanında, değişik üretim sistem ve yöntemlerinden bağımsız olarak, üretim ve hizmet sürecinde yalınlık ön plana çıkmaktadır (Ertuğrul et al., 2013).

Üretim ve hizmet sistemlerinde kullanılan yöntemlerin seçimi, kurulumu ve bu sistemlerin yönetilmesinde olabildiğince az maliyet ile üretimin gerçekleşmesi, üretim ve hizmetin tasarlanmasından son tüketiciye ulaşmaya kadar geçen süreçte gereksiz süreçlerin ve tüketimlerin ya da yalın üretim de kullanılan ifadeyle “atıkların” en aza indirilmesi, yalın üretimin temel felsefesini oluşturmaktadır(Özçelik & Cinoğlu, 2013). Bununla birlikte işletmelerin Altı Sigma felsefesi ile müşterilerin istek ve gereksinimleri doğrultusunda ürün ve hizmet üretmek için üretim süreçlerindeki değişkenliğin olabildiğince azaltılması ve bu süreçlerin kalitesinin artırılması önemli metodolojilerden birisidir.

Bu felsefeler doğrultusunda üretim ve hizmet işletmelerinin müşterileri kendilerine bağlamaları bunu yapabilmek içinde kaliteyi bozmadan üretim ve hizmet süreçlerindeki atıkların bertaraf edilerek, süreçlerin kalitesinin artırılması ve minimum maliyetle bunları gerçekleştirmek işletmelerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için son derece önemlidir.

YALIN ÜRETİM

Yalın üretim yaklaşımı üretim ve hizmet süreçlerinde gerekli olmayan unsurların ortadan kaldırılmasını gerekli kılan bir süreçtir. Bu süreç 1980 yılına kadar Toyota Üretim sistemi olarak anılmıştır(Türkan, 2010).

Yalın üretim sistemi ile üretim ve hizmet süreçlerini organize eden işletmeler; en az maliyetle, en az kaynakla, en az insan emeğiyle, en az süre ve en kaliteli ürün ve hizmeti en uygun fiyatla tüketicilere sunabilmektedir(Ertürk & Özçelik 2008). Yani bu sistemde maliyet, stok, hata, işçilik, üretimde kullanılan alan, fireler, geliştirme süreci ve müşteri memnuniyetsizliği faktörleri minimize edilir(Okur, 1997).

Japonlara göre hataların önlenmesi ve ortadan kaldırılması yalınlığın sağlanabilmesi için son derece önemlidir. Bunu sağlayabilmek içinde “Tanımlama” ve “Sorgulama” yapmak gerekmektedir(Işığışık, 2005). Yani üretim ve hizmet sürecinde ortadaki hatanın tanımlanarak belirli bir sistematik çerçevesinde sorgulama yapmak gerekmektedir.

Yalın üretimdeki bir diğer önemli husus ise, birçok üretim yönteminde kullanılan performans ölçüleri ve kullanımınıdır. Fakat yalın üretim diğer üretim yöntemlerinde kullanılan performans ölçülerinde değişikliği öngörmektedir. Bundan dolayı da üretim sistemlerinde kullanılan geleneksel performans ölçümünde kullanılan maliyet sapmaları, işgücü verimliliği, makine kullanımı ve kazanılmış değer gibi kavramlar yalın üretimde yoktur. Bu kavramlar yerine çevrim süresi, stok devir hızı, ilk seferde kalite, değer akışına odaklanma gibi kavramlar ön plandadır(Özçelik, 2013).

Yalın üretimin üretim ve hizmet sektöründeki işletmelere uygulanması sırasında bir çok teknik kullanılmaktadır. Bu teknikler;

Tam Zamanında Üretim (JIT-Just In Time): Bu teknik jidoka ile birlikte yalın üretimin diğer sütununu oluşturmaktadır. Gerekli ürünleri gerekli zamanda gerekli miktarda üretmek için kullanılan bir tekniktir(Monden,1998). Bu sistemde gereksiz olan stokların ve kapasitenin kesilerek, üretimdeki operasyonlarda oluşan israfların ortadan kaldırılması benimsenir(Krajewski & Ritzman, 2005).

5S: İşyerindeki mevcut alanın temizlenmesine ve düzenlenmesine çalışanlarında katımını sağlayarak uygulanan bir sistemdir. "S" harfi ile başlayan 5 Japonca kelimeden oluşmaktadır. 1-Sınıflandırma (SEIRI), 2-Düzen (SEITON), 3-Temizlik (SEISO), 4-Standardlaştırma (SEIKETSU), 5-Disiplin (SHITSUKE)(Sumant & Patel, 2014).

Otonomasyon (Jidoka): Tam Zamanında Üretim ile birlikte Toyota Üretim Sisteminin iki ana sütunundan birini oluşturmaktadır. Herhangi bir sorunun tespit edilmesi halinde daha fazla israfa neden olmamak için operatöre üretim hattını durdurma yetkisinin verilmesidir(Ohno, 1996).

Tek parça akışı: Üretilecek ürünün makineler arasında beklemeden ürünün üretim akışını esas alacak şekilde makinelerin arka arkaya yerleştirilmesidir. Bu sistem ile zaman kaybının önüne geçilmekte ve malzeme akışı sağlanmaktadır(Durmusoğlu, 2005).

U Tipi Yerleşim:

Çalışanların yaptıkları işten bir sonraki prosesin yan yana olmamasından kaynaklı zaman kaybını önlemek için geliştirilmiş bir sistemdir. Bu sistemlerde birbiriyle bağlantılı olan makinelerin ard arda gelecek şekilde ve bu makinelerin kullanımının tek bir işçinin sorumluluğuna verilmesi U tipi yerleşimi sağlamaktadır(Günay et al., 2004).

Oobeya: Japonca büyük oda anlamına gelmektedir. Bilgi akışının tüm organizasyonla bağlantılı olarak görsel bir şekilde paylaşılabilmesi için ürün geliştirme ve verimlilik artırma gibi proje bilgilerinin sergilendiği alan olarak tanımlanabilir(Horikiri et al., 2008; Barnett et al. 2009).

Değer Akış Haritalama: Değer akışı haritası, yalın uygulamalarda görselleştirme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sistemde üretimde katma değeri olmayan faaliyetlerin, değer yaratan faaliyetlerden ayrıştırılmasına yardımcı olur. Katma değeri olmayan faaliyetlerin, değer katan faaliyetlerden ayrışmasına yardımcı olur(Rother & Shook, 2003; Lindlöf et al., 2012).

İş Rotasyonu (Shojinka): Toyota Üretim Sisteminde Shojinka, talepteki artış ve azalışa göre çalışan sayısındaki artma ya da azalma anlamına gelmektedir. Yani bu sistemde talep değişimine karşılık olarak esnek bir iş gücü yeteneği oluşturma amaçlanmıştır(Monden, 1983).

Kanban Sistemi: Çekme sistemi olarak da bilinen bu sistemde, bir sonraki prosesin ihtiyaç duyacağı zamanda ve miktardaki malzemenin bir önceki proses de hazırlanması benimsenmiştir. Müşterilerin talepleri doğrultusunda hareket eden bu sistemin işleyişi Kanban kartları sayesinde olmaktadır(Sumant & Patel, 2014).

SMED (Single Minute Exchange of Die): Üretim esnasında kullanılan üretim kalıplarının değişimi sırasındaki sürelerin azaltılmasına yönelik uygulanan bir tekniktir (Dave & Sohani, 2012).

Üretim Dengeleme (Heijunka): Farklı ürünlerin üretildiği bir üretim hattında üretimin hem sayı olarak hem de üretim sırası olarak dengelenmesi anlamına gelmektedir. Makine ve ekipman kapasitesi dengelenir. Ayrıca farklı ürünleri küçük partilerde üretmeyi hedeflemektedir(Vidhate et al., 2013; Cusumano, 1989).

Poka Yoke: Poka Yoke metodunda, insan kaynaklı hataların önlenmesi ve müşteriler açısından değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması amacı vardır. Hataların önlenmesi ile müşteri kaybının da önlenmektedir (Monden, 1983).

3M (Muda, Muri, Mura): Muda kavramı, üretimde değer yaratmayan israfları belirtir. Muri, çalışanlardaki ve makinelerdeki aşırı yüklenmeyi ifade eder. Mura ise, iş yükü dağılımındaki dengesiz dağılımı ifade eder(Liker, 2004).

Kaizen: Sürekli iyileştirme, daha iyi hale getirme anlamına gelmektedir. Buradaki iyileştirmeden kasıt büyük yenilikler değil küçük iyileştirmelerdir. Asıl amaç ise israfı azaltılıp, verimliliği artırmak ve maliyeti düşürmektir. İş daha iyiye götürmek için yapılacak büyük küçük her öneri Kaizen'dir. Kaizen, Toyota üretim sisteminin temelini oluşturan en önemli unsurdur(Sumant & Patel, 2014: Yazgan et al., 1998).

Toplam İş Denetimi: Bu sistemde, yüksek kapasiteli makinenin kendisinden daha düşük kapasiteli makineye göre ayarlanması benimsenmiştir. Burada düşük kapasiteli makinenin kapasitesini artırılmasına yönelik iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır. Bu sistem stoklu çalışmayı engelleyerek, atölyeler arasında da uyumu sağlamaya yönelik çalışmaların yürütülmesini benimser(Shingo, 1988).

Deney Tasarımı (DOE): Kalite ile ürünün birlikte tasarlanması düşüncesi ile istatistik ve teknolojilerden faydalanarak problemleri ortadan kaldırmayı benimseyen bir sistemdir(Şentürk, 2010).

Toplam Üretken Bakım: Üretimde kullanılan malzeme ve makinelerin, etkinliğini ve verimliliğini artırmak, kullanım süresini uzatmak ve olası bozulmaları önleyecek koruyucu bakım ve küçük iyileştirmelere odaklı tüm çalışmaları kapsamaktadır. Buradaki asıl amaç ise; işgücü, malzeme ve zaman israflarını ortadan kaldırmaktır(Edwards et al., 1993).

Kalite Çemberleri: Şirketin kalite ve verimliliğini daha üst noktaya çıkartabilmek için çalışanların gönüllülüğünü esas alan bir sistemdir(Bayazit, 1998).

6 SİGMA YAKLAŞIMI

6 Sigma yaklaşımı, ürünlerin ve üretim süreçlerinin kalitesinin ölçülmesi ve geliştirilmesi doğrultusunda yüksek disiplin ve istatistiksel teknikleri kullanan bir yaklaşımdır(Kamoy, 2002). Bu yaklaşım, günümüz zorlu rekabet koşullarında işletmelerin başarılı olabilmeleri için, geçmişte yaşanmış önemli yönetim düşüncelerini ve geçmişin deneyimlerini harmanlanarak ortaya yeni formüllerin çıkartılması ile rakiplerinde daha hızlı, daha verimli ve daha iyi ürün ya da hizmet çıkartmak için güçlü istatistiksel araçlarla bunu başarmayı amaçlamaktadır(Kiriş, 2003).

6 Sigma; İşletme çıktılarını istatistiksel olarak karşılaştırarak yöneticilere süreçlerin ve hizmetlerin ne kadar iyi olduğu hakkında bilgi verir. Yöneticiler bu sayede rakipleri ile kendilerini karşılaştırarak ne kadar ileride ya da geride olduklarını görebilmektedir. Bunu yapmanın en önemli noktası da işletmenin nereye gitmesi ve bunu yaparken de ne yapması gerektiği noktasında karar vericilere yol göstermesidir(Demirel, 2004).

6 Sigma'da süreç iyileştirmenin asıl amacı, süreçlerdeki performansın artırılması ve süreçlerdeki değişkenliği olabildiğince azaltmaktır. Performansın artırılması, süreçlerdeki değişkenliğin düşürülmesini, hataların yok edilmesini, karlılığın artırılmasını, ürün kalitesini, çalışanlarda memnuniyeti ve iş mükemmelliğini de beraberinde getirecektir(Yang, 2003).

Tablo 1: Sigma Düzeyleri ve Milyonda Kusur Sayıları

Sigma Düzeyi	Milyonda Kusur Sayısı
6 σ	3,4
5 σ	233
4 σ	6210
3 σ	66807
2 σ	308537
1 σ	690000

Altı sigma projelerinin kurumlarda uygulanması ile kurumlardaki kararlılık da hızla artacaktır. Tablo 1'deki sigma seviyeleri ile hata oranları arasındaki ilişki incelendiğinde, ilişkinin lineer değil, parabolik olduğu anlaşılabacaktır. Mesela, 2 sigma seviyesinden 3 sigma seviyesine çıkabilmek için hata oranlarının yaklaşık olarak 5 kat iyileştirilme gerekmektedir. Buna karşılık 3 sigma seviyesinden 4 sigma seviyesine çıkmak için ise yaklaşık 11 kat iyileştirme yapmak gerekmektedir (Giresnes, 2006).

Söz konusu değişimin matematiksel ifadesi tablo üzerinde açıkça görülse de günlük hayata yansımaları tasavvur etmek güç olabilmektedir. Tablo 2'de başarı oranı %99 ve sigma seviyesi 3,8 ile başarı oranı %99,99966 ve sigma seviyesi 6 olan değişik sektörlerdeki yansımaların durum ve bunların sonuçları görülmektedir (Yavuz, 2006; Polat et al., 2005).

Tablo 2: 3,8 σ ve 6 σ Karşılaştırması ve Sonuçları

3,8 Sigma (Başarı % 99)	6 Sigma (Başarı %99,99966)
Her saat 20.000 mektubun kaybolması	Her saat 7 mektubun kaybolması
Haftada 5.000 hatalı ameliyatın yapılması	Haftada 1,7 hatalı ameliyatın yapılması
Her gün büyük havaalanlarına 2 hatalı inişin yapılması	Her 5 yılda büyük havaalanlarına 2 hatalı inişin yapılması
Her yıl 200.000 hatalı reçetenin yazılması	Her yıl 68 hatalı reçetenin yazılması
Her ay 7,2 saat elektriğin kesilmesi	Her ay 8,8 saniye elektriğin kesilmesi
Şebekeye sağlıksız içme suyu pompalanma süresi: 2 saat/ 1 ay	Şebekeye sağlıksız içme suyu pompalanma süresi: 1saniye/6 sene
Telefon veya televizyon sinyali kesinti süresi: 27 dakika/ 1 hafta	Telefon veya televizyon sinyali kesinti süresi: 6 saniye/ 100 yıl
Hatalı ameliyat sayısı: 1350 /1 hafta	Hatalı ameliyat sayısı: 1/20 yıl
300.000 mektubun dağıtımı süreci için 3000 hatalı dağıtım gerçekleşirken	Altı Sigma da 1 hatalı dağıtım yapılır.

Altı Sigma'nın Tarihsel Gelişimi

Altı sigma metodolojisini ilk olarak 1980'lerde Motorola kullanmaya başlamıştır. Motorola çalışanı Mikel Harry, üretimdeki hata oranından kaynaklanan verimsizlikten dolayı, ürünlerin kalitesinden ziyade üretim sürecindeki değişkenlikler ve sapmalar üzerinde çalışmalar yapmaya başlamıştır. Yaptığı çalışmalar da, süreçlerdeki sapmaların fazla olması hem müşterilerde memnuniyetsizliğe hem de müşterilerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersizliğe neden olduğunu görmüştür (Eckes, 2007). Bunun üzerine altı sigma uygulamaları kapsamında süreç iyileştirme çalışmaları başlamıştır. Bu kapsamda yürütülen süreç iyileştirme çalışmalarında, tanımlama (define), ölçme (measure), analiz (analyze), iyileştirme (improve) ve kontrol (control) aşamalarının baş harflerinden oluşan "TÖAİK metodolojisi" ya da bu aşamaların İngilizce karşılığının baş harflerinden oluşan "DMAIC metodolojisi" kullanılmaktadır (Işığışık, 2011).

TÖAIK veya DMAIC metodolojisinin süreç iyileştirme aşamalarında yapılan çalışmalar ise aşağıda kısaca açıklanmıştır(Geç, 2011):

- **Tanımlama (Define):** Bu aşamada, müşteri beklentileri ve süreçle dair problemler tanımlanmaktadır.
- **Ölçme (Measure):** Bu aşamada, süreçteki mevcut hatalar ve süreç performansı ölçülmektedir.
- **Analiz (Analyze):** Bu aşamada, veriler analiz edilmekte ve süreçteki problemlerin nedenleri belirlenmektedir.
- **İyileştirme (Improve):** Bu aşamada, hataların nedenlerini ortadan kaldırmak için süreçte iyileştirmeler yapılmaktadır.
- **Kontrol (Control):** Bu aşamada, hataların tekrar oluşmasını engellemek için süreçte kontroller yapılmaktadır.

Tüm bu süreçleri uygulamayı başaran Motorola altı sigma uygulamalarına başladıktan sonra 10 yıl içinde, satışlarında yıllık % 17'lik, karında yıllık % 17,20'lik ve hisse senedi değerinde yıllık % 16,50'lik bir oranda artış sağlamıştır (Gürsakar, 2005). Motorolanın bu büyük başarısını gören diğer Amerikan şirketleri de altı sigmayı uygulamaya başlamıştır. Bu firmalardan General Electric, altı sigmayı kurum içerisinde yaygın bir inisiyatif haline getirmeye karar vermiştir. İlk başta 3,8 sigma seviyesinde çalışan firma, süreç iyileştirme yöntemlerini uyguladıktan sonra 5,7 sigma seviyesine ulaşmıştır. İki yıl gibi çok kısa bir süre sonra yaklaşık 320 milyon dolar tasarruf sağlayan General Electric, altı sigmayı tarihteki en başarılı yönetim felsefesi yapan organizasyondur(Eckes, 2007). General Electric'in bu başarılı altı sigmayı kıtalar arasında da yayarak global boyutlara ulaştırmıştır(SPAC, 2003).

Altı sigmanın kurumlara uyarlanabilmesi için organizasyon içerisindeki görevli olan herkesin sorumluluklarının ve rollerinin önceden belirlenmesi gerekmektedir. Altı sigmanın bu organizasyonda görevli olan kişilerin hiyerarşik yapılanmasında, üst kalite konseyi, yönetim temsilcisi, kalite şampiyonu (şampiyon veya sponsor), uzman kara (usta siyah) kuşak, kara kuşak ve yeşil kuşak (ekip elemanları) gibi unvan ve roller yer almaktadır. Altı sigma organizasyonunun hiyerarşik yapılanmasında yer alan unvan ve roller aşağıda açıklanmıştır (Gerger & Firuzan, 2010; Gürsakar, 2005).

- **Üst Kalite Konseyi:** Altı sigma uygulamalarında istenilen başarıya ulaşabilmek için üst yönetimin uygulamalara gereken önem ve desteği vermesi gerekir. Bunun içinde özellikle büyük ölçekli işletmelerde altı sigma uygulamaları için, üst kalite konseyinin oluşturulması gerekmektedir.
- **Yönetim Temsilcisi:** Altı sigma uygulamalarının üst yönetimde yer alan bir yönetim temsilcisi tarafından yönetilmesi hem altı sigma yaklaşımına üst yönetimin verdiği desteği ve önemi gösterir hem de altı sigma uygulamalarını hızlandırır.
- **Kalite Şampiyonu (Şampiyon veya Sponsor):** Şampiyon veya sponsor, altı sigma projelerinde projeye engel olan unsurları ortadan kaldırmak için uğraşan kişidir. Bu kişi, altı sigma ekibinin çalışmalarında aktif olarak rol almaz; fakat üst kalite konseyine karşı projenin başarısından sorumludur.
- **Uzman Kara Kuşak:** Uzman kara kuşaklar, süreçlerin iyileştirilmesi noktasında çok iyi eğitim almış, altı sigmanın felsefesini, amaçlarını ve uygulanmasını çok iyi bilen tecrübeli kişiler arasından seçilmekte ve tam zamanlı olarak çalışmaktadır.

- **Kara Kuşak:** Altı sigma araç ve tekniklerini kullanıp, süreçlerdeki problemlere hızlı ve köklü çözümler getirebilecek yeterlikte ve nitelikteki kişilerdir.
- **Yeşil Kuşak:** Yeşil kuşaklar, iyileştirme faaliyetlerini yürüten icracı personelden oluşmaktadır. Yeşil kuşaklar, tam zamanlı olarak çalışmak zorunda değildir, birden fazla proje ekibinde yer alabilirler.

ALTI SİGMA VE YALIN ÜRETİM KARŞILAŞTIRMASI

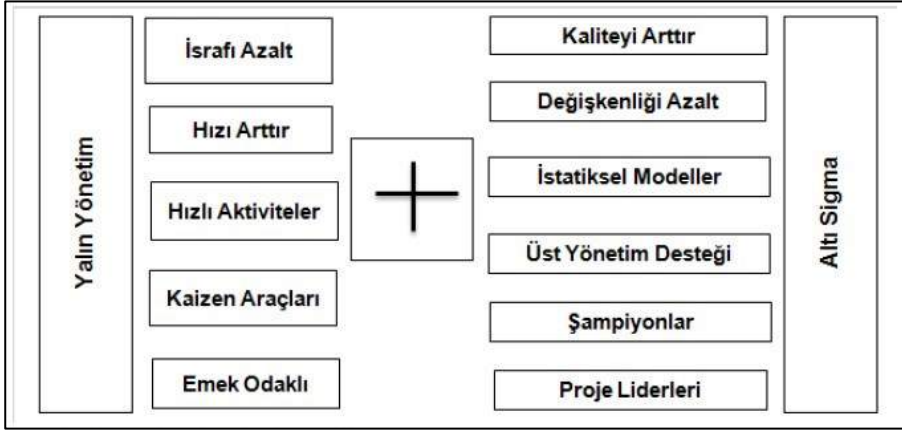
Tablo 3’den de görüleceği üzere Altı Sigma’yı genel değil özel konumlarda kullanılan bir araç olarak ele alacak olursak, Yalın Üretimi de gerektiğinde uygulanan bir metot olarak ele alabiliriz.

Yani özetle altı sigma kendi içerisinde formatlanmış bir eğitim, problem ve analiz çözme tekniğidir. Yalın üretim ise Toyota Üretim Sistemi’nden esinlenmiş bir felsefe ve metotlar manzumesidir. İnsana, devamlılığa ve kayıpları yok etmeye dayanır. Esasına bakıldığında Yalın Üretim ve Altı Sigma arasında yakın bir ilişki kurulabilir. Altı Sigma metodunu kullanmadan Yalın Üretim yaklaşımı ile de aynı sonuçları almak mümkündür. Fakat ikisinin beraber kullanılması ile daha güçlü bir sinerjinin olacağı kesin olarak söylenemez. Yalın-Altı Sigma programını birlikte uygulayan yöneticiler zaman içinde yalın ofis ve siyah kuşak birimlerinin birbirinden kopuk bir şekilde çalıştığını ve istenilen sonuçların alınamadığını görmüşlerdir. Kısaca özetleyecek olursak Yalın Üretim çok güçlü bir iyileştirme ve kültürel değişim felsefesi iken Altı Sigma ise uygun ortamlarda kullanıldığı takdirde oturmuş bir problem çözme aracıdır(Yönel, 2019).

Tablo 3: Altı Sigma ve Yalın Üretim Karşılaştırması

İçerik	Altı Sigma	Yalın Üretim
Hedef	Spesifik, yerel çözümler	Kültürel dönüşüm
Kapsam	Dar olarak tanımlanan problem	Şirket Kapsamında
Statü	Sebebi bulunması zor, çözüm kolay	Tanımlanması kolay, ulaşılması ve devam ettirilmesi zor
Varsayım	Var olan sistem içinde	Var olan düşünce tarzına aykırı
Mentalite	“Ne” ve “Nasıl”	“Niçin” ve “Neden değil”
Metot	DMAIC düşünce süreci	PDCA (PUKÖ) bilimsel metodu
Sponsor	Operasyonlar ve kalite	Üst yönetim ve Liderlik
Katılımcılık	Uzmanlar, kara kuşaklar	Herkes, her zaman, şampiyonlar
Sonuçlar	Bir kerelik iyileştirmeler	Önce Kaikaku (hızlı ve radikal değişiklikler), sonra Kaizen (sürekli iyileştirmeler)

Tablo 4’de ise yalın üretimin ve altı sigmanın güçlü yönleri karşılaştırılmıştır. Yalın üretim israfı azaltıp, hızı artırmakta; altı sigma ise kaliteyi artırırken, değişkenliği azaltmaktadır. Yalın üretim emek yönlü iken altı sigmada proje liderleri vardır(Doğan & Demiral, 2008).

Tablo 4: Altı Sigma ve Yalın Üretimin Güçlü Yönleri

YALIN ÜRETİM UYGULAMALARI

Özellikle rekabet koşullarında etkili bir yönetim anlayışı olarak kendini kabul ettiren yalın üretim yaklaşımını dünya genelinde birçok firma uygulamaktadır. Yalın üretimin birçok alanda uygulaması bulunmakla birlikte firmalara da büyük kazanımlar sağlamaktadır. Akademik alanda yapılan çalışmalardan yola çıkarak maddeler halinde yalın üretimin uygulama alanlarına ve sonuçlarına kısaca bakacak olursak;

Sağlık alanda yalın üretim yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Condel et al., (2004) tarafından yapılmıştır. Condel vd. yalın uygulamanın hastaların teşhislerinin doğru zamanda ve doğru bir şekilde yapılmasına uygulanması ile hata yapma şansının önceki duruma göre ciddi anlamda azaldığını belirtmişlerdir.

Pearce (2004) tarafından yapılan çalışmada ise hastaların %80'inin taburcu edilme sürecinde karşılaştıkları karmaşıklığa yönelik bir araştırma yapmıştır. Yapılan çalışmada hastaların büyük bir çoğunluğunun tabucu edilme sürecinde yapılacak iyileştirme çalışmalarının hasta akışına ve yatak kapasitesinin verimli bir şekilde kullanılmasına büyük katkı sağlayacağı belirtilmektedir.

Laing ve Baumgartner (2005) tarafından bir kamu hastanesinde yapılan bir çalışmada da, hastaneni malzeme ve çamaşır stokunda tasarruf ve azalma sağlanırken stok devir süresinin de 17 dakika azaldığı görülmüştür.

Jimmerson et al. (2005) tarafından yapılan çalışmada, hastanenin iş akışında birtakım küçük iyileştirmeler yapılmıştır. Bu iyileştirmelerin bir çoğu hiç yatırım yapılmadan yapılırken bir kısmı ise çok az yatırımla gerçekleşmiştir. Yapılan iyileştirme çalışmalarında sonuç olarak zaman tasarrufu sağlanmış ve yalınlığın uygulandığı bölümden gelen raporların dönüş süresi ise beş günden iki güne düşürülmüştür.

Raab et al. (2005) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, yalın uygulamanın hastanenin laboratuvar bölümüne hiçbir ek maliyet yüklemeyen uygulanması ile laboratuvar bölümünden gelen belirsiz laboratuvar test tanıların sayılarında ve testlerdeki hatalarda azalmalar sağlayarak testlerin kalitesinde artış sağladığı belirlenmiştir.

Panning (2005) tarafından yapılan bir çalışmada da, bir hastanenin laboratuvar bölümüne yalın yaklaşımın uygulanması ile, bölümde maliyetler %31 azalmış, iş dönüş

süresi %50 düşürülmüş, verimlilik % 40 dan fazla artırılmıştır ve stok sayısında azalma olmuştur.

Radnor et al. (2006) bir hastanede uygulanan yalın yönetim yaklaşımı ile hasta akış süresinin %48 oranında iyileştirildiği ve ortalama 23 ile 12 gün arası ilk randevuda hastaların bekleme süreleri ortalama 263 günden 12 güne düşürüldüğü görülmüştür.

Bryant ve Guilling (2006) tarafından 560 yataklı bir hastanenin laboratuvar bölümünde yalın yaklaşımın uygulanması ile gerçekleştirilen bir çalışmada da, laboratuvarından alınan sonuçların zamanı 65 dakikadan 40 dakikaya düştüğü belirlenmiştir.

Ben-Tovim et al. (2007) tarafından bir hastanede yalın yaklaşımın uygulanması sonucunda, acilden gelen hastaların ameliyata geçişteki gecikme süreleri 2.4 günden 1.7 güne düşürülmüş, bürokrasi sürecinin %24 azalması ile patoloji bölümündeki süreç sayısı 309'dan 57'ye düşmüş, geri dönüş süresi ise 24-30 saatten 3 saate düşmüştür.

Yalın yaklaşımı sağlık sektörüne uygulan Fillingham (2008) yaptığı çalışma sayesinde, 3.1 milyon pound'luk tasarruf sağlarken, hastaların ölüm hızının 1/3 oranında düştüğünü, patolojiden çıkacak sonuçların süresinin 24 saatten 2-3 saate düştüğünü ve kan tahlillerinin laboratuardan dönüş süresinin 2 günden 2 saate düştüğünü ve bulunmuştur.

Yalın yönetim yaklaşımını firmalarına uygulayan Nissan, Toyota, General Motors gibi işletmeler %80 oranında maliyet ve verimlilik artışı, %50 oranında çalışma sürelerinde azalma ve %30 oranında üretim alanı kazandırma sağlamıştır(Nguyen 2015).

Canpolat (2015) tarafından yapılan bir çalışmada da, yalın rehabilitasyon bölümüne uygulanması ile rehabilitasyon hastalarının hastane ulaşımından yatışına kadar geçen süre 13,5 saatten 4 saate düşürülmüştür. Sürecin hızlanmasında dolayı da rehabilitasyona yeni başlayan hasta sayısında %46 artış da gözlenmiştir.

Kovacevic et al. (2016) tarafından bir hastaneye yalın yaklaşımının uygulanmasına yönelik yapılan çalışmada, personel yürüme mesafesinde azalma, tahlil işleme süresinde % 20 azalma, ortalama 6.29 gün olan hasta yatış gününün 5.72 güne düşürüldüğü görülmüştür.

Bir üniversite hastanesinin faturalandırma bölümüne ve hasta tedavi süreçleri yalın yaklaşımı uygulanmasına yönelik bir çalışma yapan Emel (2016), hastanenin faturalandırma sürecindeki süreyi 60-75 günden 8-14 güne düşürülmüştür. Bu araştırma sonucunda katma değer yaratmayan faaliyetlerin ortalama 68 günden 11 güne indirilmesi ile ortalama 57 günlük kazanç sağlanmıştır.

ALTI SİGMA UYGULAMALARI

Deshpande et al. (1999), Altı Sigmaya dayalı kalite programlarının kimya sektörüne uygulanmasına yönelik olarak yaptıkları bir çalışmada, hataların gözle görülür bir şekilde azaldığını, müşteri memnuniyeti, pazar payı ve çalışanların performansının önemli derecede arttırdığı göstermişlerdir.

Altı Sigmayı 1997 yılında kullanmaya başlayan Citibank, döngü zamanını azaltma yaklaşımını kullanarak önemli kazanımlar elde etmişlerdir(Rucker, 1999): Citibank'ın varlıklı müşterilerine hizmet veren bir birimi olan Private Bank-Western Hemisphere, 6 sigma uygulamaları sonucunda iç geri dönüşleri %80, dış geri dönüşleri %85 ve kredi işlemlerinin zamanını %50 azaltmıştır. Citibank'ın global finansman ve leasing hizmetleri müşterilerine hizmet veren bir birimi olan Global Equipment Finance grubu iyileştirme sonunda, kredi karar süresini %67 azaltarak, üç günden bir güne indirmiştir.

Copeland Companies ise emeklilik planları gibi finansal hizmet ürünlerinin dağıtıcısı olan bir birimdir. Bu birimde ise finansal tabloların doğruluğunu ve zamanlamasını iyileştirmek için Fonksiyonlar Arası Süreç Haritalaması metotlarını kullanmış ve dört ay içerisinde %100 doğruluğu sağlamış, ayrıca tabloların oluşturulma zamanını 28 günden 15 güne indirmiştir.

Wyper ve Harrison (2000), Altı Sigma'yı bir firmanın insan kaynakları departmanına uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, 18 ayda kalite ve hizmetten ödün vermeden personel maliyeti %34 azaltılmış, genel giderlerde ise 250 000 pound'luk azalma sağlanmıştır. Ayrıca, müşteri memnuniyetinde artış meydana gelmiştir.

Banuelas et al. (2005), Özel bir film kaplama şirketinin uygulamalardaki israfları azaltmaya yönelik yapılan altı sigma metodolojisinde, hammadde miktarındaki azalmayla yıllık 50000 paund'luk getiri, bunun yanında çevrim zamanında azalma, kalitede artış ve muayene zamanında azalma sağlanmışlardır.

JP Morgan Chase (Global Investment Banking); ödeme işlemleri, hesap açma işlemleri ve çek defteri talebi gibi müşteri ile yüz yüze yapılacak olan işlemlerdeki aksaklıkları azaltmak için altı sigma'yı kullanmıştır. Altı sigma uygulamalarının sonucunda, müşteri memnuniyetinde önemli derecede artış sağlanırken, etkinlik ve döngü zamanlarında %30 iyileştirmeler sağlanmıştır (Antony, 2006).

Bank of America'nın 2001 yılında altı sigma yaklaşımını uygulaması ile ilk yılda, elektronik kanallar arasındaki aksaklıklar %88 azalmış, bütün müşteri hizmet kanallarındaki hatalar %24 düşmüş ve çözümü 1 günden uzun süren problemler %56 azalmıştır (Jiantong & Wenchi, 2007).

Tezsürücü ve Tunail (2010) tarafında otomotiv sektöründe yan sanayi olarak faaliyet gösteren ve jant üretimi gerçekleştiren bir firmada üretim sürecinde meydana gelen hataların ortadan kaldırılması amacıyla Altı Sigma metodolojisi uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Altı Sigma projelerinin uygulanması ile jantın boyanmasından kaynaklanan hatalar % 7'den %2'ye indirilmiştir. Ayrıca projenin uygulanması ile 3,09 olan sigma düzeyi 3,41'e yükselmiş ve projenin uygulanması sonucunda tashihlerdeki azalmadan dolayı 27532 €'luk kazanç sağlanmıştır.

2007 yılında İzmir'deki özel bir hastaneni fizik tedavi ve rehabilitasyon polikliniğinin kapasite ve kotasının artırılmasına yönelik yapılan 6 sigma projesi ile fizik tedavi ve rehabilitasyon polikliniğinde günlük 32 hastaya bakılırken, projenden sonra bu sayı alınan 2 fizyoterapist sayesinde 64'e çıkmıştır. Kotanın dolu olması nedeniyle hastalara verilen tedaviye başlama süreleri 3- 4 aydan, 1 aydan daha az sürelerle indirilmiştir. Hastanenin fiziki şartlarından da iyileştirme yapılmıştır. Bu iyileştirme sonucunda, hastaneye gelen hastaların tedaviye başlamadan önce bekleme süreleri ortalama iki buçuk saatten, yirmi dakikaya düşmüştür. Finansal olarak, iyileştirme sonrası hizmet verilen hasta sayısının 2 katına çıkmasıyla, polikliniğin gelirleri %100 artmıştır (Özveri & Dinçel, 2012).

Ülkemizde Altı Sigma metodolojisini ilk kez 1995'li yıllarda TEİ'de (Turkish Engine Industry) uygulamıştır. Altı Sigma'yı uygulayan ilk Türk sermayeli şirket ise Arçelik A.Ş. dir (Bircan & Köse, 2012). Bunların yanı sıra Altı Sigma uygulamasına geçen firmalar arasında Çimtaş, Kordsa, Vestel, Borusan, Ford Otosan, Kalekim, Bsh-Profilo, Teba, Vitra, Bosch, Ego, Koçnet, Sheraton Otel, Medline, Koç Sistem, TEB Sigorta, Fırat Plastik gibi firmalar yer almaktadır (SPAC, 2019). Yabancı şirketlerden American Express, Johnson & Johnson, Citibank, Sun Microsystems, Nokia, Siemens, Bosch, Ericsson, Kodak, LG, Hyundai, Honda gibi şirketlerde altı sigma'yı uygulayan şirketler arasında yer almaktadır (Özveri & Altınöymak, 2013).

Ankara Sheraton Otel ve Kongre Merkezi'nde 6 sigma uygulaması ile ilk olarak personel planlama yöntemiyle hizmetten ödün vermeden fazla çalışanın çıkartılması ile güvenlikten 64,416 (000) dolar, kat hizmetlerinden 58,566 (000) dolar ve yiyecek-içecek departmanından 43,961 (000) dolarlık bir kazanç sağlanmıştır(Deniz & Turanlıgil, 2016).

GE Capital Mortgage, birimlerine altı sigma uygulayarak telefonla arayan bir müşterinin bir GE çalışanına doğrudan ulaşma oranını %76'dan %99'a yükseltmiştir. Yapılan iyileştirmeler ile müşteri memnuniyeti artırılmış, iyileştirilen sürecin bu iş koluna sağladığı kazanç milyonlarca dolar olmuştur(Yavuz, 2006).

KAYNAKLAR

1. Gerger, A. R. Firuzan, "Yalın Altı Sigma Projelerinin Başarısız Olma Nedenleri", Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt 20, Sayı 5, , s. 3383 –3393, 2010.
2. A. Polat, B. Cömert, T. Arıtürk "Altı Sigma Vizyonu", Pelin Ofset Matbaacılık, Ankara, 2005.
3. A. R. Yönel, "Yalın Üretim ile Altı Sigma Arasındaki İlişki", <https://lean.org.tr/yalin-uretim-ve-alti-sigma-arasindaki-iliski-2/>, (Erişim Tarihi: 02-01-2019).
4. A. S. Okur, Yalın Üretim. İstanbul: Söz Yayınları, 1997.
5. B. Wyper, A. Harrison, "Deployment of Six Sigma Methodology in Human Resource Function: a case study", Total Quality Management, 11: 720-727, 2000.
6. C. Jimmerson, D. Weber and D. K. Sobek, "Reducing Waste and Errors: Piloting Lean Principles at Intermountain Healthcare", The Joint Commission Journal on Quality and Patient Safety, 31(5), 249-257, 2005.
7. D. Fillingham, "Lean Healthcare: Improving the Patient's Experience", Kingsham Press, UK, 2008.
8. D. I. Ben-Tovim, J. E. Bassham, D. Bolch, M. A. Marin, M. Dougherty, and M. Szwarcbord, "Lean thinking across a hospital: redesigning care at the Flinders Medical Centre", Australian Health Review, 31(1), 10-15, 2007.
9. D. K. Edwards, R.C. Edgell and C. E. Richa, "Standard Operations – The Key to Continuous Improvement in a Just-In-Time Manufacturing System", Production and Inventory Management Journal, Vol: 34, No.3, 7-13, 1993.
10. D. Nguyen, "A New Application Model of Lean Management In Small And Medium Sized Enterprises". International Journal of Simulation Modelling, 14(2): 289-298, 2015.
11. D. Tezsürücü, İ. Tunail, "Altı Sigma Metodolojisi ve Otomotiv Sektöründe Bir Örnek Olay İncelemesi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 129-146, 2010.
12. E. Emel, Uludağ Üniversitesi Yalın Sağlık Hizmeti ile Tanıştı, 2016, <http://lean.org.tr/uludag-universitesi-yalin-saglik-hizmeti-ile-tanisti/>, Erişim Tarihi: 23.02.2019.
13. E. Işığçık, "100 Soruda Altı Sigma", Bursa: Marmara Kitabevi, 2011.
14. E. Işığçık, "Toplam kalite yönetimine bakış açısıyla istatistiksel kalite kontrol". Bursa: Ezgi Kitabevi, 2005.
15. F. Özçelik, "Yalın performans ölçüleri ve yalın üretim uygulayan işletmelerin muhasebe bölümlerinde bir araştırma", International Journal of Economic and Administrative Studies, 5(10), 103-126, 2013.
16. G. Canpolat, Bolu Yalın Hastane Uygulamaları Sempozyumu, 2015, <http://lean.org.tr/bolu-yalin-hastane-uygulamalari-sempozyumu/>. Erişim Tarihi: 23.02.2019.
17. G. Deniz, F. A. Turanlıgil, "6 Sigma Yaklaşımının Hizmet Sektöründe Kullanılması ve Konaklama İşletmelerinde Uygulanabilirliği" Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(14), 2016.
18. G. Eckes, "Herkes İçin Altı Sigma", Çev. Adıyaman, B. MediaCat Yayınları, İstanbul, 10-11, 2007.
19. G. Kiriş, "6 Sigma Yaklaşımı ve Tusaş Motor Sanayii A.Ş. (TEİ)'de Uygulama Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003.
20. H. Bircan, S. Köse, "Altı Sigma ve Firmaların Altı Sigma'ya Bakış Açısı: Sivas - Kayseri İli Örneği", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Yıl:8, Sayı:2, 8:107-129, Güz 2012.
21. H. Ertürk, F. Özçelik, "Yalın Üretim Uygulayan İşletmeler İçin Yalın Muhasebe". Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1): 15-45, 2008.
22. H. R. Yazgan, Ö. Sarı, V. Seri, "Toyota Üretim Sisteminin Özellikleri" Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Sakarya, 1998.
23. İ. Ertuğrul, O. Özveri ve A. Gündoğan, "Yalın üretim sisteminin tekstil sanayinde uygulanabilirliği". Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(6), 15-32, 2013.

24. J. Antony, "Six sigma for service processes", *Business Process Management Journal*, 12(2), 234-248, 2006.
25. J. K. Liker, "The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer", McGraw-Hill, New York, 2004.
26. J. L. Condel, D. T. Sharbaugh, and S. S. RAAB, "Error-free Pathology: Applying Lean Production Methods to Anatomic Pathology", *Clinics in Laboratory Medicine*, 24(4), 865-899, 2004.
27. J. Pearce, "Achieving Timely 'Simple' Discharge From Hospital - A Toolkit for the Multi-disciplinary Team", Department of Health Chlorine Free Paper, UK, 2004.
28. K. Günay, T. Çetin, O. F. Baykoç, "Montaj Hattı Dengelemede Geleneksel ve U Tipi Hatların Karşılaştırılması ve Bir Uygulama", *Teknoloji*, 3:351-359, 2004.
29. K. Laing, K. Baumgartner, "Implementing Lean Principles to Improve the Efficiency of the Endoscopy Department of a Community Hospital", *Gastroenterology Nursing*, 28, 210-215, 2005.
30. K. Yang, E. H. Basem, "Design For Six Sigma", New York, The McGraw-Hill, 2003. L. J. Krajewski, L. P. Ritzman, "Operations management: processes and value chains", Pearson/Prentice Hall: Pennsylvania, 2005.
31. L. Lindlöf, B. Söderberg, and M. Persson, "Practices supporting knowledge transfer – an analysis of lean product development," *Int. J. Comput. Integr. Manuf.*, no. August 2013, pp. 1-8, Jan. 2012.
32. M. M. Sumant, P. Patel, "Importance of Lean Tools and Techniques in Industrial Sectors: A Literature Review" *International Journal of Applied Engineering Research*, 9(7), pp. 765-771, 2014.
33. M. A. Cusumano, "The Japanese Automobile Industry", Harvard University Press: Cambridge, 1989.
34. M. B. Durmuşoğlu, "Grup Teknolojisi ve Esnek Üretim Dersi, Ders Notları", İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2005.
35. M. Demirel, "Kalite Yönetim Yaklaşımı Olarak 6 Sigma: Bir Uygulama Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
36. M. Kovacevic, M. Jovicic, M. Djapan, and I. Zivanovic-Macuzic, I. "Lean Thinking in Healthcare: Review of Implementation Results", *International Journal for Quality Research*, 10(1), 219-230, 2016.
37. M. Rother and J. "Shook, Learning to see: value stream mapping to create value and eliminate muda", Massachusetts: Lean Enterprise Institute, 2003.
38. M. Ş. Gök, T. Arıcı, "Yalın Yönetim Sistemlerinde Alternatif Yaklaşım: Dinamik Kalite Yönetim Sistemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 135- 143, 2016.
39. N. Gürsakal, "Altı Sigma Müşteri Odaklı Yönetim". (2.Basım), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
40. O. Özveri, D. Dinçel, "Altı Sigma Proje Seçim Yöntemleri ve Bir Hastanede Uygulanması", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(27), 55-78 2012.
41. O. Özveri, F. Altınaymak, "Hizmet Sektöründe Altı Sigma: Bankacılık Uygulaması". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 85-99, 2013.
42. O. U. Türkan, "Üretimde yalın dönüşümün temel performans kriterleri". *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi*, 12(2) 28-41, 2010.
43. Ö. Bayazıt, "Toplam Kalite Yönetimi'nin Yürütülmesinde Önemli Bir Araç: Kalite Çemberleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 95-105, 1998.
44. P. B. Deshpande, S. L. Makker, M. goldstein, "Boost Compotitiveness via Six Sigma", *Chemical Engineering Progress*, 11: 65-70, 1999.
45. P. M. Bryant, R. D. Gulling, "Faster, Better, Cheaper: Lean Labs are the Key to Future Survival", *Clin Leadersh Manag Rev*, 20(2), E2-E2, 2006.

46. P. Vidhate, A. Mehendarge, P. Wagle, P. Ghatge, D. B. Shelke, "Formation of Mathematical Model for Heijunka To Improve the Process Effectiveness Measure", *International Journal of Emerging Trends in Engineering and Development*, 2(3), 185-197, 2013.
47. R. Banuelas, J. Antony, M. Brace, "An Application of Six Sigma to Reduce Waste", *Quality and Reability Engineering International*, 25: 553-570, 2005.
48. R. Panning, R. "Using Data To Make Decisions And Drive Results: A LEAN İmplementation Strategy", *Clinical Leadership & Management Review: The Journal Of CLMA*, 19(2), E4-E4, 2005.
49. R. Rucker, "Six sigma at Citibank", *Quality Digest*, December, <http://www.qualitydigest.com/dec99/html/citibank.html>, 1999, (Erişim Tarihi, 03.02.2019).
50. S. Doğan, Ö. Demiral, "Yalın Yöntemler ve Altı Sigmayı İçeren Bütünleşik Bir Yaklaşım: Yalın Altı Sigma", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, , s.358 – 360, 2008.
51. S. Genç, "6-Sigma Kılavuzu: 14 Kolay Bilgi", İstanbul Sanayi Odası Kalite ve Teknoloji İhtisas Kurulu (ISO-KATEK), ISO Yayın No: 2011/28, İstanbul, 2011.
52. S. Kamoy, "6 Sigma ve İstatistiksel Teknikler", Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002.
53. S. S. Raab, C. A. Jaja, J. L. Condel, and D. J. Dabbs, "Improving Papanicolaou Test Quality and Reducing Medical Errors by Using Toyota Production System Methods", *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 194(1), 57-64, 2005.
54. S. Shingo, *Non-Stock Production-The Shingo System for Continuous Improvement*, Productivity Press, Cambridge, 1988.
55. S. Şentürk, S. "Faktöriyel Tasarıma Adaptif Ağ Tabanlı Bulanık Mantık Çıkarım Sistemi ile Farklı Bir Yaklaşım", *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22, 57-74, 2010.
56. S. Yavuz, "Altı sigma yaklaşımı ve bir sanayi işletmesinde uygulama", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.
57. SPAC, "Altı Sigma Nedir?", (1.Baskı), Ankara: S.P.A.C. Altı Sigma Danışmanlık Ltd. Şti, 2003.
58. T. Horikiri, D. Kieffer, T. Tanaka, C. Flynn, "A Toyota Secret Revealed: The Oobeya Room- How Toyota Uses this Concept to Speed up Product Development", *PDMA Visions Magazine*, 9-13, 2009.
59. T. Ohno, "Toyota Ruhü", Scala Yayıncılık, İstanbul, 1996.
60. T. Ö. Özçelik ve F. Cinoğlu, "Yalın felsefe ve bir otomotiv yan sanayi uygulaması", İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 12(23), 79-101, 2013.
61. Y. Dave, N. Sohani, "Single Minute Exchange of Dies: Literature Review", *International Journal of Lean Thinking* 3(2), 27-37, 2012.
62. Y. Monden Y. "Toyota Production System: Practical Approach to Production Management", *Industrial Engineering and Management Press*, Norcross, Georgia, 1983.
63. Z. Jiantong, and L. Wenchi, "A study on implementing six-sigma in banking service". *IEEE*, 3251-3254.2007.
64. Z., Radnor, P. Walley, A. Stephens, and G. BUCCI, "Evaluation of the Lean Approach to Business Management and its Use in the Public Sector", *Scottish Executive Social Research*, 20, 2006.

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ DESTEKLİ TURİZM ENDÜSTRİSİNDE YAPAY ZEKA VE ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMALARI

Mehmet ÇAVUŞOĞLU ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Mehmet ÇAVUŞOĞLU Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü.

GİRİŞ

Günümüz insanı, Teknoloji Çağı olarak da adlandırılan günümüzde teknolojik ürünleri hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olarak benimsemiştir. İnsanlar günlük işlerini gerçekleştirirken akıllarına takılan birçok sorunun cevabını internete bağlı bilgisayarlar veya cep telefonlarında bulmaktadırlar. Örneğin yapmak istediğimiz bir yemeğin tarifini, okul ödevini, hava raporunu, döviz kuru bilgisini ve bunun gibi birçok kafamıza takılan bilimsel veya güncel sorunun cevabını hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş internet dünyasında buluyoruz. Tüm bu gelişmeler, Dijital Devrim olarak nitelendirilen 4.Sanayi devrimi yaşadığımız günümüzde hemen hemen her sektör teknolojinin beraberinde getirdiği nimetler olan bilgisayarlar, cep telefonları ve internet dünyasına bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, kişilerin ve kurumların çalışma ve iş yapma biçimlerinde devrim niteliğinde birçok uygulamayı başlatmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma, bilişim teknolojileri destekli yapay zeka ve artırılmış gerçeklik sistemlerinin günümüz ve geleceğin turizm sektöründe yaratacağı değişimler, değişecek olan iş yapma biçimleri, sektöre yapacağı katkılar ve bunların potansiyel turist davranışları üzerinde yaratacağı etkiler konusunda hazırlanmış bir çalışmadır. Bu çalışma çok yakın bir gelecekte her işletmenin ve insanın kişisel bir Yapay Zeka sistemi olacağı ve birçok işini de bu sistemlerin aracılığı ile yapılacağı varsayımı temelinde düşünülmüş bir çalışmadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde öncelikle Bilişim Teknolojileri, Yapay Zeka ve Artırılmış Gerçeklik kavramları konusunda geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve bu teknolojilerin turizm endüstrisinde kullanımı hakkında yazılmış bilimsel makaleler incelenerek kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Bilişim Teknolojileri Kavramı

Bilgi ve İletişim Teknolojilerini bilginin elde edilmesi, işlenerek bir ürüne dönüştürülmesi ve insanlığın hizmetine sunulmak için dağıtılması için gerekli bilgi teknolojisi altyapı ve iletişim teknolojilerinin tamamı olarak açıklanabilir.

Bilişim teknolojileri, veri toplamak ve değerli bilgiler oluşturmak için işletme süreçlerine teknolojinin uygulanmasıdır. Genel olarak donanım, yazılım, iletişim araçları (faks, e-posta gibi) ile birlikte bunları destekleyen kaynaklar ve personelden meydana gelmektedir. Diğer bir tanıma göre bilişim teknolojileri bir işletmenin bilgisayar ve iletişim teknolojisine yaptığı toplam yatırım olarak ifade edilmektedir. Bu, donanım, yazılım, veri toplama ve sunma araçlarını (satış noktası ve ATM sistemleri gibi), elektronik olarak saklanan tüm veriyi ve bu hizmetlerde görevli insanları içermektedir (Güleş, 2002)

Bilgi ve iletişim temelli iş yapma biçimleri günümüz işletmelerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Günümüzde hemen hemen her sektör dünya çapında yayınlanan bilgileri toplayıp yorumlayarak işlerini yürütmektedir. Örneğin turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler; Konaklama işletme bilgilerinden, yiyecek içecek işletme bilgilerine, hava raporu bilgilerinden döviz kuru bilgilerine kadar sektörel alakalı birçok bilgiyi anlık veya gün işleyerek tüm operasyonlarını yönetmektedirler.

Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler artık birçok sabit maliyetlerinden de tasarruf etmektedirler. İşletmeler; dergi, katalog ve diğer pahalı iletişim araçları yerine Sosyal Medya olanakları, Whatsapp gibi gelişmiş sesli ve görüntülü iletişim programları ve web siteleri aracılığı ile maliyetlerini azaltmaktadırlar. Günümüz teknoloji üreticilerinin ürettiği son model bir bilgisayar veya akıllı telefon aracılığı ile her

sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de iş yapma biçimlerini mobil hale getirerek fiziki mekanlardan bağımsız iş yapma biçimlerinde de devrim yaratmışlardır.

Yapay Zeka (Artificial Intelligence) Kavramı

Yapay zeka felsefesini ilk ortaya çıkaran kişi ünlü İngiliz mantık ve matematikçi Alan Turing'dir. 1950 yılında Mind adlı felsefe dergisinin Ağustos sayısında "Computing Machinery and Intelligence" adlı bir makale yayınlamıştır. Bu makale "Makineler düşünebilir mi?" sorusunu dikkatli bir felsefi tartışmaya açmış ve makineler düşünebilir iddiasına karşı olan itirazları reddetmiştir (Pirim, 2006). Yapay zeka, insanlar tarafından yapıldığında zeka gerektiğine inandığımız bazı işlerin, insana eliyle bir makine ya da bilgisayara yüklenmesi ve onların programlanmasını ifade eder. Yapay zeka bilgi edinme, algılama görme, düşünme, karar verme, dil kullanabilme, problem çözme v.b, insana ait zihinsel süreçlerle bilgisayarların donatılması olarak tanımlanmaktadır (Eyim, 2016).

Yapay zeka, muhakeme etme, öğrenme ve anlama işlemleri ile ilgili bilgi işlem teknolojisi ve temel konuları, bilgi temsili, araştırma, anlama ve sonuç çıkarmadır. Zekice davranışları inceleme yollarından biri olan yapay zeka, bilgisayara zekice düşündürme yollarını bulmaya çalışır. Yani yapay zeka, insan zekasının sınırlı ölçüde bilgisayara aktarılmasıdır. Bir başka ifade ile yapay zeka insanlar gibi düşünen zeki bilgisayar programlarının geliştirilmesi ile uğraşan bir bilim dalıdır denilebilir (Kaçtıoğlu ve Kılağz, 2000)

Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality) Kavramı

Artırılmış gerçeklik, dünyadaki nesnelerin görüntülerinin bilgisayar tarafından üretilen grafik, ses, video ve konum verileri gibi ek veriler ile zenginleştirilerek tanımlanmasıdır. Diğer bir deyişle gerçek dünya ile bilgisayar dünyasının iç içe girdiği bu teknoloji ile dünyada yer alan nesnelerin görüntülerinin bilgisayarlar tarafından üretilen verilerin zenginleştirilerek daha detaylı ve anlaşılır bir şekilde tanımlanmasına artırılmış gerçeklik denilmektedir (Uğur ve Apaydın, 2014).

Artırılmış gerçeklik, kullanıcının gerçek dünyayı, üzerine sanal nesneler bindirilmiş olarak veya sanal nesneler ile birleştirilmiş olarak görmesini sağlar. Artırılmış gerçekliğin temelinde, sanal ve gerçek dünyanın birleşimi yer almaktadır. Artırılmış gerçeklik, gerçek çevrenin, sanal nesnelerle birleştirilmesi ve zenginleştirilmesidir. Artırılmış gerçeklik kullanıcıları, gerçek çevrelerini açıklamak ve zenginleştirmek için sanal nesnelerle etkileşimi kullanarak, görsel bir yanılsama yaşamaktadır (Cankül, v.d, 2018).

Artırılmış Gerçeklik kavramını, bilgisayar tarafından üretilen ve asıl dünyada varmış gibi görünen sanal nesnelerle gerçek dünyayı tamamlaması olarak açıklayabiliriz. Artırılmış Gerçekliğin özellikleri (Özgündeş ve Bozok, 2017):

- Gerçek ve sanal nesneleri gerçek bir ortamda birleştirmekte,
- Etkileşimli ve gerçek zamanlı olarak çalışmakta,
- Gerçek ve sanal nesneleri birbirleriyle kaydederek / hizalamaktadır.

Turizm Endüstrisinde Bilişim Teknolojileri Kullanımı

Bilişim Çağı olarak adlandırılan günümüzde her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de bilişim teknolojileri destekli iş yapma biçimleri ve uygulamaları geliştirilmiştir. Bilgisayar teknolojileri, işletmelerin daha verimli, hatasız, kusursuz ve

daha büyük kitlelere yönelik üretimi desteklemektedir. İletişim teknolojileri ise internet tabanlı iletişim programları ile örneğin Sosyal Medya aracılığı ile küresel boyutta kaliteli, görsellik içeren ve çok ucuz maliyetli iletişim imkanları sunmaktadırlar.

Günlük faaliyetlerin temel olduğu turizm sektöründe bilginin yaratılması, toplanması, işlenmesi ve iletilmesinin hayati önem taşımasından dolayı; bilgi teknolojileri beklenmedik bir şekilde turizm işletmelerinin en önemli elemanlarından biri haline gelmiştir. Yani; hem turizm arzının hem de turizm talebinin hızlı gelişimi, bilgi teknolojilerini endüstrinin zorunlu bir partneri haline getirmiştir ve bu nedenle bilgi teknolojileri, turizm pazarlaması, dağıtımı, promosyonu ve koordinasyonunda artan bir şekilde önemli bir rol oynamıştır (Erdoğan, 2011).

Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli gelişmelerin turizm endüstrisinde meydana getirdiği devrim niteliğindeki değişimleri gösteren bilgiler Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Turizm Endüstrisinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Devrimi

I.Turizm Bilişim Devrimi	II.Turizm Bilişim Devrimi	III.Turizm Bilişim Devrimi	IV.Turizm Bilişim Devrimi
Yazılı Medya, Telefon, Radyo, TV Fiziki Ofis (1980’li yıllara kadar)	Web Sitesi ve İnternet Pazarlaması Fiziki Ofis+Web Sitesi (2000’li yıllara kadar)	Mobil Pazarlama Web Sitesi+Sosyal Medya (2015’lu yıllara kadar)	Yapay Zeka ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları (2015’lu yıllardan günümüze)

Turizm Endüstrisinde Yapay Zeka Kullanımı

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan dördüncü endüstri devrimi her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de doğal olarak birçok yenilikle hatta devrim niteliğinde gelişmeye neden olmuştur. Endüstri 4.0 devriminin ürünleri olan Yapay Zeka uygulamaları turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde temel birtakım değişiklikler yaratmaya başlamıştır. Bu uygulamalar sektördeki iş yapış biçimlerini, harcanan zamanı ve kullanılacak insan gücü sayısını azaltarak işte verimlilik ve harcamalarda tasarruf sağlamaktadır.

Günümüzde pek çok otel zincirinin önem vermeye ve faaliyete sokmaya başladığı robotlar ve yapay zekâ uygulamaları, çok fazla bilgiyi belleklerinde bulundurabilmekte, bizim yapabileceğimizin ötesinde çoklu görevleri ve eylemleri otomatikleştirmekte, check-in işlemlerini hızlandırmaya yardımcı olmaktadır. Belki de sektör açısından en önemli özellikleri, çeviri yazılımının her zamankinden daha ileri düzeye ulaşmasıyla birlikte, yapay zekâ uygulamalarının tüm gezginlere kendi dillerinde her zamanki seyahat işlemlerini yapma fırsatı sağlayacak olmasıdır. Bu durum otelcilikle uğraşmak isteyen yetenekli girişimler için sorun yaratabilmektedir. Ancak yapay zekâ uygulamaları dünyanın dört bir tarafından gelen müşterilerin tüm sorularına derinlikli, detaylı cevaplar almalarını sağlayabilmektedir (Kayıkçı ve Bozkurt, 2018)

Turizmde Yapay Zeka teknolojisi, sektördeki doğruluğu arttırmakta ve otel yöneticilerine turist talebi ve tedariki hakkında daha iyi bir anlayış getirmektedir.

Böylelikle daha iyi bir pazarlama stratejisi planlanması, finansal yönetim ve insan kaynakları planlaması ile sonuçlanmaktadır (Topsakal, v.d, 2018).

Turizm Endüstrisinde Artırılmış Gerçeklik Kullanımı

Turizm endüstrisini temelden etkileyen bir başka gelişme de Artırılmış Gerçeklik uygulamasıdır. Bu uygulamada özellikle Tur Rehberliği mesleği açısından çok olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Bu konuda geliştirilmiş bilgisayar programları sayesinde örneğin antik bir tiyatro kalıntısını ziyaret eden bir turist kullandığı kameralı tablet bir bilgisayarı veya akıllı bir gözlük kamerasını antik tiyatroya doğru tuttuğu zaman, antik tiyatronun kullanıldığı dönemdeki canlandırılmış (yeniden yapılandırılmış) görüntüsünü tablet bilgisayar ekranında görebilmektedir.

Turizm sektöründe kullanılan Artırılmış Gerçeklik uygulamaları sayesinde bir turist, gittiği tarihi mekânda veya müzede mobil cihazının görüntüsüne giren her şeyle etkileşime girebilme imkânına sahip olmaktadır. Tarihi bir mekânda yıkılmış bir alanın eski halini görebilmekte, eserin yapıldığı zamanda kullanılan araçlar, silahlar hatta o alanda gerçekleşmiş olaylar ve savaşları animasyon olarak izleyebilmektedir. Kısaca artırılmış gerçeklik uygulamaları ile tarihi yapılar ve mekânlar mevcut haliyle korunurken, ziyaretçilerin yapının orjinal halini hissetmesi sağlanmakta ve turistlere yeni ve farklı deneyimler sunulabilmektedir (Akkuş ve Akkuş, 2018).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda, durum saptayıcı/betimleyici araştırma modelinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmamızın bu bölümünde dünyada turizm sektöründe kullanılan yapay zeka ve artırılmış gerçeklik uygulamalarını tespit etmeyi, bu uygulamaların çalışma biçimleri ile iş yapış yöntemlerini kayıt altına almayı amaçlamaktadır.

VERİ TOPLAMA ARACI VE ÖRNEKLEM

Araştırmamızda toplanan bilgiler yazılı bilimsel kaynakların (Written Documentation) taranmasından elde edilmiştir. Çalışmamız dünya genelinde yapılmış bir araştırmadır.

BULGULAR

Bu bölümde, dünya turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerinde kullanılan Yapay Zeka ve Artırılmış Gerçeklik uygulamaları hakkında araştırmamızdan elde etmiş olduğumuz bilgiler yer almaktadır.

Yapay Zeka Destekli Seyahat Acentesi

Rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı Global turizm pazarında işletmelerin kendilerini yenilemeleri ve teknoloji yoğun çalışma biçimlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu zorunluluk artık seyahat acentelerini sadece bir web sitesi kurup bunun üzerinden turistik ürün pazarlama ile sınırlı kalmamayı gerektirmektedir. Seyahat acenteleri yoğun rekabetten etkilenen müşterileri bulmak, onlara farklı ürünler sunmak ve müşteri sadakati yaratmak zorunda kalmaktadırlar. Günümüzde diğer işletmelerden farklılaşmanın yolu teknolojik yenilikleri takip etmekten geçmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışma özellikle son yıllarda yaygınlaşma eğiliminde olan yapay

zeka uygulamalarını seyahat acenteciliği sektörüne nasıl uygulanacağı konusunda bir yol haritası çizmeyi hedeflemekteyiz.

Fiziki dünyada faaliyet gösteren seyahat acentelerinin çalışma sisteminin temelinde: ön anlaşma yaptıkları konaklama işletmelerinin ürünlerini tanıtım ve satış, uçak, gemi, tren ve otobüs biletlerinin satışı ve tur operatörü işletmelerin ürünlerini pazarlama ön plana çıkmaktadır. Fakat global rekabetin baskısı altındaki seyahat acenteciliği sektörü artık yenilenmeyi, farklılaşmayı ve ulusaldan çok uluslararası boyutta iş yapmayı gerektirmektedir.

Sanal dünyada faaliyet gösteren ve global çapta iş yapan online bir Seyahat Acentesi tanıttığı turistik ürünleri 7 Gün 24 saat anında dinamik bir şekilde satabilme yeteneğine sahiptir. Online Seyahat Acenteleri dünya piyasalarını sıkı bir şekilde takip eden, fiyat değişimlerini anında sitelerine yansıtabilen, tüm dünyadaki turistik ürün tedarikçileriyle iş yapabilme yeteneğine sahip özellikle acentelerdir. Seyahat acentelerinin önündeki en büyük tehlike, oturdıkları yerden internete bağlı bir bilgisayar veya akıllı telefonla aracısız direkt olarak turizm işletmelerinden ürün alabilme yeteneğine sahip tüketicilerdir. Bu nedenle seyahat acenteleri üzerlerindeki bu baskı azaltmalarının yolu yapay zeka uygulamasından geçmektedir.

Turizm endüstrisinde devre dışı kalmak istemeyen seyahat acentelerinin artık yapay zeka uygulamalarına ağırlık vermeleri gerekliliğini farkına varmaları gerekmektedir. Aşağıdaki bölümde yoğun global rekabet baskısı altındaki seyahat acentelerinin yapması gerekli yapay zeka uygulamaları hakkında öneriler yer almaktadır:

- Yapay zeka kontrollü **“Sanal Gerçeklik Uygulamalarını”** ile müşterilerini; seyahat edecekleri bölgeler, turistik tesisler ve satın alacakları turlar hakkında görsel ağırlıklı bilgilendirmeleri gerekmektedir.
- Sanal seyahat acentesi müşterilerin, sistemine üye tedarikçi işletmelerin **“ürünlerini yapay zeka destekli uygulamalarla karşılaştırma”** yaparak seçimleri kolaylaştırılmaları gerekmektedir.
- Sanal seyahat acentesinden daha önce ürün satın alan **“Müşterilerin Yorumlarını”** potansiyel müşterilere göstererek değerlendirme yapmalarına olanak yaratılmalıdır.
- Konaklama hizmeti aldıkları turistik işletmenin yer aldığı bölgede ulaşabilecekleri **“Alternatif Turizm Hizmetlerinin Listesi”** ve fiyatlarını talep eden müşterilere yapay zeka destekli uygulamalarla sağlamaları gerekmektedir.
- Müşterilerine sürekli hizmet verecek bir yapay zeka uygulamasıyla, ihtiyaç duydukları zaman bulundukları bölgeye ait **“Stratejik Bilgileri”** örneğin; en yakın taksi, otobüs, kuru temizleme, restoran v.b. gibi işletmeler hakkında detaylı bilgiler elde edebilme olanağı sağlamalıdır.
- Müşterilere, seyahat edilecek bölgede mevcut **“Önemli Bilgileri”** örneğin; en yakın konsoloslukların adresi, hava durumu, döviz kurları, güvenlik bilgilerini (doğal afetler, savaş, terör faaliyetleri gibi ve ani gelişen olaylar v.b) gibi birçok gerekli bilgiyi anlık paylaşacak bir yapay zeka bilgilendirme sistemi kurması gerekmektedir.
- Seyahat acentesi müşterilerinin ihtiyaç duyması halinde kullanabilecekleri yapay zeka destekli **“Canlı Tercüme Hizmeti”** vermeleri gerekmektedir.
- Seyahat acentesi yapay zeka destekli **“Müşteri Segmentasyonu”** (bölümlendirme) sistemi kurarak müşterileri hakkında güncel detaylı bilgileri saklamalıdır.
- Seyahat acentesi yapay zeka destekli **“Pazar Bölümlendirme”** ve **Hedef Pazar Belirleme”** çalışmaları yapmalıdır.

Yapay Zeka Destekli Tur Operatörü

İnternetteki bir seyahat portalından paket tur satın alan bir tüketici tüm biletleme ve ulaşım faaliyetlerini web sitelerindeki yapay zeka destekli yönlendirmeler sayesinde kendi kendilerine gerçekleştirerek zamanla bir aracı tur operatör işletmesine gerek duyulmayacaktır. Online Tur Operatörlerinin iş yapabilmeleri; kültürel, kişiye özel, özendirici ve VIP turlar düzenlemeleri ile önem kazanacaktır (Ay, 2006).

Yapay Zeka Destekli Turizm Danışma Uygulamaları

Konaklama işletmelerinde faaliyet gösteren yapay zeka destekli danışmanlık uygulamaları, konusunda donanımlı, yetkin ve yazım aşamasında yüklenecek doğru ve onaylı bilgilerle güvenilir, interaktif yani sorulacak olan sorulara da cevap verebilen yeteneğe sahip akıllı yazılımlardır. Bu konuda faaliyet gösteren uygulama örnekleri aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

➤ Chatbotlar

Chatbotlar, yiyecek siparişi verme, toplantı ayarlama, hava durumu hakkında bilgi verme gibi birçok fonksiyonu olan danışmanlık yazılımlardır (Kayıkçı ve Bozkurt, 2018). Chatbotlara örnek olarak Cosmopolitan of Las Vegas Hotel kapıcısı Rose isimli chatbotu örnek gösterebiliriz. İstedığınız her şeyi, istediğiniz zaman yazabileceğiniz, mizah duygusuyla donatılmış, *kendi özgün kişiliği olan ve ne söyleyeceği öngörülemeyen bir yapay zeka* chatbot olan Rose'ye ait bir telefon numarası da mevcuttur. Çoğu durumda Rose, soruları kendisi cevaplayabilmektedir (webiusdigital.com, 2018).

➤ Connie

Hilton'un kurucusu Conrad Hilton'ın ismiyle anılan Connie, IBM'in geliştirdiği yapay zeka sistemi olan Watson ve WayBlazer tarafından turizm endüstrisi için geliştirdiği rehber danışman robotudur. Connie ziyaretçilere; istekleri konusunda yardımcı olmakta, misafir deneyimini kişiselleştirmekte ve seyahatlerini planlamalarına yol göstermektedir (Davis, 2016). Konaklama endüstrisinde kullanılan ilk ön büro elemanı olan Connie Fotoğraf 1'de yer almaktadır.

Fotoğraf 1: Connie İsimli Yapay Zeka Robotu

Kaynak: www.ibm.com

➤ **Wayblazer**

Akıllı bir seyahat platformu olan WayBlazer, IBM'in Watson yapay zeka yazılımıyla çalışarak bir turizm endüstrisi için bir uygulama yaratmıştır. WayBlazer uygulaması sayesinde kişilerin verilerine göre seyahat önerileri yapabilmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2016).

➤ **Robi Guide**

Azerbaycan'da faaliyet gösteren bilişim teknolojileri destekli bir danışman rehber uygulamasıdır. Robi Guide, turistlere ve ülkede yaşayanlara, Azerice, İngilizce ve Rusça dillerinde restoranlar, eğlence merkezleri, mimari anıtlar, müzeler ve diğer turistik yerler hakkında ayrıntılı ses ve metin bilgileri sağlayabilen yeni bir elektronik rehber türüdür. Bu uygulama dünyada ve Azerbaycan'da olan gelişmeleri sürekli kendini yenileme özelliğine sahiptir (www.ictnews.az, 2016).

Artırılmış Gerçeklik Destekli Turist Rehberliği Uygulamaları

Profesyonel Turist Rehberliği mesleği, son yıllarda teknolojiye gelişmelerle birlikte hızla değişime uğramaktadır. Bilgiye erişimin hızlanması ve kolaylaşması, bilgi kaynaklarının artması, bu kaynakların çok daha etkileşimli bir biçim alması ile yakın geçmişe oranla çok daha fazlasını isteyen, daha donanımlı bir turist profili oluşmuştur. Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin hızla pratiğe dönüşmesi ve bilgi aktarımındaki bant genişliklerinin artması ile son zamanlarda çok daha verimli kullanım alanları bulmuştur. Artırılmış Gerçeklik uygulamaları bu meslekte yakın geleceğin önemli kilometre taşlarını oluşturmaya başlamışken, diğer yandan doğrudan veya dolaylı olarak bu

mesleğin geleneksel yöntemlerle uygulanmasındaki sınırlamaları da göz önüne sermekte, hatta tehlikeye sokmaktadır (Ersu, 2018).

Bu çalışmada geleceğin tur rehberlerinin Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality) yazılımı destekli yapay zeka uygulamaları olacağı görüşünderiz. Bu uygulamada bir arkeoloji müzesinde gezen bir turist cam kapaklı kilitli bir raf içerisinde duran örneğin bit Amforaya baktığı zaman bu objenin ne olduğunu ancak altında yazan küçük bir levha üzerindeki bilgiyi okuyarak kısaca obje hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Fakat Artırılmış Gerçeklik uygulaması olan bir tableti Amforaya tuttuğu zaman amforanın ne amaçla, hangi dönemde kimler tarafından nasıl kullanıldığını canlandıran anlık bir görüntü ile karşılaşacaktır.

Önümüzdeki yıllarda turizmde kullanılacak Artırılmış Gerçeklik uygulamalarını Yapay Zeka ile desteklemek suretiyle örneğin bir ülkedeki tüm turistik ve arkeolojik mekan ve objeler hakkındaki bilgilerin tamamı yapay zeka kontrollü Artırılmış Gerçeklik Tur Rehberi uygulamasına yüklenerek ülkedeki tüm turistik rehberlik uygulamaları yapay zekanın kontrolüne bırakılacaktır. Bu uygulamada örneğin Google Map uygulaması sayesinde sanal rehberler ziyaret edilen yeri kendi kendine tespit edip o bölgedeki tüm turistik ve arkeolojik bilgileri simülasyonları ile birlikte kullanılacak bir **Tablet Bilgisayar** veya bir **Akıllı Gözlük** ile turistlerin bilgisine sunabilecektir. Artırılmış gerçeklik uygulamaları aynı **zamanda yabancı dil ve çeviri sorunlarını** da azaltacaktır. Çeşitli turistik ve arkeolojik mekanda kullanılmış olan Artırılmış Gerçeklik uygulama örnekleri aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

➤ **Tablet Bilgisayar Uygulaması 1:** Müzede duran bir kadın heykeline doğru tuttuğumuz artırılmış gerçeklik uygulaması yüklenmiş bir tablet tur rehberi bilgisayar aracılığı ile heykelin yapıldığı dönemde nasıl olduğunu canlandıran anlık bir görüntü elde edebilmekteyiz.

Fotoğraf 2:Akropolis Müzesinde Bir Heykelin Orijinal ve Artırılmış Gerçeklik İmajları

Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=gfjlobo_oUc

➤ **Tablet Bilgisayar Uygulaması 2:** Seyahatimiz esnasında ziyaret ettiğimiz bir Saray kalıntısı önünde durduğumuz zaman bu bina kalıntılarına doğru tuttuğumuz artırılmış gerçeklik uygulaması yüklenmiş bir tablet bilgisayar aracılığı ile sarayın kullanıldığı dönemdeki görüntüsünü elde edebilmekteyiz.

Fotoğraf 3: Atina'da 2500 Yıllık Acropolis Tapınağı Orijinal İmaj ve Artırılmış Gerçeklik İmajı

Kaynak: <https://moptil.com>

Fotoğraf 4: Olympia Antik Kenti Orijinal İmaj ve Artırılmış Gerçeklik İmajı

Kaynak: <https://www.tripadvisor.co.za>

Fotoğraf 5: Bir Deniz Müzesinde Artırılmış Gerçeklik Uygulaması

Kaynak: <https://thinkmobiles.com>

➤ **Akıllı Gözlük Uygulaması 1:** Bu uygulama tablet uygulamasına benzer çalışan fakat bu uygulamada tablet kullanımı yerine akıllı bir gözlük kullanılmaktadır. Kullanım kolaylığı bakımından tablet uygulamasına göre daha kullanışlı bir sistemdir.

Fotoğraf 6: Pizza Kulesini Tanıtan ve Akıllı Bir Gözlük Aracılığı İle Kullanılan Artırılmış Gerçeklik Tur Rehberi Uygulaması

Kaynak: <https://www.art-glass.it/en/>

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, bilişim teknolojileri destekli Turizm endüstrisinde kullanılacak yapay zeka ve artırılmış gerçeklik uygulamaları; turistik destinasyonlara daha fazla çekicilik katarak ziyaretçilerin memnuniyet seviyesini artırabileceği düşüncesindeyiz. Bu nedenle Turizm sektöründe daha fazla bilişim teknolojisi, yapay zeka ve artırılmış gerçeklik kullanımı konusunda yapılması gerekenler hakkındaki önerilerimiz aşağıda özetlenmiştir.

- Bilişim teknolojileri, yapay zeka ve artırılmış gerçeklik üzerindeki bilimsel araştırmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.
- Üniversitelerin Turizm Rehberliği eğitimi veren bölümlerine 3D Modelleme ve Artırılmış Gerçeklik dersleri eklenmelidir.
- Turizm ve Kültür bakanlığı Artırılmış Gerçeklik çalışmalarına önem vermeli ve ülkemizde var olan arkeolojik mekanların ve eserlerin reproduksiyon görüntüleri çıkarılmalıdır.
- Müzeler ve arkeolojik mekanlarda Artırılmış Gerçeklik yüklenmiş Tablet bilgisayarlar ve akıllı gözlüklerin ziyaretçiler tarafından kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.
- Artırılmış gerçeklik, turistlere turizm mekanlarının dijital rekreasyonunu deneyimlemesine olanak tanıdığı için (Çelik ve Topsakal,2017), Turizm Bakanlığı bu konuda çalışmalar yaparak teknolojik gelişmelerin turizm sektöründe kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamalıdır.
- Yapay zeka destekli tercüme hizmetlerinin turizm sektöründe kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.
- Turizm sektöründe kullanılacak yapay zeka sistemlerini geliştiren bilişim şirketleri devlet tarafından desteklenmelidir.

KAYNAKLAR

1. Akkuş, G, Akkuş, Ç. (2018). "Tarihi Turistik Alanlarda Kullanılan Mobil Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Değerlendirilmesi", Journal of Tourism and Gastronomy Studies 6/1 (2018) 83-104, s:84, Erişim Tarihi 23 Nisan 2019 https://jotags.org/2018/vol6_issue1_article6.pdf
2. Ay, Lütfi (2006). "Bilgi Teknolojisindeki Gelişmelerin Seyahat Acentalarına Yansımaları; Online Seyahat Acentacılığı", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 17, (S:117-136), s:131, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289240>
3. Erdoğan, Engin (2011). "Ulusal Çapta GDS Portalı Yaratılması Üzerine Bir Proje", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, s:26, Erişim Tarihi 20 Nisan 2019 <https://docplayer.biz.tr/5482615-T-c-kultur-ve-turizm-bakanligi-yatirim-ve-dsletmeler-genel-mudurlugu-ulusal-capta-gds-portali-yaratilmasi-uzerdne-bdr-proje.html>
4. Çelik, Pınar, Topsakal, Yunus (2017). "Akıllı Turizm Destinasyonları: Antalya Destinasyonunun Akıllı Turizm Uygulamalarının İncelenmesi", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Cilt:14, Sayı:3, (S:149-166), s:155, Erişim Tarihi 15 Mart 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/389164>
5. Cankül, Duran, Doğan, Atakan, Sönmez, Batuhan (2018). "Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İnovasyon Ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları", İşletme Araştırmaları Dergisi, 10/3 (2018), (S:576-591), s:577, Erişim Tarihi 15 Mart 2019 https://www.isarder.org/2018/vol.10_issue.3_article30_full_text.pdf
6. Davis, K. Lisa (2016). "Hilton And IBM Pilot "Connie," The World's First Watson-Enabled Hotel Concierge Robot", Erişim Tarihi 25 Şubat 2019 <https://www.ibm.com/blogs/watson/2016/03/watson-connie/>
7. Ersu, Özge (2018). "Mesleğin Yakın Geleceği: Artırılmış Gerçeklik Ve Sanal Gerçeklik Uygulamaları", İkinci Uluslararası Turizm Ekonomi ve İş Bilimleri Kongresi, 01 – 04 Kasım 2018, Kartepe, Kocaeli, Erişim Tarihi 15 Nisan 2019 <http://ozge.ersu.net/yazilar/gezi-yazilari/profesyonel-rehberlikte-dijital-donum/>
8. Eyim, Ahmet (2016). "Yapay Zeka: Makineler Dönüşebilir mi?", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 30, (S:55-68), s:57, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/259870>
9. Güleş, K. Hasan (2002). "Sanayi İşletmelerinde Bilişim Sistemleri Kullanımı: Sorunlar, Beklentiler Ve Çözüm Öneriler", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı:3, s:95, Erişim Tarihi 20 Nisan 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289680>
10. Kaçtıoğlu, Sibkat, Kılağız, Yavuz, (2000). "Yapay Zeka Bilgi İşlem Teknolojisi Ve Bileşenleri", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, (S: 357-375), s:358, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/29915>
11. Kayıkcı, Y. Meltem, Bozkurt, K. Ayşegül (2018). "Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zeka Uygulamaları ve Turizme Yansımaları", Sosyal Bilimler Metinleri, Yıl 2018, Cilt 2018, Sayı 1, (S:54-64), s:57, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/468053>
12. Özgündeş, E. Reşad, Bozok, Düriye (2017). "Turizm Sektörünün Sanal Rakibi(Mi?): Arttırılmış Gerçeklik", Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, Aralık-2017 Cilt:2, No:2, (S:146-160), s:148, Erişim Tarihi 15 Nisan 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/395732>
13. Pirim, Harun (2006). "Yapay Zeka", Journal Of Yaşar University, Yıl 2006, Cilt 1, Sayı 1, (S:81 – 93), s:89, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/179113>
14. Topsakal, Yunus, Yüzbaşıoğlu, Nedim, Çelik, Pınar, Bahar, Mehmet (2018). "Turizm 4.0 - Turist 5.0: İnsan Devriminin Neden Endüstri Devrimlerinden Bir Numara Önde", Journal Of Tourism Intelligence And Smartness, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 2, (S:1-11), s:4, Erişim Tarihi 23 Şubat 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/609820>

15. Uğur, İmran, Apaydın, C. Şebnem (2014). "Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Reklam Beğeni Düzeyindeki Rolü", NWSA-Humanities Dergisi, Cilt:9, Sayı:4, (S:147-156), s:147, Erişim Tarihi 14 Nisan 2019 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/186865>

İnternet Kaynakları

16. Erişim Tarihi 25 Şubat 2019 <https://webiusdigital.com/misafir-deneyimini-gelistirmek-icin-yapay-zekayi-kullanan-3-otel/>
17. Erişim Tarihi 08 Nisan 2019 <https://www.ibm.com/blogs/watson/2016/03/watson-connie/>
18. Erişim Tarihi 14 Nisan 2019 <https://moptil.com>
19. Erişim Tarihi 14 Nisan 2019 https://www.tripadvisor.co.za/LocationPhotoDirectLink-g189487-d6868189-i327444262-Mamouisis_Tours-Olympia_Elis_Region_West_Greece.html
20. Erişim Tarihi 14 Nisan 2019 <https://www.art-glass.it/en/https://www.art-glass.it/en/>
21. Erişim Tarihi 14 Nisan 2019 https://www.youtube.com/watch?v=gfjlobo_oUc
22. Erişim Tarihi 20 Nisan 2019 <http://www.ictnews.az/read-42184-news-2.html>
23. Erişim Tarihi 20 Nisan 2019 <https://thinkmobiles.com/blog/augmented-reality-tourism/>

BELGESELDEN KURMACAYA: VITTORIO DE SICA SİNEMASINDA GERÇEKLİK, ZAMAN VE MEKÂN

Özge GÜVEN AKDOĞAN ¹

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi.

1. Giriş²

*Yaşamın gerçek kahramanlarının
kendileri olduğunu
seyircilere söylemek zamanı gelmiştir
(Zavattini, 1968: 383).*

Belgesel sinema ile ilgili olarak John Grierson'ın 1930'larda ortaya attığı görüşler, bugün de bu alandaki akademik çalışmaların odağında bulunmaktadır. İngiliz belgesel hareketinin kurucusu olan John Grierson, 8 Şubat 1926 tarihinde *The New York Sun*'da Robert Flaherty'nin *Moana* (1926) adlı filmi için yazdığı yazıda belgesel (documentary) sözcüğünü kullanır (Ward, 2005: 3). Grierson'ın görüşleri ile birlikte, belgesellerin sadece seyahat filmleri anlamına gelmediği; yoksulluğun, baskının ve savaşın ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak sosyal ve ekonomik konuları dile getirmek için kullanılabilceği de vurgulanır (Rothstein, 1985). Grierson, belgesel yapımlarda, gerçekliğin yaratıcı bir şekilde yorumlandığını belirtir (1933: 8). Bill Nichols'e göre, bu görüşte, konunun yaratıcı bir şekilde işlenmesi ve yorumlanması ile gerçeklik arasındaki çelişki çözümsüz bırakılmaktadır. Çünkü, belgesel sinemanın bu tanımında, kurmaca (fiction) anlatılara benzeyen taraflar bulunmaktadır (2017: 27). Bununla birlikte, belgeselci tavırda, bir gazeteci ya da tarihçinin gerçekliğe karşı sorumluluklarını akla getiren taraflar vardır.

Kurmaca anlatıların alegorik yapısı, tarihsel dünya yerine kurgulanmış bir dünyayı izleyicilere sunar. Belgeselin konusu ise, tarihsel bir gerçekliğe gönderme yaparken, yönetmenin kendine özgü bakış açısıyla bir temsil düzlemi oluşturur. Buna karşın belgesel filmler, bize tarihsel dünyanın içinden seslenirler. Kurmaca filmler olguları çarpıtabilir, sahte delilleri ortaya koyabilirler; ancak böyle bir yaklaşım, belgeselin itibarını tehlikeye atar. Kurmaca filmlerde oyuncular, kendilerine verilen rolleri oynayan çoğunlukla profesyonel oyunculardır. Ancak belgeseller, gerçek kişilerin gerçek davranışlarını perdeye yansıtır. Bu noktada, senaryo yazarının ya da yönetmenin yönlendirmesi, kişinin kendini rahat hissetmesi ya da kendini olduğu gibi yansıtabilmesi için çaba sarf etmesi biçiminde ortaya çıkar. Buna, Erving Goffmann (2018), *benliğin sunumu* adını vermektedir. Goffmann'a göre, insanlar toplumsal yaşamın içinde, kendi kimliklerini kurmaca bir performanstakinden farklı biçimde sunarlar. Kurmaca anlatılarda rol alanlar, kendi bireysel özelliklerini baskılamak, onlara verilen metindeki özellikleri benimsemeye çalışırlar (2018: 29). Oysa belgesellerde konuşan kişilerin, kendilerini günlük yaşamlarına yakın biçimde ifade etmeleri beklenir. Senaryo yazarının ya da yönetmenin yönlendirmesi olmadan, kişi başka bir role bürünmeye çalışmadan kendini ifade edebildiğinde benliğin sunumu da gerçekleşmiş olur.

İtalyan Yeni Gerçekçiliği, benliğin sunumunu, duyu ve gerçeklikle ilişkilendiren bir sinema akımıdır. Deleuze'ün belirttiği gibi, toplumsal sorunlara odaklanan yeni gerçekçi akım ile sinemada yeni bir sinemasal anlatım biçimi doğmuştur. Artık anlatıda karakterlerin etkileşimi daha zayıftır, duyu motor eylemlerin yerini gezintiler ve yolculuklar almıştır (2014: 266-270). Sinemada, gündelik yaşamın içinden oyunculara yer verilir. Toplumsal koşullar, sinema akımlarının oluşumunu doğrudan etkiler. İtalyan sinemasının en önemli dönemi olan yeni gerçekçilik (neo-realismo), savaş sonrası sorunlar içinde yeni bir doğuşun sancılarını yaşayan, sorunlarını daha bir açıklıkla ortaya koyan İtalya'nın bu tarihi dönemde gerçekçi filmlere ihtiyacı sonucu doğmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası sinemasının çıkış noktası, daha Mussolini faşizmi günlerinde başlayan Yeni-Gerçekçilik'tir. Bu bağlamda, Mario Verdone'nin belirttiği gibi "yeni

² Bu çalışma, 22-25 Kasım 2018 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Çağdaş Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda ve 18-21 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Avrupa Bilim, Sanat ve Kültür Konferansı'nda sunulan çalışmanın düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

gerçekçilik, gerçekten doğan bir sinemadır ve bu gerçek de tarihi bir gerçeğin olağan sonucudur" (1967: 18). M. Herbie, *Roma Açık Şehir* (Roma, Citta Apperta, 1945), *Bisiklet Hırsızları* (*Ladri di Biciclette*, 1948) ve diğer ilk filmler ortaya çıktığı zaman "bu gerçeğin bir ihlalidir" der (aktaran Verdane, 1967, 18). Ancak bu gerçekçi sinema, Rönesans'tan beri süregelen insancıl bir kültürün, yüzyıllardır var olan edebiyat alanındaki gerçekçi geleneğin ve toplumcu kuramın ürünüdür. Bu kuramın dile getirdiği, toplumların ancak aralarından yükseldikleri siyasal ve sivil toplum kesitlerinin bir ürünü olabilecekleridir (Gevgilili, 1989: 82). Bu bağlamda, yeni gerçekçi sinema, belgesel olmayan; ancak gerçeğin verilerinden yola çıkan hayali tarafı güçlü bir sinema akımıdır. İtalya'nın II. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılarla yoğrulduğu bir dönemde ortaya çıkan akım, somut tarihsel koşulların kaçınılmaz çağrısından doğmaktadır.

1935'ten sonra, Mussolini'nin yükselişi ile İtalyan Hükümeti, kendi ideolojisini güçlü kılma hevesiyle sinemaya yönelir. Mussolini, sinemanın kitleleri etkileme gücünü kullanabilmek için, sinema endüstrisini denetim altında tutma isteği içindedir (Liehm, 1984: 4-5). Sinema ve siyaset arasındaki ilişkiyi Mussolini, oğlu Vittorio Mussolini'yi sinema endüstrisinde oldukça önemli görevler vererek de ortaya koyar. Faşist yönetim, filmlerin propaganda gücünü, tüm sinemasal etkinlikleri tek elde toplayarak ellerinde tutmak istediğinden 1925 ile 1929 arasında LUCE'de (L'unione Cinematografica Educativa) bu yönde eğitim filmleri yapılır. LUCE filmlerinde ordu manevraları, zırhlı savaş gemileri ve bombardıman uçakları İtalyan halkına gösterilir (Liehm, 1984: 5). Carmino Gallone'nin yönettiği Afrika'daki eski bir İtalyan zaferini anlatan ve Musolini'nin Etiyopya'daki zaferine göndermelerde bulunan tarihsel film, *Scipione Africano* (1937) bu niyetin sonucudur (Landy, 2000: 55). Mussolini, *Azmin Zaferi* (1935) ya da *Potemkin Zırhlısı* (1925) gibi bir sinema klasiği yaratmak niyetindedir (Landy, 2000: 55). Ancak faşist yönetimin, ulusal bir sinemanın ortaya çıkması için verdiği uğraşlar, yine kendilerinin sağladıkları olanaklardan yararlanarak yetişen genç yönetmenlerin, faşist ideolojiyi filmlerinde kullanmaktan kaçınmaları sonucunda bir anlamda karşılıksız kalmıştı.³ "Faşist sinemanın şiddet dolu kahramanlığını ve burjuva komedilerinin bayalığını" (Leprohon'dan aktaran Çelickan, 1997: 149) reddeden gençler, edindikleri kuramsal bilgi ve deneyimle savaş sonrası sinemanın önemli yönetmenleri arasında yer alırlar.

Belgesel film yönetmenleri, film karelerinin seçimi, kadrajın belirlenmesi, sahnelerin dizilmesi, sesin düzenlenmesi, başlıklar, kullanılan ara yazılar gibi bazı tekniklerle belirli bir konu hakkında kendi görüşlerini belirtmek ve izleyenleri bu görüşleri benimsemeye ikna etmek isteyebilirler. Belgesellerde rol yapmayan ya da oynamayan gerçek kişiler yer alırlar. Bu bağlamda, kişiler kendilerini oynarlar ya da sunarlar. Kameranın varlığından haberdardırlar; hatta röportaj gibi unsurlar sırasında kameraya doğrudan seslenebilirler. Dolayısıyla, belgesellerde toplumsal oyuncuların kendilerini günlük yaşamdakine benzer bir şekilde sunmaları beklenir.

Bu çalışmada, belgesel sinemanın bu tür özellikleri çerçevesinde İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının en bilinen yönetmenlerinden Vittorio De Sica'nın *Bisiklet Hırsızları* (1948) ve *Umberto D* (1952) filmi ele alınmaktadır. Çalışmada, filmler birer metin olarak değerlendirilmekte ve belgeselci öğeler arasındaki ilişkiler anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Filmlerde, uzam ve zamanı oluşturmak için birbiri ardında dizilen sekanslar ve kavramsal ilişkilere dayanan biçimler bulunmaktadır. Filmsel anlatılardaki belgeselci tavrı ortaya çıkarmak için çerçeveleme, çekimler, sahneler ve sekansların birbiriyle nasıl bir ilişki içinde önemlidir. Çalışmada, sonuç olarak incelenen filmlerin

³ İtalya'da 1922'den 1943'e kadar faşist yönetim iktidardadır. II. Dünya Savaşı yıllarında film üretimi hızla artmıştır. 1939'da 77, 1940'ta 86, 1941'de 71, 1942'de 96, 1943'te 66 ve 1945'te 37 film üretilir; bu süreçte, iki yönetmen; Alessandro Blasetti (1900-1987) ve Mario Camerini (1895-1981) İtalyan sinemasının en önemli yönetmenleridir (Bondanella, 2001: 14).

biçimsel açıdan belgesel sinema geleneğe yakın duran özellikleri belirlenmektedir; bu filmlerin kurmaca kabul edilmesine rağmen sinema dilinin gerçekçi olanaklarıyla ekrana yansıtıldıkları vurgulanmaktadır.

1.1. BELGESELDEN KURMACAYA GERÇEKÇİLİK

Sinema ve gerçeklik ilişkisi, Siegfried Kraucer tarafından sinemasal hikâyeler çerçevesinde geliştirilir. Onun düşüncesinde sinema, gerçekliği keşfetmemizi anlattığı hikâyeler aracılığıyla sağlar (aktaran Andrew, 2007: 123; 135). Andre Bazin ise sinema ile gerçekçilik arasındaki ilişkiyi, bu hikâyelerin insanlarda bıraktığı izler dolayısıyla açıklar (Bazin, 1966)⁴. Sinema ve gerçeklik, Monaco'nun belirttiği gibi, bir sonuçmazlık ilişkisiyle resmedilebilir; bu ilişkide, sinema ve gerçeklik birbirine yaklaşan iki eğri gibidir ancak bu eğriler hiçbir zaman birbirine tam olarak temas edemez (2001: 386). Bazin'e göre, sinema konu, mizansen ve plan-sekanslarla gerçekliğe yaklaşır ve bu birlikteliğin en iyi örneği, II. Dünya Savaşı'nın ardından gelişen İtalya'daki Yeni Gerçekçilik akımıdır (1966: 66). Bazin, çalışmasında, İtalya'da ortaya çıkan bu akımın özelliklerini belirler. Ona göre, yeni gerçekçi sinemanın; filme gerçeğin ikiziymiş gibi izlenim vermek, gerçek zamanın sürekliliğini sağlamak, görüntüde alan derinliğine önem vermek gibi özellikleri vardır. Ayrıca, kameranın çevrinme hareketiyle çevreyi göstermesi, görüntülerin kurgulanmasında dışavurumcu sinemanın özelliklerine başvurulmaması, senaryonun toplumsal gerçekçi bir konu çerçevesinde yapılandırılması, film kahramanlarının hikâyedeki etik davranışlar üzerine düşünmesi, sinema yıldızları yerine meslekten oyuncular ve rol verilen diğer insanların eşit biçimde kullanılması gibi özellikleri bulunmaktadır (1966: 66-159).

Sinema tarihi açısından, İkinci Dünya Savaşı ile tüm dünyada yükselen faşizmin etkilerinden söz edilebilir. Savaşın neden olduğu hayal kırıklıkları ve bunalımlar, sinemanın ilk yıllarında belirgin olan hareket imgesi yerine zaman imgesinin önemini ön plana çıkarmıştır. Deleuze'e göre, saf optik ve sesli durumlar, hareket imgesi sinemasının kendini tekrar etmesi sonucunda gelişmiştir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında, hareketin yerine görme sineması olarak tanımlanan zaman imgesi sineması geçmiştir. Yeni gerçekçi sinema saf-optik durumları bir araya getirir (Deleuze, 1989: 2). Gerçekçi kuramın imge ve gerçek ilişkisi, kameranın çevrinme hareketi ile olayları aktarma, öykünün toplumsal gerçeklikle estetik bağ kurması, yıkıcı bir hümanizma içermesi ve doğal bir oyunculuk gibi ilkeler üzerine kurulur (Bazin, 2011: 184-185). Bu ilkeleri yeniden ele alan Deleuze'ün yaklaşımının etkisi ile gerçekçi kuram yeniden gündeme gelmiştir. Bazin'in (2011: 31) sinema tarihi için yaptığı biçimci kuram ve gerçekçi kuram ayrımı, Andrew (2007), Wollen (2008) ve Elsaesser ve Hagener (2010) tarafından tekrarlanmıştır. Bazin, 1920 ile 1940 yılları arasındaki filmlerde sinemasal bir ayrım ortaya koyar. Bu ayrım, görüntüye yoğunlaşan üslup ile gerçekliğe yoğunlaşan üslup arasındadır. Griffith'in montaj ilkesini temel alan Kuleşov ve Eisenstein gibi yönetmenler, yaşamın içinden seçtiklerini kurgulayarak gösterirler. Gerçekçi gelenek Feuillede ile başlar, 1920'lerde Flaherty, Von Stroheim ve Murnau'nun filmleri ile gelişir ve 1930'larda Jean Renoir tarafından yaşatılır (Bazin, 2011: 63-82). Jean Renoir, Bazin'in yeniden çerçeveleme adını verdiği yanal kamera hareketini kullanır; bu teknik Eisenstein'in biçimci montaj kuramından farklıdır (Wollen, 2008: 115).

1930'lu ve 1940'lı yıllarda özellikle Jean Renoir'nın çalışmalarında geniş alan derinliğini kullanılması, film dilinden değişimler yaşanmasını sağlar (Bazin, 2011: 41). Bazin, gerçek zamana uygun çekimleri nedeniyle ilk belgesel film olarak anılan *Kuzeyli Nanook* filminin (Flaherty, 1922) doğalcı geleneğe bağlı bir gerçekçilik sunduğunu

⁴ Andre Bazin'in sinema ve gerçeklik ilişkisinin incelenmesi için ayrıca bkz. (Büker, 1989: 20).

belirtir. Bununla birlikte, *Dr. Caligarinin Muayenehanesi* (Fritz Lang, 1920) filmindeki dışavurumcu biçimciliği gerçeklikten uzak bulur (Bazin, 2011: 36,37, 107). 1930'lu 1940'lı yıllarda, Orson Welles'in ve William Wyler'ın filmlerinde hareketi uzun çekimlerle ve alan derinliğine önem vererek perdeye taşımaları, biçimci geleneği zayıflatmıştır (Bazin, 2011: 47-48). Gerçekçi yönetmenler, sahnelerin uzamsal bütünlüğünü kesmeleri kullanmadan verirler; gerçekçi filmlerde alan derinliği ön plandadır (Wollen, 2008: 115).

İtalyan yeni gerçekçiliği, 1930'larda Welles ve Wyler gibi gerçekçi yaklaşımı benimsemiş yönetmenlerin izindedir. Bu akımın filmlerinde, kesmeler yoluyla görüntülerin kurgulanmasına değil, alan derinliğine ve uzun çekimlere önem verilir. Bu nedenle, Rosellini'nin *Hemşehri* (Paiza, 1946) ve *Almanya Yıl Sıfır* (Germania Anno Zero, 1948) ve Vittorio de Sica'nın *Bisiklet Hırsızları* (1948) filmleri, montajın etkisine karşı birer başkaldırı filmi olarak anılır (Bazin, 2011: 52).

1.2. VITTORIO DE SICA SİNEMASINDAKİ BELGESEL GERÇEKÇİLİK

Savaşın yıkıntıları arasından insan ve toplum arasındaki büyüleyici bir yeni buluşmanın öyküsünü, senaryo yazarı Zavattini ile oyuncu-yönetmen Vittorio De Sica gerçekleştirir. Bazin'e göre, Zavattini, De Sica'yı oldukça iyi tanıdığı için birlikte güzel işlere imza atarlar (2000: 65).

Bazin'e göre, gerçeğin sadık bir yeniden üretimi sanat değildir; yönetmenin seçimi ve yorumlaması sonucunda ortaya konan yapıt bir sanat ürünüdür (2000: 65). De Sica, hayatın gerçeğini ve nesnelerin doğasını filmleştirirken, dramatik bir birlik kurmayı başarır. *Bisiklet Hırsızları*'nın başarısı da buradan gelir. Filmin estetik paradoksu, tesadüfi bir olay dışında bir şey olmamasına karşın, merhametsiz bir trajedi üzerine kurulmasıdır (Bazin, 2000: 68-69). Gevgilili, De Sica'nın insan ve topluma yaklaşımını şu sözlerle tanımlamaktadır:

Akdeniz kültürüne özgü sıcaklık, sevinç, öfke ve coşku arasında zigzaglar çizen duygu patlamaları ve en kötü koşullarda dahi her şeyin geçici olduğunu göz önünden uzak tutmayan bir hoşgörü, De Sica'nın insan ve topluma yaklaşımının odak noktalarıdır. Toplumcu kurama dayanan Zavattini, yazarlığının yanı sıra usta bir gazetecidir. Bu nedenle yaşanan günün aynı zamanda bir tarih kesiti olduğunu sezmektedir. Yaşam, kendi somutluğu içinde tanımlanması gereken bir filmdir onlar için (1989: 82).

De Sica, filmlerinin gerçek anlamını "insan dayanışmasını araştırmak, bencillığe, adam sendeciliğe karşı mücadele etmek" (1968: 196) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın nedenlerini, savaş sonrası kendisini ve Zavattini'yi en çok etkileyen şeyin insanın yalnızlığı olmasında aramak gerekir. De Sica için yeni-gerçekçilik şu anlama gelmektedir:

İnsanlar yeni gerçekçiliğin dış çekim olduğunu düşünüyor ama bu yanlış. Pek çok insan gerçekçi bir tarzda film yapıyor fakat bunlar aslında yeni gerçekçiliğin tam tersi. Çünkü yeni gerçekçilik, filmleri otantik mekânlarında çekmek değildir. Natüralizm, doğruculuk ya da çirkin şeyler değildir. Neoralizm, şiirsellik ve gerçekliğin yer değiştirmesidir (2000: 31).

De Sica, neo realizmin sadece kişisel özgürlüğün değil, sanatsal özgürlüğün yitirilmesi ile doğduğunu belirtmektedir. Bu, İtalya'daki diktatörlüğe karşı az da olsa bir karşı çıkıştır. İtalya'nın savaşı kaybetmesi, yıkıntıya dönmüş binalarla birlikte çöken ahlaki yapının da farkedilmesini sağlar. Bu anlamda, İtalyan halkının itibarının yeniden yapılandırılmasına değinen ilk film de De Sica'nın *Kaldırım Çocukları* (*Sciusecià*, 1946) adlı filmidir. Ancak İtalyan halkı, savaş sonrası, yabancı filmlere karşı bir açlık

duymaktadır. Öncelikle Amerikan, ardından da Rus filmleri büyük bir ilgi görür. *Chairs du Cinema* grubu, De Sica'nın filmlerinden pek de hoşlanmaz. De Sica bu eleştirilere pek kulak asmaz ama Amerikan finansörlere dayanan, *Umberto D* kadar derin olmayan pek çok piyasa filmi yaptığını da kabul eder. Sofia Loren'in Oscar kazanan filmi *İki Kadın* (*La Ciociara*, 1960) bunlardan biridir. Bu nedenle, *Umberto D*'yi, *Bisiklet Hırsızları*'nı ve *Kaldırım Çocukları*'nı kendi finanse etmiştir. Bir yapımcı, *Umberto D* yerine başka bir filmi (Don Camillo) yapması karşılığında yüklü bir para teklif etmesine rağmen De Sica, bu teklifi reddeder (De Sica, 2000: 33).

1.3. BİSİKLET HIRSIZLARI ve UMBERTO D FİLMİNDEKİ BELGESELÇİ ÖZELLİKLER

1948 yılında genel seçimleri kazanan Hristiyan Demokratlar, İtalyan sinemasını kalkındırmak için Adretti Yasası'nı yürürlüğe koyar. Yasa, ithal edilen filmlere bir kota kaymakta ve yerli yapımlara destek sağlamaktadır. Ama de Sica, üzerinde baskı hissetmek istemediğinden otoriteleri uzaklaştırmak için para yardımını istemez ve zor da olsa filmini finanse eder. *Bisiklet Hırsızları* için ise Hollywood yapımcısı David O. Selznick, Cary Grant'ı başrolde oynatması şartıyla filme destek olacağını söyler. De Sica ise gerçek bir İtalyan işçi istemektedir. Profesyonel oyuncular arasından uygun birini bulamaz, Cary Grant ise kibar candan bir centilmen gibi görünmektedir. Oysa, de Sica'nın bir işçi gibi yemek yiyen ve yürüyen birine ihtiyacı vardır. Cary Grant bunları yapamaz. De Sica, Selznick'in teklifini reddeder ve Paris ve Londra'da yapımcı arayışına girer. Ancak De Sica kendi filmini kendisi finanse edecektir. De Sica'nın adıyla anılan en önemli film olan *Bisiklet Hırsızları*, İtalyan film ödülleri büyük ödül kazanır ve 1950 "En İyi Yabancı Film Oscar"ını alır. İtalya'da da başarılı bir gişe yapan filmde De Sica, 2. Dünya Savaşı sonrası yoksul Roma atmosferi içerisinde, var olma mücadelesi veren sıradan bir işçi üzerinden umut, utanç ve yitiriş üçgeni ekseninde insanlık durumunu gözler önüne sermektedir. Film, gerek yapım tekniği, gerekse sinema estetiği açısından Yeni-Gerçekçilik akımının simgesi olarak kabul edilmektedir. De Sica, insancıl yönü ve toplumsal duyarlılığı ön planda olan filmi *Bisiklet Hırsızları* için şunları söylemektedir:

O benim için sevinç ve üzüntüleriyle, kendi öyküsüyle herhangi bir bireydi. Uzun ve değişik yaşamını trajik bir Pazar gününü ortaya koyarken, gerçeği ozansı bir alana aktarmayı düşünmüştüm. Bu da bana yapıtımın gerçekten en önemli özelliklerinden biri olarak görünüyordu. Çünkü böyle bir çaba olmadığı takdirde, bu çeşit bir film, ancak bir haber filmi olacaktı. Belge-filmi dram ile şiirden ayıran engelin hakkından gelemediği takdirde bizim yeni-gerçekçiliğimizde hiçbir gelecek göremiyorum. Hiç şüphesiz, mantık her vakit şiirin düşmanı olmuştur. Bunları birbiriyle uyumlu olarak ancak büyük bir sanatçı birleştirebilir, bundan dolayı da salt mantıkçıların yapıtımdaki kusurlara suçlayıcı parmaklarını uzatmalarını şaşırdım (1968: 457-458).

Antonio Ricci'nin filmin sonunda kendisini yine bisikletsiz bulması nedeniyle suçlandığında De Sica'nın yanıtı kesindir.

Bisiklet Hırsızları'nın perdedeki gerçekçiliğini filme 'kara' ve 'umutsuz' sıfatlarını takacak kadar insafsız bulanlar hiçbir vakit çetin bir yaşam geçirmemişler; yani milyonlarca Antonio'nun bütün dünyada her gün sürdükleri zahmetli yaşamı anlamak istiyorum. Ya da bunlar, olayları hiçbir vakit kuzeydekiler gibi ciddiye almayan bir İtalyan'ın zihniyetini anlamıyorlar (1968: 458).

Yeni Gerçekçiliğin başyapıtı olan *Yer Sarsılıyor* (La Terra Trema, Luchino Visconti, 1948) ile aynı zamanda tamamlanan *Bisiklet Hırsızları*, tüm dünya tarafından kabul edilen ve anlaşılan en ünlü yeni gerçekçi mesaj olur. De Sica'nın yarattığı küçük dünya,

iki mükemmel Zavattini karakterini ortaya çıkarmaktadır. Liehm, bu karakterleri, ebediyen zenginler ve fakirler olarak ikiye bölünmüş dünyanın sembolü olarak tanımlamaktadır (1984: 76). Film, Roma'da işsizlik sürecinin ardından afiş yapıştırma başlayan bir adamın çalınan bisikletini arayışını anlatmaktadır. Savaş sonrası İtalya'sında yaşanan yoksulluk ve çaresizlik, filmin sonunda Ricci'nin de başka bir bisikleti çalmaya kalkışması ile bir iç döngü şeklinde anlatılmaktadır. Bisikletin sahipleri Ricci'nin gitmesine izin verirler ve Ricci oğluyla birlikte yine kalabalıkta kaybolur. Ricci, oğluyla birlikte bisikletini aramaya koyulduğunda kamera onu Roma'nın farklı alanlarında; karaborsada, greve hazırlanan insanların arasında, sokak çeteleriyle ve kilisede izlemektedir. De Sica'nın film boyunca üzerinde durduğu şey, baba ile oğlu arasındaki ilişkide sezilen romantik bir duygusallıktır. Bu hassasiyete rağmen, de Sica, filminin sonu için eleştirilir. Oysa, onun için oğlun bağışlanmasındaki olgunluğun ortaya çıkması, filmdeki asıl duygusallığı oluşturmaktadır (Curle ve Snyder, 2000: 40).

Görsel 1. Bisiklet Hırsızları (İtalya, 1948) Yönetmen: Vittorio De Sica.

Görsel 2. Bisiklet Hırsızları (İtalya, 1948) Yönetmen: Vittorio De Sica.

Zavattini, filmin üslubu ile ilgili olarak, öykünün olay örgüsünün oluşturulmasında hayal gücüne duyduğu inancı vurgular. Ancak onun asıl üzerinde durduğu konu, gerçek ve insanlardır. Kurgusal gerçekliğin tertiplelediği karşılaşmalara ilgi duymaz. Düşüncelerini şöyle ifade eder:

Hayal gücüne, gerçekliğin içinde olması koşuluyla izin verilir. Açık konuşayım ben sadece yeni konuların benim ilgimi çektiği izlenimini vermek istemiyorum. Olayın, durumun ve gerçeğin mükemmel oluşumundan doğan bir hayal gücü kullanarak en gerçekçi şekilde yeniden inşası için bunlara yoğunlaşmaya çalıştım (aktaran Liehm, 1984: 76).

Filmin etkisi, karmaşık olmayan bir hikâyeye dayanmasından kaynaklanır. Fakat, Liehm'in belirttiği gibi Zavattini ve De Sica, öykünün sıradanlığını kullanarak, detaylı senaryo ve sahne düzenlemesinden ödün vermeye dayanan emsalsiz bir dramatik plan ortaya koymaktadırlar (1984: 76) Andre Bazin, *Bisiklet Hırsızlarını* "saf sinemanın ilk örneklerinden biri olarak anmaktadır: "Başka oyuncu yoktur, başka hikâye yoktur, set yoktur, yani gerçeğin mükemmel estetik illüzyonunda daha çok sinema yoktur" (1972: 60).

De Sica, uygun mekânı bulmak için tüm Avrupa'yı dolaşmış, Zavattini'nin hikâyesine en uygun modeli üretmek için tüm kaynaklarını seferber etmiştir. Filmin her bir karesi, son dakikada verilebilecek tüm kararlar da dâhil, en küçük detayına kadar formüle edilmiştir. Film, kapalı alanlar arasında tuzağa düşmüş bir insanın çaresizliğini tasvir etmektedir (Liehm, 2000: 76) Bu alanlar, düşmanı yani sınıf toplumunu temsil etmektedir. Ricci'nin talihsizliğine karşı isyanını gösteren doruk sahneler, insanı çevresinden izole eden ve onun temel yabancılaşmasını gösteren belirsiz geometrik çizgiler (duvarlar, pencereler, balkonlar) fonuna karşı düzenlenmiştir. Gerçekçi bir ortamın temsiliyle (tüm film caddelerde, mağazalarda ve Roma'nın apartmanlarında geçmektedir), filmin yapımcıları öykünün betimleyici boyutlarının üstüne çıkmakta ve izleyici kitlesi üzerinde karakterlerin olağan tanımının yerine büyük bir empati duygusu yaratmaktadırlar. Herhangi bir hikâyesinin olmaması ve açıkça herhangi bir sahne düzenlemesine başvurulmaması, karakterlerin duygularının izdüşümleri olan açık biçimler yaratmaktadır. Liehm'e göre (1984: 77), bu formlardan ailenin birliği, kalabalığın kayıtsızlığı, insanın yalnızlığı gibi sembolik mesajlar doğmaktadır.

Filimde Ricci, Rita Hayworth'ın *Gilda* posterini astığında, De Sica, Ricci ve Gilda'nın dünyası arasındaki uzaklığı vurgulamaktadır. Ricci, posterini astığında yıkıntılar arasındaki Roma sokaklarında Rita Hayworth'ın imajını da yerle bir eder. Bununla birlikte, kenar mahalleler, bitpazarları ve Roma'nın genelevleri, Piazza Vittorio'nun pitoreski, spor stadyumu gibi titizlikle seçilen gerçekçi mekânlar, güçlü bir tasvir yaratmaktadır. Dikkate değer bulunmayacak bu sıradan öykü, olağanüstü bir dramatik etki yaratmaktadır. Hatta filmin bisiklet hırsızlığı ile yarattığı etki, onu belirli bir zaman dilimi ve sosyal koşulların ötesine taşımaktadır.

De Sica'nın bir sonraki filmi Zavattini estetiğinin eşsiz örneği *Umberto D* (1952)'dir. Film, ev kirasının ödemeye çalışan emekli memurun üzerinden geçim sıkıntısını, ilgisizliği, kapitalizmi ve gururu anlatmaktadır. Tek dostu köpeği olan ve başkalarından doğrudan yardım istemeyecek kadar gururlu Umberto, borcunu ödeyebilmek için sahip olduğu birçok şeyi gözden çıkarır fakat tam parayı denk getiremez ev sahibesi de kullandığı odayı kendi işi için kullanmak istediğinden borcun kalan kısmını sarkıtmamakta ısrarcıdır ve katı bir tavır takınmaktadır. Herkesin kendi derdinde olduğu dünyada tek istediği köpeğiyle beraber rahatça son günlerini geçirebileceği bir odadır aslında fakat hem mevcut kira parasından makul bir yer bulamaz hem de gururundan kendini aciz gösterip sosyal bir kuruma gitmez. Durumun düzelmeyeceğini

anlayıp ümidini yitirince intiharı düşünür fakat köpeğiyle arasındaki sıcak dostluk da buna izin vermez ve kendini hayatın rüzgârına bırakıp durumu kabullenir.

Umberto D, de Sica'nın yarattığı diğer karakterlerden farklıdır. Battisti, ağır başlı bir burjuvadır. Ancak, tüm yeni gerçekçi filmler fakir orta sınıfı unutarak proleterya yönelmektedir. Bu nedenle, De Sica, bu kez farklı bir hikâyeyi ele alır. Gerçek yaşamda ünlü ve güçlü biri olan oyuncusuna "Umberto" gibi oynamayı nasıl öğrendiği sorulduğunda şunları söylemektedir:

Yapımcımız Rizzoli, Battisti'nin hiç de uygun olmadığını düşünüyordu. Ruggero Ruggeri'yi oynatmak istiyordu ya da Battisti'ye neden makyaj yapmadığımı soruyordu. Hiçbir zaman onun yüzünde değişiklik yapmayı düşünmedim. Roggero Ruggeri çok aristokratikti, çok iyi bir aktördü, etkileyici bir sesi vardı doğru ama Umberto değildi (Curle ve Snyder, 2000: 41).

De Sica, aslında Umberto D'yi her yerde arar. Eski evlere gider, yaşlı işçilerle ve emekli insanlarla görüşür fakat aradığı oyuncuyu bulamaz. Bir gün caddede Battisti'yi görür ve aniden onun aradığı kişi olduğunu anlar. Üniversiteye kadar onu takip eder. Battisti Floransa üniversitesinde profesördür. Derste göremeyeceği bir yere oturur, onu izler. Ders bitiminde Battisti ile konuştuğunda De Sica çok şaşırır. Çünkü bu yüksek kültürlü adam ne de Sica'yı tanımaktadır ne de sinemayla ilgilenmektedir (Curle ve Snyder, 2000: 41). De Sica'nın rol için düşündüğü kişi antipatiktir. Çünkü yaşlılar genellikle hiçbir şeyden mutlu olmazlar. Umberto, mücadele eder ama bunu uzun sürdüremez. Gerçeklik ondan daha güçlüdür, bu yüzden kendini öldürmek ister (Curle ve Snyder, 2000: 41). De Sica'nın kendi babasına adadığı Umberto D'de öykünün yalınlığı ve gerçekçi detayların ustalığı sezilmektedir. Daldal'a göre, De Sica izleyici üzerinde nasıl bir duygu yaratmak istediğini tam olarak bilmekte; empati ve yabancılaşma arasındaki hassas bir denge sağlamada muazzam bir başarı yakalamaktadır (2002: 122).

Görsel 3. Umberto D (İtalya, 1952)

Carlo Battisti, Umberto D rolünde.

Görsel 4. Umberto D (İtalya, 1952)

Filmin başrol oyuncusu olan Umberto D, bir zamanlar gururlu devlet memuru olan fakat şimdi fakirlik içinde yaşamak zorunda kalmış yaşlı ve yalnız bir adamdır. Zavattini karakteri şöyle tanımlar: “kurulmasına yardımcı oldukları dünyada belli bir anda kendilerini tecrit olmuş şekilde bulan kişilerin kategorisi” (aktaran Daldal, 2002: 122). Umberto D., şehir merkezindeki mütevazı odasının kirasını ödeyememektedir ve ev sahibi ona oldukça kötü davranmaktadır. En yakın dostu köpeğidir ve yegâne anlamlı sosyal bağı ise az veya çok onunla aynı kaderi paylaşacak olan terkedilmiş ve hamile hizmetçi kız Maria’dır. Daldal’ın belirttiği gibi, önceki genç eğitimsiz proleter karakterlerinin aksine De Sica şimdi ise Ricci, Bruno veya Toto’nun yaptığından daha zor bir empati duygusunu yaratan yaşlı orta sınıf mensubunun ıstıraplarını yansıtmayı seçmektedir (2002: 122). De Sica, ilerlemiş yaşının tüm hatalarıyla sunduğu yaşlı adamı, izleyiciye daha yakın ve kabul edilebilir kılmak niyetinde değildir. Eski bir burjuva olan Umberto’nun geçmişine de değinmemektedir. Önemli olan Umberto’nun bugün yaşlı biri olması ve yalnız başına ölüme yaklaşmasıdır. Davranışı açısından o yalnızca kendisine iyi olan kişilere iyidir ve onunla dostane ilişkiler içinde olmayanlarla iyi değildir.

Umberto D., aylıkların artırılması için yaşlı emeklilerin protesto yürüyüşüne katılır. Fakat bu sahnede, onun ben merkezli davranışları hemen fark edilir. Protesto yürüyüşünde fakir yaşlı bir adam, kendini Umberto D’ye tanıttınca o, bu adama kullanılmış saatini satmaya çalışır. Umberto D.’nin kirasını ödeyebilmek için para bulma çabaları dokunaklı ise de diğer yaşlı beyefendiye olan yaklaşımı izleyiciye yaşlı adamın sefaletini unutturmaktadır. Daldal, de Sica’nın izleyicide başrol oyuncusuna karşı bir yabancılaşma duygusu yaratmak için bu sahneye başvurduğunu belirtmektedir. Önceki filmlerine nazaran Umberto D’de, De Sica’nın diğer karakterlerinde olan saflık bulunmaktadır. Umberto D, tamamen insan sıcaklığından uzak olmasa da, onun katı kuralları Maria’ya karşı ‘büyükbaba’ rolünü yüklemektedir. Genç kızı hamileliği için azarlamaktadır, ona gramer ve matematik öğretmeye çalışmaktadır. Fakat ikisi arasında

hiç sağlıklı bir iletişim yoktur ve çoğu zaman birbirlerini gerçekten dinlemeden kendi sorunları hakkında konuşmaktadırlar.

Faklı ideolojik eğilimlerine rağmen savaş sırasında yeni gerçekçi film yapımcılarında ortak bulunan dayanışma rüyaları bitmiştir. Ev sahibiyle Umberto D'nin çalkantılı ilişkisi bu savaş zamanı dayanışmasının sona erdiğini yansıtmaktadır. Marcus'un gözlediği gibi, De Sica'nın yeni gelişen orta sınıf örneği olan ev sahibi, Umberto'yu 'büyükbaba' olarak andığı ve yaşlı adamın ona ekmek verdiği savaş yıllarının gerçeğini unutmıştır. Savaşın sonra Umberto hastanede kendi solundaki kişiye delirdiğini ve savaşın yoksulluğundaki eski arkadaşına rağmen kendi tükenmiş imparatorluğunu acımasızca kurduğunu söylemektedir (aktaran Daldal, 2002: 123-124).

İtalya'daki sosyo-politik gelişmeler ve kapitalizmin derinleşmesine paralel olarak yeni neslin zevklerinin değişmesi yeni-gerçekçiliği eskimiş bir film akımı yapacaktır. İtalyan Hükümeti de De Sica'nın Umberto D filmine yönelik olumsuz bakışını şöyle dile getirir: "(...) eğer dünyadaki insanlar, İtalya'nın 20. Asrın ortasında dahi Umberto D'deki gibi olduğunu düşünmeye başlarsa De Sica ülkesine kötü hizmette bulunmuş olacaktır" (Daldal, 2002: 124). Umberto D'nin mali açıdan getirisinin olmamasının ardından yeni gerçekçi sinemanın en vefalı takipçisi De Sica, yeni gerçekçi perspektifi terk etmek zorunda kalmış ve daha sonraki yönetmenlik kariyerinde ticari filmler yapmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada belgesel filmin özellikleri dikkati alınarak, İtalyan yeni gerçekçilik akımının yönetmenlerinden Vittorio De Sica'nın *Bisiklet Hırsızları* ve *Umberto D* filmi incelenmiştir. Sinema ve gerçeklik ilişkisi üzerine geliştirilen kuramsal tartışmalar üzerine sinemanın tarihsel ve sosyal bağlamda işlevlerini yeniden sorgulayan bu akım içinde Vittorio De Sica, insancıl ve toplumsal duyarlılığı ile bireyi toplumsal gerçeğin bir parçası olarak ele alan filmler üretmiştir. Belgesel filmin bu çalışma kapsamında ele alınan özellikleri bağlamında *Bisiklet Hırsızları* ve *Umberto D*, oyuncuların seçimi, dramatik yapıları, sahnelerin doğal mekânlarda çekilmesi gibi özellikleri bakımından belgesel sinemaya yaklaşmaktadır. Belgesellerde toplumsal oyuncular, kendilerini günlük yaşamlarına benzer şekilde sundukları için De Sica'nın film kahramanlarında görmek isteği tavır çalışmada belirtildiği gibi belgesel geleneğine yakındır. Ancak belgesellerde anlatılan öyküler gerçekleşmiş olaylardan alegorik olarak değil doğrudan bahseder. Toplumsal oyuncular, yani kişiler rol yapmazlar, başka biri tarafından yaratılmış karakterleri oynamazlar. Vittorio De Sica'nın her iki filmde de tarihsel gerçekçilikten yola çıktığı görülmektedir ancak filmlerinde oyunculara bir öykü sunmakta ve kafasında yarattığı karakteri anlatmaktadır. Bu bağlamda bu filmler belgesel geleneğe yakın duran özellikleri olan kurmaca filmlerdir.

Kaynakça

1. Andrew, Dudley J. (2007). *Sinema Kuramları*. (çev.) İbrahim Şener. İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
2. Bazin, Andre (1966). *Çağdaş Sinemanın Sorunları*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, Çev.Nijat Özön.
3. Bazin, Andre (1972). *What is Cinema? 2*. L.A.: University of California Press.
4. Bazin, Andre (2000). "De Sica: Metteur en Scene", *Vittorio De Sica. Contemporary Perspectives*. (Ed.) H. Curle, S. Snyder. Toronto: University of Toronto Press. 62-76.
5. Bazin, Andre (2011). *Sinema Nedir?* Çev. İbrahim Şener. İstanbul: Doruk Yayınları.
6. Bondanella, Peter E. (2001). *Italian Cinema: From Neorealism to the Present*. Londra: Bloomsbury Publishing.
7. Bükler, Seçil (1989). *Film ve Gerçek*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
8. Curle, Howard ve Stephen Snyder (2000) "Introduction", *Vittorio De Sica/Contemporary Perspectives*, (ed.) Howard Curle, Stephen Snyder, Toronto: University of Toronto Press.
9. Çelikan, Peyami (1997). "Yeni Gerçekçilik", *Sinema Akımları* (der.) D. Derman vd., Ankara: Med-Campus Proje Yayınları.
10. Daldal, Aslı (2002). *Art, Politics and Society. Social Realism in Italian and Turkish Cinemas*. İstanbul: The Isis Press.
11. De Sica, Vittorio (Yönetmen). (1946). Kaldırım Çocukları, *Sciuscia*, [Film].
12. De Sica, Vittorio (Yönetmen). (1948). Bisiklet Hırsızları, *Ladri Di Biciclette* [Film].
13. De Sica, Vittorio (Yönetmen). (1952). Umberto D. *Umberto D.* [Film].
14. De Sica, Vittorio (Yönetmen). (1960). İki Kadın. *La Ciociara* [Film].
15. De Sica, Vittorio (1968). Vittorio De Sica/Sinema Üzerine", *Türk Dili Sinema Özel Sayısı*. Çev. Nijat Özön. 456-459.
16. De Sica, Vittorio (2000). "De Sica on De Sica" *Vittorio De Sica. Contemporary Perspectives*. (Ed.) H. Curle, S. Snyder. Toronto: University of Toronto Press. 22-49.
17. Deleuze, Gilles (1989). *Cinema II The Time-Image*. Translated by H. Tomlinson, R. Galeta. Minneapolis: University of Minnesota Press.
18. Deleuze, Gilles (2014). *Sinema 1: Hareket İmge*, (Çev. Soner Özdemir), İstanbul: Norgunk.
19. Eisenstein, Sergei (Yönetmen) (1925). Potemkin Zırhlısı. *Bronenosets Potyomkin* [Film].
20. Elsaesser, Thomas; Hagener, Malte (2010). *Film Kuramı: Duyular Yoluyla Giriş*, (Çev. Berkan Soner, Barış Yıldırım), Ankara: Dipnot Yayınları.
21. Flaherty, Robert J. (Yönetmen). (1922). *Kuzeyli Nanook* [Film].
22. Flaherty, Robert J. (Yönetmen). (1926). *Moana* [Film].
23. Gevgilili, Ali (1989). *Çağımı Sorgulayan Sinema*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
24. Goffmann, Erving (2018). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (çev.) Barış Cezar. İstanbul: Metis.
25. Grierson, John (1926). *The New York Sun*, 8 Şubat.
26. Grierson, John (1933). The Documentary Producer. *Cinema Quarterly*, 2(1), 7-9. Erişim Tarihi: 20. 05. 2019. https://archive.org/stream/cinema02gdro/cinema02gdro_djvu.txt
27. Landy, Marcia (2000). *Italian Film*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. Lang, Fritz (Yönetmen). (1920). Dr. Caligarinin Muayenehanesi, *Das Cabinet Des Dr. Caligari* [Film].
29. Liehm, Mira (1984). *Passion and Defiance*, London: University of California Press.
30. Monaco, James (2001). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı*. (çev.) Ertan Yılmaz. İstanbul: Oğlak Yayınları.
31. Nichols, Bill (2017). *Belgesel Sinemaya Giriş*. (çev.) Duygu Eruçman. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
32. Riefenstahl, Leni (1935). *Azmin Zaferi, Triumph des Willens* [Film].
33. Rossellini, Roberto (Yönetmen). (1945). Roma Açık Şehir, *Roma, Citta Apperta* [Film].

34. Rosellini, Roberto (Yönetmen). (1946) Hemşehri, *Paisa* [Film].
35. Rossellini, Roberto (Yönetmen). (1948). Almanya Yıl Sıfır, *Germania Anno Zero* [Film].
36. Rothstein, Mervyn (1985). "Documentary Films at the Public". *The New York Times*. April 12.
37. Verdone, Mario (1967). "Yenigerçekçilik; Mirası ve Sinema Düşünceleri", *Yeni Sinema Dergisi*. 13: 18-24.
38. Vidor, Charles (Yönetmen). (1946). Gilda [Film].
39. Visconti, Luchino (Yönetmen). (1948). *Yer Sarsılıyor*, La Terra Trema [Film].
40. Ward, Paul (2005). *Documentary. The Margins of Reality*. New York: Colombia University Press.
41. Wollen, Peter (2008). *Sinemada Göstergeler ve Anlam* (çev.) B. Doğan, Z. Karacagök. İstanbul: Metis Yayınları.
42. Zavattni, Cesare (1968). "Yeni-gerçekçilik Üzerine Görüşler", (çev.) Nijat Özön. Türk Dili Sinema Özel Sayısı, 196: 380-384.

ZONGULDAK TAŞ KÖMÜRÜ İŞLETMELERİNDEKİ ÇALIŞANLARIN MESLEK GRUPLARINA GÖRE MEMNUNİYET ANALİZİ

Halil Özcan ÖZDEMİR ¹, Ufuk KARADAVUT ² Galip ŞİMŞEK ³

¹ Dr. Halil Özcan ÖZDEMİR, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kırşehir/Türkiye.

² Prof. Dr. Ufuk KARADAVUT, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Biyometri ve Genetik Anabilim Dalı, Kırşehir/Türkiye.

³ Uzman. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Biyometri ve Genetik Anabilim Dalı, Kırşehir/Türkiye.

Giriş

Dünya genelinde bilinen en zor ve en riskli işlerden birisi elbette ki madenciliktir. Madencilik içinde de yer altından kömür çıkaran madenciler de bulunmaktadır. Yer altında yaşamaya ve ekmeklerini çıkarmaya çalışan madenciler aynı zamanda bulundukları ortama da uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Uyum sağlayamayanlar doğal bir seleksiyona uğrayarak çalışma hayatından çekilmektedirler. Uyum sağlayanlar ise çalıştıkları yerlerde fiziksel ve biyolojik bazı sıkıntıları yaşamakla birlikte aynı zamanda psikolojik olarak ta ciddi sıkıntılar yaşayabilmektedirler (Brunette ve ark., 2011). Buna ek olarak aldıkları maaşların bir vatandaşın sağlıklı bir şekilde yaşaması için gerekli olan standartları karşılamaktan çok uzak olması nedeni ile sağlıklı bir hayat sürme konusunda da sıkıntılarla yüzleşmektedirler.

Özellikle son zamanlarda yoğunlaşan maden kazaları nedeni ile alınan güvenlik tedbirlerinin yetersizliği çokça konuşulur olmuştur. Bütün ocakların aynı olduğunu söylemek elbette doğru olmayacağı gibi büyük bir haksızlıkta yapılmış olur. Ancak özellikle bazı özel ya da kaçak çalışan kömür işletmelerinde ciddi tedbirlerin alınmadığı ya da göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Yetkililerin konu ile ilgili olarak ciddi görünen gayretlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların ne derece ciddi ve yerinde olacağı zaman içerisinde kendisini gösterecektir. Ancak ülkemizin iş kazaları bakımından Avrupa'da birinci sırada olduğumuz düşünüldüğünde çok dikkatli olunması gerektiği açıktır (Eurostat, 2018). Genel olarak bakıldığında madencilik sektörü yer altında olması ve doğası gereği zorlukları bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle de kaza riskinin en yoğun olduğu çalışma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2016). Müftüoğlu ve Tanış (2010) yaptıkları çalışmada dünya genelinde çalışanların ancak %1'inin madencilik sektöründe çalıştığını, ancak iş kazalarının yaklaşık %8'inin madencilik sektörde görüldüğünü belirtmişlerdir. Elbette bu bilgiler sektörde çalışanların memnuniyetlerinin çok yüksek olmayacağı göstermektedir.

Son yıllarda yaşanan olumsuzluklar nedeni ile çalışanların çalıştıkları yerlerden memnuniyet duyma düzeyleri sürekli olarak azalmaya başlamıştır. Memnuniyet düzeyi çalışma koşullarındaki uygunluk ile çalışanın işe uyumu ile ilgilidir. Bu nedenle her iki şartın bir arada olduğu yerlerde memnuniyet düzeyi yüksek olacaktır. Ancak gerçek hayatta bu şekilde bir düzen bulmak oldukça zordur. Zorluk derecesi arttıkça da memnuniyet düzeyi düşmektedir. Elbette dünyanın en zor mesleklerinden birisi olan yer altı madenciliğinde de memnuniyet düzeyini artırmak en zor işler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada taş kömürü bakımından ülkemiz için önemli bir yer olan Zonguldak Taş Kömürü İşletmelerinde gerekli izinler alınarak işletme çalışanları ile birebir görüşmeler yapılarak memnuniyet düzeyleri meslek grupları da dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Materyal ve Metot

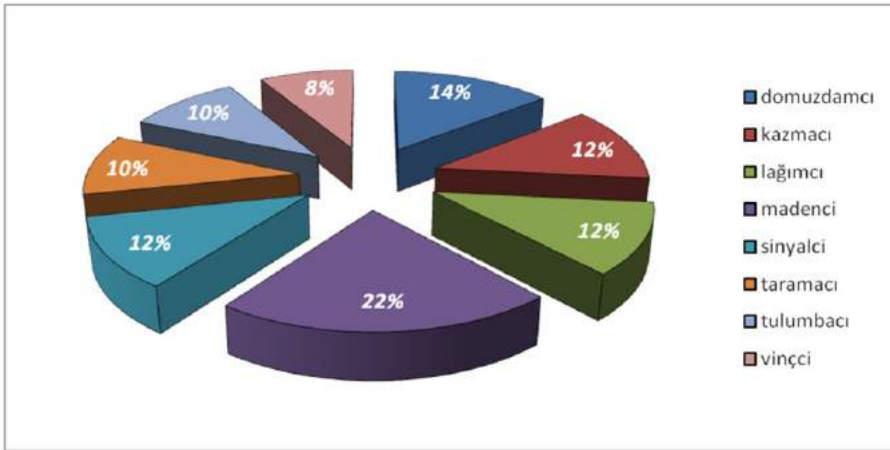
Bu çalışma Zonguldak Taş Kömürü İşletmelerinde gerekli izinler alınarak işletme çalışanları ile birebir görüşmeler yapılarak memnuniyet düzeyleri belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla öncelikle çalışanlar belirlenmiş ve daha sonra madene çalışma yapan sekiz ayrı meslek gruplarına ayrılarak daha sağlıklı karar alınması için çalışma yapılmıştır. Bu işlem yapılırken, alt çalışma grupları olan; Domuzdamcı, Kazmacı, Lağımçı, Madenci, Sinyalci, Taramacı, Tulumbacı ve Vinççi olarak ayrılmışlardır. Yapılan bu çalışmada basit rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen Zonguldak Taş Kömürü işletmelerinde çalışan 240 madenciye yüz yüze görüşme metodu ile önceden hazırlanan 20 sorudan oluşan Minnesota İş Doyum ölçeği uygulanmıştır. Bu ölçek 1967 yılında Weiss, Davis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiştir. Minnesota İş Doyum Ölçeği 1-5 arasında puanlanan beşli likert tipi bir ölçekleme yapmaktadır. Ölçek puanlamasında, likert ölçeği gibi hiç memnun değilim cevabına 1 puan, memnun değilim

cevabına 2 puan, kararsızım cevabını verene 3 puan, memnunum cevabını verene 4 puan ve çok memnunum cevabını verene ise 5 puan verilmektedir. Minnesota İş Doyum Ölçeği temel olarak içsel, dışsal ve genel doyum düzeyini belirleyici özelliklere sahip 20 maddeden oluşmuştur. Bu maddelerden 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 20 numaralı maddeler İçsel doyum ölçen maddelerdir. 5, 6, 12, 13, 14, 17, 18, 19 maddeleri ise dışsal doyum ölçen maddelerdir (Baycan, 1985).

Anket uygulaması yapılan 240 kişi rastgele seçilen çalışanlardan oluşmuş ve uygulama sonunda ankete katılan 34 kişinin domuzdamcı, 30 kişinin kazmacı, 28 kişinin lağımcı, 52 kişinin madenci, 28 kişinin sinyalci, 24 kişinin taramacı, 20 kişinin vinççi ve 24 kişinin ise tulumbacı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizler R Project istatistiksel paket programıyla yapılmıştır. Meslek grupları arasında ki-kare testi uygulanarak sorulara verilen cevaplarla meslek gruplarının arasındaki memnuniyet ilişkisi ortaya konulmuştur.

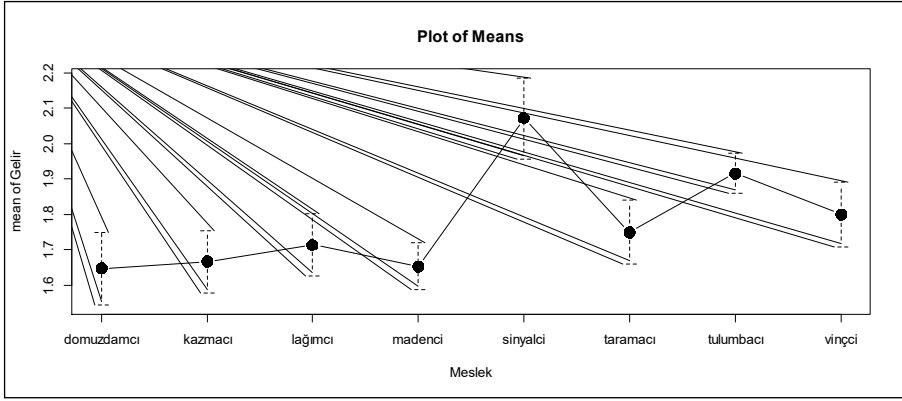
Bulgular ve Tartışma

Yapılan çalışmada madende çalışanların alt çalışma gruplarına göre durumu Şekil 1’de gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde %22’lik bir oran ile madencilerin ön sırada olduğu görülmektedir. Bu grubu %14’lük bir oran ile domuzdamcılar izlemektedir. En az çalışan ise %8’lik bir oran ile vinççiler yer almıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre madende çalışanların önemli bir kısmını kömür çıkarma işini yapan madencilerin oluşturduğunu diğerlerinin ise onların işini kolaylaştırmak için gayret sarf ettikleri anlaşılmaktadır.

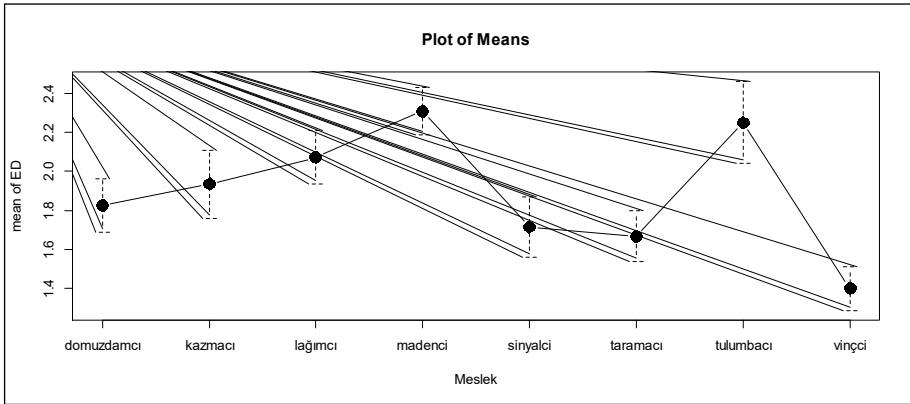
Şekil 1. Madencilerin alt çalışma gruplarına göre ayrılması

Çalışanların gelir miktarları arasında bir farklılığın olup olmadığını belirlemek istenmiştir. Bunun için yapılan görüşmelerde domuzdamcı, kazmacı, lağımcı ve madencilerin birbirine yakın gelir seviyesinde oldukları anlaşılmıştır (Şekil 2). Taramacı, tulumbacı ve vinççilerinde ayrı bir grup oluşturarak biraz daha yüksek gelire sahip olmuşlardır. Ancak en yüksek geliri sinyalciler almıştır. Buradan madenciler arasında en alt grubun domuzdamcılar ve en üst grubun ise sinyalciler olduğu söylenebilir.

Şekil 2. Meslek gruplarına göre gelir dağılımı

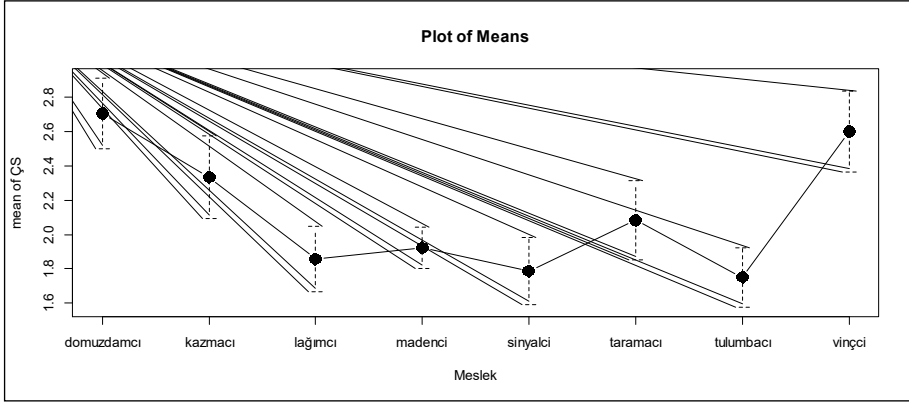
Ocalarda çalışanların eğitim durumlarını öğrenmek için yaptığımız araştırmada elde edilen sonuçlar Şekil 3’de verilmiştir. Şekil incelendiğinde eğitim durumunun genel olarak ilkokul ve ortaokul seviyesinde kilerin madencilik işinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Çok az sayıda kişi lise mezunudur. Üniversite mezunun ise rastlanmamıştır. Bu durum bizlere madencilerin genel olarak ilköğretim seviyesindeki bireylerin yapmış olduğu işler olarak görülmektedir.

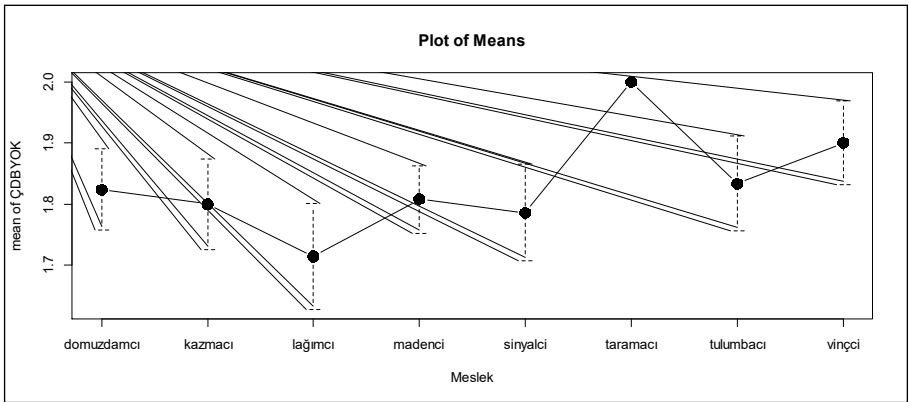
Şekil 3. Meslek gruplarına göre eğitim durumu dağılımı

Çalışanların bakmakla yükümlü oldukları çocuk sayılarına bakıldığında çok yüksek bir ortalamaya rastlanmamaktadır. Bazı değişimler olmakla birlikte genel olarak iki ya da üç çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. En yüksek çocuk sahipleri domuzdamcılar ve vinççiler olurken, en düşük çocuk sahibi olanlar ise tulumbacı, sinyalci ve lağımıcılarda olmuştur (Şekil 4). Çalışanların aile bireyleri içinde bakmakla yükümlü oldukları çocuk dışında kaç kişi olduklarını belirlemek için yapılan çalışmada genel olarak iki kişi oldukları görülmüştür (Şekil 5). Evli olanlar olduğu gibi annesi ya da

babası ile kalanların olduğu görülmüştür. Çalışanların tamamının erkek olması nedeni ile cinsiyet dağılımı yapılmamıştır.

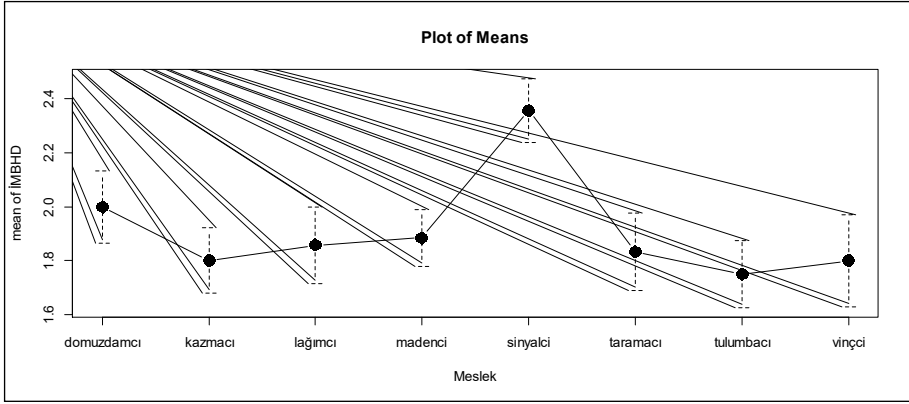

Şekil 4. Meslek gruplarına göre çocuk sayısı dağılımı

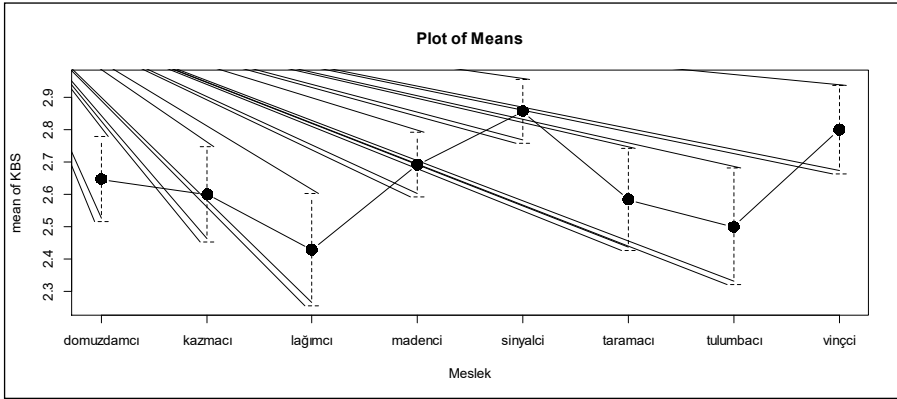
Şekil 5. Meslek gruplarına göre çocuk dışında bakmakla yükümlü olduğu kişi dağılımı

Çalışanların memnuniyetleri açısından yaptıkları işlere bağlı olup olmadıkları önemli bir belirleyici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında işe bağlılık aynı zamanda işi sevme ve benimseme ile olacak bir olgudur. Çalışan çalışma koşulları ne kadar iyi olursa o kadar işini sevmektedir. Tam tersi durum olması durumunda ise işinden soğumaktadır. Elbette işi sevmek aynı zamanda çalışma arkadaşları ve işverenin tutumuyla da ilgili olarak değişiklik gösterecektir. Çalışanların meslek gruplarına göre mesleğine bağlılık durumları hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istediğimizde elde edilen sonuçlar Şekil 6'da gösterilmiştir. Şekil incelendiğinde iş yerine bağlılık bakımından sinyalcilerin ilk sırada olduğu görülmektedir. Bunu domuzdamcılar izlemektedir. İşe en bağlı olanlar ise tulumbacılar olmuştur. Ancak tulumbacılar ile kazmacı ve vinççileri arasında ciddi bir farkın olmadığı görülmektedir. Buna göre bu işte çalışanlarında işe bağlılık seviyelerinin düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 6. Meslek gruplarına göre mesleğine bağlılık hakkındaki düşüncelerin dağılımı

Çalışanların çalışırken yaptıkları işlerde farklı şekillerde bilgi ve görgülerini artırmaları önemlidir. Özellikle kişisel becerilerin artırılabilmesi çalışanların iş alanında heveslerini artırıcı etki yaptığı bilinmektedir. Bu kapsamda kömür işletmelerinde çalışanların kişisel bilgi ve beceri sağlayan olanaklar bakımından durumları incelendiğinde en alt seviyede lağımcıların olduğu görülmektedir (Şekil 7). Bunu tulumbacılar izlemiştir. Bu açıdan kendini en şanslı hissedenler ise sinyalciler olarak belirlenmiştir.

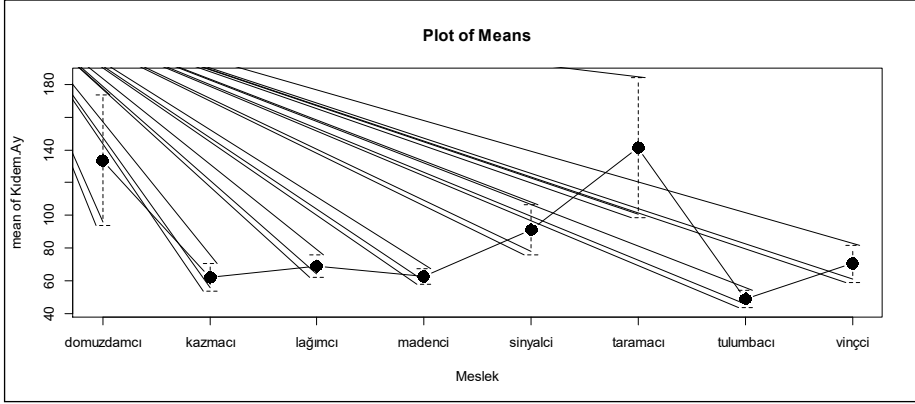

Şekil 7. Meslek gruplarına göre kişisel bilgi, beceri sağlayan olanaklar dağılımı

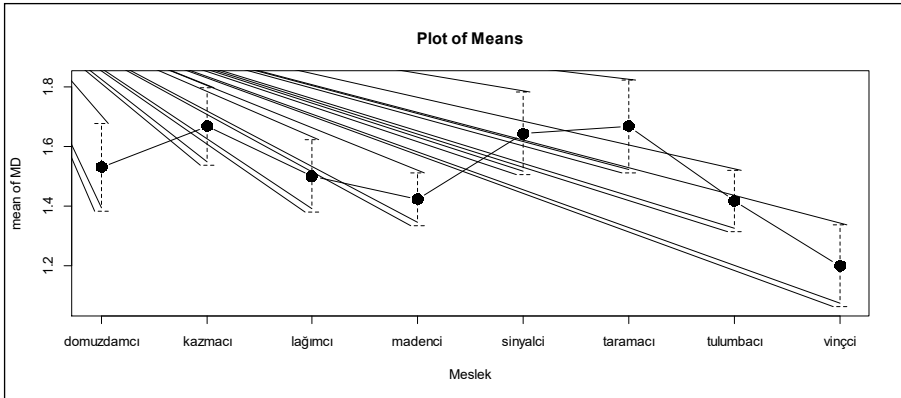
Çalışanların günlük, haftalık ya da aylık çalışma süreleri memnuniyeti doğrudan etkilemektedir. Yapılan çalışmada 95-162 saat/ay arasında taramacıların çalıştıkları görülmüştür. Bu meslek grubunu 95-158 saat/ay aralığında domuzdamcıların çalıştıkları görülmüştür. En az çalışanlar ise ortalama 55 saat/ay ile tulumbacılar olmuştur. Çalışma saatlerinde görülen bu farklılık yapılan işin içeriğine göre değişmesinden kaynaklanmaktadır.

Çalışanların medeni durumları incelendiğinde genel olarak evli-bekâr sınıflamasında yarı yarıya oldukları görülür. Bunun asıl sebebinin evlilik çağındaki genç nüfusun çok olması ve evlenmeyi biraz ertelemelerinden kaynakladığını düşündürmektedir. Yapılan

ikili görüşmelerde alınan izlenim bu yönde olmuştur. Evli nüfus kazmacı, sinyalci ve taramacılar da yüksek olurken, vinççilerde ise çok düşük olmuştur (Şekil 9). Vinççilerin yaklaşık %80'lik kısmının bekâr olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 8. Meslek gruplarına göre toplam çalışma süresi dağılımı

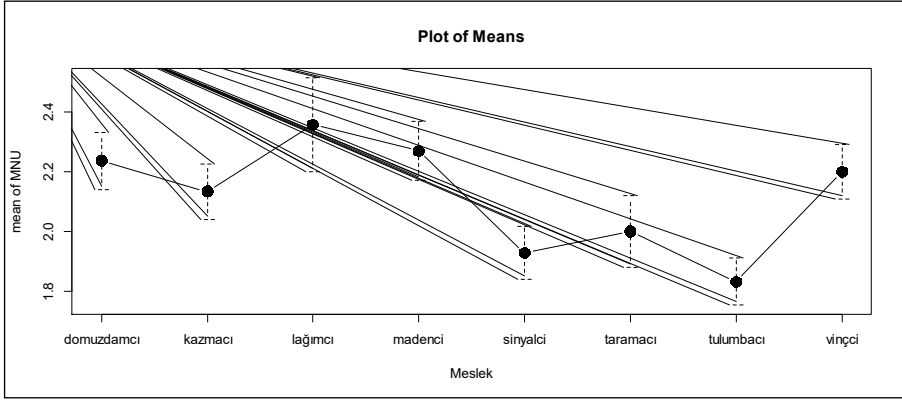

Şekil 9. Meslek gruplarına göre medeni durum dağılımı

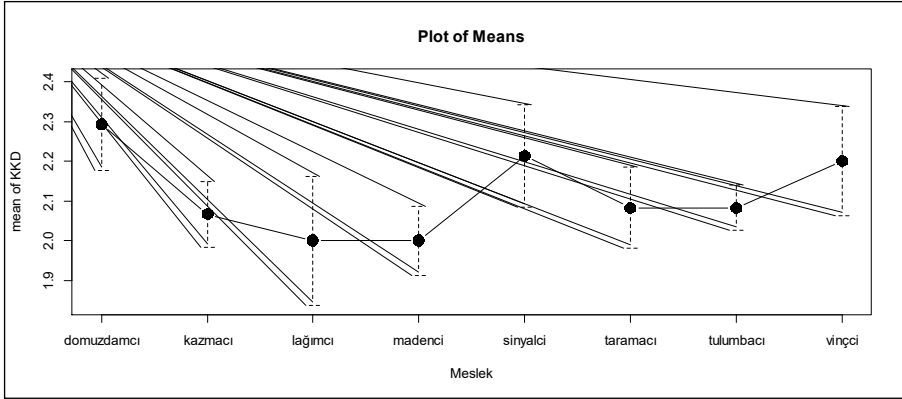
Her meslek herkes tarafından başarılı bir şekilde yapılamaz. Bu nedenle mesleğe uygunluk önemlidir. Yapılan çalışmada çalışanların mesleğe uygunluklarının dağılımları çıkarılmış ve Şekil 10'da verilmiştir. Şekil incelendiğinde mesleğe uygunluk bakımından orta düzeyde bir beğenin olduğu görülmektedir. Ancak tulumbacıların çalışma alanlarına uygun olmadıklarını düşünmektedirler. Bu grubu sinyalci ve sonrada taramacılar izlemiştir. Mesleğe uygunluk aynı zamanda kişilerin mesleklerini beğenmesi ve daha verimli çalışmaları açısından önemli olduğundan konuya dikkat edilmesi verimlilik açısından önemli görülmektedir.

Hemen her kurumda çalışanların başarısını ve iş verimini artırabilmek için seminer ve kurs şeklinde eğitimler verilmektedir. Verilen bu eğitimler işini sevenler için çok verimli olabilirken, işini sevmeyenler için ise bir eziyet halini alabilir. Çalışmamızda bireylerin yapılan bu eğitimlere katılımlarını belirlemek istedik. Elde edilen sonuçlar

Şekil 11’de verilmiştir. Şekilden de görüleceği gibi en çok katılım domuzdamcılarda görülmüştür. Çalışma alanı olarak hemen her alanda yardımcı personel olarak değerlendirildiklerinden beklenen bir sonuç olarak görülebilir. Bu grubu sinyalci ve vinççiler izlemiştir. En az katılım ise madenci ve lağımçılarda olmuştur.

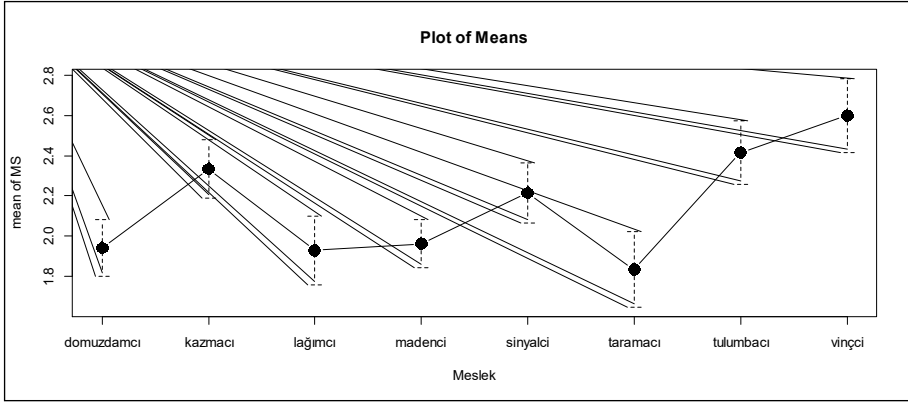

Şekil 10. Meslek gruplarına göre mesleğin uygunluğu dağılımı

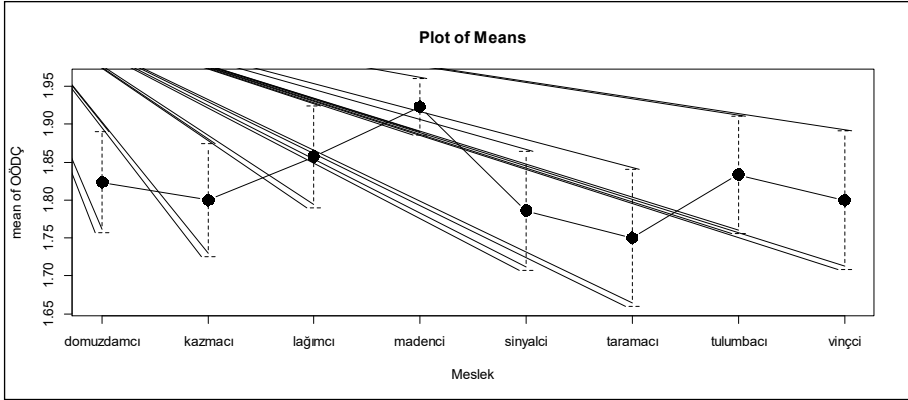
Şekil 11. Meslek gruplarına göre eğitim programlarına katılma düzeyi dağılımı

Meslek seçimi her zaman için isteğe göre yapılamamaktadır. Çoğu zaman zorunluluktan kaynaklanan seçimler söz konusu olmaktadır. Çalışanların memnuniyetleri üzerinde etkili bir faktör olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Yapılan çalışmada vinççilerin meslek seçimi konusunda daha kararlı oldukları görülmektedir. Buna özellikle vinç çalıştırabilmek için vinç operatör belgesinin olması gerekmektedir (Şekil 12). Belgeyi alanların bu işi yaptıkları düşünüldüğünde beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Vinççileri tulumbacılar izlemiştir. Buna karşın en düşük meslek seçim tercihi ise taramacılar da görülmüştür.

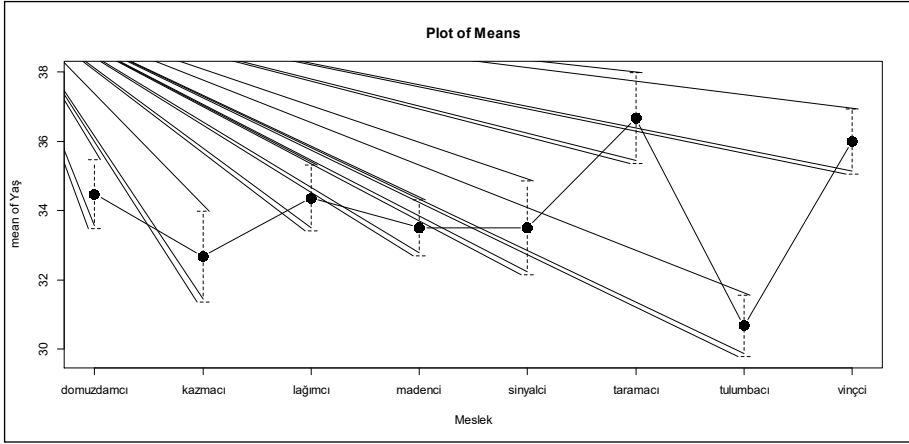

Şekil 12. Meslek gruplarına göre meslek seçim sebebi dağılımı

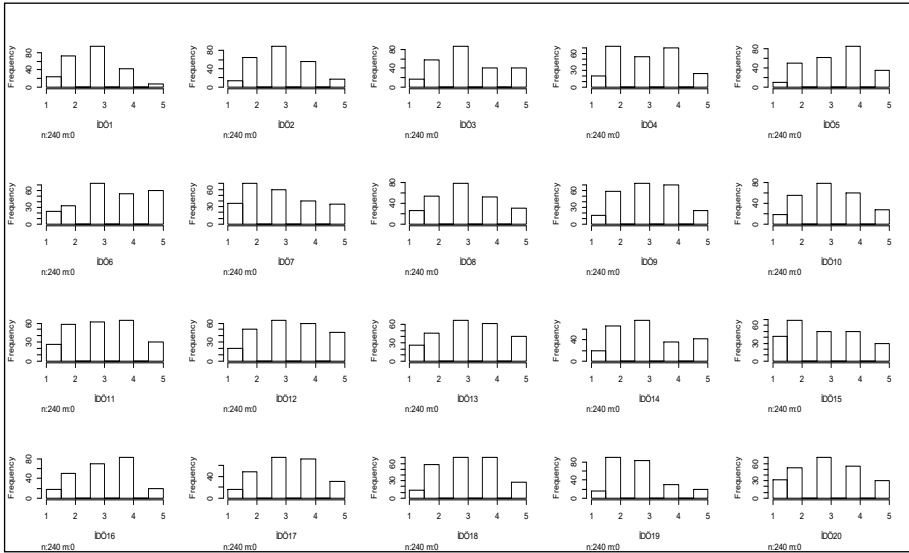
Okuyan öğrenci sayısı bireyin geçim kaynaklarını kullanması açısından yol gösterici özelliğe sahiptir. Okul öncesi eğitim alan çocuklara sahip olmak ise kaynakların daha farklı kullanılmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmada çalışanların okul öncesinde eğitim gören çocuklarının sayıları incelendiğinde genel olarak 1-2 çocuklu oldukları görülmektedir. Bu seviyede çocuk madencilerde yoğunlaşırken, en az çocuk ise taramacılarda görülmüştür (Şekil 13). Meslek gruplarına göre yaş dağılımları incelendiğinde ise tulumbacıların en genç yaşı oluşturan grup olduğu gözlenirken, taramacı ve vinççiler ise en yaşlı grup olarak tespit edilmişlerdir (Şekil 14). Ayrıca bütün sorulara verilen cevapların şekilsel gösterimi ise Şekil 15'de gösterilmiştir. Şekil incelendiğinde 5'li olarak sorulan sorulara her açıdan cevaplar verilmiştir. Bu örneklemenin yapıldığı ana kütlelin doğru olarak tanımlandığını gösterebilir.

Şekil 13. Meslek gruplarına göre okul öncesi durumunda çocuğu olanların dağılımı

Şekil 14. Meslek gruplarına göre yaş dağılımı

Şekil 15. Sırasıyla sorulara verilen cevapların dağılımı

Yapılan çalışmada elde edilen verilere uygulanan Ki kare analiz sonuçları Çizelge 1'de gösterilmektedir. Çizelge incelendiğinde domuzdamcılarda sadece “Çalışan olarak toplumda bir yer edinme imkânı sağlar” değişkeni önemli olmuştur. Kazmacılarda önemli bir değişken gözlenmezken, lağımcılarda “Çalışan olarak aldığım ücret yeterlidir.” değişkeni ön plana çıkmıştır. Madencilerde ise “Üstümdekilerin karar verme konusundaki yeterliliği sağlamaktadır”, “Çalışan olarak başkalarına ne yapacaklarını söyleme imkânı sağlar” ve “Çalışan olarak çalışma koşulları uygundur” değişkenleri önemli bulunmuştur. Sinyalcilerde “Çalışan olarak toplumda bir yer edinme imkânı sağlar.” değişkeni, taramacılarda “Bir çalışan olarak vicdanıma ters düşmeyen şeyleri

yapabilme imkânı sağlar", "Çalışan olarak başkalarına ne yapacaklarını söyleme imkânı sağlar" ve "Çalışan olarak çalışma koşulları uygundur" değişkenleri önemli bulunmuştur. Tulumbacılarda "Yöneticilerin bir çalışan olarak şahsıma davranış tarzı uygundur" ve vinççilerde ise "Çalışan olarak işimden elde ettiğim başarı duygusu beni tatmin eder" değişkenleri önemli bulunmuştur.

Çizelge 1 Meslek gruplarına göre verilen cevapların ki-kare analizi tablosu

<i>Ki-Kare/meslek(X^2 squared, p-value)</i>	1	2	3	4	5	6	7	8
Çalışan olarak sürekli bir şeylerle meşgul olabileme imkânı sağlar.	10.106 0,2577	5.7143 0,2215	15.108 0,0570	0.9592 0,9871	5.3159 0.504	1.5 0.6823	0.8333 0,6592	2.8283 0,4189
Bir çalışan olarak tek başıma çalışma imkânı sağlamaktadır.	6.657 0,8794	9.4391 0,3978	11.845 0,2222	9.8774 0,6267	17.866 0.1198	6.9164 0.6458	10.485 0,5735	7.8586 0,5485
Bir çalışan olarak zaman zaman farkh şeyler yapabileme imkânı sağlar.	8.2518 0,509	13.107 0,3613	8.0303 0,5311	20.843 0.1846	8.9745 0.4396	9.4414 0.3976	5.4129 0,9428	7.5 0,5852
Çalışan olarak toplumda bir yer edinme imkânı sağlar.	27.381 0,0374	24.925 0,0711	9.2655 0,6801	12.013 0.7431	21.389 0,0110	6.865 0.3335	2.3333 0,8866	7.2917 0.1213
Yöneticilerin bir çalışan olarak şahsıma davranış tarzı uygundur.	11.924 0,7492	8.8956 0,7118	7.25 0,6111	5.5722 0.9361	6.5361 0.6853	10.533 0.3091	17.767 0,0379	7.9704 0,5371
Üstündekilerin karar verme konusundaki yeterliliği sağlamaktadır.	12.262 0,7257	13.98 0,302	15.37 0,4977	26.665 0,0453	11.661 0.4733	13.286 0.3486	15.333 0,2237	6.5 0,5914
Bir çalışan olarak vicdanıma ters düşmeyen şeyleri yapabileme imkânı sağlar.	9.2598 0,9023	17.608 0,3473	7.6894 0,9576	19.797 0.2295	9.7258 0.8806	22.242 0,0348	16.048 0,4496	24.833 0,0728
Çalışan olarak sürekli bir işe sahip olma imkânı sağlar.	13.744 0,6178	21.137 0,1733	12.25 0,4258	15.643 0.4781	14.167 0.5863	13.563 0.6312	20.8 0,1863	11.171 0,5144
Çalışan olarak başkalarına ne yapacaklarını söyleme imkânı sağlar.	5.0748 0,9554	6.7679 0,8726	11.277 0,7921	22.273 0,0345	16.149 0.4426	27.167 0,0073	22.8 0,1192	13 0,6728
Çalışan olarak yeteneklerimi kullanabileme imkânı sağlamaktadır.	11.499 0,7777	8.1699 0,7717	5.7331 0,9289	13.909 0.6055	9.6482 0.6468	12.433 0.19	12.066 0,2096	6.3492 0,8975
Çalışan olarak firma politikasını uygulama imkânı sağlar.	15.914 0,459	18.473 0,2969	14.793 0,5398	12.802 0,6872	10.625 0.832	8.5905 0.7375	4.9295 0,8404	7.7143 0,5632
Çalışan olarak aldığım ücret yeterlidir.	18.842 0,277	14.625 0,5523	29.244 0,0223	12.784 0,6885	19.639 0.2369	14.433 0.2739	20.5 0,1985	8.6562 0,3721
Çalışan olarak en üst makama terfi edebilme imkânı sağlar.	12.199 0,7302	15.591 0,4819	20.376 0,2038	15.888 0.4608	4.45 0.9739	11.577 0.4802	17.583 0,1289	16.667 0,4075
Çalışan olarak kendi kararımı verme özgürlüğü sağlar.	16.72 0,4039	16.611 0,4112	11.608 0,4776	16.051 0.4494	23.432 0.1027	1.9644 0.9821	10.54 0,5687	24.771 0,0739
Çalışan olarak iş yaparken kendi yöntemlerimi deneme imkânı sağlar.	9.6215 0,8856	13.348 0,3442	6.6193 0,8817	10.023 0.8654	7.1553 0.8472	9.8389 0.3637	20.661 0,0555	14.39 0,1091
Çalışan olarak çalışma koşulları uygundur.	7.4871 0,8238	12.219 0,7288	13.811 0,6128	27.247 0,0388	8.6028 0.3769	33.2 0,0069	14.05 0,2975	15.786 0,468
Üstündekilerin birbirleriyle anlaşması	14.017 0,5975	20.056 0,2177	16.074 0,1879	13.152 0.6616	13.606 0.3266	14.687 0.259	8.9981 0,7031	5.2083 0,9507
Çalışan olarak yaptığım iyi bir iş karşılığında aldığım övgü almamı sağlar.	19.982 0,0674	11.562 0,4814	14.354 0,2787	14.96 0.5276	16.517 0.4175	8.2114 0.513	7.8214 0,7989	14.095 0,119
Çalışan olarak işimden elde ettiğim başarı duygusu beni tatmin eder.	4.1883 0,6512	5.6818 0,2242	6.2667 0,394	17.785 0.3367	6.95 0.542	6.0025 0.6469	4.202 0,6494	12.616 0,0495
Çalışan olarak başkaları için bir şeyler yapabileme imkânı sağlamaktadır.	13.314 0,3466	13.906 0,3067	20.138 0,0645	11.999 0.744	12.15 0.4337	11.196 0.2625	13.571 0,1384	7.5198 0,5832

1-Domuzdamcı 2-Kazmacı 3-Lağımçı 4- Madenci 5-Sinyalci 6-Taramacı 7-Tulumbacı 8-Vinççi

Kaynaklar

1. Anonim, (2018). Avrupa Birliği İstatistik Kurumu Eurostat ve Avrupa Birliği Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) verileri. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. (ET: 01.04.2019)
2. Baycan, A., (1985). An Analysis of Several Aspects of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
3. Brunette, M. J., Smith, M. J., Punnett, L., (2011). Perceptions of working and living conditions among industrial male and female workers in Peru, Pubmed, Sayfa 211-223
4. Özcan, D., (2016). Güvencesiz Çalışma Koşullarında Şırnak Kömür Ocakları Çalışanları. Çalışma ve Toplum, 169-198.
5. Müftüoğlu, B. G., Taniş, B., (2010). "21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek", Çalışma ve Toplum, 2(25), 185-216.

İŞLETMELERDE YÖNETİM STRATEJİSİ VE STRATEJİK KARARLAR¹

Doğukan GÜLAY², Şafak GÜNDÜZ³

¹ Makalenin yazarlarından Doğukan GÜLAY'ın aynı isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Öğretim Görevlisi, Maltepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu.

³ Doç. Dr. Maltepe Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Amaçlara ulaşmada ister özel sektör, ister kamu işletmelerinin bir takım stratejiler izlemesi gerekmektedir. Stratejisi olmayan bir işletmeyi (örgüt) rotası olmayan, dolayısıyla da hangi yöne gideceğini bilemeyen bir gemiye benzetebiliriz. Ancak bu denli hızlı değişimlerin yaşandığı günümüz şartlarında yalnızca rutin işleri yürütmek yeterli olmamaktadır. Örgütleri sürdürülebilir kılma adına bir vizyon çerçevesinde bir takım stratejik kararlar doğrultusunda stratejilerin belirlenip uygulamaya konması gerekmektedir. Özellikle de toplumumuzun istediği kalite seviyesinde hızlı ve aynı zamanda uygun hizmet üretimi ortaya koymak bakımından biraz eksik ve ekonomik ölçülerin altında kalan kamu yönetimlerin de bunun önemi daha da fazladır.

Gerek özel sektör, gerekse de kamu sektörünün ele alınmasıyla dikkat edilen noktalar göz önüne daha rahat ve açık şekilde sorunları ortaya çıkarmaktadır. Eğer ki dikkat edilmez ve üstünde yeterince detaylı inceleme ve türevi çalışmalar yapılmaz ise bu konular hakkında yanlışla düşmek söz konusu olacaktır. Çünkü kamuyu ilgilendiren her türlü yönetim toplumsal kaygıya da beraberinde getirmektedir. Ana hitap toplumdaki her birey ve onlara karşı gösterilen hizmet olduğundan, bu durumun ekonomik bir bağlamda hizmet ve hizmet kalitesiyle doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Her ne kadar grupsal ayrımları tek tek incelemek için yapıyor olsak da temelde, ekonomi ile hizmet ne kadar güçlüyse o ülkenin gücü, özerkliği ve demokratiklik anlayışı da o kadar güçlü olacaktır. Sonuçta birlikte ilerlemekte ve düşüşü doğrusal olarak yaşamaktadır. Hepsi bir yap-bozun temel parçalarıdır. Bir ülke temelden yönetimlerini iyi oturtamazsa yanlışlar, kaygılar ve sorunlar baş göstermeye devam edecektir.

Dolayısıyla 21. yüzyılda Türk toplumu etkinlik, verim ve kamu yararı dâhilinde hizmet üretiminin ve halkın etkili bulunduğu, katılım sağladığı ve yönlendirme eylemini yapabildiği bir yönetimi sahiplenmeye özlem ve beklentiler içerisinde cevap vermekten uzak bir haldedir.

Problemlerimizi ele alırken aslında altında yatan temel sorunun yerel yönetimlerimizin yönetimdeki eksikliklerinden ötürü olduğunu belirtmeye çalıştık. Ancak doğru teşhis her zaman önemlidir. Bu sebeple doğru olana varmak için günümüz gereklerine uygun bir şekilde değerlendirmeler ve araştırmalar detaylı bir biçimde ve düzen dâhilinde yapılmalıdır. Özen yükümlülüğü çalışmalarda ve incelemelerde önemlidir. Özenli olarak yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen sonuçlar tartışma olgusuna yer vermeyecek verileri ortaya çıkarır. Araştırmaların garantörlük içerisinde sürdürülmesi de ayrı bir önemi ve dikkati gerektirir. Bu sebeple diğer bir yükümlülük olan güvence özenle birlikte tam bir bütünü oluşturur. Yönetimle ilgili çalışmalar, bahsettiğimiz yükümlülükler sayesinde çabucak eksiklikleri ortaya çıkarır ve hemen çözüm süreci içerisine girilir.

Günümüzde toplumdaki yaşam ve iktisadi anlayışlar büyük ölçüde değişime uğramaktadır. Yönetim, sürekli farklı açılarla ve yorumlarla değiştirilmekte iyileştirme ve yeni düzenlemelerde kalite ve müşteri memnuniyetini artırma çabası içindedir. Koşullar her geçen gün zorlayıcı değişimler geçirmektedir. Gelişen ve değişen şartlara uyum sağlamak olabildiğince zorlaşmış durumdadır. Ancak bu şartlara uyum sağlayabilen işletmeler iktisadi olarak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Uyum sağlayamayanlar ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Her geçen dakika şartlardaki değişiklikler ise değişim dışında farklı boyutlarda problemler meydana getirmektedir. Farklılaşan şartların ortaya çıkardığı bu yeni problem sahaları örgüt yöneticileri bakımdan önemli ve dikkat edilmesi gereken ilgi alanları haline gelmiştir. Doğru teşhis edilmiş ve zamanında doğru araçlar vasıtasıyla ekonomiklik ilkeleri ve

sosyal ilişkiler göz önünde tutularak çözülmüş olan problemler yerine yenisinin gelmesini engelleyememektedir. Bu durumlar aynı zamanda işletmeler açısından rekabet avantajı sağlamaktadır. Ancak bu problemlerin benzerleriyle öncesinden karşılaşmış olan işletmeler ayakta kalma çabasını sürdürebilirken, bazı işletmeler ve yönetimler zor durumda kalmaktadır.

Ankara Ticaret Odasının 2005 yılındaki araştırmasına göre; ülkemizdeki işletmelerin %96'sı 10. yılını doldurmadan kapanmaktadır. Ortalamaya bakıldığında işletme ömrünün ise 12 yıl olduğu söylenmektedir. Standart and Poor's (S&P)⁴ 2026 yılı tahminlerine göre en büyük 500 işletmenin ömrünün 14 yıl olması beklenmektedir. Bunun nedeninin de büyük ölçüde stratejik yönetim anlayışı eksikliği olduğu açıktır.

Stratejik kararlarda yaşanan problemler uzun veya kısa süreli olabilir. Önemli olan problemin boyutuna bakmadan hemen çözümün bulunmasıdır. İşletmelerdeki sorunlar günümüzde hizmet kalitesi, yaratıcılık, uyum yeteneği vb. şeklinde sayılabilir.

Dikkatle incelendiğinde bu parçalardaki sorunların çözümleri birbirleri içerisinde. Yaratıcılık, iç-dış bağlantılarla gelecek olan uyum yeteneği ve hizmet kalitesini içeren temel olgu sürdürülebilirliktir. Bu olguyu bahsettiğimiz üçlü oluşturmakta ve hepsi kendi içinde birbirlerinin çözümünü barındırmaktadır. Bu sebeple herhangi birinin sorun yaşaması diğerinin tepkime göstermesine yol açar. Bağlantılı olan unsurlar bölük şekilde yer alsalar da işletmelerin oluşumunda, her zaman bir bütündürler. İşte bu bütünlüğü de sürdürebilirlik olarak yani işletmelerdeki en temel olgu olarak yer almaktadır.

Bir yapının oluşturulması temel yönetimin ana esaslarının bir araya düzenli şekilde getirilmesiyle gerçekleşebilir. Merkez yönetimiyle genel yönetimin görevlerini ve yetkilerini ayırt ederken incelenmesi gereken noktalar vardır.

Merkez yönetimi bakımında bunlar;

- Tek elden yürütülmesi gereken adalet,
- Genel güvenliğin sağlanması,
- Ulusal savunmanın oluşturulması,
- Gelişmişlik seviyesini dengeleyen bir yapının sağlanması,
- Ulusal gelirin arttırılmasına yönelik nitelikli çalışmaların yapılması,
- Ülke boyutunda ulusal hedefler konularak gerçekleştirilmeye çabalanması için seferber olunması ve yoğun emek sarf edilmesi ve hizmet sağlanması
- Stratejik yönetim bağlamında değer yaratılması (Gündüz, 2018: 4)

şeklinde.

Aynı zamanda merkezin yetki ve sorumluluğunda bulunması gereken gözetim ve denetim ana hususlar olmalıdır. Yerel yönetimlerde ise bahsedilmiş olan hizmetler haricinde yerel toplulukların ortak gereksinimleri ile ilgili olan tüm hizmetlerin yetki ve sorumluluğu aidiyet bakımından yerel yönetimlerin altında bulunmalıdır. İl yerel yönetiminin yapması gereken ilçeler ve belediyeler açısından; destek, eşgüdüm ve görev olarak denetim birimi görevi yapmalı ve bunu zorlama bir nitelikte görev olarak görmemelidir. İlçeler arası ve il ölçeğindeki hizmetler bakımından yürütülme doğrudan sağlanmalıdır. Yerel yönetimdeki yapılması gereken değişiklikler sadece hizmetle sınırlı değildir. Denetim sistemi de büyük bir önem taşımaktadır.

⁴ ABD merkezli uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu.

Geleneksel denetim sistemindeki aksayan yerleri işler hale getirebilmek için reform niteliğinde değerlendirilebilecek düzenlemelerin öncelikli uygulamalarla amaca yönelik olmasına ve düzenlemenin dikkatli oluşturulmasına önem verilmesi gereklidir. Ancak denetim sisteminde kurumsal alanda yapılmış olan ve yasal olarak da yapılması mümkün kılınmış incelemeler ve hazırlanmış kayıtlar doğrultusunda görülmüş olan eksiklikler nedeniyle varılmak istenen sonuca değinimin elverişli olmadığı yani çözümün zor yolla ve dikkatli kontroller ve araştırmalarla giderilebileceği ortaya çıkarılmış olup, bunun uygulamalarla sağlama alınması şart bir vaziyet doğurmuştur.

1.1 Araştırma Problemi

Araştırmanın problemi stratejik yönetim ve kararların en önemli unsurlarından olan kadrolama, çalışan performans değerlemesi, öncelikli hizmet alanları, özellikle kamu için önem arz eden bütçe tahsisi ve merkezi otorite bağımsızlığı konularının yeterince önemsenmemesidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Özel ve kamu işletmelerinin temel amacı kıt kaynakların etkin ve verimli kullanılarak toplum ihtiyaçlarını karşılamak, hizmeti toplumun her kesimine götürmek ve istihdam yaratarak ülke ekonomisinin kalkınmasına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı gerek işletmelerin, gerekse kamu kurumlarının çalışanlar nezdinde ne tür stratejik karar ve yöntemleri uygulamalarını istediklerini açığa çıkarmaktır.

Araştırmadaki asıl amaç, iyi belirlenememiş ve eksik görülen noktaları ortaya çıkarmak ve oluşturulacak strateji ile yeniden yapılanma ve düzenlemenin nasıl olacağı konusunda fikir oluşturulmasını sağlamaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Araştırmanın yapılmasındaki önemli noktalar, yerel yönetimin içinde yer alan kamu hizmetlerini, dış denetim sistemindeki eksiklikleri ve personelin yetki ve yetiştirilmişliği gibi benzer birkaç konuya aydınlık getirmek ve bunları açık bir sunumda gösterebilmektir. İncelemeler ve araştırmalar göstermektedir ki toplumun oluşturduğu ve yönetiminde bulunanların aslında gerekli önlemler almadıklarını ve eksiklerin tedarik edilmesine dikkat ve özen gösterilmemiştir.

Araştırmada bahsedilen noktalar;

- Kamu hizmetlerindeki yoğun çalışmanın nasıl değerlendirileceği
- Çalışan personelin ne şartlarda ve ne tür eğitimlerden geçtikten sonra iş başı yaptığı
- Personel için bir kadro oluşturulup oluşturulmadığı

Bu bölümde bahsedilmesi gereken durumlardan biri de yapının oluşturulmasıyla ilgilidir. Oluşum temelden başlar temel ne kadar sağlam oluşturulursa, oluşturulması sırasında ne kadar iyi denetlenirse gerek iç sistemden gerek dış denetimden, o kadar sağlam ve sağlıklı olur. Bakıldığında yapılmış olan inceleme ve araştırma eksiklikleri ve sorunları ortaya çıkarmıştır. Kadro, eğitim, yetki, yeterlilik, harcamamalar, bütçe giderleri sistemin kurulumunda temelden oluşturulacak ana bölümlerdir.

Genel olarak özetleyecek olursak yerel yönetimler ülkenin demokratik rejiminin işlerliği ve geçerliliği açısından özellikle üstünde durulması ve dikkatlice incelenmesi

denetlenmesi gereken kuruluşlardır. Yerel seviyede bakıldığında hizmetlerin verimli ve etkin biçimde gerçekleştirilmesi isabetli olur. Hizmetler kamuya karşı en iyi şekilde sunulabilir. Kararlar daha kesin şekilde alınır.

Tüm işletmeler gerek kendi içlerinde gerekse dışardan sorunlarla karşılaşmaktadır. Çalışanların bu sorunlara bakış açısını belirlemek amaçlı bu çalışma asıl uygulanması gereken stratejik yönetim ve kararları ortaya çıkararak yöneticilere ışık gösterebilecek bir nitelik kazanacaktır.

Ülke içerisinde yıllardır iki şekilde sürekliliğini sağlamaya çalışan işletmeler vardır. Birisi bütçe ve bütünlük sıkıntısı çekmeyen işletmeler diğeri ise ekonomik kriz veya gelecekteki sorunların varlığını fark etmeden gününü geçiren işletmelerdir. Bunların her ikisi de aslında süreyle beraber bir yok oluş içerisinde dirler. Ancak gerekli önlem, çalışma ve stratejik planlamalar sayesinde devamlılığın kolay yolla halledileceği bir gerçektir.

1.4.Araştırmanın Varsayımları

Çalışmanın yapıldığı tüm işletmelerdeki yönetim faaliyetlerinin stratejik yönetim çalışmalarına katkı sağlar nitelikte olduğu varsayılmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan ve görüşleri alınan kişilerin doğru cevaplar verdiği varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmadaki en önemli sınırlılık söylem analizine ait içerik çözümlemesinden elde edilen çıkarımların veri olarak kullanılamama özelliğinin olmasıdır. Yalnızca birer yorum olarak nitelendirilmesi gerekmektedir ve buna bağlı olarak genellenebilirlik özelliğinin düşük olmasıdır.

2. LİTERATÜR

“İş” kökünden gelen işletme kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında üç kavram dikkat çekmekte olup, bu kavramların birincisinin; işletmek işi, ikincisinin; tarım, sanayi, ticaret, bankacılık gibi iş alanlarında, kar amacıyla kurulan kurum, üçüncüsünün ise; işyeri şeklinde olduğu görülmektedir (TDK, 2013: 277; Dil Derneği, 1997: 285)

Sözlük anlamlarının dar çerçevesinin dışına çıkılarak literatüre geçen tanımlarına bakıldığında ise işletme kavramının özünde aynı, ancak birbirilerinden farklı tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalara göre genel olarak işletme; insan ihtiyaçlarını doğrudan ya da dolaylı olarak karşılamak üzere üretim faktörlerini bir araya getirerek mal veya hizmet üreten birimlerdir (Koçel, 2011: 55; Doğan, 2014: 5-6)

Başkaları vasıtasıyla iş görme bilimi ve sanatı olarak tanınan yönetim kavramı; bazen bir süreç, bazen süreç içindeki organlar (yöneten ve yönetilen kişi veya grup) ve bazen de yöneticilerin karar verme ve liderlik konularında kullandıkları bilgi ve beceri olarak ele alınıp tanımlanmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2010: 23; Koçel, 2011; 55-56; Doğan, 2014: 148; Ertan ve Kara: 2011: 156).

Temeli insani (beşeri) ilişkilere dayalı olan yönetim kavramını; insanların, insani amaçlarla yine insanlar tarafından, insanca yönlendirilmesi şeklinde tanımlamak da mümkündür.

Sözlük anlamı olarak kısaca; önceden belirlenmiş olan bir amaca (hedefe) ulaşmak için izlenen yol ya da hedefe yönelmiş planlı eylemler birlikteliği olarak tanımlanan özellikle de askeri terminolojide sıkça kullanılan strateji kelimesinin; bazı yazarlara göre

Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiş olduğu ve sevk etme, yöneltme, gönderme, götürme ve gütmeye anlamına geldiği, savunma alanındaki başarılarıyla ünlü eski Yunan generallerinden Strategos'a atfen kullanıldığı, bazı yazarlara göre; kökeninin Eski Yunancaya dayandığı ve *stratos* (ordu) ve *ago* (yönetmek yön vermek) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulduğu, bazı kaynaklarda ise, Latincece yol, çizgi veya nehir yatağı anlamındaki "stratum" dan geldiği belirtilmektedir.

Genellikle askeri alanda kullanılan strateji kavramının zaman içerisinde yönetim alanında da kullanılmaya başlandığı ve yönetim biliminde bir örgütün (organizasyonun) amacına ulaşmak için izleyeceği yol veya yollar anlamında kullanıldığı görülmektedir (Aktan, 2018: 1; Çitçi, 2011: 10; Eren, 2003: 1; Wikipedia, 2018).

İşletme ve yönetim alanında 20. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanan stratejik yönetim kavramı ise; bir organizasyonun gelecekte ulaşmayı istediği hedefleri ve bu hedeflere nasıl ulaşılacağını gösteren sürecin analizi; organizasyonun varlık nedenini, neler yaptığı ve gelecekte ulaşmak istediği hedeflerini ortaya koyan bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir (Barry, 1986: 10; Bryson 1988: 78).

Strateji belirleyemeyen işletmelerin amaçlarını (hedeflerini) açık bir biçimde belirleyemedikleri için gerekli hesaplamaları yapamadıkları ve girişimde bulunmaktan yoksun oldukları, sahip oldukları kaynakları etkin ve verimli bir biçimde kullanamadıkları ve uygun ürün geliştirme ve pazarlama politikaları uygulayamadıkları görülmektedir (Ansoff, 1971: 85-86 aktaran Eren: 2010: 29; Hill, JonesHil ve Schilling, 2014: 3).

Yönetim sürecinin başlıca özelliklerini; yönetim evrensel bir bilimdir, bir grup faaliyetidir, ikiliğe (dualite) sahiptir, akıl ve mantık gerektiren bir faaliyettir, bir uygulama ve faaliyet gösterme sürecidir, çalışanların aidiyet duygularını geliştirir, değişen durum ve şartlar nedeniyle durum ve şartlara göre değişkenlik gösterir, birimler ve diğer fonksiyonları birbirine uyumlaştırma (koordinasyon) ve rasyonellik sürecidir şeklinde özetlemek mümkündür. Bu bağlamda işletmelerdeki yönetim seviyeleri (dikey olarak); üst kademe (tepe) yönetimi, orta kademe yönetimi ve alt kademe yönetimi olarak üçe ayrılabilir (Özveren, 2009: 21-24).

Yönetim sürecinin özelliklerine de sahip olan stratejik yönetimin ise kendine özgü bazı farklı özellikleri de bulunmaktadır. Stratejik yönetimi, yukarıda bahsettiğimiz yönetim sürecinden daha farklı kılan bu özellikler aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir (Dinçer, 1998: 18; Üzün, 2000: 3; Güçlü:2003: 73-74)

Stratejik yönetim;

- İşletmelerin geleceğini şekillendirmeye yöneliktir olduğu için işletmelerin üst kademe (tepe) yöneticileri tarafından yerine getirilen bir süreçtir,
- İşletmelerin gelecekte ulaşmak istedikleri uzun vadeli amaçlarının geliştirilmesini sağlamak ve amaçlara ulaşmak için yapılması gerekenleri ortaya koyduğu için işletmelerin vizyonları ve misyonlarına yöneliktir,
- İşletmeleri bir bütün olarak ele aldığı için, bu bütünü oluşturan tüm parçaları göz önüne alır ve stratejik kararların alınmasında bütün-parça ilişkisini göz önünde bulundurur,
- İşletmelerin dış ve iç çevrelerinin yakından takibini ve analizini gerektirir,
- İşletmelerin dış çevresine karşı sosyal sorumluluklarını da göz önünde bulundurur,
- İşletmenin amaçlarına ulaşabilmeleri için sahip olunan kaynakların etkin bir biçimde dağılımını ve verimli bir biçimde kullanımını sağlar,

- Stratejik yönetim kademesince belirlenen amaçlar, alınan kararlar, işletme faaliyetleri esnasında tüm kademelerin ortak hareket noktasını oluşturur,

şeklinde özetlenebilir.

Stratejik yönetim anlayışı, belirsizliklerle dolu, her durum ve şarta göre değişen ve risklerin yüksek olduğu çevresel şartlarda faaliyet göstermekte olan işletmelerin yönlerini belirlemelerine yardımcı olmaktadır.

İşletmelerin hem iç hem de dış çevrelerini değerlendirmek suretiyle geleceklerini tahmin etmeler için yardımcı olan stratejik yönetim; aynı zamanda almaları gereken önlemler ve icra etmeleri gereken faaliyetler için hazırlık yapma imkânı da sağlamaktadır. İşletmelerin fırsatları yakalamasına ve tehditleri tespit etmelerine de yardımcı olmaktadır.

Stratejik yönetim, işletmeyi oluşturan tüm birimlerin birbirileri ile uyumlu bir biçimde ve belirlenmiş olan ortak amaçlar doğrultusunda çalışmasını da sağlamaktadır. Stratejik yönetimin ve ortak amaçların olmaması durumunda işletme birimlerinin kendi belirleyecekleri hedefleri gerçekleştirmeye çalışmaları ise işletmenin istenilen hedeflerden uzaklaşarak etkinliğinin, verimliliğinin ve rekabet gücünün azalmasına neden olabilecektir (Üzün, 2000: 10; Güçlü, 2003).

Stratejik yönetimin yararları şunlardır (Jauch ve Glueck, 1989: 18; Güçlü, 2003; Gülay ve Gülay, 2014):

- İşletmelerin değişen ve gelişen şart ve durumları önceden fark etmelerini sağlar,
- Amaçların açık olarak belirlenmesini ve bu amaçlara yönelmeyi sağlar,
- Araştırma ve analizlerin yardımı ile sorunları belirlenmesine ve yönetim sürecinin yöneticiler tarafından daha kolay bir biçimde yürütülmesine imkân tanır,
- Yerine getirilecek faaliyet ve yapılacak işlerin daha etkin bir biçimde yapılmasını sağlar,
- Kararların sistematik şekilde alınmak suretiyle sistem oluşturma yolunu açar,
- İşletme içi ve dışı iletişimin geliştirilmesine, projelerin ve işlerin koordinasyonunun artırılmasına, kaynakların tahsisi ve bütçe planlamalarının gelişmesine yardımcı olur.
- Etik davranışlar sergilenmesinde yol gösterici olur.

Günümüzün yoğun ve katı rekabetçi piyasa ortamlarında faaliyet gösteren işletmelerin başarılı olabilmeleri, büyük ölçüde yöneticilerin verecekleri kararlar ile bu kararların yerinde ve isabetli olmalarına bağlı bulunmaktadır. İşletmelerin gelişme ve büyümeleri de yöneticilerinin vermiş oldukları kararlar doğrultusunda, sahip oldukları sınırlı kaynaklarını etkin ve en verimli biçimde kullanabilme yeteneklerine bağlı olmaktadır. İşletme yöneticilerinin kararları işletmelerin başarılı ya da başarısız olmalarına neden olduğundan işletmecilikte karar vermek yönetim sürecinin esası olarak kabul edilmektedir.

Birbirinden farklı anlamlarda kullanılan bir kelime olan karar kavramı; sözlük anlamı olarak bir iş ya da sorun hakkında düşünüp tartışarak verilen kesin yargıyı ifade eden karar kavramı; işletme yönetiminde yöneticilerin veya herhangi bir kişinin herhangi bir konuda yaptığı seçimi ifade etmektedir (Dil Derneği, 1997: 309).

Karar vermek; mevcut seçenekler arasından tercih ve seçim yapmak suretiyle istenilen sonuçlara ulaşmak veya değişik seçenekler arasından tercih ve seçim yapmakla ilgili olarak gerçekleştirilen bedensel ve zihinsel çabaların toplamı olarak tanımlanabilir (Mucuk, 2003: 377-378).

Kararlar işletme yönetimi uygulamaları bakımından farklı kriterlere göre sınıflandırılabilir. Karar tipleri ile ilgili olarak kullanılan sınıflandırmalar;

- Programlanabilen (rutin) ve programlanamayan (rutin olmayan) kararlar,
- Stratejik ve operasyonel kararlar,
- Kişi ve grup kararları,
- Alt ve üst yönetim kademeleri kararları,
- Belirlilik ve belirsizlik şartları altında verilen kararlar şeklinde sıralanabilir. Bu sınıflandırmada karar tipleri arasında bazı benzerlik ve örtüşmeler bulunmakla birlikte her karar tipinin dayandığı esas özellikler farklılık göstermektedir.

İşletme yönetimi açısından programlanmış (rutin) kararlar; işletmelerin her zaman karşılaştığı benzer durumlarda tekrarlanarak uygulanan kararlarken, programlanmamış (rutin olmayan) kararlar ise; belirsizlik ve daha önce karşılaşılmayan durumlar karşısında mevcut koşullara uygun olarak verilen anlık kararları ifade etmektedir.

Kararların programlanabilmesi ya da programlanamaması konusunun; toplam kalite yönetimi yaklaşımı bağlamında süreçlerin tanımlanması, standart faaliyet işlemleri ve bilgisayarlar dayalı karar verme uygulamaları nedeniyle giderek önem kazandığı ve günümüzde ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir.

Programlanabilen kararlar; genel olarak yapılacak işlemlerin ve sistemlerin belirlenmesi konusundaki kararlarken, programlanamayan kararlar ise; çoğunlukla yapılacak işlemlerin belli olmadığı, kişilere bağlı, yaratıcılığın ön planda olduğu ve bilinmezlik ortamlarında verilen stratejik kararlar olmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden alan araştırması modeli benimsenmiştir. Betimsel araştırma olarak da adlandırmak mümkündür. Alan araştırmaları bireylerin herhangi bir konu üzerindeki görüş ve değerlendirmeleri temel alır. Bu araştırmada yöneltilen cinsiyet ve eğitim durumu demografik bilgileri bağımsız değişkenleri oluştururken, araştırmaya katılan bireylerin düşünce ve tutumları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Stratejik yönetim ve kararlarının bel kemiğini oluşturabilecek kadrolama, performans değerlendirme, hizmet alanı, bütçeleme ve bağımsızlık altı faktör olarak belirlenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini tüm işletmeler oluşturmaktadır. Ancak çalışmada kolayda örnekleme yolu ile kamu, belediye, yerel yönetim ve özel sektör işletmelerinden 30 kişiye ulaşılmıştır.

3.3. Veriler ve Toplanması

Verileri toplamak amacıyla yerel yönetimlere ve özel sektör işletmelerine açık uçlu sorulardan oluşan anketler gönderilmiştir. Elde edilen veriler nitel veriler söylem analizine ait içerik çözümlemesi ile yorumlanmıştır. İçerik analizi sosyal bilimler alanında özellikle son 50 yılda yaygın bir biçimde kullanılan, herhangi bir metni psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihi vb. açılardan bağımsız bir biçimde incelemek, anlamlandırmak ve yorumlamaktır (Gür, 2011; Çelik ve Ekşi, 2008: 109).

Veriler kamu ve özel sektörden 30 kişiye yollanan 2si demografik olmak üzere toplam 5 sorudan oluşan bir anket aracılığı ile toplanmıştır. Anketler e-posta yolu ve elden dağıtılmıştır. 30 kişiden dönüş alınmıştır. Demografik sorular ilgili kutucuğun işaretlenmesi şeklinde olmuştur. Diğer beş soru ise açık uçlu sorulardan oluşmuştur.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

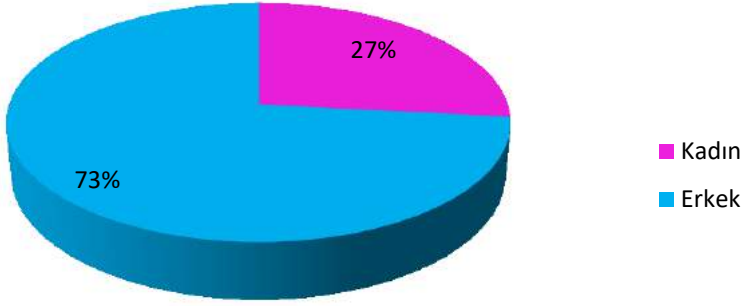
Toplanan veriler söylem analizi ilkelerine bağlı kalınarak okuma/sınıflandırma, yorumlama ve yapılandırma aşamalarına tabi tutulmuştur. Okuma evresini takiben anket sorularına verilen yanıtların içindeki sözcük ve sözcük grupları anlamlandırılmaya çalışılarak yorumlama işlemi tamamlanmıştır. Son olarak da parçalara ayrılan sözcük ve sözcük grupları bütün içinde tekrar değerlendirilerek çıkarımlar yapılmıştır. Analizdeki çıkarımların veri olarak kullanılamama özelliği söz konusudur. Yalnızca birer yorum olarak nitelendirilmesi gerekmektedir (Çelik ve Ekşi, 2008: 111). Araştırmada yöneltilen sorulan EK 1’de yer almaktadır.

İlk olarak katılımcıların yaş ve eğitim durumları değerlendirilmiştir. Otuz katılımcının yaş ve eğitim durumları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

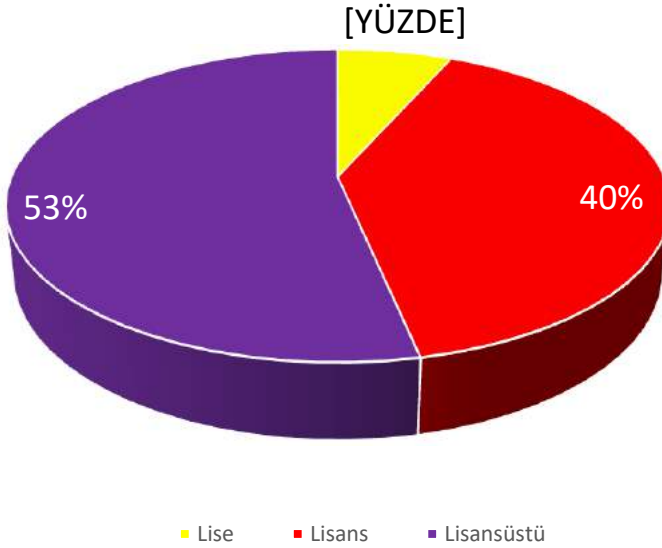
Cinsiyet			
Kadın	8	Erkek	22
Eğitim Durumu			
Lise	2	Önlisans	
Lisans	12	Lisans üstü	16

Araştırmaya özel ve kamu sektöründen katılan 30 kişinin 8’i kadın 22’si ise erkek olup, erkek katılımcıların daha yüksek oranda olduğu görülmektedir (%73).

Şekil 1: Cinsiyet Dağılımı

Yine Tablo 1'den katılımcıların "eğitim durumu" incelendiğinde ağırlıklı olarak lisans (%40) ve lisansüstü (%53) eğitim almış oldukları görülmektedir. (Şekil 2).

Şekil 2: Eğitim Durumu Dağılımı

Demografik özellik incelemeinden sonra beş soruya da verilen yanıtlar tüm çıplaklığıyla toplanarak bir tablo oluşturulmuştur. Daha sonra bu tablonun anlatım dili düzenlenerek rafine bir tablo⁵ oluşturulmuştur.

Her bir soruya verilen yanıt için öne çıkan sözcük ve sözcük grupları içerik analizine uygun olarak belirlenmiştir. Daha sonra bunlar kendi aralarında ifade ettikleri benzerlikler göz önüne alınarak kategorize edilmiş ve boyutlar oluşturulmuştur. Beş soruda tespit edilmek istenen stratejik yönetim kararların önemli unsurlarından olan, kadrolama, performans değerlendirme, hizmet alanları, bütçeleme ve bağımsızlıktır. Bütçeleme ve bağımsızlık faktörlerinin değerlendirileceği 4 ve 5 no.lu sorular kamu sektörü özelinde irdelenmiştir.

Sorulara Verilen Cevapların Kategorize Edilmesi

Katılımcılara ilk olarak şu soru yöneltilmiştir:

Soru 1. Yönetimlerin kadro oluşturmada göstermesi gereken hassasiyetler konusunda ne düşünüyorsunuz?

Bu soru “Kadrolama” başlığı altında kategorize edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların “İş özellikleri, Eğitim, Kişisel özellikler, Liyakat” olmak üzere dört başlık (boyut) altında toplandığı görülmüştür. İş özelliklerinden tecrübe, bilgi, üretkenlik, ve performans kastedilmiştir. Bu boyutlar altında verilen ifade sayıları Tablo 2’de görülmektedir.

⁵ Bu tabloya yazarın tez çalışmasında ulaşılabilir.

Tablo 2: Kadrolamaya Ait Görüşler

KADROLAMA			İfade edilme sayısı
	İş özellikleri	Tecrübe	6
		Bilgi	1
		Üretkenlik	1
		Performans	1
		TOPLAM	9
	Eğitim	Eğitimli	3
		En az lisans mezunu	1
		TOPLAM	4
	Kişisel özellikler	Genç	1
		Dinamik	1
		Vizyon sahibi	1
		Dürüst	1
		Adil	1
		Duyarlı	1
		Esnek çözüm odaklı	1
		Uyumlu	1
		Ahlaklı	1
		İdealist	1
		TOPLAM	10
	Liyakat	Liyakat	8
		Pozisyona uygunluk	4
		Torpilsizlik/Partizan olmama	3
		Sınav	2
		Sosyal kimlikten bağımsız	1
		TOPLAM	18
	TOPLAM İFADE SAYISI		40

İfadelerin geneline bakıldığında özellikle kamu sektöründe torpil mekanizmasının işlediği, bunun bir kenara bırakılıp liyakat ile işe alımın gerçekleştirilmesinin vurgulanması en dikkat çekici noktadır. Toplam 40 ifadenin 18'i liyakata işaret etmektedir. İşe alımlarda tecrübeli, eğitimli ve pozisyona uygunluk kadar kişisel özelliklerin de önemli olduğu vurgulanmıştır (Tablo 2).

Soru 2. Çalışanların performans değerlendirmesi size göre hangi kriterler baz alınarak yapılmalıdır?

Bu soru "Performans Değerlendirme" başlığı altında kategorize edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların "Kişisel özellikler, İşin Gerektirdiği Nitelikler, Performans Değerlendirme Yöntemi" olmak üzere üç başlık (boyut) altında toplandığı görülmüştür.

Tablo 3: Performans Değerlendirmeye Ait Görüşler

PERFORMANS DEĞERLENDİRME			İfade edilme sayısı
	KİŞİSEL ÖZELLİKLER	Yardımseverlik	1
		Güler yüzlülük	1
		Özverili olma	1
		Yaratıcılık	1
		Çalışkanlık	1
		İletişim becerisi	1
		Görevi zamanında yerine getirme / görev bilinci	4
		İş ahlakı	1
		İşe bağlılık	1
		Yetenek	1
		İş disiplini	1
		Kendini geliştirme	2
		TOPLAM	16
	İŞİN GEREKTİRDİĞİ NİTELİKLER	İş takibi	1
		Çalışma saatlerine riayet	3
		Titizlik / Kaliteli iş	1
		Eğitim / Bilgi	2
		Kriz yönetimi	1
		Şirket hedeflerine odaklanma	1
		Ast-üst ilişkisi	1
		Değer yaratma	1
		TOPLAM	11
	PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ	Sadece müdüre bağlı değil	3
		Müşteri geri bildirimi ile	1
		Kıyaslama yapılarak	1
		Farklı işe farklı değerlendirme	2
		Adil olma	6
		TOPLAM	13
	TOPLAM İFADE SAYISI		40

Performans değerlendirme yaparken kişisel özelliklerin işin getirdiği niteliklerin önünde tutulması dikkat çekicidir. Kişisel özelliklerden görevi zamanında yerine getirme ön plana çıkarken, iş için çalışma saatlerine riayet önemli görülmüş, performans değerlerken de yalnızca üste sorulmaması, müşteri geri bildiriminin de önemli olduğu ve adil olunması gerektiği vurgulanmıştır (Tablo 3).

Soru 3. Modern ve günümüzün sosyal bilimi alanında hizmet alanların beklentilerini öncelikli olarak nasıl sıralarsınız?

Bu soru “Hizmet Alanları” başlığı altında kategorize edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların “Genel ve Çalışana Özel ” olmak üzere iki başlık (boyut) altında toplandığı görülmüştür.

Tablo 4: Hizmet Alanlarına Ait Görüşler

HİZMET ALANLARI			İfade edilme sayısı
	GENEL	İnsana değer katan alanlar	4
		İnsan odaklılık	
		Eğitim	7
		Kültür	3
		Temizlik	4
		Çevre, park, bahçe	3
		Kalite	4
		Yenilikçilik	5
		Teknoloji	
		Bilim	
		Müşteri memnuniyeti	3
		Sağlık	4
		Ulaşım / Trafik	3
		Altyapı	2
		Sanat	1
		Barınma	1
		Beslenme	1
		TOPLAM	45
	ÇALIŞANA ÖZEL	Toplumsal cinsiyet	1
		Adalet	1
		Eşitlik	2
		Şeffaflık	1
		Manevi duygulara saygı	1
		Güler yüz	2
		Güven	1
		TOPLAM	9
	TOPLAM İFADE SAYISI		54

Katılımcıların bazı ifadelerinden sorunun muğlak bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir grup katılımcı genel olarak örgütlerin topluma vermeleri gereken hizmet üzerinde dururken, bazıları da sosyal sermaye ve paydaşlardan biri olan çalışanlara yapılması gerekenler üzerinde durmuşlardır (Tablo 4).

Soru 4. Kamu yönetimlerin bütçelerinin arttırılmasında yasal dayanaklı hangi yöntemler kullanılmalıdır?

Özellikle kamu işletmeleri bütçelerinin stratejik yönetim açısından değerlendirilmesi amacıyla yöneltilen bu soruya altı kişi yanıt vermemiştir. Tablo 5'ten de görüldüğü üzere kamu bütçelerinin özellikle vatandaş talepleri doğrultusunda yönlendirilmesi, mutlaka denetlenmesi gerektiği, yatırım ve üretime yönelinmesi, ek gelir getirecek çeşitli proje vb. uygulamaların yapılması gereği verilen cevaplar arasındadır.

Tablo 5: Bütçelemeye Ait Görüşler

BÜTÇELEME		İfade edilme sayısı
	Vatandaş ihtiyacı	6
	Gelir-gider dengesi	2
	Fayda-maliyet analizi	1
	Stratejik plan esası	1
	Denetleme	3
	Temel ihtiyaç	1
	Tasarruf	3
	Yatırım/Üretim/Proje	4
	Bağış	2
	Ek gelir (kütüphane vb.)	2
	TOPLAM İFADE SAYISI	24

Soru 5. Kamu yönetimlerin merkezi otoriteden bağımlılığını asgariye indirmek için izlemesi gereken politikalar ve stratejiler ne olmalıdır?

Kamu yönetimlerinin merkezi otoriteden hiçbir şekilde bağımsız olmamasının düşünenlerin sayısı altıdır. Ayrıca bunun politik sebeplerle olamayacağını ileri sürenler de olmuştur. Alınan görüşler doğrultusunda merkezi otoriteden bağımsızlık için yapılması gerekenler devlet, örgüt, mali yapı ve yönetici ile mümkün olabileceği söylenmektedir (Tablo 6). Halkın beğenisini toplayan yöneticileri koltuk gücünü meşrulaştırması özellikle yerel yönetimleri otonom kılabilir.

Tablo 6: Bağımsızlığa Ait Görüşler

BAĞIMSIZLIK			İfade edilme sayısı
		OLMAZ	6
	DEVLET İLE	Bağımsız yargı	1
		Kanunlar	1
		Yeniden yapılanma	1
		TOPLAM	9
	ÖRGÜT İLE	Liyakat sistemi / Performans değerlendirme	3
		Delegasyon	1
		TOPLAM	4
	MALİ YAPI İLE	Mali disiplin	8
		Ekonomik bağımsızlık	1
		Kaynak yaratma	1
		TOPLAM	11
	YÖNETİCİ İLE	Koltuk gücünün halk beğenisiyle meşrulaştırılması	6
		Güvenilir yönetici	3
		TOPLAM	9
	TOPLAM İFADE SAYISI		35

4. SONUÇ

Tüm örgütlerin kamu-özel sektör ayrımı yapmaksızın stratejik kararlar alması, yani stratejik yönetim anlayışı benimsemesi bir anlamda zorunludur. Zira yol haritası oluşturulmamış bir işletmenin sürdürülebilir olması, yoğun rekabet ortamında rakipleriyle boy ölçüşebilir olması pek de mümkün değildir.

Stratejik yönetimde ele alınması gereken çok çeşitli konular vardır; Çalışanlar, müşteriler, ürün ve ürün grupları vb. Bu çalışmada stratejik yönetimin özellikle kamu alanında eksikliği hissedilen, tam anlamıyla yerine getirilmediği düşünülen ve bunun stratejik yönetim eksikliğinden kaynaklanabileceğinin vurgulanması amacıyla, kadrolama, performans değerlendirme, yönelinmesi gereken hizmet alanları, bütçeleme ve merkezi otoriteden bağımsızlık boyutları incelenmiştir.

Gerek özel, gerekse de kamu sektörünün her zaman toplum yararına hizmet etmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Temel hedef, eskimiş olan yönetim düzenine, toplumun karşılanamayan istek ve beklentilerini bürokrasileşmiş ve aşırı merkezileşiklikten olabildiğince uzak tutarak, yönetim sisteminin bu bölümünde etkili, verimli ve kamu yararını ön saflarda değerlendirerek güçlü ve aynı zamanda demokratik bir yerel yönetim kurumunun oluşturulması ve yerel toplulukların yerel yönetimler vasıtası ile yetkinin özgür bir şekilde yerel hizmetlere sağlanmasıdır.

Özgür yönetim her daim her toplumda etkin ve kalıcı bir beraberlikle birlikte bütünlüğün temel taşlarını oluşturur. Bu sayede toplum düzenindeki yerel politika ve hizmet kendiliğinden nizamını sağlamaya başlayacaktır. Bunlar özgürlükle birlikte oluşturulacak sağlam bir kuruluş ve oluşum stratejisi sayesinde varlık gösterecektir.

Kadrolama konusunda stratejik yönetim anlayışının liyakati esas alması, kayırmalardan (nepotizm) uzak durması, mutlaka performans değerlendirme sistemi oturtması, çalışanların, eğitim, bilgi, tecrübe gibi işe ait özelliklerinin; güler yüz, dürüstlük, iyi ahlak, uyumlu olma gibi kişisel özelliklerinin ön plana alınması son derece önemlidir.

Performans değerlemede adil davranılması, değerlemenin yalnızca bir yöneticinin iki dudağı arasında bırakılmaması bu çalışmanın yine tespit ettiği öncelikli özellikler arasında yer almaktadır. Müşterinin geri bildirimi yöneticinininkinden daha önemli olabilmelidir. Görevi zamanında ve titizlikle yerine getirme bilinci özellikle vurgulanmıştır. Çalışma saatlerine riayetinin vurgulanması dikkat çekicidir. Bunun kamu sektörü çalışanları için önemli olduğu düşünülmektedir. Zira günümüz işletmelerinin birçoğunda esnek çalışma saati uygulaması başlamış durumdadır.

Stratejik yönetim ve kararlarının toplum yararı eğitime gereken önemi vermesi esastır. Sağlık, ulaşım, çevre düzenlemesi yine öncelikli alanlardan olup, teknoloji ve yenilikçilik ile müşteri ve toplum beklentilerine odaklı, insana değer katan alanlara yönelinilmelidir.

Kamu alanında bütçe yönetimi vatandaş ihtiyaçları baz alınarak, sıkı bir denetim ile takip edilmeli, tasarruf edilebilecek kalemler belirlenmeli, ek gelir getirecek alanlara projeler üretilmelidir.

Kamunun merkezi otoriteden bağımsız olması konusunda negatif düşünceler olsa da mali konularda daha disiplinli ve titiz davranılarak yaratılacak ekonomik bağımsızlıkla bunun mümkün olabileceği yönünde olumlu düşünceler de mevcuttur.

Bu çalışmada özel ve kamu sektöründen elde edilen veriler kamu-özel şeklinde ayrıştırılmamıştır. Daha sonraki çalışmalarda kamu ve özel sektörün bakış açıları arasındaki farklar ortaya konularak konu daha da zenginleştirilebilir.

Sonuç olarak stratejinin ne demek olduğunu ve işletmeler için önemini kavrayan ve stratejik kararlarını hizmet kalitesi, performans ve bağımsızlık üzerine kurgulayan örgütlerin kanlı rekabet savaşlarının yaşandığı günümüzde rakiplere oranla daha güçlü, başarılı ve sürdürülebilir olacakları açıktır.

KAYNAKÇA

1. Aktan, C. C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, Çimento İşveren Dergisi, 22(4).
2. Barry, B.W. (1986). Strategic Planning Workbook for Public and Nonprofit Organizations, Amherst Wilder Foundation, St. Paul.
3. Bryson, J. M. (1988) Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations, Jossey-Bass, San Francisco.
4. Çiftçi, T. (2009). Üç Adımda Stratejik Yönetim, İstihbarat-İstikamet-İcraat, İstanbul Sanayi Odası, Yayın No: 2011-32, Mürettebat Reklamcılık, İstanbul.
5. Dil Derneği (1997). Türkçe Sözlük, Hürgüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul.
6. Dinçer, Ö. (2011). İşletme Yönetimine Giriş, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
7. Doğan, M. (2014). İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, 9. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
8. Eren, E. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 8. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul.
9. Ertan, H., Kara, M. (2011). Genel İşletme, 2. Baskı, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
10. Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(2): 61-85.
11. Gülay, İ., Gülay, B. (2014). Kurumsal Yönetimlerde Finansal ve Etik Kararlar, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1(1): 29-40.
12. Gündüz, Ş. (2018). Preventing Blue Ocean from Turning into Red Ocean: A Case Study of a Room Escape Game, Journal of Human Sciences, 15(1): 1-7.
13. Hammer, M., Champy, A.S. (1994). Değişim Mühendisliği İş İdaresinde Devrim İçin Manifesto, Çev: Sinem Gül, Sabah Yayınları, İstanbul.
14. Hill, C. W. L., Jones, G. R., Schilling, M. A. (2014). Strategic Management: Theory: An Integrated Approach, Cengage Learning, Stanford.
15. Jauch, I., Glueck, W. (1989). Strategic Management and Business Policy, NewYork: McGraw Hill.
16. Koçel, T. (2011). İşletme Yöneticiliği, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul.
17. Mucuk, İ. (2003). Modern İşletmecilik, 14. Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
18. Özveren, M. (2009). İşletme Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
19. Türk Dil Kurumu (2013). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: 857, 4. Baskı, Ertem Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
20. Ülgen, S., Mirza, K. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul.
21. Üzün, C. (2000). Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler, Eylül Yayınları, İzmir.
22. Wikipedia, Strateji, (Çevrimiçi) <http://tr.wikipedia.org/wiki/Strateji>, 10 Ekim 2018.

KÜRESELLEŞMENİN ÖRGÜTSEL BOYUTU VE YÖNETİŞİMİN ÇAĞRIŞTIRDIKLARI

Özge UĞURLU AKBAŐ¹

¹ Dr. Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Bölümü.

1. KAMU PRATIĞİNDE YÖNETİMİN DÖNÜŞÜMÜ VE YÖNETİŞİM

Yönetişim anlayışı özellikle vatandaş-devlet ilişkisini müşteri-işletme ilişkisi çerçevesine indirgemek üzerine odaklanmaktadır. İlk kez 1989 Dünya Bankası Raporuyla literatüre girmiş olup, söz konusu raporda Güney Sahra Bölge'sinde yer alan devletlerin yaşadıkları yönetsel sorunlar irdelenerek, ekonomide yaşanan bunalımları devletin tetiklediği kanısına varılmış (World Bank South Saharan Countries Report, 1989: 1-4), bunun üzerine Dünya Bankası'nın 1989 raporu, 1994 yılında genişletilerek yeniden ele alınmıştır. 1992 yılında "*Gelişme ve Yönetişim*" adlı ara rapora atfen hazırlanan başka bir raporda başta kredi verilen ülkeler olmak üzere gelişmekte olan tüm ülkelerde ciddi bir yönetsel reform zorunluluğundan söz edilmektedir.

Yönetişim konusunda bir başka Dünya Bankası Raporu 1997 yılında "*Değişen Dünyada Devlet Sektörünün Yeniden Ele Alınması*" adı altında düzenlenmiştir (World Bank World Development Report, 1997: 34). Burada devletin rolü daha da belirgin hale getirilerek, devletin yeniden güçlendirilmesi düşüncesi vurgulanmıştır. Raporda küresel ekonomiye kolayca uyum sağlayabilecek, teknolojiye gelişmelere anında yanıt verebilecek daha etkin ve güçlü bir devlet yapılanmasının oluşturulmasından söz edilmektedir. Devletin olmadığı bir piyasa mekanizmasının pek çok zarara uğrayabileceği üzerinde durularak, devlet-vatandaş ilişkisinde devletin yeniden roller alan, yönlendirici, işlevsel ve tamamlayıcı bir kamu örgütlenmesini oluşturması gerekliliği vurgulanmıştır (Ekici, Cantürk, 2006: 312).

Bu açıklamalardan hareketle yönetim kavramının her sorunun çözümünde vazgeçilmez bir yöntemden çok, topluluk ya da toplumların sorunlarına, önceliklerine, gereksinimlerine göre uygun koşullarda toplumsal aktörlere çözümde dinamiklik kazandıran (Göymen, 2000: 8) ve bu niteliğiyle değerlendirilmesi gereken, teorik ve özellikle de pratik uygulamaları bilimsel temele dayandıran bir yönetim tarzı olduğu belirtilebilir. Yönetimden yönetişime geçişi açıklayıcı çerçeve, çoğu toplumda önceden belirlenen ortak amacı gerçekleştirmek için tek öznel, merkezi, hiyerarşik işbölümü şeklinde üretim yapan, kaynak ve yetkileri kendinde toplayan yönetim anlayışının geride bırakılması ihtiyacına dayandırılmaktadır. Bu gereksinime dayanarak önceden belirlenen iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek çok faktörlü, yerinden yönetimci, ağsal ilişkiler içinde kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, yönlendiren ve kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran yönetişim anlayışı ön plana alınmaktadır.

Bu sebepten 1990'lı yıllardan bu yana sosyal ve siyasal kuramın önemli tartışma konularından biri olan yönetişimin, kullanım alanı işletme yönetiminden başlayarak, iktisat, siyaset ve kamu yönetimi alanlarına uzanması ve yerel (urban governance), ulusal ve uluslararası yönetişime (global governance) kadar genişlemesi, kavramın tek bir anlamından söz edilmesini güçleştirmektedir. Bunların yanı sıra teknolojik gelişmelerle birlikte e-yönetişim anlayışının yaygınlaştırılması üzerinde de birçok görüş ortaya atılmaktadır. Yönetişimin eklektik bir yapıya sahip olduğunu ve Antik Yunan'da kullanılan "dümen tutma" (steering of boats) anlayışının izlerini taşıdığını belirten Jessop'a göre yönetişim; "esas olarak yönetimle, hem çıkan hem de ondan ayrılan bir tür yönlendirme, rehberlik etme ve yönetme tarzı ve eylemi" (1998: 30) olarak tanımlanmaktadır.

Yönetişim, aynı zamanda "yeni bir yönetim sürecine ya da toplumun nasıl yönetileceğine ilişkin yeni bir yöntemle atıfta bulunarak yönetim kavramının anlamındaki önemli bir değişmeyi ifade etmektedir" (Rhodes, 1996: 24). Yönetişim, genellikle bir uzlaşmaya, merkez ya da üstün otorite dışında başka aktörlerin de yönetim sürecine dâhil edilebileceğini, devletin/yönetimin etkinleştirilmesini ve yönetimin esnekleştirilmesini ön plana alırken, çoklu aktörlerin rol oynadığı,

hiyerarşiler yerine karşılıklı etkileşimle belirlenen bir yönetim sürecine de işaret etmektedir.

Yönetişim, kamu-özel, devlet-devlet dışı, ulusal-uluslararası kurum ve pratikler tarafından gerçekleştirilen bir işlev olarak tanımlanmakta, aynı zamanda bunların arasındaki yeni etkileşimsel ilişkilerin gelişimini kavramsallaştırmak açısından da kapsayıcı bir nitelik göstermektedir. Bu bağlamda ortak bir amacı gerçekleştirmek için tek öznel, merkezi, hiyerarşik işbölümüne dayalı olarak üretim yapan, bunun yerine getirilmesinde kaynakları kendiliğinden kullanan yönetimden, ağ ilişkileri içinde konumlanmış, çok aktörlü, âdem-i merkezi, kendisi yapmaktan çok toplumdaki bütün aktörleri yetkilendiren, yönlendiren ve kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran yönetim anlayışına geçilmesi gerekliliği ileri sürülmektedir (Tekeli, 1990: 248).

Bu doğrultuda Rhodes, yönetişimin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (1996: 660):

- a. Organizasyonlar arasında karşılıklı dayanışma (interdependence) söz konusudur. Yönetişim devlet yönetiminden daha kapsamlıdır çünkü devlet dışı aktörleri de kapsamaktadır. Devletin sınırlarının değişmesinden kasıt, kamu, özel ve gönüllü sektörler arasındaki sınır çizgilerinin kayması ve belirsizleşmesidir,
- b. Ağ üyeleri arasındaki etkileşimin sürmesi, ortak amaçları müzakere etme ve kaynak mübadelesinde bulunma ihtiyaçları sebebiyledir,
- c. Güvene dayanan ve kuralları düzenlenmiş oyun benzeri (game-like) etkileşimlere, ağ katılımcılarının müzakereleri ve uzlaşmaları sonucu ulaşmaktadır,
- d. Devletten/yönetimden önemli derecede özerklik sağlama söz konusudur. Ağlar devlete/yönetime karşı sorumlu değildir aksine kendi kendini örgütleyen yapıdadır. Ancak, devletin/yönetimin ayrıcalıklı ve bağımsız bir pozisyonu olmamasına karşın, ağlar dolaylı da olsa yönlendirebilir özellikler içermektedir.

Görüldüğü gibi bu noktada yönetişimle anlatılmak istenen, özel sektördeki yönetim anlayışının kamu pratiği üzerindeki etkisini açıklamaktadır.

2. İYİ YÖNETİŞİM ve KURUMSAL YÖNETİŞİM İLKELERİ

21. yüzyılda küreselleşme, rekabet ve teknolojinin hızla yayılması sonucunda işletmelerin, ulusal pazarlar yetersiz olduğu için uluslararası pazarlara açılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde ulusal sermayenin yetersizliğinden dolayı uluslararası kriterlere ulaşmak adına kurumsal yönetişimin temel ilkeleri olan eşitlik, şeffaflık, sorumluluk ve hesap verebilirlik ilkelerinin pratik yaşama aktarılma ihtiyacı doğmuştur.

Bu gelişmeler doğrultusunda uluslararası finansman ve yatırım kuruluşları, yatırım yapmadan ve kredi tahsis etmeden önce işletmenin finansal başarımı ile birlikte yönetişim başarımını da dikkate almaya başlamıştır. Kavramın özü itibariyle kurumsal yönetişimde asıl hedef, güven vermek odaklı olmalıdır. Yönetim ve kontrol sistemlerinin; saydam, görünür, tutarlı ve hesap verebilir nitelikte olmasını gerektiren bir yapının gerekliliği üzerinden düşünülmektedir. Yönetişimin bu özelliklerini dört ana ilke şeklinde özetlemek mümkündür;

Şeffaflık; ticari sırlar dışında işletme ile ilgili bilgilerin zamanında, doğru ve eksiksiz bir biçimde kamuya duyurulması ilkesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda "aktif açıklık" kavramı önem arz etmektedir. Çünkü kuruma duyulması beklenen güven için bilgi elzemdir ve yapılan işleri açıkça ifade edebilen kurumlara daha çok güven

duyulmaktadır. Kurum içerisinde gerçekleşen bir şeyin 'neden ve nasıl' yapıldığının açık bir şekilde ifade edilmesi güven unsurunu arttıran çok kritik bir faktör olarak göze çarpar.

Adillik; tüm etkinliklerde pay ve menfaat sahiplerine eşit davranılması olarak tanımlanabilir. Kurum içinde adil davranıldığına inanılmıyorsa güvenin sarsılması olasıdır. Bu ilke aynı zamanda tüm pay ve menfaat sahiplerine eşit muamele yapılması ve kaynak dağılımında rasyonel olunması gerekliliğini de ifade eder.

Hesap verebilirlik; yönetim kurulu üyelerinin pay sahiplerine hesap verme zorunluluğudur. Kurum her yaptığı için nedenini açıklayabilmeli, değer yaratmaya yönelik çalışmaları desteklemeli ve ödüllendirme sistemlerini kurabilmelidir. Bununla birlikte kurumda objektif performans değerlendirme kriterlerinin oluşturulmasının kurumdaki verimliliğin sürekli olarak izlenmesindeki gerekliliğin altı çizilmektedir.

Sorumluluk; işletme yönetimindeki tüm etkinliklerin mevzuata, esas sözleşmeye ve işletme içi düzenlemelere uygunluğu ve bunun denetlenmesini ifade eden ilkedir. Kurum içindeki ve dışındaki sorumlulukların bilinmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu ilke doğrultusunda net rol dağılımlarının yapılması ve yönetim organları arasındaki ilişkilerin kurallara bağlanması önem arz eder. Bağımsız ve etkin dış üyelerin yönetimde yer alması ve her kademedeki katılımcılığın yaygınlaştırılması bu ilke doğrultusunda ön plana alınan bir diğer unsurdur.

İyi yönetim ile Dünya Bankası yeni kamu işletmeciliğinin temel önermelerini revize ederek yinelemektedir (Williams & Young, 1994: 87; World Bank, 1992). Buna göre: "Kamu sektöründe etkinliğin sağlanması, rekabetin ve piyasaların desteklenmesi ve özel teşebbüs için uygun ortamın yaratılması yoluyla devlet içinde girişimciliğin geliştirilmesi önerilmektedir. Bunun yanında kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, kamu personel sayısının azaltılarak kamu hizmetlerinde reforma gidilmesi, bütçenin kontrol edilmesi, idarenin âdemi-merkezileşmesi ve devlet dışındaki aktörlerin daha fazla kullanılması gibi unsurlar da göz önünde bulundurulmaktadır".

Stoker (1998: 21- 26); iyi yönetişimin ilkelerini meşruiyet, hesap verebilirlik, etkin yönetim, bilginin kullanılabilirliği ve yönetim katmanları arasındaki uyum şeklinde tanımlamaktadır. Komisyona göre bu ilkeler üye ülkelerdeki demokrasi ve hukukun işleyişine destek olmakla birlikte; küresel, Avrupa düzeyi, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere yönetişimin devletin tüm düzlemlerinde geçerli olacak şekilde düzenlenmiştir (CEC, 2001: 10).

3. KÜREK ÇEKMEKTEN DÜMEN TUTMAYA GİDEN YOLDA 'YÖNETİŞİM'

Küreselleşme süreci devletleri derinden etkilemiş ve yönetimde var olan bazı kurallar ve yapılar yerini yepyeni bir anlayışa bırakmıştır. Bu durumda ekonomik, sosyo politik ve kültürel dönüşüme paralel olacak şekilde yönetimin yeniden yapılandırılması da kaçınılmaz görülmektedir. Yönetişim, küreselleşmenin zorunlu bir süreç olduğundan hareketle, küreselleşen dünyada uygun bir iktidar tarzı, yeni devlet anlayışı ve farklı yönetim üslubu geliştirmeyi hedeflemektedir. Zira 1970'lere kadar yönetim ve kamu bürokrasisi genel hatlarıyla Weber'ci bürokrasi geleneğinden hareketle faaliyetlerini yürütmüş, devletlerin uygulamaları da yine bu perspektiften yapılmıştır. Ancak 1970'lerin sonunda birçok OECD ülkesinde kamu sektörü bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. Başta kamu finansmanı olmak üzere devlet aygıtı birçok sorunla boğuşmak zorunda bırakılmıştır (Eren, 2001: 116). Sektörde yaşanan ciddi sorunlar devleti verimsiz, bürokratik ve halkından kopuk bir boyuta ulaştırmıştır. Tüm bu yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla yeni bürokratik yapılanma ve devlet işleyişi gündeme getirilmiştir.

Yönetim ilkece belli bir süreklilik, düzenlilik ve önceden tahmin edilebilirlik gereksinimindedir. Hızlı değişim ve belirsizlikler sonucu açık sistem olarak ifade edilen yönetim sistemi, yeni davranışlara, etkileşim ve yapılara da yönelmektedir (Uysal Sezer, 1992: 3). Klasik yönetim düşüncesi içinde geleneksel ve sosyo psikolojik olmak üzere iki temel yaklaşımdan söz edilir. Geleneksel yaklaşım daha çok kamu yönetimi işletme yönetiminin benzeridir. Sosyo psikolojik yaklaşım ise bürokratik yapıyla örgüt üyelerinin arasındaki ilişkileri incelemektedir. Örgütsel davranış, birey - örgüt ilişkileri gibi kamu - halk bağlantılarını ele alan yaklaşım temelde Taylor ve Fayol'den etkilendirilmiştir. Devletin artan görevlerine kısmen vatandaş katılımını hedefleyen sosyo psikolojik yaklaşımın bir anlamda yönetişime geçişin temellerini oluşturduğunu söylemek de mümkündür (Ekici, Cantürk, 2006: 302).

Klasik kamu yönetimi örgütlenmesi fonksiyonel uzmanlaşmaya dayalı bir işbölümünü ön görmektedir. Bu bağlamda örgüt, uzmanlaşma temeline dayandırılmaktadır. Uzmanlaşma ise beraberinde sınırları açıkça belirlenmiş bir hiyerarşik örgütlenmeyi getirmektedir. Uzaktan bakıldığında klasik kamu yönetiminin taşıdığı görüntü modern bir toplumda birey - devlet ilişkisinin kurulmasında en ideal yönetim biçimi olarak görülmektedir. Ne var ki küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte hızlı iletişim olanaklarının gelişmesi ve bunun sonucunda gittikçe ağırlığını artıran uluslar üstü yapılanma klasik kamu yönetimi anlayışını da krize sokmaktadır (Tekeli, 1990: 244). Klasik kamu yönetiminin örgüt yapısı ve işleyişi, bağımsızlık, hiyerarşi ve kademeli yetkilendirme, yönetimde gizlilik ve kurallara bağlılık öğelerinin üzerine kurulmuştur. Bunun karşısında önerilen yönetişim anlayışının temel hedefi ise, hiyerarşik bir yapılanma dışında piyasa şartlarına uygun bir yapılanmayı hâkim kılmak, sürekli istikrarlılık içinde değişken, ancak kararlı bir örgüt sistemini kurgulamaktır. Bunun yanı sıra doğrudan kendi kaynaklarını kullanarak sorunlara çözümler bulmak ve farklılık gözetmeksizin müşteri odaklı bir yönetim işleyişini tesis etmek de önemli bir hedef olarak değerlendirilebilir (Ekici, Cantürk, 2006: 304).

Yönetişim, toplumsal dönüşümün getirilerinden birisi olarak artık işlevsizleştiğine inanılan kamu örgütlenmesinin yeniden işler hale getirilmesinde hatta bu anlamda yeniden yapılandırılmasında önemli bir kavram olarak görülmektedir. Ekonomik, çalışkan, verimli, etkili ve müşteri odaklı kamusal hizmet üreten bir kamu yönetiminin varlığı yönetişimle birlikte taşınması gereken temel unsurlar arasında sayılmaktadır. Yerini tek boyutlu, desantralizasyonu (yerelleşme) esas alan, insan öncelikli, iletişimsel rasyonellik içinde hareket edebilen bir anlayışa bırakmaktadır. Bu özellikleriyle yönetişim siyasal ve ekonomik gücün yönetsel bir güçle birleştirilerek yaygınlaştırılmasını da içermektedir.

Yönetişim, yönetim kavramında meydana gelen aşınmalara yeni arayışların kaynaklık ettiği pratik çözüm önerileri getiren güncel bir söylem olarak yorumlanmaktadır. Gerçekte tek öznel, önceden planlama yapan, merkezîyetçi ve hiyerarşik kademelerle donatılmış klasik yönetim yaklaşımından, önceden planlama yapmayan, çok öznel, yerelci ve ağısal kademelendirilmiş modern bir bürokrasiye geçişin zihinsel dönüşümünün temsil etmektedir. Bu nedenle yönetişim, devleti bir kenara bırakmaktan çok ona daha aktif, kollayıcı ve yönlendirici görevler yüklemektedir (Osborne, Gaebler, 1992: 47).

Toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünün biricik kaynağı olarak "devlete olan inancın yeniden keşfi" konusu, bir yandan yönetim bilimlerinde gerçek bir 'epistemolojik kopuşun' gerçekleştiğini ima ederken, diğer yandan da devlet - piyasa ve devlet - toplum arasında kurulacak yeni ilişki biçimleri ve devletin rolünün yeniden tanımlanması açısından bir 'paradigma' dönüşümünü temsil etmektedir (Klicksberg, 1993: 52). Devletin küçültülmesinin yanı sıra 'daha iyi işler ve daha az harcar' hale getirilmesinin gerekli olduğunu ileri süren görüşler, devletin ne derece müdahaleci

olması gerektiğine değil, bu müdahalenin hangi yollardan ve hangi araçlarla gerçekleştirilebileceğine odaklanmaktadır. Burada devletin müdahale alanının tamamen ortadan kaldırılması gerekmediği zımnen dile getirilmektedir. Asıl müdahale, özel sektörü destekleyecek bir düzenlemeyle sınırlı görülürken, artık sorun, devletin “ne” yapması gerektiği değil, “nasıl” çalışması gerektiği üzerine odaklanmaktadır (Osborne ve Gaebler, 1993).

Bu yaklaşım devlet kurgusunun “bürokratik devlet” modelinin yerini alacak olan “girişimci bir devlet” modeli olduğunun üzerinde durmaktadır. Modelin en temel önerisi, özel sektörde uygulanan toplam kalite yönetiminin kamu sektörüne de uygulanması ve bürokraside girişimcilik ruhunun geliştirilmesidir. Bu bağlamda girişimci devlet/yönetim için önerilen temalar, rekabet, piyasalar, müşteriler, verimlilik gibi kavramların devlet örgütlenmesine taşınması gerekliliği, yani devletin piyasalaştırılması, devlet örgütlenmesinin bir piyasa aktörü gibi özel sektörle rekabete girmesidir. Bu tartışmalar, kamusal örgütlenmede ‘merkezi denetim ve kurallar’ kavramlarına atıfla tanımlanan klasik bürokratik modelden, yenilik, risk alma, yetkilendirme, takım çalışması, müşteri odaklılık, yatay hiyerarşiler, kalite, sürekli iyileştirme gibi vurgularla nitelendirilen post-bürokratik modele bir dönüşüm olarak da anılmaktadır (Kernaghan, 1996).

1970'lere kadar altın çağını yaşamakta olan kapitalist sistemin bu tarihten itibaren ekonomik ve toplumsal dengeleri derinden sarstığı kabul görmektedir. Bu süreç, neo-liberal akımların doğmasına neden olmuş, yeniden yapılanma sürecinde ekonomik ilişkiler, siyasal ve ideolojik ilişkilerle desteklenmiş, bu durum devletin rolünü de dönüşüme uğratmıştır. Kriz ve yeniden yapılanma süreci kapitalist ekonomilerin yapısını değiştirdiği gibi kamu yönetimi yapılarını ve örgütlenmelerini de değiştirmiş, bunun sonucunda kapitalizminin yaşadığı krize yanıt olarak özelleştirme, deregülasyon, liberalizasyon ve piyasalaştırma süreçlerine hız verilmiştir. Söz konusu dönüşümleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: İlk süreci yönetsel açıdan geleneksel kamu yönetimi yaklaşımından ‘yeni kamu işletmeciliği yaklaşımına’ geçiş; siyasal açıdan ise bürokratik devlet örgütlenmesinden ‘girişimci devlet’ örgütlenmesine geçiş olarak değerlendirilerek önemlidir. İkinci süreç ise ‘yeni kamu işletmeciliği’ paradigmasından ‘yönetişim’ anlayışına geçiş olarak tanımlanmaktadır (Güzelsarı, 2004: 2). ‘Yeni kamu işletmeciliği’ (new public management) adıyla özetlenen yaklaşımın başlıca savı; verimsiz bürokrasilerden kaynaklanan sorunların, özel sektör politika ve uygulamalarının konulmasıyla giderilmesidir. Devlet ve toplum arasındaki kurulu dengeyi kamu sektöründen özel sektöre doğru genişleten bu eğilim, düzenleme dışı bırakma, özelleştirme, piyasalaştırma, fiyatlandırma, performansla göre ödeme uygulamaları ile de somutluk kazanmaktadır (Güzelsarı, 2003: 21).

Geleneksel kamu yönetimi ile eklemlenen ve hatta onun yerine önerilen ‘yeni kamu işletmeciliği’ yaklaşımının popülerlik kazanması neo-liberal yeniden yapılanma sürecinde devletin rolünün sorgulandığı bir döneme rastlamaktadır. Nitekim, küresel kapitalizm koşullarında, evrensel bir paradigma olarak önerilen ‘yeni kamu işletmeciliği’, ülkelerin kamu sektörlerini yapısal, örgütsel, personel sistemleri ile dönüştürerek küresel rekabete ve küresel eklemlenmeye hazırlayacak bir model olarak yaygınlaştırılmaktadır. Ayrıca, sermayeler arası rekabetin ve çatışmanın giderek yükseldiği günümüzde, devletin piyasalaştırılması projesinin meşruiyetini yönetsel açıdan bu yaklaşımın temel önermelerine dayandırmaktadır.

Görüldüğü gibi 1980’ler neo-liberal politikaların dünya ölçeğinde yaygınlaşmasına tanık olmuş ve 1990’larla birlikte bu politikalar yıkıcı etkilerini (ekonomik krizler, işsizlik, yoksulluk gibi) göstermeye başlamıştır. Bu dönemde yaşanan mali krizler bir anlamda neo-liberal politikaların başarısızlığını da gözler önüne sermektedir. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla desteklenen ve

sürdürülen bu politikaların ortaya çıkardığı mali krizleri ve toplumsal sorunları, reform programlarının gereği gibi uygulanamamasına bağlayan neo-liberalizm, 'kriz sonrası uyum' programlarıyla yeni bir dönemece işaret etmektedir. Ancak, ekonomide beklenen başarının gerçekleşmemesi ve yükselen toplumsal muhalefet neo-liberalizmin ideolojik hegemonyasını yıkamamıştır. Bu dönemde başlangıçtaki argümanlarını yeniden gözden geçirme ve tanımlama ihtiyacı duyan neo-liberalizm politikaları, vurguyu devlet üzerine yaparak, ideolojik söylemlerini de bunun üzerine inşa etmeye başlamıştır. Böylelikle, 1980'lerin 'minimal devlet', 'optimal devlet' söylemlerinin yerini 'piyasa-dostu devlet', 'etkin devlet' ve 'yönetişim' söylemlerine bırakmış olduğu görülmektedir (Güzelsarı, 2004: 17).

1980'lerden bu yana, devletçi müdahale araçlarını tasfiye eden neo-liberalizm 1990'ların ortalarından itibaren düzenin kendini yeniden kurması sürecinde devlete yönelik söylemlerini değiştirmiştir. Neo-liberal stratejinin kendine özgü devlet projesi yönetim modeli üzerine inşa edilmektedir. Bu model ile neo-liberalizm politikaları ile yeni bir düzenleme projesinin geliştirilmesi ve uygulanması süreci başlatılmıştır. Çünkü kendini sürekli yeniden üretmeye gereksinim duyan kapitalist toplumsal ilişki her zaman için düzenleyici araçlara ihtiyaç duymaktadır. Ancak, bu düzenleme araçlarının nasıl bir içerik kazanacağı ve nasıl şekilleneceği, düzenlemede temel hedefin ne olacağı egemen sınıfsal ve siyasal güç dengeleri tarafından belirlenmektedir.

Piyasa mantığının tüm dünyaya yayıldığı kapitalist küreselleşme sürecinde piyasanın devlete karşı zaferi taçlandırılmış, geleneksel kamu yönetimi anlayışı yerine devletin piyasa mekanizmalarına dayalı bir işletme gibi yönetilmesini öneren 'yeni kamu işletmeciliği' yaklaşımı bu zaferin kamu yönetimi alanındaki yansımalarından birisi olmuştur. Bu yeni modelde devletin sivil toplum ve sermaye kesimi için gerekli koşulları yaratan ve bu koşulların oluşturulmasını kolaylaştıran bir katalizör rolü oynayacağına, ayrıca toplumu yönlendirmek açısından sorumluluk dengesinin devletten özel sektöre ve sivil topluma kayması gerektiğine işaret edilmektedir.

4. DEVLETE ÖNERİLEN YÖNETİŞİM İLKELERİNİN ÖRGÜTE YANSIMASI (CORPORATE GOVERNANCE)

Yönetişim kavramı ilk olarak devlete önerilen bir iletişim modeli olarak karşımıza çıkarken, örgütsel anlamda ise çalışanlara yönelik süreçler, yapılanmaya ilişkin süreçler ve örgütün dış çevresine yönelik süreçler olmak üzere 3 boyutlu bir model sunmaktadır. Bu başlıklar şu şekilde değerlendirilebilir;

Örgütün çalışanlarına yönelik süreçler açısından; iş görenlerin psikolojik yapılarıyla örgütün hedef, amaç ve çıkarlarının bütünleştirilmesinde ideal bürokrasi modelinin bu alandaki ağırlığını yitirmesi, çalışanlara yönelik süreçlerin yeni yaklaşımlarla ele alınması zorunlu kılınmıştır. Küreselleşen ekonomik, toplumsal yapılar, post modernizm çemberi içerisinde yer alan bireyler, giderek farklı ihtiyaç, beklenti, değer yargıları ve kültürlerle donatılmakta ve bunlara uyum gösterme çabası içine girmektedir. Bu koşullar göz önüne alındığında geçmişteki yönetim politikalarının geçerliliğini yitirmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda örgütsel çatışmanın yönetilmesi, gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesi, verimlilik ve iş doyumunun sağlanması, çalışanların moral ve motivasyonunun örgütün hedefleri ekseninde yüksek tutulması açısından oldukça önemli unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

Bunların yanı sıra örgütsel yönetim mekanizmalarında algının ve iletişimin doğru biçimde yönetilmesi, ödül ve ceza sistemlerinin çalışanların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda işletilmesi, örgüt için gerekli olan insan kaynaklarının adaptasyon ve uyum süreçleriyle birlikte ele alınması yönetim anlayışının yönetim anlayışına dönüşmesinde temel prensipler olarak konumlandırılmaktadır. Kuşkusuz bu sayılanlar

birbirleriyle sürekli etkileşim halinde ve birbirini tamamlar nitelikte süreçler olarak görülmelidir, dahası kurumsal yönetişimin şeffaflık, açıklık, eşitlik ve hesap verebilirlik ilkeleri üzerine temellendirilen bir anlayışın gerekliliğine işaret edilmektedir.

Örgütün yapısına ilişkin süreçlere bakıldığında; örgüt içindeki iş görenler ve yönetim arasında mevcut ilişki tarzlarını ve bunların düzenlenip, koordine edilmesi ele alınmaktadır. Bu fonksiyonların yerine getirilmesinde örgüt kültürü ve ikliminin yanı sıra örgütteki liderlik anlayışı, toplam kalite yönetiminin doğru biçimde işletilmesi oldukça önemli dinamikler olarak gösterilmektedir. Bu noktada örgüt yapısı içerisinde ve hedeflemelerde istenilen sonuçları elde etmede iç halkla ilişkiler faaliyetlerine gösterilen önem, bilginin ve değişimin yönetilmesi, gelişmelerin yakından takip edilmesi örgütün yapısının küresel yapılanma karşısında ayakta durabilmesine olumlu etkileri olan yeni yaklaşımları işaret etmektedir.

Örgütün dış çevresiyle olan süreçlerinde ise, küresel dünyanın gerisinde kalmamak adına, teknolojik gelişmeleri yakından takip etmek, çağa ayak uydurmak adına çevreden gelen uyarıcılara duyarlı olmak vurgulanmaktadır. Bunların yerine getirilmesinde örgüt imaj ve kimliğinin yönetilmesi, örgütün kurumsal sosyal sorumluluğunu yerine getirmesi, örgütün dış çevresiyle ilişkilerini, en önemlisi itibarını doğru bir biçimde yönetebilmesi gibi unsurların yönetişim ilkeleriyle bütünleştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği birçok yenilenme, devlet yapılanmalarındaki değişimi de zorunlu kılmıştır. Devletin toplumla bütünleşmesi bağlamında ele alındığında bürokrasi modeli, kuralların katılığı, verimli çalışma temelinin eksikliği, etkin karar alma mekanizmalarının arka planda tutulması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Yönetişim modeliyle sunulan daha eşitlikçi, açık ve esnek normların egemenliğinde yeni bir sisteme olan ihtiyaç bu anlamda önem kazanmaktadır.

Yönetişimle her ne kadar devlet yönetimi için önerilmiş bir model sunulsa da, örgütlerin küresel dünyanın rekabetçi kimliğine ayak uydurabilmesinde de kritik bir 'kurumsal yönetişim' (corporate governance) rolüyle birlikte anılmaktadır. Bununla ilişkili olarak devlet yönetimi adına ortaya konulan ilkeler, örgüt yönetimine indirgendiğinde, kurumsal anlamda yeni paradigmalara ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu dönüşümle birlikte çalışanın tüm psikolojik süreçlerine inen, onların iş doyumunu ve verimliliğini gözetken, aynı zamanda örgütün yeniden yapılanmasıyla toplumun her kesimine seslenmeyi amaçlayan, bireylerin ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınarak iyileştirme süreçleri gündeme gelmektedir. Örgüt yönetimine indirgenen devlet yönetimi modelinde, yönetim-iletişim birlikteliğinin altı çizilerek farklı bakış açılarıyla koyulan hedeflere ulaşmak amaçlanmaktadır.

Yönetişim iyi bir denge, sağlam bir motivasyon, eşitlik, esneklik, açıklık söylemlerinin ardında kaliteli yönetim ve iletişim temeline dayanan ilkeleriyle günümüz örgütlerinin de gerek çalışanlarıyla, gerek dış çevresiyle olan ilişkilerinde stratejik bir noktada yer almalıdır. Özellikle küreselleşme ve dijitalleşmenin etkisi ile dönüşen yönetim mekanizmaları, yöneten yönetilen ilişkilerinde özellikle denge unsurunu ön plana alan iletişim unsurlarının temin edilmesi ile ilişkilendirilmektedir. İnternet dolayımı iletişimin vatandaş odaklı bir yönetim sağlamada önemli bir araç haline gelmesi özellikle yeni kamu işletmeciliği ile ortaya konulan siyasal/ıdarî alanın ayrışması, yönetişim anlayışı üzerinde yeniden düşünülmesi gerekliliğini de gündeme taşımıştır. Bu durum devlet kurumlarına ilişkin tüm bilgi ve belgelerin internet dolayımı iletilmesiyle erişilebilecek tek bir veri bankasına aktarılmasını beraberinde getirmiş (Demir, 2003:151), böylece kamu yönetiminde var olan katı kuralların ve yapının

esnetilerek, sonuç odaklı bir kültür vurgusu ortaya çıkmıştır. Görülen o ki, e- yönetim olarak kavramsallaştırılan bu önerilerde en önemli husus, devletin ve bürokratik yapılanmalarının özel şirket/ işletmecilik mantığı üzerinden düzenlenmesi, kamu yönetiminden hizmet bekleyen taraf olan vatandaşın önemli gördüğü sonuçlara odaklanması gerekliliğidir.

E- yönetime dayalı ağ tipi örgütlenmeler, yerel bilgi ağlarını kullanarak devlet yönetimine katılımı ön plana çıkaran bir yönetim modeli uygulamaktadır. Aynı zamanda yönetim uygulamalarının temel prensipleri olan hesap verebilirlik, açıklık, şeffaflık ve yönetim becerisi gibi unsurların bilgi ve iletişim teknolojileriyle bütünleşmesini ifade etmektedir. Bu süreçlerin sağlanmasında da bilginin kabulü, kontrolü, işlenmesi ve iletilmesini ifade eden 'otomasyon', enformasyonun desteklenmesi ve yayılımını tanımlayan 'bilgilendirme', yeni teknolojiler ve bunların kullanım ve uygulamasını ortaya koyan 'dönüşüm' önemsenmektedir.

E- yönetim uygulamalarında başarı kriterleri, uygulamaların ölçülme ve değerlendirmelerinde oldukça önemli süreçlere işaret eder. Bu hususta farklı devlet katmanları arasında koordinasyonun sağlanması için her kamu kurumunun kendi sorumluluklarını yerine getirip, değişimi yönetmeleri gerekliliği vurgulanmaktadır.

Buradan varılacak nokta vatandaşın tıpkı bir müşteri gibi konumlandırılması ve müşteri memnuniyeti ilkesinin kamu kurumlarının odağına alınması gerekliliğidir. Tüm bu süreçlerin kuruma adapte edilmesinde ve kurumun oryantasyon süreçlerinde teknolojik alt yapı hizmetlerinin, belli standartların oluşturulması da başarılı bir e- yönetim uygulaması açısından dizayn edilmesi gerekmektedir. Salt teknolojik alt yapı değil aynı zamanda güven ve gizliliğin sağlanmasında yasal alt yapının varlığı da önemlidir. Görülen o ki, e- yönetim idari fonksiyonlardaki değişimi nitelese de süreçten etkilenebilecek kurumları, vatandaşları ve topyekun toplumsal vizyon/ bakış açısı da değişimin yönetilmesinde önem arz eder.

KAYNAKÇA

1. CEC Convention and Expo (2001)
2. Demir, Ö. (2003). Küresel Rekabette Etkin Devlet, Türkiye İçin Etkin Bir Devlet Oluşturma İmkânı. Ankara. Nobel Yayınları.
3. Ekici, M., Cantürk, C. (2006). "Küreselleşme Sürecinde Yönetimden Yönetişime", Yönetimde Yeni Yaklaşımlar, Özcan Yeniçeri (Ed.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları
4. Eren, V. (2001). Kamu Yönetimi Disiplini İçinde Paradigma Arayışları, İstanbul, İ.Ü. S.B.F. Yayınları, No:30, Sayı:25.
5. Göymen, K. (2000). "Yerel Yönetimlerde Reform Sorunu", Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı Açılış Bildirisi, Ankara, TODAİE Yay., No:304.
6. Güzelsarı, S. (2004). "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları", AÜ SBF, GETA Tartışma Metinleri Serisi.
7. Jessop, B. (1998) "The Rise of Governance and the Risk of the Failure: the Case of Economic Development", International Social Science Journal, No:155.
8. Kernaghan, K. (1996). "Public Government: The Post-Bureaucratic Paradigm", Canadian Public Administration, 36, (4).
9. Klicksberg, B. (1993) "Reshaping the State for Socio- Economic Development and Change: A Strategic Agenda for Discussion", Redesigning the State Profile for Social and Economic Development Change, Toluca.
10. Osborne D., Gaebler T. (1992). Reinventing Government – How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector, New York, Plume Books/Penguin.
11. Rhodes, R.A.W. (1996). "The New Governance: Governing Without Government", Political Studies, No:XLIV.
12. Stoker, G. (1998). "Governance as a Theory: Five Propositions", International Social Science Journal, Vol.155.
13. Tekeli, İ. (1990). Modernite Aşılırken Siyaset, Ankara, İmge Kitabevi.
14. Uysal, S.B. (1992). "Büyük Devlet-Küçük Devlet Tartışması", Amme İdaresi Dergisi, 25, Sayı:4.
15. Williams, D., Young, T. (1994). "Governance, the World Bank and Liberal Theory", Political Studies, Vol. XLII.
16. World Bank, Governance: The World Bank Experience, Washington D.C., U.S.A, 1994
17. World Bank, World Development Report, Washington D.C., U.S.A., 1997

ESKİ ÖNASYA'DA ÖLÜ YEMEĞİ GELENEĞİ ¹

İsmail COŞKUN²

¹ "Geç Hitit, Yeni Asur ve Urartu Uygarlıklarında Ziyafet/Yemek Sahneleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, VAN.

1-Giriş

Cenaze Törenleri içerisinde belirli günlerde yenilen “Ölü Yemeği”, ölü ile canlıların birlikte yaptıkları düşünülen ortak yemeklerdir. Bu tür yemekler ölü gömme adetleri ve ölümden sonraki yaşam ile ilgili olup farklı bir kültürel geçmişe sahiptir.

Vücudumuzun günlük ihtiyacı olan yemek yeme, biyolojik ihtiyacı yanı sıra kültürel, dinsel ve toplumsal kimliği ifade etmenin bir yolu olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

İnsanların yeme içme gelenekleri ile kültürel geçmişleri arasında bir bağ vardır. Anadolu ve Mezopotamya’da bulunan görsel sanat eserlerindeki yemek sahneleri de farklı ritüellerin sanata yansımalarıdır.

Mezopotamya ve Anadolu’da birçok farklı amaç için yemek sofrası düzenlenirdi. Genellikle, kralların askeri zaferleri ve yeni imar faaliyetlerini kutlamak için eğlenceli ziyafetler verilirdi. Büyük avlardan sonra yapılan kutlamalar, düğünler, özellikle yılın belli zamanlarında yapılan bayramlar için de ziyafetler düzenlenmekteydi. Bunun yanında büyük tanrılar adına ve toplumun ölmüş ileri gelenleri için, ölü yemekleri hazırlanırdı.

Bu çalışmada Ölü yemeği geleneğinin Mezopotamya, Suriye ve Anadolu içerisindeki kültürel gelişimi yazılı kaynaklar ve Arkeolojik belgelerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmış ve bu geleneğin Geç Hitit, Yeni Asur ve Urartu Uygarlıklarındaki yansıması incelenmiştir.

2-Eski Önasya’da Ölü Yemeği Geleneği

Cenaze törenleri ve daha sonrasında belirli günlerde yenilen “Ölü Yemeği”, ölü ile canlıların birlikte yaptıkları düşünülen ortak yemeklere denmektedir(Glassner, 1987: 264; Ökse, 2005: 2; Tsukimoto, 1985: 231).

Eski Önasya’da ölü ruhların, ölümler ülkesinde yaşadığı düşünüldükçe, ölümlere yiyecek ve içecek bırakılmıştır(Ökse, 2005: 1; Tsukimoto, 1985: 51). Eski Çağda ölümlerin eşyaları ile gömülmesi ve krallara bırakılacak hediyelerin varlığı da öteki dünya inancını pekiştirmektedir(Deimel, 1920: 32; Pope, 1981: 160).

Ölümler de bakıma ihtiyaç duymaktaydı. Ölümlerin bakımlarının en önemli bölümünü de mezarlara bırakılan yiyecek ve içecekler oluşturmaktaydı(Ökse, 2005: 1). İnsanların yaşamlarındaki önem durumlarını, öldükten sonra devam ettirdikleri görülmektedir. En iyi sandalyeler ölmüş krallara, Urnamnu gibi kralların kurbanlarının bakımlarıyla ilgilenen yüksek rütbeli rahiplere ayrılmıştır(Sevinç, 2008: 236).

Urnamnu’nun yeraltı dünyasına inişini anlatan bir metinde, yeraltı dünyasındaki ölümlerin pis sular ve acı yiyeceklerle beslendikleri anlaşılmaktadır(Kramer, 1967: 111). Buna benzer Eski Hitit Metinlerinden birinde insanların öteki dünyada birbirini tanımamasından ve çamur yemesinden bahsedilir.(Kleiss, 1989)

“İnsanlar, birbirini tanımaz. Aynı anadan doğan kız kardeşler birbirini tanımaz. Aynı babanın oğulları birbirini tanımaz. Anne, kendi çocuklarını tanımaz. Çocuk, kendi annesini tanımaz. (...) Güzel bir masada yemek yemezler. Güzel bir taburede yemek yemezler. Güzel bir fındandan içmezler. İyi yiyecekler yemezler. İyi içkiler içmezler. Çamur yerler. Çamurlu sular (?) içerler”(Bryce, 2003: 198; Ünal, 1994: 859, 860; 2003) (KBo 22.178 4; KUB 48.109 ii 4-8, iii 1-7).

Anadolu’da ve Mezopotamya’da ölümlerin ruhlarının rahat etmesi için, mezarlara belirli aralıklarla temiz su bırakılması gerekmektedir(Heimpel, 1987: 1). Bunlar libasyon sunakları olabildiği gibi, mezar yakınına açılmış çukurlar şeklinde de olabilmektedir(Çevik, 2000: 56, 57; Michalowski, 1977: 17).

Su verilmesinin önemi, Tanrıça İnanna'nın Yeraltına İnisi Mitosunda görülmektedir(Hooke, 1993: 21-24; Kinal, 1967; Kramer, 1937). Burada Tanrıça İnanna, yeraltına inip Anunnaki'ler tarafından öldürölüp çiviye asıldıktan sonra, Enki'nin verdiği hayat suyu ile İnanna'nın tekrardan yaşama döndürölmesi anlatılmaktadır.

Mezarlığa su bırakılması geleneğinin, yazılı anlatılardan ve Arkeolojik buluntulardan dolayı, Eski Yunan ve Roma'da da devam ettiği anlaşılmaktadır(Andronikos, 1968: 94-96; Gray, 1982: 37).

Mezarlara ve mezar dışındaki mekânlara bırakılan çok sayıda pişmiş toprak kap, ölü yemeği ile ilişkilidir(Ökse, 2005: 2). III. Ur Sülalesi'ne(MÖ 2112-2004) ait bir kurbanlık hayvan listesine göre Kral Shulgi'ye ait libasyon yerinin mutfağı da vardır(Michalowski, 1977: 223-225). Ayrıca Şanlıurfa Gre Virike'de açığa çıkartılan oda mezara bağılı mutfak kalıntıları, bu geleneğın Anadolu'da da olduğunu göstermektedir(Ökse, 2002: 58; 2005: 2, 3).

Ur Kraliyet Mezarları'nda ölü hediyeleri olarak birtakım eşyalar ve yiyecekler bulunmuştur. Mezarlarda bulunan koyun, inek ve balık kemikleri, tahıl ve hurma gibi kalıntılar, hazırlanan ölü yemekleri ile ilgili bilgi vermektedir(Woolley, 1934). Bazı mezarlarda da yemek tabaklarının üzerinde koyun ve keçi kemikleri, hurma çekirdekleri ve kurutulmuş elma dilimleri bulunmuştur(Ellison, 1984: 96). Bu dönemde ölüler, baş hizalarında sanki bir şey yiyecek ya da içecek gibi bir kâse tutar gibi gömölmuşlerdir(Black & Green, 2003: 174). Kâse tutmasalar bile eller, genellikle yine bu pozisyonda durmaktadır(Black & Green, 2003: 174).

Ayrıca Sümerler, ölümden sonraki yaşamın kötü koşullarını hafifletmenin müzik yoluyla olabileceğine inanırlardı(Black & Green, 2003: 21). Bunun için Erken Hanedanlık Dönemi Ur Kraliyet Mezarlığı'na müzik aletleri gömmölşlerdir(Black & Green, 2003: 21).

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait cenaze törenleri ile ilgili metinler bulunmaktadır³. Bu metinlerde 14 gün kadar sürdüğü düşünölünen bir cenaze töreninden bahsedilir(Kassian, Korolöv, & Sidel'tsev, 2002: 610 vd; Otten, 1958: 48 vd)(KUB 39. 6).

Cenaze töreninin ilk günü, törene katılanların yemeden içmeden kesildiğı, sığır ve şarap kurbanlarının yapıldığı, matem havasında geçmektedir(Kassian et al., 2002: 46 vd; Otten, 1958: 18 vd). Sonraki gün, yakılmış ve söndürölmüş cenazeden bahsedilir. Yanan cesetten kalan kemik parçaları, gümölş bir kaba batırılarak beze sarılır. Beze sarılan parçalar bir sandalyeye oturtularak sakin bir ortamda cenaze yemeğı verilir. Daha sonra ölen kralın tasviri yapılır ve bundan sonra da törenlerde bu tasvir yer alır. Ölünün kemikleri *taş eve* götürölür ve oradaki bir yatağın üzerine bırakılıp, kurbanlar kesilir.

Sonraki günlerde, "*tanrıları içme*" adı altında birçok tanrıya içki ve ekmek kurbanları yapılmaktadır(Kassian et al., 2002: 610 vd; Otten, 1958: 72 vd).

Cenazenin belirli günlerinde matem havasında lir ile müzik yapıldığından ve ölünün tasvirine su ve hayvan kurbanları yapıldığından bahsedilir. Son günlere doğru canlı ve tasvirleri yapılmış kuşlardan bir ritöl gerçekleştilir(Kassian et al., 2002: 514; Otten, 1958: 44 vd) (KUB 34.66+39.7+KBo 34.57+38.173+39.148+40.22).

Ekmek, peynir ve meyvelerle bir sunu sepeti hazırlanır. Kuşlar, ölüyü simgeleyen heykelin başının üzerinde yakılır ve gümölşle kaplı ahşap kuşlardan birinin, gümölşü sökölerek *taş eve* mezar hedyesi olarak bırakılır. Kuşlarla yapılan bu törenin sonunda büyük bir cenaze yemeğı daha verilir.

³ Benzer cenaze törenlerinin yazılı anlatılışını Homeros'un İlyadası'nda anlatılan Patraklos ve Hektor'un cenaze törenlerinde de görmekteyiz.(Patriklos'un cenaze töreni için bkz.: İlyada, XXII 1-107; Hektor'un cenaze töreni için bkz.: İlyada, XXIV 782-804).

Cenaze töreninin on üçüncü günü kurban sunuları devam eder. Sığır, koyun, içki ve ekmek kurbanları yapılır(Sevinç, 2012: 2785).

Ölünün heykelinin dizlerine ekmek sunusu bırakılarak ölüyle konuşulur. Yapılan tüm sunuların kusursuz olduğu, ölünün kızmaması gerektiği söylenir. Bundan sonra da düzenli bir şekilde kurbanlar kesileceği ve ihtiyaçlarının eksik edilmeyeceğine dair yemin edilir(Sevinç, 2012: 2785). Son olarak da ölünün heykeline içki ve ekmek kurbanı, müzik eşliğinde yapılır ve su verilir. Bu tüm gece devam eder ve törene katılanlar ağlarlar(Sevinç, 2012: 2785).

Bu törenler bittikten sonra ölünün *taş evinde* belli aralıklarla kurban kesimleri ve dizlerine ekmek konulması devam edecektir(Sevinç, 2012: 2786).

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Yağrı Steli'nde yemek sahnesi görülmektedir(Dominik Bonatz, 2000: abb. 8; Darga, 1992: plt. 195). Karşılıklı oturan çifte ait stel, ölü yemeği ile ilişkili olabilir(Darga, 1992: 198).

Hitit İmparatorluk Dönemi ile çağdaş olan Ugarit Kökenli Kispum Ritüeli'nde, hayattaki krallar ve ölmüş atalar törene davet edilmektedir(Healey, 1978: 98). Muhtemelen Hititlerde olduğu gibi ölmüş olan ataların heykelleri törende yer almaktaydı(Bayliss, 1973: 124). Ölmüş krallar için yapılan törende rahipler, su dökme ve isim çağırma ritüeli uygulamaktaydı(Bayliss, 1973: 116). Kispum Ritüeller'i, ölü kralların anılmasının yanı sıra mevcut idarecilerin de halka meşruluklarını gösterdikleri bir ziyafet törenidir(Porter, 2002: 5).

Ugarit kökenli bir efsane olan *Keret Efsanesi'nde* (Margalit, 1999: 225) ve Ammurapi'nin oğlu (Wyatt, 1999: 557) için düzenlediği ritüellerde ölü kralların anılması için ziyafetler düzenlenmiştir.

Amurrappi'nin oğlu Nigmaddu için yaptığı büyük törene, yaşayan kralların dışında ölmüş ataları olan krallar da çağrılarak, diğer dünyaya geçerken rahat etmesi düşünülmüştür.

Ayrıca Ugarit kazılarında ölü kültüne adandığı düşünülen yazılı belgelerde yas evi bt'ikl (Akk. İkillu)olarak adlandırılan yemek odaları bulunmuştur(Healey, 1995: 189).

Mezopotamya'da krallar ve ölen aile büyükleri için de ziyafetler verilirdi. Sümerce KI.Sİ.GA, Akadca kispu/kipsu (CAD K, s. 425; CDA, s. 161) kelimeleri ölüler için verilen yemekler anlamındadır. Düzenli aralıklarla bu yemeklerin verilmesi dinsel bir zorunluluk taşımaktaydı(Bottero, 2004: 97). Ölülerin mutlu kılınması gerekmektedir. Ölü bir insanın yeraltı dünyasındaki ruhuna verilen isim Gidim'dir(Akad dilinde etemmu)(Black & Green, 2003: 84). Bu ruhlar, mutlu değildirler. Gidimlere belli zamanlarda beslenmesi için ziyafetler hazırlanması gerekmekteydi(Black & Green, 2003: 84). Eğer bu ruhlara gerekli özen gösterilmez ise yaşayanları rahatsız edebilirlerdi(Black & Green, 2003: 84).

Gılgamış Destanı'nda ölen kişilerin diğer dünyadaki kaderlerinin ne olduğu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ölen kişinin oğul sayısına göre diğer dünyadaki ziyafeti de değişmektedir. Eğer tek oğlu varsa ağlayıp mutsuz oluyor. İki çocuğu varsa yemek yiyor. Yedi çocuğu varsa tanrılarla birlikte müzik dinleyecek kadar mutlu bir ölü ruh oluyor(Bottero, 2005: 218-221).

Gene aynı metinde, ölüm şekline göre de yiyeceği yemek değişiyor. Kimsesi olmayan bir kişi ölmüşse, o kişi ancak yemek artıkları ve sokağa atılmış kırıntılar ile beslenmektedir(Bottero, 2005: 218-221). Ancak vaktinden önce ölenler ile ölü doğan çocuklar altın ve gümüş bir masada ziyafet çekmekte ve oynamaktadır(Black & Green, 2003: 176; Bottero, 2005: 218-221). Ölmüş birisi, düzgün bir şekilde gömülmemişse ruhu da cehennemde rahat etmeyecektir(Bottero, 2005: 218-221).

I. Babil Hanedanlığı Krallarından Ammi-Şaduqa(MÖ 1646-1626) Dönemine ait bir tablette ölen ataları ve askerler için, hanedanlığın ölmüş üyelerinin ruhlarından bahsedilmektedir(Bottero, 2004: 97).

Tabletin son satırlarında, *“Ey Amurru, Hane kentinin ve Kuta kentinin hanedanlarının ölmüş üyelerinin ruhları, Doğu’dan Batı’ya kadar hükümdarlarının prens ve prenseslerinin hizmetinde korkunç savaşlarda hayatını kaybeden sizler ve bütün askerlerin ruhları, artık bakacak kimsesi olmayan sizler, gelin bu yemekten payınızı alın ve bu yemeği size sunan kralınız Ammi-Şaduqa’yı şükranla anın”* yazmaktadır(Bottero, 2004: 97; Öz, 2016: 120).

Bu tabletten anlaşıldığı gibi hanedan üyeleri ve askerler için, hatta kimsenin hatırlamadığı ölümler için de ziyafetler hazırlanmaktadır.

3- Yeni Asur, Urartu ve Geç Hitit Dönemi Ölü Yemeği Geleneği

Yeni Asur Dönemi Kralı Asurbanipal(MÖ 668-630), kraliyetin ölmüş büyüklerine verilen yemeklerden bahseder. Metinden kralın saltanatından önce, ölmüş ataların ruhlarının anma törenlerine uzun bir süre ara verildiği ve ritüellerin kral tarafından tekrar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Metinde: *“1)a-di ki-is-pi na-ak mēmeš a-na eṭimmēmeššarrānimeš alik-ut m[ah-ri-ia] 2) ša šub-ṭu-lu ar-ku-us...”* *“Kraliyet atalarının ruhları için, devam etmeyen su içme ve ölü adına sunulan kurbanları tekrar canlandırdım.”* denmektedir(Streck, 1916: 249-250).

Bira ve ekmeğin kötü ruhları kovmada kullanıldığı Asur tapınak ihtiyaç listesinde yazmaktadır.

“Kötü ruh kovucu için iki litre ekmek ve iki litre bira...” (SAA 01 128 r6).

Urartu Dönemi’nde Ölü yemeği ile ilgili yazılı belgeler olmasa da yemeklerin verildiğine dair arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır. Van Karagündüz, Dilkaya ve Elazığ Kaleköy Urartu mezarlık alanlarında, kurban etinin pişirmesinde kullanılmış olabilecek ocak ve tandırlar bulunmuştur(Çilingiroğlu, 1998: 236). Karagündüz yedi nolu mezarda içerisinde ölü yemeği olarak koyun ve oğlak eti konulmuş bir kap bulunmuştur(Sevin & Kavaklı, 1996a: 25).

Mezarlık alanlarında bulunan koyun ve keçi gibi hayvanların kemikleri ölü yemeğinin burada yendiğini göstermektedir(Çilingiroğlu, 1998: 236). Mezarlık alanlarında masa, sehpa ve sandalye aksamaları ile kalıntıları bulunmuştur(Burney, 1966: 55; Çilingiroğlu, 1998: 236). Genellikle, mezarlarda bulunan mobilyalar masalara ait parçalardır. Kayalidere insutu olmayan ve “A” mezarında olmak üzere aslan ve boğa ayakları ile birçok mobilya parçası ve aksamaları bulunmuştur(Burney, 1966: fig 20.1,2,3; fig 21 1-6; fig 23 1-5).

Adilcevaz H kayalığı, 1 no’lu mezarda masa ayakları olabilecek, boğa ayakları bulunmuştur(Öğün, 1978b: abb. 18,19.; 1982: lev. 26a, b.). Ayrıca göreceli olarak iyi durumda olan, ikiye ayrılmış üç ayaklı küçük bir ahşap masa bulunmuş ve restore edilmiştir(Öğün, 1978a: fig. 47; 1978b: abb. 21; 1982: lev. 26 c.).

Altıntepe üç numaralı mezarın kapısı ile tunç kazan arasındaki kısımda ayakları gümüş kaplı iki sandalye ve odanın batısında ağaçtan masa bulunmuştur(Özgüç, 1969: 20). Aynı mezarın ikinci odasında ceviz ağacından yapılmış iki masa ve ağaçtan mobilya parçaları ile üçüncü odasında, dört ayaklı masa daha ortaya çıkartılmıştır(Özgüç, 1969: 22, 24).

Altıntepe'de bulunan mobilya ayaklarının madeni kısımlarla kaplandığı anlaşılmaktadır(Özgüç, 1969: 24). Mobilya bacakları genellikle boğa ayağı veya aslan pençesi şeklindedir(Özgüç, 1969: lev.XXII, 1-3; lev. XXIII, 1-4.). Bu ayaklar, ağır tunç döküm şeklinde ve farklı boyutlardadır. Bazı mobilya parçalarının ayakları da gümüşten yapılmıştır(Özgüç, 1969: lev.XXIV, 5). Ayrıca Altıntepe'de büyük kazanları taşımak için kullanılmış üç ayaklı bronz masa da bulunmuştur(Barnett & Gökce, 1953: pl. 13, 14).

Mezarlarda bulunan bu masaların üzerine yiyecekler bırakılmış olabilir. Derin, mezarlarda bulunan bu masa, sandalye ve sehpa'nın ölü yemekleri ile ilişkili olduğunu söylemektedir(Derin, 1996: 140). Ayrıca mezar odalarında bulunan çanak ve çömlekler de muhtemelen ölü yemeği ile ilişkilidir(Sevin & Kavaklı, 1996b: 25).

Geç Hitit Dönemi ölü ziyafeti ile ilişkilendirilebilecek sahneler mezar stellerinden oluşur. Geç Hitit Dönemi Mezar Stelleri'ndeki tüm yemek sahneleri, muhtemelen ölü yemekleri ile ilişkilidir.

Geç Hitit Döneminde Zincirli'de bulunmuş Kuttamuwa'ya ait bir mezar siteli (şekil 1) üzerindeki yazıt, Hitit geleneklerinin devam ettiğini gösterir niteliktedir.

Bu stel üzerinde *"Panamuwa Kralının kulu Kuttamuwa, halen yaşarken kendim için bu stelin üretimini denetleyen benim. Onu ebedi bir odaya yerleştirdim ve bu odaya bir bayram hazırladım: [tanrı] Hadad için bir boğa, [tanrı] Şamaş için bir koç ve bu heykeldeki ruhum için bir koç."* yazmaktadır(Pardee, 2014: 45).

Zincirli'de bulunan Kuttamuwa'ya ait olan steldeki yazıtta göre Kuttamuwa, steli yaşarken hazırlatmıştır(çizim 1). Steldeki yazıttan anlaşılan Hitit İmparatorluk Dönemi'ndeki ölü gömme geleneklerinden bazılarının halen devam ettiğidir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde görülen taş evin benzeri olarak bir odanın yer aldığı görülmektedir. Bu odada yapılacak olan ölü ritüelinin nasıl yapılacağı da anlatılmaktadır.

Kuttamuwa, iki elini de ileriye doğru uzatmaktadır. Sol elinde kozalak(?) ve sağ elinde, başparmağı ve işaret parmağı ile tuttuğu, geniş bir içki kadehi bulunmaktadır(Dominik Bonatz, 2015: 39; Struble & Herrmann, 2009: fig. 3).

Kuttamuwa'nın önünde, üst üste farklı yiyecek çeşitlerinin sunulduğu bir masa vardır. Soldan sağa, pyxis olarak anılan kapaklı küçük bir kap ve onun önünde ayaklı bir tabak içinde, başı geriye doğru dönük bir su kuşu (muhtemelen bir ördek) görülür. Yemek masasının en sağında üst üste yığılmış pideler üzerinde başka bir yiyecek bulunur.

Geç Hitit Dönemi Maraş mezar stellerinin çoğunda ölü yemeği geleneğini yansıttak sahneler görülmektedir(çizim2-11; Bonatz, 2000: Taf. 10, C/12, Taf.X, C 13, Taf. XI, C19, C21, C22, C 24, C27, C 37, C44, C 50, C51, C 61, C62, Taf. XII: Orthmann,1971: Taf.46.d - B/19, Maraş B17, Taf.46f, B/14, Taf. 45b -B 12, Taf.44, B/7, Maraş B/10, C 1, 2, Maraş B/21) Aynı zamanda Geç Hitit Döneminde Tell Rıfat Steli (Orthmann 1971: Tell Rifaat 1), Sakçagözü Steli(Bonatz 2000, C 37), Hama Steli(Orthman 1971, Hama B/4) Çapalı Steli(Bonatz, 2000: C 43), Ördekburnu Steli(Orthmann 1971: Ördekburnu 1), Zincirli Steli(Orthmann 1971, Zincirli K/2), Karaburçlu Steli(Bossert, 1942: 811), Söğütlü Steli(Orthmann, 1971: Taf.52b- Söğütlü 1), Edirne'de Ele Geçirilen Stel(Aydınşün, Karakaya, 2010: res.1) ve İslahiye Steli(Bonatz, 2000: c 30)'nde ölü yemeği ile ilişkili sahneler görülmektedir.

Yeni Asur Dönemi Sanat Eserleri üzerinde bugüne kadar ölü ziyafeti ile ilişkilendirilebilecek sahne bulunamamıştır. Yazılı metinlerde cenaze törenleri ve ölü yemekleri ile ilgili bilgiler olsa da bunun sanata yansımaları görmemekteyiz.

Urartu Dönemi, kemerler ve adak levhaları üzerinde görülen ziyafet sahnelerini Ayman(2005: 26, 27), ölü ziyafeti olarak yorumlar. Çilingiroğlu(1998: 238), içinde

ziyafet sahnesi de olan, bir bronz kemerde(kat. 100, şekil 75) bulunan masanın üzerinde bir ölü olduğu ve bu sahnenin de ölü gömme merasimi ile ilgili olabileceğini söyler. Ayrıca, kemer üzerindeki ocakların da kremasyonla ilgili olabileceğini belirtir(Çilingiroğlu, 1998: 238). Ancak, Çevik(2000), Belli(2011: 56; 2012: 77vd) ve Konyar(2013: 249-251) bu sahneleri düğün sahnesi, yemeği de düğün yemeği olarak yorumlamıştır. Seidl (2004: 149), birçok hediyein taşınması ve yatağın hazırlanmasından dolayı bir düğün hazırlığı olabileceğini söyler. Çavuşoğlu da (2014: 43, 44), kadınlar tarafından, kraliçenin yönetiminde açık alanlarda belirli zamanlarda yapılan törenler olduğunu düşünmektedir⁴.

Urartu Dönemi kemerler ve adak levhaları üzerinde görülen ziyafet sahnelerinin ölü yemeği ile ilişkisi kesin değildir. Bu nedenle Urartular'da görülen ziyafet sahneleri, ölü yemekleri ile ilişkilendirilmemiştir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu ve Mezopotamya'da bulunan metinlerden ve arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığı gibi söz konusu coğrafyada yaşamış toplumlarda, cenaze törenleri düzenlenmekteydi.

Geç Hitit Dönemi ziyafet sahneli eserlerin çoğunluğunu mezar stelleri oluşturur. Bu mezar stellerinde görülen yemek sahneleri de ölü yemeği ile ilgili olmalıdır. Geç Hitit Döneminde bulunan steller ile ilgili hemen hemen tüm araştırmacılar, bunların mezar steli olduğunu söylemektedir(Akurgal, 1949; Humann & Puchstein, 1890; Moortgat, 1932).

Geç Hitit Dönemi ölü yemeği konulu mezar stelleri, Hitit Dönemi geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Hitit Dönemi yazılı ve görsel sanat eserlerinden ölü yemeğinin varlığı anlaşılmaktadır.

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait Eskişehir'in batısında Yağrı Mevkinde bulunan andezit stel üzerinde ölü yemeği konulu ziyafet sahnesi görülmektedir(Darga, 1992: 192, res. 195). Stelin sol tarafında, uzun elbiseli bir kadın figürü elinde kadehle görülür(Darga, 1992: 192). Karşısında, çapraz bacaklı taburede bir erkek figürü oturur(Darga, 1992: 192). Figürlerin arasında ziyafet masası yer alır. Bu yönü ile Geç Hitit Dönemi Mezar Stelleri'ne benzemektedir.

Hitit Dönemi Yazılı Belgeleri, özellikle krallar için düzenlenecek cenaze törenlerini belirli kurallara bağlamıştır. On dört gün süren ölü yakma merasimlerinde ziyafetlerin verildiği anlaşılmaktadır.

Bu cenaze töreni esnasında birçok gün müzik eşliğinde kurban törenleri düzenlenir ve cenaze yemekleri verilirdi. Ölmüş kralın heykelinin yapılarak taş eve taşındığı ve burada da bu törenlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kralın heykeline içki ve ekmek kurbanı yapıp heykele konuşularak, bundan sonraki ihtiyaçlarının da giderileceği söylenir. Böylece ölünün ruhunun, yaşayanları rahatsız etmeyeceğine inanılırdı.

Bu geleneğin devamı Geç Hitit'te de görülmektedir. Geç Hitit Dönemine ait ölü ritüelleri ile ilişkili olabilecek yazıtlı stel sayesinde dönemin ölü ziyafeti ile ilgili bilgi edinilir. Kuttamuwa Steli olarak adlandırılan ve Gaziantep Zincirli'de kazı yoluyla bulunmuş mezar steli üzerindeki yazıtlarda ölü için yapılması gerekenler yazmaktadır.

⁴ Çavuşoğlu bu törenleri Van Akköprü Deresi'nin kenarında kadınlar tarafından her yıl 6 Mayıs günü kutlanan Hıdırellez törenleri ile ilişkisini sorgulamaktadır. Ayrıntı için bkz. (Çavuşoğlu, 2014: 43, 44, dipnot 163).

Kuttamuwa, kendisi için bir ölü evi yaptığından ve şölen düzenlediğinden bahseder. Yazıtta Kuttamuwa, oğulları ya da torunları tarafından kendisi ve tanrılar için adaklar yapmalarını ister. Çocuklarından yaptırdığı bu ölü evine sahip çıkarak, kurban adaklarının burada her yıl tekrarlanması gerektiğini belirtir. Kuttamuwa mezar steli üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığı gibi steli, Kuttamuwa ölmeden yaptırtmıştır. Oğullarına mezarlarda kurban kesilmesi öğüdünü de ölmeden yazdırtmıştır. Bu stelden anlaşıldığı gibi bazı mezar stelleri, sahibi tarafından ölmeden tasarlanmıştır. Stel üzerinde görülen ziyafet masası da, arzulanan ölü yemeği olmalıdır. Öldükten sonra ruhlarının rahat etmesi, temiz yiyecek ve içecek bulmaları belki hazırlanacak bu ölü yemeği sayesinde giderilmiş olacaktır.

Ölülerin ruhlarının hoşnut edilmesi aynı zamanda bir Mezopotamya geleneğidir. Gidim denilen ölünün ruhuna, belirli zamanlarda ziyafetler verilerek onların yapacağı kötülüklerden de korunulurdu.

Yeni Asur Döneminde de krallar atalarının ruhlarını, hazırladığı ziyafetlere davet ederek onları mutlu etmek istemişlerdir.

Geç Hititlerin çağdaşı bir Arami(MÖ 7yy) mezar steli⁵ üzerindeki yazıtta, kişilerin öldüğü ve mezar stellerinin dikildiğinden bahsedilir(Struble & Herrmann, 2009: 29). Stel üzerinde ziyafet masası yanında oturan bir kadın figürü ile karşısında hizmetçisi görülmektedir. Steldeki figürlerin tekrarı gibi de görülen sahnenin oldukça benzeri, Zincirli Mezar Stelinde görülür(Orthmann 1971, Zincirli K/2).

Steller üzerinde ziyafet masasında ve ellerinde kuş tutan figürler Hitit İmparatorluk Dönemi Ritüellerinin tekrarı olabilir (Çizim1, 2)(Bonatz, 2000: Taf. XIX,C 54, C6; Orthmann, 1971: Maraş B/12, 21). Maraş Steli'nde (Çizim 2) yer alan kuş tasviri, lirin üzerinde yer alır. Bu da cenazenin belirli zamanında lirlle yapılan müzik ve kuşlarla yapılan tören ile ilgili olabilir. Törende hazırlanan yemek sepeti ve kuşlarla bir ritüel hazırlanır. Taş evde yapılan kuş hediyelerinin ardından da büyük bir cenaze yemeği verilirdi. Ayrıca kazlar, Mısır Mezar Sanatında yaygındır ve cenaze ritüelleri ile ilgili metinlerde ölümlere verilmektedir(Dominik Bonatz, 2015: 38).

Bazı Mezopotamya Metinlerinde kuşun pençe ve kanatları, ölüm ve yeraltı dünyası ile ilgilidir(Black & Green, 2003: 137). Babil Şiirlerinden bazıları da ölüyü kuş tüylerine bürünmüş şekilde tasvir eder(Black & Green, 2003: 137).

Karşılıklı oturan figürlerin hemen hemen hepsi erkek ve kadın çiftinden oluşur. Bu çiftler, karı ve kocadan oluşan bir aileyi tasvir ediyor olmalıdır. Sadece iki stel üzerinde karşılıklı oturan figürler erkekler(Bonatz, 2000: c 31) ve kadınlardan oluşur(Çizim 7). Hawkins'e göre karşılıklı oturan kadın figürlerin ikisi de aynı kadını göstermektedir(Hawkins, 2000: 273). Bu stel aynı zamanda Geç Hitit Dönemi Mezar Stelleri arasında en erken örneği oluşturur(Darga, 1992: 309)(kat. 22). Karşılıklı oturmuş iki kadın figürü, aynı giysilerle giyinmiş, başlarına silindirik polos takmaktadır. Kadınlar, uzun saçaklı mantolu ve Hitit tipi ucu kıvrık ayakkabıdır.

Geç Hitit Mezar Stelleri saray sanatının dışında, varlıklı yönetici ve soylu ailelerin istek ve beğenileri ile şekillenmiş olmalıdır. Geç Hitit Ortostatları'nın ilk örneklerinde karşılıklı oturan figürlerden tek oturan figürlere doğru olan gelişme, ölü yemeği sahnelerinde görülmez. Ölü yemeği sahneli stellerin hazırlanması, bu steli yaptıracak soyluların istekleri ve sanatçının yetkinliği ile doğru orantılıdır. Soylular ölmüş ataları, çocukları ya da ölmeden kendileri için bu sahneleri tasarlamıştır.

⁵ Bu stel, Louvre Müzesinde korunmaktadır(ao3026). Halep yakınındaki Neirab'da bulunmuştur.

Asur yazılı belgelerine göre Mezopotamya geleneği olan ölmüş atalara yemek verme geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Asurbanipal Dönemi'nde uzun süredir ataların ruhlarına verilmeyen yemeklerin tekrardan verildiği anlaşılmaktadır.

Ancak Yeni Asur Dönemi görsel sanat eserleri üzerinde ölü yemeği ile ilişkili bir sahne tespit edilememiştir.

Urartu Dönemi'nde, ölü yemeği ile ilgili herhangi bir yazılı belge bulunamamıştır. Dönem içerisinde görülen ziyafet sahneli eserlerin de ölü yemeği ile ilişkisi kesin değildir. Ancak, Urartu Dönemi mezar buluntularında ölü yemeği ile ilişkili olabilecek buluntular vardır. Mezar alanlarının yanında kurbanların pişirilmesinde kullanılan ocak ve tandırlar bulunmuştur(Çilingiroğlu, 1998: 236). Ölüler için bırakılan kaplarda yiyecek kalıntıları yemeklerin ölülere de verildiğinin kanıtını oluşturur.

Van Karagündüz, Dilkaya, Elazığ Kaleköy de bulunan ocak ve tandırlar ile Karagündüzde bulunan koyun ve oğlak eti konulmuş kap ve ayrıca Kayalıdere, Adilcevaz ile Altın-tepe mezarlarında bulunan masa ve sandalyeler Urartu inanç sistemi içerisindeki ölü yemeklerine işaret etmektedir.

Anlaşıldığı gibi Ölü yemeği Yeni Asur, Urartu ve Geç Hitit döneminde uygulanmış bir gelenektir. Ölü yemekleri ile ilgili sahneler, arkeolojik buluntular ve yazılı metinler yönetici sınıf ile ilgili olarak ele geçmiş ise de muhtemelen sıradan halklar da kendi güçleri nispetinde bu uygulamayı, inançları gereği yapıyor olmalıdırlar.

Kaynakça

1. Akurgal, E. (1949). *Späthethitische Bildkunst*: Archaeologisches Institut der Universitaet Ankara.
2. Andronikos, M. (1968). *Totenkult [by] Manolis Andronikos* (Vol. 3): Vandenhoeck & Ruprecht.
3. Barnett, R. D., & Gökce, N. (1953). The Find of Urartian Bronzes at Altın Tepe, Near Erzincan. *Anatolian Studies*, 3, 121-129. doi:10.2307/3642389
4. Bayliss, M. (1973). The Cult of Dead Kin in Assyria and Babylonia. *Iraq*, 35(2), 115-125.
5. Black, J., & Green, A. (2003). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press.
6. Bonatz, D. (2000). *Das syro-hethitische Grabdenkmal*. Mainz.
7. Bonatz, D. (2015). In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East. *Katumuwa's Banquet Scene*.
8. Bottero, J. (2004). *The oldest cuisine in the world: Cooking in Mesopotamia*: University of Chicago Press.
9. Bottero, J. (2005). Gılgamış Destanı-Ölmek İstemeyen Büyük İnsan, Çev. *Orhan Suda*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
10. Bryce, T. (2003). Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, çev. *Müfit Günay*, Ankara: Dost Kitabevi Yay.
11. Burney, C. A. (1966). A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalıdere. *Anatolian Studies*, 16, 55 - 111.
12. Çavuşoğlu, R. (2014). Urartu Kemerleri/Urartu Belts. *İstanbul: Mas Matbaası*.
13. Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları No: VI-58.
14. Çilingiroğlu, A. (1998). Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri. In G. Arsebük, M. J. Mellink, & W. Schirmer (Eds.), *Light on Top of the Black Hill: Studies presented to Halet Çambel* (pp. 230-239). İstanbul: Ege Yayınları.
15. Darga, M. (1992). *Hitit sanatı*: na.
16. Deimel, P. (1920). Die Listen über den Ahnenkult aus der Zeit Lugalandas und Urukaginas. *Orientalia*(2), 32-51.
17. Derin, Z. (1996). Van Müzesi'ndeki bir grup tunç mobilya aksamı ve bunların Urartu gömü gelenegi ile ilişkisi. *Arkeoloji Dergisi*, IV, 135-142.
18. Ellison, R. (1984). Methods of food preparation in Mesopotamia (c. 3000-600 BC). *Journal of the Economic and Social History of the Orient/Journal de l'histoire economique et sociale de l'Orient*, 89-98.
19. Glassner, J. (1987). Mahlzeit. A. In Mesopotamien. *Reallexikon der Assyriologie*, 7, 259-267.
20. Gray, J. (1982). *Near eastern mythology*: Hamlyn.
21. Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol. I, Inscription of the Iron Age, Part 1*: Walter de Gruyter.
22. Healey, J. F. (1978). MLKM/RPUM and the KISPUM. *Ugarit-Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas Neukirchen-Vluyn*, 10, 89-91.
23. Healey, J. F. (1995). Death in West Semitic Texts: Ugarit and Nabataea. *OXBOW MONOGRAPH*, 186-191.
24. Heimpel, W. (1987). 90, Libation. AI Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie. Siebter Band. In: Walter de Gruyter, Berlin.
25. Hooke, S. H. (1993). Ortadoğu Mitolojisi, çev. *Alâeddin Şenel*, *İmge Kitabevi*, Ankara, 189s.
26. Humann, C., & Puchstein, O. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften* (Vol. 1): Dietrich Reimer.

27. Kassian, A., Korolëv, A., & Sidel'tsev, A. (2002). *Hittite funerary ritual: šalliš waštaiš* (Vol. 288): Ugarit Verlag.
28. Kinal, F. (1967). İnanna'nın Cehennem İnişi Efsanesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, 1-21.
29. Kleiss, W. (1989). Zur Ausdehnung von Hubushkia nach Osten. In K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, & N. Özgüç (Eds.), *Tahsin Özgüç'e Armağan. Anatolia and Ancient Near East-Studies in Honour of Tahsin Özgüç* (pp. 257-262). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
30. Kramer, S. N. (1937). Inanna's Descent to the Nether World. The Sumerian Version of "Istar's Descent". *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 34(3), 93-134.
31. Kramer, S. N. (1967). The death of Ur-Nammu and his descent to the Netherworld. *Journal of Cuneiform studies*, 21, 104-122.
32. Margalit, B. (1999). The legend of Keret. *Handbook of Ugaritic Studies*, 203-233.
33. Michalowski, P. (1977). The death of Šulgi. *Orientalia*, 46(2), 220-225.
34. Moortgat, A. (1932). *Die bildende Kunst des alten Orients und die Bergvölker* (Vol. 8): H. Schoetz.
35. Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*: Habelt.
36. Otten, H. (1958). *Hethitische Totenrituale*: Akademie-Verlag.
37. Ögün, B. (1978a). Die urartäischen Bestattungsbräuche. In S. Şahin, E. Schwertheim, & J. Wagner (Eds.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (pp. 639-678.). Leiden: E. J. Brill.
38. Ögün, B. (1978b). *Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos*. Paper presented at the Proceedings of the Tenth International Congress of Classical Archaeology, Ankara.
39. Ögün, B. (1982). Die urartäischen Paläste und die Bestattungsbräuche der Urartäer. In D. Papenfuss & V. M. Strocka (Eds.), *Palast und Hütte* (pp. 217-236.). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
40. Ökse, A. T. (2002). Gre Virike: Fırat kenarında bir MÖ 3. bin kutsal alanı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2).
41. Ökse, A. T. (2005). Eski Çağdan Günümüze Ölü Gömme ve Anma Gelenekleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 5, 1-8.
42. Öz, E. (2016). Çivi Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya'da Kral Sofraları ve Şölenler. *Electronic Turkish Studies*, 11(1).
43. Özgüç, T. (1969). *Altintepe II Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
44. Pardee, D. (2014). In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East. *The Katumuwa inscription*, 45.
45. Pope, M. H. (1981). The cult of the dead at Ugarit. *Ugarit in Retrospect: Fifty Years of Ugarit and Ugaritic*, 159-179.
46. Porter, A. (2002). Communities in Conflict: Death and the Contest for Social Order in the Euphrates River Valley. *Near Eastern Archaeology*, Vol. 65 - No. 3, 156 - 173.
47. Sevin, V., & Kavaklı, E. (1996a). *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van/Karagündüz*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
48. Sevin, V., & Kavaklı, E. (1996b). *Van/Karagündüz: Bir Erken Demir Çağ Nekropolü - An Early Iron Age Cemetery*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
49. Sevinç, F. (2008). Hititlerde Yeraltı Dünyası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 232-247.
50. Sevinç, F. (2012). Hitit Krallarının/Kraliçelerinin Cenaze Törenleri ve Eski Yakın Doğu'da Kremasyon (Ölüyü Yakarak Defnetme) Gelenegi. 38. *ICANAS*, VI, 2777-2796.
51. Streck, M. (1916). *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's*: Рипол Классик.

52. Struble, E. J., & Herrmann, V. R. (2009). An Eternal Feast at Sam'al: The New Iron Age Mortuary Stele from Zincirli in Context. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 15-49.
53. Tsukimoto, A. (1985). *Untersuchungen zur Totenpflege ("kispum") im alten Mesopotamien*: Butzon & Bercker.
54. Ünal, A. (1994). Hethitische Mythen und Epen.
55. Ünal, A. (2003). Hititler Devrinde Anadolu II. In: İstanbul.
56. Woolley, C. L. (1934). Ur excavations. *Vol. II: The Royal Cemetery*.
57. Wyatt, N. (1999). The religion of Ugarit: an overview. *Handbook of Ugaritic Studies*, 52885.

Çizimler

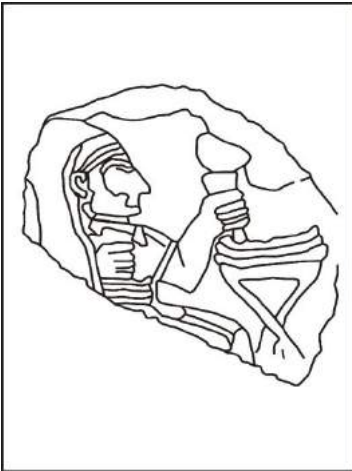
Çizim 1 Kuttamuwa Steli

Kaynak: Herman, 2014: çiz.c1

Çizim 2 Maraş Steli 1

Kaynak: Orthman, 1971: Maraş C/4'den yeniden çizim.

Çizim 3 Maraş Steli 3

Kaynak: Bonatz, 2000: Taf. XI, C19'den yeniden çizim.

Çizim 4 Maraş Steli 4

Kaynak: Herrmann, 2014: fig. C11

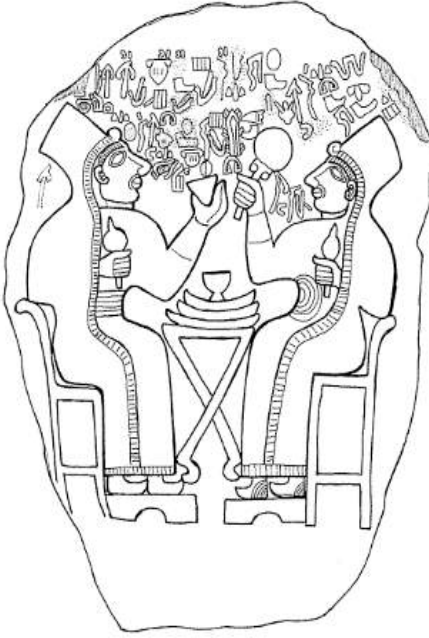
Çizim 5 Maraş Steli 5

Kaynak: Bonatz, 2000: Taf.XVII C 504'den yeniden çizim.

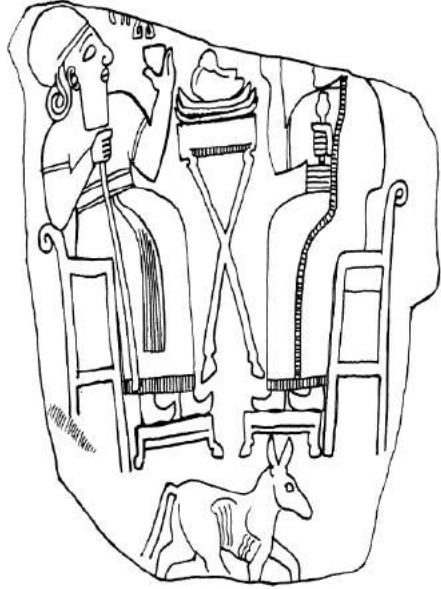
Çizim 6 Maraş Steli 6

Kaynak: Orthmann, 1971: Maraş B17'den yeniden çizim.

Çizim 7 Maraş Steli 10

Kaynak: Hawkins, 2000: Pl.124

Çizim 8 Maraş Steli 11

Kaynak: Hawkins, 2000: Pl.126.12

Çizim 9 Maraş Steli 14

Kaynak: Bonatz, 2000: C 21'den yeniden çizim.

Çizim 10 Maraş Steli 18

Kaynak: Orthmann, 1971: B/15'den yeniden çizim.

Çizim 11 Maraş Steli 21

Kaynak: Orthmann, 1974: Maraş
B/20'den yeniden çizim.

EKOTURİZM: TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Hakan AKYURT¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi Bulancak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü.

GİRİŞ

Turizmin ülkeler açısından ekonomik katkı sağlaması farklı turistik ürünlerin ortaya çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Rekabet şartlarının giderek artması ve turizmden elde edilen gelirlerin yükselmesi yeni turizm çeşitlerinin turistlere sunulmasını gerektirmektedir. Ülkeler arasındaki turistik ürünlerde benzerliklerin olması ve farklılaşan turist beklentileri nedeniyle turizmin ülke geneline yayılması önem arz etmektedir. Turizm sektörünün kendi çalışma alanı dışında çok sayıda sektörle işbirliği içinde çalışması, diğer sektörler içinde turizmin gelişiminin önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, turizmin ülkenin her yerine dağılımı istihdam ve gelir seviyeleri açısından önem arz etmektedir.

Ülkemiz gibi mevsimsel turizm sezonları yaşayan ülkeler, turizmi tüm yıla yaymayı amaçlamaktadır. Bu sayede hem turist sayısını hem de turizmden elde edilecek gelirleri arttırmayı hedeflemektedirler. Bu kapsamda, ülkemizde yoğun olarak Batı ve Güney bölgelerindeki turistik talebin tüm ülkeye yayılması önemlidir. Gelir düzeyi yüksek turistleri ülkeye çekmek ve harcamalarını arttırmak yoluyla hem turizm sektörüne hem de diğer sektörlerle önemli katkılar sağlanacaktır. Sürdürülebilir bir turizm anlayışı için farklı turistik bölgelerin ve farklılaştırılmış turistik ürünlerin sunumu gerekmektedir.

Türkiye'nin ekoturizm açısından zengin ve farklı alanlara sahip olduğu bir gerçektir. Potansiyel olarak Avrupa ülkelerine oranla çok daha fazla ekoturizm bölgelerine sahiptir. Doğal, tarihi ve kültürel alanları ile turistik talep çekme konusunda yeterli kaynaklara sahiptir. Bu bölümde amaç, ekoturizm kavramının tanımı, Dünya'da ve Türkiye'deki gelişimi, farklı ekoturizm çeşitleri ve neden önemli olduğunu vurgulamaktır. Türkiye genelinde mevcut ve yeni olarak uygulamadaki ekoturizm çalışmaları ve projeleri hakkında bilgiler sunulacaktır. Ayrıca, ekoturizmin hem ülkemiz hem de genel olarak yaşadığı sorunlara değinilerek, çözüm önerileri üretilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ekoturizm alanıyla ilgili olarak çalışmakta olan sektör temsilcilerine ve akademisyenlere yardımcı olması hedeflenmektedir.

1.EKOTURİZM KAVRAMI

1.1. Ekoturizmin Tanımı ve Amacı

Ekoturizmin birçok farklı tanımı yapılmakla birlikte, birçok turizm çeşidini de içinde barındıran doğa temelli turizm çeşidi olduğu belirtilmektedir. Doğa ile iç içe kalmayı ve aynı anda birden fazla turizm faaliyetini gerçekleştirmeyi hedefleyen turistler için uygun bir turizm çeşididir. Ekoturizm Uluslararası Doğa Koruma Birliği tarafından, “doğayı ve içinde barındırdığı kültürel kaynakları korumayı hedefleyen, az sayıda turist kitlesine sahip, çevresel unsurları dikkate alan ve yöre halkına sosyal ve de ekonomik katkısı olan turizm çeşidi” olarak tanımlanmaktadır (Omiecuch, 2014: 75). Farklı bir tanım da ise, “doğanın kirlenmemiş ve bozulmamış alanlarından faydalanan, doğayı korumayı ve bu alanlarda tatil yapmayı seven insanların gerçekleştirdikleri turizm faaliyetleri” şeklinde ifade edilmektedir (Demir ve Çevirgen, 2006: 54).

Turizmde ekoturizm unsurları genel olarak üç madde açıklanmaktadır. Bu unsurlar, yöre halkının yaşamına ve kültürel değerlerine özen gösterilmesi, doğanın ve çevresel etmenlerin korunması ve de bölgeye ekonomik katkı sağlamasıdır. Birçok farklı araştırmacı tarafından ekoturizm ile ilgili görüşler farklılıklar ortaya koysa da temel olarak doğa tabanlı ve kültürel faaliyetler içermesi gereken bir turizm çeşidi olduğu konusunda ortak görüşler bulunmaktadır (Erdoğan, 2003: 123).

Bir turizm destinasyonunda doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi ile birlikte bölgede yaşayan halkın ekonomik kazançlar sağlaması ekoturizmin ana

amaçlarındandır (Wearing ve Neil, 2009: 12). Turistler doğal alanları ziyaret ederken, bölgeye döviz getirici etkide bulunmalıdır. Doğaya uygun diğer turizm çeşitlerini de aynı anda gerçekleştirirken, yöre halkına yeme-içme, konaklama ve ürün satın alma gibi faaliyetlerde bulunarak ekonomik katkı sağlaması gerekmektedir (Küçükaslan, 2007: 81).

Birçok kurum ve araştırmacı tarafından ekoturizmin temel amaçları ile ilgili görüşler bildirilmiştir. Bu görüşlerin ortak yönü, ekoturizmin doğaya karşı koruma ve geliştirme amaçlı bir turizm çeşidi olduğudur. Bununla birlikte genel olarak ekoturizmin temel amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Buhalis ve Fletcher, 1996: 15; Kuter, 2009: 334; Arslan, 2015: 139; Higham, 2007: 10):

- Doğaya ait tüm unsurları korumak ve geliştirmek,
- Orman alanlarının korunmasını sağlamak,
- Yöresel kültürün ve tarihi alanların korunmasına ve de geliştirilmesine destek olmak,
- Bölge halkına turizmden gelir elde edilmesinde yardımcı olmak,
- Bölgedeki çalışmayan kadınların ekonomiye katkı yapmasını sağlamak,
- Bölgenin gelişiminde etkin rol üstlenmek,
- Alt yapı ve üst yapı unsurlarının planlı bir şekilde yapılmasını sağlamak,
- Doğanın sürdürülebilir bir kalkınma ile korunmasına yönelik olarak turistleri ve yöre halkını bilgilendirmek,
- Yöre halkının ekoturizm kapsamında aktif rol oynamasını sağlamak,
- Ülke gelirlerinin koruma alanlarını yönetme ve korunması için kullanmak,
- Turizmden elde edilen gelirlerin ülke içinde dağılımını sağlamak,
- Turistik faaliyetler sırasında yaşanabilecek olumsuz etkileri en aza indirmek,
- Ekoturizm gelirlerinin eşit dağılımını sağlamak,
- Turistik destinasyonların alt yapılarının geliştirmek, yenilenmeyen kaynakların azaltılmak, yaban hayatı ve bitki türlerinin korunması için özen göstermek,
- Doğal çevrenin korunarak konaklama ve üstyapı tesislerinin kurulmasına teşvik vermek.

Yukarıda belirtilen maddeler ile birlikte ekoturizmin en temel amacı, sürdürülebilir ve gelecek nesillere aktarılabilecek doğal çevrenin zarar görmemiş olarak bırakılmasıdır. Turizmin bölgenin ekosistemine zarar vermeden, yöre halkının gelenek ve adetlerini dikkate alarak gelişimini desteklemek ekoturizmin amaçları içindedir. Turistlerde ve bölgede yaşayan halkta çevresel bilincin oluşturulması gerekliliği bulunmaktadır (Turan ve Özdemir Güzel, 2015: 532).

1.2. Ekoturizmin Çeşitleri

Ekoturizm çeşitlerini çok sayıda turizm ürünü ile ifade etmek mümkündür. Doğal alanlarda tatil tercihini kullanan turistlerin bu ortamlarda yapabileceği birçok farklı turistik ürün bulunmaktadır. Turizm ürünlerinin farklılığı nedeni ile turist profili olarak birçok insana yönelik turizm aktivitesi yapılabilmektedir. Turistlerin geceleme sayılarının artırılması ve harcamalarının yükseltilmesi amacıyla ekoturizm içinde birçok farklı turizm çeşidine yer vermek gerekmektedir. Bu turizm çeşitlerinin fazlalığı ekoturizm alanlarını ziyaret edecek turistlerin sürekliliği açısından önemlidir.

Bazı turizm araştırmacıları tarafından ekoturizm genellikle niteliğine göre çeşitlendirmiştir. Ancak ekoturizm çeşitlerini öğrenmeye, eğlenceye ve dinlenmeye yönelik olarak çeşitlendirmek de mümkündür. Aşağıdaki tablo 1'de ekoturizmin çeşitleri gösterilmektedir (Aldebert, Dang, ve Longhi, 2011: 1206):

Tablo 1: Ekoturizm Çeşitleri

Eğlenmeye Yönelik	Öğrenmeye Yönelik	Dinlenmeye Yönelik
Dağcılık	Botanik turizmi	Kamp turizmi
Olta balıkçılığı	Mağara turizmi	Yayla turizmi
Bisiklet turları	Kuş gözlemciliği	
Safari turları	Fauna gözlemciliği	
Avcılık	Çiftlik turizmi	
Balon turları	Kültür turizmi	
Trekking	Flora gözlemciliği	
Athl doğa turları		
Rafting		
Hava sporları		

Kaynak: Aldebert, B., Dang, R.J., Longhi, C. (2011: 1206).

Ekoturizm kapsamında turistlerin yapabilecekleri aktive sayısı çeşitlilik göstermektedir. Yukarıdaki tablo 1’de verilen ekoturizm çeşitleri incelendiğinde her yaş turist grupları için turizm aktiviteleri olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda turist davranışlarının değişmesi le birlikte, doğal alanlara ve doğaya yönelmeler başlamıştır. Turistik talebin artması ile birlikte, turistlerin beklentilerine cevap verebilmek için ekoturizm faaliyetlerinin de çeşitlendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Ancak, ister eğlenme ister dinlenme isterse de öğrenme amaçlı olsun ekoturizm aktivitelerine katılan tüm turistlerin doğayı koruma bilincinde olması gerekmektedir.

1.3. Ekoturizmin Etkileri

Ekoturizm faaliyetleri ülkeler, bölgeler ve yöre haklı için olumlu ve olumsuz etkileri ile turizm içinde tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar, ekoturizmin sistemli ve planlı olarak geliştirildiği takdirde önemli katkıları olduğunu ancak düzensiz bir gelişme durumunda ise çevresel olarak olumsuz sonuçlara yol açacağını öngörmektedir. Ekoturizm faaliyetleri dünya genelinde artan turistik talebi ile ülkeler açısından ekonomik, sosyal, çevresel etkilere yol açmaktadır.

Ekoturizmin en önemli etkisi, çevresel etkiler olarak ifade edilmektedir. Ekoturizmin temelini doğa ve çevresel etmenler oluşturmaktadır. Doğal ortamlarda birçok aktiviteyi hedefleyen turist kitlesi tarafından tercih edilmesi nedeniyle ekoturizmin çevresel etkilerinin olmaması mümkün değildir. Doğal alanların korunması, yıpranmış kültürel alanların restore edilmesi, çevre bilincinin artması, su ve hava temizliği için önemler alınması, yabani hayatın ve bitki türlerinin korunması ekoturizmin getirdiği başlıca olumlu etkilerdir (Muhanna, 2006: 20). Bununla birlikte sistemli ve planlı olmayan ekoturizm gelişmesi bölgede önemli çevresel tahribatlara yol açabilmektedir. Su ve hava kirliliği, düzensiz yapılaşma sonucu altyapı sorunları, çevre kirliliği, ormanların kesilmesi, flora ve fauna da gerçekleşen sorunlar gibi birçok çevresel sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Erdoğan ve Erdoğan, 2012: 16). Birçok araştırmada ekoturizmin çevresel etkileri ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek mevcut ve potansiyel olumsuzluklar hakkında bilgiler verilmektedir. Ekoturizmin doğa açısından oluşacak olan olumsuz sonuçlarını özetle aşağıdaki tablo 2’de ifade etmek mümkündür.

Tablo 2: Ekoturizmin Çevresel Olumsuz Etkileri

Olumsuz Etkiler	Doğadaki Etkisi ve Sonuçları
Ulaşım ve yol	Gürültü kirliliği, yabani hayvanlara ve bitki örtüsüne zararları, su yollarının değişmesi
Turistik yoğunlaşma	Çevresel bozulma, kirlilik, elektrik ve su kesintisi
Yapılaşma	Çevresel dengenin bozulması, erozyon
Hızlı ve dikkatsiz araç kullanımı	Hayvan ölümleri, gürültü kirliliği, doğal seslerin bozulması
Atık ve çöpler	Kirlilik, hayvanların çöpten beslenmesi, bitki örtüsünü yok etmesi
Hatıra eşya toplamak	Doğal değerlerin bozulması, özel bitki örtüsünün tahrip edilmesi
Enerji hatları	Bitki ve hayvanların ölümü, görüntü kirliliği
Vandalizm	Doğal alanların bilinçsiz bir şekilde tahrip edilmesi

Kaynak: Erdoğan, N. (2003: 156).

Ekonomik olarak etkiler incelendiğinde ise, bir turizm bölgesinde ekoturizm faaliyetlerinin artması ile birlikte turist sayısında artış yaşanma ihtimali çok yüksektir. Turist sayılarının artması bölge halkının ve ülke ekonomisinin canlanması anlamını taşımaktadır. Bölgede istihdam oranlarını arttırmakta, hediyelik eşya ve yöresel mutfak ürünleri gibi satın almaların artmasını sağlamakta, konaklama ve lokanta gibi işletmelerin gelir elde etmesine yardımcı olmaktadır. Bölgede yer alan turizmle bağlantılı işletmelerin istihdam oranlarını ve ürün satın alımlarını da dolaylı olarak desteklemektedir (Demir ve Çevirgen, 2006: 53).

Bununla birlikte ekonomik olarak olumsuz etkilerin de ortaya çıkması mümkündür. Turistik talebin artması ile bölgedeki enflasyon oranlarının ve fiyat seviyelerinin yükselmesine yol açabilir. Bölge halkı için ürünlerin fiyat seviyelerindeki artış, olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. Yetersiz turistik talebin olması durumunda ise yapılan yatırımların ekonomik karşılığı alınamayabilir ve ödeme dengesinde zorluklar oluşabilir. Ayrıca, bir bölgenin ekoturizm kaynaklı talebinin artması da büyük işletmelerin piyasaya dahil olmalarına ve bölge halkının turizmden elde edecekleri gelirin azalmasına da yol açabilecektir.

Ekoturizmin bir başka etkisi ise bölgedeki kültürel değişimler ve sosyal ortam ile ilgilidir. Ekoturizmi oluşturan temel konuların biri de seyahat edilen bölgedeki kültürün tanıtılması ve korunmasıdır. Bölge halkının yeni kültürler tanımasını ve yeni insanlar tanıma olanağı sağlamaktadır. Farklı kültürlerle iletişim halinde olma ve diğer ülkelerin insanlarını tanımak toplumsal huzurun sağlanmasına da destek olacaktır. Aynı anda, turistler için de yeni kültürlerle tanışmak ve gastronomi ürünlerini tadabilme imkanları sunmaktadır. Ekoturizm ile bölgede yaşayan kadınların çalışma imkanları ve istihdam oranları artmaktadır. Kırsal alanlardaki istihdam imkanlarının artması ile birlikte genç nüfusun göç etme sayısı azalacak ve bölgeler arasındaki nüfus dengesizliklerinde artış olmayacaktır (Kadanalı ve Yazgan, 2012: 99).

2.TÜRKİYE'DE EKOTURİZM FAALİYETLERİ

2.1. Dünya'da Ekoturizmin Yeri

Birçok sektöre ekonomik katkısı ve ülke ekonomilerine sağladığı döviz girdisi ile turizm faaliyetlerine ülke yönetimlerinin desteği de artmaktadır. Bu kapsamda her ülke temel turizm çeşitlerinden farklı olarak yeni turizm bölgeleri ve çeşitleri ortaya çıkarmak çabası içindedir. Özellikle turistlerin bilinçlenmesi ve tatil anlayışlarının değişmesi ile birlikte ekoturizm faaliyetleri son yıllarda dünya genelinde önem kazanmaya başlamıştır. Dünyanın birçok bölgesinde turist sayısını arttırmak ve sürdürülebilir bir turizm talebi yakalamak amacı ile ekoturizm faaliyetlerine verilen değer artmıştır.

Ekoturizm çeşidinin ilk olarak ortaya çıktığı ülke olarak Avustralya gösterilmektedir. Avustralya'nın hızlı şekilde ilerleyen sanayisi ve ekoturizm konusundaki öncülüğü dünya genelindeki en iyi örnek olarak gösterilmektedir. Ulusal ekoturizm stratejisi de ekoturizme ne kadar önem verildiğinin göstergesidir. Ülkedeki doğal alanlar, ulusal parklar, yaban hayatı ve koruma bölgeleri önemli ekoturizm alanlarıdır. Bu nedenle, Avustralya'nın en önemli gelir kaynaklarından biri turizmdir. Turizm sektörünün kendi içinde ise ekoturizm kaynaklı turistik gelirler birçok turizm çeşidine göre yüksektir (Alaeddinoğlu vd., 2011: 23).

Dünya'da ekoturizm faaliyetlerine bakıldığında özellikle Ekvator, Botswana, Tanzanya, Nepal, Kenya, Meksika, Kosta Rica, Belize, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Brezilya, Peru ve Avusturalya dünyada ekoturizm faaliyetlerinin gelişme gösterdiği ülkeler olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, ekoturizm faaliyetlerinin gelir seviyesi yüksek ve meraklı bir turist kitlesi tarafından yapıldığı düşünüldüğünde, gelir seviyesi yüksek olan ülkelerin turist gönderdiği görülmektedir. Bu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Danimarka, Norveç, Avustralya, Avusturya, Kanada, İsveç ve Japonya olarak belirtilmektedir (Koçoğlu, 2008:43). Ayrıca, son yıllarda Çin, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri tarafından özellikle, yayla turizmi ve diğer ekoturizm çeşitlerine yönelik olarak turistik talep artışları gözlemlenmektedir. Yaz aylarında serin ve temiz havası olan doğal alanlara karşı Arap ülkeleri vatandaşlarının ilgi gösterdiği görülmektedir.

Ekoturizm faaliyetlerinin gelir payının turizmin genel payının içindeki oranının tüm dünya genelinde arttığı belirtilmektedir. Özellikle kültür ve ekoturizm amaçlı kuzey Amerika ülkeleri, Avrupalı ve Japonya vatandaşları tarafından talep görmeye başlamıştır. Ekoturizm talebi dünyada, 1990 yılından itibaren %20 ile %30 oranları arasında artış gösterirken, bu ivme 2000'li yıllar sonrasında genel turizm sektöründeki turizm çeşitlerine göre en az üç kat daha fazla büyüme göstermiştir (Kasalak, 2015: 22). Dünya'da ekoturizm alanında kaynakları fazla olan ve öncülük eden ülkeler bulunmaktadır. Bu öncülük eden ülkeler ve bölgeleri aşağıda gösterilmektedir. Dünya genelinde ekoturizm anlayışı ile seyahat eden turistlerin ziyaret ettikleri en önemli bölgeler aşağıdaki şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1: Dünya'daki En Yoğun Ekoturizm Seyahat Alanları

Kaynak: Pinterest, 2019.

Dünya'da birçok ülke tarafından ekoturizme yönelik olarak özel politika ve planlamalar yapıldığı görülmektedir. Turizmden daha fazla pay almak ve turistik talebini sürdürülebilir şekilde düzenlemek isteyen ülke yönetimleri, özel ekoturizm çalışmaları ve bölgeleri için çalışmalar yapmaktadır. Örneğin Avusturalya'da ulusal ekoturizm stratejisi adı altında bir program uygulanmakta ve başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Bununla birlikte Dünya'da farklı uygulama stratejilerini uygulayan diğer başarılı ülkeler Yunanistan, Kosta Rika, Fransa ve Bulgaristan olarak ifade edilmektedir. Bu ülkelerin başarılı olarak kabul edilmesinin nedeni, ekoturizm planlamalarını sürekli ve sistemli bir şekilde yıllardır sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır (Koçoğlu, 2008: 52).

Dünya genelinde ülke istatistiklerine bakıldığında ekoturizm amaçlı olarak turizm istatistiklerinin çok net olmadığı görülmektedir. Birçok ülke tarafından ekoturizm amaçlı seyahat eden turist sayıları ve ekoturizmden elde edilen gelir miktarı yaklaşık sonuçlardan derlenmektedir. Buna rağmen, uluslararası turizm hareketine katılan turistlerin %40 ile %60 arasında önemli bir oranının doğayla, %20 ile %40 arasındaki oranının ise yaban hayatı ve bitki çeşitliliği ile ilgilendiği tahmin edilmektedir. UNEP tarafından hazırlanan raporda, günümüz turizm sektörünün içinde en hızlı büyüyen turizm çeşidi ekoturizm olarak gösterilmektedir. Dünya turizm örgütü tarafından yapılan tahminlere göre hem turist sayısı hem de turizm geliri açısından ekoturizm faaliyetleri turizm sektörü içinde yükselen bir değer olacaktır (Stefan, 2018:225).

2.2. Türkiye'de Ekoturizmin Gelişimi

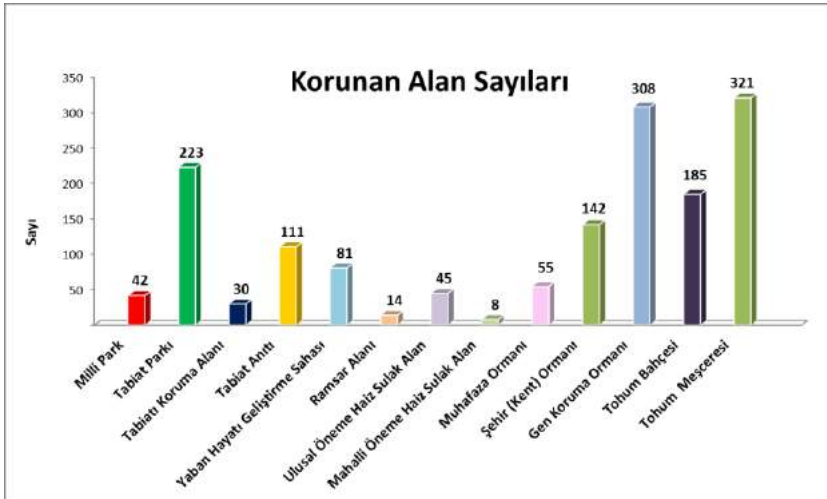
Ekoturizm faaliyetleri Türkiye'de 1990 yılları itibari ile önem kazanmaya başlamıştır. Turizm faaliyetleri genel olarak batı ve güney bölgeleri ile İstanbul gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmış, ancak 2000'li yıllar ile birlikte ekoturizm faaliyetlerine de yer verilmiştir. Türkiye'nin coğrafik yapısı, doğal güzellikleri, kültürel ve tarihsel mirası nedeni ile birçok farklı bölgesinde ekoturizm faaliyetlerine uygun alanları bulunmaktadır. Flora ve faunası, ormanları, yaylaları, gölleri, mağaraları, dağları,

akarsuları, kanyonları gibi özellikleri ile ekoturizm potansiyeli yüksek bir ülkedir (Yücel, 2002).

Türkiye’de ekoturizm, ilk olarak Muğla-Dalyan’da, 1987 yılında bir otelin inşaatı sırasında, İztuzu kumsalında yuva yapan Caretta Caretta cinsi deniz kaplumbağalarının yumurtlama yeri olması nedeniyle konu olmuştur. Çevre ve doğaya duyarlı insanların tepkileri ve çalışmaları sonucunda otel inşaatı iptal olmuş ve ardından Köyceğiz-Dalyan bölgesi “Özel Çevre Koruma Bölgesi” olarak ilan edilmiştir. Bununla birlikte, milli parkların ekoturizm açısından değerlendirilmesi amacıyla “Milli Parklar ve Çevre Eğitimi Projesi” başlatılmıştır (Polat, 2006: 39-40).

Doğu Karadeniz Bölgesinde özellikle yayla turizmi ve buna bağlı olarak geliştirilmesi hedeflenen diğer turizm çeşitleri üzerinde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Turizm teşvikleri ve destekleri ile Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkiye’nin ekoturizm alanları konusunda yeni bir destinasyon olması hedeflenmektedir. Yeşil yol projesi gibi birçok proje ekoturizm alanlarına ulaşmak ve yayılmasını sağlamak amacı ile yürütülmektedir. Doğu Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri ekoturizm açısından yaylaları ile ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, diğer bölgelerde bulunan su zenginlikleri, ormanlar, dağlar ve yerel halka ait kültürler ekoturizm açısından önem arz etmektedir. Ekoturizm açısından Türkiye, birçok özelliği ile tek başına Avrupa ülkelerinin tümü ile baş edebilecek özelliklere sahiptir. Avrupa genelinde yaklaşık olarak on iki bin bitki türünün ve beş yüz çeşit kuş türünün olduğu ifade edilirken, Türkiye’deki bitki ve kuş türü bu sayılardan daha fazladır (Soykan, 2003, 4-5).

Bununla birlikte, ülke genelinde koruma ve sit alanları belirlenerek turizm faaliyetleri için sürdürülebilir bir turizm gelişimi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Orman Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü tarafından bazı bölgelerde koruma alanları oluşturulmuştur. Koruma alanlarının amacı ülkemizde doğal alanların korunması, geliştirilmesi ve turizme kazandırılmasıdır. Koruma alanlarına ilişkin çalışmalar ekoturizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Böylelikle doğal ortamlar, yabani hayvan ve bitki türlerinin yok olmasına engel olunmaktadır. Türkiye’de koruma alanlarına ilişkin bilgiler aşağıda grafik 1’de verilmektedir.

Grafik 1: Türkiye Koruma Alanları Durum ve Sayıları

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü, 2017.

Türkiye genelinde ekoturizm amaçlı olarak korumaya alınan sit alanları ve doğal alanlar bulunmaktadır. Bu alanların turizm amaçlı olarak değerlendirilmesi için Bakanlıklar, dernekler ve vakıflar tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bir sonraki konu da Türkiye’de günümüzde devam eden ve geçmişte başlatılan ya da bitmiş ekoturizme yönelik proje ve çalışmalara değinilmektedir.

2.3. Türkiye’de Ekoturizm Proje ve Çalışmaları

Türkiye ekoturizm potansiyeli açısından çok önemli bölgelere sahiptir. Bu bölgelerin korunması ve geliştirilmesi amacı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çeşitli projeler yapılmaktadır. Bakanlık tarafından özellikle çevre koruma ve turizmi geliştirme amaçlı projeler kapsamında, özellikle son yıllarda ekoturizme yönelik bölgeler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, diğer Bakanlıklar, turizme ve çevreye yönelik olarak kurulmuş olan vakıf ve dernekler de çalışmalar yapmaktadır. Günümüzde devam eden ve geçmişte varolan proje ve de çalışmaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Selimoğlu, 2004, 14; Baykal ve Çimen, 2015: 17; Kutluay, 2015: 343; Tetik, 2012: 142):

- *Yayla Turizmi Projesi*: Birçok bölgede turizme kazandırılması amaçlanarak, 26 adet yayla için çalışmalar yapılmaktadır.
- *Milli Parklar ve Çevre Eğitimi Projesi*: 1999 yılında Ekoturizmin Türkiye’deki potansiyelini ortaya koymak için başlatılmıştır.
- *Dağ-Doğa Yürüyüşü Projesi (Trekking)*: Ekoturizm kapsamında turistlerin daha çok vakit geçirmelerini sağlamak amacıyla yapılmaktadır.
- *Akarsu Turizmi Çalışmaları*: Antalya Manavgat Çayı, Artvin Çoruh Nehri, Artvin Altıparmak (Barhal) Çayı, Rize Fırtına Deresi, Antalya Köprüçay, İçel Anamur (Dragon) Çayı, İçel Göksu Nehri ve Dalaman Çayı gibi alanlar için çalışmalar yapılmaktadır.
- *Atlı-Doğa Yürüyüşü Projesi*: Gaziantep, Bayburt, Muğla gibi şehirlerimizde bu projeye yer verilmektedir.
- *Yeşil Küre 21 Programı*: Ekoturizmi sürekli hale getirmek amaçlı olarak konaklama tesisleri için uygulanan bir programdır.
- *Yeşil Yıldız Projesi*: Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2006 yılında başlatılmıştır. Çevre Dostu Kuruluş Belgesi olarak verilen belge verilmektedir.
- *Mavi Bayrak Projesi*: Denizlerin ve plajların temizliği amaçlı sürekli olan bir projedir. Kıyı ve plajları için en önemli proje olarak gösterilmektedir.
- *Akdeniz - Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetim (ATAK) Projesi*: Çanakkale - Balıkesir İl sınırından Antalya - İçel il sınırı arasında yer alan turizm ağırlıklı yerleşimlerin içme suyu, kanalizasyon, atık su ve arıtılması, çöp toplama taşıma gibi çevresel altyapı unsurlarını kapsayan bir projedir.
- *Belek Yönetim Planı*: Dünya Doğayı Koruma Birliği ve Dünya Bankası Antalya’nın ilçesi olan Belek’in kültürel ve doğal zenginliklerinin korunması amacıyla 1996 yılında başlanmıştır.
- *Beyaz Yıldız Programı*: Sealed Air ve Türkiye Otelciler Federasyonu tarafından çevre kirliliğini azaltmak amaçlı başlatılan programdır.
- *Yeşil Anahtar Programı*: Türkiye Çevre Eğitim Vakfı (TÜRÇEV) tarafından 2011 yılından itibaren yürütülmekte olan programdır.
- *Ekodiyalog Projesi*: Amacı, ekoturizm kapsamında iş alanları ortaya çıkarmaktır. Fırtına vadisi, Ayder yaylası ve Kaçkar dağlarını kapsamaktadır.
- *GAP Eko-Turizm Koridoru*: Biyoçeşitlilik açısından ekoturizmin öncelikli olarak geliştirilmesi hedeflenen bölgeleri ele alan çalışmalardır.
- *Yeşil Yol Projesi*: Karadeniz yaylalarını diğer bölgelere bağlamayı ve yayla turizmini canlandırmayı hedefleyen programdır. Halen yapımı devam etmektedir. 2600 km olup, Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun ve Trabzon illerini kapsamaktadır.

Yukarıda belirtilen çalışma ve projeler ile birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye Turizm Stratejisi 2023” başlıklı çalışma turizm açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda hazırlanan raporlarda ve eylem planlarında ekoturizmde özellikle yayla turizmi ön planda yer almaktadır. Gürcistan sınırından Samsun’a kadar olan yaylalar için koridor kurulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte, avcılık, mağara turizmi, botanik, dağcılık, rafting, kuş gözlemciliği gibi ekoturizm ile bağlantılı turizm çeşitlerine de değinilmektedir. Güney bölgelerinde sahil kesimlerine yakın yaylalar içinde günlük turlarla birlikte konaklamalı turlar yapılmaktadır. İç Anadolu bölgesindeki göller yöresinde ekoturizm bölgesi kurulması, Datça ekoturizm kenti ve İğneada ekoturizm köyü kurulması gibi hedefler belirtilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

2.4. Türkiye’de Ekoturizm Sorunları

Bir ülkenin ekoturizm kaynaklarının yeterli düzeyde olması, ekoturizmden faydalanacak turist sayının ve ekoturizm gelirlerinin artacağı anlamını taşımamaktadır. Ekoturizm bölgelerinin etkin yönetimi ve sistemli çalışmalar ile birlikte ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Bu durumun gerçekleşebilmesi için öncelikle resmi kurumlar başta olmak üzere, tüm sivil toplum kuruluşları ve yerel halkın desteği gerekmektedir. Türkiye, dağları, ormanları, bitki ve hayvan türleri, yaylaları ve akarsuları ile ekoturizm için birçok fırsatı olan bir yapıya sahiptir. Ancak, Ekoturizmin getirdiği katkılar ile birlikte olumsuz etkileri de olabilmektedir. Bu durumun en önemli sebebi plansız turizm faaliyetleri ve sistemsiz gelişimdir. Gelir getirici etkisi ile turizm sektörü özellikle büyük yatırımcıları turistik destinasyonlara çekmekte ve yatırımların hızlı ve de plansız yapılmasına neden olmaktadır. Ülkemizde özellikle Doğu Karadeniz bölgesindeki yaylalarda bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Uzungöl ve Ayder yaylaları bu durumun en iyi örnekleri arasındadır.

Ekoturizm faaliyetlerinin doğa ile iç içe olacağı ve birçok farklı turistik aktiviteyi de içinde barındıracağı düşünüldüğünde, özellikle ormanlara verdiği zarardan bahsetmek doğru olacaktır. Türkiye’de ekoturizm alanlarında konaklama ve diğer üst yapı tesislerinin inşaatında ormanların tahrip edildiği bilinmektedir. Ayrıca, turist sayısının artması ile orman yangınları, çevre kirliliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki ekoturizm alanı olarak kabul edilen yaylalarda özellikle yaz aylarında turistik yoğunlaşma yaşanmaktadır. Bu durumun sonucu olarak su ve hava kirliliği sonuçları da ortaya çıkmaktadır (Karacan vd., 2015: 762). Ayrıca, taşıma kapasitesinin üstüne çıkıldığından elektrik ve su kesintisi gibi sorunlar da yaşanmaktadır.

Türkiye ekoturizm bölgelerinde koruma alanları dışında gerekli denetimlerin yapılmadığı ve yanlış politikalar ile yönetildiği eleştirilerinin de yapıldığı görülmektedir. Özellikle ekoturizm bölgelerinde yerel yönetimlerin plansız ve denetimsiz yapılaşmaya izin verdiği belirtilmektedir. Bu durumun sonucu olarak bölgedeki arazi fiyatlarının yükselmesi, yabancı çalışan sayısının artması, doğanın bozulması, gürültü kirliliği, kanalizasyon, çöp arıtımı ve taşınması, su ve elektrik sorunları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, doğanın ticari bir faaliyet olarak görülmesi, hem sosyal açıdan yöre halkının kültürel değerlerini olumsuz etkilemekte hem de yöre halkının tarım ürünlerine yönelik üretim yapmalarında ihmalleri birlikte getirmektedir (Kısaovalı, 2007: 67).

Türkiye’de özellikle imaj olarak marka haline gelen yaylalarda ve diğer ekoturizm alanlarında konaklama tesislerinin sayısı artmıştır. Yatak kapasitesi yaz aylarında bu duruma rağmen yetersiz kalmakta ancak, plansız yapılaşma ve turizm aktivitelerindeki yetersizlikler nedeni ile turistlerin geceleme sayıları arttırılamamaktadır. Bu durum Doğu Karadeniz’de Ayder ve Uzungöl gibi artık marka olmuş bölgelerde yaşanmaktadır. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin doğal güzellikler dışında farklı aktivitelere yönlendiren bir sistem olmadığından, turistlerin geceleme sayıları düşük kalmaktadır.

Ülkemiz Güney ve Batı bölgelerindeki ekoturizm alanlarına yakın turistik destinasyonlar olması nedeniyle konaklama tesisleri sayıları yeterli görülmektedir. Bu bölgelerde turizmin genel olarak etkin yapılmasından dolayı farklı aktiviteler konusunda turistlere zengin içerikler sunulmaktadır. Ancak hem güney hem de diğer bölgelerde en büyük sorunlardan biri olarak ulaşım durumu görülmektedir. Ekoturizm alanlarının doğa ile birlikte ele alındığı düşünüldüğünde, ulaşım şartları zor olmaktadır. Bu kapsamda, birçok yaylaya, göle veya dağa ulaşım imkanları yetersizdir. Türkiye’de ekoturizm yapılan bölgelerde coğrafik yapının zor olması, yol, tünel ve köprü gibi ulaşım için yöntemlerin yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Bu çalışmalar sırasında da dağların ve ormanların tahribatı nedeni ile erozyon ve sel gibi sonuçlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca, bitki ve hayvan türlerine de zarar verici sonuçlara yol açmaktadır.

Doğaya yönelik olarak kitle turizminin yapılması, turistik aktivite çeşitlerinin de artması anlamı taşımaktadır. Türkiye’de Akdeniz bölgesindeki ekoturizm alanlarında turistik aktiviteleri arttırmak amacı ile golf sahaları gibi alanlar inşa edilmiştir. Bu durumda doğal alanların, bitki türlerinin ve yaban hayvanlarının tahrip olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin ekoturizm planlamalarında sorunları olduğu ve de yerel yönetimlerin ekoturizmi doğayı korumaktan daha ziyade ticari bir faaliyet olarak gördüğü en önemli sorunların başında gelmektedir.

Bununla birlikte, ekoturizm bölgelerinde yaşayan veya çalışan yöre halkının ekoturizm konusunda bilinç eksikliğinin olduğu görülmektedir. Bu durum ancak turizm eğitimleri ile giderilebilir. Başka bir sorun ise nitelikli personel konusudur. Ekoturizm bölgelerindeki turizm çalışanlarının niteliği yetersiz kalmaktadır. Türkiye’de hizmet kalitesi batı ve güney bölgelerde diğer bölgelere göre daha iyidir. Bunun da en önemli sebebi nitelikli personellerin yüksek gelir sağladıkları batı ve güney bölgelerinde çalışmasıdır. Ülkemizde ekoturizm bölgelerindeki turizm sezonunun kısa olması, nitelikli personel bulma konusunda hem konaklama tesislerine hem de diğer işletmelere zorluklar yaşatmaktadır. Nitelikli personel ve ekoturizm bölgelerinin sezonunun kısa olması Türkiye’de ekoturizmin diğer önemli sorunları arasındadır.

2.5. Türkiye Ekoturizmi İçin Öneriler

Türkiye’nin ekoturizm alanında mevcut sorunlarına karşı kamu ve özel sektör işbirliği ile çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Ekoturizm bölgelerinin daha iyi duruma getirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerek akademisyenler gerekse turizm sektörü paydaşları olan işletme yöneticileri gayret sarf etmektedir. Bu kapsamda ülkemiz ekoturizmine katkıda bulunmak amacı ile yukarıda belirtilmiş olan mevcut sorunlara yönelik olarak bazı önerilerde bulunmaktadır:

- Ekoturizm faaliyetleri için çevre bilincini sağlamak,
- Ekoturizm bölgelerine doğaya uygun şekilde ulaşım imkanlarını geliştirmek,
- Nitelikli personel yetiştiren eğitim kurumları ile işbirliği yapmak,
- Tanıtım ve reklam faaliyetlerini arttırmak,
- Altyapı ve üstyapı unsurlarının planlı ve sistematik bir şekilde özel ve de kamu sektörü ortaklığı ile yapmak,
- Bitki ve hayvan türlerine zarar vermeyecek kapasite taşıma seviyelerini belirlemek,
- Ekoturizm ile birlikte alternatif turizm çeşitlerinin planlayarak, geceleme sayılarını uzatmak ve turistik harcamaları arttırmak,
- Ekoturizm bölgeleri için turistik rota planlamasını yapmak,
- Ekoturizm alanlarında turistik yoğunlaşmaya engel olmak,
- Akademisyenler ile özel sektör temsilcilerini bir araya getirip fikirlerinden faydalanmak,

- Seyahat acenteleri, konaklama tesisleri ve diğer turizm işletmelerinin koordineli çalışmasını sağlamak,
- Doğaya zarar vermeden sürdürülebilir bir turizm anlayışının gelişiminin desteklenmesini sağlamak.

Türkiye, ekoturizm potansiyeli açısından birçok farklı bölgesi, alternatif turizm çeşitlerinin çokluğu, iklimi ve henüz keşfedilmemiş doğası ile önemli bir turizm ülkesi konumundadır. Ekoturizm bölgelerine ulaşımın geliştirilmesi ve tanıtımının dünya genelinde etkin şekilde yapılması ile ülke ekonomisine katkısı artacaktır. Türkiye'nin mevcut ekoturizm kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, geliştirilmesi ve korunması önem arz etmektedir. Sistematik bir planlama yapıldığı takdirde ülkemizin ekoturizmden sürekli olarak döviz sağlaması ve istihdam yaratıcı etkisi olacağı kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Alaeddinoğlu F., Can, A.S. & Yılmaz, E. (2011). *Van Gölü*
2. *Havzası Batı Kesiminde Ekoturizm: Potansiyel Kaynakların Derecelendirilmesi ve Turist Profiline Belirlenmesi*, Ankara: Elvan Yayınları.
3. Aldebert, B., Dang, R.J., Longhi, C. (2011). Innovation in the Tourism Industry: The Case Of Tourism. *Tourism Management*, Vol: 32, 1204-1213.
4. Arslan, Emine. (2015). Antalya'nın Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi. I. *Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators (EITOC-2015)*, (28-30 Mayıs 2015), Konya: Selçuk Üniversitesi, 138-146.
5. Baykal, Derya ve Çimen, Hürriyet. (2015). Sürdürülebilir Turizm ve Ekoturizm Sertifikaları. *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi* (14-16 Mayıs 2015), ss.10-21, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
6. Buhalis, D. ve Fletcher, J. (1996). *Environmental Impacts on Tourist Destination: An Economic Analysis*. Sustainable Tourism Development, UK: Avebury Publisher.
7. Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve Çevre Yönetimi Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
8. Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü. (2017). *2017 Yılı Korunan Alan İstatistikleri*, (Erişim Tarihi: 10.04.2019)
9. <http://www.milliparklar.gov.tr/resmiistatistikler>.
10. Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve Ekoturizm*, Ankara: Erk Yayınları.
11. Erdoğan, Nazmiye ve Erdoğan, İrfan. (2012). A Critical Analysis of the Established Explanations about the Nature of Ecotourism. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 1-22.
12. Higham, James. (2007). Ecotourism: Competing and Conflicting Schools of Thought. (İçinde Editör: James Higham), *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a Complex Tourism Phenomenon*, (ss.1-20). UK: Elsevier Ltd.
13. Kadanalı, E. ve Yazgan, Ş. (2012). Kırsal Turizmin Ekonomik-Sosyal ve Çevresel Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14 (23), 97-100.
14. Karacan, S., Karacan, E. & Güngör, Y. (2015). Türkiye Turizmine Yeni Bakışlar: Sürdürülebilir Turizm Ekseninde Çevre Sorunları. Konya, *I.Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi*, EITOC, Kongre Bildiri Kitabı 1.Cilt, Sayfa:757-770, Konya: Aybil Yayınları.
15. Kasalak, M.A. (2015). Dünyada Ekoturizm Pazarı ve Ekoturizm'in Ülke Gelirlerine Katkısı. *Journal of Recreation and Tourism Research*, Sayı:2 (2), 20-26.
16. Kısaovalı, P. (2007). Kitle Turizmi ve Ekolojik Turizmin Kavram, Mimari ve Çevresel Etkiler Bakımından Karşılaştırılması, *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 64-79.
17. Koçoğlu, P (2008), Ekoturizmin Sürdürülebilir Turizm Politikasındaki Yeri: Dünya'daki Ekoturizm Destinasyonlarının İncelenmesi, *Uzmanlık Tezi*, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, Ankara.
18. Kuter, Nazan. (2009). Korunan Alanlarda Ekoturizm ve Çevresel Etkileri. *10. Ulusal Turizm Kongresi*, (21-24 Ekim 2009), Mersin Üniversitesi, Mersin, 331-340.
19. Kutluay Tutar, Filiz. (2015). Yeşil Ekonomi, Yeşil Turizm: Türkiye'de Turizm Sektöründe Yeni Trend Yeşillenen Oteller Projesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 328-352.
20. Küçükaslan, Nazife. (2007). *Özel İlgi Turizmi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
21. Muhanna, Emaad. (2006). Sustainable Tourism Development and Environmental Management for Developing Countries. *Problems and Perspectives in Management*, 4 (2), 14-30.
22. Omieciuch, Joanna. (2014). The Ecotourism Network Between The Bug and Narew-The Example of The Regional Ecotourism Product in Poland. *9th International Conference: New Perspectives in Tourism and Hospitality*, (25-27 Eylül 2014), 74-83, Burhaniye, Türkiye.
23. Pinterest. (2019). Green Travel Ecotourism Destinations. (Erişim Tarihi: 02.04.2019). <https://tr.pinterest.com/pin/48273027226046863/>.

24. Selimoğlu, Ö. (2004). *Dünya da ve Türkiye de Ekoturizm*, İstanbul : İ.T.O. Etüt ve Araştırma Şubesi.
25. Stefan, Petrica. (2018). New Challenges for Tourism Management and Marketing - Ecotourism in Romania. *27th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, (1-2 Mart 2018), ss.225-232, Roma.
26. Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 12, 1-11.
27. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023. (Erişim Tarihi: 05.04.2019). <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>.
28. Tetik, Nuray. (2012). Turist Rehberlerinin Ekoturizm Alanındaki Yeterlilikleri: Doğu Karadeniz Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Balıkesir.
29. Turan, Çağdaş ve Özdemir Güzel, Serap. (2015). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Ayı-İnsan Çatışmasını Engellemeye Yönelik Bir Öneri: Ayı Gözlemciliği. *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi (14-16 Mayıs 2015)*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 530-541.
30. Yücel, C. (2002). Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm, TÜRSAB Ar-Ge Departmanı, http://www.tursab.org.tr/dosya/1023/02nieko_1023_1889046.pdf, (Erişim Tarihi: 30.04.2019).
31. Wearing, Stephen ve Neil, John. (2009). *Ecotourism: Impacts, Potentials and Possibilities?*. (2nd Edition). UK: Battenwort-Heinemann.

BANDIRMA VE KÖYLERİNDE TÜRK KÜLTÜR VARLIKLARI ARAŞTIRMASI*

Mesut DÜNDAR ¹, Yusuf ACIOĞLU ²

* Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni [Proje Numara: YA011003(2018)] ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin (Proje Numarası: SBA-2018-2572) desteği ile gerçekleştirilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

GİRİŞ

Balıkesir iline bağlı olan Bandırma, Güney Marmara kıyısında yer alan bir sahil ilçesidir. Kuzey'den Marmara Denizi ve Kapıdağı Yarımadası, doğudan Bursa ile sınırlı olan Bandırma'nın güneyinde Balıkesir, Manyas ve Susurluk, batısında Gönen ilçesi bulunur. Yaklaşık 690 km²'lik bir alana yayılan ve yüksekliği deniz seviyesinden 764 metreye kadar değişen Bandırma, bir liman kenti olan ilçe merkezi ile ona bağlı otuzbeş köyden oluşmaktadır.

İlk çağlarda Misya (Mysia) bölgesi sınırları içinde yer alan Bandırma ve çevresi (Strabon, 2015:58; Öden, 1999:14 n.53) bir dönem Pers egemenliğine girmiş, M.Ö. 334'de Makedonya kralı Büyük İskender tarafından imparatorluk sınırlarına katılmıştır. Sonrasında sırasıyla Roma ve Bizans hâkimiyetine geçmiştir (Sivrioğlu, 2018:18). 11. yüzyıldan itibaren Türk akınlarına maruz kalan Bandırma bölgesi 13. yüzyıldan itibaren Karesi Beyliği egemenliği altına girmiş, Orhan Gazi zamanında da Osmanlı topraklarına katılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982:1140; Uzunçarşılı, 1988:97,102). 16. yüzyıl başlarında (1530) Hüdavendigâr Sancağı'nın Aydıncık (Edincik) kazasına bağlı bir köy olan Bandırma, 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Galata Kadılığı'na bağlanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982:1140; Tuğlacı, 1985:45). 19. yüzyıl başlarında Erdek kazasının Kapıdağı bucağına bağlı bulunan Bandırma, Tanzimat sonrası Erdek'in bir bucağı haline gelmiştir. Bandırma, 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşları sonrası Kırım ve Romanya'dan gelen göçmenlerin etkisiyle bir kazaya dönüşmüştür. Yüzyılın sonlarında Karesi Sancağı'na bağlı görülen Bandırma, 1893'teki nüfus sayımına göre 30.262 Müslüman, 5.487 Rum, 4.457 Ermeni, 849 Katolik ve 127 yabancı olmak üzere toplam 40.912 nüfustan oluşmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1982:1127; Tuğlacı, 1985:45). Birinci Dünya Savaşı sonrası 1920'de Bandırma'yı işgal eden Yunanlılar 17 Eylül 1922'de burayı terk etmek zorunda kalmışlar, çekilirken birçok yeri de yakıp yıkmışlardır.

Bu çalışmada, Bandırma ve çevresindeki Türk dönemi maddi kültür varlıklarının tespit edilerek tanıtılması ve kendi alanındaki bilim dünyasına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle konuyla ilgili literatür ve arşiv taraması gerçekleştirilerek mevcut veriler toplanmıştır. Sonrasında, eldeki verilerle birlikte Bandırma ilçe merkezi ile buna bağlı olan Edincik, Bezirci, Hıdırköy, Şirinçavuş, Misakça, Çarık, Beyköy, Orhaniye, Çepni, Çinge, Doğanpınar, Küleflî, Bereketli, Yenışığırcı, Doğruca, Dutlimanı, Yenice, Erikli, Ömerli, Çakıl, Dedeoba, Emre, Yeni Ziraatlı, Eski Ziraatlı, Mahbubeler, Akçapınar, Yeni Yenice, Yeşilçomlu, Kayacık, Kirazlı, Kuşcenneti, Doğa, Aksakal, Ergili ve Karaçalılık ve çevresi araştırılarak buralardaki maddi kültür varlıkları incelenmiş, elde edilen tüm veriler doğrultusunda çalışma metni oluşturulmuştur. Metinde, her eser bulunduğu yerin tarihi ve kültürü ile bir anlam kazanacağı düşüncesiyle, bunların türlerine göre kataloglaması yerine bulundukları yerlere göre verilmesi yoluna gidilmiştir.

Bandırma İlçe Merkezi

Eskiden "Panormos" ve "Panderma" olarak bilinen Bandırma (Hasluck, 1910:50-51), Güney Marmara kıyısında, aynı adla anılan körfezde yer almaktadır. Antik Kizikos kenti ile birlikte kurulduğu ileri sürülse de (Tuğlacı, 1985:45; Yurt Ansiklopedisi, 1982:1140) 13. yüzyılın başlarına kadar tarihi kaynaklarda adına rastlanılmaz (Hasluck, 1910:50). Bazı yayınlarda ilk yerleşimin, günümüz kent merkezinin yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda, küçük bir balıkçı köyü şeklinde olduğu ifade edilir (Uzunçarşılıoğlu, 1992:66; Tuğlacı, 1985:45). Bugünkü kentin ise, Antik Kyzikos şehir devletinin bir limanı olduğu düşünülen yerin hemen gerisinde, Divan-ı Hümayun'da görevli Haydar Çavuş'un 16. yüzyılın sonlarında kurduğu bir vakfa istinaden burada inşa ettirdiği vakıf eserlerinden sonra kurulup geliştiği ileri sürülmektedir. (Mutaf, 2018:221,224). Evliya Çelebi, 1659'daki ziyareti sırasında Bandırma'dan, "büyük bir ticari iskelesi olan, oniki

mahalleden oluşan, dört cami ve onüç mescidi ile sayı belirtmeden hanları, hamamları, mektepleri, tekkeleri ile kiremit kaplı süslü evleri ve dükkanları bulunan güzel bir şehir” olarak bahseder (Dağlı, Kahraman ve Sezgin, 2007:149). 20. yüzyıl başlarında bölgeyi gezen Hasluck ise, Türk, Rum (Greek) ve Ermenilerin yaşadığı kasabada beş cami ile beş kilisenin bulunduğunu belirtir (Hasluck, 1910:51).

Yapılan araştırma sonucu ilçe merkezinde yedi cami, dört çeşme, bir hamam ile birlikte baruthane, iskele, gar, hükümet konağı ve askeri daire gibi bazı resmi binalar saptanmıştır. Bunların dışında bir de tarihi mezarlık bulunmaktadır. Söz konusu yapılardan bazılarının çeşitli araştırmalara konu edildiği görülmektedir (bkz., Sözlü, 2014; Mutaf, 2018; Işıkkakdoğan, 2013).

Camilerin başında iskele meydanı gerisinde yer alan Haydar Çavuş Camii gelmektedir (Resim 1). Divan-ı Hümayun’da görevli Haydar Çavuş’un 16. yüzyılın sonlarında kendi adına kurduğu vakfa istinaden Bandırmada inşa ettirdiği yapılardan biri olduğu anlaşılan caminin (Mutaf, 2018:221-224), 1873’te yandığı ve daha sonra Mimar Kemalettin Bey’in planına göre yeniden inşa edildiği ileri sürülmektedir (Erken, 1977:40; Yurt Ansiklopedisi, 1982:1220). Kurtuluş savaşı öncesine ait olduğu belirtilen eski bir fotoğrafta (bkz., Mutaf, 2018:220) caminin, önde kapalı bir son cemaat yeri bulunan merkezi kubbeli bir yapı olduğu ve kuzey batısında bir minaresi bulunduğu görülmektedir. Önde tek kemer gözlü bir girişi bulunan cami, köşe plasterleri, kat silmeleri ve pencere tasarımları ile 19. yüzyılın ampir üslubunu yansıtmaktadır. Günümüzdeki cami tek kubbeli harim ile üç kemer gözlü son cemaat yeri ve tek şerefeli bir minareden oluşmaktadır (bkz. Sözlü, 2014:332). Moloz ve kaba yonu taşla inşa edilen caminin duvarları sıvalıdır. Tek şerefeli minare ise tamamen kesme taşla teşkil olunmuştur. Cami, iç mekân süslemeleri ve sivri kemerli son cemaat yeri tasarımı ile 20. yüzyıl başlarındaki, Mimar Kemalettin’in milli üslubunu yansıtmaktadır.

Çınarlı Mahallesi’nde yer alan Şevkiye Camii (Resim 1), üzerindeki kitabeye göre Hacı Şevki Bey tarafından H.1305 (M.1887/1888) yılında yaptırılmıştır (Sözlü, 2014:251). Tek kubbeli kübik cami büyük oranda yenilendiği için tarihi özelliğini kaybetmiştir. Orijinal olduğu tahmin edilen kalın duvarlarla örülü cepheler sıvalıdır. Örtü sistemi ile kadınlar mahfilinin betonarme olduğu anlaşılmaktadır.

Onyediyüzyıl Mahallesi’nde yer alan ve Ulu Camii (bkz., Sözlü, 2014:291-293) adıyla bilinen caminin duvarına asılı bir levhada 1721 tarihi yazılıdır. Harim kapısının kemer köşeliklerinde ise H.1316 (M.1898/1899) ve 1953 tarihleri yazmaktadır. Caminin 18. yüzyıl başlarında yapıldığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Mimari özellikleri bakımından 19. yüzyılın sonlarını yansıtan caminin 1953’te onarıldığı anlaşılmaktadır. Boyuna dikdörtgen planlı cami kırma çatılıdır (Resim 1). Kuzeybatı köşede bir minaresi bulunur. Caminin, kuzey cephe orta aksı ile batı cephesinin kuzey ucunda, kapalı son cemaat yerine açılan iki kapısı bulunmaktadır. Yarım daire kemerli kapılar hafif dışa taşırılarak belirtilmiştir. Mermerle teşkil olunan kuzey kapısı üzerindeki ay-yıldız motifleri ile de dikkati çeker. Cephelerde bulunan simetrik düzendeki pencereler de yarım daire kemerli olup kilit taşları vurgulanmıştır. Pencerelerin taş söve ve kemerleri dışa taşkındır. Sıvalı olan cephelerin köşelerinde kesme taşla teşkil olduğu anlaşılan plasterlere yer verilmiştir. Cami, köşe plasterleri, kapı ve pencere gibi tasarımları ile geç neoklasik üslubu ortaya koymaktadır. Caminin, düzgün kesme taşla inşa edilen minaresi kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Üstte, daralan petekle devam eden minare taş külahla son bulur.

Halk arasında daha çok Dere Cami olarak bilinen Habibullah Camii (Resim 1), bugünkü adını aldığı Dere Mahallesi’nde yer almaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan caminin duvarına asılan levhada 1901 tarihi yer almaktadır. Çeşitli zamanlarda onarıldığı anlaşılan caminin mimari özellikleri de 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın

başlarını yansıtmaktadır. Boyuna dikdörtgen planlı cami kırma çatılıdır. Geniş bir saçakla sonlanan cephelerin köşelerinde plasterlere yer verilmiştir. Cephelerdeki altlı üstlü iki sıra halindeki pencerelerden alttakiler yarım daire kemerli, üsttekiler ise basık kemerlidir. Kuzey cephe aksında yarım daire kemerli kapıdan girilen harim büyük oranda yenilenmiştir. Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan minare 1945 tarihlidir.

Resim 1. Bandırma ilçe merkezi, camiler.

Merkezdeki bir diğer camiye teşkil eden Sunullah Camii (Resim 1), adını verdiği Sunullah Mahallesi'nde yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan caminin Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtlarında 1905 yılında yaptırıldığının yazdığı ifade edilmektedir (Sözlü, 2014:362). Caminin mimari özellikleri de 20. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. Boyuna dikdörtgen planlı camide harim ve kuzeyindeki son cemaat yeri tek bir çatı altında toplanmıştır. Kırma çatı, cepheleri kuşatan parapetin gerisinde yükselir. Sıvalı olan cephelerde harim, mahfil ve son cemaat yerlerine açılan asimetrik düzende pencerelere yer verilmiştir. Basık kemerli pencereler ile köşe plasterleri ve kat silmesinin tuğla örgüsü yapıya dekoratif bir özellik kazandırır. Kuzey cephe aksında yer alan giriş kapısında ise mermer kullanılmıştır. Yarım daire kemerli kapının kilit taşı belirtilmiştir. Ahşap tavanlı harimin duvarları sıvalıdır. Mihrap günümüz çinileri ile kaplıdır.

İsmi ile aynı mahallede yer alan Hacı Yusuf Camii'nin (Resim 1) inşa tarihi bilinmemektedir. Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin beden duvarları dışında tamamen yenilediği anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu köşede yer alan kesme taş minaresi ise özgün görünmektedir. Caminin avlusunda bir mezar bulunmaktadır. Kitabesinden camiye yaptıran Hacı Yusuf Ağa'ya ait olduğu anlaşılan mezar taşının tarih kısmı gömüldüğü için okunamamaktadır.

Haydar Çavuş Mahallesi'nde yer alan Tekke Camii (bkz., Sözlü, 2014:305-307) yakın zamanda tamamen yenilenmiştir. Caminin önünde bir haziresi vardır. Hazirede 31 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşı kitabelerinden haziredeki mezarların, 9 Şevval 1330 (21 Eylül 1912) tarihinde vefat eden Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Bulgaristan Ahyolu'lu (Pomorie) Hacı Alî Rızâ Efendi ve aile efradına ait mezar taşlarının yanı sıra tarikat mensupları ile birlikte Bandırma ileri gelenlerine ait oldukları anlaşılmaktadır. Bunların tarihleri H.1133 (M.1720/1721) ile 1930 arasında değişmektedir. İlk Cami'de bu tarihlerden önce yapılmış olmalıdır. Hazireyi kuşatan avlu duvarında bir çeşme yer alır (Resim 2). Sadece kitabesi özgün görünen çeşme, bu kitabeye göre Hacı Alî Efendi tarafından vefat eden annesi adına H.1320 (M.1902/1903) yılında yaptırılmıştır (Işıkkakdoğan, 2013:60).

Tekke Camii Çeşmesi dışında Bandırma merkezinde üç çeşme daha bulunmaktadır (Resim 2). Bunlardan biri Haydar Çavuş Cami yanında yer alan bir meyden çeşmesidir. Üzerindeki kitabeye göre Sultan Abdülhamit tarafından Haydar Çavuş adına vakfı için H.1323 (M.1905/1906) yılında inşa ettirilmiştir (Işıkakdoğan, 2013:62). Altıgen planlı çeşme mermer kaplı olup, geniş saçak ve kademeli bir külahla sonlanmaktadır. Altıgen kütlenin caddeye bakan üç cephesinde çeşmeye yer verilmiş, diğerleri sağır bırakılmıştır. Çeşmelerin bulunduğu cepheler köşe sütunceleri ve süslü ayna taşları ile dikkati çeker. Sütunceler ile ayna taşlarındaki bitkisel ve geometrik bezemeler döneminin özelliklerini yansıtır. Merkezdeki diğer çeşmelerden biri Dere Mahallesi Sunullah Sokak’da yer almaktadır. Mermer çeşme, üzerindeki kitabeye göre, Tekke Cami Çeşmesi’nde olduğu gibi Hâcî Alî Efendi tarafından annesi Şerife Hanım için H.1321 (M.1903/1904) yılında yaptırılmıştır (Işıkakdoğan, 2013:61). Çeşme, iki yanda yivli ayaklara binen basık kemer nişli olup kemerin kilit taşı belirtilmiştir. Profilli bir saçakla sonlanan çeşmenin kemer alınlığında inşa kitabesi bulunur. Bir diğer çeşme, yakın zamanda tamamen yenilenen İhsaniye Camii avlusunda yer almaktadır (Işıkakdoğan, 2013:67). Dikdörtgen çerçeveli mermer çeşme üzerindeki kitabeye göre Kozlucalı Hacı Osman Efendi tarafından H. Recep 1325 (M. Ağustos/Eylül 1907) yılında yaptırılmıştır. Üzerinde kabartma gülçeler ve bitkisel bezemeler bulunan ayna taşının bir mezar lahdine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 2. Bandırma ilçe merkezi, çeşmeler.

İlçede sadece bir adet tarihi hamam bulunmaktadır. Türk Hahamı olarak bilinen yapı İhsaniye Mahallesi, Kâşif Acar Caddesi’nde yer almaktadır (Resim 3). Yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Moloz taş ile inşa edildiği anlaşılan hamam, sonraki dönemlerde yapılan betonarme ekleme ve müdahalelerle özgünlüğünü yitirmiştir. Art arda sıralanan soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık mekânlarından oluşan hamamın örtüsü betonarmedir. Yapı günümüzde yeniden restore edilmektedir.

Resim 3. Türk Hamamı.

Resim 4. Baruthane.

Paşabayır Mahallesi'nde, kentin güneyinden geçen Gönen yolu kenarında Baruthane olarak bilinen kâgir bir yapı bulunmaktadır (Resim 4). Kare planlı yapının örtüsü mevcut değildir. Moloz taşla inşa edilen yapıda tuğla hatıllara yer verilmiştir. Doğu cephedeki tuğla kemerli kapı dışında herhangi bir açıklığı bulunmaz. İnşa tarihi bilinmeyen yapının kullanılan malzeme ve teknik bakımından 18-19. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir.

İskele meydanında yer alan tarihi İskele Binası kentin en anıtsal yapılarından biridir (Resim 5). 1926 yılında inşa edilen yapı döneminin ulusal mimarlık üslubunu yansıtır (Kaya ve Tuncer, 2010:352). Üç katlı kâgir yapının ortasından iskeleye açılan bir geçit yer alır. İki kat seviyesindeki basık kemerli bu geçidin iki yanında karşılıklı mekânlar sıralanır. Bu yan kütleler binerek geçidi de örten üçüncü katta geniş bir salon ile odalara yer verilmiştir. İskele tarafındaki köşe kuleleri ile dikkati çeken yapıda katlar silmelerle ayrılmış, birinci ve ikinci katlarda dikdörtgen çerçeveli, üst katta sivri kemerli pencerelere yer verilmiştir. Geniş bir saçakla sonlanan yapı kırma çatı ile örtülüdür. İlk başta soğan kubbeli olan köşe kuleleri de sonradan kırma çatıya dönüştürülmüştür. İçeride, üst kattaki salonun tavanlarında kalemişi bezemelere yer verilmiştir. Bina günümüzde belediyenin nikâh salonu olarak kullanılmaktadır.

İhsaniye Mahallesi'nde yer alan eski askerlik şubesi binası (Resim 5) kentteki bir diğer anıtsal tarihi yapıyı teşkil etmektedir. Günümüzde Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi tarafından kullanılan binanın kapısı üzerindeki kitabe, "*Bandırma Redif Fırka-i Askeriyye Dâiresi / 28 Cemâziye'l-evvel 1320 / 19 Ağustos 1318*" yazmaktadır. Buna göre H.1320/R.1318 (M.1902) yılında Redif Askeri Dairesi olarak yapılmıştır. Dikdörtgen prizmal bir kütle teşkil eden yapı iki katlı ve kırma çatılıdır. Önde iki kat boyunca çıkma yapan giriş ünitesi üstte bir taçla sonlanmaktadır. Yarım daire şeklinde üçlü kemerlerle dışa açılan giriş ünitesinin taç kısmında Osmanlı arması ile hilal motiflerine yer verilmiştir. Köşe plasterleri ve kat silmeleri ile çerçevelenen cephelerde simetrik düzende altlı üstlü pencereler bulunur. Kilit taşı vurgulanan yarım daire kemerli pencereler hafif dışa taşırılmıştır. En üstte, çatıyı gizleyen parapet cepheleri dolanır.

Resim 5. Bandırma ilçe merkezi, kamu yapıları.

Bir liman kenti olan Bandırma'nın iç bölgelerle bağlantısını sağlayan demir yolu için kent merkezinde gar binaları inşa edilmiştir. Bunlardan biri olan istasyon binası (Resim 5) iskele meydanının gerisinde, diğerleri ise demir yolunun sonlandığı batı ucta yer almaktadır. Bu binalar Bandırma-Balıkesir demir yolu hattının açıldığı 20. yüzyılın başlarında (Köç, 2018:379) yapılmış olmalıdır. Benzer nitelikteki söz konusu binalar iki katlı ve beşik çatılıdır. Köşe plasterleri ve kat silmeleri cepheleri çerçeveler. Cephelerde kapılar ile belirli aralıklarda pencerelere yer verilmiştir. Basık kemerli pencere ve kapıların çerçeveleri dışa taşırılarak belirtilmiştir. Moloz taşla inşa edilen yapıların kapı ve pencereleri ile köşe plasterlerinde kesme taş kullanılmıştır. Kent merkezinin güney ucunda, Altyüzeyler Mahallesi'ndeki Kuşçenneti Tren İstasyonu'nda benzer nitelikli tek katlı bir istasyon binası ve müstemilatları bulunmaktadır.

Bunların dışında, Hacı Yusuf mahallesinde yer alan Hükümet Konağı (Resim 5), bunun biraz aşağısında yer alan ve günümüzde Halk Kütüphanesi olan eski Tekel Binası (Resim 5), Cumhuriyet caddesi üzerinde yer alan ve günümüzde karakol binası olarak kullanılan Eski Posta ve Telgraf Binası, onun yanında yer alan eski Gar Oteli, İhsaniye Mahallesi'nde yer alan Pertevniyal Hastanesi ile aynı bölgedeki Elektrik Santrali Binası (Resim 5) cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen ve döneminin mimari anlayışını yansıtan dikkat çekici diğer yapıları teşkil ederler.

Resim 6. Bandırma ilçe merkezi, eski mezarlık.

17 Eylül Mahallesi Servet Çırpan Caddesi üzerinde yer alan Eski Mezarlıkta (Kurtuluş Mezarlığı) 300 civarında kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının neredeyse tamamı yerlerinden alınarak mezarlığın ortasında toplanmış vaziyettedir

(Resim 6). Bu nedenle hangi taşın hangi mezara ait olduğu anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte mezar taşı kitabeleri incelendiğinde Bandırma'nın tarihi geçmişine ışık tutacak birçok bilginin olduğu görülmektedir. Bu bilgiler arasında; meslekler (debbağ, kahveci, kasap, matbaacı, terzi, fotoğrafçı, şekerçi, arabacı, bakkal, kunduracı, berber), unvanlar (imam, hâfız, evrakçı, müezzin, mübâyâacı, müdür, kethüdâ, müftü, miralay, kâtip, paşa, nâip), lakaplar (uzun, dede, küçük, dağlı, sağır, pehlivan, çolak, koca), yer isimleri (Bağdat, Latif Köy, Bandırma, Kayacık, Ürgüp, Aydın, Bölceagaç, Manyas, Plevne, Edremit, Tophisar, Tavşanlı, Ankara, Aydıncık, Harsova, Pravadi, Tırnova) ve yapı isimleri (Haydar Çavuş Cami, Poyraz Hanı) yer almaktadır. Mezar taşlarının tarihleri H.1105 (M.1693/1694) ile 1929 arasında değişmektedir.

Edincik (Aydıncık)

Bandırmanın bir beldesi durumundaki Edincik, Bandırma'nın 8 km. kadar batısında, Kyzikos antik kentine bakan dağın eteklerinde yer almaktadır. Antik dönemde *Adrasteia* olarak bilinen bu yer (Strabon, 2015:80; Ertüzün, 1998:106-107) uzun süren Kyzikos egemenliğinden sonra sırasıyla Roma ve Bizans hakimiyetine geçmiştir (Tüfekçioğlu, 2005:14). İlk olarak Selçuklu zamanında Türk akınlarına maruz kalan yer, önce Karasi Beyliği sonrasında Osmanlı topraklarına katılmıştır (Ertüzün 1998:44,47,53; Uzunçarşılıoğlu, 1992:67; Öden, 1999:18,55). Kentin, Bölgeyi fetheden Orhan Gazi zamanında Emir Aydın tarafından kurulduğu ve bu nedenle "Aydıncık" adını aldığı belirtilir (Dağlı vd., 2007:151; Cuinet, 1894:294; Uzunçarşılıoğlu, 1992:67). Osmanlı kaynakları ve dönemin yayınlarında Aydıncık olarak geçen kent Cumhuriyet döneminde Edincik adını almıştır. Evliya Çelebi, Kentin Türk, Rum ve Ermeni mahallerinden oluştuğunu, bir ve iki katlı 2000 kadar evin bulunduğunu, 2 hamam, 7 okul ile sayı belirtmeden cami, mescid, tekke, hanları ve dükkanları olduğunu söyler (Dağlı vd., 2007:151). Texier'in hemen hemen tamamı Türk, beşyüz haneli bir köy olarak tarif ettiği ve 6 cami ile çarşı hamamlarının bulunduğunu belirttiği Aydıncık'tan (Texier, 2002:282), Cuinet, Müslüman, Rum ve Ermeni olmak üzere yaklaşık sekiz bin nüfustan oluştuğunu, 5 cami, 10 mescid, 2 kilise, 2 hamam, 2 han ve 870 civarında ev ile dükkân ve mağazaların bulunduğunu yazar (Cuinet, 1894:294).

Edincik'te yapılan araştırmada Türk kültür varlığı olarak altı cami ve mescid, yedi çeşme ve iki hamam ile bir medreseye rastlanılmıştır. Ayrıca, biri cami haziyesi olmak üzere üç de mezarlık bulunmaktadır. Hisar Mahallesi'nde yer alan H.784 (M.1382/1383) tarihli Ulu Cami, aynı mahallede yer alan H.826 (M.1422/1423) tarihli Ulu Paşa (Kız Dedesi) Mescidi, Kayalı Mahallesi'nde yer alan ve 15. yüzyıla tarihlenen Emir Sultan Camii, Kümbet Mahallesi'nde bulunan ve 1470'lere tarihlenen Kümbet Camii, aynı mahallede yer alan ve 17. yüzyıla tarihlenen Semiz İlyas Camii, Tahtakale Deresi kenarında Hamam ve yanındaki Nazlı Çeşme, Ulu Paşa Mescidi yanındaki Kız Dedesi (Ayazma) Çeşmesi, Ulu Cadde üzerindeki Hacı Kadir Çeşmesi, aynı cadde üzerindeki Anbar (Çarşı) Çeşmesi, Edincik-Erdek yolu üzerindeki Üç Ahırlı Çeşme, Erdek-Bandırma yolu üzerindeki Şehitler (Çavuşlar) Çeşmesi, Kümbet Mahallesi'nde yer alan Hoca Ali Medresesi ile Ulu Cami Haziyesi ve Kayalı Mahallesi'nde yer alan Şehir Mezarlığı'ndaki mezar taşları Abdülhamit Tüfekçioğlu tarafından çizimleriyle birlikte yayınlanmıştır (bkz., Tüfekçioğlu, 2005).

Bunların dışında, Yenice Mahallesi'nde yer alan Buhye Camii boyuna dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır (Resim 7). Kuzeyinde minaresi ile son cemaat yeri bulunur. İnşa tarihi bilinmeyen cami, minaresi üzerindeki kitabeye göre Hacı Abdullah Ağa tarafından H. 1170 (M.1756/1757) tamir ettirilmiştir (Sözlü, 2014:121). Mimari olarak 18-19. yüzyıl özelliklerini gösteren caminin sonraki yıllarda da onarımlar gördüğü anlaşılmaktadır. Sıvalı olan cephelede, kilit taşı belirtilen yarım daire kemerli mermer pencerelere yer verilmiştir. Son cemaat yeri üç mermer sütuna binen sundurma çatı ile

örtülüdür. Bunun doğu ucunda camiye bitişen minare yer alır. Kare kaide üzerinde yükselen kesme taş minare silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Camiye, kuzey cephe aksındaki kemerli mermer kapıdan girilir. Düz ahşap tavanlı harimin kible duvarı ortasında dairesel mihrap, kuzeyinde de önde iki sütuna oturan ahşap mahfil bulunur. İç mekânın büyük oranda yenilediği anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çeşmeler haricinde, biri Ulu Cadde kenarında diğeri Açık Hava Müzesinde olmak üzere iki adet de çeşme kitabesine rastlanılmıştır (Resim 7). Ulu Cadde üzerinde bir direğe yaslı vaziyetteki kitabede, “Avn-i Hakla bu çeşmeyi eylediler inşâ / kıl müyesser ecrine bânî-i nâmina yâ Rabbenâ / fi 25 Haziran sene 1321” yazmaktadır. Buna göre miladi 8 Temmuz 1905 tarihli mermer kitabenin ait olduğu çeşmenin yeri bilinmemektedir. Açık Hava Müzesi’ndeki nereden getirildiği belli olmayan kitabede “Sâhibü’l-hayrât muhacir Bekirzâde İsmâîl Hâce” yazmaktadır. Tarih kısmı kırık olan kitabenin üzerindeki ay-yıldız motifinden geç dönemlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 7. Edincik, Buhye Camii, hamam ve çeşme kitabeleri.

Tabakhane Deresi kenarındaki Sultan II. Mahmud Hamamı'ndan başka (bkz., Tüfekçioğlu, 2005:22), Hisar Mahallesi Ulu Cadde kenarında bir diğer hamamın kalıntıları tespit edilmiştir (Resim 7). Halvet hücreleri ve su deposu gibi bazı mekânlarının duvarları kısmen ayakta olan hamamın inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Taş ve tuğla beden duvarlarında düzensiz şekilde kullanılırken, kemerler ve örtü geçiş sistemlerinde sadece tuğlaya yer verilmiştir. Kullanılan tuğlarla genel olarak 30x30x5 cm. ebatlarındadırlar. Örtüsü mevcut olmayan yapının geçiş siteminde Tük üçgeni ve mukarnaslı trompların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mimari ve malzeme-teknik bakımından erken Osmanlı döneminin özelliklerini yansıtan hamam, yakınındaki Ulu Camii ile aynı zamanlarda, 14. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

Erdek yolu üzerinde, Üçahırli mevkiinde yer alan mezarlıkta (Resim 8), tarihleri H.1146 (M.1733/1734) ile H.1370 (M.1950/1951) arasında değişen 20 civarında kitabeli mezar taşı görülmektedir. Mezarlarda Roma ve Bizans dönemine ait devşirme malzemeler de kullanılmıştır. Kitabesi okunabilen bazı mezarların, el-Hâc Mustafa

(H.1146/M.1733-1734), Aişe (H.1165/M.1751-1752), Şerife Fatıma Dudu (H.1172/M.1758-1759), Kabakçı oğlu Kara Ahmed (H.1172/M.1758-1759), Seyyid Monla Abdullah (H.1179/M.1765-1766), Hâcî Sinanzade oğlu Monla Muhammed (H.1192/M.1778-1779), Ahmed Beşe (H.1192/M.1778-1779), Fatıma Hatun (H.1209/M.1794-1795), Mustafa Beşe (H.1209/M.1794-1795), Seyyid Muhammed Emin Ağa'nın halilesi Şerife Hadice (H.1215/M.1800-1801), Kasap oğlu Hüseyin'nin oğlu Ali (H.1253/M.1834-1839), Hacı Süleyman Tokat (H.1370/M.1950-1951) adlı kişilere ait oldukları anlaşılmaktadır.

Resim 8. Edincik, Üçahırlığı mevkiindeki mezarlık.

Dutlimanı

Bandırma ilçe merkezinin yaklaşık 11 km. kuzeydoğusunda, sahil kenarında yer almaktadır. H. Kiepert'in haritasında "Skamnia" olarak geçen köy 19. yüzyıl sonlarında Dutlimanı adıyla anılır (Cuinet, 184:292). Eski bir Rum yerleşimi olan köye (Şimşir, 2018:321) mübadele sırasında Kavala'dan Türkler yerleştirilmiştir. Bizans ve Rumlardan kalma bazı kalıntıların görüldüğü köyde herhangi bir Türk kültür varlığına rastlanılmamıştır.

Kayacık

Bandırma ilçe merkezinin 2,5 km kadar doğusunda yer almaktadır. Kiepert'in haritaları ile 19. yüzyıl sonlarındaki eserlerde de bugünkü adıyla geçmektedir (Cuinet, 1894:292). Tarihi pek bilinmeyen eski köyün 19. yüzyıl sonlarında tamamı Müslüman 308 nüfustan oluştuğu görülür (Şimşir, 2018:321,325).

Günümüzde 100. Yıl Mahallesi'nde kalan ve bir kısmı parka dönüştürülen eski köy mezarlığında sadece 2 adet kitabeli mezar taşı görülmektedir (Resim 9). Biri kırık, biri de kısmen gömülü olan mezar taşlarının tarihleri bilinmemekle birlikte kısmen gömülü olanın Tekfurdağlı (Tekirdağ) Ahmed oğlu Mustafa'nın mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Köyün iki camisi de yenidir. Halk tarafından, Hamidiye olarak adlandırılan yeni caminin yerinde eskiden, kerpiç duvarlı ve ahşap minareli bir caminin bulunduğu söylenmektedir.

Köyde, Kayacık Caddesi üzerinde belirli aralıklarla sıralanan iki çeşme ile bir çeşme kalıntısı bulunmaktadır. Bunlardan, Kadı Çeşmesi olarak bilinen, hazneli bir sokak çeşmesi şeklindedir (Resim 9). Sıvalı ve betonarme örtülü çeşmenin büyük oranda yenilendiği anlaşılmaktadır. Nişsiz çeşmenin ön cephesi dairesel bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Alınlığın ortasında iki satırlık mermer kitabede "*Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Abdurrahman / ibn el-hâc Abdullah rûhûna el-fâtîha sene 1174*" yazmaktadır. Buna göre çeşme, Hâcî Abdullah oğlu Abdurrahman tarafından H.1174 (M.1760/1761)

yılında yaptırılmıştır. Diğer çeşme, aynı caddenin batı ucunda yer almaktadır. Günümüzde bir konuta bitişik vaziyette olan çeşme kısmen gömülü kalmıştır (Resim 9). Tamamen sıvalı ve badanalı olan çeşmenin inşa malzemesi bilinmemektedir. Çeşmenin kemerli bir nişe sahip olduğu ve bunun iki yanında da küçük birer nişin bulunduğu görülmektedir. Sıvadan dolayı tam olarak formu ve malzeme-teknikliği anlaşılmayan çeşmeyi tarihlendirecek bir veri bulunmamaktadır. Caddenin doğu ucunda yer alan çeşmenin ise taban izleri ile hazne duvarlarının bir kısmı kalabilmiştir. Duvarlarda kullanılan tuğlalardan geç döneme ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 9. Kayacık Köyü.

Yenice

Bandırma ilçe merkezinin 17 km. kuzeydoğusunda, sahil kenarında yer almaktadır. Eski bir Rum köyü olan Yenice (Şimşir, 2018:325), H. Kiepert'in haritaları ile Cuinet ve Hasluck'un eserlerinde de aynı isimle geçmektedir (Cuinet, 1894:292; Hasluck, 1910:52). Hasluck, antik dönemde "Placia" olarak bilinen yerleşiminde burası olabileceğini belirtmektedir (Hasluck, 1910:52).

Köyün, bugünkü caminin yerinde olduğu söylenen eski camisi hakkında bir bilgi yoktur. Köyün hemen girişinde eski mezarlığı bulunur (Resim 10). Mezarlıkta sadece 3 adet kitabeli mezar taşı bulunur. Bunlar, Muhammed Beşe (H.1197/M.1782-1783), Yeniceli Emin Ağa (H.1207/1792-1793) ve Yeniceli Hüseyin bin Hasan'a (H.1224 /M.1809-1810) aittir. Mezar taşlarında köyün Yenice adı da belirtilmiştir. Mezarlıkta, çevreden getirilen Erken Bizans dönemine ait lahit ile arşitrav gibi devşirme malzemelerde görülmektedir.

Ömerli

Bandırmanın yaklaşık 10 km. güneydoğusunda, Bandırma-Bursa karayoluna 2 km. mesafededir. Tarihi hakkında bir bilgi bulunmayan köyün adı Hasluck'un eserinde Ömerköy olarak geçmektedir (Haluck, 1910:132,135). Köyün, 19. yüzyıl sonlarında 142

hane ve 569 nüfustan oluştuğu görülmektedir (Şimşir, 2018:336). Hasluck, eski Bursa-Çanakkale yolunun Ömerköy'ün hemen doğusundan geçtiğini ve burada bazı Bizans kalıntıları ile bir Selçuklu hanının bulunduğundan bahseder (Hasluck, 1910:135-136,142). Bahsi geçen handan bir iz yoktur. Köyün hemen doğusunda köy mezarlığı yer alır (Resim 10). Mezarlıkta, tarihleri H.1241 (M.1825/1826) ile 1931 arasında değişen 15 civarında kitabeli mezar taşı ile Bizans dönemine ait mimari plastik öğeler bulunmaktadır. Mezar taşı kitabelerinde kimliği okunabilenler şöyledir; Ömer Karye İmamı Seyyid Ali Efendi (H.1241/M.1825-1826), Ali Ağa'nın oğlu Muhammed Emin (H.1276/M.1859-1860), Kapusuz Ahmed zevcesi Rabia Hatun (H.1300/M.1882-1883), Yeni Mustafa kerimesi Hediye Hatun (H.1303/M.1885-1886), Hacı Muhammed oğlu Hüseyin Ağa (H.1324/M.1906-1907), Ali Ağa mahdumu İbrahim Efendi (H.1339/M.1920-1921), Ahmed Ağa'nın zevcesi Aişe (M.1930). Köyün imamı Seyyid Ali Efendi'ye ait olan en eski tarihli mezar taşında köyün ismi de "Ömer karye (Ömer köyü)" olarak belirtilmiştir. Başka herhangi bir kültür varlığına rastlanılmayan köyün camisi yenilenmiştir. Eski cami hakkında bir bilgi yoktur.

Erikli

Bandırma'nın 15 km. kadar doğusundadır. Ömerli üzerinden geçilmekte olup yaklaşık 5 km. mesafededir. Tarihi geçmişi hakkında pek bilgi bulunmayan köyün, 19. yüzyıl sonlarında 108 hane ve 562 nüfustan oluştuğu görülmektedir (Şimşir, 2018:336). Köyde biri eski biride yeni mezarlık olarak bilinen iki mezarlık bulunmaktadır. Köyün kuzeybatısında yer alan eski mezarlığın ilk yerleşim dönemine ait olduğu söylenmektedir. Tamamen ormanın kapladığı bu mezarlıkta H.1187 (M.1773/1774) tarihli Muhammed'e ait bir mezar taşı bulunmaktadır (Resim 10). Köyün güneydoğusunda yer alan yeni mezarlıktaki H.1183 (M.1770) tarihli Halime Kadın'a ait mezar taşı da bu eski mezarlıktan taşınmış olmalıdır.

Köyün merkezinde yer alan cami 1926 tarihli dir. Caminin avlusunda devşirme sütunlara yer verilmiştir. Sık sık onarıldığı anlaşılan cami eski özelliğini büyük oranda yitirmiştir. Caminin hemen karşısındaki duvar önünde mermer bir çeşme yalağı bulunmaktadır. Çeşmenin kendisinden bir iz yoktur.

Resim 10. Yenice, Ömerli, Erikli, Emre köyleri mezarlıkları.

Emre

Bandırma ilçe merkezinin yaklaşık 23 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Köyün hemen güneyinde, yol kenarında eski mezarlık yer alır (Resim 10). Mezarlıkta, biri tam okunamayan 5 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Kitabesi okunanlar, Çerkes muhacirleri eşrafından Hâcî Abdullah Bey (H.1283/M.1866-1867), Âdem Efendi (H.1297/1879-1880), Hâcî Ali Efendi (H.1327/M.1909-1910) ve Şehid Kadri Bey'e (H.1 Kanuni-evvel 1335/ M. 1 Aralık 1919) aittir. Kadri Bey'in mezarının ayakucu taşı üzerinde birbiri üzerine çatılmış iki kılıç ve tam ortalarında ay yıldız kabartması yer almaktadır. Köyde mezar taşları dışında bir kültür varlığına rastlanılmaz. Eski olduğu söylenen cami yakın zamanda yıkılıp yenilenmiştir.

Çakıl

Bandırmanın yaklaşık 23 km. güneydoğusunda, Erikli köyüne 3 km. mesafededir. Köyün tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Köy halkı kendilerini Manav Yörükleri olarak tanımlamaktadır. Köyün kuzeybatısında, Erikli yolu üzerinde eski mezarlık yer almaktadır (Resim 11). Mezarlıkta; el-Hâc Ahmed Ağa'nın kerimesi Zeliha Hanım (H.1251/ M.1835-1836), el-Hâc Ahmed Ağa'nın kerimesi Fatıma Hanım (H.1251/M.1835-1836), Ahmed Ağa (H.1281/M.1864-1865) ve Dervişzade Halil Efendi bin İbrahim Ağa'ya (H.1317/M.1899-1900) ait oldukları anlaşılan 4 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Köyün camisi 1949 tarihlidir. Caminin hemen yanında, Bizans dönemi devşirme malzeme ile inşa edilmiş bir çeşme yer almaktadır (Resim 11). Köşelerinde çifte sütunların, yalağında bir lahdin kullanıldığı nişsiz çeşmenin yüzeyi çimento sıvalı olup üstü betonarme kaplıdır. Tarihi bilinmeyen çeşmenin sıvası üzerindeki 1944 tarihi bu müdahalelerin zamanını göstermektedir.

Dedeobası

Bandırmanın doğu ucunda olup ilçe merkezine 34 km. mesafededir. Tarihi hakkında bir bilgi bulunmayan köyün 700 m. kadar doğusunda mezarlığı yer alır. Geniş bir alana yayılan mezarlıkta H.1156 (M.1743/1744) tarihli 1 adet kitabeli mezara rastlanılmaktadır (Resim 11). Bu mezar taşı kitabesine göre Hazreti Emîr Sultan hulefâlarından kutbu'l-ârifin şeyh el-hâc Muhammed Dede'ye aittir. Mezarlık içerisinde bir de çeşme bulunmaktadır. Hanesiz ve tek cepheli çeşme sivri kemer nişlidir (Resim 11). Sıvalı ve badanalı olan çeşmenin inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. İki oluklu çeşmenin niş ortasında yan yana sıralanan üç adet bardaklık bulunur. Kitabesi bulunmayan çeşmenin inşa tarihi bilinmemektedir. Başka bir kültür varlığına rastlanılmayan köyün merkezindeki eski cami 1931 tarihlidir.

Resim 11. Çakıl ve Dedeobaşı köyleri.

Akçapınar

Bandırma ilçe merkezinin yaklaşık 11 km. güneydoğusundadır. Eski Karacabey-Bandırma yolu üzerinde yer alan köy (Hasluck, 1910:130), Kiepert'in haritalarında da aynı isimle geçmektedir. Köyün, 19. yüzyıl sonlarında 145 hane ve 627 nüfustan oluştuğu görülmektedir (Şimşir, 2018:336).

Köy merkezinde yer alan ve 19. yüzyıl sonlarına ait olduğu sanılan cami son dönemlerdeki onarımlarla eski özelliğini büyük oranda yitirmiştir. Köylülerin eskiden var olduğunu belirttikleri hamamdan ise hiçbir iz yoktur. Köyün yaklaşık 600 m. kuzeybatısındaki bir tepelik üzerinde eski mezarlığı yer alır (Resim 12). Mezarlıkta, tarihleri H.1110 (M.1698/1699) ile H.1335 (M.1916/1917) arasında değişen 50 civarında mezar taşı ile Erken Bizans dönemine ait sütunceler, çifte sütunlar ve korkuluk payeleri gibi çok miktarda mimari plastik öğeler görülmektedir (Resim 12). Mezar taşı kitabelerinde kimliği okunabilenlerden bazıları şöyledir; Süleyman Ağa (H.1110/M.1698-1699), İbrahim (H.1157/M.1744-1745), Monla Mustafa (H.1162/M.1784-1749), Muhammed (H.1167/M.1753-1754), Monla Ahmed (H.1181/M.1767-1768), Monla Ahmed (H.1182/M.1768-1769), Emine Dudu (H.1182/M.1768-1769), Ali Beşe (H.1182/M.1768-1769), Hacı Muslu oğlu Hacı Ahmed'in kızı Hadice (H.1193/M.1779-1780), Hanife Dudu (H.1194/M.1780), Feyzullah Beşe (H.1222/M.1807-1808), Feyzullah'ın kerimesi Emine Dudu (H.1222/ M.1807-1808), Akçabunar Karyesinde Hacı oğlu Muhammed'in kerimesi Rukiye (H.1235/M.1819-1820), Muhammed bin Ahmed (H.1269/M.1852-1853), Arif Ağa'nın pederi Hacı Yahya Ağa (H.1291/M.1874-1875), Süleyman Ağa (H. 21 Recep 1321/M.13 Ekim 1903), Lütfullah Ağa'nın mahdumu Tahsin Ağa (H.1321/M.1903-1904), Halil Ağa oğlu Hafız Emrah (H.1325/M.1907-1908), Ali Ağa mahdumu Na'l-bend Mustafa (H.1326/M.1908-1909), Taşköprülü Hafız Mustafa bin Abdullah (H.1327/M.1909-1910), Çırpan muhacirlerinden Na'l-bend Ali Ağa kerimesi Zeyneb (H.1327/M.1909-1910), Çırpan muhacirlerinden Na'l-bend İbrahim Ağa'nın zevcesi Emîr Hatun

(H.1335/M.1916-1917). Mezar taşı kitabelerindeki “Akçabunar karyesi (Akçapınar Köyü)” ve “Çırpan muhacirleri (Bulgaristan Çırpan)” şeklinde köyün ismi ve nereli oldukları gibi ifadelere de yer verilmiştir.

Köyün güneybatısında, bugünkü yolun güneyinde ve Doğruca köyü sınırındaki Sığırıcı Deresi üzerinde “Güzelce Köprü” olarak bilinen bir köprü yer almaktadır (Resim 12). Ortada bir ayağa binen iki sivri kemer gözlü köprü kesme taşla inşa edilmiştir. Klasik Osmanlı köprülerinin özelliklerini yansıtan yapının, kuzey ucunun batı tarafında bulunduğu söylenen in-situ şeklindeki miltaşına istinaden eski bir Roma köprüsünün yerine yapıldığı ifade edilmektedir (Wiegand, 1904:296-297; Hasluck, 1910:132). Yaklaşık 52 m. uzunluğunda ve 4,3 m. genişliğindeki köprü halen ayakta olmakla birlikte kaplama taşlarının yer yer döküldüğü, bazı kısımlarının moloz taşla örülerek onarıldığı görülmektedir.

Köprünün 700 m. kadar kuzeyinde, Bandırma-Balıkesir demir yolu hattı üzerinde tarihi gar binaları bulunmaktadır (Resim 12). İki restore edilmiş olan binalar demir yolunun hizmete açıldığı 20. yüzyılın başlarında inşa edilmişlerdir.

Resim 12. Akçapınar Köyü.

Eski Ziraatli

Bandırmanın yaklaşık 15 km. güneydoğusunda, Akçapınar’a 2 km. mesafededir. Tarihi hakkında bilgi bulunmayan köyün 19. yüzyıl sonlarında 28 hane ve 141 nüfusa sahip olduğu görülür (Şimşir, 2018:336). Herhangi bir kültür varlığına rastlanılmayan köyde, kendilerini Manav Yörükleri olarak tanımlayan yerli halkın eskiden mezarlıkta bulunduğunu söyledikleri kitabeli mezar taşlarından da bir iz yoktur.

Yeni Ziraatli

Eski Ziraatli’nin 1,5 km. kadar kuzeydoğusundadır. Köyün tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Kayıtlara göre, 19. yüzyıl sonlarında 63 haneli ve 238 nüfusa sahiptir (Şimşir,

2018:336). Köylüler kendilerinin Çerkez muhaciri olduklarını ve kendilerinden önce burada Yörük mezarlarının bulunduğunu ifade ederler. Köyün hemen güneyinde yer alan mezarlıkta (Resim 13), Zekeriya (H.1223/M.1808-1809), Hüseyin ibn Abdullah Bey (H.1310/M.1892-1893), İbrahim Efendi zevcesi ... Hatun (H.1313/M.1895-1896), Çerkes muğteribinden Hâce İbrahim Efendi bin Abdullah (H.1322/M.1904-1905) adlı kişilere ait 4 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır.

Mahbubuler

Bandırma ilçe merkezinin yaklaşık 22 km. güneydoğusunda, Karacabey-Bandırma yoluna 5 km. mesafededir. Köyün tarihi bilinmemektedir. Köylüler kendilerini Manav ve Muhacir şeklinde iki grup olarak tanımlamakta olup; Manavlar, 500 yıl önce Adana'nın Toros Dağları'ndan geldiklerini ifade ederler. Köyün camisi yenidir. Köyün doğusundaki dere kenarında eski bir kuyu ile çeşmenin bulunduğu ve bunların zamanla alüvyon altında kaldığını ifade etmektedirler. Bahsi geçen çeşmenin barok tarzı mermer ayna taşı buradaki bir ahırın içinde durmaktadır (Resim 13). Köyün hemen batısında yol kenarındaki mezarlıkta sadece 2 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur (Resim 13). Bunlardan biri, Dağlının oğlu Muhammed ehli Emine H.1288 (M.1871/1872) tarihlidir. Toprağa gömülü olduğu için tarih kısmı ve kimliği okunamayan diğerinde ise "Mahbubeler Obası" ibaresi dikkat çekmektedir. Bunların dışında, Çayırdere Mevkii denilen yerde bir çeşme ile han yerinden bahsedilmektedir. Bahsedilen handan herhangi bir iz yoktur. Çeşme yıkılarak yerine betonarme su deposu yapılmış.

Yeni Yenice

Bandırma ilçe merkezinin 24 km. kadar güneydoğusunda, Bursa il sınırında olup, Bursa-Bandırma yoluna 3 km. mesafededir. Eski Karacabey-Bandırma yolu üzerinde yer alan köy, Kiepert'in 1892 tarihli haritasında da Yeniceköy şeklinde geçmektedir. Tarihi hakkında pek bilgi bulunmayan köyde günümüzde Manav Yörükleri ve 93 Muhacirleri yaşamaktadır. Köyün güney ucunda yer alan mezarlığında (Resim 13) 7 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Kitabelerine göre bunlar, Yenice Köylü Konyalı oğlu Abdullah Ağa (H.1025/1616-1617), el-Hâc Derviş Muhammed Ağa (H.1181/M.1767-1768), Kalaycı Laz Muhammed Usta (H.1208/M.1793-1794), Şakir Efendi (H.1228/M.1813), Sadık Efendi (H.1228/M.1813), Ateş oğlunun Damadı Muhammed'in oğlu Yakub (H.1250/M.1834-1835) ve Alî bin Hüseyin'e (H.1275/M.1858-1859) aittirler. En eski mezar taşının kitabesinde "Yenice Köyü" ismi belirtilmiştir. Aynı mezarlıkta Bizans dönemine ait sütun başlıkları ve tamburları da görülmektedir. Köy'de bunların dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmamaktadır.

Resim 13. Yeni Zıraatlı, Yeni Yenice ve Mahbubeler köyleri.

Yeşilçomlu

Bandırma ilçe merkezinin 18 km. güneydoğusunda, Susurluk-Bandırma yolunun 3 km. doğusundadır. Köy sakinlerinin Manav Yörükleri olduklarını belirttikleri köyde bir cami, bir çeşme ve bir çeşme kitabesi ile bir de eski mezarlık bulunmaktadır (Resim 14).

Köy içindeki cami yaklaşık 14x8.5 m. ebatlarında dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Kitabesi bulunmayan caminin üzerindeki metal levhada 18. yüzyılda inşa edildiği yazılıdır. Tuğla hatıllı moloz taşla inşa edilen caminin mimari özellikleri bunu doğrular niteliktedir. Yarım daire kemerli pencerelerin bulunduğu cepheler profilli saçakla son bulur. Yakın zamanda restore edilen caminin iç mekânının büyük oranda yenilendiği anlaşılmaktadır. Tavan göbeğindeki boyalı geç dönem ahşap bezemeler dikkat çeker. Caminin kuzeydoğu köşesinde tek şerefeli minaresi bulunur. Gövdesi tamamen yenilenen minarenin kaidesi düzgün kesme taştır. Cami ile dokusal bir bütünlük arz etmeyen kaidenin buradaki daha eski bir camiden kaldığı rivayet edilse de buna dair bir veri bulunmamaktadır. Köy meydanında yer alan çeşme tamamen yenilenmiştir. Eski çeşmenin kitabesi köyün dernek binasında muhafaza edilmektedir. Kitabede "*Sâhibü'l-hayrât / berber oğlu hâcî / Mehmed Ağa gafer-Allâhü leh 1301*" yazmaktadır. Buna göre çeşme H.1301 (M.1883/1884) tarihlidir. Köyün doğu ucunda yer alan diğer çeşme de büyük oranda yenilenmiştir. Özgün mermer ayna taşı barok tarzında bezelidir. Çeşmenin blok mermer şeklindeki yalağı yana alınarak yerine betonarmesi yapılmıştır. Köyün 800 m. kadar doğusunda yer alan mezarlıkta 6 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur. Kitabesi okunabilen beşinin, Çonlu Karyesinde Bakkal Vidinli Mehmed Efendi'nin ehli Hadice Hanım (H.1206/H.1791-1792), Çonlu Karyesinde Mudu oğlu Ahmed'in ... Zeliha Hanım (H.1301/M.1883-1884), Muhammed Ağa'nın kerimesi Aişe Hatun (H.1310/M.1892-1893) ve Hüseyin kerimesi ... Hanım'a (H.1311/M.1893-1894) ait oldukları anlaşılmaktadır. Mezar taşlarında köyün ismi "Çonlu" olarak geçmektedir.

Resim 14. Yeşilçomlu Köyü.

Kirazlı

Yeşilçomlu köyünün 4 km. güneyindedir. Tarihi hakkında pek bilgi bulunmayan ve 19. yüzyıl sonlarında Aksakal nahiyesine bağlı görülen köy 45 hane ile 166 nüfustan oluşmaktadır (Şimşir, 2018:341). Köylüler, köyün 93 harbinden sonra Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen muhacirler tarafından kurulduğunu ifade etmektedir. Köyün güneybatısında yer alan mezarlığındaki Türkçe kitabeli bir mezar taşında da merhumun Yunanistan'dan geldiği belirtilmektedir. Köyün camisi yenidir. Caminin karşısındaki alanda kitabeli bir çeşme yer almaktadır (Resim 15). Düzgün kesme taşla inşa edilen çeşmeyi yanlardan düz plasterler, üstten profilli saçak sınırlar. Dikdörtgen çerçeveli nişin alt kısmında iki lüle, üst kısmında mermer kitabe yer alır (Resim 15). Kitabe sıvalı olduğu için tam olarak okunamamakla birlikte H.1301 (M.1883/1884) tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme önünde, niş boyunca uzanan yekpare taş yalak bulunur. Çeşme kütlesi aynı malzeme ile daha alçak bir duvarla yana doğru yaklaşık 11 m. uzatılmış, bu duvarın önünde de farklı uzunluklarda benzer şekilde 9 adet taş yalağa yer verilmiştir.

Resim 15. Kirazlı Köyü, çeşme.

Aksakal

Bandırma ilçe merkezine 26 km. mesafede, Bandırma-Susurluk yolu üzerinde yer almaktadır. Yerli halk köyün, Manyas gölü kenarındaki eski Köseresul köyünden gelenler tarafından kurulduğunu ifade ederler. Kiepert'in haritalarında hem Aksakal hem de metruk Köseresul köyünün yeri gösterilmiştir. 19. Yüzyıl sonlarındaki kayıtlarda Aksakal'ın 110 hane ve 448 nüfusa, Köseresul'un 23 hane ve 70 nüfusa sahip olduğu görülür (Şimşir, 2018:341).

Köyün camisi yeni olup eskisinin yerine yapılmıştır. Köy içinde, köyün kurucusu kabul edilen Aksakallı Dede'nin betonarme sekizgen Türbesi bulunur. Herhangi bir tarihi esere rastlanılmayan köyün, güneybatısında yer alan mezarlığında (Resim 16) Yakub Ağazade Veli Ağa (H.1334/M.1915-1916) ve Yanbolu'lu (Bulgaristan) Hasan Ağa mahdumu Hasan Hüseyin'e (H.1335/M.1916-1917) ait 2 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur.

Günümüzde Aksakal Köyü sınırları içinde kalan eski Köseresul köyünden bir çeşme ile iki mezarlık yerinden başka bir şey kalmamıştır. Eski köy meydanında bulunduğu ifade edilen çeşmenin çeşitli dönemlerdeki müdahalelerle değişime uğradığı anlaşılmaktadır. Yan yana sıralanan üçüz çeşme şeklindeki yapının inşasında kesme ve moloz taş ile tuğla kullanılmıştır (Resim 16). Batıdaki iki, diğerleri tek lüleli olup her birinin önünde taş yalıkları bulunur. Halen faal olan çeşmenin yakın zamana kadar üzerinde bir kitabesi bulunduğu söylene de buna dair bir iz yoktur. Çeşmenin çevresinde Roma ve Bizans dönemlerine ait mimari plastik öğeler ile geç döneme ait yoğun miktarda sırlı-sırsız seramikler, mihlar ve yapı taşları görülmektedir. Aynı çevrede dört adette eski kuyu bulunmaktadır. Çeşmenin 200 m. kadar güneyinde yer alan metruk mezarlıkta sadece 1 adet kitabeli mezar taşı tespit edilebilmiş olup okunamamıştır (Resim 16). Çeşmenin yaklaşık 500 m. doğusunda ikinci mezarlık alanı tamamen orman ve çalılarla kaplı olduğu için herhangi bir tespit yapmak mümkün olmamıştır.

Bunların dışında, Aksakal köyünün 1,4 km. batısındaki demir yolu istasyonunda eski gar binası (Resim 16) ile müstemilatları bulunmaktadır. Söz konusu yapılar, aynı hat üzerinde yer alan diğer istasyonlarla birlikte 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Yakın zamanlarda restore edildiği anlaşılan binalar halen faal olarak kullanılmaktadır.

Resim 16. Aksakal Köyü.

Doğa

Aksakal köyünün 1 km. kadar kuzeydoğusunda yer alır. Aksakal ile birlikte eski Köseresul köyünden gelenlerin kurduğu söylenir. Kiepert'in 1892 tarihli haritasında "Duvar" olarak kayıtlı olan köyün aynı tarihlerde 78 hane ve 336 nüfustan oluştuğu görülmektedir (Şimşir, 2018:341). Köyün camisi yeni olup eskisi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Köyün 1 km. kuzeyinde yer alan mezarlığında (Resim 17) 8 adet kitabeli mezar taşı bulunur. Bunların yedisi kitabelerine göre, Fatıma Kadın (H.1152/M.1739-1740), es-seyyid Süleyman (H.1199/M.1784-1785), es-seyyid Ahmed (H.1202/M.1787-1788), Süleyman Beşe oğlu Halil Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa (H.1236/M.1820-1821), Alî Ağa'nın Mehmed (H.1240/M.1824-1825), Doğa Kariyesinde Mustafa Kethüdâ (H.1295/M.1878), İzzet Ağa'nın kız kardeşi Hanife Hatun'a (H....) aittirler. Bulardan Mutafta Kethüdâ'ya ait olan H.1295 tarihli mezar taşında köyün ismi de "Doğa kariyesi (Doğa köyü)" olarak belirtilmiştir.

Ergili

Bandırma'nın 32 km. güneyinde, Susurluk-Bandırma yolunun 4 km. kadar batısında yer alır. Kiepert'in 1892 tarihli haritasında da aynı isimle geçen köyün 19. yüzyıl sonlarında 107 hane ve 313 nüfuslu olduğu görülür (Şimşir, 2018:337). Yaklaşık 2 km. batısında Daskyleion antik kenti bulunan köyün 93 savaşıdan sonra gelen muhacirler tarafından kurulduğu söylenmektedir. Köyün eski camisi yıkılmış olup yeri boştur. Köyün doğu ucunda yer alan mezarlıkta (Resim 17) tarihleri H.1296 (M.1878/1879) ile H.1339 (M.1920/1921) arasında değişen 6 adet kitabeli mezar taşı vardır. Bunların okunabilenleri, Torunoğlu Muhammed Emin (H.1296/ M.1878/1879), Hacı Arif Ağa (H...), Ergili Karyesinden Muharrem Ağa (H.1330/M.1911-1912), İbrahim Ağa'nın mahdumu Osman (H.1332/M.1913-1914) ve Ergili Karyesinden Veli oğlu İbrahim'e (1339/ M.1920/1921) aittirler. Mezar taşlarından ikisinde "Ergili Kariyesi" şeklinde

köyün ismi de zikredilmiştir. Köy içindeki 1932 tarihli okul binası günümüzde kazı evi olarak kullanılmaktadır.

Doğruca

Bandırmanın 10 km. güneyinde, Karacabey-Bandırma yolunun 2 km. batısında yer alır. Eski adı "Debleki" olan köyün tarihi geçmişi antik çağlara kadar uzanmaktadır (Hasluck, 1910:49,50,130). Köy, Kiepert'in 1892 tarihli haritasında hem eski hem de yeni adıyla işlenmiştir. Köyde Manav Türkleri ile 93 muhacirleri yaşamaktadır. Köy merkezindeki 1940'lı yıllara tarihlenen tescilli cami tarihi bir özellik göstermez. Bunun dışında, Köyün doğu girişindeki eski mahallede hazneli ve tek cepheli bir çeşme yer almaktadır (Resim 17). Yanlardaki plasterlere binen beşik kemerli çeşme, profilli bir saçakla sonlanmaktadır. Kemerli nişin alt kısmında bir lüle, üstte bardaklık bulunur. Nişin kemer üzengi hattında testere dişi şeklinde bir silmeye yer verilmiştir. Tamamen sıvalı olan ve kitabesi bulunmayan çeşmenin tarihi bilinmemektedir. Köyün hemen güneyinde yer alan mezarlıkta 9 adet kitabeli mezar taşı mevcuttur (Resim 17). Kitabesi okunabilen yedisinin, Monla Halil (H.1158/M.1745/1746), Monla İbrahim (H.1167/M.1753-1754), Ümmühan Kadın (H.1203/M.1788-1789), Hüseyin oğlu Monla Muhammed (H.1212/M.1797-1798), Alî Beşe'nin oğlu Monla Hüseyin (H.1216/M.1801-1802), Monla Mustafa (H.1222/M.1807-1808) ve Hacı İsmail Ağa (H.1335/M.1916-1917) adlı kişilere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 17. Doğruca, Ergili ve Doğruca köyleri.

Karaçalılık

Bandırma'nın güney sınırındaki son yerleşimi teşkil eden köy, ilçe merkezine yaklaşık 30 km. Aksakal köyüne 4 km. mesafededir. Tarihi hakkında bir bilgi bulunmayan köyün, 19. yüzyıl sonlarında 58 hane ve 179 nüfustan ibaret olduğu görülür (Şimşir, 2018:341). Köyde herhangi bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Kuş Cenneti (Sığırıcı)

Bandırma'nın 18 km. güneyinde, Manyas Gölü kenarındadır. Kiepert'in haritalarında Sığırıcı olarak geçen köy, 19. yüzyıl sonlarında 97 hane ve 368 nüfustan oluşmaktadır (Şimşir, 2018:341). Yerli halk, köyün Manav Yörükleri ile 93 harbi sonrası gelen Muhacir ve Tatarlar tarafından kurulduğunu ifade ederler. Köyün camisi yenidir. Köy mezarlığında yakın zamana kadar bulunduğu söylenen kitabeli mezar taşlarından bir iz yoktur. Köyde, nerden getirildiği bilinmeyen bir sütun tamburu ile başlık parçasından başka kültür varlığına rastlanılmaz.

Yeni Sığırıcı

Doğruca'nın 2 km. güneybatısındadır. Herhangi bir kaydına rastlanılmayan köyün 1903'te Kafkasya muhacirleri tarafından kurulduğu söylenir. Köyün yanındaki mezarlıkta (Resim 18) yer alan ve tarihleri H.1323 (M.1905/1906) ile H.1346 (M.1927/1928) arasında değişen 5 adet kitabeli mezar taşı bulunur. Kitabesi okunabilen iki mezar taşından biri, Tatar Muhammed Efendi mahdumu Ömer Efendi'ye (H.1325/M.1907-1908), diğeri de Kafkasya muhacirlerinden İshak oğlu Karaşay'a (H.1341/M.1922-1923) aittir. Üzerinde 1920 tarihinde yapıldığını belirten bir levha bulunan köy camisinin duvarları eski olmakla birlikte örtüsü ve içerisi tamamen yenilenmiştir. Bahçesinde bir kuyusu vardır.

Küleflî

Bandırma'nın 10 km. güneyinde, Manyas Gölü'nün 2 km. kadar gerisinde yer alır. Kiepert'in 1892 tarihli haritasında aynı isimle geçmektedir. Kayıtlara göre 1892'de köyde 26 hane ve 110 nüfus bulunmaktadır (Şimşir, 2018:340). Günümüzde Manav yerlileri ve Bulgar muhacirleri yaşamaktadır. Köyün camisi yeni olup eskisinin yerine yapılmıştır. Eski cami hakkında bir bilgi yoktur. Köyün güneyinde eski mezarlık yer alır (Resim 18). Geniş bir alana yayılan mezarlıkta, tarihleri H.1153 (M.1740/1741) - H.1328 (M.1910/1911) arasında değişen 6 adet kitabeli mezar taşı ile Bizans dönemine ait sütun, çifte-sütun, başlık ve oluk gibi mimari plastik öğeler görülmektedir. Kitabesi okunabilen mezarlardan üçünün, Fadime Kadın (H.1153/M.1740-1741), Halime Dudu (H.1186/M.1772-1773) ve Filibe muhacirlerinden Hacı Şerif Ağa mahdumu Hacı Haşım Ağa'ya (H.1328 M.1910-1911) ait oldukları anlaşılmaktadır.

Resim 18. Yeni Sığirci, Külefli, Doğanpınar ve Çinge köyleri.

Doğanpınar

Bandırma'nın 17 km. güneybatısında yer alır. Köyde Bulgaristan'dan gelen muhacirler yaşamaktadır. Onların dediğine göre köy eskiden Safiye Hanım Çiftliği olarak bilinirmiş. Köy Kiepert'in haritalarında da "Tchiftlik" olarak geçmektedir. Köyün mezarlığında (Resim 18), biri Hâci Ahmed Ağa zevcesi Emine Hatun'a (H.1320/M.1902-1903), diğeri Ferman oğlu Abdulgaffar'a (H.1340/M.1921-1922) ait olmak üzere sadece iki adet mezar taşı bulunmaktadır. Köyde başka bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Çinge

Bandırma'nın güneybatısında, Bandırma-Çanakale yoluna 4 km. mesafededir. Tarihi hakkında pek bilgi bulunmayan köy, 19. yüzyıl sonlarında 53 hane ve 244 nüfustan oluşmaktadır (Şimşir, 2018:340). Köyün eski camisi yıkılıp yerine bugünkü yeni cami yapılmıştır. Caminin hemen yanında biri kitabeli 3'ü ayak taşı olan 4 mezar taşı yer almaktadır (Resim 18). Kısımten betona gömülü olan kitabeli mezar taşının tarihi ve kime ait olduğu anlaşılamamıştır.

Bereketli

Bandırma'nın yaklaşık 17 km. güneyinde, Manyas Gölü kenarında yer almaktadır. Köy, Kiepert'in haritasında "Yeni Kazakly" olarak işaretlenmiştir. Köy sakinleri, köyün eski adının "Hamidiye" olduğunu, kendilerinin 1924'te Bulgaristan ve Yunanistan'dan geldiklerini, daha öncesinde köyde kazakların bulunduğunu söylerler. Osmanlı kayıtlarında, Edincik nahiyesine bağlı olan ve 18 hane ile 135 nüfustan oluşan Hamidiye Kazak Köyü'de (Şimşir, 2018:340) burası olmalıdır. Camisi yeni olan köyde herhangi bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Bezirci

Bandırma'nın 20 km. güneybatısında, Bandırma-Çanakkale yolu üzerindedir. Köyün, 19. yüzyıl sonlarında 32 haneli ve 131 nüfuslu olduğu görülmektedir (Şimşir, 2018:340). Aşağı mahallede yer alan camide 1880 ve 1952 şeklinde iki tarih levhası bulunmaktadır. Sıvalı olan caminin malzeme ve tekniği anlaşılmamaktadır (Resim 19). Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı caminin kalın duvarlarında kemerli pencerelere yer verilmiştir. Bu kemerli ve şevli pencerelerin aydınlattığı iç mekân büyük oranda yenilenmiştir. Mahfili bulunmayan harimin kible duvarı ortasındaki yarım daire kemerli mihrabı öne doğru çıkma yapar. Kesin tarihi bilinmeyen cami levhalarda belirtildiği gibi 19. yüzyılda inşa edilmiş ve 1950'lerde esaslı bir onarım geçirmiş olmalıdır. Caminin hemen önünde bir de çeşme yer almaktadır (Resim 19). Hazneli ve tek cephele çeşme beşik kemer nişlidir. Çeşmenin inşasında taş ve tuğla ile birlikte çok miktarda Bizans devşirmesi kullanılmıştır. Kitabesi bulunmadığı için tarihi bilinmeyen çeşme, cami ile aynı dönemlere ait olmalıdır. Çeşmenin üst kısmında kullanılan bazı tuğlalarda, çeşmenin cami ile birlikte elden geçirildiğini göstermektedir.

Köyün kuzeydoğusunda yol kenarında yer alan mezarlıkta iki kitabeli mezar taşı bulunmaktadır (Resim 19). Bunlardan biri Bulgaristan'ın Balçık kasabasından Süleyman Ağa mahdumu Halil Ağa'ya H.1335 (M.1916/1917) aittir. H.1238 (M.1822/1823) tarihli olan diğerinin ise kime ait olduğu anlaşılamamıştır.

Resim 19. Bezirci ve Çarık köyleri.

Çarık

Bandırma'nın yaklaşık 22 km. güneybatısında, Bandırma-Susurluk yoluna 2 km. mesafede yer alır. Kiepert'in haritasında da "Tcharikkiöi" olarak geçen köyün, 19. yüzyıl sonlarında 19 hane ve 81 nüfustan oluştuğu görülür (Şimşir, 2018:340). Köyün 400 m. kadar güneyindeki Köyaltı mevkiinde yer alan mezarlıkta (Resim 19), sadece tarih kısımları okunabilen en erkeni H.1185 (M.1771-1772), en geçi H.1327 (M.1909/1910)

olmak üzere 5 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Köyde, söz konusu mezar taşları dışında Türklere ait herhangi bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Hıdırköy

Bandırma'nın 22 km. kadar güneybatısında, sahilden 1,8 km. içeride yer almaktadır. Kiepert'in haritalarında Sazlıdere olarak geçen köyün tarihi antik çağlara kadar uzanmaktadır (Hasluck, 2010:127). Kayıtlarda, 19. yüzyıl sonlarında hem Sazlıdere ve hem de Hıdırlıdere şeklinde iki ayrı yerleşim kaydı bulunmakta olup Sazlıdere 25, Hıdırlıdere ise 82 nüfuslu görülmektedir (Şimşir, 2018:338). Köyün 250 m. kadar güneyinde, dere kenarında yer alan eski mezarlıkta (Resim 20) 5 adet kitabeli mezar taşı görülmektedir. Bunların en erkeni Ali Efendi'ye (H.1166/M.1752/1753), okunabilen diğerleri de Ümmü Gülsüm (H.1173/M.1759-1760), Paşazade Ahmed Ağa kerimesi Zehra (H.1279/M.1862-1863) ve Refik Efendi'nin mahdumu Hafız Remzi Efendi'nin haremi ... Münevver Hanım'a (H.1325/M.1907-1908) aittirler. Bunun dışında, antik limanın bulunduğu Sarıkaya mevkiinde de H.1327 (M.1909/1910) tarihli sandık mezarlı (sembolik lahit) bir Osmanlı mezarı yer almaktadır (Resim 20). Üzerinde kabartma çiçeksi bezemeler bulunan mezar, kitabesine göre Mora Yenişehir muhacirlerinden Reyhan bin Mustafa'ya aittir.

Resim 20. Hıdırköy.

Orhaniye

Çakıl köyünün 1 km. kadar güneyindedir. Köy, Kiepert'in 1892 tarihli haritasında soru işareti ile birlikte "Boirali" (Boyralı) olarak geçmektedir. Aynı tarihli Osmanlı kayıtlarında Orhaniye olarak geçen köyün 90 hane ve 370 nüfustan oluştuğu görülmektedir (Şimşir, 2018:340). 93 harbinden sonra gelen Kırım tatarları tarafından kurulduğu söylenen köyün mezarlığında (Resim 21) 3 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarından H.1320 (M.1902/1903) tarihli olanı Köstence muhacirlerinden Muhtar bin Abdullah Ağa'ya, H.1342 (M.1923/1924) tarihli olanı ise Romanya muhacirlerinden Zeydullah mahdumu Hacı Ahmed Efendi'ye attır. 1927 tarihli olanı ise Hacı Halil mahdumu İsmail Hakkı Efendi'ye aittir. Köyde bunların dışında bir kültür varlığı bulunmamaktadır.

Çepni

Bandırma'nın yaklaşık 20 km. güneybatısında, Manyas Gölü'nün 2,5 km. kadar gerisinde yer alır. Köy, Kiepert'in haritasında "Tchekme" olarak geçmektedir. Kayıtlara göre köy, 19. yüzyıl sonlarında 65 hane ve 243 nüfusa sahiptir. Köyün, Oğuzların Çepni boyu tarafından kurulduğu ve ismini buradan aldığı rivayet edilir. Bugünkü caminin yerinde olduğu söylenen cami hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Köy mezarlığında (Resim 21), tarihleri H.1152 (M.1739/1740) ile H.1341 (M.1922/1923) arasında

değişen 25 civarında kitabeli mezar taşı mevcuttur. Kitabesi okuna bilenenlerden bazılarının Salih(a) Hatun (H.1152 /M.1739-1740), Halil (H.1153/M.1740-1741), Sarıbaşoğlu Monla Abdullah (H.1212/M.1797-1798), Sarıbaşın kerimesi Hanife Hatun (H.1289/M.1872-1873), Emin Bey (H.1305/M.1887-1888), Çebnili Genç Ağazade Mehmed Ağa (H.1315/M.1897-1898), Emin Bey mahdumu Mahmud Bey (H.1321/M.1903-1904), Çebnili Emin Bey zevcesi Nefise Hanım (H.1330/M.1911-1912), Osman Bekirzade Nureddin Bey (H.1336/M.1917-1918), Hâcı İbrahim (H.1340/M.1921-1922) ve Edincikli Hasan Beyzade İbrahim Kemal Bey'e (H.1341/M.1922-1923) ait oldukları anlaşılmaktadır. Bunların dışında, güneydoğu ucunda bir çeşmenin kalıntısı görülmektedir. Sadece yekpare taşa oyulmuş yalağı kalan çeşme hakkında bir bilgi yoktur.

Beyköy

Bandırma'nın 24 km. kadar güneybatısında, Bandırma-Gönen karayoluna 1 km. mesafededir. Kiepert'in 1892 tarihli haritasında aynı isimle yer almaktadır. Önceleri sadece Manav Türklerinin yaşadığı köye 93 Harbi'nden sonra Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler yerleşmiş. Kayıtlara göre köy, 19. yüzyıl sonlarında 21 hane ve 107 nüfustan oluşmaktadır. Köyün kuzeyindeki eski mezarlıkta (Resim 21), Hâcizade İbrahim'e ait H.1304 (M.1886/1887) tarihli 1 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Köyde bunların dışında herhangi bir kültür varlığına rastlanılmaz.

Resim 21. Orhaniye, Çepni, Beyköy ve Şirinçavuş köyleri.

Şirinçavuş

Bandırma'nın yaklaşık 32 km. güneybatısında, sahile 1 km. mesafededir. Kyzikos-Biga arasındaki eski Roma yolu üzerinde yer alan köy Kiepert'in haritası ile Hasluck'un kitabında Çavuşköy olarak geçmektedir (Hasluck, 1910:127). Tarihi antik döneme kadar uzanan köyde günümüzde Manav Yörükleri ile 93 Harbinden sonra gelen Bulgar Muhacirleri yaşamaktadır. Köyün 500 m. güneybatısında eski mezarlık yer alır (Resim

21). Mezarlıkta, tarihleri H.1278 (M.1861/1862) ile H.1323 (M.1905/1906) arasında değişen 4 adet kitabeli mezar taşı bulunmaktadır. Kitabesi okunabilen tek taş, Erdekli el-hâc Hasan Ağa'ya (H.1278/M.1861-1862) aittir. Başka herhangi bir Türk kültür varlığının bulunmadığı köyde Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılara sıkça rastlanılır.

Musakça

Bandırma'nın batı sınırındaki son köyü olup, Gönen Çayı'nın denize döküldüğü yerin doğu tarafında yer alır. Antik Kyzikos-Biga yolu üzerinde yer alan köy, Kiepert'in haritaları ile Hasluck'un esrinde de şimdiki adıyla geçmektedir. Eski Rum yerleşimi olan köye mübadele sonrası Selanik'ten gelen göçmenler yerleşmiş. Köyde 1950'lerde yapılan iki çeşme dışında Türk kültür varlığına rastlanılmaz.

SONUÇ

Bandırma ilçesindeki Türk kültür varlıklarının tespitine yönelik çalışma kapsamında ilçe merkezi ile buna bağlı 35 köy ve çevresi araştırılmıştır. Bunlardan, Dutlimanı, Eski Ziraatlı, Karaçalılık, Kuş Cenneti (Sığircı), Bereketli ve Musakça köylerinde herhangi bir Türk kültür varlığına rastlanılmazken, ilçe merkezi ile diğer köylerde 35 mezarlık, 19 cami, 16 çeşme, 3 hamam ile birlikte hükümet konağı, iskele binası, gar binaları, tekeli binası, elektrik santrali, hastane, askeri daire ve gar binaları gibi bazı kamu yapılarına rastlanılmıştır. Kamu yapıları ile cami, çeşme ve hamam gibi yapılar ilçe merkezi ile Edincik beldesinde yoğunluk kazanmaktadır. Köylerde ise daha çok mezarlıklar ile çeşmelere rastlanılmaktadır.

Tespit edilen kültür varlıkları içerisinde en yoğun grubu teşkil eden Osmanlı mezarlıklarına ilçe merkezi ile birlikte hemen her köyde rastlanılmaktadır. Tarihi H.830 (M.1426/1427) kadar inen Edincik Ulu Cami Haziresi bunların en eskisi görünmektedir. Edincik Şehir Mezarlığı'ndaki mezar taşların tarihi de H.1108 (M.1696/1697) tarihine kadar inmektedir. Köyler arasındaki en eski mezarlık ise H.1025 (M.1616/1617) tarihine kadar inen Yeni Yenice köyüdür. Yine, Akçapınar Köyü Mezarlığı'nda da H.1110 (M.1698/1699) tarihine ait mezar taşları bulunmaktadır. Yenice, Erikli, Dedeobası, Doğruca, Küleflü, Hıdırköy ve Çepni köylerinin mezarlıklarındaki taşların tarihi 18. yüzyıla kadar inmektedir. Diğer köylerdeki 19. ve 20. yüzyıllara aittirler. Mezar taşlarının kitabelerinde yer alan bilgilerden, Bandırma ve köylerine hem Balkanlar hem de Kafkaslardan yoğun bir göç olduğu ve köylerden bazılarının bunlar tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

Camilerin büyük çoğunluğu Bandırma ilçe merkezi ile Edincik'te yer almaktadır. En eskisi H.784 (M. 1382/1383) tarihli Edincik Ulu Camii'dir. Edincik Ulu Paşa Mescidi (1423), Edincik Kümbet Camii (1470'ler) ve Edincik Emir Sultan Camii 15. yüzyıla aittirler. Edincik Semiz İlyas Camii 17. yüzyıl, Edincik Buhye Camii de 18. yüzyıla tarihlenirler. Bandırma ilçe merkezinde, ilk olarak 16. yüzyılda inşa edilen Haydar Çavuş Cami 20. yüzyıl başlarında yenilenmiştir. Bandırma Ulu Camii 18. yüzyıl, Bandırma Şevkiye Camii 19. yüzyıl, Bandırma Habibullah, Sunullah ve Hacı Yusuf camileri ise 20. yüzyıl başlarına aittirler. Yeşilçomlu köyündeki 18. yüzyıla tarihlenen cami, köyler arasındaki en eski camilerden birini teşkil etmektedir. Bunların dışında Akçapınar, Bezirci, Yenışığırcı, Erikli, Dedeobası ve Doğruca köylerinde de 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarına ait camilere rastlanılmaktadır. Söz konusu camilerin hemen hapsi çeşitli dönemlerde geçirdiği onarımlarda eski özelliklerini kısmen kaybetmişlerdir.

Çeşmelerden on tanesi kitabelidir. Edincik Kızdedesi Çeşmesi (H.818/M.1415-1416) bilinenlerin en erken tarihliisidir. Edincik'teki Hacı Kadir ve Anbar çeşmeleri (H.1250/1251 (M. 1834-1835/1835-1836) yıllarında aynı kişi tarafından yaptırılmıştır.

Edincik'te yer alan Nazlı Çeşme (H.1327/M.1909-1910) ile Çavuşlar Çeşmesi (H.1341/M.1922-1923) 20. yüzyıl başlarına aittirler. Bandırma'daki Tekke Cami Çeşmesi (H.1320/M.1902-1903), Şerife Hanım Çeşmesi (H.1321/M.1903-1904) ve Haydar Çavuş Çeşmesi (H.1323/M.1905-1906) de 20. yüzyılın hemen başlarında inşa edilmişlerdir. Kitabesi bulunan Kayacık Köyü Kadı Çeşmesi (H.1170/M.1756-1757) ile Kirazlı köyü çeşmesi (H.1301/M.1883-1884) tarihlidir. Bunların dışında Edincik'te H.1321(M.1903/1904) ve Yeşilcomlu köyünde H.1301(M.1883/1884) tarihli birer çeşme kitabesi bulunmakla birlikte çeşmeleri hakkında bir bilgi yoktur. Çeşmeler arasında, Haydar Çavuş Çeşmesi, bir meydan çeşmesi şeklindeki özgün tasarımı ve süslemeleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğerleri ise tek cepheli birer sokak çeşmesi şeklindedir. Bunlardan Bandırma Şerife Hanım Çeşmesi, Edincik Çavuşlar Çeşmesi, Yenice Köyü Çeşmesi, Kayacık Çeşmesi, Dedeobası Köyü Çeşmesi, Doğruca Köyü Çeşmesi ve Bezirci Köyü Çeşmesi kemerli nişlere sahiptirler. Bandırma ilçe merkezi ve köylerindeki çeşmelerin hemen hepsinin çeşitli dönemlerde müdahaleler gördükleri anlaşılmaktadır. Bunlar arasında, Mahbubeler ve Yeşilcomlu köylerindeki çeşmeler barok üsluptaki ayna taşları ile dikkat çekerler.

Yapılan araştırmada biri Bandırma ilçe merkezinde, ikisi Edincik'te olmak üzere üç hamama rastlanılmıştır. Türk Hamamı olarak bilinen Bandırma merkezindeki hamam yakın dönemlerde yapılan ekleme ve değişikliklerle özgünlüğünü büyük oranda yitirmiştir. Sultan II. Mahmud Hamamı olarak adlandırılan Edincik'teki hamam malzeme-teknik ve plan özelliği bakımından klasik Osmanlı hamamlarını yansıtır. Bir keçeliği de bulunan hamam metruk durumdadır. Edincik'te, Ulu Cadde üzerinde yer alan bir diğer hamamın kalıntıları ise kullanılan malzeme ve teknik bakımından 14-15. yüzyılları işaret etmektedir.

Hemen hepsi Bandırma ilçe merkezinde olmak üzere, Hükümet Konağı, Askeri Daire, İskele Binası, Eski Posta ve Telgraf Binası, Tekel Binası, Elektrik Santrali Binası, Bandırma Ortaokulu ve Pertevniyal Hastanesi gibi geç döneme ait bazı kamu yapıları da görülmektedir. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilen bu yapılar dönemlerinin mimari anlayışını yansıtır. Bunlar arasında, anıtsal nitelikteki İskele Binası ile eski Askeri Dairesi, mimari ve süslemeleri bakımından daha gösterişli yapılar olarak dikkati çekerler. Bandırma ve köylerinde görülen bir diğer yapı grubu da gar binalarıdır. Bunlar, Bandırma merkezi ve Altıyüzler Mahallesi ile Akçapınar ve Aksakal köylerindeki istasyonlarda yer almaktadırlar. Bandırma-Balıkesir demir yolu ile birlikte 20. yüzyıl başlarında inşa edilen bu yapılar dönemin diğer küçük ölçekli gar binaları ile benzer özellikler taşırlar.

Bandırma ilçe merkezi ve köylerindeki araştırmalar sırasında incelenerek kayıt altına alınan bu maddi kültür varlıklarından ilçe merkezi ile Edincik'te bulunanların bir takım değişikliklerle birlikte çeşitli dönemlerde onararak nispeten korundukları görülür. Çoğunluğunu mezar taşları ile çeşmelerin teşkil ettiği köylerdeki varlıkların genellikle kendi kaderine terk edildiği ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bulundukları yerlerin tapu senetleri niteliğindeki bu kültür miraslarının da yok olmadan koruma altına alınarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Anonim. (1982). Balıkesir. *Yurt Ansiklopedisi* (Cilt 2, 1102-1240. Ss.). İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş.
2. Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie Géographie Administrative*. Paris.
3. Dağlı, Y., Kahraman, S. A. ve Sezgin, İ. (2007). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
4. Erken, S. (1977). *Türkiyede Vakıf Abideleri ve Eski Eserler - II*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
5. Ertüzün, R. M. (1998). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar: Tarihi ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ozan Sanatevi..
6. Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge. Cambridge University Press.
7. Işıkkadoğan, A. (2013). *Balıkesir Çeşmeleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
8. Kaya, Ş. ve Tuncer, A. (2010). "Bandırma Eski İskele Belediye Eski Binasının Mimari ve Fonksiyonel Özellikleri", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (351-358.ss.). Denizli: Ekim.
9. Köç, A. (2018). "Bandırma Kazası'nın İzmir-Kasaba Demir Yolu Hattına Bağlanması". *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* (371-386. ss.). Bursa: Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları.
10. Muta, A. (2018). "Haydar Çavuş Camii İnşası ve Vakfiesinin Kuruluşu". *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* (219-226. ss.). Bursa: Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları.
11. Öden, Z. G. (1999). *Karası Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
12. Sivrioğlu, U. T. (2018). "Bizans Asırlarında Kapıdağı ve Çevresi". *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* (181-200. ss.). Bursa: Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları.
13. Sözlü, H. (2014). *Balıkesir'de Türk Dönemi Mimari Eserleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
14. Strabon. (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
15. Şimşir, N. "Bandırma ve Köylerinin Nüfusu (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı)". *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* (313-342. ss.). Bursa: Bandırma Belediyesi Kültür Yayınları.
16. Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. A. Suat). Cilt:1. Ankara: Enfarmasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. (Orijinal yayın tarihi,1862).
17. Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
18. Tüfekçioğlu, A. (2005). *Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*. Bursa: Edincik Belediyesi Kültür Yayınları.
19. Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1992). *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*. (Çev. M. Sarı). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1925).
20. Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları.
21. Wiegand, T. (1904). "Reisen in Mysien", *Extrait des Athen. Mitteilungen* (254-339. pp.). Athen.

KARAR VERME STİLLERİ VE BAŞLICA YAKLAŞIMLAR

Sibel AYBAR ¹

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi.

1. GİRİŞ

Karar verme, bireyin doğası gereği var olan önemli bir fonksiyon olmanın yanı sıra düşüncelerini davranışa dönüştüren son basamaktır. Yaşantımız süresince belirlemiş olduğumuz hedeflere erişebilmek için bizi amaca ulaştıracak alternatifler hakkında bilgi edindikten sonra en uygun olanını seçerek karar verme eylemini gerçekleştirmekteyiz. Bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için çeşitli tercihler yapmakta ve bu tercihlerin sonucu aldıkları kararlar doğrultusunda yaşamlarına yön vermektedirler. Yaşantımız boyunca vermiş olduğumuz kararlar kimi zaman basit düzeyde kimi zaman da geleceğimizi etkileyebilecek derecede önemli olabilmektedirler. Bunun yanı sıra kararlar bireysel olabileceği gibi örgütsel nitelikte de olabilmektedirler. Bu sebeple kararların sonuçlarının bireyi ya da örgütü nasıl etkileyeceğinin, olumlu ya da olumsuz sonuçlarının neler olabileceğinin gözden geçirilmesi doğru karar verme aşamasında büyük önem taşımaktadır.

2. KARAR VERMENİN TANIMI VE ÖNEMİ

Karar verme, tüm örgütsel faaliyetlerde yönetimin her aşamasını doğrudan etkileyen etkin bir süreç olmakla beraber, örgütsel faaliyetlerde en etkili fonksiyon olması sebebiyle de önemle üzerinde durulması gereken etkili bir süreçtir. Belirli bir süreç sonucunda ortaya çıkan ve birçok alana konu olan karar verme eyleminin oluşabilmesi için; bireyi harekete geçirecek bir sorunun ortaya çıkması ve bireyin bu sorunun farkında olması, sorunu ortadan kaldıracak alternatiflerin bulunması ve bu alternatiflerden birini bireyin özgürce seçerek sorunun çözümüne yönelmesi gerekmektedir (Kuzgun,1992: 165).

Karar verme, iki ya da daha fazla alternatif arasından var olan sorunu çözeceği düşünülen alternatifin tercih edilmesi davranışı olarak tanımlanabilir (Kuzgun, 2005: 10). Yönetim sürecinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilen karar verme, örgütsel hedeflere ulaşma yolunda tüm faaliyetlerin yönünü belirlemekte, örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak eylemlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Yönetim literatüründe; örgütün üst yönetiminde stratejik öneme sahip olan politik kararlar verilirken, orta düzeyde taktik kararların alt düzeyde ise teknik nitelikte olan pratik kararların verilmesi durumu, yöneticilerin stratejik öneme sahip kritik kararları verme yeteneğine sahip olmalarını gerektirmektedir. Ancak bununla birlikte; örgüt içerisindeki çeşitli çıkar gruplarının baskı oluşturmaları, yöneticilerin rasyonel kararlar alabilmelerini etkileyen kısıtlayıcı faktörler olarak değerlendirilebilmektedir. Kimi zaman yöneticilerin, karar verme anında kısıtlayıcı faktörleri dikkate almadan hızlı kararlar almalarının kimi zaman da karar verme zorunluluğundan kaçınarak çözümü zamana bırakmalarının örgütte çeşitli zaman ve kaynak israflarına yol açtığı gözlemlenmektedir. Çeşitli alternatifler arasından çok yönlü bir değerlendirme yapılarak verilmiş kararlar doğrultusunda kaynakları kullanmak amaca en kısa zamanda ulaşmayı mümkün kılmaktadır (Kıral, 2015: 75).

Yöneticilerin karar verme uygulamasından kaçınarak çözümü zamana terk etmelerinin aksine uygulamayı kısa bir süreliğine ertelemeleri ya da deneme niteliği taşıyan ön bir karar vermeleri durmu örgüt açısından daha yararlı sonuçlar doğurabilmektedir. Yöneticilerin karar verme sürecinde zamanı yönetebilme becerileri de kararın etkinliğini belirleyen önemli bir faktördür. Çünkü kimi zaman yöneticilerin, vaktinden önce karar vermeleri önlerine çıkacak fırsatları kaybetmelerine yol açarken, vaktinden sonra karar vermeleri de çeşitli fırsatları kaçırmalarına yol açabilmektedir.

Karar verme ile ilgili yöneticilerin genellikle iki farklı tipte davranış sergiledikleri bilinmektedir. Birincisi temkinli ve dikkatli bir yaklaşım sergileyerek hiç bir şekilde

karar veremeyenler ikincisi kendilerini yetenekli olarak tanımlayan ve karar vermekte aceleci davrananlar olarak belirlenebilir. Bir kararı seçmek bir çok karardan da vazgeçmek anlamına geldiği için her türlü karar kendi içinde belirli düzeylerde risk oranına sahiptir. Ancak ani gelişen olaylarda ve zorunluluğun bulunduğu durumlarda, örgütsel kaynakları yönlendirme görevini taşıyan yöneticilerin hem isabetli ve hızlı kararlar vermeleri hem de örgütsel israfı engelleyecek etkin kararlar vermeleri her daim kendilerinden beklenen en akılcı yol olarak belirtilmektedir.

Bir sorunla karşı karşıya kalan bireyin vereceği karardan yaşayacağı kaygı düzeyi; var olan sorunun önemine ve karardan vazgeçme olasılığının yüksek olmasına bağlıdır. Gündelik hayatımızdaki birçok sorunla ilgili vermiş olduğumuz kararlarda kaygı düzeyimiz düşüktür. Ancak şimdiki ve gelecekteki yaşantıyı etkileyecek kararların getiri ve götürüleri hayatın şekillenmesinde önemli ölçüde rol sahibi oldukları için, bireyler için bu tür kararların kaygı düzeyi de yüksek olacaktır. Bu nedenle bu tür kararları ayrıntılı bir şekilde analiz etmek, üzerinde çok düşünerek ve araştırma yaparak belirli bir süreç sonucunda kararı vermek yerinde bir davranış olacaktır. Çünkü kimi zaman verilen kararların geri dönüşü olmayabilir ya da risk oranları yüksek olduğu için örgütte ciddi boyutlarda kaynak ve zaman maliyetine sebep olabilirler (Bacanlı ve Yayla, 2011: 1150). Dolayısıyla; bu tür risk oranı yüksek stratejik nitelik gösteren kararları verme aşamasında ayrıntılı analizler ve karşılaştırmalı çıkarımlar yaparak en uygun kararı vermek örgütsel verimliliği de olumlu yönde etkileyecektir.

3. KARAR VERME STİLLERİ VE BAŞLICA YAKLAŞIMLAR

Çeşitli alternatifler arasından en uygun seçimin yapılarak belirsizlikleri azaltma süreci olarak tanımlanan karar verme anında birey, sadece belirli standartlara göre değil, etkilendiği birçok değere göre karar verebilmektedir. Bu sebeple karar vericilerin seçim işlemi sırasında tercih ettikleri alternatifin genellikle değerleri, istekleri, yaşam tarzları, beklentileri, hedefleri ve tercihlerine en uygun alternatif olduğu ileri sürülebilir.

Karar verme stili, bireyin daha önceki tecrübelerine dayanarak öğrendiği, alışkanlık haline getirdiği ve karar verme durumu ile karşılaştığı anda sergilemiş olduğu bir davranış tarzıdır (Scott ve Bruce, 1995: 820). Başka bir tanımlamaya göre; karar verme stili, karar verme sürecinde yaşanan bir olaydan etkilenen yöneticinin sergilemiş olduğu karakteristik bir davranıştır (Hulderman, 2003: 4).

Phillips ve arkadaşları, karar verme stilini tanımlarken; bireylerin kendi bireysel özelliklerine göre farklı karar verme stillerini tercih ettiklerini öne sürmüşlerdir ve karar verme stilini bireylerin herhangi bir kararı verme anında sergilemiş oldukları yaklaşım, tepki ve eylemler olarak tanımlamışlardır (Phillips v.d., 1984: 497-502).

Shermerhorn, karar verme stillerini bireylerin düşünce stilleri ile bütünleştirerek olaylar üzerinde karara varırken kurallı düşündüklerini ya da sezgilerini temel alarak düşünebildiklerini ileri sürmüştür. Bu bağlamda kurallı düşünenlerin sorunlara akılcı ve analizci bir tutum sergileyerek yaklaştıklarını, kararlarını vermeden önce de ayrıntılı bir analiz yaparak sonuca vardıklarını ileri sürmüştür. Diğer taraftan sezgisel düşünen bireylerin ise; sorunlara karşı daha esnek ve uyumlu bir yaklaşım sergilediklerini karar verme aşamasında ise daha çok tecrübe ve sezgilerini kaynak olarak hızlı kararlar verdiklerini ileri sürmüştür (Schermerhorn, 2010: 157). Dolayısıyla örgütler açısından en doğru kararı verebilmek için, örgütsel standartlar oluşturulurken bireyin sezgilerinden daha az oranda etkilenebileceği şekilde hareket edilmesi durumu, etkili kararların oluşturulmasında önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Karar verme sorunuyla karşı karşıya kalan yöneticilerin birbirlerinden farklı stiller gösterdiğini öne süren Osipow ve Walsch (1994) 'a göre ise karar verme stilleri yöneticilerin belirli bir karar verme anında soruna nasıl yaklaştıklarını açıklayan

bireysel davranışlardır. Birbirlerinden farklı karar verme stillerinin var olmasından dolayı yöneticilerin başarılarının değerlendirilebilmesi için karar vermenin önemli bir faktör olduğu ileri sürülebilir. Yöneticinin kullanmış olduğu karar verme stilinin bilinmesi durumunda, karar vermesi gereken durumlarda nasıl hareket edeceğini öngörmek mümkün olacaktır (Torres ve Augusto, 2017: 11). Kişilik yapısının karar verme stili ile ilişkisinin farkında olan örgütler, yöneticilerinin kişilik yapısı ile ilgili bilgi sahibi olarak kendilerinin ve alınacak kararların nasıl yönlendirileceği konusunda öngörü sahibi olabilmektedirler.

Karar verme stilini genel olarak tanımlamak gerekirse; bireyin karar verme anında var olan soruna yaklaşım aşamasında tercih ettiği ya da uyguladığı bireysel stildir (Taşdelen, 2002: 8). Buradan hareketle karar verme stilinin, bireyin doğuştan gelen kişisel özellikleri ile tüm yaşantısı boyunca edinmiş olduğu tecrübelerinin toplamından oluşan bireysel stilini yansıttığını belirtmek yerinde olacaktır.

Bireysel karar verme stillerinin, kişisel özellikler ile yakından ilişkili olduğu ileri sürülebilir çünkü bireylerin, karar vermenin gerektirdiği durumlarda eldeki bilgileri özümseyerek bu bilgilerden gerekli olanları ayırıp kullanmaları aşamasında temel aldıkları kaynak bilişsel stilleridir. Dolayısıyla bireysel özelliklerin bilişsel stilleri, bilişsel stillerin ise karar verme stillerini etkilediği öne sürülebilir. Karar verme stillerinin bireysel özellikler yanında aynı zamanda sosyo-kültürel faktörlerden de etkilendiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda, bireylerin aile üyelerine, arkadaşlarına, yakın çevrelerine karşı kendilerini sorumlu hissettikleri ve bu yaşadıkları sorumluluk hissini nasıl karar vereceklerini etkilediği bilinmektedir (Avşaroğlu ve Üre, 2007: 94). Özel bir karar verme probleminin çözümü için hangi karar stratejisinin etkili olarak kullanılacağı karar probleminin, bireyin ve sosyal koşulların özelliğine bağlıdır (Taşdelen, 2001: 40-42).

Yöneticilerin karar verme sürecinde karşılaştıkları sorunlara farklı açılardan yaklaştıkları kabul edilmektedir. Kimi karar vericilerin olaylara ilişkin çok yönlü bilgi sahibi olarak analitik karar verme yaklaşımı sergiledikleri, kimi karar vericilerin anlık sezgilerine dayanarak karar verdikleri, kimi karar vericilerin kararlarında başkalarının yönlendirmelerini dikkate alarak karar verdikleri, kimi karar vericilerin ise karar anında başkalarından tamamen bağımsız kararlar verdikleri gözlemlenmektedir.

Yöneticilerin birbirlerinden farklı karar stilleri gösterdiğinin bilindiği göz önüne alındığında; kimi yöneticilerin karar verme sürecine anında başlamayı tercih ettiği, kimilerinin ise karar verme sürecinden kaçınmayı tercih ettiği bilinmektedir. Yöneticilerin çoğu zaman birbirlerinden farklı özellikler gösteren karar stilleri kullanmalarının, daha çok motivasyonel ve bireysel farklılıklarından kaynaklandığı, tüm bu özelliklerinin de zekâlarından ve algısal yeteneklerinden bağımsız olarak geliştiği öne sürülmektedir (Galotti v.d., 2006: 630).

Yöneticilerin birbirlerinden farklı karar verme stilleri göstermelerinin nedeninin, bireysel özellikleri ve tecrübeleri olduğu gerçeğinden hareketle Driver (1990), karar verme stilinin öğrenilmiş bir alışkanlık olduğunu ileri sürmüştür ve karar verme sürecinde sorunun tanımlanmasından karar verme aşamasına ginceye dek kullanılan tüm bilgilerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasındaki farklılıkların bireysel özelliklerdeki farklılıklardan kaynaklandığını savunmuştur. Karar verme stillerinin ilişkili olduğu bireysel özellikler incelendiğinde; yöneticilerin problem çözme yeteneği, mesleki olgunluk düzeyi, kimlik statüsü, karar verme stratejileri, algılanan anne-baba tutumu, cinsiyeti, sosyo-ekonomik düzeyi, kendini algılama biçimi, problemlerle başa çıkma düzeyi gibi konularla yakından ilişkili olduğu belirlenmiştir (Balkis, 2007: 70).

Birçok ülkede karar verme stilini etkileyen faktörler ile ilgili yapılan çalışmalarda cinsiyet değişkeninin karar verme stillerini önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir

(Mattosa v.d., 2015: 686). Ayrıca karar verme görevini yerine getirme tarzı, bilişsel becerilerindeki farklılıklar, öz değerlendirme ve öz denetim konusundaki farklılıkların da karar verme stillerini etkilediği öne sürülmektedir (Ölçüm ve Titrek, 2015: 1937).

Örgütsel faaliyetler açısından önemi yüksek olan karar verme stillerinin karar verme sürecini ve sonuçlarını etkileyen önemli faktörler olduğu bilinmektedir. Yöneticilerin verdikleri kararların niteliğini ise onların kişilik yapılarının yanı sıra; tüm örgüt içi ve örgüt dışı faktörlerin etkilediği göz önüne alınırsa bu faktörlerin önemle üzerinde durulması gerektiği ileri sürülebilir (Gati ve Asher, 2001: 54). Dolayısıyla yöneticilerin uygulamış oldukları karar verme stili ile başlayan karar süreci, örgütsel sonuçları da önemli ölçüde şekillendirip yönlendirmektedir denilebilir.

Karar vericilerin neye göre ve nasıl karar verdikleri ile ilgili yapılmış çalışmalardan söz etmek gerekirse: Dunham ve Pierce (1989) karar verme sürecinde yaşanan bireysel farklılıkların karar verme hızı ve sahip olunan bilginin derecesinden kaynaklandığını belirtirlerken, Rachlin (1989) yöneticilerin çeşitli alternatifler arasından seçim yaparken tüm alternatiflerin karşılıklı ağırlığını ve olasılığını değerlendirerek bilgiye ulaşabildiğini belirtmiştir. Payne v.d. (1993) ise bir çözüme ulaştırılması gereken sorunun özelliğinin, yöneticilerin kişilik yapılarının ve sosyal faktörlerin karar vericilerin farklı karar verme stilleri göstermelerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir (Taşdelen, 2002: 27).

Örgüt çalışanlarının motivasyonel ve bireysel farklılıkları ile risk altında bulunma durumları karar verme hızlarını etkilemektedir. Bu sebeple yüksek risk altındaki bireylerin bilgi sahibi olmaya daha az zaman ayırarak daha hızlı karar verme eğiliminde oldukları ileri sürülmektedir (Taşdelen, 2001: 40-42). Yöneticiler tarafından verilen kararların örgütsel yapının özellikleri ile uyumlu olduğu gerçeğinden hareketle örgütsel yapının özellikleri ile üst yöneticiler tarafından verilen karar stilleri arasında doğrusal bir ilişki olduğu öne sürülmektedir (Hafız ve İsmail, 2015: 357). Bununla birlikte karar verme stiline örgütsel yapıya uygun olarak alınabilmesinin karar verme sürecinin düzgün işlemesiyle doğru orantılı olduğu ileri sürülebilir. Tüm bunların yanı sıra; memnuniyetsizlik, aşırı stres, aşırı denetlenme duygusu ve görevden kaçınma eğilimi gibi etkenler karar sürecini sonlandırarak karar vermekten kaçınma eğilimine doğrudan sebep olmaktadır (Pellerone, 2015: 1345). Örgütsel ortamın demokratik ve adil bir ortam olup olmaması karar vericilerin verdikleri kararların niteliğini olumlu ya da olumsuz yönlü olarak etkilemektedir. Dolayısıyla karar vericilerin örgütsel ortamdan memnuniyetlerinin artmış olması verdikleri kararların uygulanabilirliğini ve etkinliğini de arttırmaktadır.

Karar verme stilleri ile ilgili literatür incelendiğinde bu konuda yapılmış farklı sınıflandırmaların bulunduğu ve karar verme sürecinde yöneticilerin kullandığı tüm farklı karar verme stillerinin örgüte sağlayacağı verimlilik düzeylerinin de aynı olmayacağı görülmektedir. Karar verme ile ilgili literatürde yapılan tüm sınıflandırmaların birbirlerine içerik olarak benzerlik göstermesinin yanı sıra, ayrıntılara inildiğinde bu konuda yapılmış farklı analizlerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu tanımlardan ana hatlarıyla bahsetmek gerekirse; Doktor ve Hamilton (1973) karar verme stillerini tanımlarken bireylerin kendilerine özgü karakteristik davranışlarının, algılarını ve entellektüel düzeylerini oluşturan bilişsel stillerinin bir yansıması olduğunu belirtmişlerdir (Doktor ve Hamilton, Akt; Tambe v.d., 2000: 71).

Kuzgun (1992), karar vericilerin stilleri ile ilgili yapmış olduğu sınıflamayı dörde ayırmıştır: seçenekler üzerinde yeterince düşünmeden içinden geldiği gibi karar vermenin iç tepkisel karar verme stili olduğunu, karar verme aşamasında tüm alternatifleri araştırıp faydalı ve zararlı yönlerini belirlemenin mantıklı karar verme stili olduğunu, bireyin kendi kendine kimseye danışmadan karar vermesinin bağımsız karar

verme stili olduğunu, hiçbir kararından emin olmadan karar verme ve bu yüzden sürekli kararı değiştirme eğiliminde olmanın da kararsızlık stili olduğunu belirtmiştir (Taşdelen, 2002: 27).

Izgar ve Yılmaz, karar verme stillerini yöneticilerin sorunlara yaklaşımlarında göstermiş oldukları bireysel tepki ve eylemleri olarak tanımlamışlardır. Bireylerin karar verme sürecinde dikkatli, kaçınmacı, erteleyici ve panik olmak üzere dört farklı karar verme stili yaklaşımı sergilediklerini öne sürmüşlerdir. Dikkatli karar veren bireylerin karar verme faaliyetini gerçekleştirmeden önce konuyla ilgili olan tüm bilgilere ulaşarak tüm alternatiflerin ayrıntılı ve dikkatlice analizini yaptıktan sonra seçim yaptıklarını, kaçınmacı karar veren bireylerin karar verme faaliyetini başkalarına yükleme eğiliminde olduklarını ve karar verme sorumluluğundan kaçınarak karar vermekten kurtulmaya çalıştıklarını, erteleyici karar veren bireylerin herhangi bir sebebe dayandırmadan karar verme faaliyetini sürekli geciktirip erteleme eğiliminde olduklarını, panik karar veren bireylerin ise sorunla karşılaşma anında kendilerini zaman baskısı altında hissetmeleri sebebiyle herhangi bir analiz yapmadan aceleci tavırlar sergileyerek çözüme ulaşmak amacıyla hızlı kararlar verdiklerini öne sürmüşlerdir (Izgar ve Yılmaz, 2007: 343).

Harren (1979), karar verme stillerini bağımlı, sezgisel ve rasyonel karar stilleri olarak üç farklı sınıfta değerlendirmiştir. Bu bağlamda rasyonel ve sezgisel karar verme eğiliminde olan yöneticilerin kendilerine ait olan bir kararın uygulanması durumunda bireysel sorumluluklarının farkında olarak hareket ettiklerini, ancak bağımlı karar verme eğiliminde olan yöneticilerin kararlarının sorumluluklarını örgütün başka çalışanlarına yansıttıklarını öne sürmüştür. Bunun yanı sıra; rasyonel karar verme eğiliminde olan yöneticilerin dikkatli, sorgulayıcı, temkinli bir yaklaşım sergilerken, sezgisel karar veren yöneticilerin karar verme eğiliminde olan yöneticilerin ise karar verme sürecinde diğer yöneticilere nazaran daha etkin olduklarını önsözlerine güvenerek karar verdikleri için daha hızlı kararlar aldıklarını öne sürmüştür. (Taşdelen, 2001: 41).

Harren'in sınıflandırmasında; önceden tasarlayarak karar vermenin akılcı karar vermeyi, bireysel hislere ve düşüncelere dayalı olarak karar vermenin sezgisel karar vermeyi, başkalarından gelecek olan fikirler doğrultusunda ve beklentilere göre karar vermenin bağımlı karar vermeyi ifade ettiği görülmektedir (Haren, Akt; Mau, 2000: 366). Bu bakımdan karar verme noktasında kullanılan kaynağın niteliğine bağlı olarak kararlar farklı isimlendirilmektedir. Kullanılan kaynakların çeşitliliğinin artmış olması karar verme ile ilgili yapılan sınıflandırmaları da çeşitlendirmektedir.

Rowe ve Mason (1987) ise değişken özellikler sergileyen dört farklı karar verme stili tanımlamışlardır. Bunlar (Park, 1996: 14):

- ✓ Direktif (directive): Otoriter, kişisel olmayan ve güç odaklı
- ✓ Analitik (analytical): Entellektüel, kişisel olmayan ve kontrol odaklı
- ✓ Kavramsal (conceptual): Anlayışlı, istekli, kişisel, uyumlu ve esnek
- ✓ Davranışsal (behavioural): Toplumsal, arkadaşça, destekleyici karar stilleridir.

Literatürde karar verme stillerinin sınıflandırılmasına yönelik olarak çok farklı özellikler gösteren sınıflandırmalar yapılmıştır. Karar verme stilleri ile ilgili olarak yapılan tüm bu sınıflandırmalar ayrıntılı olarak analiz edildiğinde tüm sınıflandırmaların içerik olarak birbirlerine benzer stiller olduğu ya da birbirlerini tamamlayıcı stiller olduğu dikkati çekmektedir. Literatürde karar stilleri ile ilgili olarak yer alan sınıflandırmalardan biri olarak değerlendirilen Dinklage'in karar stilleri yaklaşımı sekiz farklı türde karar stili olduğunu ileri sürmektedir. Dinklage, herhangi bir karar verilen veya herhangi bir karar verilemeyen stiller olarak iki ana gruba ayırarak yaptığı

sınıflandırmada kaderci, itaatkâr, erteleyici, pratik karar vermenin karar verilemeyen stiller içerisinde değerlendirildiğini; düşüncesizce, mücadele ederek, planlı ve sezgisel karar vermenin ise karar verilen stiller grubunda yer aldığını öne sürmüştür (Dinklage, Akt; Köksal v.d., 2007: 133-146).

Karar verme ile ilgili yapılan sınıflandırmalar her ne kadar örgütsel sorunlara çözüm getirmesi ve konuya açıklık getirmesi bakımından aynı etkinliği sağlamasa da karar verme konusunda yöneticilerin ya da bireylerin birbirlerinden farklı stiller geliştirdiklerini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla karar verme stilleri ile ilgili olarak tüm örgütlerde ya da yönetsel pozisyonlarda kullanılabilecek genel geçer stillerden söz etmek olası değildir çünkü her bir araştırmacının farklı sorunlara yönelik olarak geliştirdiği stiller temelde ve ayrıntıda birbirinden farklı olabilmektedir.

Karar verme stilleri ile ilgili genel bir sınıflandırma yapılacak olursa birçok kaynaktan ortak olarak geçen ve diğer sınıflandırmalara göre uygulanabilirliği daha yüksek olan bazı yaklaşımlar aşağıda genel hatlarıyla belirtilmiştir (Tekin, 2009: 74):

Tablo 1. Karar Verme Stilleri İlişkin Başlıca Yaklaşımlar

Yaklaşımlar	Karar Verme Stilleri
Dinklage Yaklaşımı	✓ İç tepkisel ✓ Kaderci ✓ Boyun Eğici ✓ Erteleyici ✓ Bocalayıcı ✓ Planlı ✓ Sezgisel ✓ Tutuk ✓ Kararsız ✓ Gerçeklerden kaçan ✓ Riske Girmek İstemeyen ✓ Bağımsız
Arroba Yaklaşımı	✓ Düşünmeden ✓ İtaatkâr ✓ Mantıklı ✓ Duygusal ✓ Sezgisel ✓ Tereddütlü
Harren Yaklaşımı	✓ Rasyonel ✓ Sezgisel ✓ Bağımlı
Kuzgun Yaklaşımı	✓ Bağımlı ✓ Kararsız ✓ Mantıklı ✓ İç tepkisel
Scott & Bruce Yaklaşımı	✓ Rasyonel ✓ Sezgisel ✓ Bağımlı ✓ Kaçınma ✓ Kendiliğinden-Anlık

3.1. Dinklage Karar Verme Stili

Birçok araştırmaya konu olan ve Dinklage (1967) tarafından ilk olarak isimlendirilen, yöneticilerin karar verme sürecinde kullandıkları farklı karar verme stilleri şunlardır (Tekin, 2009: 75):

- ✓ İç tepkisel karar verici: Seçenekler üzerinde fazla düşünmeden karşısına çıkan ilk seçeneği kabul eden birey, duygularının onu doğru yönlendireceğini düşünerek

içinden geldiği gibi ve hoşuna giden seçeneğe göre karar verir yani. Bireyin tercihlerini etkileyen en önemli etken duyguları ve istekleridir. "Şimdi karar ver, sonra düşün" anlayışıyla hareket eden iç tepkisel özelliğe sahip bireyler karşılarına çıkan ilk seçeneğe yönelmekte, kararları ani olmakta ve uyarıldıkları anda düşünmeye vakit ayırmadan ani tepki vermektedirler.

- ✓ Kadercı karar verici: "Şimdiye kadar ne oldu ki, bundan sonra ne olacak" düşüncesiyle hareket eden yöneticiler, problemin çözümünü sağlayacak karar verme faaliyetini çevresel olay ve koşullara göre gerçekleştirirler ya da kadere bırakırlar.
- ✓ Boyun eğici karar verici: Karar verirken başkalarının plan veya önerilerine boyun eğen ve kendi yerine başkalarının karar vermesini isteyen kişiler, kendi kararlarını verirken diğer kişilerin planları ile hareket etme eğilimi gösterirler. "Karar sizinle uyuşuyorsa benimle de uyuşuyor" anlayışıyla hareket eden bu tip kişiler, kendi görüş ve iradelerinden ziyade başkalarının irade ve görüşlerine itaat ederler.
- ✓ Erteleyici karar verici: "Bu konuları daha sonra düşünelim" düşüncesiyle hareket eden bu kişiler karar vermeyi erteleyerek sorunun üzerinde ayrıntılı düşünmeyi ve harekete geçmeyi sonraki bir tarihe ertelemeyi tercih etmekte ve sorunun çözümünü askıda bırakmaktadırlar.
- ✓ Bocalayıcı karar verici: Bu tip kişiler, sorunun çözümünü sağlayıcı seçeneklerle ilgili bilgi toplamaya ve üzerinde ayrıntılı düşünmeye çok zaman harcarlar. Genellikle bu tip kişiler topladıkları verilerin fazlalığı sebebiyle karmaşık bir durum yaşayarak aşırı bilgi yükü içerisinde kaybolurlar ve karar vermekte zorlanırlar.
- ✓ Planlı karar verici: Biliş ve duyguları arasında bilinçli bir dengeleme yapma yoluyla mantıklı bir yaklaşımı temel alarak akılcı kararlar veren bu tip bireyler, kendilerini belirli bir hedefe ulaştıracak seçenekleri akılcı yoldan ve sistematik olarak düzenleme yeteneğine sahiptirler. Seçenekleri birbirleri ile karşılaştırdıktan sonra ya kendilerine en fazla yarar getirecek olan seçeneği kabul ederek risk alabilmekte ya da her iki seçeneği eşit olarak değerlendirebilmektedirler. Bu stili benimseyen bireyler kendilerini belirli örgütsel hedeflere ulaştıracak seçenekleri analiz ederek örgütsel amaçlarla fırsat ve olanaklar arasında bir denge oluşturacak en uygun seçeneği bulmaya çalışırlar.
- ✓ Sezgisel karar verici: Belirli bir kararın doğruluğundan emin olan ve karar verme konusunda kısmen mistik değerlere, kısmen bilinçaltı güdülere ağırlık veren bir yaklaşım sergileyen bireyler, düşünmeden hareket etmeye yatkındırlar ve sezgilerine göre karar verirler.
- ✓ Tutuk karar verici: Karar verme sorumluluğunu kabul eden ancak bir karar verme eylemini zamanında gerçekleştiremeyen bu bireyler, karar verme konusunda kolay kolay harekete geçememekte ve karar vermekte zorlanmaktadırlar. Bir karar verme planı yapamayan ve erteleme kararı da veremeyen bireyler, "ne yapacağımı biliyorum fakat henüz onunla ilgilenmiyorum" düşüncesindedirler. Karar vermeleri gerektiğinin bilincinde olan bu bireyler, bilgi toplamaktan ve seçenekler üzerinde düşünmekten kaçınarak bir karar verme planı yapamamakta erteleme kararı da verememektedirler. Sonuç olarak bu durum karar verme konusunda güçlük çekmelerine neden olmaktadır.

- ✓ Kararsız karar vericiler: Bu stili benimseyen bireyler, verdikleri kararı değiştirmeyi istemekte ve vermiş oldukları hiç bir karardan hoşnut olmamaktadırlar.
- ✓ Gerçekten kaçan karar vericiler: Bireylerin bir karardan ya da bir cevap vermek için gerekli olan araştırmayı yapmaktan kaçındıkları durumdur.
- ✓ Riske girmek istemeyen karar vericiler: Bu stili benimseyen bireyler risk oranı en düşük olan seçeneklerin belirlenmesi sonucunda seçenekleri sürekli eleyerek hareket ederler.
- ✓ Bağımsız karar vericiler: Bu stili benimseyen bireyler karar verme faaliyetini gerçekleştirirken başka bireylerin etkisi altında kalmadan kendi kendilerine karar verirler.

Bazı karar kuramcıları, kararsızlığın kaçınılması gereken ayrı bir olgu olduğunu ve örgütsel sorunlarla baş etme konusunda kararsızlık stilini kullanan yöneticilerin verdikleri kararların potansiyelinden emin olmayan ve bundan da rahatsızlık duyan bireyler olduklarını öne sürmüşlerdir. Bunların yanı sıra, örgütsel sorunların çözümü amacıyla kullanılan birçok karar verme stilinden en etkin olan stilin ise mantıklı karar verme stili olduğunu öne sürmüşlerdir (Bacanlı, 2006: 67). Çünkü mantıklı karar vermede yönetici, sahip olduğu bilgiyi çok yönlü analiz sürecinden geçirdikten sonra örgütün sahip olduğu tüm kaynakları etkin bir şekilde kullanarak örgütsel amaca ulaştırmak üzere çaba sarf edecektir ve bu sayede hem örgütün sahip olduğu kaynaklara hem de örgüt yapısına en uygun kararları vererek verimlilik sağlanmasına katkı sunacaktır.

Karar verme stilleri ile ilgili yapılmış araştırmalar yöneticilerin karar verme sürecinde birbirlerinden farklı yöntemler geliştirdiklerini göstermektedir. Bu farklılıkların da daha çok yöneticilerin kişisel özelliklerinin, tecrübelerinin ve yeteneklerinin birleşmesinden kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Bu düşünceden hareketle, yöneticilerin örgütsel sorunlarla baş etme konusunda birbirlerinden farklı özellikler gösteren karar verme stillerini kullandıkları ve bu stillerin farklılığının çoğu zaman bireysel özelliklerinden kaynaklandığı ileri sürülebilir (Tümer, 1999: 37).

3.2. Arroba Karar Verme Stili

Arroba (1977) karar verme stilleri konusunu yön gösterme ve bilgi verme olarak yorumlayarak karar verme stillerini kendi içinde aktif ve pasif olarak sınıflandırmıştır. Bunun yanı sıra; yöneticinin verdiği kararın subjektif olarak önemlilik derecesinin, tercih yapabilme özgürlüğünün ve karar verebilme konusunda sahip olduğu tecrübe düzeyinin de kullanacağı stil üzerinde önemli etkileri olduğunu ileri sürmüştür (Coscarelli v.d., 1995: 384-385; Tambe ve Krishnan, 2000: 3).

Karar verme stilleri konusunda yöneticiler ve işçiler arasındaki farklılıkları araştırmak amacıyla sanayi tesislerinde inceleme yapan Arroba'nın (1978) karar verme stilleri ile ilgili sınıflandırması aşağıdaki gibidir (Nas, 2006: 72-73; Coscarelli v.d., 1995: 384-385; Tambe ve Krishnan, 2000: 69-79):

- ✓ Düşünmeden karar verme stili: Örgütsel önemi çok yüksek olmayan ve daha çok rutin konularda alınan kararları verirken yöneticiler, karar vermeyi gerektiren durumlar için ya az düşünmeyi tercih etmektedirler ya da üzerinde düşünülecek kadar önemli olmadığını kabul etmektedirler. Bu stil yöneticilerin, kararlarını objektif herhangi bir kritere dayandırmadan ve hiç düşünmeden vermeleri durumunu yansıtmaktadır.

- ✓ İtaatkâr karar verme stili: Karar verici pozisyonundaki yöneticinin kararlarını verirken başkalarına benzer hareket etmeye çalıştığı veya aynı konuda alınmış daha önceki kararlara uyumlu olmaya özen gösterdiği dolayısıyla pasif bir tutum sergilediği karar verme stilidir. Bu anlayışta olan karar verici, 'benden istendi ben de yaptım' anlayışına göre hareket etmekte ve karar verirken başkalarının beklentileriyle uyumlu kararlar almaya özen göstermektedir.
- ✓ Mantıklı karar verme stili: Karar verme konusunda nesnel ve mantıklı olma temelinden hareket edilen bu stilde, içinde bulunulan duruma göre örgütsel amaçlar analiz edilip gözden geçirildikten sonra tüm alternatifler ve yöntemler nesnel açıdan değerlendirilmeye çalışılır ve örgütün içinde bulunduğu duruma uygun olan en iyi seçeneğin hangisi olduğuna karar verilir. Bu stilde kararlar ya örgütün içinde bulunduğu duruma göre ya da daha önceden belirlenen amaçlara göre verilir.
- ✓ Duygusal karar verme stili: Duygusal karar verme stilinde karar verici pozisyonundaki yönetici, kararlarını verirken duygularının onu yönlendirmesine izin verir. Başka bir ifadeyle eldeki alternatifler çeşitli açılardan değerlendirilse ve bir sonuca gelinse bile yöneticinin son aşamada verdiği kararlar beğendiği veya beğenmediği durumlara göre yani öznel kriterlere göre sürekli değişmektedir.
- ✓ Sezgisel karar verme stili: Sezgisel karar verme stilinde yönetici, karar verme faaliyetini aktif olarak gerçekleştirmesine karşın iç sezgilerine de bağlı olarak hareket etmektedir. Karar verme aşamasında daha çok iç yönelimlerine ve içsel hakkaniyet hissine göre hareket eden yönetici, 'neden böyle yaptım bilmiyorum', 'fakat doğru hissetmişim' veya 'kaçınılmaz göründü' gibi düşünerek hareket etmektedir ve bu stili benimseyen yönetici için asıl kriter kendi doğrularıdır.
- ✓ Tereddütlü karar verme stili: Tereddütlü karar verme stilinde yönetici kesin karara ulaşana kadar doğru seçeneği belirleme konusunda tecrübe kazanamamış olması sebebiyle net kararlar verememektedir. Karar verme konusunda tereddütlü ve erteleyici bir yaklaşımın sergilendiği bu stilde, örgütsel amaçları gerçekleştirecek kararlar ya verilememekte ya da mümkün olduğunca ertelenmeye çalışılmaktadır.

3.3. Harren Karar Verme Stili

Karar verme stilinin, bireyin karar verme anında sergilemiş olduğu tipik davranışlar olduğu ve kişilik özelliklerini yansıtan bir durum olduğu birçok çalışmada öne sürülmektedir (Tekin, 2009: 76). Harren, üniversite öğrencilerine bir uzmanlık alanında ve meslek seçiminde kariyer yollarını çizmelerine yardımcı olabilecek danışmanlık ve rehberlik yapacağını öngören karar verme stilleri belirlemiştir. Harren, Dinklage (1969) tarafından öne sürülen karar verme stillerini özetleyerek üç farklı stile indirgemıştır (Coscarelli v.d., 1995: 385-386). Harren (1979), tarafından geliştirilen yaklaşımda tanımlanan üç farklı karar verme stili aşağıdaki gibidir (Westcot, 1991: 29; Nas, 2006: 83-84):

- ✓ Rasyonel stil: Rasyonel stildeki karar vericiler mantıklı, bilinçli, tasarlayıcı, gelecek yönelimli ve kendilerini sorgulayıcı karar vermeyi tercih etmektedirler. Birbirini etkileyen bir dizi kararın birbirleri üzerindeki etkilerinin belirlenebilmesi, birbirinin devamı olan kararların başlangıç ve bitiş noktaları ile ilgili bilgi sahibi olunabilmesi dikkatli bir analiz yapmayı gerektirmektedir. Bu bilgiye sahip olan rasyonel stildeki karar vericiler, verecekleri kararların sonuçlarından haberdar oldukları için ve örgütün geleceğini verdikleri kararlar

ile kontrol edebileceklerine inandıkları için verdikleri kararların sorumluluğunu sonuna kadar üstlenmeyi tercih ederler.

- ✓ Sezgisel stil: Sezgisel stilde karar vericiler, örgütün gelecekte karşılaşması ihtimali olan olaylar veya durumlarla ilgili yaşanan bilgi eksikliğinden dolayı gelecekle ilgili tahminlerde bulunamazlar. Bu tip yöneticiler genellikle, örgütsel kararlar ile ilgili alternatifleri değerlendirerek akılcı analizler yapmaktan ziyade duygularına, hayallerine ve duygusal tatminlerine göre karar verirler yani bilgi edinmek için özel bir çaba sarf etmezler. İç tepkisel davranarak duygularına göre hareket eden sezgisel karar vericiler, içinde bulundukları zamana odaklanarak ve duygularını temel alarak hızlı kararlar vermektedirler. Özetle sezgisel stilde karar vericiler, nasıl hissettiklerini temel alarak karar verme eğilimi göstermektedirler.
- ✓ Bağımlı stil: Ağırlıklı olarak başkalarının beklentilerine, beğenilerine ve fikirlerine dayanarak karar verilen bu stilde yöneticiler, uyumlu ve pasif bir yaklaşım sergilemekte; dolayısıyla vermiş oldukları kararlar için herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedirler. Kararlarını mümkün olduğunca ertelemeye çalışan bağımlı karar vericilerin, örgütsel tatmin düzeyi de buna bağlı olarak düşmektedir. Bu tip karar vericilerin, toplumsal çevreleri tarafından yüksek oranda onaylanma ihtiyacı kararlarının sorumluluğunu başkalarına yüklemelerine neden olmaktadır.

Özetle bakıldığında Harren, üç farklı mesleki karar verme stili olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda bağımlı karar vericilerin genellikle kararlarının sorumluluklarını başkalarına yansıttığını, buna karşılık rasyonel ve sezgisel karar vericilerin kendi kararlarında sorumluluk üstlenmeyi tercih ettiklerini öne sürmüştür. Ayrıca rasyonel karar vericilerin, genellikle dikkatli ve temkinli bir yaklaşım sergilerken, sezgisel karar vericilerin karar verme faaliyetini gerçekleştirme aşamasında başkalarına nazaran daha hızlı harekete geçtiklerini ve temel doğrular için sezgilerini kullandıklarını savunmuştur (Taşdelen, 2001: 41). Karar verme stillerinin birbirlerinden farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaları, hem karar vericilerin doğuştan gelen ve birbirlerinden farklı niteliklerde olan özelliklere sahip birer sosyal varlık olmalarından hem de karşılaştıkları durumlarda sergilemiş oldukları tavırların içerik olarak birbirlerinden farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra; yöneticilerin karşılaştıkları problemlerin ve örgütsel atmosferlerin kimi zaman birbirlerinden farklılık göstermeleri durumu da karar verme stilleri ile ilgili farklı sınıflandırmaların yapılmasına sebep olmaktadır.

3.4. Kuzgun Karar Verme Stili

Karar verme stili, bireyin bir soruna yönelik olarak karar verme yaklaşımını ve karar verirken izlediği yöntemleri içinde barındıran bir uygulamadır. Bu açıdan bakıldığında yöneticilerin kullandıkları karar verme stiline, karara varıncaya dek izlemiş oldukları yöntemlerden ve kişilik özelliklerinden etkilendiği ileri sürülebilir. Karar verme sürecinin ne kadar etkin işlediği karar verme faaliyetini gerçekleştirecek yöneticinin kendisine ve örgütüne duyduğu güven ile doğrudan ilişkilidir (Kaşık, 2009: 9-11).

Kuzgun (1992), karar verme davranışlarını belirlerken karar verme stratejileri konusunda üç boyut esas almıştır;

- ✓ seçenekleri incelerken sistematik ve ayrıntılı inceleme yapma veya ani karar verme
- ✓ karar verirken isteklere öncelik verme veya başkalarının önerilerine öncelik verme

- ✓ karar verdikten sonra kararı değiştirmeme veya kararı sık sık değiştirme.

Kuzgun esas aldığı bu boyutlara göre dört farklı karar verme stili belirleyerek her bir karar verme stilini aşağıdaki gibi tanımlamıştır (Kuzgun ve Bacanlı, 2005: 1-12):

- ✓ Bağımlı: Kendi beklentilerine ve isteklerine önem vererek karar verme ya da başkalarına bağımlı olarak onların önerilerine ve doğrularına göre karar verme durumudur.
- ✓ Kararsız: Yöneticinin kendinden emin olmayarak verdiği kararı sürekli değiştirmeye eğilimli olması ya da ısrarcı ve sabit fikirli olması sebebiyle verdiği hiçbir karardan memnuniyet duymaması durumudur.
- ✓ Mantıklı: Yöneticinin, karar verme faaliyetini gerçekleştirirken onu karara götürecek tüm alternatifleri titizlikle inceleyip bilgi toplaması ve tüm alternatiflerin getiri ve götürülerini bir arada değerlendirmesi sonucu karar vermesi durumudur.
- ✓ İç tepkisel: Yöneticinin, karar verme faaliyetini gerçekleştirirken kendi beklentilerini temel alarak, kendisini tatmin edeceğini düşündüğü alternatifi tercih etmesi; yani alternatifler üzerinde tam düşünmeden içinden geldiği gibi davranması durumudur.

3.5. Scott ve Bruce Karar Verme Stili

Scott ve Bruce'e göre karar verici pozisyonundaki yöneticilerin, karar verme aşamasında topladıkları bilgileri ayrıştırıp özümsemeleri, yerleşik olan bilişsel stilleri sayesinde gerçekleşmektedir (Scott ve Bruce, 1995: Akt. Tekin, 2009: 77). Birey karşısına gelen sorunları çözüme ulaştırma noktasında, sorunun farklı yönleriyle ilgilenerek değerlendirmenin yanı sıra, kendi bireysel özelliklerini de dâhil ederek bir karar vermeyi ve çözüme ulaşmayı tercih etmektedir. Sorunun değerlendirilmesiyle başlayıp karara varılmasıyla sonuçlanan süreçte yönetici, hem doğuştan gelen bireysel özellikleri hem de tecrübeleri sayesinde öğrenmiş olduklarından faydalanmaktadır.

Karar verme stilleri ile ilgili yapılmış tüm tanımlamalarda, karar verme stili "yöneticilerin karar verme durumuyla karşılaştığı anda daha önceki tecrübelerle dayanarak göstermiş olduğu öğrenilmiş ve alışılmış bireysel tarzı" olarak tanımlandığı görülmektedir. Scott ve Bruce (1995), kendilerinden önce karar verme stilleri ile ilgili yapılmış tüm çalışmaları birleştirmeye çalışarak karar verme stilleri ile ilgili olarak yapılmış tanımlamaların, konunun kavramsal yapısını açık ve net olarak tanımlamadığını ve elde edilen verilerin konuyu kapsamlı bir şekilde açıklayamadığını öne sürmüşlerdir (Thunholm, 2004: 932-933).

Scott ve Bruce karar verme stillerini, karar verirken toplanan bilgiler ve düşünülen alternatifler sonucu önceki tecrübelerle dayalı olarak gelişen öğrenilmiş alışkanlık olarak tanımlamışlardır. Bireylerin bir karara varırken kendilerince alternatifleri tanımlamalarının ve bilgiyi analiz etme çalışmalarının, stiller arasında farklılıkların yaşanmasına sebep olduğunu ileri sürmüşlerdir. Scott ve Bruce, çeşitli analizler ve değerlendirmeler sonucu karar verme stillerini genel olarak kapsayan ve tüm ayrıntılarını içinde barındıran bir yaklaşım oluşturmaya çalışarak, Genel Karar Verme Stili'ni (GKVS) ortaya çıkarmışlardır. Scott ve Bruce (1995) karar verme üzerinde etkili olan faktörleri ele alırken, yöneticilerin örgütsel çevresi ve görev zorunlulukları gibi faktörlerden ziyade karar verme anındaki bireysel farklarıyla da ilgilenmişlerdir ve karar verme stilleri ile ilgili yapılmış çalışmaların ışığında karar verme stillerinin beş başlık altında incelenebileceğini öne sürmüşlerdir (Scott ve Bruce, 1995: 820):

- ✓ Rasyonel karar verme stili: Alternatiflerin araştırılarak mantıklı değerlendirmelere tabi tutulduğu, karar vermeye mantıksal ve yapısal bir yaklaşımın hâkim olduğu durumdur. Bireylerin karar verme aşamasında dikkatli bir tutum sergileyerek karar verilmesi gereken konu ile ilgili ayrıntılı analizler sonucu en uygun alternatifi tercih etmesi durumudur.
- ✓ Sezgisel karar verme stili: Karar vermede sezgilerin, içsel duyguların ve diğer soyut faktörlerin etkin olduğu dolayısıyla; yöneticinin sahip olduğu bilgiyi irdelemekten ziyade kendi önsezi ve duyularına güvenerek sezgisel karar verdiği durumdur. Sezgisel karar verme stiline sahip bireyler, diğer bireylere nazaran daha hızlıdır ve önsezilerini kullanarak hareket etmeyi tercih ederler.
- ✓ Bağımlı karar verme stili: Karar vermede başka bireylerin yönlendirme ve desteğinin etkin olduğu, yöneticinin başkalarının önerilerine ve yönlendirmelerine uyum sağlayarak bağımlı karar verme stili uyguladığı durumdur. Bağımlı karar verme stiline sahip bireyler, kararlarının sorumluluklarını genellikle başkalarına yansıtmayı tercih etmektedirler.
- ✓ Kaçınmacı karar verme stili: Yöneticinin karar verme faaliyetinden tamamen kaçınma eğilimi sergilediği ve karar vermeyi erteleme eğiliminin yoğun olarak yaşandığı durumdur.
- ✓ Kendiliğinden-anlık karar verme stili: Yöneticinin karar konusu üzerinde çok düşünmeden, alternatifleri değerlendirmeden ve ani bir şekilde karar verme davranışının belirgin olarak yaşandığı durumdur. Bu stile sahip bireyler, karar anında kendiliğinden ve koşullara uygun olarak doğal süreçte göre karar vermeyi tercih ederler.

Scott ve Bruce (1995) karar verme stilleri ile ilgili yapılmış çalışmaların ışığında, karar verme stillerinin davranışsal dayanaklar üzerine oturtularak beş başlık altında incelenebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu davranışlardan genel hatlarıyla bahsetmek gerekirse; ilk olarak kimi yöneticilerin alternatifleri çok yönlü araştırarak ve mantık süzgecinden geçirip ayrıntılı değerlendirmelere tabi tutarak rasyonel kararlar verdiklerini, ikinci tip yöneticilerin sahip oldukları bilgiyi irdelemekten ziyade yüksek oranda kendi önsezi ve duyularına güvenerek sezgisel kararlar verdiklerini, üçüncü tip yöneticilerin karar verme sürecinde başkalarının öneri ve yönlendirmelerine uyum sağlayarak bağımlı karar verme stili uyguladıklarını, dördüncü tip yöneticilerin karar verme faaliyetinden tamamen kaçınma eğilimi sergileyerek kaçınmacı karar verdiklerini ve son olarak beşinci tip yöneticilerin ise düşünmeden, alternatifleri değerlendirmeden ani bir şekilde karar vererek karar verme sürecini ansızın sonlandırma eğilimi anlamına gelen kendiliğinden-anlık karar verme stilini uyguladıklarını öne sürmüşlerdir (Hulderman, Akt; Taşdelen, 2002: 27).

Scott ve Bruce (1995) yapmış oldukları analizlerin sonucunda belirlemiş oldukları beş farklı karar verme stiliinin birbirlerinden tamamen bağımsız olan ancak farklı olmayan stiller olduklarını ve karar verme aşamasında yöneticilerin tek bir stil kullanmaktan ziyade tüm stillerin birbirleriyle iç içe girmiş bir kombinasyonunu kullandıklarını öne sürmüşlerdir (Thunholm, 2004: 932-933). Örgütlerin karşılaşmış oldukları sorunların çeşitliliği arttıkça alınan karar stilleri ve buna doğrusal olarak önerilen çözüm yöntemleri de çok sayıda çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla karşılaştıkları sorunların çözümünde sistematik olarak aynı stili kullanan yöneticilerin yanı sıra, her bir duruma özgü farklı stil kullanan veya herhangi bir sorunun çözümünde birkaç stili birlikte kullanarak çözüme ulaşmayı tercih eden yöneticilerin de bulunması gayet olası görülmektedir.

4. SONUÇ

Karar verici konumundaki birey, bulunduğu örgütü korumak ve örgüte faydalı çıktılar sağlamak istediğinde, önüne gelen sorunları çözme aşamasında performansını yüksek oranda harcayarak örgütsel kaynaklardan en verimli şekilde faydalanabileceği kararlar vermeye çalışır. Karar vericilerin birbirlerinden farklı stiller kullanarak sorunlara yaklaşım tarzı sergilemelerinin nedeni, hem bireysel tarzlarına en uygun karar stilini hem de örgütü doğru yönlendirecek en verimli çözüm yolunu belirleyebilmektir. Ancak burada önemsenmesi gereken nokta, bireyin karar verme stilini kullanma yoluyla örgütte verimliliğin sağlanması konusunda yüksek istek duymasının, örgütü benimsemesinin ve örgütte açık bir iletişim ortamı olduğuna inanmasının gerekliliğidir. Verdiği kararların etkili kararlar olduğunu gözlemleyen birey, hem kendisini hem de örgütünü başarıya yönlendirdiğini düşünecek bu durum onun verimliliğinde ve performansında artışlar görülmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Avşaroğlu, S., ve Üre, E. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Özsaygı, Karar Verme ve Stresle Başa Çıkma Stillerinin Benlik Saygısı ve Bazı Değişkenler Açısından incelenmesi. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
2. Bacanlı, F. (2006). Kariyer Araştırmaları Yetkinlik Beklentisi Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışmaları. "Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri", 6(2), 67.
3. Bacanlı, F., ve Yayla A. (2011). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kariyer Gelişimleri ile Karar Verme Stilleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. İlköğretim Online, 10(3), 1148-1159. Temmuz 31, 2017 tarihinde İlköğretim Online: <http://ilkogretim-online.org.tr> adresinden alındı
4. Balkıs, M. (2007). Öğretmen Adaylarının Davranışlarındaki Erteleme Eğiliminin, Karar Verme Stilleri ile İlişkisi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(21), 67-83.
5. Coscarelli, W.C., Burk, J. & Cotter, A. (1995). Hrd and Decision-Making Styles. Human Resource Development Quarterly, 6(4), 383-395.
6. Dinklage H.B. (1997). The Adolescent Choice and Decision Making. Cambridge: Harvard School Of Education' dan; Akt; Köksal A., Gazioğlu, A., ve Esra İ. (2007). Ergenlerde Duygusal Zekâ ve Karar Verme Stratejileri Arasındaki İlişki. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 7,136.
7. Galotti, M. K., Ciner, E., Altenbaumer, E. H., Geerts, J.H., Rupp, A., & Woulfe, J. (2006). Decision – Making Styles in a Real – Life Decision: Choosing A College Major. Personality and Individual Differences, 41(4), 629 – 639.
8. Gati, I. & Asher, I. (2001). The Pic Model for Career Decision Making: Prescreening in Depth Exploration and Choice. Contemporary Models İn Vocational Psychology, Newjersey: Lawrence Elbaum Associates Publishers.
9. Hafız M. R., ve İsmail K. (2015). The Propensity of Adapting Strategic Reactiveness and Entrepreneurial Management Amongst SMEs. Social and Behavioral Sciences, 181, 356-365.
10. Hulderman, A. M. (2003). Decision-Making Styles and Learning Strategies of Police Officers: Implications for Community Policing. (Ph. D. Thesis), Oklahoma State University, Faculty of The Graduate College of The Oklahoma State University, Oklahoma.
11. İzgar, H., ve Yılmaz, E. (2007). PİO ve YİBO'nda Görev Yapan Okul Yöneticilerinin Karar Vermede Öz-Saygı ve Karar Verme Stilleri Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (17), 341–351.
12. Kaşık, D.Z. (2009). Ergenlerde Karar Verme Stilleri ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin Sosyal Yetkinlik Beklentisi ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
13. Kırıl, Y. (2015). Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(2), 75.
14. Köksal A., Gazioğlu A., ve İşmen, E. (2007). Ergenlerde Duygusal Zekâ ve Karar Verme Stratejileri Arasındaki İlişki. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, (7), 136.
15. Kuzgun, Y. (1992). Karar Stratejileri Ölçeği: Geliştirilmesi ve Standardizasyonu, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 165.
16. Kuzgun, Y. (2005). Karar Stratejileri Ölçeği. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
17. Kuzgun, Y., ve Bacanlı, F. (2005). Pdr' de Kullanılan Ölçekler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
18. Mattosa C.D., Salciuviene L., Auruskeviciene V., & Juneja G. (2015). What are Decision Making Styles for International Apparel Brands in a Large Emerging Market?. Social and Behavioral Sciences, 213, 686.
19. Mau, W-Cheng. (2000). Cultural Differences İn Career Decision-Making Styles and Self-Efficacy. Journal of Vocational Behavior, 57(3), 366.
20. Nas, S. (2006). Gemi Operasyonlarının Yönetiminde Kaptanın Bireysel Karar Verme Süreci Analizi ve Bütünleşik Bir Model Uygulaması. (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.

21. Ölçüm D., ve Titrek O. (2015). The Effect of School Administrators' Decision-Making Styles on Teacher Job Satisfaction. *Social and Behavioral Sciences*, 197, 1936-1946.
22. Park, D. (1996). Gender Role, Decision Style and Leadership Style. *Women in Management Review*, 11(8), 13-17.
23. Pellerone, M. (2015). Influence of Identity, Congruence of Interest and Coping Strategy on Decision Making. *Social and Behavioral Sciences*, 191, 1344-1348.
24. Philips, S. D., Pazienza, N. J. & Ferrin, H. H. (1984). Decision Making Styles and Problem Solving Appraisal. *Journal of Counselling Psychology*, 31(4), 497-502.
25. Scott, S.G., & Bruce, R.A. (1995). Decision Making Style: The Development and Assessment Of a New Measure. *Educational and Psychological Measurement*, 55(5), 818-31.
26. Tambe, A., & Krishnan, V. R. (2000). Leadership in Decision-Making. *Indian Management*, 39(5), 69-79.
27. Taşdelen, A. (2001). Öğretmen Adaylarının Bazı Psiko-Sosyal Değişkenlere Göre Karar Verme Stilleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 40-52.
28. Taşdelen, A. (2002). Öğretmen Adaylarının Farklı Psiko-Sosyal Değişkenlere Göre Karar Verme Stilleri. (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.
29. Tekin, Ö.A. (2009). Yönetimde Karar Verme: Batı Antalya Bölgesinde Bulunan Beş Yıldızlı Otel İşletmelerindeki Çeşitli Departman Yöneticilerinin Karar Verme Stillerini Tespit Etmeye Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
30. Thunholm, P. (2004). Decision Making Scale: Habit, Style Or Both?. *Personality and Individual Differences*, 36, 931-944.
31. Torres, P. & Mario, A. (2017). The Impact of Experiential Learning on Managers' Strategic Competencies and Decision Style. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2(1), 10-14.
32. Tümer, A. Ş. (1999). Endüstriyel Örgütlerde Davranışsal Açından Karar Stillerinin Belirlenmesi ve Bir Uygulama Örneği: Ford Otosan A.Ş. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
33. Westcott, A. (1991). The Assessment of Career Decision-Making. *Guidance & Counseling*, 6(4), 28-35.

